

Széphalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2001.

11. kötet

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellinger István
grafikáival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816)
Az embléma
Heinrich Thugut rajza (1828)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Tasso magyarul Kazinczy Ferenc és Tanárki János tollán
Kazinczy Ferenc, az igazgató
Kazinczy Ferenc és európai kortársai
Vallási helyzet hazánkban Kazinczy korában
Kazinczy kálvinizmusa és „lelkiismerete”
Halottbúcsúztató versek Kazinczy diákkora idején
Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997–2000

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

A személyesség kifejezési formái a XVI–XVII. században
Lorántffy Zsuzsanna, a presbiteri rendszer patrónája
Sátoraljaújhely társadalma 1869-ben
Egy arisztokrata emlékirataiból
Magyar hadifogoly Szibériában 1919/20-ban
A gömöri magyarság háború utáni megpróbáltatásai
Ady Endréről, Németh Lászlóról, Ratkó Józsefről

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Fény és homály. Kazinczy verseinek új kiadása
Kazinczy emlékezete Alsóregmecen
A „Fogságom naplója” csehül
Kiss Sándorral Szegeden
Szabó Lajos és a pataki egyháztörténet-írói hagyomány
Új könyveinkről dióhéjban
Busa Margit és Kamody Miklós szakirodalmi munkássága
Mutató a Széphalom 1–10. kötetéhez

Szilágyi Ferenc, Tusnády László, Horváth Ferenc, Kollener István,
Petrőczy Éva, Kelemen Erzsébet, Cseh Károly, Pap János, Illés László,
Martinák János, Bodnár László versei, Tornay Mari prózája

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK A HÁTSÓ BORÍTÓN

Az Olvasóhoz!

„*Navigare necesse est*”, hajózni szükséges! – vallották a tengerre utalt ókoriak. Okozhatott bármilyen nagy pusztítást bárkáikon s matrózaik körében a vihar, vagy a kalózok rablótámadása, újra meg újra útnak indultak; a tengeri kereskedelem elemi fontosságú, meghatározó parancsá lett. Egyre újabb kincseket és piacokat keresve nagy áldozatok árán tettek felfedezéseket, tágitották az ismert világ földrajzi határait. *Alkotni, fórumot teremteni, évkönyvet szerkeszteni szükséges!* – valljuk mi, akik a Kazinczy Ferenc Társaságban munkára szövetkeztünk. A tétlenség, a feladattól való megriadás létünket kérdőjelezhetné meg. Vannak ugyan akadályok, amelyek utunkat nehezítik, előmenetelünket olykor kitérőkre kényszerítik, az önfeladásra azonban sohasem gondolhatunk.

Amikor évkönyvünk előző, 10. kötetét barátaim kezembe adták, a megiszteltetés öröme mellett azt éreztem, hogy lezárult valami, mert olyan pontra érkeztünk, ahonnan nem lehet továbblépni. Annak a kötetnek a négy szerkesztője 76 író és 13 ábrázoló munkatárs bevonásával olyan könyvet hozott létre, amely mind tartalmi gazdagsága, mind 728 oldalas impozáns terjedelme következtében felülmúlhatatlan számunkra. Érdemes-e az 1999-ben kezemből kényszerűen kiadott szerkesztői feladatot visszavenni? – teszem föl magamnak a kérdést két év múltán.

A választ az idézett latin mondásból vezetem le. A munkát folytatni kell.

Az anyagi körülmények miatt a korábbiaknál karcsúbbá váló kötet és a „folytathatatlan-ság” problémáját megkerülő, folyóiratszerű külső a keretek bizonyos módosulását jelzik, a rovatok viszont a tartalmi-tematikai irányok folytatását ígérik. A *Széphalom* további megjelentetését a Társaság 16 éves múltja, valamint az évkönyv eddig megjelent tíz kötete kényszerítő erővel követeli. Jó példa erre, hogy minden szerkesztői felkérés nélkül is rendszeresen futnak be hozzánk közlésre szánt – névadónk életművét, a zempléni és abaúji tájak és emberek örökségét vizsgáló – írások. Azt bizonyítja ez a tény, hogy kialakult mára egy munkatársi törzsgárda, s megformálódott egy sajátos tematika, akiknek és amelynek évkönyvünk állandó fórumává lett. E fórum kiiktatása – talán nem túlzó e vélekedés – szegényebbé tenné szellemi életünket, hiányt keltene azok körében, akik közleményeit szívesen fogadják.

A Kazinczy Ferenc Társaság programjából, feladatköreiből következik az évkönyv tartalma és szerkezeti rendje. A tanulmányok, dokumentumközlések kiadásával folyamatosan ösztönözni kívánjuk a névadónk munkásságát, korának teljesítményeit feltáró, értékelő szakembereket. Helyet biztosítunk a szűkebb pátria történeti és néprajzi vizsgálatára irányuló kutatómunka eredményeinek. Számot adunk a Társaság életének jelentősebb eseményeiről, munkatársaink tevékenységéről. Ennek a hármas tematikai irányultságnak megfelelően alakítottuk ki rovatainkat. Színesítik a tematikát a közbeiktatott költői és grafikai alkotások.

E kötetünk írásait szeretettel ajánljuk kedves barátunknak, DR. HÖGYE ISTVÁNNak, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító titkárának gazdag termésű életútja 60. esztendejében. Köszönjük neki, amit közösségünkért eddig tett, s szívből kívánunk neki további szép, alkotó éveket! Kazinczyval együtt ő is elmondhatja: „*Amit a legmunkásabb szorgalom tehet, azt én megteszem; és bíztat is a reménység, hogy valaha nevémet nem fogja szégyenleni a haza.*”

A Szerkesztő

KAZINCZY ÉS KORA

KAZINCZY FERENC

Goffréd, vagy A felszabadított Jeruzsalem

A kiadatlan kéziratot
HAUSNER GÁBOR átírása nyomán sajtó alá rendezte
CSÜLLÖG EDINA és RIBIÁNSZKY ORSOLYA¹

Első Ének:

Szent hadat énekelek, és <azt> a' Vezért <a'> ki az Idvezítő' sirját a' hit<et>lenek' kezéből kiszabadította. Nehéz munkába került neki a' viadal, és hogy ellenségeit öszvetiporhassa, mind elméjét sokat kelle gyakorlania, mind karját. Hijába fegyverkezének őellene Aziának és Africának számtalan népségei; hijába költ ellene a' pokol: segítve az ég' hatalmai által, győze a' gátlásokon, 's szentelt zászlóji alá gyűjtötte-öszve eltévedt társait.

O Múza, ki homlokodat nem övezéd-körül a' Helicon' hervadó borostyánjaival, de a' kinek fejét, az ég' lakosai közt, halhatatlan fényű csillagok koronázzák; lehellj te mennyei hevet kebelembé, adj énekemnek fennséget, s bocsáss-meg, ha munkámban az Igazság olly virágokkal ékesítetik, mellyek neki idegenek. Tudod te, mint fut oda a' világ, hol a' Parnassz' mesés Istenségei játszák varázsjátékaikat, és hogy midőn a' meztelen Valóra a' költés veti bájos leplét, a' legvadabb szívek is megígézve lágyúlnak-el. Így nyújtja a' beteg gyermeknek az Orvos, <szereit> mézzel bekent szélű csészében, szereit, 's az, megcsalva a' jóltevő ravaszság által, mohon nyeli a' keserű italt, 's éltet vesz, és egésséget, csalódás-<á>ból.

Te pedig, nemes-lelkű Alfonso, ki engemet kikapál az ellenem-esküdt Szerencse' vereségei alól; te, ki a' nyeldeső habokból sajkámat nyugalmas révbé vezetted, fogadd kegyesen munkámat, mellyet [58b] neked hálás tisztelettel nyújtok. Lészen egy nap, oh látom azt közelíteni felénk! midőn a' te dicső tetteidet is fogja magasztalhatni énekem. Mert, ha visszatérend <azon> a' népekhez, mellyek Jézust imádják, a' Béke 's ők megragadva egy szent tűz által, fegyverre kelnek, hogy a' zsákmányt, mellytől megfoszt<attanak>atánk, a' hitetlenek' kezéből ismét visszavehessék: ki volna akkor méltóbb mint te, hogy a' nagy feltétet végre hajtsd? akkor te léssz az, <a'> kit a' népek szárazon és vizen Vezéreké választanak. Társa Goffrédnek, hajts kegyes füleket zengésemre, 's készülj osztán csatáidhoz!

Hatodik éve folyt vala már, miolta a' Keresztyén sereg áltkele Aziában, hogy teljesítse a' dicső szándékot. Nicéát fegyveres kézzel vette-meg, a' gazdag Antiochiát eggyessé által, 's ellene vetvén magát a' Perszia' megszármíthatatlan hadainak, Tortózát hatalma alá hajtotta. A' tél elakasztá a' nagy igyekezetet, 's itt várták a' kedvezőbb évszakot.

¹ Készült az ELTE BTK szövegkiadói szemináriumán Kovács Sándor Iván professzor irányítása mellett.

Már közel vala az esőző tél' vége, midőn világunk' felséges Uralkodója a' maga fenn székéről, melly olly magasán áll a' csillagok, mint a' csillagok a' pokol felett, ide alá fordítá szemeit, 's valami e' földön történik, egyszerre terüle-el tekintetei előtt. Elnéze mindent, de kivált az voná figyelmét magára, a' mit a' Keresztyénség' Fejedelmei Syriában cselekesznek. 'S azon pillantatával melly a' veséken is keresztül-hat, 's az emberek' legtitkosbb gondolatjaikat felfedezi, látja mint lelkesítetik Goffréd azon kívánság által, hogy a' szent várost nehéz járma alól kiszabadíthassa; a' nemes harczolónak a' világ, dicsősége hiuság; 's minden fény, minden kincs szemet. De Balduinban, az ő testvérében, olly lelket szemlél, [59a] melly szüntelenül emberi nagyság után áhít. A' vitéz Tancrede elfogva látszik boldogtalan szerelme által, melly őtet éjjel nappal annyira kínozza, hogy tovább élni sem kíván. Boemond <o> ujonnan-nyert országának szorgoskodik megvetni alapját, 's más törvényt adni népének, más szokásokat és rendtartást, 's az oltároknak az igaz hitet, 's e gond annyira elfogta az Antiochia' új Fejedelmét, hogy e' mellett minden egyebet felejt. Rinaldóban harcok' lelke lángol, 's egy tűz, melly útálja a, nyugalmat. Nem kincs az ő vágyja, nem birodalom és ország: őtet egyedül a' dicsőség' szomszédja gyötri. Guelf, atyjának testvére, a' Régiség' nagy példányait emlegeté az ifjú hős előtt, 's ő ki nem fáradva hallja a' megroskadt bajnok, tanítását.

'S most, elnézvén már a' Fejedelmek' 's egyéb Vezérek' legtitkosbb tanácsait, Gábríelt kiáltja-elő, ki második az ég' lakóji között, és a' ki, hív Követe az Úrnak, most <ezek> ennek parancsait hozza meg az Igazakhoz, majd az ezek' könyörgéseit rakja-le a' királyi szék' zsámolyánál. Menj, monda Isten, keressd-fel Goffrédet, 's jelentsd neki nevében: Mit késsz te mindeddig? miért halogatsz ösvetördelleni a' lánczokat, mellyek alatt Jeruzsalem nyög? Szóllítsd-öszve a' Fejedelmeket a' lassúakat tüzeld, 's buzdítsd mindnyájokat a' szent szándék teljesítésére. Légy Fő-Vezérek nekik; én emellek ez elsőségre közöttök; 's a' kik ekkédig hasonlók voltanak hozzád, legyenek alattvalóid ezután, 's tegyék a' mit te fogsz parancsolni nékik.

Igy az Úr, 's Gábríel készül teljesíteni a' mi neki hagyatott. Láthatlan alakját levegő test alá rejti-el; előlép mint egy királyi szépségű ifjú; fejét sugárzó fénnel övedzi, 's vállaira fejez szárnyakat fűz, mellyeknek vég tollai aranyzottak. Ezeknek segédjekkel szeldesi a' felhőt és a' szeleket, 's képzelhetetlen sebességgel fut-el az [59b] országok és tengerek felett. De immost a' Libán' bércein aláereszkedik, ott megpihen 's ismét útnak eredvén, gyorsan szárnyall Tortozának síkjai felé.

A' nap előjöve a' tenger' kebeléből, 's sugárzó gömbölyének fele már öntötte világunkra a' fényt, a' másik felét még a' vizek tartóztaták. Goffréd, örök szokása szerint, bemutatá <az Öröknek> reggeli áldozatait, 's ime az Agyal, hasonló a' naphoz, de a' napnál még ragyogóbb, megjelené neki kelet felől, 's így szólította-meg:

Goffréd, itt a' régen óhajtott évszak, mellyben munkához láthatok. Miért késsz te Jeruzsálemet jármaiból megszabadítani? Gyűjtsd-öszve a' hadak' fejedelmeit, élesszd-fel csüggedéseiket, 's önts szívekbe bátorságot. Isten téged rendel <az ő> Vezéreknek, 's ők önkénytt fogják magokat parancsaid alá vetni. Engem az Úr küldé-le hozzád, 's én az ő akaratját jelentem neked. Oh mennyi okaid vagynak reményleni hogy győzni fogsz! melly hűséggel, melly teljes magad' megadásával illik tenned a' mit az Úr parancsol!

E' szók után eltűne az Agyal, 's visszatére ragyogó honjába; Goffredo pedig sandaloga álla ott, 's fel nem mere pillantani. De midőn eszmélete visszatért, 's elgondolá a' miket neki a' mennyei Követ mondott vala, óhajtásai, hogy a' háboru, mellynek vitele rá bí-

zatott, véget érjen, tüzes kivánsággá változtanak. Nem dagasztá melyét az a' kevély öröm, hogy ő társainak elébe tétetett: de egyy lévén az ő áhítása az Örök' akaratjával, az ettől úgy veve újabb erőt, mint midőn a' kisdud láng a' nagy lánggal egyesül. [60a]

'S legottan a' hadak' Fejedelmeit, kik Tortóza körül elszéledve feküdtenek seregeikkel, levelei 's követei által egyyüvé-szóllítja. Egyesíti a' tanácsot és a' kérelmet; 's mind azt a' mi a' nemes szívet felgyúlaszthatja, 's mind azt a' mi bátorodást önthet a' csüggedező férjfi lélekbe, úgy adja elejekbe társainak, hogy őket kéj és kényszerítés egyyütt hatják-meg.

A' Fejedelmek mind megjelentek, kísérve nagy csapatjaiktól; egyedül Boemond marada-el; 's egyyk rész a' városban szálla-meg, a' másik a' mezőn telepedett-meg. Végre, eljövén a' tanácskozásra-rendelt idő, mindnyájan egy helyre gyülekeznek, <fel> 's Goffréd feleséges alakjában 's komoly nyájassággal így kezdé szólni:

Istennek vitézei, kiket ő maga választá, hogy újra felállítsatok e' tájakon tiszteletét; ti, kiket ő csudetéve tartá-meg a' csaták' és tengerek' veszélyei közt; kik az ő diadalmas zászlójit e' falakra szegezték, 's annyi népeket hódoltatátok-meg az ő nagy neve' imádására: mi nem ezért hagyánk-el honjainkat 's háznépeinket, nem ezért tevénk-ki életünket a' harczok' és tengeri útazás' inségeinek, hogy vad népeket győzzünk-meg; az a' dicsőség, hogy ezeken diadalmaskodjunk, csekélyebb, mint hogy érte véreinket illet volna pazarlani. Nagy munkánk felséges célja az volt, hogy megszabadítsuk a' szent várost, 's öszvetördeljük a' jármot, mly alatt atyánkíjjai senyvednek, 's új országot állítsunk Palestinában, hol a' kegyesség bátor menedéket találjon, hová félelem nélkül járulhasson az áhíthatos Idegen; imádni Krisztusnak sírját. Ha itt véget vetendünk vitézkedésinknek, vagy ha fegyverinket más helyekre fordítandjuk, elmondhatjuk ugyan hogy férjfiásan küzdöttünk, 's méltó igazunk van a' dicsőségre: de elérénk e' a' mit [60b] czélul tevénk? Miért jöttünk-keresztül a' tengereken illy számos hadakkal? Miért hozánk Aziába a' harcz szövétnekét, ha megelégedvén azzal, hogy annyi birodalmakat fölfogatánk, fel nem állítjuk azt az országot, melly fő tárgya vala óhajításainknak? Hijába reményli a' kevély, hogy e' távol földön, körülkerítve a hitetlenektől, állandó birtokot szerezhet; ki ígérhet itt segélyt ennyi erő ellen az elgyengült Görögöktől? ki álmodozhatnék, hogy ellenségei ellen a' távol Nyugot fogja védeni? Az ilyen fővenyen állítaná házát, építménye hamar összedőne, 's a' ki azt rakta volna, temetőjét lenné romjaiban. Hogy megvertük a' Törököket, hogy a Perzsa megfutamatott, hogy Antiochia meghódola, mind e' ragyogó diadalink nem a' mi munkánk. Ezekért Istent illeti a' dicsőség; és ha oda nem törekszünk, a' miért nekünk e' diadalok engedtetének, félek, eltűnnek ismét, 's meséjvé leszünk a' tőlünk rettegőknek. Ne vesziük-el tehát vétkesen ennyi izzadságink' jutalmát; tegyük a' mit a' szándék kíván, rekesszük-be a' munkát olly véggel, a' millyen a' dicső kezdethez illik. Ime nyitva vagynak előttünk az utak, az év' szaka kedvező: mi tilthatja hogy a' városra rohanjunk, 's azzal koronázzuk győzedelmeinket, a' mi miatt fegyvert fogánk? Lelkes férjfiak, esküszöm nektek, 's bizonyságúl szóllítom valakik élnek, 's ezután fognak élni, bizonyságúl magát azt a' kit imádunk az ő egeiben: itt az idő, hogy teljesítsék a' szándék. Minél inkább halogatjuk azt, annál nehezebb lesz teljesítése, 's megjövendőöm, hogy ha tovább is késegetünk, ellenségeink venni fogják a' segélyt, melyet neki Egyiptus rég olta ígér.

Ezt mondotta. 'S íme zajgás 's tapsoló láрма támadott a' Gyülekezetben, 's jelentette, hogy mindnyájan javallják tanácsát. [61a] De most az a' Szerzetes kele fel, a' ki első tanácsadója volt a' szent szándéknak, a' tiszteletes Péter, mert a' Fejedelmek között ő is

megjelene, 's így szólla: A' mire benneteket Goffréd tüzele, azt én is tanácsolom. Örömmel látom hogy e' fényes Gyülekezetben senki sincs, a' ki nagyon-azt ne érezze; 's így csak egy szót kell vetnem a szóhoz.

Eltelintvén a' patvart, mely benneteket olly gyakor ízben háboríta-össze, 's nem engedé hogy nagy tetteiteket megtegyétek, 's a' bizonyos győzedelmet is kiragadta kezeitekből: annak okát egyébnek nem tulajdoníthatom, mint hogy fel vala osztva <köztetek> a' kik különböztenek vélekedéseikben, 's egyenlő vala tekintetek. Valahol egy nem parancsol, ki nem mutatja mellyétek mit tegyen, az érdemet meg nem jutalmazza, a' vétket nem bünteti; ott nem lehet megelőzni a' visszavonást, ott a' törvény tisztelet 's hatás nélkül marad. Barátok, rokonok, vérek vagytok mindnyájan az Úr ügyé által, de a' test fej nélkül van. Válasszatok főt a' testnek; adjátok ennek a' fő hatalmat; az viselje közöttetek a' Király' tisztét; 's az bírja ennek hatalmát is, felségét is.

'S elhallgata a' kegyes Öreg. Isteni sugallat, mely szív nincs nyitva tenéked? Te rakád e' szókat a' Szerzetes' ajakaira; ez ígéknek te szerzél befolyást a' Fejedelmek' szíveikbe; Te oltád-el lelkükben a' függetlenség', a' szabadság', a' fény' és elsőség' szeretetét, mellyek a' halandók' kívánságaiknak mindég kedvesek. Guglielm és Guelf kik fők valának a' Gyülekezetben, elsők kiálták ki Goffrédet Vezérnek. A' többiek mindnyájan tapsolva javallák a' választást. Ő ítélje-meg ezentúl, mit kíván az ügy' java, társainak ő parancsoljon. A' háborút vigye a' hova és a' midőn neki tetszend hasznosnak; ő szabjon, 's teljes kéje szerint, a' győzetteknek törvényt. Eddig, úgy [61b] mondának, társai valánk, 's egyenlő hatalommal bírtunk vele: ezután hív teljesítőji leszünk parancsainak.

A' Hír felkapá a' végzést, 's az egész seregben elterjesztette. Goffréd<o> megjelene a' katonaság előtt, 's víg sikoltozásaikkal ezek is azt bizonyíták, hogy érdemi a' méltóságot, mellyre magasztaltatott. A' Vezér nyugalomban fogadja köszöntéseiket, 's elfogadván szeretetek' jelét, parancsolja, hogy más nap' az egész sereg fegyverben jelenjen-meg előtte.

A' nap lovelleni kezdé első sugárait, 's tisztábban, 's szebben hága-fel az égre mint mindég szokott, 's íme a' katonaság csendes lépdellésben tolakodik, 's kiki zászlója mellett foga helyt. Egy síkon foszlottanak-ki. Goffréd megjelent, 's minden csapat, elébb a' Lovagok, azután a' Gyalogság, elballagának előtte. Emlék, meggyőzője az éveknek 's feledségnek, és mind annak, a' mi e' földön történik szent fenntartója! ruházzd-fel kincseid kozzül nyelvemet; nevezd nekem a' sergeket és a' sergek' Vezéreit; add, hogy érdemeiknek megadhattam ismét a' fényt, mellyet a' sok századok elhomályosítottanak, hogy azt ezután az idő meg ne rághassa.

Legelsőben a' Franczok léptenek a' Vezér elébe, ezer főből álló csapat, 's fegyverben fejektől fogva sarkokiglan. Őket Tágas és kies föld nevelte, körülölelve négy folyamtól. Húgo vezette volt, Királyjoknak testvére; de e' Herczeg' halála után Coltaire választaték fejeknek, ritka érdemű bajnok, ki egyedül királyi-születésnek volt híjával. Most ennek parancsaitól függött a' lilium-zászlójú nemes csapat.

Mingyárt ezek után a' Normandok léptek-elő; számok 's fegy[62a]verek mint a' Franczoknak; vitéz férjfiak mind természet mind gyakorlás által, 's egyenlők természetben, fegyverekben. Vezérek Robert a' hon Fejedelme.

Most Guglielm és Ademár, a' népek pásztora, lépdellének-elő a' magok' hadaikkal. Mind ketten az oltár szolgálatjára szentelék napjaikat; de a' kegyesség velek kardot övedz-tete, pajzst ada karjaikra, 's a' hosszan lenyúlt hajat sisak alá kötteté-fel. Az elsőbb Oránzs

városból, melynek Püspöke volt, négyszáz fegyveres vitézt hozta magával: a' második, Püýi Püspök, ugyan-annyit megyéjéből.

A' Bolognai sereg, mind együtt ezer kétszázan, ezeknek nyomában jöve. Goffréd, ki ezeket kormányozta vala, Fő-Vezérré választatván, általengedé őket az öccsének Balduinnak. A Carnútoi Gróf, nagy a' tanácsban, nagy a' csatázók közt utánok következék a' maga négyszázaival.

Ekkor Guelf álla-elő, kinek érdemei nem valának kisebbek mint királyi születése 's gazdag birtokai. Származását azon törzsökről vette, mellyről a' fényes Estei ház ered. Akkor viselt neve német vala, mert a' Guelfek' házába lépvén-által, mellynek német birtokai örökségül szállottanak reá, felvevé neveket is. Fejedelme vala Carinthiának és a' melly földek a' Rajna és a' Duna' mentében fekszenek, 's egykor Rhétiához 's Sueuiához tartoztanak. Anyai jószágaihoz még újakat szerze, 's igen nevezetes birtok' urává tette magát. Ezen égszak' emberei a' tél' szigorúságát olly szállásokban tudják enyhíteni, mellyeket kedves meleg által mérsékelnek, 's öröm és vendégeskedések közt töltik az időt. Innen szedte Guelf a maga katonaságát, kik általa vezet[62b]ve nem rettegnek a' haláltól. Midőn kiindultak, számok ötezerre méne, de a' sok küzdésben alig vala meg a' harmada.

A' Németeket az a' szöghaju nemzet követé, melly a' Franczok és Németek 's a' tenger közt foga lakást, és a' mellynek földét a' Rajna és a' Móza öntözget; gazdag mind gabonában mind marhában. A' munkás nép gátat vete a' tengernek, melly áradásaival vagyonaikat 's városaikat 's egész tartományokat nyeldeste. Számok ezer vala, Robert fejedelmek' zászlóji alatt.

Most egy számosbb sereg lépe-fel; a' Bretonoké. Tanult nyillövők; 's hozzájuk egy sivatag, félig vad nép férkezett, borzas gyermekei a' Hibernia' erdejinek, szomszédjai az égsarknak. Wilhelm vala vezérek, az Ángol Király második fija.

Utánok a' délczeg Tancreéd jő. Az egész seregben, ha Rinaldót kiveszed, nem volt senki a' ki vele öszvehasonlíthatnék, akár erőre 's rettenhetlenségre, akár nemes lelkére, kedves arczára 's deli természetére nézve. Ennyi érdem közt egyedül boldogtalan szerelmét lehetne gáncsúl említeni, melly által magát megragadtatá. Egy pillantat buktatá meg; 's minthogy szenvedelme a' küzdés' iszonyúságai között buktatta-meg, búban 's keservekben emészgette magát, 's ezektől újabb erőt veve.

Úgy beszélik hogy azon örök emlékü nap'<on>, midőn a' Keresztyén sereg fényes diadalt nyere a' Perzsákon, Tancreéd, sok csuda tettek által ragyogtatván mind nagy lelkét mind erős karját, a' mind a' megfutamlottak' üzéséből visszatérve, egy csalit közzé tért, hogy szomját a' csermely' vizéből eloltsa; 's ott egy lányzóra talált, ki, arczán kívül egészen el vala borítva fegyverével. A' leány a' hitetlenek számából vala, 's ide az az ok ve[63a]zeté, a' melly Tancreédet. A' hős meglátá a' szép leányt, <s el vala veszve 's a' lány szánakozást érte eránta, de nem égett.> nem állhata ellent hatalmas kecsseinek, 's el vala veszve: a' Szerelem, egy pillantatával a' leánynak, szikrát is vete, lángot is gyulaszta szívében. A' Szép azonnal fejére nyomá sisakját, és ha most egy csoport Keresztyénség nem érkezett volna, kétségen kívül megtámadá vala a' kit már meggyőzött. Tanácsosnak ítélte tehát, félre vonúlni, de képét új imádója' szívében hagyá. E' szerencsétlen nap olta <szűnetlenül> szemei előtt lebeg a' leány; képzelete szűnetlenül lelke' elébe festi a' mit látott, 's bánatja neveli a' boldogtalan tüzet.

Bágygadózó képén, örök fohászain, mellyek egymást-érve szaladoztanak-elő kebeléből, 's kesergésén, melly arczán festve volt, könnyű vala kiismerni hogy szeret 's hogy re-

mény nélkül szeret. Nyolczszáz vitéz hágdalla zászlóji alatt. Parancsára elhagyak Campaniának boldog síkját 's a Tyrrhéni tengerszéleket, azon gyönyörű tartományt, hol a természet vesztegetve dicsekszik minden gazdagságaival.

Utána kétszáz görög lépegetett, könnyedén fegyverkezve; oldalokon széles görbült pallos függ, hátakon csörög a tegez. Lovaik gyorsak futni, táplálgatások sokba nem kerül, 's fáradhatatlanok a munkában. E' bátor harczolók csuda sebességgel rohannak ellenjeikre, könnyen elszélednek, de akár elszórva egymástól, akár futamodva, készek mindég küzdeni. Tátn vezette a kis sereget; a' szent szándékot a' Görögök közzül csak ő 's a' kis csoport segéllé. Boldogtalan nemzet, 's ez a' háboru nem szomszédodban lángola e? 'S te még is öszveöltött kezekkel nézted azt, 's vártad mint ér véget. Köszönd magadnak a' mi ért; hidegséged [63b] melyet az oltár' védelmében mutatál, szabadságod' elnyelése által büntetett. Szolgaságra jutál; ne panaszkodj; érdemletted a' bukást.

'S most az utolsó sereg mutatá-elő magát, de a' melly születés és vitézség által első érdemel lenni; a' Szabadkējűek' csoportja, Aziának rettegése, 's a' hadak' Istenének villámjai. Hallgasson-el Clío a' maga Argonantájival; a' Mese szűnjön-meg emlegetni az Arthur' lovanczait; sem ezek sem azok nem <méltók> érdemlik, hogy ezekkel öszve hasonlítsanak. De ki méltó e' seregben, hogy Vezére legyen társainak? Ennyi fényes születésű, ennyi lelkes férjfiak közt nehéz volt volna egyikének adni az elsőséget, 's így önmagok köz akarattal Dudont választák Vezetőjökké. Ez rettenhetetlen szívén felül nagy tapasztalással is bírt; számtalan csatákban vona fényt nevére, bátor lelkének számtalan bizonyágit viselte testén, 's hanyatló korában még egész eleveenségét bírta még zöldellő ifjuságának.

E' csapatból messzére kitündöklék Eustátio, ragyogóbb tulajdon érdemeiben, mint mivel Goffrédnek testvére vala. Ottan vala Gernando is, a Norvég Király'<nak> büszke gyermeke; mindenkori emlegetője felséges születésének 's czifra címjeinek. Ott a' Balnavillai Ruggiéro is, ott Engerlan(d) ' Gentón és Rambald, 's két Úr, kik mind ketten fényt hozának a' Gerárd névre. Ott Ubáld is, a' dicsőséggel elborított, 's Rosmond, a' Lancaster' Fejedelmének fija 's örököse. A' Toszáni Obizon, a' három Lombárd testvér Achillesz, Sforza, és Palamedesz, 's a' merész Otto, ki a' paizst nyeré, mellyen a' gyermek a' kígyó' szájából mász-elő. 'S nem illik felednünk sem Guascót, sem [64a] Ridolfot, sem a' két Guidót, kik ragyogókká tettek neveiket, vagy Eberardot és Gerniért. 'S ki érdemli inkább hogy neveztessek, mint te Odoardo és te Gildippe, hív szeretők, hív hitvesek! A' háború benneteket egymástól el nem választhat: a' halál sem fog.

Mit nem mer, mit nem kész tenni, a' ki szeret? Gildippe a' Szerelem' iskolájában neveltett harczolóvá. Hűsége, mellyel férje eránt ég, nem engedi hogy elváljon tőle; mindég mellette forgatja fegyverét. Egy lévén a' lélek a' kettőben, egy csapás vágja-el mindketeknek élte' fonalát; sebet kapvan az egyik a' másik azonnal lankadni kezd; elvesztvén vérét az egyik, a' másikkal élte ugyan-azon nyílason foly-el.

De a' seregben egy sem volt, nem az egész hadban, kit az ifju Rinaldo el nem homályosíta. Királyi arcza, mellyen nemes kevélység 's a' léleknek szelíd érzései folytanak-együvé, magára öreá vont(a) minden szemet. Ámbár alig lépett vala bé a' virágzás' korába, már ragyogtatá az arany gyümölcsöket; nagy tettei elébe vágatának éveinek, 's meghaladták a' reményt. Midőn a' csaták között, elfedve fegyverével, karjai villámokat mennydörögtek, a' harczok' Istenének ismérte valna, 's Ámornak, ha sisakját megnyitotta.

Ötet az Adigo' szélein szülte Bertoldónak a' szép Sophie. Még emlíkőn függött, midőn Mathilda Herczegné házába véve-által, 's mind azon mesterségeken nevelé, mely-

lyeket Fejedelemnek bírni szükség. Ő itten addig múlata, míg a' hadi-kürt meghatotta Kelet felől füleit. Még alig ére-el háromszor öt évet, midőn feltevé magában, hogy a' nevelő kezek között megszökik. Sok ismétlen tartományokon méne-keresztül; átalment a' tengeren melly Európát Aziától elválasztja, 's megje[64b]lent a' Keresztyének' táborában. Bajnoki megszökés, 's méltó, hogy azt maradékai között többen is kövessék. Már három éve, hogy a' táborban múltat, 's arczájin még alig kezdék magukat látatni pelyhei.

A' Lovasság után a' Gyalogság lépdelle-elő. Az első csoportot Rajmond, Tolócai Gróf vezette. Az a' Pyrenéek' alján 's a' Garonna' szélein szedetett. Négyezer vala számok, jól elkészülve fegyverben, jól tartva fenyítékben, 's hozzá-szoktatva a' háboru' sanyarúságaihoz. Bátorabb, lelkesbb, több tapasztalású Vezérek nem lehet. Ambózi István ötezer vitézzel jött, kiket a' Tours' és Blois' tájain állíta-ki. Ámbár el valának borítva vassal, nem állhaták-ki sok ideig a' minkát. A' kies tartomány puha lakosokat természet. Első tűzők heves a' csatában: de a' megtámadást nem tűrik, 's oda hagyják helyeiket.

A' harmadik csoport előtt Alcasto látatja magát, olly dőcözeg lépésekkel, mint a' bajnok Capanénsz Théba előtt. Tőle hatezer Helvétus függ. A' havasok közt lakó nemzet nem esbb szerszámokká változtatta ekéjit, 's fegyvert vere belőlök; 's a' melly kéz addig a' legelő nyáját vezetgeté, most hatalmas Királyokat támadá-meg.

Most az a' zászló foszlik a' negyedik sereg előtt, mellyen a' Péter koronája 's kolcsai lövelli sűgárjait. Vezére Camillo vala, 's hatezerből állott. Büszkélkedve, hogy ő is részt vehet a' szent szándékban, úgy reménylé, hogy meg fogja újíthatni őseinek dicsőségét, 's megbizonyíthatja, hogy ha a' régi Rómaiak fenyítékben magok megett hagyták is: ők bátor-ságban elejkinél nem állanak hátrább. [65a]

'S most az egész sereg bemutatá Vezérének magát, 's Goffréd felszöllítá a' Vezéreket, 's így szólla hozzájuk: Légyetek holnap mind készen, 's a' szent város, melly nem vár [66] (magára) ellenséget, lássa körül fogva magát. Most térjünk szállásaink felé; készüljetek a' verekedéshez, 's a' győzelemre tartsatok számot. Bizakodása, mellyel szöllött, új lángokat gyúlaszta az ő lelkeikben, 's várak hogy virradjon.

Azonban a' bölcs Vezér nem vala aggodalmak nélkül, ámbár azt hőseivel nem érezteté. Tudta ő, hogy az Egyiptusz' Király útban vagyon, 's az erős Gáza felé közelít, melly neki nyílásúl szolgál Palestinába. Hogy a' kevély Fejedelem sokáig vesztegeljen, nem várá, sőt előre-látta, hogy kevés idő múlva egész seregével szembe fog szállani. Előszöllítá tehát a maga meghittjét, 's meghagyá, hogy úljön egy könnyű hajóra, 's evezzen Konstaninápoly felé.

Henrich, úgy mondá ennek, egy levelezőm, kitől nem szoktam üres híreket venni, tudósít, hogy a' Dán Király' fija segédünkre sereget hoz az égsarkhoz szomszéd földről, 's már a' Görögök széleikig ért. Rettegem a' Comménuszok' ravasz és fortélyos lelkeket; a' Császár azon lesz, hogy vagy visszafordítsa a' Dán Herczeget, vagy tőlünk távol partokon szálljon-ki hajójából. Buzdítsd tehát, hogy jöjjön sietve; mondjad neki, hogy ezt kívánja saját java is, hogy a' késedel rá szennyet hoz. Te maradj a' Görög Fejedelem mellett, sürgessd megígért segédét, mellyre őt az alku is kötelezi.

Henrich átvette a' Vezér' levelét, titkosabb parancsaival, 's búcsút vőn. Indulása enyhített a' Vezér' gondjain.

'S mihielyt a' fényes Kelet' kapuji a' napnak megnyílának, trombiták riadozásai 's dobok' pergése hallatszék mindenfelé. [65b] E' jelre minden csoport örömmel szökdelle-elő; egyik vitéz bátorítja, tüzeli a' másikat. A' hosszan tartott aszály után soha még a' lankadó

földmíves' füleiben nem hangzék illy kedvesen az ég zendülése, mely a' földnek esőt ígér, mint a' tábori muzsika' csengése itt a' szilajkodó katonaságnak. Sietve ölti magára ruháját és fegyverét minden vitéz; sietve megyen mindenik, a' hova Vezére' parancsai szállítják; 's most midőn mindnyájan öszvegyülekeztek, leoldatnak a' zászlók, 's kevélyen lebegnek a' levegőben. Közöttök kivált a' Fő-Vezéré' vont magára minden szemet nagysága 's királyi ragyogása által, a' Diadal-keresztjével. 'S a' mint a' nap, feljebb emelkedvén útjában tüze-
sebben lövellé-széllyel sűgárait a' katonaság' fegyverei is tüze-
sebben szikrázhattak; lán-
golni látszott az ég, 's a' fegyver zörgése 's a' lovak nyihogásai messzére hatottak-el a' sí-
kon.

Goffréd előre küld egy csapat Lovagságot, megtekinteni, ha a' tájon nincsenek e ellen-
ségi seregek; egy folt kapásoknak pedig meghagyja, hogy az utakat igazítsák, töltsék-be a'
gödöröket, 's a' sűrű helyeken nyissanak menést. De itt sem ellenségi tábor nem volt, sem
árkokkal körülvett falak, sem patak, sem erdő, mely a' menést gátolhatná; semmi sem
csüggesztheté-meg tüzőket. Illyen a' folyamok' királya, midőn feldagadván kicsap medré-
ből, 's elönti a' lapályt; nincs akkor semmi rakoncza, mely az ő hatalmának ellent állhas-
son. Egyedül a' Tripoli' Királya mérkezhett volna meg most a' Keresztyén hadakkal: de ez
sem mere elébe vetni magát haragjoknak, 's elzárkozván erős kőfalai közzé seregével és
kincseivel, ajándékokat küldé a' Vezéreknék, hogy olly feltétek alatt nyerhesse-meg a' bé-
két, a' mellyek alatt azt megadni Goffrédnek tetszend. [66a]

'A Seir hegyéről, melly közel emelkedik a' szent város' keleti fele mellett, és a' honnan
az egész vidéket messzére kilátni, nagy sokaságban szállának-alá a' hívők, egyveleg min-
den korból és minden nemből, 's ajándékokat hoztanak a' győzőnek. Örvendő álmélko-
dással nézték ők az idegen, de velek rokon hadat, 's biztos kalauzokat adának Goffréd
mellé, kik az ismeretlen tájakon kimutassák útjait. Nem távozék-el a' szélektől a' sereg, hogy
a' Keresztyén hajokról, mellyek a' partok mellett hosszan elborították a' tengert, vehessék
a' mire szükségek van. Gazdagon meg valának azok rakodva, 's Créta 's Chiósz 's Graeciá-
nak egyéb szigetei önkénytt oszták-meg velek szüretjeik' 's aratásaik' gazdag terméseiket.
Nyögött árbozcaik 's vitorlájik alatt a' tenger, mert azon hajókon kívül, mellyeket Velencez
és Génua fegyverkeztete-fel. Francia- és Ángol-ország, 's Hollandia és Sicilia is sokat
készíte-ki. 'S mind ezek, azon egy végre egyesülvén, 's megrakodva mind azzal a' mi a'
harczoló seregnek szüksége lehet, Palesztinának szélei körül gyülekeztek-öszve, a' nélkül
hogy igyekezeteiket a' hitetlenek gátolhatták volna.

'A Hír, melly egyenlően terjeszt valót és költeményt, kikürtölé hogy a' győzedelmes se-
reg útban vagyon, 's haladásaiban semmi gátlást nem találá. Elmondá melly nagy az ő
ereje, melly nagy száma, kik Vezérei, ki melly tettek által tette ragyogóvá nevét, 's azoknak
lelkeiket, kik a' városban dúlongottak, eltölté rettegéssel. A' várt rossz nem ritkán türhetet-
lenebb mint a' melly bennünket már nyommaszt. Minden fül a' legkisebb mozgásra is fü-
lét, 's a' hitetlenek félelem szállotta-meg; leginkább pedig az öreg Király vala megza[66b]-
varva, ki Jeruzsalembe uralkodott. Aladín vala neve; kegyetlen természetű, noha lelkét
valamennyire megszelídítheté vala a' nagy kor. Még kevés ideje, hogy magát a' városnak
urává tette volt. A' miolta meghallá hogy a' Keresztyének ötet megtámadni szándékoznak,
új félelem járult régi félelmeihez, 's most mind az ellenséget rettegé, mind alattvalójit.

Népének egyik része Jézust imádá, a' másik Mohamednek függé törvényeitől, 's
ezeknek számok felülhaladta az elsőbkeit. Midőn Aladín elfoglalá a' várost; azoknak
akarván kedvezni, a' kik az ő hitét követték, ezeket kivona minden teher alól, a' Keresztyé-

neken azt elnehezítette, 's így előttök nem lehetne nem gyűlöletes. Lelkét mostani aggodalmi még inkább elkésértették, 's inkább szomjúzá, mint eddiglen a' vért. Így veszi-vissza természeti-dühét a' kígyó, melyet megszelídíteni látszott a' tél' fagya, midőn a' nyár melege ismét előtér; így lesz a' kézhez szoktatott oroszlán, midőn magát megbántva érzi fenéségében újra rettenetes. Látom, úgy mond, mely öröm szikrázik a' hitetlen nép szemében; a' bennünket fenyegető veszély őket meg nem illeti; nevetnek midőn mi aggódunk; a' mi minket ijeszt, az nekik örömmel tárgya, 'S talán hogy gonosz szándékokat forralnak a' hitetlenek, talán hogy éltem után ólálkodnak, 's megnyitják kapuimat az ellenség előtt, kiket rokoniknak tekintenek. De megelőzőm az istentelen szándékot; veszni fognak az árulók, minekelőtte szándékok teljesezhetnek; nem talál kegyelmet egy is előttem, 's a' csecsemők anyjok' karjaikról ragadtatnak halálra. Házaik 's templomaik lesznek máglyájikká, 's annak sírja felett, a' kit imádnak, papjaikat teszem bosszúm' első áldozatává. [67a]

Így gondolkozék az ő szívében a' kegyetlen. De a' mit forrala, nem méne teljesezésbe, nem mintha fene lelke meg kezdett volna lágyúlni, hanem mivel azt félelem szállotta-meg. Látta hogy irtózatoss tette ingerelni fogja az ellenséget, 's az alku közöttök nehezebbé tétetik. Mérséklette tehát dühét, vagy inkább csak egyéb szert keresett annak kiöntésére. Lerontatá, földig égeté lakjaikat, benn a' városban és annak köfalain kívül, a' vetést a' gyümölcsösöket elpusztítá, hogy a' Keresztység sem helyet ne találjon a' holott megszállhassanak, sem eledelt és legelőt, a' patakokat kiszáraztotta, a kútakat méreggel rontotta-meg. 'S az volt minden egyéb gondja, hogy Jeruzsalem az ostrom ellen erősebbé tétessék. Az eléggé erős vala az ég' három szakai felé; gond és munka egyedül arra kíván kívántatott, a' merre éjszak felé néz. Itt tehát vastag és magos köfalakat emeltete, 's számos népet vive-bé a' kerítések közzé mind tulajdon alattvalóji közzül, mind a' kiket bérbe fogadott.

Második ének

Azonközben míg a' Jeruzsalemi Király harcához készülget, egy nap megjelene előtte Izmén; ő a' kinek szava a' sírok fenekéiglen hathatott-el, 's a holtak' hamvaikat életre hozhatta; ő, a' ki varázs ereje által a' pokol' fejedelmét a' maga királyi-székén is meg tudá sápasztani, 's úgy parancsolgata az ördögökkel, mintha azok neki szolgálji volnának. Ez az ígéző egykor Jézust imádtá vala, most Mahométnak követője; de nem feledhetvén egészen egykori vallását, istentelenül egyvelíti-össze a' két felekezet' hagyásait, melyeket jól soha nem ismére. Előmászván (most) barlangjai közzül, hol, (bűbájait gyakorolgatá) minden emberi társaságtól félre (vonvan magát) szakadva átkozott bűbájait gyakorolgatá, a' köz veszélyben felkereste urát, hogy egy gonosz Fejedelem' igazságtalanságai egy még gonoszb tanácsló' istentelenségei által nagyobbodjanak.

Uram, úgy mond, a' győzedelmes sereg kapuink felé közelít. Tegyük mi is a' mit a' veszély kíván, és a' mi lelkes férjfiakhoz illik; ég föld segélleni fogják igyekezeteinket. Te a' nagy Király 's a' derék Vezér tisztjeit teljesítéd? Bölcseséged mindent megtett a' mire szükség vagyon. Ha jobbágyid követni fogják az adott példát, ez a' föld lesz ellenséged' temetője.

Én osztozni akarok veszélyedben, bajaidban. Az öregségtől nem lehet egyéb segédelmet várni: mint tanácsot; azt, és a' mit mesterségeim adhatnak, ajánlom szolgálhatidnak. Kényszeríteni fogom az elpártolt Angyalokat, kik az égből lehányattak, hogy szándékinknak adjanak előmenetelt: de haldd, mint fogok munkához. [68b]

A' Keresztyének' templomában egy titkos oltár van, hol annak képe tiszteltetik, a' kit ők Istennéjeknek 's Istenek anyjának tekintenek. E' képet lepel fedi-be, 's előtte szüntelenül ég egy mécs; hosszú sorban állanak körülé a' hála' tábláji, mellyeket a' hivatásosság a' vett segély' jutalmául felfüggeszte. E' képet vedd-el onnan a' hol függ, 's tulajdon kezeiddel vidd-által a' te mecsetedbe, 's én olly varázslatokhoz fogok, hogy az csalhatatlan záloga legyen a' mi ótalmunknak. Míg a' kép birtokunkban lesz, mesterségem' mélysége felelni fog, hogy tiéd a' győzedelem, 's birodalmad semmi rázkodtatást nem rettegeth.

Így szólla ő, 's a' Király elfogadá a' tanácsot. Azonnal megyen a' (templom felé) az Isten' háza felé, kiragadja a' papok kezeiből a' szent képet, 's a' Varázs itt mormogá-el felette istentelen bűvösségeit.

De a' midőn a' hajnal felhasadt, az, a' kire a' templom őrzése bízva vala, álmélkodva látá hogy a' szent kép nincsen ott a' hova függesztetett. Hijába kereste azt a' templom' egyéb rejtekeiben, 's szaladt bejelenteni a' Királynak a' mi történt. Aladín a' hírre szörnyű haragra gyúladott; úgy hitte ő, hogy a' lopást a' Keresztyének közzül vitte véghez valaki.

Ezek cselekedték e azt, vagy talán az Angyalok nem tűrhették, hogy az ő Királynéjok a' tisztátlan helyen maradjon, 's a' tett természetesen ment e véghez, vagy csuda által, minddeddig bizonytalan és kétségeket szenved: de a' hűség azt hagyja inkább hinnünk, hogy az Angyalok' buzgósága fölülmúlta az emberekét, és hogy a' tettet nekik kell inkább tulajdonítanunk.

A' Király szoros vizsgálatot rendele; A' Keresztyéneknek minden templomaikat, minden lakjaikat felhányák; nagy jutalom vala ígér[69a]ve annak a' ki a' lopást felfedi, nagy büntetés, a' ki a' képet eltitkolja. A' Varázs segélyére veszi mesterségét, de az ígélet olly sikertelen mint a' Király' fenyegetései; bosszantására a' fejedelmi parancsnak 's a' Varázs' mesterségeinek a' tett fel nem fedezteték.

Aladin, a' (a') ki most már nem kételkedék, hogy a' képet a' Keresztyének lopták-el, lángola haragjában, 's bosszút lihege; neheztelése nem ismère semmi határt, 's esküdt, hogy a' vétkes kegyetlenül lakolni fog. Vesszen, úgy monda, a' vakmerő, 's találja-fel (vesztét) halálát egész felekezete' elsüllyedésében! Hogy a' vétkes el ne illanthasson, haljanak-el vele az ártatlanok is. De mit mondok? ártatlan e? 's van e egy az ő egész számokban a' kit annak nevezhetnénk? Ők nekünk mind egyig ellenségeink. Nem szükség vádlásokra egyéb vétket keresnünk; mindnyájan érdemlik a' halált. Rajta, hív jobbágyaim, ragadjatok fegyvert és tüzet ellenek; öljétek égessétek.

Így szólla a' kegyetlen; 's a' közel halál' szemléltében sem engesztelni nem merték kéreseikkel a' bosszúst, sem menteni nem magokat. De a' szerencsétlenek(nek) onnan jöve a' segély a' honnan azt legkevésbbé várták.

Közöttök egy nagylelkű leány találatott, kinek magas gondolkodásához nem férhete a' félelem. Szép volt de szépségével nem gondola többet, mint a' legsanyarúbb szemérem engedte. Nevelte érdemét, hogy azt lakása' homályai közzé rejtette-el, félvén a' magasztalást, 's a' csapodárság' szemeit. De a' ritka szépség nem maradhat soká ismeretlenül. A' Szerelem felfedi azt; 's itt is lángba hozá egy ijúnak szívét. Néha neki nincsen szeme; néha több vagyon ezernél; most nem lát, majd a' legtitkosabb rejteket is végig nézi, 's ezer öröket is keresztülmegyen megjártsz. A' leány' neve Sophronia volt, az ijúé Olindo, 's egy vallások volt, egy honjok. Ezt úgy ajánlá a' jámborság és tartózkodás, mint a' leányt szépsége. Vágyjai hevesek voltak, de keveset reményle, 's semmit nem kívánt. Lángjait nem ismerte a' ki okozá, vagy mivel nem merte megvallani, vagy mivel a'

lyánnal nem lehet. [69b] A' leány viszont, vagy nem látva, vagy nem ismerve, vagy nem ügyelve szeretett.

Sophrónia alig hallá-meg a' kegyetlen parancsot, melly minden Keresztyént halálra kárhoztata, 's azonnal elszáná magát, hogy társait meg fogja szabítani; bátor lelke neki arra egy tanácsot sugalla; szemérme ellenkezék elejénte; de végre győzött tüze, vagy inkább egyességbe hozá a' lyányi szemérmet férjfiúi lelkével. Neki bátorodik tehát, 's egyedül a' nép közzé; megyen-ki sem nem mutogatja, sem el nem fedi szépségét. Lesüllyeszti szemeit (süllyedt szemekkel lépdell), 's fátyolába leplezve méltósággal lépdell és csendesen. Nehéz volna megmondani, gond ékesítette e, vagy gonadatlanság, történet tette e illy bájolóva, vagy mesterkedés: de ez a' gondatlanság a' természet' mesterkedése vala 's a' szerelemé, 's a' kedvező egeké. Minek által csudálva folytatja útját senkire nem tekintvén, 's eljut a' Király' elébe. A' harag mellyet ennek képén lát, őtet el nem ijeszti. Erős lélekkel állja ki fenyegető szemeit, 's így szólítja meg-meg: Uram, függeszd-fel haragodat egy kis ideig, 's tartóztassd a' nép' bosszúját. Én felfedem előtted, én kezeidbe adom azt, a' kit keressz, és a' ki haragodat ingerlette.

gosszad,
 a' szerződésről jelekkel.

Kazinczy Ferenc kézírása

MTA KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR. K 603. ANTHOLOGIA, 56-70

LACZHÁZI GYULA

Kazinczy kiadatlan Tasso-fordítása és a XVIII-XIX. század fordulójának magyar eposzfordítási kísérletei¹

Kazinczy Zrínyi-kiadásának tervezetében szerepelt egy *Paralela*, melyben „Zrínyit, a Virgil és az olasz epikus Tasso tanítványát, és Gyöngyösit, az Ovidét” hasonlította volna össze; a széphalmi mester tehát felismerte az olasz és a magyar eposzíró közötti rokonságot. *Paralelája* sem az 1817-ben megvalósult Zrínyi-kiadáshoz, sem azután nem készült el, de az eposzok iránt tovább élő érdeklődéséről tanúskodik, hogy 1820-ban a *Gerusalemme liberata* fordításába kezdett. A mindeddig kiadatlan fordítás, melynek Kazinczy a *Goffréd, vagy a felszabadított Jeruzsálem* címet adta, az eposz első énekét és a második elejét tartalmazza.² Kazinczyt tehát – mint arra a *Gerusalemme liberata* felvilágosodás kori fordítási kísérleteiről értekező Hausner Gábor felhívta a figyelmet³ – a Tasso-fordítók között is számon kell tartanunk. Az eposzi műfajból már korábban is fordított Kazinczy: fogsága előtt Klopstock *Messiasának* átültetésével próbálkozott, *Ossziánját* pedig 1815-ben jelentette meg; mindkettő prózai fordítás. Az olasz irodalom iránti érdeklődését pedig többek között jelzi 1790-ben készített Metastasio-fordítása, *A félénk szerelem* és az a Tasso-strófa, melyet Orpheusában magyar ortográfiával közölt mint követendő mintát.⁴

Tervét, hogy lefordítja a *Gerusalemme liberatát*, először 1820 márciusának végén, Dessewffy Józsefhez írt levelében említi. E levél szerint azután jutott erre az elhatározásra, hogy nagypéntek napját Tasso újraolvasásával töltötte: „Annyi esztendő olta megint megolvasám egyszer a prof. Kérytől elhozott francia prózai fordításban.”⁵ Szinte könyörögve kéri Dessewffyt, hogy küldjön neki egy olasz nyelvű példányt. Levelezéséből nem állapítható meg, hogy a vágyott könyvet megkapta-e; mindenesetre május végén már arról számol be, hogy a fordítást elkezdte, s az első éneket le is fordította.⁶ A fordítást az olasz eredetivel, német és francia fordításokkal egybevetve megállapítható, hogy Kazinczy Jean-Baptiste Mirabaud 1724-ben Párizsban kiadott francia prózai fordítása alapján dolgozott.⁷

Kazinczy igen hűségesen követi Mirabaud *Jérusalem délivréejét*, amely azonban az eredetinek meglehetősen pontatlan tolmácsolása. A fordításról többször is beszámol 1820 tavaszán kelt leveleiben: Kis Jánosnak azt írja, hogy még abban az évben ki akarja adni *Goffrédját*, amely elé „ottave rímeben” írott ajánlást tervezett Ferdinánd herceghez,

¹ A feladatot (a Tasso-fordítás kísérő tanulmányának elkészítését) az ELTE Szövegkiadó és tanulmányíró szemnariumán kaptam. Az eposzfordításokra vonatkozó filológiai adatok gyűjtésében Tamás Tímea volt segítségemre.

² MTA Könyvtár Kézirattár K 603, Anthologia, 56-70.

³ HAUSNER Gábor: *Fordítási kísérletek Tasso eposzából a XVIII-XIX. század fordulóján.* = *Zrínyi-dolgozatok*, I. szerk. HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1984. 192-207.

⁴ Vö. VÁRADY, Emerico: *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, I. Roma, 1934. 173.

⁵ KazLev (KAZINCZY Ferenc levelezése, I-XXI. Kiadta VÁCZY János. Bp., 1890-1911.) XVII, 125.

⁶ KazLev XVII, 152. A Majláthnak írt levél német nyelvű, fordította Laczházi Gyula.

⁷ Jérusalem délivrée. Poème héroïque du Tasse, nouvellement traduit en François. Paris, 1724.

„kinek anyja Este háztól eredett, és aki így maradéka a Tasso által énekelt Rinaldónak.”⁸ Majláth Jánosnak írt levelében pedig vállalkozását így indokolja: „Nemzetünknek minde- nekelőtt arra van szüksége, hogy mesterműveket ismerjen meg, s ennél méltóbbat nem kaphat. Az olvasóknak a francia pompa tetszik, nekem a német erő, az olvasó és én kevés ponton érintkezünk. Talán Tassóval sikerül ez.”⁹ Kazinczy tehát kiadásra szánta 1820-ban elkezdett prózai fordítását, s úgy vélte, ez iránt az olvasóközönség részéről is némi érdeklődésre számíthat.

Tasso eposzának fordításával a XVIII. század végétől kezdve többen is megpróbálkoztak, s Tanárki János 1805-ben kiadott prózai fordítása révén az olvasóközönség számára az egész mű hozzáférhetővé vált. Az első *Gerusalemefordítást* Kisfaludy Sándor készítette, aki 1794 körül prózában fordított egy részletet, amely azonban kiadatlanul maradt. Egy évtized múlva elkészült az első teljes magyar nyelvű fordítás, Tanárki *Megszabadított Jeruzsálem*; e fordításban találkozott Tassóval először Vörösmarty Mihály és Arany János is. Természetesen Kazinczy számára sem volt ismeretlen ez a *Megszabadított Jeruzsálem*, de hogy olvasta-e azt, nem tudjuk: fordításához mindenesetre nem használta.¹⁰ Az első verses fordítást ugyanez évben Nagy János szolgabíró készítette, aki az eposz negyedik énekét fordította le magyar versekben.¹¹ Az eredeti versformát Dessewffy József ültette át magyar nyelvre az 1817-ben írt *Bárfai levelekben*,¹² négy ottava fordítását küldte el Döbrentei Gábornak. Döbrentei, aki első Dante-fordítónk,¹³ maga is lelkesedett Tassoért, s 1809-ben életrajzát is meg akarta írni.¹⁴ Az első Tasso-biográfia azonban csak 1829-ben jelent meg a Felsőmagyarországi Minervában.¹⁵

A keresztes vezér, Boullion Godfréd alakja korábban a jezsuiták körében is népszerű volt: 1768-ban Kassán adták ki Gerő György *Keresztény Herkulesnek Bullioni Godofrednek hadi munkái* című verses fordítását, de az eredeti, Guilielmus de Vaha történelmet regényes elemekkel vegyítő latin munkája is ismert volt Magyarországon; ugyancsak Kassán 1767-ben a jezsuiták előadtak egy epizódot a keresztes hadjárat történetéből.¹⁶ A századforduló figyelme már Tasso és szépirodalmi remeke felé fordult. Az eposzköltő iránt a század elején mutatkozó érdeklődésben része lehetett annak a Tasso-kultusznak is, amely az olasz poétában a modern, „romantikus” művészt vélte felfedezni. Ebbe az irányba mutat Fábriczky Sámuelnek Kazinczy fordításával egy időben készült tanulmánya a Tudományos Gyűjteményben: Schlegel és Jean Paul Magyarországon is jól ismert esztétikája nyomán az „objektív” *Íliásszal szemben* Tasso „romantikus” eposzában éppen a reflexiót és a karakterfestést dicséri.¹⁷ A XVIII. század végén, a XIX. század elején az eposzok iránt általában is megélnéült az érdeklődés Magyarországon; mutatkozik ez egyrészt a régi eposzok „felfedezésében”, azaz az európai irodalom nagy eposzainak fordítására és a Zrínyi-eposz újbóli kiadására irányuló törekvésekben, másrészt a nemzeti (honfoglalási) eposz írására

⁸ KazLev XVII, 135.

⁹ KazLev XVII, 130.

¹⁰ IVÁN Henrietta–TÓTH Anna Sára: Tanárki János, a gárdonyi Tasso-fordító. = Irodalomismeret, 1997/3. 86–89.

¹¹ OSzK Quart. Hung. 210.

¹² DESSEWFFY József: Bárfai levelek. Sárospatak, 1818. 175–178.

¹³ Vö. SZAUDER József: Olasz irodalom – magyar irodalom. Bp., 1963. 347–361.

¹⁴ KazLev VI, 454.

¹⁵ Felsőmagyarországi Minerva, 1829. I, 166–172.

¹⁶ PETHŐ Jenő: Gerő György Keresztény Herkulese. Bp., 1942.

¹⁷ Tudományos Gyűjtemény, 1820. VII, 19.

tett kísérletekben.¹⁸ A már említetteken túl ekkor készültek el Milton *Elveszett paradicsomának*, Voltaire *Henriadjának* és Vergilius *Aeneis*ének első magyar fordításai is.

Zrínyi első XVIII. század végi pártfogója Ráday Gedeon volt, aki Gyöngyösivel szemben már őt tartotta a régi epika legnagyobbjának, s jelentősen hozzájárult eposza népszerűsítéséhez: Kazinczyt is ő nyerte meg Zrínyinek. Rádayt a nemzeti eposz terve is foglalkoztatta: Árpád-eposzával, melyből ugyan csak öt strófa készült el, elsőként tett kísérletet honfoglalási eposz írására.¹⁹ A sokoldalúan kísérletező Ráday az *Aeneis*ből is fordított részleteket, abból az eposzból, amely *Zrínyiász* mellett a XVIII-XIX. század fordulóján szintén új életre kelt; Vergilius eposzának népszerűségéhez jelentősen hozzájárulhatott honfoglalási tematikája is.²⁰ Rádayhoz hasonlóan az eposzfordítás és eposzirás gondolata kapcsolódott össze Batsányi Jánosnál is; ezt bizonyítja tíz sornyi eposz-töredéke²¹ mellett az az eposzirással maga is próbálkozó Virág Benedektől származó értesülés, hogy Batsányi kufsteini fogságában kigondolt egy eposzt.²² A Miltont és Ossziánt fordító Batsányi Kazinczy egy levele szerint 1790 körül Tasso fordítását is tervezte,²³ ám ennek véghezvitelében megakadályozta, hogy nem volt olasz nyelvű példánya; az OSZK-ban található, Batsányi kézjegyével ellátott Tasso-kötet²⁴ azt bizonyítja, hogy legalábbis fogsága után szert tett a *Gerusalemme liberatára*.

Egy időben született meg a Zrínyi-eposz kiadásának terve és a honfoglalási eposz gondolata Csokonaiban, és e tervekkel függ össze *Az epopeáról közönségesen* írt értekezése is, melyben többek között Földi János gondolatait²⁵ kamatoztatva vázolja fel a műfaj alapjait. Tanulmányában Csokonai a legnagyobb csodálattal szól az olasz poéta „nagy, világos és tüzes fantáziájáról”, s hangot ad annak a kívánságának, hogy a *Gerusalemme liberatát*, „az újabb világnak legédesebb poemáját” magyar fordításban is lássa.

Kazinczy saját prózai Tasso-fordítását egy „szép olajfestményről készült rézmetszet”-nek²⁶ nevezi, összhangban fordítói programjával, mely szerint az adott viszonyok között „rézmetszetek és olajfestéses cópiák s gipsz abguszok”²⁷ szolgálnak leginkább a művészetek fejlődését. Az eposz verses fordítását Kazinczy megoldhatatlanul nehéznek találta. Majláth javaslatát, hogy versben fordítsa Tassót, azzal utasítja el, hogy ehhez egész emberélet lenne szükséges: ezt a magyar nyelv rímzegénységével indokolta. E tekintetben az olaszhoz képest látta a legnagyobbnak a különbséget: úgy vélte, hogy míg a német százszor gazdagabb rímekben, az olasz ezerszer.²⁸ 1820 közepétől Kazinczy leveleiben nem említi fordítását, mely töredék maradt. Hogy nem fejezte be, annak legfőbb oka a kortársak részéről a kópia-készítés és különösen a prózai fordítás gyakorlatával szemben már erőteljesen jelentkező ellenkezés lehetett.²⁹

¹⁸ Vö. még KOVÁCS Sándor Iván: Akik „az itáliai poézis tüzenél gyújtják meg lámpásukat” – Az olasz verses epikai hagyomány recepciója Csokonaitól Aranyig. = Uő: A „Syrena” és a szobor. Pécs, 1993. 71-77.

¹⁹ Vö. BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1995. 276.

²⁰ Vergiliusról ld. Thimár Attila előszavát: GYÁRFÁS István: Vergilius poétának Aeneise. Bp., 1995.

²¹ BATSÁNYI János: Összes Művei I. kiad. Keresztury Dezső, Tarnai Andor. Bp., 1953. 77.

²² KazLev II, 537.

²³ KazLev XXII, 20.

²⁴ STRECKFUSS, Karl: Torquato Tasso's befreites Jerusalem. Leipzig, 1822.

²⁵ FENYŐ István: Földi János a honfoglalási eposz szükségességéről. = ItK, 1957, 403-407.

²⁶ KazLev XVII, 152. „Es ist ein Kupferstich eines schönen Ölgemäldes” – írja Majláthnak.

²⁷ KazLev III, 304.

²⁸ KAZINCZY Ferenc: A magyar verselésnek négy nemeiről. = Válogatott művei. Bp., 1979. 801.

²⁹ Vö. HAUSNER Gábor i. m., 199.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Kézirat Tanárky János Tasso-fordításából

1954-ben egy, a háború miatt elmaradt Tasso-konferencia résztvevői tisztelegtek a nagy sorrentói mester életműve előtt. Ily jeles alkalom különböző népek fiait is szóra bírta, hogy összegezzék, mit jelent a számukra, nemzetüknek a legnagyobb olasz hősköltemény. A konferencián elhangzott előadások egy könyvben is megjelentek. Indokolt izgalommal kerestem ebben a gyűjteményben a magyar összegezést, de egy mondat terjedelműt sem találtam, pedig tudtam jól, hogy mennyi mondanivaló lett volna.

Ezen a szeretetlakomán sem vettünk részt, onnan is kimaradtunk, de mindezt nem azért mondom el, mert a szívünket akarom fájdítani, vagy a kimaradás okát szeretném vizsgálni, hanem csak azt akarom hangsúlyozni, hogy az ilyen kimaradásnál még veszélyesebb és szomorúbb, ha saját magunk sem veszünk részt azon a szellemi lakomán, amelyen eleve hivatalosak vagyunk, hiszen az adott művelődési kincs nyelvünkön szól hozzánk, az adott szellemi értéknek őseink már részesei voltak.

Breinich Anna és Tarsoly Eszter *Sárospataki diák 1815. évi Tasso-antológiája Tanárky János fordításából* című itt nyilvánosságra kerülő közlése azért jelentős, mert Tanárky (Tanárky) fordításának a visszhangját, a korabeli befogadást tudjuk általa érzékelni. Nem véletlen, hogy Zrínyi Miklós remekműve, híres eposza egymagában is ébreszthetett fel érdeklődést Torquato Tasso iránt, de most annak vagyunk a tanúi, hogy hogyan vált magyarrá Tasso remekműve. Az első ismerkedésnek mindig van valami bája: a művön még ott az újdonság varázsa, „hímpora”. Ezt azért fontos elménkbe vélni, mert így a felfedezés örömét érzékeljük, azt tiszteljük meg, s maga ez a tisztelet eleve nem teheti ünneprontóvá az embert: furcsa lenne egy 15.336 soros hőskölteménynek a 196 évvel ezelőtt megjelent fordítása kapcsán azt várni, hogy a korabeli olvasó „tegye helyére” az eposzt, állapítsa meg világirodalmi rangját, és „vágjon rendet” a kavargó világ „őserdejében”, magának a nagy műnek a lényegét ragadja meg: úgy közeledjen hozzá, ahogy ma igyekszünk egy hősköltemény fő üzenetét megragadni.

Magán jellegű gyűjteményről van szó, a világirodalom egyik remekének a kéziratos megközelítéséről, így a befogadás természetével, jellegével gazdagodunk, s ha valamiben úgy érezzük, erős a másság (a mai és a hajdani befogadás között), akkor inkább a világ sokarcúságának örülünk, és ne ítéljük meg elhamarkodottan a hajdani lelkes olvasót. Erre különben sincs okunk, hiszen az idézetek ilyen sora Sárospatakon szép és gazdag hagyományra tekintett már vissza 1815 előtt is. Ezekben a gyűjteményekben maguk a költői remek, azoknak a részletei voltak, azok szerepeltek, és nem volt olyan gyakorlat, amely alapján mást is elvárhatnánk, tehát a befogadás minőségére, jellegére eleve ezekből az idézetekből következtethetünk.

A gyűjteményben természetesen van jelen az első benyomás élménye: pokoli képek, Plútó, a nagy természeti jelenségek, harci leírás. Viszont alapos és gondos olvasásra vall a mélyebb rétegek, árnyalatok kedvelése is. Gyakorlati szempontot sejtek abban, hogy a

szállóigeket oly érzékenyen ragadta meg, kereste, gyűjtötte a hajdani olvasó, talán azzal a céllal, hogy ezeket alkalom adtán, akár emlékezetből idézze is.

Az idézetek egyénileg megadott címek alatt szerepelnek. Ebben iskolai hagyományt is látok, hiszen a hajdani diákok bizonyos témákról a poétikai osztályban verset írtak, így tűnt fel Csokonai Debrecenben hallatlan költői tehetségével. Persze, ezzel nem akarom azt állítani, hogy a gyűjtemény összeállítója valóban költői céllal írta ki az idézeteket, de az nyilvánvaló, hogy azoknak óhatatlanul szerepük volt kiteljesedésében. Elég csak egy oldalon lévő címeket felvillantani: *A' Hajnal, A' Nyár, Hajnal előtti Idő, Ezer-jófi, A Dühösség, A' Szárazság után való Zápor, Az Éjtszaka*. Az összeállításból világos, hogy az így született kicsi elemek inkább lírai versekre emlékeztetnek, de Tassóban valóban rengeteg a lírai vonás. A remekműhöz közeledünk az ilyen elemek kiragadásával. Ez a megközelítési módszer más nehéz remekmű esetében is bevált.

A japánok 1868 óta igyekeznek minden olyan idegen értéket befogadni, amely valamilyen kapcsolatba hozható eredeti művelődésükkel. Dantét először külön-külön terzinái alapján igyekeztek megkedveltetni, mert épp a terzina áll közel bizonyos ősi japán versekhez.

Tanárki fordítását Vörösmarty és (a tizenöt éves) Arany János is olvasta. A nyelvzenének ily nagy mesterei vajon mit szoltak a prózai fordításhoz? Első megközelítésben aggodhatunk, hogy Tasso eredeti remekéből kevés tűnhetett fel előttük, hiszen a világirodalom legzeneibb hőskölteményéről van szó. Ám az itt sorakozó idézetek magát a műfordítást is minősítik, a fordítás értékeire is felhívják a figyelmet. A szöveg magyaros patinája igen nagy érdeme a munkának, a fönséges, nagyszerű leírásokban a prózai szövegnek is különös zengése van. Ezt a fordító a hangok szerencsés társításával, hangutánzó szavakkal éri el, vagy eleve nagyon hatásos szavak megválasztásával. (Az viszont más kérdés, hogy Arany János is tervezte, hogy eredeti versformában ülteti át magyarra Tasso remekét.)

Nem ünneprontásként jegyzem meg, hogy az életrajzi adatokba tévedések csúsztak be. 31 éves volt Tasso, amikor *A megszábadított Jeruzsálemet* befejezte. A „kibocsátás” körül hosszú bonyodalom volt. Nem csoda, hogy a pár soros ismertetés nem teremthet rendet. 1595. március 11-én töltötte be Tasso 51. életévét, tehát az ötvenkettedikben volt, amikor 1595. április 25-én meghalt. A fordítás érdemeit azzal nem csorbítom, ha elmondom, hogy az itt lévő idézetek alapján Armida barokkosabb, mint az eredetiben. A *tetem* szó itt azonos a *tesitel*. A szép hölgyet a piros és a fehér szín jellemzi. Tasso az elefántcsont említésével a tiszta fehérre utal, ezt a fordításban szereplő *elefánt tetem* nem idézi fel. A *Nagyanya* (II. 175.; XIV. 1) valójában a *földanyával* azonos, az *Aetuk* (I.92.) pedig az *Etnával*.

Minden antológia, gyűjtemény, idézetek tára az összeállítót, gyűjtőt is jellemzi. Ha kíváncsiak vagyunk rá, nem a bírálat, a megítélés szándéka vezet, hanem művelődésünk egykori állapotáról akarunk híreket szerezni.

A Tanárki János fordításából készült Tasso-antológia 186 év távolából üzen a számkunkra. A kiválasztott Tasso-idézetek bővebb elemzést igényelnének. Rövid jellemzőként azt hangsúlyozom, hogy az idézetek másolója, véleményem szerint, elsősorban a híres hősköltemény általános jegyeit igyekezett megragadni: az általános emberi üzeneteket, és kevésbé törekedett arra, hogy magát a tassói hőskölteményt, annak szereplőit vigye közelebb az antológia olvasójához. Kijelentéssel, persze, azt sugallom, hogy az összeállító

esetleg arra gondolt, hogy majd mások is olvassák ezt a kéziratot, hasznosítják, tanulnak belőle, beépítik ismereteik közé. Ám az is lehetséges, hogy csak saját használatára rögzítette a számára legfontosabb részeket.

Az antológiát bizonyos kettősség jellemzi. Ennek egyikét már felvillantottam: a mű olyan részeiről van szó, amelyek az eredeti környezetből kiragadva is nagyon tanulságosak, értésük, élvezetük „metszet” voltukban is tökéletes lehet. Ezt a körülményt az összeállító azzal is fokozza, hogy neki az általános megközelítés a lényeges, a hőskölteményben oly fontos háttér az antológiában elveszti jelentőségét. Így szerepelhet a „Nyár” címszó alatt több olyan idézet, melynek a teljes műben nagyon eltérő értelme van. Például a tizenharmadik ének 75-77. stanzájában szereplő leírás, a forróság, szárazság után lezúduló eső hatása (a katonák és a vízben dőzsölő kacsák párhuzama) fölöttébb valóságos ábrázolásban jelenik meg előttünk (II. 172.), míg a tizedik ének 63. stanzája (II. 86.) egy hatalmas varázslat leírásának a része, s ebben a nyári jelleg csak mellékesen fontos.

A tematikus összeállítás azt is lehetővé tenné, hogy a különböző szempontok alapján kiragadott részek az eposz menetétől függetlenül egymás mellé kerüljenek. A részek egymásutánját, sorrendjét az eposz előrehaladása szabja meg, a „visszakanyarodás”: későbbi rész utáni korábbi idézése ritka jelenség. (I. 30. vagyis az első ének 71. stanzájának 5-től 8. sora és II. 40., azaz IX. 14. (3-4), továbbá: I. 69. III. 6.; I. 76. III.30.) Ez a következetes sorrendiség eleve azt sugallja, hogy az összeállító az olvasás során folyamatosan írta ki az idézeteket, esetleges újraolvasás során ezzel már nem foglalkozott, illetve ekkor is fontosnak tartotta a részek eposzbeli sorrendjét.

Az egyszeri olvasás tényét látom abban a körülményben is, hogy a hősköltemény első feléből sokkal több az idézet, mint a másodikból. A továbbiak során akkora a fogatkozás, hogy az ember arra is gondolhat, hogy az összeállító „kifulladt”, „kifutott az időből” a nagy mű végére. Ezt nem bántva mondom, hiszen ez a jelenség fölöttébb természetes az első olvasás során. Így lehetséges az, hogy az utolsó három énekből már csak két, nem túlságosan jellemző idézet szerepel. Viszont épp ezek előtt rendkívüli ráérzést árul el az antológia összeállítója azzal, hogy a tizenhetedik ének 61. stanzájának (III. 69.) hat sorát idézi, hiszen épp ezekben összegezi Tasso a tiszta erkölcs, erény fontosságát, és épp itt (és ebben) tér el leginkább nagy reneszánsz elődjétől, Ariostótól.

Az utolsó három ének érdembeli hiányát leginkább időzavarral tudom megmagyarázni. Persze, lehet, hogy a keresztetek győzelme már nem túlságosan érdekelte az összeállítót: a harcot bemutató részleteket a korábbi idézetek is úgy közelítették meg, hogy a küzdelem általános emberi nagysága tűnt elénk, és keveset sejthet az ember a párviadal szereplőinek a hovatartozásáról, de ez a megoldás valójában hű Tasso szemléletéhez, mivel ő többnyire nagy tisztelettel és megbecsüléssel ír a mohamedán harcosokról, elég csak Argante fönséges és rendíthetetlen jellemére, alakjára gondolni. A hősköltemény első feléből ötven, a másodikból tizennégy helyről van idézet. A mű egész mondanivalója miatt oly fontos idézetet említettem: ez után a műnek több mint az egy ötöde hátra van, de már csak két idézet következik. Első olvasásra a huszadik ének megdöbbenő, geometrikus rendjéből vajmi keveset lehet megsejteni, de nem is ezt várja az ember, hanem épp az összeállító szemléletét követve, itt is találhatunk "kimetszhető" nagyon tanulságos részleteket. Ezek már kimaradtak. A többi néma csend...

Ám Tasso hazai befogadásának így is nagyon becses emléke ez az antológia.

Az idézetek hajdani gyűjteménye nagyon tanulságos a mai olvasó számára, hiszen egyértelműen az olvasói élményről ad hírt. Korok és ízlések változnak, de maga az élmény mindig fontos marad.

FÜGGELÉK

A Tanárky-féle Tasso-fordítás énekek, stanzák és sorok szerinti megfeleltetése:

I. 9. I. 2-3.; I. 18. I. 31.(1-4.); I. 30. I.73. (1-4.); I. 33. I. 82.(1-4.); I. 64. II. 90. (6)-91. (4.); I. 66. II. 96.; I.67. III. 1. (7-8) - 2.; I. 68. III. (4.) - I. 91-92. IV. 3-5.; I. 92. IV. 6. (3-8.); I. 69. III. 6.; I. 30. I. 71.(5-8.); I. 76. III. 30. (1-6.); I. 98-99. IV. 29-32.; I. 112-113. IV. 74. (5)-76. (6.); I. 115. IV. 83. (5-6.); I. 131. V. 39. (5-8.); I. 138. V. 62.(3)-63.(2.); I. 139. V. 65. (5-6.); I. 159. VI. 40-41. (4.); I. 159-160. VI. 42.; I. 160. VI. 45.; I. 161. VI. 48.; I. 162. VI.51. (8)-52. (4.); I. 172. VI. 103.(1. 2-3.) I.176. VI. (3-4.) I. 181. VII. 3. (5-6.); I. 183. VII. 9. (3)-10. (2.); I.195. VII. 52. (5)-53.; I. 196. VII.55.; I. 211. VII. 115. I. 213-214. VII.122. (4-8.); II. 9. VIII. 1. (3-4.); II. 14 VIII. 15.(4-8.); II. 15. VIII. 19. (7-8); II. 26. VIII. 57.(1-4.); II. 31. VIII. 74. (1-4.); II. 41. IX. 15. (1-7.); II. 40. IX. 14. (3-4.); II. 42-43. IX. 21.; II. 43. IX. 22. (5)-23.; II. 44. IX. 26. (3-4.); II. 45. IX. 31. (1-6.); II. 51-52. IX. 52.; II. 53. IX. 56-57. (2.); II. 55. IX. 62. II. 60. IX. 81. (3-8.); II. 67. X. 2.; II. 71. X. 14. (5-6.); II. 86. X. 63.; II. 97. XI. 19.; II.112. XI. 72. (6)-73. (4.); II. 135. XII.63.; II. 172. XIII. 75.(7)-77. (2.); II. 175. XIV. 1.; II. 194. XIV. 63. (5-8.); III. 9. XV. 20. (3-6). III. 18. XV. 55. (5-8.); III. 19. XV. 56.(7-8.); III.28. XVI. 23. (3)-24. (4.); III. 30. XVI. 23. (3)-24. (4.); III.69. XVII. 61. (1-6.) III. 122. XIX. 17. (5-8.); III.186. XX. 81. (5-8.)

BREINICH ANNA – TARSOLY ESZTER

Sárospataki diák 1815. évi Tasso-antológiája Tanárki János fordításából¹

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Oct. Hung. 50. jelzet alatt található két kéziratos verseskönyv, melynek a másoló, vagy a tulajdonos, feltehetően Kenyeres József 1764-ben subscribált pataki diák² a *Poétai gyűjtemény* címet adta. Az első kötet nagyrészt Kováts József – a „rímkovács” – verseit tartalmazza, a második könyvben Kazinczy Ferenc és Csokonai munkájából válogat a másoló. Más versek mellett itt találjuk a Tanárki János 1805-ben megjelent Tasso-fordításából készült antológiát.³

A Tasso-fordító Tanárki (Tanárky) Jánosról értekeztek már kollégáink. Tanárki, az akkor gárdonyi református lelkész egy katolikus főpapnak ajánlotta Tasso Torquato *Megszabadított Jeruzsálemét* (Pest, 1805); természetesen felbukkan a neve a Kazinczy-levelezésben is. A később orvosi tanulmányokat is folytató sokoldalú Tanárki teljesítményét (1811-től Nagykőrös főorvosa, 1836-ban Hunyadi-dramáját mutatják be Kassán) rangján értékelték kortársai.⁴ Köztudomású, hogy a XVIII-XIX. századi magyar elitirodalom milyen módon vette birtokba és igyekezett ismertté tenni a világirodalom nagy eposzait Dantétól és Tassótól Miltonig és Klopstockig.⁵ Arról már kevesebb az információnk, hogy Tasso magyarországi hatása nemcsak a magasabb intellektuális szférában érvényesült, hanem szélesebb körben is.

A két kötetnyi másolat szerzői és művei (pl. „A cigányok eredete”) elsősorban a diákság és a középrangú értelmiség ízlésére vallanak (Kováts József és Poóts András a populáris mesterkedőket, Szemere Pál és Kazinczy a magas irodalmat képviseli, s közöttük Csokonai, aki nem restellte a mesterkedőket is szeretni). Ha figyelmesen megtekintjük a kéziratot, jól látható, hogy a Kenyeres nevére és a Sárospatakra utaló sorokat valaki később szántszándékkal eltüntetni igyekezett. Ebből azonban csak arra következtethetünk, hogy új tulajdonos kezébe került, midőn Széchényi Ferenc gyűjteményébe (az OSZK mai törzsanyagába) beletárolták.

A kézirát szerintünk egy korábbi változatnak a tisztázata, erre utal a kötetek pontos beosztása, az esetleges további szövegek számára üresen hagyott több lap, a tiszta, általában jól olvasható, s jelöléseit tekintve is egységes íráskép. Az elrendezés és a forma tehát valószínűleg tudatos, ugyanakkor a tisztázata kevesebb szubjektív fogódzót ad, még

¹ Az ELTE Bölcsészettudományi Kar szövegkiadói szemináriumán tanárunktól kaptuk a megbízást a sajtó alá rendezésre és az antológia bemutatására.

² Vö. HÖRCSIK Richárd: A sárospataki református kollégium diákjai 1617-1777, Sárospatak, 1998, 289.

³ Az Okt. Hung. 50. jelű kéziratot Stoll Béla Kenyeres József gyűjteményeként határozza meg, és a második kötet 1a lapján a kitörölt szavakat is biztonsággal elolvassa: poétai gyűjtemény 2dik Darab 1815ben <Kenyeres József által [...] Patakon>. STOLL Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565-1840)*. Bp., 1955, 651. sz.

⁴ IVÁN Henrietta — TÓTH Anna Sára: *Tanárki János, a gárdonyi Tasso-fordító*. Irodalomismeret 1997/3., 86-89.

⁵ Ld. LACZHÁZI Gyula bevezetőjét Kazinczy Tasso-fordításához.

kevésbé vezet el a válogató, (megrendelő?) vagy másoló személyéhez. Irodalmi jártassága átlagon felüli tájékozottságra utal; a másolás, sőt újramásolás ténye azonban, továbbá az antológia elején közölt tájékoztató nem azt mutatja, hogy a másoló a saját könyveit használta volna. A Tanárki fordította Tassót csak kölcsön kaphatta valakitől a másolás idejére. Másrészt a másolás aktusa az irodalom gyönyörködtető funkcióját tartja elsődlegesnek; aki idézeteket gyűjt, személyes jellegű kritériumok alapján válogat a szövegből, és ez túl naív hozzáállás lenne olyanok részéről, akik az irodalmat technének tekintik és maguk is művelik, vagy legalább könyvek formájában birtokolják. Valószínű tehát, hogy másolónk a korabeli irodalmi élet középosztályába tartozik, az írott betű szerelmese és a divat szerint kedvenc szerzőitől válogat és másol át részeket, melyeket aztán kötetbe szerkeszt saját gyűjteménye számára.

De lássuk a szöveget betűhíven, csak annyi eltéréssel, hogy a kiválasztott részeknek adott címetek kurziváljuk. A kéziratban található oldalszámok a Tanárki-kiadásra utalnak. Tanárki szövegétől való eltéréseket jegyzetben közöljük.

*

Torquáto Tasszó

Meg szabadított Jérusáleméből 1815^{ben}

Torquáto Tasszóról lásd Pétzeli Henriásának a' 2^{odik} kiadásának 266^{odik} pagináját. Tasszót magyarrá fordította Tanárki János, és kijött Pesten 1805^{dik} esztendőben

Tasszó

Született Surrentóban 1544^{ben} Marz 11^{dik} Napján – Már 17 esztendő korában írt egy versezet Renáldról. A' maga Jérusálemét kezdette dolgozni 22 esztendő Korában, 's az egész Munkát 30 esztendő Koráig bocsátotta ki. Meg holt 1595 April 23^{dikán} életének 51^{dik} esztendejében, az azon napot meg előző estvén, mellyen neki a' Capitólíumba viteteni, és mint leg főbb Poétának borostyán koszorúval meg kellett volna koronáztatni. Lásd Péztelit Torquátó Tasszóról.

A' Músához

Óh Músal Te kinek homlokodat fonnyadt borostyánjaival Helicon nem kötözi, hanem az Égben a' bódog seregek között halhatatlan csillági koronával bírsz, Te lehellj mennyei tüzet az én melyembe; Te adj diszt az én énekemnek; és engedj meg, ha az igazság közzé kedvességet szövök – Tudod, hogy oda siet a' világ, a' hová önti leg inkább a' hízelkedő Parnaszszus édeségeit; és hogy a' kedves versekbe rejtezett igazság a' leg idegenebbet is a' meg győződésig csalogatja – Így nyújtjuk a' beteg gyermeknek az édes szélű poharat: ő meg csalattván issza belőlle a' keserű szert: és ez a' meg csalódás hozza vissza őtet az életre. [I, 9.]

Aristocratia

Tántorgónak kell ott lenni az Igazgatásnak, a' hol nem egy az uralkodó; a' kitől függjön a' jutalmak' és büntetések ítélete; a' ki fel ossza a' munkát és Kótelelességeket. [I, 18.]

A' Napról

A' Nap azonban halad szüntelenül⁶ a széles Éghajlaton, magasan föl emelkedik. Az ő sűgárai meg ütköztvén a' ki simázott fegyverekben, reszkető fénnel ugranak vissza, és a' látást meg akadályoztatják. [I, 30.]

⁶ „haladván szüntelen” [I, 30.]

A' veszedelem

Várni talán a' veszedelmet terhesebb, mint elszenvedni⁷, mikor elérkezik. Függebe tart minden fület és elmét a' bizonytalan hír. [I, 33.]

Edj dühös Bajnok Rajza

„Véress csatára hívlak ki benneteket.”⁸ – Ezt oly vad 's kegyetlen hangon mennydörögte, hogy sarkából láttatott ki vetni a' Jánus bezárt Templom' ajtaját. Úgy látszott, mintha Köntöse öbléből a' dühösség és a' vad czivakodás ugrottak volna ki, mintha Alectó és Megéra' fáklyái lobogtak volna rettenetes szemeiben. [I, 64.]

Az Éjtszaka

Éjtszaka vólt, – pihent a' víz és a' Levegő úgy látszott, mintha megnémült volna az egész Természet. Az elfáradt állatok, azok, mellyeknek a' habzó Tenger' vagy a' híg Tavak feneke ad szállást, azok, a' mellyek barlangokban hevernek, vagy nyájanként rejteznek el; és a' tarka madarak, mély feledékenységre merítették gondjaikat; édes álom fogván el őket a' titkos gonoszságokat fedező hallgatás alatt. [I, 66.]

A Katonai tűz a' csata' piaczon

Elkezdődött – a' trombiták' harsogása, és örvendetes zajjal⁹ töltötte bé a mezőket. A bölcs vezér kedvező kézzel igazgatja a' Katonák tűzők' tartóztató Zabolát: mert könnyebb volna a' Karibdis körül tekerő habokból kievezni, vagy meg akadályoztatni az északi szelet, midőn az Apenninus hátat csapkodja, vagy mikor a' tenger fenekére nyomja le a' hajókat, mint a' tüzet le csillapítani. [I, 67.]

A kívánt Tárgyhoz való elérkezés

Így köszönti a' Hajósok Vakmerő serege (melly idegen partok keresésére indulván, kétséges tengerein, 's esmeretlen Ég alatt próbálja a csalárd habokat és a hitetlen szeleket) Így köszönti messziről örvendetes kiáltással, mikor észre veszi az óhajtott Földet; így mutogatja egyik a' másiknak, efelejtekvén a' hátrahagyott útnak minden únalmaírói és veszedelmeiről. [I, 68.]

A' Pokol leírása¹⁰

Hívja rekedt hangjával az örök setétség' lakosait a' pokolbeli trombita. – Megrémülnek a' fekete barlangok tágas üregei; és a' vak levegőég visszabömböl a' lármára. – Nem csikorog illy rettentő hanggal sem a' mennykő, mikor a' felsőbb égi részekről alárohan; sem a' meg reszketett Föld, mikor a' megszorult gőzöket terhes gyomrában szorongatja. A' Pokol Istenei azonnal öszvefutnak különböző csapatokban. Óh melly idegen, melly irtóztató Formák! mennyi rettenés, mennyi halál néz ki szemeikben? Vad állatok' lábnyomait hagyták némelylek földön; emberi homlokaik mérges kigyókkal van körül tekergetve haj gyanánt; hátúlról mint valamely korbács öszvetekergődzik, és ismét kioldozódik véghetetlen Farkok. Lehetett itt látni meg ezer tisztátalan Hárpyát, számtalan Zentaurust Sfinxet, és sárga Gorgonokat, lehetett volna hallani, sok Scillák' ugatását, Hidrák és Pithonok' süvöltését. Lehetett volna látni fekete tüzes hamut okádó Khimérákat, irtóztató Polifémusokat és Gerionokat, és a' külömbkülömbféle formáknak egy csuda állatban való hallatlan öszvezavardásait. [I, 91-92.]

Plútó leírása

Középen ül Plútó, jobb Kezében tartván idomtalan nehéz Királyi Botját. Nincs akkora Szikla a' Tengerbenn; nincs ekkora kőszál az Álpesenn; nem emelkedik sem Kalpe, sem a' nagy Atlás olly magasra; hogy csekély Dombnak ne tetzene ő mellette, mikor föl emeli irtóztató Homlokát és nagy Szarvait. Neveli a' félelmet ez a' vad tekintetnek borzasztó pompája, s ő még kevélyebbé tétetik ez

⁷ „Várni a' veszedelmet talám” [I, 33.]

⁸ „hívlak ki (úgymond)” [I, 64]

⁹ „Elkezdődött azután a' trombiták harsogása is, és” [I, 67.]

¹⁰ Tanárkinál 'A Pokol leírása' és a 'Plútó leírása' részek [91-92] az 'Ármdia leírása' [98-99] előtt szerepelnek.

által. Veressellenek szemei, és mint valamely Szerencsétlenséget jövendőő Bújdósocsillag, mérges fénnel ragyognak. Borzas szakáll veszi körül állát, mely hosszan csügg alá vastag szőrrel benőtt mejjére; 's mint valamely örvény, úgy nyílik fel fekete vérrrel undok szája. Mint az Aetukból nagy mennydörgéssel ki jövő fekete füst kénköves: olyan az ő szájának fekete gözze, olyan annak büdössége és melege. Mig ő beszélt, meg tartóztatta Czerberus ugatásait; elhallgatott Hidra; Koczitus meg állapotodott, mellyen rengettek a' mélységek. [I, 92.]

A rég óhajtott Tárgy hirtelen való megtekintése

Mikor a' Keresztyén Katonáknak Jerusálem szemekbe tűnt leg először, azt az örömmel elegyes, néminémű félelemmel 's Szent Tisztelettel telyes indulatot 's érzést, mellyet ez a' látás okozott így írja le Tasszó:¹¹

A' lassú Hangok, csendes beszédek, félbe félbe szakadt csuklások, keserves sohajtások, mellyeket résszerint az öröm, résszerint a' fájdalom hozott ki belőlök: egy olyan forma mormolással töltötték be a' Levegőt, mint a' millyen hallatódik a' sűrű esőben, mikor meg történik, hogy a' zöld ágak között fú a szél, vagy mint mikor a' kősziklákhöz, vagy a parthoz ütődött Tenger rekedt suhagással zúg. [I, 69.]

A hadi lárma

Nints olyan kedves a' Nyár égető melegei között az Essőt jövendőő mennydörgés, mint a' millyen örvendetes vala ez előtt a' Bajnoki Nép előtt a' Hadi Szerszámok büszke zsi bongása. p. 30. [I, 30.] Ott a' hol a' Fehér Nyak¹² egyesült a' Szép Fővel, meg sértetett, igen csekély vólt a seb és csak úgy pirosodtak egynehány cseppek a' sárga hajak között, miként pirosodik az Arany, midőn azt a' tanult Mester' Keze Rubintal rakja meg. [I, 76.]

A Szépség Rajza Ármida leírása

Sohasem látott Argos, Cziprus vagy Delus sem az öltözetnek, sem a Szépségnek illy kedves Remekét. – Arany színű Haja egy fejr fátyollal borítódván, néhol egészen kilátszik, néhol pedig a' vékony szövésenn tsillámlik keresztül: Mint mikor a' kiderült Égenn néha nyájas lágysággal kecsegtet a' fejr Felhők alá rejtett Nap, néha pedig kijövén azok alól, megkettőzteni erejét, fényesebb sugárokat terjesztvén ki. Terült Hajfürtjeit, mellyeket maga a' Természet is hullám módra gömbölygetett, egy gyengen susogó Szellő még ékeőbb fodrokba kevergeti öszve.¹³

Szemérmes pillantásai fősvényen magokba rejtik a' Szerelem Kintseit. Szép ábrázattján a' rósa' kedves színe elegyíti az elefánt tetemet: de szerelmet lehellő ajkain egyedül csak a' rósa pirosollik. Fel van fedezve hó színű mejje; és a szerelem tüzét élesztő 's tápláló fejréséget mezítelen mutogatja. Kitészik egy része, irigy köntös fedezi a' másikat bájoló mejjdombjainak. Irigy köntös! de hijjában zárod el azokat a' szemek elől: a' szerelmes gondolatokat soha meg nem tarztóthatod; nem elégszenek meg ezek a' külső szépséggel; a' leg titkosabb rejtekekbe is bé tudnak férközni. Miként által megy a' sűrű a' vízenn, vagy a' kristályon, a' nélkül, hogy azt megtörné, vagy meg oszlatná: úgy tsúszik be a' záros köntösökön szinte a' tilalmas részéig a' csalfa gondolat. És ott a' sok csuda dolgok között vizsgálgatván áhítatos szorgalmatossággal az Igazságot; a' maga kívánsága szerint; írja le osztán a' miket felfedezett, 's ezek által még sokkal elevenebbé teszi a' szív tüzét. [I, 98-99.]

A síró Ármida

A' Haraggal elegyes Fájdalom, bőv könnyeket hullattat vele; mellyek alá gördültökben gyöngöknek és kristályoknak tetszenek. Szép orczái öntöztetvén a' lefolyó eleven cseppektől hasonlónak látszanak azokhoz a' pirosolló fejr virágokhoz, mellyeket a' reggeli harmat megnedvesít, midőn hajnalhasadtakor felnyitják a' játszi Szelek előtt be zárt kebeleiket; és a' mellyeket Auróra látván, megszeret, 's kíváncsian fűz hajfürtjei közzé. De ezeka' tiszta vizek, mellyeknek sűrű tseppjei az ő

¹¹ Ez a néhány sor nem szerepel Tanárki fordításában. Valószínűleg a másoló által betoldott kommentár.

¹² „mert ott ahol a fejr nyak” [I, 76.]

¹³ „szedegeti öszve” [I, 98.]

szép nyakát és mejjét még ékeesebbé tették, tűz gyanánt munkálkodnak sokezer Szívekben. Őh tsudatévő Szerelem! mely tüzet hoz ki a' konnyhúllatásokból, és a' Szíveket vízzel gyújtja fel: [I, 112-113.]

A' Síró Asszony

Mit véghez nem vihet egy szép Asszony Sírása, és szerelmes nyelvéről származó édes Beszédei! arany lántz jő ki kedves ajjakaiból, mely tetszése szerint fogja 's kötözi meg a' szíveket. [I, 115.]

Az Igazság kiszolgáltatása

Hijjános ott a' Fennyíték, a' hol a' bűnös bocsánatot, és nem büntetést vár. Veszedelmes minden Kegyelmesség, melynek fundamentoma nem a' félelem. [I, 131.]

A' kegyes és álhatatos Férfiú

Mint mikor a' jóllakott madár semmitsem gondol vele, ha valaki eledelt mutogat neki: úgy ez is meg elégedvén a' Világgal, megvetette annak mulandó gyönyörűségeit, 's magános úton emelkedett fel az Ég felé, és akármennyi töröket hányt el a' hitetlen Szerelem, ő egyik által is meg nem fogattott. Semmi akadály sem tántoríthatta el Szent gondolatait arról az útról, melyet az Isten adott eleibe. [I, 138.]

Valamint¹⁴ egyik mérég a' másikat meg nem gyógyítja; úgy egyik Szerelem a' másiknak orvosául szolgálni nem szokott. [I, 139.]

Két Bajnok Viadala

Feltartják kifizítve csomós Dárdáikat: Nem volt soha olyan sebess futás, ugrás vagy repülés; nem volt soha olyan nagy dühösség, mint a' millyennel egyfelől Argánt, másfelől Tankréd rohannak egymás ellen. Ezer darabokra törnek lántsáik Sisakjaikonn; ezer töredékek és szikrák repdesnek a' Levegőben. Hangzanak a' Hegyek, és a' csapások lármájára megrendül a' Föld; még is a' két kevély Fő mozdúlhatatlanul állja ki azoknak dühösségét. – [I, 159.] Vígázva intézi egyik a' másikéhoz képest csapásait, nézéséhez szemeit, lábaihoz lépéseit: külömbkülömb-féle mozdulásokat csinál, 's magát mesterségesen óltalmazza mindenik. Most megfordul, majd öszve csap, ismét enged, majd tettetvén mintha ütni akarna, egy helyenn, oda csap a' hová nem czélt; néha óltalom nélkül hagyja valamelyik részét, és igyekezik a' fortélyt fortélyal csalni meg. – [I, 159-160.] Mint az Álpesi erdőkben meg sértetett medve neki dühödvén, mardossa az óloldalába merített Fegyvert, 's vakmerőn megy szembe a' halállal, és minden veszedelemmel: úgy dühöd a' fene Czirkasszus is, (Argant) látván hogy egy mást éri rajta a' seb¹⁵ és gyalázat, 's annyira kíván bosszút állni, hogy nem gondol semmit a' veszedelemmel 's magát óltalmazni elfelejtkezik. [I, 160.]

A' Harag erőt vészen mind az okosságon, mind a' mesterségenn; a' dühösség meg kettőzteti erejeket. Egy csapás sem esik hijjában, által fúrja vagy el vágja valamely Részét az óltalmazó Fegyvereknek. Terítve van a' föld fegyverdarabokkal, a' fegyverek vérral hintettek bé, a' vér verejtékkel elegyedék. Villám kezekben a' Kard mikor csillámlik, mennydörgés mikor meg zördül, - mennykő mikor csap. [I, 161.]

A' nappali Munka

– Az éjtszakai nyugalommal ne háborítsátok meg.¹⁶ Addig van ideje a' munkának, míg a' nap világosít, de éjtszaka minden állat békességben van; a' nemes szív nem is gondol az éjtszakai ditsőséggel, mely elrejtve van, és elhallgattatik. [I, 162.]

A' Szerelem

Erőt ad a' Szerelem a' leggyengébbeknek is.¹⁷ A' félénk Szarvasok bátran viaskodnak egymással, midőn az által Feltüzeltetnek. [I, 172.]

¹⁴ „És valamint” [I, 139.]

¹⁵ „úgy dühöd a fene Czirkasszus is, látván” [I, 160.]

¹⁶ Tanárkinál ez egy hosszabb mondat befejezése. [I, 162.]

Az Éjtszaka

Éjtszaka volt. – világos Sűgárokat bocsátott a' Félkelő Hóld¹⁸, melyek a' harmat gyöngyeiről vizsgálza csillámlának. [I, 176.]

Az alkonyodat

– midőn már Phoebus¹⁹ kifogván pompás szekereből lovait, a' tenger kebelébe ereszkedett. [I, 181.]

A' Szegénység [...]²⁰ erre nézve

Miként a' Mennykő²¹ nem az alatsony térségre, hanem a' magas tetőkre húll, úgy az idegen fegyvere dühössége is csak a' Királyok fel emelkedett Fejét igyekezik meg alázni: azomban semmi prédával sem ketszgeti a' mi meg útált szegénységünk a' Katonák telhetetlenségét. Mások előtt meg-vette-tett és útálatos, de én előttem oly kedves az az állapot, hogy nem kívánok sem kintset, sem Királpáltzát.²² [I, 183.]

A' fel fegyverkezett Árgántot így írja Le Tasszó

Miként fényleni szokott az üstökösstíllag vérrel irtóztató hajával, pusztulást és döghalált vezetvén az Országokra, és a' Tirannusok Trónusát szerentsétlenséggel fenyegetvén: úgy fénylett Argánt is fegyvereibenn; morddúl forgatván vértől és haragtól részegedett szemeit. Halállal fenyegetődznek minden mozdulásai, 's nintsen olyan bátor Szív, melly meg ne rettenne, ha irtóztató szemeit rá fordítaná. Kardját kirántván vad kiáltozással vagdalkozik minden haszon nélkül a' levegőben. – [I, 195.] Nem másképpen bömböl a' bús Bika, midőn az irigy szerelem mérges fülánkjaitól háborgattatván, ordításával tüzei magábann a' haragot; szarvait a' tör'sökökhöz köszörülvén, mintha a' szeleket hívná ki viadalra haszontalan öklelődzéseivel: szórja lábaival a' homokot, és még messziről kegyetlen csatával fenyegeti vetekedő Társát. [I, 196.]

Az Égi háború

Egy fekete szőnyeg takarja el a' Halandók szemei elől a' Napot és a' Világosságot; 's úgy látszik, mintha a' pokolbeli segítségnél is irtóztatóbb Ég egészben lángba volna a' Villámok' sűrű tüze miatt. Ropognak a' Mennydörgések, és a' jéggé vált esső omlik nagy zuhogással, levertvén a' Mezőket, és az egész síkot elborítván. Töri az ágakat a' Zivatar; nem csak a' tseréket, hanem a' sziklát és halmokat is láttatik kitekerni helyeikből. [I, 211.] a' Víz el borít mindent²³, süvölt a' szél, széllyelzagatja a' ponyvákat, tördeli a' karókat, egész Sátorokatis fel fordít, és messze hempelyget. Az esső; a' kiáltások', 's a' szelek' eggyesültt hangjának borzasztó hármóniája megsikettíti az egész Világot. [I, 213-214.]

A' Második KÖTETBŐL

A' Hajnal

– Már a' Hajnal²⁴ Aranyos lábával 's rózsás homlokával kijöve a' Mennyei Hajlékából. [II, 9.]

¹⁷ Tanárki ezt így kezdi: „Megtselekeszem” [I, 172.]

¹⁸ Tanárki teljes szövege: „Éjtszaka volt, és annak tsillagos szőnyegét semmi felhő se' homályosította; világos sűgárokat bitsátott a' felkelő Hóld” [I, 176.]

¹⁹ „De a' midőn már Fébus” [I, 181.]

²⁰ Itt egy szó olvashatatlanná vált a szövegben.

²¹ „vagy talám miként a' mennykő” [I, 183.]

²² Tanárki így folytatja a mondatot: „semmi nagyravágyó vagy fősvény indulat nem lakik az én tsendes szívemben.” [I, 213.]

²³ Tanárkinál így indul a mondat: „egyszer egygy helyen, másszor más helyen alszik el a' tűz;” [II, 213.]

²⁴ „És már a' hajnal” [II, 9.]

A' Csata mezeje

Ez a' mező Atyámfiai! a' mellyen most vagyunk, szent Templom lessz a mi örök emlékezetünkre; újjaival fogja itt mutogatni temetőinket, vagy győzedelmi oszlopaikat a' következő Nemzettség. [II, 14.]

A' Vitéz

– úgy látszott, mintha szemeiben rettentést, kezeiben halált hordozott volna.²⁵ [II, 15.]

Az éjtszaka

Feltámadt azomban az Éjtszaka, szárnyaival fedezvén az Égnek meg mérhetetlen üregeit; és az álom; melly nyugodalma a' Léleknek, elfelejtése a' bajoknak, hízelkedve altatta el a' gondokat és az érzékenységeket. [II, 26.]

A' megengesztelhetetlen gyűlölségnek kiütése

– Így van a' dolog, midőn az öblös rézedényben forró víz füstölögve buzogván a' nagy hévség miatt; nem tartóztathattya végezetre magát, hanem az edény' széleinn felyül emelkedvén, habozva kiömlik. [II, 31.]

Az Éjtszaka

Ki terjesztette az Éjj homályos Firhangjait; veresellő gőzzel hintettek meg azok; a' Földetis vészínű harmat lepte el. Bé tele az Ég csudákkal, és a' tévelygő gonosz Lelkek' csörtetései hallattak. Kiüressítette Plútó a' mélységeket²⁶, stb. [II, 41.]

Az Éjféli

Midőn a' Világ mintegy kételkedve és meg osztva áll az Éjj és a Nappal között²⁷ [II, 40.]

A' Háború 's az öldöklő Vitéz

– Megfűjják a' vad Trombitákat.²⁸ Nagy kiáltások mennek az Ég felé, mellyeket a' Lovaknak dübörgéseivel elegyes nyerítései kettőztetnek. Bömbölnek a' Hegyek, bömbölnek a' Völgyek, és a' bömbölésekre visszafel a' feneketlen mélység. Alecto felemeli a' Hegeton' Fáklyáját, és jelt ad az ütközetre.²⁹ [II, 42-43.]

A' Fákat kiszaggató, 's kalibákat fel forgató folyóvíz; a' Tornyokat leverő és meg gyűjtő Ménykő³⁰; az egész Világot el-rettentő Föld-indulás: kicsiny hasonlatosságok az ő dühösségéhezképest. Nem vág úgy soha karja, hogy ne érne, nem éri úgy, hogy Lelket ne űznie ki. maga pedig úgy látszik, vagy eltitkolja, vagy nem fájlalja, vagy nem is érzi a' más kezének csapásait; noha az ő megütöttét sí-sakja is sokszor tseng, mint valami harang, és sokszor hány rettenetes szikrákat. [II, 43.]

Nem rettenetesebb a' fel háborodott Tenger' tekintete a' Hajósok előtt, midőn az éjjeli villámások Fényénél láttyák azt stb. [II, 44.]

Mint a' szélveszeknek kitétetett Kőszál, melly a' Tenger' habjai között emelkedik fel, kiállja tulajdon ereje által a' mennyköveket, a' megharagudott Ég' bosszúit, a' szeleket és a' temérdek habokat: így az ő vakmerő homloka³¹, merőn áll a' Kardok 's lántsák ellenébe stb. [II, 45.]

Az egyforma erő

Mint mikor egyfelől a' Déli, másfelől az Északi Szelek egyenlő erővel 's dühösséggel öszvecsapnak; nem enged egyik a' másiknak, nem tágul egyikfelől is a' Levegő, vagy a' Tenger; hanem a' Fel-

²⁵ Tanárki ezt így kezdi: „Akár merre fordult” [II, 15.]

²⁶ Tanárki így fejezi be a mondatot: „és a' Pokoli barlangoknak minden éjtszakáját kitöltötte.” [II, 41.]

²⁷ Ez a sor Tanárkinál egy hosszabb mondat része. [II, 40.]

²⁸ Tanárkinál ez egy hosszabb mondat befejezése. [II, 42.]

²⁹ „és jelt ad a' Városbelieknek.” [II, 43.]

³⁰ „felgyűjtő mennykő” [II, 43.]

³¹ „így a' vad Szolimán' vakmerő homloka” [II, 45.]

hőnek felhőt, a' habnak habot tesz mindenik' eleibe: így nem lehetett látni, hogy innen vagy amonnan engedett volna a' megmakatsodott hadi nép; paizs paizs ellen, sisak sisak ellen, kard kard ellen szegeztek rettenetes dühösséggel. [II, 51-52.]

A' Mennyei Király az Ő Trónusában

– ott, a' honnan jóssággal és igazsággal adja mindenféle Törvényeit, a' hol teremt és ékesít mindeneket, messze az alattvaló Világ keskeny határaitól, a' hová sem az érzés, sem az értelem fel nem hathat: ott ül ő örökkévaló Felséges Tronusánn, és hármas fénnel tündöklök, ugyan azon egy vilá-gosságban. A' Fátum, a' Természet, és a' Mozgás 's annak Merője, mint alázatos Szolgák Lábai alatt fekszenek. Úgy szintén a' Hely és a' Szerentse, mely nem gondolván semmit is a' Halandók' erőtlén bosszankodásaival, mint a' port vagy a' füstöt szórja és forgatja ide alatt, a' Mennyei tetszés szerint a' Ditsőséget, Gazdagságot és Uralkodást. stb. [II, 53.]

Az angyal

– jött, verredsvén halhatatlan szárnyaival a' sűrű homályt, és az mély irtóztatóságokat. – Az ő ábrázatjáról sűgárzó Mennyei Fény megaranyozza az Éjjelt. – Ilyen a' Nap, mikor a' zápor' elmúlttá- val kiterjeszti sűgárait; ilyen a' Tsillag, midőn hasítván a' Levegőt, Nagy annyának kebelébe leesik. [II, 55.]

Az Ifjú

Szép állat még nem virágoztattya az Ifjúság' Tavassza³². Gyöngy szemeknek tetszenek szép ortzáján a' meleg izzadság' harmattjai; kedvessége mesterség nélkül való hajának az azt belepő por, és a' haragos keménység édességgel jön ki³³ szép szemeiből. p. 60. [II, 60.]

A' vér szomjúság

Mint mikor a' Nyáj közül kiüzetett Farkas, midőn fut, és magát elrejtí, ha szinte televan is gyomrá- nak mély örvénye, még is vért szomjúhozván, kinyújtott nyelvvel szopja azt tisztátalan ajjakairól: így méne ki Szolimán is a' véres tsatából, meg nem tudván elégíteni a' maga nagy éhségét stb. [II, 67.]

A' Hajnal

– Fébus kezdi aranyozni azokat a' ró'sákat³⁴, mellyeket Auróra színezett [II, 71.]

A' Nyár

Friss a' levegő, vidám az Ég, örvendezők a' Fák és a' Mezők, tiszták és édesek a' vizek. Egy igen kies Mirtus erdőben fakad egy tiszta forrás, mellyet vizei egy kis tekergő folyótskába szedődnek öszve. Mintha édes álmok harmatoznának szép pázsiton heverő kebelére midőn a' zöld ágak között kedves susogással enyeleg a' szellő. Énekelnek a' Madarak. – A' Márványból 's aranyból készült tsu- dálatos remekeket nem is említem. [II, 86.]

Hajnal előtti Idő

Még kétséges volt a' Hajnal, 's messze a' Nap kiindulásának ideje; még nem hasogatott baráz- dákat a' szántó' kemény vasa; nem tért vissza egy pásztor is nyájával a' legelőre; szunnyodva ül- tek a' Madarkák az ágakon, semmi vadászai láрма se hallatott az erdőkben; a' midőn a' trombiták' harsogása betöltötte az Eget serkentő lármájával. [II, 97.]

Ezer-jófű

– az Idá hegyén terem³⁵; bársony szín virágai vannak és fűnek, és az ő fiatal Leveleinek igen nagy ereje szokott lenni. A' vadketskéket megtanította a' Természet, ennek titkos erejét esmerni:

³² Ez a rész egy hosszabb mondat befejezése. [II, 60.]

³³ „jöve ki” [II, 60.]

³⁴ Tanárki ezt így kezdi: „Azutánn; látván” [II, 71.]

³⁵ „maga szedett ezerjő fűvet az Ida hegyénn.” [II, 112.]

mert a' midőn ódalaikba lövi szárnyas nyílát a' vadász, ezt a' fűvet fel keresvén, a' hozzá való dörgölődés által megszabadúlnak minden fájdalomtól. [II, 112.]

A' Dühösség

Mint az Egéum mély tengere, ha megszűnt is az Éjszaki vagy Déli szél, mely azt fenekestől fel forgatta; lenem csendesedik; hanem tovább is mozgásban tartja zúgó habjait: így a' dühös Bajnokis, noha a' vér kifolytával meg csüggedt benne az az erő, mely karjaikat mozdította, meg tartják még is elébbeni dühösségjüket, és attól meg vakíttatván, egymásra tetézik a' sebeket. [II, 135.]

A' Szárazság után való Zápor

Zuhog a zápor; telnek a' patakok; már árkaikonn is felyül duzzadnak. – Mint mikor a' Nyári heves időkben, kívántt essőket hullat végezetre az Ég; a' száraz partok körül tanyázó kacsák lármás selege, örvendező zajjal várakozik utánna; és kiterjesztvén szárnyaikat gyönyörködve áztatták magokat a' hideg vizekben, és ott a' hol nagyobb bővséggel gyűlt össze, bukdátsolva óltogatják szomjús kívánságait, – Így a' Keresztyének Tábora víg kiáltásokkal köszönti a' záport, melyet az Ég könyörületese keze bővséggel töltött alá. [II, 172.]

Az Éjtszaka

Kijöve Nagyanyának hűsellő kebeléből a' homályos Éjtszaka, könnyű szellőket, és drága harmatoknak gazdag Fellegit hozván magával. Megrázza Leplének nedves széleit, bé hinti harmatgyöngyökkel a' virágotskákat és a' zöldellő réteket: az apró szeletskék pedig vergődzvéen szárnyaikkal hízelkedének az aluvó halandók körül, kik a' Napnak minden terhes gondjait a' feledékenység' kedves mélységébe merítették. [II, 175.]

A' Hír

A' Hír, melynek család Hangja annyira elragadja az embereket, és a' mely oly szépnek tetszik a' kevély Halandók előtt; csak egy visszhang, egy álom, sőt az álomnak is tsak árnyéka, mely a' legkisebb szél előtt is eloszlik. [II, 194.]

A' 3^{ik} Kötetből

A' Kevélység

Kihalnak a' Városok; kihalnak az Országok: homok és gyp fedezi azoknak pompáját, 's még is az ember, úgy tetszik szégyenli hogy ő halandó! Oh telhetetlen kívánság és kevély lélek. [III, 9.]

A' Forrás

– kínálkozva ajánlotta tiszta vizeit³⁶, az ezek meg fáradt torkaik enyhítésére. Bő tsatornán omlott alá szikláiból, és sok ezer szép víz'sugárokka fetskendezte bé a' körüllevő zöldséget. [III, 18.] Partjai felett magasan emelkedett a' szép pá'sit, mely lág ülőhelyekkel kínálkoza az útas elfáradt Tagjainak. [III, 19.]

A' Nyár

A' vidám Madarak eleven Dallokat fúnak mintegy vetélkedve a' zöld ágak között. Suhog a' Szelő, és különbözőképen illetvén a' Leveleket és a' vizeket, meg szállaltatja azokat. Mikor a Madarak elhalgatnak, a' Szél Felhangon felel; mikor pedig amazok énekelnek ez lassabban zúg.

És ez a' Nótás Szellő, már akár történetből akár mesterségből, néha követi, néha visszázza a' madarak verseit. [III, 28.]

Ármída

Fürtökbe szedvén hajait, és azoknak búja hibáit kedves renddel hozván helyre, 's apró fodrokba gömbölygetvén, mindenféle virágokkal fel ékesítette; és mejjének természeti liliomaihoz idegen

³⁶ Tanárki ezt így kezdi: „Egyszer egy szép forrásra találunk, mely” [III, 18.]

ró'sát tűzvén, öszvehúzta keszkenőjét. – Nints ilyen ékes a' kevély Páva, mikor mutogatásból kiteríti szemes tollai' pompáját; sem a szivárvány, midőn meg hajlott harmatos Keblét aranyozza 's bársonyozza a' Súgárok' fényénél. [III, 30.]

A' Bóldogság meg nyerése

Nem az árnyékok alatt, a' kies helyekenn; a' források, virágok, Nimfák és Sirenek között; hanem a' Virtus darabos és fáradtságos Hegy tetejénn lakozik a' mi bóldogságunk. A' ki nem fázik, nem iz-zad, és a' gyönyörűségen felyűl nem emelkedik, oda fel nem ér. [III, 69.]

Két Bajnok viadalát így írja le Tassó

Nem birkozott nagyobb erővel Áltrides, midőn az égető homokból fel emelte ama nagy Óriást; mint a' millyennel ezeknek kemény karjaik egymást körül lántzolják. [III, 122.]

Mint az éhségtől zsigereltetett³⁷ ember örömet meg gazdag vatsorára, a' maga vékony asztala mellől: úgy ez is³⁸ nagyobb viaskodásra siet, a' hol meg ólthassa vér után dühödő szomjúságát. stb. [III, 186.]

VÉGE.

16. Marz 1815

TELLINGER ISTVÁN: IKON? III.

³⁷ „ingereltetett” [III, 186.]

³⁸ „így ezek is” [III, 186.]

BALOGH BÉLA

Két irat a jakobinusokról 1794-ből

Az Orczy család Nagybányán őrzött levéltári anyagából Kazinczy Ferencet érintő dokumentumok kerültek elő. Az 551-es leltár az Orczy család tagjainak hivatali és közméltósági tevékenységéből eredő irományokat és – többnyire – baráti levelezését tartalmazza. A két közlésre szánt levelet a Zemplén megyének Orczy József főispánhoz intézett jelentéseit és a megye közgyűlésének jegyzőkönyvi másolatát tartalmazó csomóban találtam.

Mind Bernát alispán jelentése, mind pedig Boronkay Gáspár kérelme eredeti, s tudomásom szerint nyomtatásban egyik sem jelent meg. Főként a Kazinczyt is érintő jelentés – ha tartalmában nem is új – kívánczok nyilvánosságra mint a magyar jakobinus mozgalomra vonatkozó járulékos forrás.

1.

Bernát Ferenc, Zemplén vármegye alispánjának báró Orczy József főispánhoz intézett jelentése, Kazinczy Ferenc, Sulyovszky Menyhért és Táncsics felségértés vádjával történt letartóztatásáról

Román Országos Levéltár Máramaros Megyei Igazgatósága
Orczy család levéltára, 551-es leltár, 36. szám, 5-6. l. Eredeti

[1794. december 16, Miglész]

Méltóságos Báró Feő Ispány Úr! Kegyes jó Uram!

Ezen holnapnak elein Nagyságodat alázatosan megkerestem volt, hogy az szerencsésen feltettzendő jövő 1795-dik esztendőben Januárius havában tartandó közgyűlés iránt méltóztatna kegyes akarattját kijelenteni és 26 Januárius napját adtam elő alkalmatosnak, de mivel Nagyságod választát nem vettem, azonban az megye tömlöczében az rabok szaporodni kezdetek, 26 Januárius napjára törvényszéket rendeltem Újhellyben, mostanság alázatosan jelentem, hogy pro 9 Februarii Újhellyben közgyűlést kellene rendelni. Méltóztasson Nagyságod kegyes úti akarattját hozzáadni, vagy mikorra rendellyem, parancsolattyait hova hamarébb kiadni, mert a szükséges currentatio¹ időt foglal magában.

Vicenótárius Sos Pál úr maga habzó szándékát, melyet edesanyja híre nélkül tette, hogy resignálni akarta hivatallyát, egészen megbánta és már állandó hivatallyában folytatni fogja, melyet azért is jelentek alázatosan Nagyságodnak, hogy minapi levelemben ajánlottam annak megjelentését s ne talán tán az közhitből némellyek magokat azon hivatal iránt is jelentették volna.

Továbbá alázatosan itt rekesztem felséges királyi herczeg és palatinus úr eő herczegsége parancsolattját², melyet 14 decembris Miglészen két kapitány úr, úgy mint Fekete és Zsigmondi urak nékem praesentálták³, melynek vételével sok okokra való nézve, kapitány Fekete urral (ki magát Budáról e végett eő herczegségétől szóval is hozzám küldetve lenni mondotta, semmi halasztást nem engedvén) magam személyesen mentem és Rákóczra tíz és fél óraker Sulyovszki úrhoz érkez-

¹ körözés, nyomozás

² A szóban forgó parancs hiányzik.

³ bemutatták, beterjesztették

tem, ki is már akkor lenyugodott ugyan, de gyertyavilág volt szobájába. Közlöttem véle a parancsolatot s mindjárt engedelmeskedett az parancsolatnak s ártatlanságát adta elől s avval kapitány Fekete úr kapitány Zsigándi urat behivatta hogy kísérelje Budára. Könyveit, írásait Fekete úr és az én petsétemmel lepetétseltük. Minthogy fiscalis Szerdahelyi úr jelenlétében parancsolatott az sequestratio⁴, Szerdahelyi úr pedig Pestre menvén itthon nincs, az sequestratio függőben vagyon.

Onnan éjfélt után egy óraker indultam Fekete kapitány úrral és értem négy óraker Nagymihályba gróff Sztáray úr kastélyában. Ottan minden csendességgel felköltöttem a gróft s közlöttem az parancsolatot, kérvén hogy engedje felkerestetni az gubernator Táncsics urat. Ki is engedelmeskedvén, maga vezetett a szobába, mivel a kis groff is véle egy szobában hálni szokott. Az Táncsics írásait maga a kapitány vette által, el is vitte magával Budára.

Kazinczy Ferencz urhoz, aki A[lsó] Regmeczen Abaúj vármegyében lakik megjelentetvén, hogy ez nem Zemplény vármegyében lakik, maga küldött egy hadnagy urat az Uhlanus Reserve Svadrony-ból⁵ katonákkal edgyütt. Itten Rákóczra is, amint már most referatitak⁶, katonákat commandiroztak és körül is vették az Sulyovszki úr házát, de énvelem egy se volt az kapitány Fekete uron kívül és nem is láttam többet tsak kapitány Zsigándi urat, aki egy fertályni idő után jött be a szobában Rákóczon és tsak maga, midőn kapitány Fekete behívta, hanem mások beszélilik akik látták.

Magamat betses úri kegyességében ajánlván alázatos mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szolgája,

Bernát Ferencz sk.

Miglész, 16 Decembris 1794.⁷

2.

Boronkay Gáspár báró Orczy József, Zemplén megye főispánjának közbenjárását kéri a felségsértés vádjával letartóztatott Sulyovszky Menyhért kiszabadításáért

Román Országos Levéltár Máramaros Megyei Igazgatósága
Orczy család levéltára, 551-es leltár, 35. szám, 7-9. l. Eredeti

[1794. december 16., Rákóc]

Illustrissimo Domino Josepho E. Liberis Baronibus Orczy de eade, et de Tarna Eörs S. C. R. et Maiestatis Camerario, incliti comitatus Zemplény supremo comiti, Domino mihi gratiosissimo Gyöngyös.⁸

Méltóságos Fő Ispány Úr!

Ezen folyó Karácson havának 14^{dik} napján éjjeli 11 és 12 órák között kedves atyánkfia Sulyovszky Menyhért úr, eő királyi herczegsége, a palatinus parantsolattyábúl, két kapitányok által, ezen nemes vármegye ordinarius viceispány úr jelenlétében Budára elvitetett, gyermekei között kiragadtott, felséges királyunk ellen hűségtelenséggel vádoltatván. Meg nem ütköztünk mi ezen, tudván említett kedves atyánkfianak sok érdemeit, fedhetetlen magaviseletét és tselekedeteit, hogy ha arról bizonyosok nem volnánk, hogy említett atyánkfia nem egyéb okból, hanem tsupán némely gonosz rágalmozó irigy s más veszedelmén örvendező lélek, az unalomig véghezvitt árulási miatt most tsakugyan ártatlanul számadásra vonatattott. És minthogy ezen üldözö tovább is meg nem fog szünni azon iparkodni, hogy ezen kedves atyánkfiaát végső veszedelembé keríttesse.

⁴ bírói zár alá vétel

⁵ tartalék lovasszázad

⁶ jelentetik

⁷ A címzést tartalmazó külön lap hiányzik.

⁸ Címzés a 9. lap külzetén.

Jóllehet az igaz bírának igazságtételekben semmi képpen nem kételkedem, mégis mindazonáltal tudván Nagyságodnak mindenütt kiterjedett tehetségét említett kedves atyámfia négy még neveletlen gyermekeinek nevekben is alázatosan kéreti méltóztasson Nagyságod ezen körülállásokról eö királyi herczegségét felséges palatinus urunkat tudósítani s egyszersmind hathatós közbenjárása által minnél előbb leendő kiszabadulását, úgy megtsonkitott betsületének helyreállítását kimunkálni.

Nem látom szükségesnek hogy Nagyságodnak szívét ezen attyoktól megfosztatott s leírhatatlan búba merült gyermekeknek szomorú állapottyok s körülállások leírása által ezen kegyességre késszítsen, azon kegyesség és felebaráti szeretet, melyet Nagyságodban még az irigység is tsudál, emellett az én kedves atyámfianak ártatlansága Nagyságod előtt, az én s ezen árváknak szószóllói. Sok ártatlan szenvedett már illy állapotokban, bizván maga ártatlanságában, ennek pártfogója lenni legfőbb ditsőség, melynek koronája nagyságodat keresi.

Nem szólok arról mely nagy sérelem ez ezen nemes megye rendjeinek s ezen nemes megye főkörmányzójának is, hogy egy illy ártatlan békességet, felebarátyait szerető s minden tekintetre betsületet érdemiő tagja ezen megyének, minekelötte kihallgattatik, merő gyanúságból büntettetik. Az én czélom tsupán tsak kedves ártatlan atyámfia védelmezését, annak vigasztalhatatlan gyermekeit Nagyságodnak grátiájában kegyességben ajánlani. Aki magam is grátiájában ajánlott alázatos tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szolgája,

Boronkay Gáspár

Rákócz, 16. Decembri 1794.

TELLINGER ISTVÁN: STRUKTÚRA VI.

HORVÁTH FERENC

Egy képzelmész iramataiból

Versek a neológusok modorában

Soktüzessel

Jusson nektek érdempolc bőviben,
szavatok mind kőmeccékség legyen,
büszménykedjen gömbe belbecsetek,
fütyésszetek vid végtelenletet,
szepelkedésetek legyen örök,
s vezessen a ponkra fémkörötök!

Episztolka

Köszöntlek téged, képzelmészek gyöngye,
kit olyannyira kegyel a tünöngye!
Eljár hozzád, nem hiába lesed;
nyilván vonzza pillagó belbecsed,
a saja, szívképző, derünnye rény,
s legsül: őrlélek-végtelenleted.
Tünöngyétlenül szonkolyodok én,
s mert nem vagyok kellőképp szorgszerény,
kevesem is sűrűn bennem reked...
Karollak, felkent. Tünöngye veled!

A versekben szereplő nyelvújítási szóanyag értelmezése:

belbecs: belső érték
büszménykedni: fényleni
derünnye: Hajnalcsillag
érdempolc: kitüntetés, tisztelet
felkent: poéta, költő
fémkör: lámpás
fütyésszeni: kutatni, fürkészni
gömbe: égitest
iramat: írásmű
képzelmész: költő, poéta
kőmeccékség: kőbe metszett szöveg
legsül: kiváltképp

őrlélek: zseni
pillagó: tündöklő, fénylő
ponk: tető
rény: erény
saja: finom, derék
soktüzessel: hevesen
szepelkedni: szándékozni, iparkodni
szonkolyodik: szomorkodik
szorgszerény: szorgalmasan iparkodó
tünöngye: múzsa
végtelenlet: végtelen tér
vid: vidám, derült

VÁCZY JÁNOS

Az izgató (3.)

IV.¹

Kazinczy az eszmecserék leghathatósb eszközét az irodalmi bírálatban látja. – Német hatás. – A bírálat erkölcsi szempontjai. – Kíméletlenség. – A névtelenségről való véleménye. – Leveleiben egész elméletét fejt ki a bírálatoknak. Az ítéletmondás szabadsága. – Kazinczy kritikai működésének nagy fontossága. – Nevezetesebb kritikai vizsgálódásai. – A *Himfy Szerelmeről*, Pápaynak A magyar irodalom eszmérete c. munkájáról, Verseghy „Magyar Aglájáról”, Baróti Szabó Aenis-fordításáról, Márton István Katekizmus elleni bírálatokról írt kritikái részletezve. – Hogy fogja fel a maga szerepét?

Kazinczy a pangó magyar közszellem ébresztésének leghathatósb eszközét pályája kezdetétől fogva állandóan az időszaki sajtóban s az általa közölt irodalmi bírálatban keresi. Voltaképp amannak a megindítására is azért iparkodik, hogy a kritika fegyvereit forgathassa, s ezáltal az eszmék súrlódását elősegítse. Gazdag tevékenységének minden iránya e középpontba fut össze. Műsája látogatását is a legtöbbször azért fogadja, hogy epistoláiban és epigrammáiban véleményt mondjon korának számot tevő embereiről, akik a közélet forgatagában sürgölődnek, vagy az elhunyt nagyok erényeit állítsa tespedő kora romlottságával szembe. Fordításait is e cél szolgálatába szegődteti, s ezek nyomán a nyelvújító harcot legkivált a pezsgőbb eszmecserék s így a közvélemény kifejtése érdekében vívja. Nemcsak vele született ösztöne vezeti, hanem gyermekkori hatásai s a külföld példái is erősítik. Izgató tüzének kritikai lángjai olthatatlanul égnek haláláig, s az izgató hősök tragikus fordulata a kritika útján éri Kisfaludy Sándor, még inkább Bajza kemény támadásaival.

Valahányszor a magyar közélet dermedtségét szemléli s orvoslásáról elmélkedik, mindig arra a meggyőződésre jut, hogy csak a véleményeknek egymással szembeállítására verheti föl nemzetünket közönyéből. Bodmer és Gottsched harcai, majd Lessing, Schiller és Herder bírálati s a két legelső német költő xeniai nemcsak az ízlés tisztulását mozdítják elő a németeknél, hanem egyszersmind a nemzeti és általános emberi eszmék határozottabb kialakulását s a német közvélemény hatalmának megerősödését is. Lessing bírálatában nem az egyes vitatott kérdések alapos kifejtése, hanem a meggyőződés ereje s az igazság melletti bátor és állandó harci készség ragadja meg Kazinczyt, aki neveltetésénél fogva amúgy is a szabad eszmecserék híve. Maga mondja, mennyire szereti nagyapja példáját utánozni. Ehhez járul a külföldi hatás. Sokszor emlegeti, hogy a német irodalmat „a” maga lomha csúszásából az a’ per kapta-ki, melyet Bodmer kezde Gottshed ellen, és

¹ Közleményünk részlet VÁCZY János. *Kazinczy Ferenc és kora* című munkájának kéziratban maradt II. kötetéből, a kézirat 212-227. oldaláról. Évkönyvünk korábbi kötetekben tettük közzé e mű előző fejezeteit: 2/7-32., 3/61-94., 4/141-159., 5/123-150., 6/19-47., 7/273-284., 9/19-38., 10/75-86. A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartottuk Váczy János írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. – A további lábjegyzetek a szerzőtől, Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

hogy az öt esztendő alatt többet halada, mint fél század alatt fogott volna különben.”² Voltaire és Lessing példáin okulva, mély meggyőződésé válik benne az a gondolat, hogy kritikai vizsgálódások nélkül a magyar irodalom sem haladhat. Lessingre hivatkozva védi a nyilvános eszmecserék jogait és mérhetetlen nagy következményeit. Lám a templomi szónok is szabadon feddi hallgatóit; az országgyűlésen vitatkozó követ is kötelességének tartja a felfogásával ellenkező véleményt megcáfolni. S vajon nem az-e a legbiztosabb útja az igazság kiörlődésének, ha szóra szót adunk, s ítéletet ítélettel állítunk szembe? S vajon az ily küzdelem, nem számítva a vitatott kérdés fontosságát, már a fegyverek izgatottabb használatának természeténél fogva is nem teszi-e fogékonyabbá a nemzet oly rétegeit is, amelyek egyébiránt a küzdelem tárgyával mit sem törődtek volna? S így aztán nem hat-e a világosság oly fejekbe is, amelyek a sötétségben megátalkodtak. Hánynak nyitja fel ő szemét az arkádiai pörrel, hogy tanulni nem szégyen, s a mások véleményének meghallgatása már a javulás jele. Igaz, hogy csinosodni, másnak a hibáit elhíresztelni nem éppen szép dolog; de vajon aki az igazságot szereti, nem kénytelen-e magát „a’ bántásoknak is kitenni?” „Én részemről – írja 1808. február 28-án költ levelében – *semmit szükségesebbnek nem tartanék, mint azt, hogy írásaink recenseáltassanak.*” Nemtelenség, sőt több mint csak nemtelenség valakit becsületében kajánul megtámadni, gyűlölségből esztrengára vonni s egy jámbor, tán csak hiúságtól s önhittségtől elvakított emberre orozva rajtaütni. Azonban a tévedéseket s hibákat kimutatni szent kötelesség. Hogy e kimutatásnak milyen legyen a módja, nagyon sok körülménytől függ. Oly irodalomban, hol az olvasók még nincsenek szokva a bírálatokhoz, általán az ildomosabb szerényebb tanító hang van helyén. Csak-hogy az erősebb, izgatottabb hang több embert figyelmeztetni készlet, ha szinte a civakodó feleket sokan elítélik is. Ha a XVIII. század végén Baróti Szabó és Rájnis, még inkább Rájnis és Bacsányi harcai, a XIX. század elején Révai és Verseghy tüzes vitái nem keltettek is oly fogékonytságot, mint más nemzetnél keltettek volna: legalább az írók közt nem maradtak hatástalanul. S ha e tollcsatákat újabbak követnek, remélhető a szélesebb kört mozgóató fi-gyelem fölébresztése is.

Kazinczy előtt pedig elsősorban mindég ez a cél. Ezért a csípős, éles hangú bírálatokat is örömmel fogadja, s maga is hajlandó ilyeneket írni. Én – úgy mond – azért tartom sok dologban jónak a csípősséget, hogy ezt az *indolens népet részvételre indítsa.* Döb-renteit folyóirata kiadására ösztökélvén úgy véli, hogy érdeket „csak a bátor csipkedés” által adhat neki, mert „a’ csipkedésnek több spectátora akad, mint a’ tömjénezésnek”. Aztán meg „a’ csipkedést inkább érdemlik a’ magyar gondatlan ‘s nem rettegő írók”. A harcban álló felek „verik, tépik, döfik egymást”, s végre is „a’ *dolog nyer e’ veszekedések által*, mert a’ kérdés kiörlődik ‘s a’ plebs figyelemre vonattatik, holott különben soha nem jutott volna el hozzá annak híre, hogy olyan kérdés is forgott szóban.” Kölcséyt is hasonlóra buzdítja. Míg a kritikai vizsgálódás meg nem erősödik nálunk, semmire sem boldogulunk, s gyalázata-tára van nemzetünknek, hogy ilyenek a szükségét még a XIX. században sem érzi. Hogy némelyek neheztelnek? Ki akar mindenkinek tetszeni s kedvében járni? S nem több haszon háramlik-e véleményünk szabad kimondásából az egész közéletre, semhogy attól egyesek neheztelése visszatartson bennünket? A tervezett folyóirat is csak akkor éri el célját, ha bírálatokat közöl, „még pedig *kíméletlen* tónusban, ha nem vastagon is”, mint a bécsi *Anna-len der Literatur und Kunst* példája mutatja, melynek „borsolt pillulájit” nagy örömmel látja.

² Prof. Tiszt. Márton István Úrnak Ker. Morális Katekizmus Nevű Munkájára Irtt Recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve. Bétsben 1818. Előszó

Ő is ilyeneket akar adni a „himpellér íróknak”, mégpedig azért, hogy „a’ szörnyen rossz Író vagdaltatásain az is jajgasson, a’ ki megérdemelte ugyan, hogy vagdaltassék, de kímélést kívánt tekintete”. Érti ugyan Döbrentei tartózkodását, de mégis sürgeti, hogy Daya és Berzsenyi költeményeit bírálja meg „teljes szabadsággal, vagdalva a’ hol érdemlik és minél hosszabban.” Fájjalja, hogy a magyar olvasók nem akarnak hozzászólni a bírálatokhoz, pedig „egy szer sem teheti gondosabbakká dolgozóinkat, mint az igazságos, ’s olykor éles, csípős Recenziók, ’s a’ homályban álló dolgok soha sem jutnak inkább tiszta fényre, mint midőn Íróinkat, a’ vizsgálat alatt, az ellenmondás tüze ingerli.” A közönségnek szánt iratában nem mer nyilvánosan szólni a közvélemény fejlesztésére célzó törekvéseiről, amelyeknek oly hathatós eszköze a kritika, s csak a nemzet ízlésének tisztulására mutat mint fontos következményre. De a sorok közt könnyen kiolvashatjuk legfőbb célját.³ Annál világosabban hirdeti leveleiben, mit vár ő a kemény hangú bírálatoktól. Jaj úgy irodalmunknak, ha csak oly munkákat merünk bírálni, amelyek szerzőinek tömjénezünk kell. Ha igaz, hogy a kritika legjobb iskolája mind az íróknak, mind az olvasóknak: nem kevésbé igaz, hogy a feddő, hibáztató bírálat sokkal hasznosabb a csak javallónál. Az ilyen bírálat várható következményének fejében el kell tűrni, ha a bíráló meg nem nevezi is magát, vagy álnévvel ír is; mert nem az a fő, ki mondja az ítéletet, hanem hogy ez az ítélet igazságos és alapos legyen.

Ő esküdt ellensége a névtelenségnek, mert a „legbüdösebb és legnevetségesebb gögnök” tartja. Az álnévű vagy névtelen munkák „hamis gyanúkra vonják a’ mostaniakat, a’ maradékot pedig elgyötirik”. De ha másképp nem nyilváníthatja véleményét szabadon, kénytelen belenyugodni abba a szokásba, mely a korabeli német folyóiratokban divatozott, hogy a bíráló nevét rendszeren elhallgatták, csak a megbírált író kérelmére nevezte meg a szerkesztőség magánúton. Kazinczy is névtelenül írta a német folyóiratokban közlött bírálatait, a szerkesztőség szokásaihoz alkalmazkodva; de az *Erdélyi Múzeumban* közölvén a *Himfy Szerelmeiről* írt bírálatát, megnevezi magát, hogy „a’ kik meg nem foghatják, hogy dícsérni hízelkedés ’s gáncsolni idegenkedés nélkül lehessen, érezzék, hogy tiszta lélekkel járt el.” Azt nem említi, hogy hiába hallgatta volna el nevét, az írók közül mindenki tudta, hogy ennek a minden tekintetben nevezetes bírálatnak ő a szerzője.

Leveleiben egész elméletét fejt ki a bírálatnak, mindenütt követelve a tárgyilagosságot, de nem tévesztve szem elől a kíméletre számítható tekinteteket sem. Míg a kritikai vizsgálódás szüksége észrevehetőbben nem nyilvánul, addig mindég a keményhangú bírálatok mellett tör lándzsát. Hanem mikor az ő nyomdokain heves hangok szagatják pártokra a magyar írók táborát, kedve volna az engesztelékenyebb hang meghonosítására. Azonban az éles, kemény modort folyvást szükségesnek tartja. Csak a gorombaságot, nyersséget, parlagi viselkedést ítéli el nyilvánosan; mert leveleiben őt is akárhányszor elkapja a tűz. A vadságot nem tudja megbocsátani. De úgy hiszi, az efféléken át kell esnünk, mint ahogy a németek is átettek. „Lehet ellenkezni – mondja – nemességgel is, ’s a’ tolcscáták egyedül akkor gyalázatosak, midőn gyalázatosan viseltetnek, a’ személy, nem az ügy miatt.”⁴ A hívatlan íróknak, akik minden készülgetés nélkül akarnak tanítani, épp úgy, mint a készületlen színészeknek, észretérítő intés kell, amely mindenkinek használjon. Igaz, hogy

³ Például a most idézett sorokban is. Vagy mikor a *Himfy Szerelmeiről* szóló bírálatában így ír: „Azt hiszem, hogy a’ *Nemzet ízlését* semmi nem tisztíthatja inkább, mint a’ bátor, de igazságos Recenziók és hogy ezeknek *már az is megbecsülhetetlen haszna* [tehát ez a kisebb], hogy Íróink ezután több gondal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkájikat.” *Erdélyi Múzeum* I. évf. 89. l.

⁴ A 2. sz. jegyzetben id. h.

Kazinczy a gyakorlatban nem mindég igazodik elméletéhez, ami nagyban hozzájárul az egymással szembenálló pártok izgalmához, a csatározások elfajulásához, amiért nem ok nélkül őt tették felelőssé. Ő meg küzdelme általános céljaira, az irodalmi közvélemény kialakulására mutatván, szívesen viseli a felelősséget, mivel ügye mindég nyert, ha a küzdő felek pörben maradtak is egymással. S midőn – mint alább előadjuk – hatalmas ellenfelei támadnak, s úgy szólva saját fegyvereit szegezik ellene, alapfelfogása semmit sem változik. Éppen oly nagy barátja marad a bírálóknak, mint kiszabadulása óta bármikor, mert „azok tördelik le rólunk a' letördelni valót 's gondosabbakká tesznek az írásra.” E meggyőződése ingathatatlan akkor is, midőn Márton István katekizmus ügyében megszólalva védelmébe veszi Kant bölcseletét, s igazságot szolgáltat a *Tudományos Gyűjteményben* megtámadott szabad szó védőinek. „Ha őszve tipornak is – mondja –, örvendeni fogok, hogy ... megszólaltam 's a' votorum libertas mellett harcoltam, 's azt most stabilálva látom, ha nem csak az én megszólamlásom munkáji is.” Az ügy érdekében ha kell, ismét megszólal, szerényen bár, de szokásos tüzével, amelyet sem nem akar, sem nem tud megtagadni. Pályája végén, mikor Bajza a Kazinczytól mindég nagy tiszteletben tartott tekintély elvét merészen ostromolja, s a széphalmi mester vezéri zászlaja az Auróra-kör lobogója előtt majd egészen a földre hull, régi felfogása egyenaz marad, mint pályája elején vagy derekán volt. Soha sem bánja meg, hogy „vész támasztott, mert a' ködöt csak fergeteg verheti el”.

Mily megcsontosodott balfogalmakkal kellett megvívnia, s a szabad szótól való félelemnek mily bevehetetlen várait kellett ostrom alá vennie: megíthetjük abból az egyetlen ellenvetésből, amelyet a harcok közt fordítottak ellene. Ki adott jogot Kazinczynak, hogy mások munkáit bíráló alá vehesse? – kérdezték ellenfelei. Kazinczy válaszul a nyomában fejledező irodalmi közvéleményre s haladásra mutatott, amely minden bizonyítgatásnál alaposabban igazolta. Nem jégzápor az ellenkezés, aminek Kisfaludy Sándor nevezte, hanem valóságos áldás. Nem vétett abban a természet, hogy az embernek epét is adott. Maga az Üdvözítő is nem békét, hanem háborút hozott az emberek közé, s a bölcsek bölcse is örökké ingerelte azokat, akikkel nem volt egy értelemben. A harc az élet jele, amelynek a haladás jegyében kell folynia. „Kimondom – írja – ítéletemet: Literaturánk mind addig nem fog gyarapodni, míg éles, de igazságos és nemes Bírálóink nem lesznek.” Mózes szent haragjában összetörte tábláit, Alkibiád pedig feldöntötte az istenek szobrait. Ő is viharral idézett elő, hogy a vélemények szabad nyilvánulásának útjait biztosíthassa. Nem volt szükség, hogy mentegesse magát. Ha – úgy mond – őt magyar Bodmernek kiáltja a közönség, megtisztelve fogadja ez elnevezést.⁵

Kazinczy kritikai működése nem a megbírált művek részletes elemzése vagy a fejtegetett kérdések sokoldalú megvilágítása, hanem irodalmunk általános haladása szempontjából fontos. Igaztó erélye s a finomabb ízlés terjesztésére és általában a magyar közművelődés iránti fogékonyság erősítésére indított lankadatlan küzdelme nyilatkozik benne és általa. A korabeli, különösen német esztetikai gondolatok, Schiller és Matthisson, még inkább Herder általános ítéleteinek hatása, a bírált mű belső értékének a külsőtől, a nyelvtől való függésbe hozatala minden bírálatából kitetszik. Helyel-közzel ügyet vet arra a kérdésre is: mily bepillantást enged a vizsgált költői munka a költő lelki világának rejtekébe; mily kapcsolatban vannak az egyes gondolatok a mű tárgyával s a gondolatok kifejezés-

⁵ *Kazinczy F. Lev.* V. köt. 339-343, 424-25. I. VI. köt. 189. I. VII. köt. 224, 343, 345. I. VIII. köt. 86, 478. I. X. k. 481. I. XI. köt. 320. I. XII. k. 320, 324, 370-71. I. XV. k. 353, 519-520, 529. I. XVI. k. 50, 62, 319. I. XVII. k. 522. I. XVIII. k. 34-35. I.

módja nyelvünk haladásával. Ha verseket bírál, majd mindig legelső kérdése: mennyire tükrözteti vissza azoknak írója a római klasszikus vagy az újabb európai költők hatását. Ha prózai műről mond ítéletet: szereti a fejtegetett mű tárgyát történelmi vonatkozásban mutatni be. De mindenek előtt a nyelv régi vagy új volta dönti el ítéletét. Bírálatainak ez az oldala szoros összefüggésben levén a nyelvújítás harcával, az illető helyén kívánjuk fejtegetni; itt csak legkiválóbb s igazán nagy fontosságú bírálatainak a magyar kritika fejlődésének szempontjából is korszakos nevezetességű kezdeményeire leszünk figyelemmel.

Kazinczy szerepe a magyar kritika történetében könnyen meghatározható. A tulajdonképi kritikai vizsgálódás vele és általa indul igazi fejlődésnek. Ő harcol először a legélesebb fegyverekkel a vélemények szabadsága mellett; ő száll szembe először teljes határozottsággal az ítélet elleni balfogalmakkal, s kezdi összetörni a jogai ellen táplált s macacsul megrögzött ferde ítéleteket. Ő készíti el az utat Kölcsey és Bajza számára.

Első bírálatát 1786-ban írta a *Magyar Hírmondó*⁶ szerkesztőségéhez intézett levél alakjában Baróti Szabó *Vers-Koszorújáról*, az utolsót 1831-ben Lassú István Horatius-fordításáról és Bajzának a Pyrker elleni támadása ügyében.⁷ Több mint negyven bírálatot írt a korabeli német és magyar folyóiratokba, a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst*ba és *Archív*ba, a hallei és lipcsei *Allg. Literaturzeitung*ba, továbbá a *Magyar Hírmondó*, *Magyar Museum*, *Hazai Tudósítások*, *Magyar Kurír*, *Erdélyi Muzéum*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Felsőmagyarországi Minerva* s az *Élet és Literatura* című lapokba, illetőleg folyóiratokba. Legtöbb hatása a *Himfy Szerelmeiről*, *Verseghy Aglajájáról*, Pápay *A magyar literatura es-mérete* című munkájáról, Baróti Szabó Aenis-fordításáról s Márton István *Keresztyén Morális Katekhizmusáról* írt bírálatainak volt. Számos egyéb verses és prózai művet vizsgált meg ezeken kívül, mint Hubai Miklós verseit, Kiss János, Virág, Fáy, Helmeczy, Buczy, Kézy, Majláth János gr. és Szalay László költeményeit, Gellei József és Barczafalvi Szabó ismertett fordításait, valamint Péchy Imrének *A magyar nyelvről a' polgári és peres dolgok folytatásában* című munkáját, Berzeviczy Gergely közgazdasági műveit, Fejér György *Jutalomra érdemesített pályáirását*, Horvát István *Pest-Ofenét*, Ertsei Dániel *Philosophiáját*, Kis János, Vályi Nagy és Szentgyörgyi Gellert verses és prózai fordításait s Dessewffy József *Bártfai Levelet*. Ismertette Goró Lajos, Kunike Adolf, illetőleg Rummy, Mednyánszky Alajos és Tessedik úti rajzait, Toldy *Handbuchját*, Ponori Thewrewk József *Magyar Pantheonát*, az *Auróra* és *Hebe* évfolyamait. Ezek közül a bírált író személyénél s művénél fogva egyaránt kiemelkedik a Kisfaludy Sándor, Verseghy, Pápay, Márton István és Baróti Szabó munkájáról írt bírálat. Nem csekély figyelmet keltett az Ertsei, Berzeviczy és Szentgyörgyi Gellért művéről szóló ismertetése is. De valamennyit felülmúlja a Kisfaludy Sándor említett művének bírálat.

Mint ifjú író határozott ítéletmondáshoz szokik. Később is a legkritikább esetben ingadozik vagy tétováz. Teljesen kialakult véleményét szabatosan és nyomatékosan fejezi ki. Rendesen irtodalomtörténeti szempontból indul ki s jelöli meg a tárgyalt költő helyét a magyar költészet fejlődésében. Általános, összefoglaló ítélete velős rövidséggel állapítja meg a vizsgált író legfőbb érdemét, mint a Baróti Szabó, Kisfaludy Sándor, Verseghy és Virág költeményeiről szóló bírálati mutatják. Nem vitathatja, hogy Szabó *Vers-Koszorújának* minden darabja igazán szép, s hogy e gyűjtemény mindenkinek tetszik, de az elfogulatlan olvasónak be kell vallania, hogy Baróti „a' magyar Parnaszszuson szerentsés bátorsággal

⁶ 1786. évf. 84. levél (azaz 84. sz.) 701-703.

⁷ E bírálatokat egyenként felsorolom az *Akad. Értesítő* 1913. évf. 58-61. l.

új utat vert", s vannak művei, amelyek éppen úgy mutatják az „elme játékát 's el fáradhatatlan tüzét", mint a költő magyarságát, képzeletének erejét s verselésbeli ügyességét.

Jóllehet mostani esztétikai felfogásunk nem mindenben osztozik Kazinczyéval, a *Himfy* bírálatában legtöbb maradó becsű észrevételeit találunk. Nem a daloknak nálunk addig nem tapasztalt kelendőségére s hatására tett észrevételeit értjük, hanem a Petrarca és Anakreon költészetének a Kisfaludyéval híresztelt rokonságára, az idegen hatás mellett is megőrzött eredetiségére, a lírai festések szépségére, a tartalom és külalak összhangjára és az egyes dalokban megénekelt gondolatok szerkezeti egységére mondott megjegyzéseit vesszük tekintetbe. Amit ezekre nézve Kazinczy mond ki először s fejteget röviden, ma is elmondható. Talán az idegen hatást nem találjuk fontosságához képest kiemelve, mert a kisebb francia lantos költőkről (Bertin, Deshouillers és Parny) Kazinczy mit sem tud (de ez most sem teljesen bizonyos); a „lyrai hévbe olvasztott szemléletesség" eleven színeit is élesebb szemmel nézzük most, mint Kazinczy látja: de az egész bírálat tartalma, szerkezete s előadásbeli jelessége az ítélet némely alaptalan túlzásai mellett is első tekintetre kitűnnek. Ez az első magyar bírálat, mely a német esztétika tanulmányozása, a német kritika, különösen Schillernek Matthisson költészetéről mondott bírálatá alapján készült, s amely a későbbi magyar irodalmi kritika tisztos őseül tekinthető. Az első, mely a szó valódi értelmében irodalminak mondható. A magasztalás és gáncs hangjának összeegyeztetése, amit akkori íróink oly kevésé tudtak méltányolni, teljesen új volt nálunk. A jelességek és hibák minden tartózkodás nélküli fejtegetésére Kazinczy adott először példát. Sőt a méltatlan támadások ellen is ő veszi először védelmébe a bírált költőt, midőn a kritika jogaiért küzd. „Kimutatni, fel fedezni a' fogyatkozásokat – írja már 1786-ben Baróti Szabó verseiről idézett bírálatában – nem tsak szabad, hanem kötelesség is; de ennek palástja alatt az igaz érdemet nevetségessé tenni olyly vakmerőség, a' melyly gyalázatot von elkövetőjére... motska az a' Társaságnak, a ki őtet illeti."⁸ Az igazságérzetnek és önbizalomnak nem csekély foka kellett e határozott ítélet kimondásához; de még nagyobb kellett oly népszerű költőnek, mint Kisfaludy Sándor és némileg Verseghy is, gáncsolásához. Nemcsak az ő pártos ízlésének az ítélet kimondásában uralkodó vezérszerepe, hanem az a bátorság is feltűnő, amellyel mintegy szembeszáll az olvasók megállapodott véleményével, mégpedig oly biztos hangon, amely csak mély meggyőződésből fakadhat.

Legrészletezőbb a *Himfy* bírálatá. Ebben tudja a magasztalást és gáncsot legarányosabban összeolvasztani. Tán csak a Pápay művéről írt bírálatá hasonlít e tekintetben hozzá. A vizsgált mű általános értéke mellett nyíltan kiemeli azon részeket, amelyeket a maga szempontjából a legsikerültebbeknek tart. Számosat idéz Kisfaludy dalai közül, miután előbb már megjegyzi, hogy bár pirulhat az a művelt magyar, akinek asztalán hiányzik a Himfy-dalok két kötete: mégis szükségesnek tartja a legszebbek idézését. Művelt ízlése úgy eltalálja a választást, hogy kevés kivétellel máig is azokat szoktuk legszebbekül idézni, amelyeket már ő megjelöl. A „Hallottam én szép szavának" kezdetű dalt idézve, a költő eredetiségének pártjára kel, midőn így szól: „Igazságtalan, a' ki azt kérdi, hogy ez itt mondatik e legelébb, mert elég hogy úgy mondatik, mintha legelébb volna mondva, 's ha szépen mondatik."⁹ Majd meg a „Tőle jönnek, hozzá térnek" kezdetű dal mellé azt jegyzi meg, hogy ha Kisfaludy tíz ily dalt írt volna, vagy csak egyet is az idézettek közül, neve halhatat-

⁸ A 6. sz. jegyz. id. h. Kazinczynak e kifakadásához a szerk. azt jegyzi meg, hogy a tudósító úr (t. i. Kazinczy) minden igaz hazafi dicséretét megérdemli, hogy az érdemnek így pártját fogja.

⁹ *Erdélyi Múzeum* I. f. 76. l.

lan maradna: „Őtet magok a' Múzsák 's a' Kellem Istennéji szentelék Papjoknak.” Valódi műérzékkel keresi ki a bíráló azon versszakokat, amelyek a költő egyéniségére legkönnyebben világot vetnek, s amelyek „valóságos Tibulli életet festenek.”

De a két kötet értékének megállapításában mostani ízlésünk nem követheti Kazinczyt. Ő a lélektani vizsgáló szempontjára hivatkozva teszi előbbre a *Boldog Szerelmet* a *Boldogtalom*nál, azt mondva, hogy aki a „szeretkezés” évein már túl van, azt az „örök egyenlő, epedő vágyás” kevésbé gyönyörködteti, mint „az óhajtott szerencse birtoka” által sugalmazott költő falun lakásának vidám bölcselete, amelyet a régi és új irodalom remekeivel való társalgása emel és nemesít, s a lángolva égő szent hazaszeretetnek egymást váltogató képei gyönyörködtetnek. Kazinczy ítéletének sem a szempontja, sem az igazolása nem helytálló. Még távolabb jár mai felfogásunktól, de koráétól is, midőn az időmérték s rím kapcsolatát sürgetve Kisfaludyt a szerfelett magasztalt Dayka követésére buzdítja, mivel Kisfaludy nyelve „bőv ugyan, 's igen kedves 's sok helyeken csudálást is érdemlő: de nem tudós nyelv, nem classicus tisztaságú, nem grammatisch correct.” S ugyan miért? Mert Kisfaludy néhánykor a tájszólást követi, s néha olyan szót használ, amely nem valami szép képzetet kelt. Kazinczy kifogásaiban nem egyet találunk, amiben igazát el nem tagadhatjuk, de ebből korán sem lehet azt a sanyarú következményt levonni, amelyet Kazinczy levon. „A' mit közönségesen csak nem minden Poétáink munkájikról mondhatunk – írja –, ugyanazt lehet a' jelenvaló két könyvről is mondani: A' tiszteletünkre méltó Poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy ha e' két Kötetnek legalább harmadát elhagyta volna, melly annál könnyebben fogott volna megeshetni, mivel ezek között olly dalok is vagynak, mellyek szereleménekei közzé teljességgel nem tartozhatnak.” Kazinczy nagyon kevés kihagyandót tud megjelölni. S mégis nemcsak a költőt hibáztatja emiatt, hanem kiadóját, Takáts Józsefet is, ami a Kazinczy s általán a kritika elleni felzúdulásnak egyik fő oka volt. Ide járult még az a körülmény, hogy e bírálat először nem is magyar, hanem német folyóiratban jelent meg,¹⁰ s követte ugyanott Verseghy *Ag/ajájának*, Pápay idézett művének s Baróti Szabó *Aeneis*-fordításának szintén kemény hangú bírálata.¹¹

E bírálatok közt csak az *Ag/ajájáról* írott nem csupa nyelvészeti vita, a másik kettő majdnem teljesen az. De Kazinczy csak nagy általánosságban szól Verseghy lírai és elbeszélő költeményeiről. Amazok közül egyeseket (*Az irigységhez*, *A tél*, *Kláríkához*, *Horáczhoz* stb.) nagyon jó és nagyszépségű műveknek mond, azonban elbeszéléseit sikamlósoknak s a *Decameron* ízlésében írottaknak tartja. Dicséri s méltán formaérzékét, elismervén, hogy a német példák után írt mértékes rímes versben kevés magyar költő vitathatja el tőle a jól megérdemelt babérmagát. De hibáztatja a könyv rendszertelen összeállítását, hogy az ódák, dalok, epigrammák s hosszabb elbeszélések igazi *olla potridaképp* vannak egymás mellett, ami zavarja az olvasó nyugodt élvezetét. Nem tagadja, hogy Verseghy többnyire szerencsésen fordít a római s újabb német költőkből, de eredetiségéről már nem szól. Bárcsak – úgy mond – mind oly dalból állna a gyűjtemény, mint az idézettek, az „undok hosszú elbeszélések” helyett, amelyekben a költő annyira kedvét találja, de amelyeket minden művelt ízlésű olvasója megvet. Nyomatékosan kiemeli, hogy Verseghy ízlése teljességgel nincs megtisztulva, vagy affectálja a romlottságot: szép a nem széppel, nemes a nemtelennel minden tartózkodás nélkül össze van párosítva. A példákat azonban csak

¹⁰ *Annalen der Literatur und Kunst* 1809. évf. II. f. 127-136. l.

¹¹ Uo. 262-264. l. 1810. évf. 419-427. l. és 1811. évf. jún. füz. Ezek közül a *Himfy Szerelméről* írt bírálaton kívül csak a Pápay művéről szóló jelent meg magyarul is az *Erd. Muzéum* IX. f. 89-99. l.

nyelvi kifejezéseiből idézi, nem egyszersmind a tárgy választásából vagy kidolgozásából. S mégis él az alkalommal, hogy azt a kérdést is fejtegesse, vajon a művész miképp fesse a nem erkölcsös szépet. Szerinte ha másképp nem tudja, legalább érzéki oldaláról kell szépnak feltüntetni. Azonban Verseghynél semmi sem kárpótol bennünket a sikamlósságokért, még verselése sem, amelyben pedig könnyűsége szembeötlő.

Mondanunk sem kell, hogy az irodalomtörténet nem igazolja Kazinczy felfogását. Verseghy elbeszélései közül a *Szentesiné*, *Györgyiné*, *Örömfői Tamás* címűeket tárgyukra s előadásukra nézve egyaránt értékeseknek tartjuk, s nemigen látjuk bennük azokat a sokszor hánytorgatott sikamlósságokat. Bizonyos, hogy az egész bíráló nagy elfogultsággal van írva, mint az *Aenid*-fordításról szóló is. De a nyelvújításra tartozó megjegyzésein kívül igen finom érzékkel emeli ki, mennyiben sikerül a fordítónak az eredetiből nemcsak az értelmet, hanem a költői képet is nyelvünkbe ültetnie. Megütözik, hogy a fordító terjedősebb, mint a Vergilius, Sallustius és Tacitus ismerőjének szabad volna. Példákkal igazolja kifogásait, hogy a fordító nem mindég azt mondja, amit Vergilius mondott volna, ha magyarul ír. Azonban a kritika szükséges voltának bátor hangoztatása különös fontosságot ad e bírálóknak is. Sajnos – úgy mond –, a magyar könyvcsinálók nincsenek a bírálathoz szokva, s neki már sokszor rossz néven vették, hogy íróársai munkáit különbség nélkül szemle alá vette. Hanem ez a panasz korán sem téveszti meg. Ő mindég kész a kritika jogaiért síkra szállni, s akik őt emiatt jogbitorlónak nevezik, lássák be: mennyire emeli a kritikai vizsgálódás az irodalmat. Ezzel is a nemzeti közöny jegét akarja megtörni. „A' Literatura java azt kívánja – tanítja Döbrenteinek 1811. ápril 21-én írt levelében –, hogy keféljünk, a' hol kell, mert egyedül ez a' *sanyarú mód verheti-el álomkórságunkat, ez nyithatja-meg szemeinket, hogy ismerjük magunkat, egymást és a' Nyelv' s Szép' törvényeit.*”¹²

Kazinczy bírálatai nemcsak a véleményszabadság útjait egyenetlik s a közízlést nemésítik, hanem egyszersmind a logikus gondolkozásra, a helyes ítéletalkotás módjára is jótékonyan hatnak. Sok ideig elfogadott nézet írónál s közönségnél egyaránt, hogy a költői működés, általán az irodalmi foglalkozás hazafi erénynek számít; hogy a hazafiságra buzdító költő már csak azért is jó költő, mert hazafias gondolatokat terjeszt. Kisfaludy Sándor azt kívánja, hogy aki *Hunyadi János*-ról ítéletet akar mondani, mint hazafias művet tekintse, ne pedig mint drámát. Berzsenyi a Kölcsey bírálatát azért tartja fölötté sértőnek önmagára, mert azt hiszi, hogy a bíráló az ő hazafi költészetét s így az ő hazafi erényeit szólta meg. Baróti Szabó *Aenid*-fordítása – az akkori felfogás szerint – az agg író hazafias működésének mintegy a koronája. Jó ember és szereti a hazát, tehát a bírálónak ezt a szempontot nem szabad figyelmen kívül hagynia, ha ítéletet mond róla. Kazinczy sokáig küzd e balvélekedés ellen, és számtalanszor magyarázza, hogy az emberi jellem mindenemű nyilvánulását a neki megfelelő téren iparkodjunk méltányolni. Ha valaki jó hazafi: valljuk róla ezt; de ha jó hazafi és rossz verseket ír, ezeket hazafi erényei nem tehetik költői remekké. Az elnézés vagy baráti kedvezés nincs helyén a bírálatban. Kazinczy a Baróti Szabó ízlésének ódiságát, a Bacsányi dicséretében nyilatkozó elmaradottságát s a Gvadányi magasztalásából kitetsző gyenge ítéletét nem tudja menteni az író hazafiságával. Mindez azonban nem azt teszi, hogy Baróti Szabó nagy érdemei előtt szemet hunyjunk. Amit ő a magyar költői nyelv fejlesztésében kezdett, elévülhetetlen érdeme. A kritikai ítéletmondás e szilárd alapjáról csak élete végén tér le Kazinczy, midőn az Auróra-körnek Dessewffy és Pyrker elleni társadalmi állás elleni küzdelmet látja.

¹² Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 463. l.

Kazinczy bírálatai elérik céljukat: az irodalom iránti fogékonyság erősödését, az eszmék súrlódását s a közvélemény kialakulását. A különböző nézetek összeütköző harcából, amelyről a nyelvújítással kapcsolatban szólunk, sokféle eszközt felhasználnak íróink, első sorban Kazinczy, aki legjobban örül a harcnak, mert ettől várja a haladást. Lehetőleg minden alkalmat megragad, hogy a magyar közvélemény ne csak megtartsa gyorsabb verpezsgését, hanem fokozza is. E céllal avatkozik a Márton István katekizmusá által támasztott vitába. Márton István (1760-1831) híres pápai ref. tanár, Kant bölcséletének nálunk egyik legkiválóbb ismerője s magyarázója, 1817-ben adja ki *Kis Katekizmusát*,¹³ amelyet a *Tudományos Gyűjteményben*¹⁴ kemény bírálat alá vettek, főleg azért – mint Kazinczy nyilván alaposan gyanította –, mivel Márton a nálunk közhatalósággal tilalmazott Kant elveinek hirdetője volt. Az első bíráló (M. A. betűk alatt¹⁵) úgy szólva semmit sem hagy helyben a hétíves munkában, amelyet rendszertelennek s minden tekintetben silánynak mond. Kant a bírálat végén céloz: „Ama Philosophust – írja –, kit a’ Szerző istenelni látszatik, jobb volna Recensens vélekedése szerént, hagyná abba az illy rendbéli Kathekizmusban”. A második bíráló (A betű alatt¹⁶) szintén erősen támadja Márton munkáját. Nemcsak helytelennek, de sőt botránkoztatónak tartja felfogását, mely szerint a katekizmust is szabad és kell időnkint újítani, mert „a’ kijelentetett Vallás Tudománya is perfectibilitas alatt van.” Nehéznek találja gyermekek számára, s ami még nagyobb hiba, az evangélium szavaitól eltérőnek. Szerinte már csak azért sem érheti el célját, mert még a heidelbergi katekizmus is könnyebben megérthető, mint Márton műve, pedig ezzel a szerzőnek az volt a célja, hogy „amannál világosabb legyen”; aztán Márton művében „a’ legmélyebb Cantiana philosophia uralkodik”. Hiába védekezik Márton a támadások ellen; hiába kel védelmére Horváth Ádám is: védelmük a *Tudományos Gyűjteményben* nem talál helyet, miből Kazinczy azt következteti, hogy a folyóirat szerkesztősége békóba akarja verni a szólás szabadságát. Ezért kel ő Márton pártjára „egyedül azért, mert a’ jó ügynek ’s üldözött ártatlanságnak védelmére kelní Morális és Keresztyéni kötelesség, ’s jó embernek öröme”.

Kazinczy nem annyira Márton művét, mint inkább a róla írt bírálatokat veszi vizsgálat alá, s kimutatni törekszik, hogy egyik bírálója sem értette meg Márton célzatát, s kifogásaik nem az igazságszeretet forrásából erednek. Márton sehol sem tér el a *symbolicus* könyvek tanításaitól s a perfectibilitásra nézve is helyes úton jár, mert „illethetetlennek csak az Úr Jézus’ való, tiszta, jóltevő, idvezítő, isteni tanítását vallja, és azt is csak objective.” Célravezetőnek tartja Márton módszerét, s tagadja, hogy könyve nehéz a gyermekeknek. Arra kell szoktatni a gyermekeket, hogy Istentől gyermeki bizodalomtól függenek, parancsait „minden vizsgálatok és kételkedések nélkül, sőt teljes hittel” teljesítsék, mint Kant leckéi szerint „az *Erkölcsei Kell* (das moralische *Sollen*) teljesítetik.” Azonban e vallási érzés mellett szükség a jó és rossz ismeretére vezetni a gyermekeket, amit Márton első bírálója nem tud belátni. Kazinczy óvakodik a theologiai kérdések velejébe mélyebben ereszkedni, de a bírálók érveinek gyöngeségét nagyon ügyesen felhasználja, hogy igazságtalan támadásait

¹³ *Keresztyén Morális Kis Katekizmus*, a ’helvetziai vallástétellel megedgyezőleg a’ magános olvasóknak számokra készítette ’s kiadta M. I. Bétsben, 1817. Pichler Antal betűivel.

¹⁴ 1817. évf. X. f. 100-108. l.; 1818. évf. I. f. 78-86. l. E bírálatok s Mártonnak ezekre adott felelete, az első bírálónak válasza s Márton viszonzválasza, Horváth Ádámnak az első bíráló nyelvészeti megjegyzéseire írt észrevételei, a második bírálat s Kazinczynak valamint Mártonnak ezekre írt feleletei, meg ugyancsak Mártonnak *A Morális Katekizmus ideája* című magyarázatai összegyűjtve a 2. szám alatt idézett munkában jelentek meg 1818. Bécsben a *Magyar Kurír* szerkesztői költségén.

¹⁵ Molnár András sárospataki plebánus, akinek két prédikációja nyomtatásban is megjelent 1819-ben és 1827-ben.

¹⁶ Kazinczy szerint: Varga István debreceni ref. theologiai tanár, utóbb szikszói lelkész és esperes.

kimutassa. Különösen nyomatékosan kiemeli: mért keltek ki Márton ellen oly éles hangon kétszer is ugyanazon folyóiratban. Azért, mert Márton Kant bölcseletét megszerette, vagy mint első bírálója kifejezte: „istenlette”. „Kantot – feleli Kazinczy – istenelni nem kell, de miért ördögleni? 's azért ördögleni, mert mi nem vevénk magunknak azt a' nem könnyű fáradságot, hogy az ő tanításaival, sőt csak nyelvével is teljesen megismerkedjünk.” Kazinczy a tanulás nélküli tanítani akarást, a külföldi műveltség oktalan megvetését ostorozza, s voltaképp ezért szól bele a vitába. Nem járnánk-e el bölcsebben – kérdi –, ha Kant munkáival megismerkednénk, előbb a könnyebben érthetővel, s úgy fognánk „fenntebb írásaihoz.” „Ne rettegjünk az igazságért” – mondja – azért, hogy most Kantot s tanítványait üldözik; lesz idő, amely igazságot szolgáltat nekik. A tudományban egyik rendszer a másik ellen harcol, míg az igazság végre is kiderül.¹⁷

Kazinczy egy füst alatt azt is be akarja bizonyítani, hogy nem azért adta Isten az észet az embernek, hogy ennek vezérletét megtagadtassa vele, s hogy az észet ellentétbe állítsa a vallással. E bizonyításmódjával s érveivel a XVIII. század deismusának tanítványaképp tűnteti föl, de csak olajat önt a tűzre. Mind a katolikus, mind a protestáns olvasók gyanús szemmel nézik felszólalását, s vádolják, hogy keresve keresi a harcot, és csak kötekedő természete ösztökéli a folytonos villongásra. Kazinczy tudja, hogy a teológusok vitájába avatkozni nagy vakmerőség, az ő bosszújuk rettenetes; de a megismert igazság parancsa szavának, melyet a pokol kapui sem győzhetnek meg, engedelmeskedni kötelesség, ha bármilyen keservesen meg kell is lakolni érte. Az is fáj neki, hogy a nehezen elvert sötétséget ismét vissza akarják idézni, s „az emberiséget hátra felé igyekeznek rántani” s hogy az „a' mi *Szent*, üldözöben van még azoknál is, a' kik magokat annak barátjai gyanánt szeretnék tekintetni”; hogy csak névvel vagyunk azok, amiknek neveznek bennünket. Tudja, hogy a körültekintéssel dicsekvők, a „prudensek” nagyon megszólják őt: mily oktalanul avatkozik a pörlekedő felek vitájába ahelyett, hogy mint az okos ember teszi, „a' két veszekedő előtt sierve menne-el az úczán”. De azzal vigasztalja magát, hogy „a' kiknek az igazság ügye, 's a' Nemzet' kultúrája igazán kedves, szeretni fogják esztelenségeért”, s amit mond, nem mindenütt kösziklára esett mag lesz. Hallva, hogy Mártonnak a támadásokra írt feleleteit nemcsak ki nem adja a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége, hanem azt sem teszi meg, hogy a Bécsben külön kinyomott ellenbírálókat legalább a folyóirat füzeteivel együtt szétküldje az olvasóknak, a *Tudományos Gyűjteményt* erőszakossággal vádolja. A megtámadott író joggal követelheti, hogy mentségét meghallgassák. Ki ezt megakadályozza, nemcsak részrehajló, hanem igazságtalan is. Kazinczy úgy tekinti e harcot, mint *despotismus* elleni küzdelmet. Ez önkénykedést csak addig tűri, amíg egy új Hutten Ulrich nem támad. Ugyan mi lesz az emberiségből, ha minden ember csak a maga védelmére gondol? Hogy – írja – „az erőszaknak magamat ellene vetettem, azt nekem sok jó ember köszöni, ha sok bölcs ember azt kérdi is, hogy én miért csinállok magamnak szánt szándékkal rossz akarókat 's ellenségeimnek miért adok új tört kezekbe”. Az igazság győzelmén érzett örömmel hallja, hogy bírálata a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségét jól célba vette, s Trattner őt az ellenzék vezérének nevezte el. Íme a „Bodmeri idők” beköszöntöttek, s ennek csak kedvező eredménye lehet a magyar műveltségre.¹⁸

¹⁷ Kazinczy F. Lev. XV. köt. 404-409. 1. és a 2. sz. alatt id. mű 92-101.

¹⁸ U. o. XV. köt. 493, 501, 528, 535-537, 539, 546. 1. XVI. köt. 136, 195, 261, 319, 332, 540. 1.

KAZINCZY FERENC A. G.

Kazinczy Ferenc és európai kortársai

A Kazinczy életfolyamáról, írói és nyelvújítói tevékenységéről írt könyvekben gyakran találkozunk az olvasó külföldi írók és költők neveivel, akiknek a műveit Kazinczy nagyra becsülte, és talán le is fordította. De kevesen gondolnak arra, hogy ezek milyen irodalmi irányzathoz tartoztak, milyen eszméket képviseltek. Eltekintve a klasszikus írótól, akikkel már diákkorában megismerkedett az akkori tanuló, Kazinczy főleg a vele egyidejű vagy kevéssel korábbi írók műveit olvasta. Abban az időben a vezető értelmiségi körök a felvilágosodás hívei voltak, de ezen belül többféle mozgalom létezett. Jobban megértjük Kazinczy irodalmi és társadalmi működését, ha tudjuk, hogy milyen nézeteket, értékeket képviseltek azok, akiket ő legjobban kedvelt, akiknek értékvilága egybeesett az ő elgondolásaival, akiknek művei az ízlését formálták és befolyásolták.

Feltehető, hogy hasonló hatások alatt állt a Habsburg kultúrkör más népeinek: a cseheknek, szlovákoknak és horvátoknak az irodalma is. Az ottani folyamatok tanulmányozása révén talán jobban megértjük Kazinczy életművének jelentőségét.

A felvilágosodás és a Habsburg politika

A felvilágosodás eszméje egy új polgári réteg megjelenésének volt következménye, amely szembefordult a feudális és klerikális hatalom anyagi és szellemi elnyomásával. A felvilágosodás gondolatvilágát racionális gondolkozás, humanizmus, tolerancia és magas erkölcsiség jellemezte. Fontosnak látták az elnyomott néprétegek, a jobbagyság életfeltételeinek javítását, az általános műveltség színvonalának emelését. Ezek az eszmék nemcsak politikai, de kulturális téren is megjelennek.

II. József (1741–1790), aki 1780-ban lépett trónra, a felvilágosodás híve volt, és ennek szellemében számos újítást valósított meg. A katolikus intézmények hatalmának korlátozása, a protestánsok és görög katolikusok iránti vallástürelem, a büntetések humanizálása, a cenzúra enyhítése, a jobbagyság helyzetének javítása, a tanítás reformálása az ő érdeme volt. Az utóbbival kapcsolatban lett Kazinczy 1786-ban az elemi iskolák felügyelője a kassai kerületben, amely az akkori Magyarország tíz vármegyéjét foglalta magába. Az értelmiség körében II. Józsefnek sok követője volt, és ezek közé tartozott Kazinczy is, de a magyar nemesség zöme ellenezte főleg a közigazgatás központosítását és a német nyelvnek az egész birodalomban hivatalos nyelvvé való emelését.

A Habsburg Birodalomban sokféle nép élt, és nemzeti öntudatuk ébredése már Mária Terézia idejében gondot okozott az uralkodóháznak. A nemzeti tudat meghatározása nehéz, szinte megoldhatatlan feladat. Vannak benne földrajzi, történelmi, vallási és nyelvi tényezők. Hogy a nemzeti öntudat miért került épp a felvilágosodás folyamán a felszínre, talán a következőképpen magyarázható. Ami régebben a nemzetet alkotta, az a főurak hűsége volt egy uralkodóházhoz. A főurak alattvalói, akik közvetlenül vagy közvetve tőlük függtek, őket követték. A 18. század folyamán a főuraktól független társadalmi rétegek erősítették pozíciójukat, ezek számára a főurak hűsége az uralkodóhoz nem volt mérv-

adó. Egy más erő kellett, amely őket összefogja. A vallás hatalma már legyengült, így került a nemzetiség fogalma az előtérbe. Ez a 19. század elején, a romanticizmus időszakában tovább erősödött, amikor nagy erővel fordultak a múlt felé, melynek idealizálása által növelték a nemzeti öntudatot.

A nyelv szerepe a nemzetiség fogalmában ugyan nem volt döntő, de nagy szerepet játszott. A német és az olasz nyelvű államok egyesülése a 19. században a közös nyelv révén vált valóra. A cseh, horvát és szlovák népek önállósági törekvései, melyek a 20. században valósultak meg, szintén a nyelv alapján álltak.

A kulturális újítások hajtóereje a főnemesi életstílus és ízlés helyettesítése volt egy polgárisabb ízlés által. Az udvari körök ízlését a rokokó szépségideálja jellemezte kecses, elegánsan könnyelmű, bájos, kifinomult vonásaival. Ellenzői ezt vagy mesterkéltnak, természetellenesnek, vagy túl cifrának találták. Az újítások kétféle irányban haladtak, melyek bár gyakran összefutnak, de azért mégis megkülönböztethetők. Az egyik a népiesség felé fordult, gyakran a népköltészetből és a népdalokból merítette erejét, azt tekintette példaképnek. Ez szoros kapcsolatban állt a nemzeti gondolattal, a hazafias pátoossal, ide tartozott a nemzeti múlt keresése és idealizálása. A másik irányzat megtartotta arisztokratikus jellegét, de egy kevésbé cifra, kimértebb, tisztább vonalú stílust kívánt bevezetni. Példaképe a klasszikus görög-római irodalom és művészet volt: a kifejezés szépsége, a ritmus, a harmonikus arányok fontosabbak voltak számára, mint a tartalom élethűsége vagy az érzelmek tolmácsolása.

Volt egy életerős francia klasszicista irányzat, mely részben rokokó jellegű volt; hasonlóképpen található rokokó befolyás a népi jellegű költészetben. Tehát nem voltak az irányzatok egymástól élesen elkülönülve. A különböző irányzatok többnyire ellenségeskedés nélkül fértek meg egymás mellett. Ennek jó példája a szoros barátság a klasszicista Goethe és a népiesség úttörője, Herder között, meg az is, hogy a rokokó-népies Csokonai nagy tisztelője volt a klasszicista Kazinczynak.

A francia felvilágosodás vezető gondolkodói

A felvilágosodás Angliából került Franciaországba, ahol legjelentősebb irányadói *François Voltaire* (1694–1778) és *Charles de Montesquieu* (1689–1755) voltak. Voltaire az értelemnek az előítéletek láncaitól való felszabadítását és a látókör szélesítését hirdette. Ezáltal ellentétbe került az egyházzal, melynek hittételei korlátozták a gondolkozás szabadságát. Bizonyos mértékben a felsőbbsséggel is ellentétbe került, a világ tökéletlenségeit ugyanis nagyobb igazságossággal kívánta enyhíteni. Az igazságosság fogalmába bevonta a szociális igazságosságot is. Ki akarta egyenlíteni az osztálykülönbségeket, és csökkenteni a feudális uraknak a jobbagyság feletti hatalmát. Montesquieu kritizálta a fejedelmi abszolútizmust, és a hatalom egyensúlyának fenntartása céljából a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom elkülönítését javasolta.

A felvilágosodás eszméinek új irányt adott *Jean-Jaques Rousseau* (1712–1778), aki az értelem felszabadítása mellett az érzelem felszabadítását is hangoztatta. Egy természetesebb és egyszerűbb életmódot rajongott, ellentétben a francia udvar affektált érintkezési formáival. Társadalmi kritikája is hasonló jellegű volt. Rousseau működése út a romanticizmus felé. Nagy jelentőségűek voltak pedagógiai elgondolásai is. Az arisztokrata ifjúságnak a klasszikus műveltség mellett gyakorlati ismereteket is akart nyújtani. Igen fontosnak tartotta az alacsonyabb néprétegek iskolai képzését, mely előfeltétele életszínvonaluk emelésének.

A francia enciklopédisták *Paul Henri Holbach* (1723–1789) és *Claude Adrien Helvetius* (1715–1751) vezetése alatt egy radikális irányzatot képviseltek. Ateisták és a materialisták voltak. Abból indultak ki, hogy az egoizmus, a boldogság keresése az emberiség egyetlen igazi hajtóereje, de mivel a közösség érdeke fontosabb az egyéninél, a legmagasabb erkölcsi érték a közös érdekek támogatása. De nem mondható, hogy a felvilágosulás ateista jellegű volt; a legtöbbben a deizmushoz álltak közelebb. Nem tagadták Isten létezését, de a keresztény dogmákat nem fogadták el. Volt ennek az időszaknak keresztény hitű gondolkozója is: a svájci pap, *Caspar Lavater* (1741–1801), akit többek között az érdekelt, hogy pszichológiai jelenségek hogyan tükröződnek az arc jellegében; Goethe, sőt Kazinczy is kapcsolatban állt vele.

A felvilágosodás német követői

A felvilágosodás filozófiája Franciaországból áthatolt a német irodalomra. Az ottani folyamat azért fontos a mi szempontunkból, mert a magyar művelt réteg jobban tudott németül, mint franciául, úgyhogy a német irodalom nagyobb befolyással volt rá. *Gotthard Ephraim Lessing* (1729–1781) volt a felvilágosodás legjelentősebb német szószólója. Mint sokoldalú képzettségű kritikus és drámaíró a humanizmus és tolerancia elveit hirdette. Esztétikai szempontból azonban nem helyeselte a franciás, rokokó jellegű klasszicizmust, és helyette a görög klasszikus irodalmat és Shakespeare-t állította mintaképnek.

Vele egykorú volt *Martin Wieland* (1733–1813), aki eleinte a rokokó ízlésnek volt híve, stílusa finom, elegáns és kecses volt, több súlyt vetett az előkelő, szép formákra, mint a tartalom elevenségére. Az ókori írók sok művét lefordította, és ezáltal stílusa idővel a görög-latin klasszikusokhoz közeledett. Szatirikus jellegű társadalomkritikát is írt, és ő adta ki az első német irodalmi folyóiratot 1773-tól 1789-ig *Der Teutsche Merkur* néven. A svájci *Salomon Gessner* (1730–1788) idilleket írt rokokó-klasszicista stílusban, érzelgősen és néha túl zengzetesen. Témaköre egy régmúlt, szebb idő volt; úgy érezte, a jelen túl kíméletlen ahhoz, hogy verseinek témája lehessen. Kazinczy Gessner-fordítása 1788-ban jelent meg.

Említésre méltó *Christian Fürchtegott Gellert* (1715–1769), aki népies jellegű verseket és az olvasók által kedvelt egyszerűbb műveket írt, például állatmeséket és a *Leben der Schwädischen Gräfin von G.* című levélregényt. *Christian Ewald von Kleist* (1715–1759) porosz katonatiszt és a fiatal Lessing jó barátja volt. Érzelgős idilleket és ódákat írt klasszikus stílusban. Nem számít nagy költőnek, csak azért említjük itt, mert Kazinczy Kleist egy versének fordításával tiszteltgett kassai periódusában egy leánynak.

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) eltávolodott az arisztokratikus rokokó stílustól a népesebb irodalom irányába. Műveiben a germán múltat idealizálta, amit a fiatal generáció úgy fogott fel, hogy a francia befolyás ellen küzdött. Ezért a Sturm und Drang periódus írói őt nagy tiszteletben tartották, míg Wielandot elvetették.

A Sturm und Drang periódus

A Sturm und Drang periódus kezdetét Goethe és Herder strasbourgi barátságkötése jelöli 1770-ben. Ez a mozgalom egy közös német kultúra, egy közös haza gondolatát ápolta, melynek eszköze az anyanyelv volt. A költészetet meg akarták tisztítani a francia klasszicista befolyástól, és helyette a népi költészetet és a népdalokat látták mintaképüknek. Emellett a versformát úgy akarták leegyszerűsíteni, hogy ne csak egy művelt olvasó, hanem bárki élvezhesse. Fontos volt számukra az érzelmek kifejezése, de ez néha ér-

zelgősségbe csapott át. Politikailag az egyenlőség francia polgári, forradalomelőtti eszményképéhez hajlottak, és elleneztek a parasztság elnyomását a feudális rendszer által.

A Sturm und Drang mozgalom szellemi atya *Johann Gottfried Herder* (1744–1803) volt. Az uralkodó francia irodalmi ízlés ellenében a német népdalokból és a népi hagyományokból kiinduló szabadabb stílust akart bevezetni. A barokkból kivirágzott rokokó mesterséges formái helyett egyszerűbb nyelvet akart használni, amely jobban kifejezi a valódi érzelmeket, és tükrözi a nép szellemét. Politikailag a szabadságmozgalommal rokon-szenvezett, amely a francia forradalomban érte el csúcspontját, de amikor ez 1792-ben mind véresebbé vált, kiábrándultan háttal fordított neki. Herder valódi humanista volt, aki az erőszakot és a háborút minden formájában elítélte. Egy egyesített német birodalomról álmodott, mely békében él szomszédjaival.

A mozgalom gerincét egy költőcsoport képezte, mely *Göttinger Hain* (Hain = liget) néven tömörült össze 1772–1774-ben. Ehhez tartozott *Bürger*, *Voss*, a *Stollberg* fivérek, *Hölty*, *Miller*, *Claudius*, *Goecknick* és mások. Közelebről csak Bürgert és Millert fogjuk bemutatni; az előbbit azért, mert gyakran Csokonaival hasonlítható össze, az utóbbit pedig, mert Kazinczy őt egy ideig nagyon becsülte.

Gottfried August Bürger (1747–1794) a német irodalomtörténet megbecsült tagjának számít, ő hozta létre a német balladát. Közülük az első, a *Lenore* (1773) nagy feltűnést keltett; Goethe állítólag könyv nélkül tudta idézni. Több más költő, mint például Schiller, folytatta az ő művét, és továbbfejlesztette a ballada műfaját.

Johan Martin Miller (1750–1814) Klopstocknak volt tisztelője, és az 1770-es évek elején írt költeményeiben a német ősmítát idealizálta. Mikor ifjúkori lángja elhamvadt, átállt polgári ízlésű regények írására. Első regénye, az 1776-ban megjelent *Siegwart, eine Klostergeschichte* „Werther-stílusban” nagy sikert aratott. Íróársai megvetéssel nézték, és magára hagyták. Ő azonban folytatta a népszerű regények írását, és idővel teológiai professzor lett.

Fontos még említeni, hogy *Friedrich Wilhelm Gotter* és *Heinrich Christian Boie* 1770-től kezdve Göttingenben kiadott egy *Musen Almanach* nevű irodalmi évkönyvet a párizsi, 1765 óta létező *Almanac des muses* mintájára. Ez nagy hatással volt az akkori német irodalomra, minthogy a kor legtöbb írója hozzájárult műveivel. Mikor Voss 1776-ban átvette az évkönyv szerkesztését, Boie indított egy irodalmi folyóiratot *Deutsche Museum* néven, mely az ezt követő évek legnívósabb német irodalmi folyóirata lett. Tudjuk, hogy ez ismert volt Magyarországon is, és talán ennek mintájára indította Kazinczy és két társa 1788-ban a kassai Magyar Museum című folyóiratot. Legalábbis erre utal címük hasonlósága.

Kazinczy és magyar kortársai

A sárospataki kollégiumban tanuló Kazinczy klasszikus műveltségben részesült. Vergílius, Horatius, Anakreón verseit olvasta. Emellett alkalmá volt az egyidejű német irodalom egyes műveivel is megismerkedni. Wielandot és Gessnert szerette, különösen az utóbbinak klasszicista stílusban írt idillikus pásztorkölteményeit. Magyarra fordította és 1776-ban Kassán kiadta Bessenyeinek németül írt *Der Amerikaner*-ét. Kazinczy akkor csak 17 éves volt.

Bessenyei György (1747–1811) ismertette meg a művelt magyar olvasót a felvilágosodás gondolatvilágával. A bécsi magyar testőrségnek volt tagja, amikor a bécsi udvart és polgárságot elérte a felvilágosodás eszméje és a nemzeti, nyelvi öntudat ébredése. Ez az 1770-es években történt, egyidejűleg a Sturm und Drang periódussal a német államokban.

A bécsi polgárság erélyesen kezdte hangoztatni a német kultúra egyenrangúságát a franciával, és az udvari kultúra levetette franciás-olaszos jellegét: németté vált. A *Der Amerikaner* Bessenyei korai műveihez tartozik, 1770-ben írta és 1774-ben adta ki, de már benne voltak a felvilágosodás eszméi és főleg a tolerancia ideálja.

Irodalmi szempontból nagyobb befolyással voltak Kazinczyra Báróczi és Baróti Szabó művei. *Báróczi Sándor* (1735–1809) íróként főleg francia prózaművek magyarra fordításával foglalkozott. Stílusa szép és újszerű volt, felismerte a ritmikai, zenei elemek, az arányok szerepét a prózában. *Baróti Szabó Dávid* (1739–1819) egyike volt azoknak, akik kísérleteztek a klasszikus verselés meghonosításával. A klasszikus metrum alkalmazása magyar költeményekben akkor még újdonság volt. Verselésen kívül latinból is fordított. Kazinczy vele és Batsányival együtt hozta létre Kassán az első magyar irodalmi folyóiratot, a Magyar Museumot. Kapcsolatuk már azért is érdekes, mert Baróti Szabó határozottan ellene volt a felvilágosodás eszméinek, világnézetileg távol állt Kazinczytól és Batsányitól. Ez nem akadályozta, hogy rövid ideig együttműködjenek a nyelv művelése érdekében.

Iskolai éveit után Kazinczy mint jogászyakornok működött. Eperjesi tartózkodása alatt Voltaire-t, Rousseau-t tanulmányozta, és annyira megtetszett neki Miller *Siegwartja*, hogy 1782-ben belekezdett fordításába. Ezt a kéziratot később megsemmisítette. Ugyanabban az évben kezdte fordítani Gessner *Idyllerjét*, ami 1788-ban jelent meg. Gessnerrel, Millerrel és Lavaterrel levelezett. Pesten haladó szellemű értelmiségi körökben mozgott, itt érelődött politikai felfogása: II. József követőjéhez, a jozefinistákhoz vonzódott.

1784-ben költözött Kassára, és tulajdonképpen irodalmi pályája ott kezdődött. Egy rövid ideig a szentimentalizmus befolyása alatt állt, mely Rousseau-tól Klopstockon és a Sturm und Drang periódus íróin keresztül Goetheig vezet. Fordította a klasszikus görög Anakreónt, aki a bor és szerelem örömét hirdette, és Miller anakreóni szellemben írt verseit, továbbá Kleistnak egy versét és Stolberg *An den Abendstern* című ódáját. Ez utóbbiak mind a Sturm und Drang periódus költői. Ezeket a fordításait nem tette közzé, de *Bácsmegyei öszveszedett levelei* címen kiadta a kevésbé ismert német Kayser levélregényének egy magyar viszonyokhoz alkalmazott fordítását (*Adolfs gesammelte Briefe*). Érzélgős „Werther-stílusban” volt írva, és nagy sikert aratott.

Mikor 1787 novemberében Baróti Szabóval és Batsányival elhatározták a Magyar Museum megindítását, Kazinczy már háttérben fordított az érzelgős irodalomnak. Mint már említettük, Baróti Szabó klasszicista volt, és úgy tűnik, hogy Kazinczy is visszatért ifjúkori ízléséhez. Ebben az időben főleg Rousseau, Wieland és a két francia enciklopédista: Holbach és Helvétius hatása alatt állt. Kazinczy célja a folyóirattal az volt, hogy fordításai által közelítse a magyar olvasót a nyugati polgári ízléshez, a nyugati kultúrához. Batsányi viszont, bár haladó szellemű volt, inkább a konzervatív magyar nemesség ízléséhez állt közel. Együttműködésük ezért hamarosan megszűnt, és Kazinczy egy saját folyóiratot indított Orpheus néven. Ebben többek közt Anakreón, Catullus (szerelmes versek klasszikus római költője), Metastasio, Helvétius, Horatius, Lessing, Rousseau és Klopstock műveinek fordítását közölte.

II. József halála után Kazinczy elvesztette állását, és anyagi okokból kénytelen volt anyja házához visszatérni. Most már kifejtett ízlésű szépíró volt, széles kapcsolati körrel. Élénk és sokoldalú irodalmi tevékenységére jellemző, hogy az újonnan indult magyar színjátszás részére tizenhárom drámát fordított, köztük négyet Goethétől. Társadalmi témájú fordításai közt szerepeltek Rousseau *Du contrat social ou Principes du droit publique* és

Hollmann *Die Oekonomie der Natur* című művei, de ezek politikailag megterhelőek lettek, és mikor 1794 végén a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel vádjával elfogták, e kéziratokat családja valószínűleg megsemmisítette.

A kérdés most már nem az, hogy milyen befolyások által formálódott Kazinczy ízlése, hanem az, hogy ő milyen befolyással volt a kibontakozó magyar irodalomra. Ez nem tartozik a jelen tanulmányhoz. Fontos azonban kitérni arra, hogy milyenek voltak azok az irányzatok, melyek nem hatottak Kazinczyra, melyeket ő elutasított, és ennek okait megérteni.

Jellemének ebből a szempontból döntő vonása esztétikai érzése, a szép szeretete, a harmónia és a tökéletesség iránti törekvése. A művészetben és a verselésben a klasszicizmus volt az eszménye. Neki fontosabb volt a forma tökéletessége, mint a tartalom elevensége. Művein sokat dolgozott, a végtelenségig csiszolta, javítgatta őket. Magas igényeket állított saját maga és költőtársai elé. Ízlése arisztokratikusnak nevezhető, mivel nem a nagyközönség számára, hanem a magasabb műveltségű kisebbségnek írt. Kazinczy életfeladatának tekintette a magyar irodalom nyugati színvonalra való emelését. Ezért tartotta fontosabbnak a nyugati irodalom kiválóbb műveinek fordítását, mint önálló művek írását.

A Habsburg-ház már a leendő II. József társuralkodása idején reformokat készített elő vagy vezetett be a felvilágosodás szellemében, többek közt a jobbágyság helyzetét kívánta javítani. A magyar nemesség ennek ellenállt, mert féltette a kiváltságait. Ez kulturális téren a nemesség magába zárkózásában, az idegen befolyások elutasításában nyilatkozott meg. A múlt megőrzését, a magyar hagyományok ápolását helyezték előtérbe. Voltak, akik Herder nyomában a népdalok és a népi költészet forrásaiból akartak erőt meríteni. Ez az irányzat ugyan kisebb jelentőséghez jutott, mint a német államokban, de *Csokonai Vitéz Mihály*nak (1773–1805) sikerült egyesíteni a rokokó finom ízlését a népiesség életerejével, amit manapság az akkori magyar költészet csúcspontjának tartunk.

Kazinczy a maradiság ellen küzdött, és neki a népiesség főleg maradiságot jelentett. A valóban maradi debreceni nemesség ugyan elutasította Csokonait az újításai miatt, de Kazinczy álláspontja is kétes volt iránta, költői tehetségét csodálta ugyan, de nem tudta teljesen elfogadni szabadabb stílusát, és mikor sajtó alá rendezte Csokonainak a verseit, szűkésesnek látta javíthatni őket. A nyelvújítás harcában Kazinczy fő ellenfele Kisfaludy Sándor volt, akinek világszemlélete a konzervatív nemesség provinciális felfogását tükrözte.

A Habsburg Birodalom más népeinek nyelvi öntudatra ébredése

A nyugati befolyások elérték a Habsburg Birodalom más népeit is, és a felvilágosodás által a nemzeti öntudat ébredése és a nemzeti nyelv jelentőségének felismerése náluk is bekövetkezett. A különböző folyamatok összehasonlításával talán meg lehet ítélni, hogy Kazinczy a szükségszerű történelmi fejlődésnek volt-e csak eszköze, vagy saját erejéből járult hozzá a történelem alakulásához. Kritikusai körében volt ugyanis olyan nézet, mely kevés jelentőséget tulajdonított nyelvújításának, s ezt azzal indokolták, hogy a nyelv mindenképpen megújult volna, akár Kazinczyval, akár nélküle.

A csehok

Csehország a középkorban a német kultúrkörhöz tartozott. IV. Károly (1346–1378) idejében Prága volt a német-római császár székhelye. A városok lakossága német, a faluké cseh volt. A 15. század elején a cseh prédikátor, Husz János egy felkelést vezetett, mely elsősorban az egyház szellemi hatalma ellen fordult, de nemzetiségi mellézköngéje is volt.

Husz például a cseh nyelvben bevezetett egy fonetikus írásmódot, mely évszázadokig érvényben maradt. A felkelést leverték, de a cseh nyelvű, főleg vallási jellegű irodalom túlélte ezt, és tovább fejlődött. Különösen jelentős volt *Jan Blahoslav* (1523–1571) újtestamentum-fordítása: 1564-ben készítette, de csak halála után, 1579–1593 közti időszakban nyomtatták ki titokban a *Bible kralicát*. (Sylvester János magyar újtestamentuma 1541-ben, a már teljes vizsolyi Biblia 1590-ben jelent meg.)

1618-ban protestáns nemesek felkeltek a Habsburg hatalom ellen, ez volt a szikra, mely kirobbantotta a harmincéves háborút. A felkelést 1620-ban a fehérhegyi csatában leverték, vezetőit kivégezték vagy száműzetésbe kergették. Az ellenreformáció révén visszatérítették a csehek a katolikus vallásra. Az iskolák, így az 1348-ban alapított prágai egyetem is, a jezsuiták kezébe kerültek. Virágzott a német barokk kultúra.

A cseh lakosság helyzete Mária Terézia és különösen II. József alatt megkönnyebbedett. Az 1777-ben megjelent oktatási rendelet (a Ratio Educationis) az iskolákat állami irányítás alá helyezte, ami nem csak a cseh falusi lakosság olvasástudását emelte, hanem lehetővé tette, hogy cseh nyelven végezzenek középiskolát és papi szemináriumot is. A prágai egyetemen áttértek a latinról a német nyelvű tanításra, és 1791-ben megszervezték a szláv nyelvek tanszékét. Hogy a főnemesek hatalmát ellensúlyozza, Mária Terézia a közigazgatási tisztségeket egyszerűbb származású egyénekkel töltötte be, akik közül sokan csehek voltak. Viszont a cseh nemesség körében akadályba ütközött II. József terve, hogy a német legyen az egyetlen hivatalos nyelv az egész birodalomban.

Ebben az időben a lakosság 40 %-a német anyanyelvű volt. Ezekhez tartoztak a főnemesek és a nagyobb városok jómódú polgárai. A csehek zöme földműves volt vagy kézműves a kisebb városokban. A cseheknek csak egy keskeny rétege – papok, tanítók, orvosok – szerzett magasabb műveltséget, amely két- vagy többnyelvű volt. Saját szépirodalmuk még nem lévén a nyugati műveket eredetiben vagy német fordításban olvasták. Cseh fordításoknak nem lett volna olvasóköre. Tudományos munkák főleg latinul jelentek meg, a legtöbb irat német volt, csak a szélesebb néprétegeknek szóló közlemények voltak csehül is megfogalmazva.

Nemzeti mozgalomnak alig volt még jele, a német és a cseh lakosság békésen élt egymás mellett. Igaz ugyan, hogy felszínre törtek nemzeti érzelmek a felvilágosodás nyomán, de ezek még nem mutatkoztak a nyelv terén. 1777 után még több év kellett ahhoz, hogy a cseh lakosság egy elég széles rétege értékelné tudja a szépirodalmat.

Az 1780 és 1840 közti éveket szokták a nemzeti újjáébredés időszakának nevezni. Az „újjáébredés atyja”, a filológus *Josef Dobrovský* (1753–1829) Kazinczy kortársa volt. Ő is a felvilágosodás híve és ő is szabadkőműves volt. Tudományos érdeklődés vezette a cseh nyelv tanulmányozására; olyanra akarta helyreállítani az irodalmi nyelvet, mint fénykorában, 1600 körül volt. Ennek alapján dolgozott ki egy nyelvtant. Írt egy nyelvtörténetet is és a régi cseh irodalom történetét, mindezt németül. *Václav Thám* (1756–1816) régi cseh versekről készített egy összeállítást, ezenkívül fordította a Sturm und Drang periódus német költőit. Manapság nem tartják fordításait túl sikeresnek, de ezekkel kimutatta, hogy lehet verset írni cseh nyelven is.

Antonín Puchmajer (1769–1820) 1795 és 1814 közt szerkesztett egy almanachot, mely több éven át megjelent. A költemények közt volt több fordítása latinból és görög-ből, valamint közölte klasszicista stílusban írt saját verseit. Az almanachban 1820-ig a klasszicista stílus volt legkedveltebb, amit utána a romantika váltott le. Az almanach egy

keskeny művelt réteg felé fordult, azzal a céllal, hogy felkeltse érdeklődésüket a cseh nyelv iránt. Igaz jelentősége abban állt, hogy programot adott az akkori íróknak.

Egy preromantikus fiatal nemzedék a cseh múltat dicsőítette Herder szellemében. Legtöbben közülük németül írtak. A csehül író *Václav M. Kramerius* 1789-ben adta ki az első cseh nyelvű újságot. Az első cseh színház (*Bouda*) 1786-tól 1789-ig működött. Többek közt Lessing, Schiller, Shakespeare és Molière drámáit játszották. (Az első német nyelvű prágai színház nem sokkal korábban, 1783-ban kezdte működését. Magyarországon az első állandó magyar színtársulat Kelemen László vezetésével 1790-ben alakult meg.)

Josef Jungmann (1773–1847) idejében a pánszláv nacionalizmus kezdett teret nyerni. A szláv népek egybetartozását hirdették a nyelvi hasonlóság alapján, ezt különben erősen eltúlozva. „Egy prágai cseh közelebb áll egy uráli oroszhoz, mint egy prágai némethez” – hirdették. Jungmann állította össze az első cseh szótárt, melybe sok lengyel, orosz és szerb-horvát szót is bevett. Társaival együtt kiadott egy cseh nyelvtant és helyesírási szabályzatot, mindkettőt Dobrovský munkái alapján. Egy sok munkát kívánó cseh–német szótár 1834-ben készült el. Jungmann jelentősége leginkább fordításaiban nyilvánul meg. Ezekben különféle verslábakkal kísérletezett; tudni akarta, hogy ezek hogyan illenek a cseh nyelvhez, és érdekelte, hogy a cseh szókincs elegendő-e az eredeti művek tolmácsolásához. Tisztában volt azzal, hogy olvasóinak nagy része az idegenből fordított műveket könnyebben olvassa eredetiben, de fontosnak vélte, hogy ezek csehül is meglegyenek. Írt verseket, melyeket Puchmajer almanachjában közölt, de ezek nem voltak igazán jelentősek.

Az időszak legnagyobb költője *Jan Kollár* volt, akit a csehek is, a szlovákok is magukénak tartanak. A szlovákokról írva fogjuk bemutatni.

A romantikát megelőző időszakból még *Frantisek Ladislav Celakovsky* (1799–1852) méltó említésre azáltal, hogy cseh és más szláv népdalokat gyűjtött össze és adott ki. Ezt Herder követői fontos feladatnak tartották. Eleinte a pánszláv eszme híve volt, de az oroszok kíméletlen fellépése a lengyelekkel szemben 1830-ban kiábrándította, és csalódottan elfordult a pánszlávizmustól. Ez különben jellemző volt a cseh értelmiség felébredésére a pánszláv álomból, melyet a fokozatosan növekedő cseh nacionalizmus váltott fel. A német nyelvű lakosság ennek nyilván nem örült, és a két nemzetiség közötti viszony lassan elhűvösödött.

Magyarországgal összehasonlítva a fő különbség a 18. század második felében az volt, hogy volt akkor egy élő magyar irodalmi nyelv, ha nem is annyira fejlett, mint a nyugatiak, míg a cseh irodalmi nyelv feledésbe volt merülve, és újjá kellett éleszteni. Az 1777-es iskolarendelet lehetővé tette, hogy cseh nyelven magasabb képzést lehessen elérni. Ettől kezdve a megújulás meglepően gyorsan történt. Jungmann, aki csak fél generációval élt Kazinczy után, már a cseh nyelvnek a nyugatiakkal való egyenrangúságáért tudott küzdeni. Jungmann tevékenysége a nyelvújítás terén majdnem olyan jelentős, mint Magyarországon Kazinczyé.

A szlovákok

A régi Magyarország Felvidékén élő szlovák lakosság főleg földműves, erdőmunkás vagy bányamunkás, a városok polgársága német, a földbirtokos nemesség magyar volt. Szlovák értelmiségi réteg a 19. század elejéig alig létezett. Az 1620 után szlovákok lakta területre menekült protestáns csehek magukkal hozták bibliájukat, a *Bible kralická*, és en-

nek nyelve, a *bibličina* képezte sokáig a szlovákok írott nyelvét. A katolikus filológus *Anton Bernolák* tette az első kísérleteket az önálló szlovák irodalmi nyelv megteremtésére. 1787-ben jelent meg a *Dissertatio philologica-critica de litteris slavorum* és 1790-ben a *Grammatica slavica*, a csehhez hasonló nyugatszlovák tájnyelv alapján. Az első Bernolák-féle nyelven (bernelákovstinán) írott könyv, *Juraj Fándly* (1750–1811) kolostor- és szerzetesellenes dialógusa, 1789-ben jelent meg. A Bernolák-féle nyelv jelentősége Bernolák halála után nőtt, amikor 1825 és 1827 közt kiadták az ő hatkötetes szótárát. A klasszicista költő, *Ján Holly* (1785–1849) fő művei az 1830-as években jelentek meg, ő is ezen a nyelven írt. A legtöbben azonban inkább csehül írtak, így például a filológus-történész *Pavel Josef Šafárik*, aki a híres cseh történésszel, František Palackýval működött együtt. A pánszláv eszme befolyása alatt egy közös szláv nyelvről álmodott, mely a cseh és szlovákon kívül magába foglalta volna az orosz, lengyel, bolgár és szerb-horvátot is.

Külön kell említeni *Ján Kollárt* (1793–1852), az időszak legnagyobb szlovák-cseh költőjét. Selmecbányán született, Jénában tanult teológiát, ahol Goethével és találkozott. Egy német leányt vett feleségül, aki soha nem tanult meg sem csehül, sem szlovákul. 1819-től a pesti német-szlovák egyházközségnek volt papja. Csehül írt, és műveit Prágában nyomtatta. Legfontosabb műve a *Slávy decra*, szonettformában írt versek gyűjteménye. A második, bővített kiadás 1832-ben már 615 szonettet tartalmazott. Ezekben egyesítette humanista műveltsége révén szerzett klasszicista formaideálját a Herder által hangoztatott népies vonásokkal. Szlovák népdalokat és népi költeményeket is gyűjtött. A pánszláv eszme híve volt, egy közös cseh-szlovák nyelvet szeretett volna megvalósulva látni, és Štúr ellen fordult, mikor az 1843-ban egy újonnan alkotott szlovák irodalmi nyelv használatára hívta fel az írókat.

Ludovít Štúr (1815–1856) belátta, hogy a legtöbb szlovák nem érti sem a csehet, sem az ehhez közel álló bernelákovstinát. 1836-ban azt javasolta, hogy a csehbe vegyenek föl szlovák szavakat és kifejezéseket, ami által egy csehszlovák nyelvet lehetne képezni. Ezt a csehek elutasították azzal az érveléssel, hogy a cseh irodalmi nyelv már túl kialakult ahhoz, hogy meg lehessen változtatni. Erre Štúr és társai nekiálltak egy középszlovák tájnyelvre alapozott irodalmi nyelv kialakításának, amit 1843-ban mutattak be. Kollárnak és körének kezdeti ellenállása után ezt el is fogadták. 1845-től Štúr kiadott egy újságot és ehhez az *Oral tatranský* nevű irodalmi mellékletet. Ez nemzeti és szocialista szellemű volt, és irodalmi részét csiszolatlan, népies költemények jellemezték. Csak *Janko Král* és *Andrej Šládkovic* emelkedtek a költészet magasabb színvonalára.

A szlovák nyelvújítás nemzeti érzések által tüzelve agresszív jelleget kapott, és a magyar folyamattal párhuzamos jelenségek alig találhatók benne. A Pesten élő Kollár kiesett ebből a keretből, ízlését és működését Csokonáiéval lehet összehasonlítani.

A horvátok

A 17. században jelentős barokk irodalom létezett Dubrovnikban, valószínűleg velencei hatás alatt. Dubrovnik 1699-től 1718-ig Velence tartománya volt, de feltehető, hogy hajózás révén a kereskedelmi és kulturális kapcsolatuk régebbi eredetű. A két leghíresebb horvát barokk költő *Ivan Gundulić* és *Ignjat Djordžić* volt.

A 19. század elején egy új irodalmi áramlat érte el Dubrovnikot, miután a Habsburgok 1805-ben kénytelenek voltak Horvátországot Napóleonnak átengedni, aki ott Illíria néven egy önálló, horvát nyelvű államot alapított. Ez 1814-ben került vissza Habsburg uralom alá, s akkor újra német lett a hivatalos nyelv. A költészet jellege eleinte klasszicista volt. Ebből

az időszakból nagyobb költőt nem ismerünk, de tudjuk, hogy az ott uralkodó stílust többen mesterkéltnek és affektáltak találták, s ezért inkább a népdalok és a népköltészet felé fordították figyelmüket. Egyike azoknak, akik népi költeményeket gyűjtöttek, *Matja Pe-tar Katančić* (1750–1825) volt; ezeket klasszicista stílusban átdolgozta, mielőtt kiadta volna őket. Katancic később professzor lett a pesti egyetemen.

Nagyobb jelentőséget ért el az olasz utazó, *Alberto Fortis*. Dalmácia tengerparti és hegyvidéki térségén gyűjtött népdalokat, ezeket eredetiben is, olasz fordításban is közölte, és megjegyzésekkel látta el. 1774-ben jelent meg könyve *Viaggio in Dalmazia* (Utazások Dalmáciában) címen. Többek között tartalmazta az *Asanaginica* nevű népdalt. A könyv nagy sikert aratott. Werther Clemens 1776-ban az egészet lefordította németre. Az Asanaginicát Goethe később újra lefordította, és Herder bevette *Volkslieder* című könyvébe (1778–79). A németen kívül lefordították angolra, franciára, svédre és csehre, továbbá Alekszandr Puskin által oroszra, Adam Mickiewicz által lengyelre és Kazinczy Ferenc által magyarra.

Egy nemzeti mozgalom pánszláv vonásokkal az 1820-as, 1830-as években kelt életre. *Ljudevit Gaj* (1809–1872) körül gyülekezett egy csoport, mely magát illíristának nevezte. Gaj nem író volt, inkább politikai agitátornak nevezhető. Célja a horvát nemzeti azonosságtudat megteremtése volt. A nyelv kérdése előtérbe került, szükségét látták annak, hogy legyen egy általánosan elfogadott, egységes horvát irodalmi nyelv. Gaj két folyóiratot adott ki: a *Horvatzke Novinět* és az irodalmi *Horvatzka Danicãt*. 1835-től kezdve ezeket egy szerbhez hasonló tájszólásban írta, és ezáltal gyakorlatilag lerögzítette a horvát irodalmi nyelvet.

Az illír mozgalom legkiválóbb írója *Ivan Mažuranić* (1814–1890) volt. Német elemi iskolába járt, azután 14 éves korában Rijekába került, ahol latinul folyt a tanítás. Zágrábban és Szombathelyen tanult filozófiát, és a jogot Zágrábban végezte. Irodalmi tevékenysége az 1835 és 1848 közötti évekre korlátozódott. Csatlakozott Gaj mozgalmához. Versei jól szerkesztettek és elegánsak voltak, de spontán elemek sem hiányoztak belőlük. A „Smailaga Cenegik halála” az évszázad első fele legkiemelkedőbb horvát művének számít. 1842 után mind jobban közeledett a dubrovnik klasszicista stílushoz. 1848-ban Jelačić mellé állt, a költészetet abbahagyta, és élete további folyamán többféle magas állami tisztséget töltött be.

Mint látjuk, volt Horvátországban egy Dubrovnikból kiinduló irodalmi hagyomány, de a 19. század elején hiányzott az egységes irodalmi nyelv. Ennek bevezetése, még inkább, mint a szlovákoknál, egy ember erejének és elszántságának volt köszönhető. Ez hasonló nemzeti öntudatbredésnek volt a következménye, mint a szlovákoknál, de tíz évvel korábban történt, ami talán azzal magyarázható, hogy mégiscsak volt olyan irodalmi hagyomány, amire a horvátok építeni tudtak.

A szerbek

A szerbek ugyan sohasem tartoztak a Habsburg Birodalomhoz, és ezért a jelen tanulmány keretén kívül állnak, de az ottani folyamat annyira hasonlított a szlovákokhoz és horváthoz, hogy meg kell említeni. A szerbek két felkelés által, 1805-ben és 1815-ben, rázták le magukról a török uralmat. A 19. század elején náluk két irányzat létezett: az egyik az európai kultúrához akarta közelíteni Szerbiát, a másik egy magába zárt nemzeti kultúrát kívánt alkotni. Az utóbbi győzött *Vuk S. Karadžic* (1787–1864) vezetése alatt. Ő népi köl-

teményeket gyűjtött, s 1836-ban készült el az irodalmi nyelv és a helyesírás megújításával. Történelmi és etnográfiai munkái képezik alapját az újjászületett szerb nemzeti kultúrának.

Utószó

A felvilágosodás eszméi három irányba vezettek: 1. az egyén gondolkodásának felszabadítása felé az előítéletek igája és a szellemi elnyomás alól; 2. az alárendelt társadalmi rétegek felszabadítása felé az uralkodó réteg önkénye alól; 3. nemzetek vagy etnikai kisebbségek felszabadítása felé az idegen uralom alól. Kazinczy főleg az első két céllal azonosította magát.

A gondolatvilág felszabadításának legfontosabb eszköze a kiképzés: alacsonyabb színvonalon polgári szellemű elemi oktatás, magasabb színvonalon a műveltség szélesítése és elmélyítése. Kazinczy ehhez fiatal korában mint iskolafelügyelő járult hozzá. Élete nagy részét azonban az irodalmi műveltség emelésének szentelte. Számos fordításával a nyugati irodalmat ismertette meg a magyar olvasóközönséggel, egyidejűleg buzdította kortársait magas színvonalú művek írására. Belátta azonban, hogy a magyar nyelv el volt maradva a nyugatiakhoz képest. Ezért indított és vezetett széles körű nyelvújító mozgalmat. Nem csak tanult korának Európájától, hanem ezt az Európát behozta a magyar művelődés vérkeringésébe. Ezzel felülmúlta hazai kortársainak többségét, akik egyoldalúan vagy csak a hazaszeretetet, vagy csak az európaiságot hirdették. Kazinczy összekapcsolta ezt a kettőt, és így lett előfutára olyan későbbi nagyjainknak, mint Széchenyi, Petőfi, Arany, Ady vagy Németh László.

A Habsburg Birodalom egyéb nem német nyelvű népeinél más volt a helyzet. A csehek használatból kiesett irodalmi nyelvének föllevenítése, a szlovákok és horvátok új irodalmi nyelvének kialakítása nem a műveltség színvonalának emelése, hanem a nemzeti öntudat fokozása érdekében történt. Néhány kivétellel nem a nyugati kultúra, hanem saját népi kultúrájuk felé fordultak, vagy kelet felé, mert a szláv népek összefogása révén reméltek önállóságot nyerni. Ez a folyamat főleg a romantika korára esett, mikor a nemzeti öntudat Európa legtöbb országában, Magyarországon is, erősödött.

Kazinczynak a felvilágosodás szellemében végzett alkotó munkája valóban egyedülállóan mondható a Habsburg Birodalom kultúrkörében.¹

IRODALOM:

- A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.
 A. MESTAN: Geschichte der tschechischen Literatur im 19. és 20. Jahrhundert. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1984.
 Kendlers neues Literaturlexikon, Band 20: Essays, Register.
 L. RICHTER: Slowakische Literatur. Akademie-Verlag, Berlin, 1979.
 M. BEKER (ed.): Comparative Studies in Croatian Literature. Zagreb, 1981.
 M. GLENNY: The Balkans 1804–1999. Granta Books, 1999.
 NEMESKÚRTY – OROSZ – NÉMETH – TAMÁS: Handbuch der ungarischen Literatur. Corvina Verlag, Bp., 1977.
 Sturm und Drang. Volk und Wissen volkseigener Verlag, Berlin, 1958.
 Z. SZABÓ LÁSZLÓ: Kazinczy Ferenc. Gondolat Kiadó, Bp., 1984.

¹ A szerző meleg köszönetét fejezi ki dr. Pásztor Emiinek, aki kéziratát átnézte, több módosítást indítványozott és a nyelvi hibákat kijavította.

BODNÁR LÁSZLÓ

Versek

Minden idegen

Idegen, szavak a számban,
Idegen, furcsa világban,
Idegen, vagyok magamnak,
Idegen, leszek, ha hagynak,
Idegen, álom szememben,
Idegen, torz a végtelen,
Idegen, lett az életem,
Idegen, hideg szerelem,
Idegen, arcokba nézek,
Idegen, tompák a fények,
Idegen, üres nappalok,
Idegen, szürke hajnalok,
Idegen, hűvös némaság,
Idegen, semmi tisztaság,
Idegen, össze-vissza rend,
Idegen, fekete a csend,
Idegen, haldokló a Föld,
Idegen, árnyat vet a köd!

Ezüst arcú arany

Ezüst Hold álarcát felölti a Nap,
Szemének lángja már épp csak alkonyat.
Aranyló kincsét egy percre rejtve el,
Déli éj egét az élet váltja fel.

Ifjakhoz szólok

Égjen szemedben rőzseláng,
Légy erős, bátor, tiszta fény.
Hűség ajkodon az ének,
Utadon kísérjen remény!

CSOHÁNY JÁNOS

Vallási helyzet Kazinczy Ferenc korában¹

Kazinczy Ferenc életének delén, 1804-ben a következő százalékos vallási megoszlást mutatta Magyarország lakossága:² római katolikus 52 %, görög katolikus 9 %, református 16 %, evangélikus 8 %, görögkeleti 13 %, unitárius és izraelita 2 %.

A vallásfelekezetek közjogi helyzete Magyarországon

Mária Terézia uralkodásának virágkorában született Kazinczy, és a kibontakozó reformkor gyászolta meg a nagy öreget. Az országban ezalatt a 72 év alatt roppant nagyot változott a vallásfelekezetek közjogi helyzete. E változás a protestánsoknak – azok között a reformátusoknak – rendkívül kedvező eredményeket hozott, noha a törvény előtti teljes vallási egyenlőség terén még voltak kívánnivalók. A tendencia azonban az 1848. évi XX. törvénycikkben kimondott, a kölcsönösség és viszonyosság alapján álló maradéktalan vallási egyenlőség irányába mutatott 1831-ben is, Kazinczy halála évében.

Mária Terézia uralkodása idején a római katolikus vallás volt az uralkodó vallásfelekezet. Nem csupán az uralkodó vallása volt, hanem az ország életében is az uralkodó vallásfelekezet. A görög katolikus egyház a római katolikus kebelébe tartozott egyházzal, hiszen a görög vagy bizánci rítusú egyház egyes részei a római pápa fősége alá térve alkották némi dogmatikai engedmény fejében a bizánci rítust, és a világi papok nőszülési lehetőségét megtartva a görög katolikus egyházakat támogatta, erősítette minden eszközzel. Velük szemben 1715 óta az evangélikus és református egyház az uralkodó kegyétől függött.³ Ez az országgyűlés a vallásügyeket az országgyűlés hatásköréből az uralkodóba helyezte. Az uralkodó 1731-ben és 1735-ben rendelettel szabályozta a protestánsok jogállását, működési körét. E jogállás messzemenően szűkebb kereteket biztosított számukra a korábbi országgyűlési törvényeknél, amelyek közül kiemelkedtek az 1608. évi és 1647. évi törvények, amelyek egyenlő jogokat szabtak a katolikus, evangélikus és református egyháznak. Ez a sorrend akkor nem a létszám, hanem az elterjedés időrendjét tükrözi, mivel a XVII. század első felében messze legnagyobb létszámú a református volt.

Mária Terézia apjától örökölte a vallásügyeknek királyi rendeletekkel történő igazgatása jogát. Élt vele. A protestánsok mellett a görögkeletiek voltak még hátrányos helyzetben. Őket nemes egyszerűséggel a római egyházzal történő unióra igyekeztek rávenni hatóságilag, hogy görög katolikká lévén zárkózzanak az uralkodó vallás soraiba. A protestánsok számára a lassú katolizálás útját tartotta nyitva a kormányzat. Az uralkodó köteletségének tartotta tévelygő alattvalóinak az egyedül üdvözítő egyházba történő terelgetését. 1780-ra, Mária Terézia halála évére ez a terelgetés egészen előre haladt.⁴

¹ Előadasként elhangzott Fonyban 2001. június 23-án a „Kazinczy Ferenc és a vallás” című konferencián.

² *Bucsay Mihály*: Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart. Teil 2. Wien-Köln-Graz, 1979. Böhlau Verlag. 60.

³ *Csohány János*: Magyar protestáns egyháztörténet 1711–1849. Debrecen, 1994. 21–30.

⁴ *Csohány* i. m. 31–35.

1781-ben II. József kiadta híres Türelmi Rendeletét, amely nem országgyűlési törvény volt ugyan, hanem királyi rendelet, de az evangélikusoknak, reformátusoknak és görögkeletieknek teljes polgári egyenlőséget és majdnem teljes vallásszabadságot ajándékozott. Hihetetlen örömmel fogadták a megajándékozottak. A felvilágosodás győzelmét látták benne. II. József valláspolitikája, a jozefinizmus a katolikus egyház önállóságát az államrezon alá rendelte, kulturális reformokat hajtott végre az egyházon belül is, és a főpapi, kolostori vagyont a parókiák számának gyarapítására, a papság képzettsége és életszínvonalára emelésére fordította, valamint az általánosságban vett iskolázásra. Ez is elnyerte a protestánsok tetszését, a felvilágosodottakét különösen.

A protestáns egyházak felvirágoztak. 1781-84 között 1015 helyen indult újra a korábban erőszakkal megszüntetett vallásgyakorlat. A felélenkült protestáns vallási életet mutatja, hogy 141 evangélikus és 92 református templom is épült 1781 és 1784 között. Egy pillanatig se felejtjük el, hogy a római és görög katolikus egyház ugyanebben az időben is gyarapodott. II. József különösen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy új egyházközösségeket létesítsen e két egyháznak, amelyeket továbbra is az állam egyházának tekintett.⁵

A magyarországi protestánsok életerejét mutatja, hogy a Türelmi Rendelet után nem csupán hazánkban volt képes rövid idő alatt több mint ezer helyen az egyházi életet újjászervezni, hanem Cseh- és Morvaországban az ottaniak kérésére lelkészeket küldeni. A Magyarországra érvényes Türelmi Rendelet megelőzően a császár a birodalom örökös tartományaira kötelező ugyanilyen rendeletet bocsátott ki. Cseh- és Morvaországban titkos protestáns gyülekezetek éltek, akiket külföldről titokban rendszeresen beutazó lelkészek gondoztak. A törvényes, nyilvános egyházi élet megszervezésére ezek kevesen voltak. Ezért kértek magyarországi református és evangélikus lelkészeket. Az evangélikus lelkészek között a szlovák – vagy szlovákul tudó – lelkész több volt, mint a reformátusok között. Mégis 74 református lelkész vett részt ebben a maga korában misszióknak nevezett szép és nemes egyházi vállalkozásban.⁶ Az evangélikus egyház részéről 75 fő ez a létszám. A nevek alapján huszonketten magyar nemzetiségűek voltak.⁷ A református lelkészek között kevés lévén, aki szlovákul tudott, azoknak még nagyobb nehézséggel kellett megküzdeniük, hiszen a cseh vagy morva nyelvet is meg kellett tanulniuk, amihez a szlovák nyelvtudás nagy segítséget jelentett. Néhány évtizedig magyar református lelkészek adták e két országban a püspököket is, ők fordították, írták a legszükségesebb cseh-morva egyházi irodalmi műveket. Ez a szellemi-vallási expanzió öntudaterősítő volt a magyar protestánsok körében. A debreceni és sárospataki református kollégiumokban magyar hitsorsosok pénzén tanulhattak évtizedekig a cseh- és morva lelkészjelöltek és 1848-ig a református gyülekezetekben évente rendszeresen gyűjtöttek a cseh- és morva reformátusok segítségére. Sárospatak élen járt az oda kiküldött lelkészek toborzásában, egyházi szent-edények és más felszerelések, klenódiumok gyűjtésében. Ennek a református Kazinczy Ferenc közeli tanúja kellett, hogy legyen.

1791-ben kettős kedvező fordulat állt be a magyarországi reformátusok és evangélikusok életében. Az országgyűlés újra törvénybe iktatta a vallásszabadságukat. E törvény nagyjában a Türelmi Rendelet és az azt követő, további kedvezményeket nyújtó császári

⁵ Csohányi i. m. 62-68.

⁶ Uo. 68-70.

⁷ Petrik, Iván – Gál, Vladimír. Des Toleranzpatent in der Slowakei. In: Barton, Peter F.: Im Lichte der Toleranz. Wien, 1981. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 9.) 123-130.

rendeletek intézkedéseit foglalta magyar országgyűlési törvénybe. Ettől kezdve már nem uralkodói kegytől, hanem országgyűlési törvénytől függött a protestáns vallásszabadság. Némely ponton e vallásszabadság még nem a kölcsönösség és viszonyosság egyenlőségi elvén szabályozta a protestánsoknak a katolikus egyházhoz viszonyított szabadságjogait, de nagy előrelépés volt abba az irányba. 1827-ben néhány kisebb jogot kaptak a protestánsok az országgyűléstől, amit még Kazinczy is megért, pl. egyházi és iskolai ügyben díjmentesen továbbította a posta a protestáns egyházak leveleit.

A református egyházalkotmány átalakulása⁸

A protestáns egyházak belső igazgatása, egyházalkotmánya alaposan megváltozott 1734-ben. A reformátusok bodrogkeresztúri konventjén kialakították a magasabb egyházi vezetésben a lelkészekkel párhuzamos világi vezetők tisztségeit. A nem lelkészi, többnyire tekintélyes nemesek, ahogy akkor nevezték: „világi urak” segítsége nélkül nem működhetett volna sem a református, sem az evangélikus egyház. 1781 után azonban a lelkészek úgy ítélték, hogy vissza lehetne térni a kizárólag lelkészekből álló egyházkormányzathoz. Erre 1790-ben a Tiszántúli Egyházkerületben tettek kísérletet a reformátusok, ami azonban megbukott.⁹ 1791-ben aztán mindkét evangéliumi egyház engedélyt kapott a királytól zsinat tartására, hogy megalakítsa országos egyházi szervezetét, és a törvény biztosította szabadságával élve autonóm módon egységes egyházalkotmányt fogadjon el. Az uralkodó csupán a meghozandó egyházi törvények, ún. kánonok szentesítésének jogát tartotta fenn magának.

1791 nyárutóján királyi rendeletnek megfelelően száz református küldött Budán, száz evangélikus pedig Pesten zsinatra ülhetett össze. A két zsinat megalkotta az egymással összehangolt külön-külön törvénykönyvét. A két egyház egy közös csúcsszervet kapott ezek szerint, hogy közös ügyeiket összehangolhassák és egységesen léphessenek fel a kormányzatnál. Az egyházközségek számára előírta a református egyházalkotmány, az ún. budai kánonok könyve, a presbitériumok szervezését és minden magasabb egyházi vezető testületbe a lelkészek és világiak egyenlő számú, ún. paritásos részvételét, akik választás útján kerülnek azokba. Az egyház vezetésének csúcán azonban a világi dominancia érvényesült. A király ezt soha sem hagyta jóvá, tehát nem léphetett életbe országosan. Az egyházkerületek és egyházmegyék (esperességek) szintjén azonban megvalósult, hiszen ott addig is úgy működött 1734 óta. Kazinczy Ferenc egyházi tisztsége is ezen az alapon érthető.

Az egyházközségekbe szerveződő presbitériumokat mint önigazgatási testületeket, ahol a lelkész mellé világi (nem lelkészi) egyháztagokat választottak, már 1791 előtt számos helyen működtették a reformátusok. A budai kánonok kötelezően írták elő felállításukat. Az uralkodó azonban nem szentesítette azokat, így csupán 1822-ben emelkedett jogerőre a presbitériumok felállítását szabályozó törvény. Ezt 1818 és 1822 között református vezető testületek alkották meg és fogadták el, s az uralkodó szentesítette.¹⁰

Kazinczy Ferenc ebben a vallásügyi helyzetben élt és tevékenykedett mint református ember.

⁸ Csohányi. m. 51-52., 54-62.

⁹ Csohányi. m. 110-111.

¹⁰ Uo. 112-118.

KELEMEN ERZSÉBET
Képvversek

GOLGOTA

A
 kár
 egy
 lemeztelenített
 ág
 vér
 rel
 ve
 rej
 té
 ke
 zik
 a
 vi
 lág

KÖNNYEK

Metamorfózis

szenvedés? ($\text{H}_2\text{O} + \text{NaCl}$) + 3a =
 = öröm + szíromragyogás

HÖGYE ISTVÁN

Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága

1814-ben Kazinczy Ferenc azért fogadta el a sátoraljaújhelyi református gyülekezet által felkínált főgondnoki tisztséget, hogy az egyház tekintélyét emelje, szervező, irányító munkájával új lendületet adjon a hitéletnek, az iskolai nevelő-oktató munkának. 1814. febr. 6-án a templomban elmondott beköszönő beszédében a következőket hangsúlyozta:¹

„Tekintetes Nemes Ecclesiái Gyülekezet! Tisztelettel vettem én a T. N. Ecclesiának hozzám tétetett barátságos üzenetét, melyben engemet Curátori hivatalának felvállalására meghívni tőztatott. Eleinte idegen valék annak magamat alája adni, mert nem értettem, mint felelhetnék meg ezen nekem hízelkedő bizalomnak; én aki helyben nem lakom, s az Ecclesia tagjait csak részben ismerem. ... De minekutána Tek. Dókus László és Tiszteletes György József Urak meggyőztek afelől, hogy szolgálatom az Ecclesia dolgainak hasznokra lehet, egyszerre elmúlt tartózkodásom, s az ajánlást elfogadtam. Itten vagyok, T. N. Ecclesiá, s kész vagyok teljesíteni, ami erőmből kitelik. Fényt, elsőséget, hasznot nem keresek; azt ez a hivatal nem ad; azt az egyet kerestem, hogy a Tek. N. Ecclesiának szolgálhassak. Azt óhajtom, hogy érdemesnek találhassam azon bizalomra, mellyel magamat megtiszteltetve látom. Azok szerént, amelyeket a két Követ Urak előmbe adtak, úgy hiszem, ha helyben nem lakom is, tehetek jót. Amely pillanatban látni fogom, hogy ez a hitem megcsalt, vissza fogom vonni magamat, mert csak névvel lenni az, aminek cselekedetekkel illene lennem, arra kevély vagyok. ... Ahol az együtt szolgálók szeretik egymást, s becsülik önmagokat és ahol egyedül e köz jót keresik, nem a magok érdemeiknek fitogtatásokat, ott minden jól, ott minden csendesesen megyen. Éppen oly öröömre vagyok, hogy Prédikátoraimban két igen érdemes férjfiakat tisztel az Ecclesiá. Az idősebb sok esztendő óta lakik közöttünk, s tiszteletessé tette magát hivatalának érteljes és hív viseletére, Paphoz illő jámborsága, s valóban példás erkölcssei, s számos gyermekeinek gondos nevelések által. Az ifjabb ezen fényes és más felekezetűek által is lakott helyen fényt von magára és reánk, látatván kellemes társalkodását... Gyönyörű azt látni, hogy Prédikátorunkkal a Római Hit Papjai barátságosan társalkodnak, hogy annak érdemes hitvese Luther felekezetéből való, és hogy prédikátori házukban Catholikus, Görög és még Zsidó szülek gyermekei is vesznek leckéket.

T. N. Ecclesiá! Újhely a magyarországi protestáns ecclesiák történetében és számában fő helyt áll. A megújított tudomány itt vert legelőbb gyökeret, innen sugárza ki ennek világa az országnak minden egyéb tájaira. ... Ezen fényes helyben, ahol az országnak egy nagy megyéje tartja gyűléseit, egy nevezetes iskolát állíthatnánk, és annak nem aszerint adhatnánk alkotást, amint a más helyek, hanem aszerint, hogy azt a Haza jövődöbéli polgárainak javok, a Vallás és a Haza boldogsága kívánják. Az elmúlt idők azt nevezték kegyesnek, aki a Templomok cifrítására adakozott. Nekünk tágas, nekünk csinos, nekünk új Templomunk nagyon, e részben nincs min gondoskodnunk, hanem ha belé egy orgonát hozatnánk, mely által az éktelen éneklés megszeliđítessék. Ha valahol azt itt kellene, azt itt illene tenni. De mindenek felett azon kellene igyekeznünk, hogy az istennek élő Templomot építsünk; azaz, hogy oly iskolát nyissunk meg, melyben gyermekeink mind azt tanulhassák, ami őket jó emberekké, s alkalmas és hasznos polgárokká teheti, és amelyben egy igazabb, szebb gondolkodású s érzékű maradék neveltethessék. Engemet e hivatal felvállalására az a szép remény bírt, hogy ezt teljesedve láthatom

¹ Főgondnoki beköszönő. KazLev XI. k. 211-213.

meg. Bocsásson áldást Isten arra, amit itten ma kezdünk, s tegye azt nekünk idvességessé, a Valásznak és Hazának hasznossá, s ezt a szép Gyülekezetet tartsa meg örök időkhig. Én magamat ajánlom a Tek. Nemes Ecclesiának szíves jóvoltában s mindnyájoknak az uraknak barátságos indulatjaikba."

Kazinczy Ferenc közéleti tevékenységének fontos része volt az 1814 és 1818 közötti időszak, amikor a helyi református közösség főgondnokaként tevékenykedett. Az egyház ügyeinek irányítását, a körülményeket mindig alaposan mérlegelve vizsgálta és igazságosan döntött. Vita volt az egyház akkori lelkészei között, amit ő elcsendesített, majd az ifjabbnak, György Józsefnek Szatmárnémetibe történt távozása után úgy oldott meg, hogy a két papi fizetést – állást – egybeolvasztotta.

Figyelemmel kísérte a reformátusok iskolájában folytatott tanítást, melyről nem volt mindig kedvező véleménye. Javítani akart a tanítási módszereken. 1814. szeptember 4-én egyháztanácsi ülésen a következő javaslatokat tette:²

„Iskolás gyermekeink holnap kezdik tanulásukat. Illő tehát hogy oktatásoknak helyesebb módjok felől tanácskozzunk, s velek és tanítóikkal éreztessük, hogy reájok gondunk van, hogy őket szemmel tartjuk, mely karban legyen iskolánk, mutatta a júliusban tartott Examen. ... A vizsgálóval kevésbé vagyok megelégedve. Iskolánk hibája, hogy tanítóink nem úgy tanítottak, amint kell, azt nem tanították mind, amit kell. ... A Tanító tiszte az, hogy a gyermek lelkének nemcsak legalsóbb tehetségét, az Emlékezetet vegye munkába, mely ugyan a tanítóra nézve legkönnyebb, hanem, hogy a felsőbbeket is, az Észet, az Elmét, az Értelmet és a Képzelődedést kifejtesse; a gyermek figyelmét egy pontra vonja, őt eszmélni, gondolkozni tanítsa, vele a szépet és a rútát, a jót és a rosszat, a valót és a hamisat, a nagyot és a kicsit, a nemest és nemtelent éreztesse, amazt szerettesse, ezt utáltassa, érzéseit, ideáit, gondolatait szókbá öltöztetni, s folyvást és bátran kimondani tanítsa; a tanulás szeretetét hasznos feladatosságnak érezze. A gyermeknek mind azt kell tanulni az Iskolában, amire a felsőbb tudományok tanulásra jutván, s később, az életben szüksége lesz. ... Iskolánkban a deák grammatikának tanulása mutatja a legnagyobb előmenetelt, utána az arithmetica. Gyermekeink nagyon hátra vagnak a föld és országainak ismeretében. Hazánkat fekvésére nézve a Losonczy István Geographiácskájából tanulták, mely fellette rossz. Én magam fogok nekik kidolgozni egy munkát, mely őket a hazánk fekvésével, népességével, történetével megismerteti. A Vallást a Hejdelbergi Catechismusból tanulták a nagyobbak. A Vallás tiszta és eszes tanítására nem lehet elég gondunk. Ennek nem tanulása vagy rosszul tanítása szüli az emberiségnek mocskait, ... vakbuzgót, aki azért szenteskedik, mert azt hiszi, hogy az istent is megcsalhatja képmutatásával, mint embertársait. ... Imádkozik Istenének a Lélek jelenléte nélkül. ... Az lesz hasznos Tanító, aki gyermekeinket arra tanítja, hogy ami nekünk Istennek nevében parancsoltatik, az természetünkkel, javunkkal és örömeinkkel tökéletesen megegyezik... A felelősség úgy rendel, hogy az iskolába járó gyermekek imádkozzanak és énekeljenek. ... Igen helyes, hogy iskolánkban a Reformáció Históriaja taníttatik. Az Újhely ifjainak illelenek nemcsak a külföldi változást, hanem a hazait is, s nevezetesen az Újhelyben történt dolgokat tanulniok. ... Én úgy gondolom, hogy gyermekeinknek azt a nevelést fogjuk megadhatni, mely őket alkalmas és jó emberekké, hazafiakká, keresztyénekké s protestánsokká teheti..."

Szeretett volna javítani a tanítók anyagi helyzetén, hivatásuknak nagyobb tekintélyt adni, ezért felmentette őket a harangozás kötelessége alól. Kazinczy többször is járt egyházkerületi ülésre, vagy – ha betegsége miatt nem lehetett jelen – maga helyett megfelelő képviselőt küldött, mint 1815. február 6-án Vajánba, majd decemberben Színbe. Méltó társai voltak az egyházvezetésben Pólya Ferenc és Fodor László vicekurátorok, Dókus László jegyző, akik rendbe hozták a régi számadási hibákat, új nyilvántartásokat, leltárokat

² KazLev XII. k. 61-67.

készítettek, lelkiismeretesen, jól gazdálkodtak a pénzekkel. Szigorral fogott hozzá a régi egyházi tartozások behajtásához, ennek legszebb bizonyítéka a Zemplén megyei levéltárban őrzött, Oláh Péter és az egyház közötti perhez becsatolt levele. A Kazinczy-levélből kitűnik, hogy az alperesek még 1811. április 12-én felvett 100 Rft kölcsönt és kamatait, valamint a „*papbért, iskolai tanítók fizetésit*” elmulasztották. Kazinczy a világi és egyházi törvényekre és helyi jogszokásokra hivatkozással kérte a szolgabíró és a bíróság segítségét a tartozások beszedésére. Ennek a szigorú és következetes munkájának az lett az eredménye, hogy az egyházi pénztár szép összegekkel gyarapodott. A szigor mellett azonban emberséges is tudott maradni, például Erdélyi Imréné panaszára, aki férje nagy betegségében és szegénységében három gyermeke iskolai tandíjainak és az egyházi adójának befizetésére képtelen volt, haladékot adott.

Erdélyiné így panaszkodott:³

„*Tekintetes Fő Curator Úr!*

Nekem különös kegyességű Jóltevő Uram! Mind az Ó, mind az Új Testamentomban számos intéseket és parancsolatokat találunk arra, hogy a szegényekkel, szűkölködőkkel jól tegyünk. Mózes azt parancsolja a lévitáknak, hogy ha a te felebarátod elszegényedik és megfogyatkozik, tégy jól véle. Péter Apostol különösen arra inti Pál Apostolt, hogy a szegényekről megemlékezz. Egy vagyok én azon szűkölködő szegények közül, aki férjemnek 1812-dik Esztendőben a szülítés által történt szerencsétlensége és az idő mostohasága miatt oly köz szánakozásra méltó inségre jutottam, hogy nemcsak külső adósságaimnak Predikatori, Rectori, Praeceptoru béreknek fizetésekre, de még nyomorult férjemnek és három gyermekeimnek is táplálásokra a legnagyobb takarékoság mellett is tehetetlen lennék, ha némely jótévőimnek adakozások által nem segíteném. Mély alázatossággal esedezem azért a Tekintetes Fő Curator Úr előtt, méltóztatson ezen nyomorult állapotomat kegyes szívére venni és kitett béreknek fizetése alól felszabadítani. Jól tudván azt, hogy annak haszna arra tér, aki ad a szegénynek.”

Megmaradtak Pólya Ferenc számadásai az egyházi javadalmakról, melyekből kitűnik, hogy milyen pontos elszámolást követelt a bortermeésekről, a szőlők műveltetéséről, a kamatra adott pénzekről a főgondnok. 1816 elején gyakori betegségei miatt le akart mondani tisztségéről, de az előjáróság, a gyülekezet marasztalta. Erről az egyházi jegyző így írt:⁴ „*Tekintetes Úr! Ne tegye, mindenkre kérem, ne tegye, hogy Hivataláról, melynek maga a Tekintetes Úr adott fényt, lemondjon... Nagy neve távollétében is sokat munkálódott közöttünk.*” Kazinczy tanácsait mindenben kikérték, várták döntéseit. Maga is megkedvelte a közösség jó ügyének vitelét, a köz szolgálatát. Az 1816. évi virágvasárnapi templomi beszédében visszatekintett a két elmúlt esztendőre, köszöntötte a Szepsiből meghívott új lelkészt, Major Józsefet. A következőket mondta:⁵

... az elmúlt két esztendőben mely hánykódásokon kellett keresztül mennünk, míg hajónkat a csendes révpart fogadható el, hol többé hánykódások nem várnak... Te miközénk nagy fényvel jössz, ismerjük papi érdemeidet, tudományodat, hogy midőn te hozsz fényt Újhelynek ellenében, Újhely is fényt hoz ellenedben Neked. A Gondviselés Téged abba a szélbe ültete, melyben egykor Dévai Bíró Mátyás, Katona Sigmond, Benkő József, György József ült, kik mind tudományaik, mind a hatalmas ékesen szólások által magokra, Ecclesiánkra, Vallásokra fényt vontanak... Bocsásson Isten áldást bejöveteledre, s itt mulatásodra, s adjon erőt hivatásod folytatására, s ne szűnj meg lenni mienk míg érdemeid felsőbb polcokra emelendenek. Mi magunkat ajánljuk hűségedbe, vezérlő barátságodba...”

³ KazLev XII. k. 360-361.

⁴ *Hógye István-Kádár Ferenc: A sátoraljaújhelyi ref. egyházközség története. Sátoraljaújhely, 2000. 46.*

⁵ A Sárospataki Ref. Kollégium Levéltára. XXXIX. 15975.

Nagy szerepe volt abban és nem kis büszkeséggel számolt be barátainak arról az eseményről,⁶ hogy 1817. augusztus 31-én az

„Újhelyi Református Templom tornyának gombja feltéetett, s abban áll az én nevem is, mint az Ecclesia Fő Curátoráé. Soha nem hittem, hogy nevem olyan magasan lebegjen majd a föld felett... Prédikátorunk szép prédikációt tart, sokan megjelentek még nem reformátusok is. A templom és torony pala kövel van befedve, nem lehet attól tartani, hogy leégjen.”

1817 végén más megbízatásaira, betegségeire tekintettel úgy érezte, hogy le kell mondania tisztségéről. Lemondó levelében így írt:

„...mindennek megholtam házi körömön kívül... Valaminek lenni, s annak kötelességeit nem teljesíteni gyalázatos, és másoknak rossz példa.”

Máskor úgy nyilatkozott:⁷

„Nekem nem elég, hogy csak névvel legyek Curator.”

Az egyházi elöljáróság és a gyülekezet fájó szívvel fogadta el és vette tudomásul Kazinczy távozását e tisztségből, de megmaradt a gyülekezet egy fontos tagjának, fiaival Újhelybe jártak templomba. Több kereszttapaságot is elvállalt a gyülekezet tagjaitól, felesége gr. Török Zsófia keresztanyja lett az 1817. február 19-én keresztelt Kossuth Zsuzsannának, Kossuth Lajos legkisebb húgának.⁸

⁶ *Högye-Kádári*. m. 49.

⁷ Uo.

⁸ Előadasként elhangzott Fonyban 2001. június 13-án a „Kazinczy Ferenc és a vallás” című konferencián.

KISS ENDRE JÓZSEF

Kazinczy Ferenc kálvinizmusa

A cím egyszerre több kérdést fölvet, még a Kazinczy-életművel keveset foglalkozók számára is: lehet-e beszélni egyáltalán kálvinizmusról, amikor ez a mai értelemben vett fogalom jóval később alakult ki, semhogya a széphalmi Mester tevékenységéhez kapcsolhatnánk? Szerencsés-e Kazinczy vallásosságáról szólni, ha világnézetében a szabadelvűség kapott nagyobb hangsúlyt és a tudás mellett háttérbe szorult a hit, az esztétikum mellett a vallási tapasztalás és a felvilágosodás, nyelvújítás közéleti, irodalmi küzdelmei nem engedtek sem időt, sem teret az egyéni áhítatnak, netán az egyházi szerepvállalásnak? Nem egymásnak ellentmondó vagy egymást eleve kizáró hitekről és tanokról van-e itt szó?

Az életmű olyan gazdag, hogy a főnti kérdések szempontjai szerint évtizedeken át folyamatosan aknázhatták ki, legkülönbébb értékeit hozva felszínre. Mivel azonban a hangsúly sokáig a szabadelvűségre esett, a kutatás természetszerűleg nem terjedt ki azokra a megnyilatkozásokra, melyek egy részét az alábbiakban szeretnénk ismertetni, s amelyek az árnyaltabb Kazinczy-portré megrajzolásához járulhatnak hozzá.

Korántsem célunk az, hogy – korábbi hibákat ismételve — kisajátítsuk Kazinczy alakját, életművét az egyik vagy másik csoport számára, vagy folytassuk azt a stigmatizálást, amellyel kategorizálni próbálták tevékenységét az időszéri ideológiai, esetleg divatos szakmai követelményeknek megfelelően. Csupán a hozzáférést szeretnénk biztosítani mindazok számára, akik érdeklődnek a ritkábban publikált vonatkozások iránt, s akik ennek a dimenzióknak az értékeire igényt tartanak. A célunk nem több annál, mint amit Kazinczy egyházi levelezésének egyik közlője, Fejes István¹ már régen megfogalmazott: „...hogya Kazinczy Ferenc életrajza ezen új oldalról is kiegészíttessék, s előttünk, protestánsok előtt, annál nagyobb tisztelet tárgya legyen, hogy a nagymiveltségű férfiú egyházának érdekében is működött és pedig nem csekély odaadással és buzgalommal.”²

Amikor tehát a Kazinczy vallásosságáról szóló, évtizedeken át uralkodó nézetet idézzük, – hogy ti.: „...1779-ben omlik össze tétéles vallásos világgépe... s 1779 és 1781 között már a felekezetiességtől teljesen 'megtisztított' vallásnak laikus, deista fogalma válik uralkodóvá lelkében. A művészet gyakorlása, a művészi szép kultusza lesz az elveszett vallási élmények helyettesítőjévé”³ – nem tagadjuk ezen megállapítások rész igazságait. Úgy véljük, hogy lehet beszélni Kazinczy esztétikai elkötelezettségéről, egyház- és valláskritikájáról, „deizmusáról”. De lehet beszélni egy bizonyos értelemben a „katolicizmusáról”, lehet másképpen a protestantizmusáról s ugyanakkor a szabadkőműves voltáról, a jakobinizmusáról, missziójáról a felvilágosodás „szent tüze” terjesztése terén, s még sok minden másról. Az emberi személyiség egymást akár kizáró nézetek keresztüzében formálódik, s élete folyamán felhalmozódnak, de legtöbbször fel is oldódnak a sorozatos ellentmon-

¹ Fejes István (1838-1923) sátoraljaújhelyi református lelképásztor, később az egyházkerület püspöke, költő, fordító, akinek irodalmi tevékenységét a Kisfaludy Társaság díjával jutalmazta.

² Fejes István: Kazinczy Ferenc, mint a sátoraljaújhelyi ref. egyház főgondnoka 1814-1818. = PEIL 1873. 1040. p.

³ Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1963. 604. p.

dások. Most azonban mindenek előtt azokat az adalékokat szeretnénk hozzátenni a főnti megállapításokhoz, amelyek a címadást értelmezik és indokolják. Az egészséges hitbeli fejlődés velejárója a belső konfliktus, a tusakodás a kételyek és bizonyosságok, a meggyőződéssel elfogadott és el nem fogadott tézisek között.

Ami Kazinczyban „összeomlott” 1779-ben, Hajnalkői jezsuita pappal a predestinációról tartott, privát hitvitájuk során,⁴ az nem a vallásos világmérete volt, hanem az a hitéletben tarthatatlan mentalitás, mely arra épült, hogy nem szabad kételkedni. Jelentős lépést tett abba az irányba, ahol a hagyományként őrzött vallásosságot a személyes meggyőződés váltotta fel. Lelki testvérével – az egyik pataki tanárral, Szentgyörgyi Istvánnal⁵ – megosztotta problémáját, s meglepetésére nem dorgálást, hanem biztatást kapott:⁶

„...Szaladtam Szentgyörgyihez, elpanaszlám bajomat. A tiszteletes, bölcs ember mosolygott magában, de komolyságát elővévén intett, hogy kételkedjem minden felől, még a legszentebb felől is. Abban az esztendőben vagyok, amidőn azt tehetem már, de ne soha, soha az Istennek és az Igaznak tartozott, forró tisztelet nélkül. Ha azt teszem, bizonyosan oda jutok, ahova jutnom kell.”

S hogy valóban oda jutott, arról később, maga vall, sokkal érettebben, és az általa bejárt út tanulságát így összegezve: *„Nem hiszen semmit igazán, a' ki nem kételkedett.”*⁷ Mindvégig ahhoz a nézethez tartotta magát, amelyet tanárától tanult: *„Dictamini conscientiae etiamsi illa erroneae sit, cedendum est.”* (Vagyis: Lelkiismereted szavának, ha téved is, engedj!)⁸ Amikor Kazinczyt ateistának, materialistának mondták, gyakran hivatkoztak a „Vallástalan” című versének soraira:⁹

*S kevélyen nézek vissza már az elhagyott
Ösvényre, melyen a vakhit vasláncokon
Kötözve tartja vért könyvező foglyait.*

*Ők így: de minket a Világosság vezér,
Előttünk mindég nyitva áll szent temploma,
Hol színről színre látjuk elzárt titkait.*

Hazám, barátom, istenem magam vagyok...

A mi olvasatunkban azonban ez a vers nem a vallás elvetéséről szól, hanem az üres, értéktelen vallásosság ostromozásáról, s ha így van, akkor éppen nem a hitetlenség, hanem az igényes, öntudatos hit apológiája.

Vallás és egyházkritikáját – noha mindig vigyázott, hogy jó érzéssel, tapintatosan fogalmazza meg – felhasználták annak alátámasztására, hogy szemben áll a vallással és az egyházzal. Egy példa:

„...Magyarnak és protestánsnak magyart és protestántst kell nevelni: ez az a pont, ahonnan kiindulok. Gondold el, most Patakon sem a haza, sem a protestantizmus históriája nem tanítatik, s én úgy hagyom oda Patakot, hogy nem tudtam, mi az a bécsi, nickelspurgi, linczi, szatmári béke, de igen, hogy van predestinatio, s az ostya csak kenyér. Most a theologia, (amire semmi szükség, mert az nemcsak nem segíti a religiot, amire igen nagy szükség van, de azt el is öli, le-

⁴ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp. 1987. 102. p.

⁵ Szentgyörgyi István 1767 és 1797 között volt kantiánus filozófianár a pataki kollégiumban. Tanulmányai során karolta fel diákjait és vált lelki vezetőjévé Kazinczyt, aki így jellemezte: „nyílt fej, nyílt szív, nyílt lélek.”

⁶ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. 1859-1860. 1987. 39. p.

⁷ Kazinczy levele Puky Ferenchez. Érsemjén, 1803. = Váczy János: K.F. levelezése. III. k. Bp. 1892. 36. p.

⁸ Másutt ebben a formában idézi: DICTAMINI CONSCIENTIAE ETIAMSI ERRONAE SIT, OBSEQUENDUM EST. Kazinczy Ferenc levelezése I. 416. p. Kazinczy F. levelezése III. Bp. 1892. 35. p.

⁹ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 8-9. p. 1786-ból való a költemény.

*galább elhidegíti) igen jó kézben áll ott: de a história rosszul tanítatik.*¹⁰ *„...A Pápista a világosodás után is ott áll, ahol valaha volt. De hát: a protestantismus nem ott áll, ahol valaha volt? Ott vagyunk a sötétség fiaj elején maiores et minores.*¹¹

Akkor is így történt ez, amikor kritikája nyilvánvalóan a jobbítás szándékával hangzott. Kazinczynek fontos indítéka volt: az egyház iránti elkötelezettség. Az egyházi tisztség sem volt idegen tőle, s motiválta az is, hogy a „vallásbéli világosodást” – bár erről ritkán és óvatosan fogalmazva tett említést – felvilágosító törekvéseinek egyik leplezett, de sarkalatos pontjának tekintette.

Amikor Kazinczy szabadkőműves lett, még nem társult ehhez a társasághoz egy homogén kisebbség irányítása alatt álló, s az egész világ sorsát befolyásoló, nemzetközi mamutszervezet képze. Viszont nem feltételezhetjük a széles látókörű Kazinczyról, hogy nem ismerte az egyházi és a világi hatalom álláspontját a szabadkőművességről. A római egyház sorozatosan kiátkozta a „kőműveseket”, mondván, hogy a tisztesség álarca mögött agresszív és perverz magatartást, más gyanús társaságokkal való kapcsolatokat sejt és sem az egyházi, sem a világi hatalom nincs tőle biztonságban, mert ezek megszerzésére tör. A Társaság által hangoztatott politikai és felekezeti semlegesség pedig – a gyakorlatban – arra volt jó, hogy mindig egy éppen teret nyerő érdekcsoport szolgálatába állítsa a beszervezett jóhiszeműeket.

Kazinczy Pesten 1783-ban ismerkedett meg a szabadkőműves eszmékkel és 27 évesen lett Miskolcon – Orpheus néven – az „Erényes Cosmopoliták Szent János Páholyanak” tagja – mely egyben Rózsakeresztes Kör is volt.¹² A kozmopolitizmusról még más volt a vélekedés, mint napjainkban. A kortárs és páholytárs Abafi Lajos szavai szerint: *„...A cosmopolitismust sokan úgy értelmezik ugyan, hogy annyit teszen, mint a kisebb népeknek nemzeti sajtáságaikból kivetkőztetésével, s nyelvük megtagadásával a nagyobb, hatalmasabb nemzetek, vagy idővel, egy nemzethez szítása, hogy beteljesedjék az Irás azon mondása, mely szerint 'Csak egy akol és pászor léssen'. Én ezt az elméletet nem helyeselhetem...különféle rangú, s állású férfiak vagyunk, kik individualitásunk fel nem adása mellett, mégis egyenjogúak... úgy a cosmopolitismus eszményképét is abban látom, hogy a kisebb számú népek nem a nemzetiségök feladásával, hanem éppen fokozásával és lehetőleg kiművelésével emeltessenek a kultúra azon magaslatára, hogy e tekintetben a legáltalmasabb nemzetekkel egyenjogúak lehessenek és az emberiség nagy eszméinek harcossáival egyenlő, fényes fegyverekkel vitézkedhessenek.”*¹³ Nem vonhatjuk kétségbe Kazinczy nemes szándékát, amikor a „kőművesek” közé állt. Mellette szól az is, hogy nem tette ezt akárhol, akármilyen áron. Amikor a Sáros vármegyében működő társasághoz irányították, így fakadt ki:¹⁴

„...Én ott kőműves soha nem leszek, mondám, soha! Azok a magok vad libertinismusukkal, mely nem ismer semmi szentet, semmi tiszteletet, nem az én embereim. Szánom és szeretem némelyikét, de társaságukat, s a velők lételt kerülöm.”

Kazinczyt ebbéli törekvéseben gr. Török József pártfogolta. A miskolci páholyt Török Lajos alapította, s annak nagymestereként fogadta ide Kazinczyt, ahol ő később a páholy

¹⁰ *Gróf Dessewffy József* bizodalmas levelezése Kazinczy Ferencsel. 1793-1831. III. Pest, 1864. 173-174. p. A levél Széphalomban kelt 1822-ben.

¹¹ *Kazinczy Ferenc* levelei Sipos Pálhoz. 1806-1816. Lipcse, 1846. 69-71. p. Az idézet 1814-ből való.

¹² *Vay Sarolta*: Kazinczy Ferenc mint illuminátus. = Régi magyar társasélet. Bp. 1986. 335-340. p.

¹³ *Abafi Lajos*: Kazinczy Ferenc mint szabadkőműves. Bp. É.n. 19. p.

¹⁴ *Abafi L. i. m.* 14. p. Kazinczy idézett megnyilatkozása 1783-ban keletkezett.

titoknoka lett.¹⁵ Vonzerőt jelenthetett a számára, hogy itt találta a tágabb régió érdemes arisztokratáinak és közéleti elkötelezettségű polgárainak jelentős részét. De még inkább vonzhatták az ehhez kapcsolódó várakozásai:¹⁶

„A szabadkőművesség egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, amelyben el lehet felejteni azt az egyenlenséget, amely a külső világban van, amelyben mindenki a másikat testvérnek nézi, csak egy lélek a fontos, a jónak szeretete, amelyben mindenki olvasni, tanulni, majd tanítani tartozik. Így lesz a páholy az emberiség legtökéletesebb iskolája.”

Nem tagadván meg magát, javasolta, hogy a páholyokban használatos nyelv a magyar legyen. Szinte kézzelfogható, hogy mi mindent várt a közművelődés, az irodalmi misszió, a nyelvújítás tekintetében az egész országot és világot átfogó hálózatától. A jó szándék, a naivság és a nemes célok nyilvánvalóak ugyan nyilatkozataiból, de nem vehették le vállairól a felelősséget, amikor, nem számolva egyéb következményekkel, alávetette magát – többek között – egy ezoterikus szekta rítusainak.

A felvilágosodás eszmekörében Kazinczyra bizonyára maradandóan hatott Hume szkepticizmusa, Helvetius szellemi és Voltaire erkölcsi szabadsága. Azé a Voltaire-é, akit egyébként az enciklopédisták bigottan vallásosnak mondtak, s aki azzal a hitvallással indult a minden élők útjára, hogy imádja Istent, szereti barátait, nem gyűlöli ellenségeit, de elveti a babonáságot. Rousseau nyomán – s talán a kantianus pataki tanárok hatására – Kazinczy megkülönbözteti a vallást, ami az ember eredendő sajátja, de nem szabadítója, hanem rabtartója, ha gépies rítus, üres hagyomány marad és nem válik öntudatos hitvallássá. *„Hát érdem a született vallás? A Jézus ezt nem tanította.”*¹⁷ Az érett Kazinczy szóhasználatában szándékosan igyekezett kerülni a „világosodás”, „Aufklärung”, „Éclaircissement” kifejezéseket, éppen, mivel ezek hallatán némelyek mindjárt a vallási közönyre, vallástalanságra, naturalizmusra, deizmusra gondolhattak, s mihelyt az említett szavakat hallják *„...síkoltnak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a nap melegítő sugara békhat.”*¹⁸

Kazinczy az egyházatyák nyomdokaiba lép, amikor azt bizonyítja, hogy a hitnek szüksége van az értelemre, mert mit ér a hit Istentől kapott lelki adománya, ha azt az értelem nem dolgozza fel, s nem teszi használhatóvá, átadhatóvá másoknak, megvallhatóvá? Hit és tudás nála nem kiszorítják egymást, hanem a helyükre kerülnek. Egymást nem kijátszó, hanem kiegészítő harmóniájuk megszólal a „Szem és szív” című epigrammájában:¹⁹

*A szem látni tanult, a szív csak hinni. Nemesebb az
S emberhez méltóbb: s ah, vakon ülni nehéz!
Úgy, de magam vagyok ott, itt lételem Istenek őrzik,
S baj hozzájuk még közelebbre csatol
Láss bizvást, sőt nézz: szemed arra van adva; de higgy is,
S int szívednek szép religiója, hevülj.*

„És ha int szíved szép religiója, hevülj! – írja kommentár gyanánt egyik levelében – Egyébiránt, édes, édes barátom, az én vallásom a Horáczé, majd religiosus irreligiosus, majd irreligiosus religiosus vagyok... Az a baj, hogy némelyeknek az irreligiója a turpissima

¹⁵ Busa Margit: Kazinczy a szabadkőművesek titkára. = Széphalom 3. Sátoraljaújhely – Miskolc, 1990. 25-33. p.

¹⁶ Nacsády Péter: A magyar szabadkőművesség rövid története. = Szabadkőműves gondolatok. Bp. 1994. 44. p. Kazinczynek Aranka Györgyhöz írott leveléből idéz.

¹⁷ Kazinczy F. levelei Sipos Pálhoz. I. m. 77. p. 1814.

¹⁸ Idézi Váczy J. 1915. I. m. 336. p.

¹⁹ Gerecze Péter: Kazinczy Ferenc vallási és bölcséleti nézetei. Pécs, 1881. c. munkája idézi a Kisfaludy és köréhez írt levélből. 28. p. Lásd még: Kazinczy Ferenc: Fény és homály. Miskolc, 2000. 31. p. 1821.

patte corporis [értsd: a bűnöknek kiszolgáltatott testből] ered. Az anyém a szemből, a lábából, a nézésből. De ahol ez megtéved, a szív visszavezeti."

Prózában a talán legismertebb gondolatai ugyanerről:²⁰

„Ha megvan a meggyőződés, ki tilthatja meg a gondolkodást? mert e kettő mindig együtt jár, ha a Vallástétel és a Cselekedet együtt mindig nem jár is.”²¹ „A tanulás világánál eléggé világtott meggyőződés nélkül hinni semmit sem tartozunk...Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.”²² „És mégis igaz, a' Religio inkább szív, mint fő dolga.”²³

Szempontunkból két Kazinczy Ferencet különböztethetünk meg: a XVIII. századit és a XIX. századit, vagy mondhatjuk úgy is, hogy a fogsága előtti „nagy hibbantót” és a fogsága utáni „szent öregét”. Az előbbi kereső, vívódó, tévedező, tusakodó, az utóbbi már csaknem egészen érett, józan bölcs, letisztult világlátású, eredeti hitvallású. A ráfogott jakobinussága miatt halálraítélten, majd várfogságban, 2387 nap alatt börtönök mélyén született a második Kazinczy, a „magyar nemzet megmentője”, ahogy születése után 100 évvel nevezték.

Talán ekkor találta meg helyét abban a családtörténelemben, melyben – az 1600-as évek elejétől – kálvinista ősei az egyház erőskezű támogatói. Közöttük volt, aki Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszöny udvarában szolgált. Másik elődje sátoraljaújhelyi házát ajánlotta fel istentisztelet tartására, s volt, aki lakását parókia céljára adta, volt, ki klenódiuumokat ajándékozott az eklézsiának, s volt, aki a pataki tanárok jövedelmére tett adományt.²⁴ Bizonyára nem véletlen az, hogy a Kazinczy-család nemesi címerének pajzsán az egyház ősi, egyetemes szimbólumának ábrázolását találjuk: a kicsinyeit saját vérével tápláló pelikánt. Egyik őse, Kazinczy Péter puritán életfilozófiáját epigrammájában örökíti utódaira 1678-ban:²⁵

*Qui petit indigne conscendere culmen honoris,
Turpius a doctis sternitur ille solo.
Gaza viros etenim vestis nec tollit in Altum: ast
Ars studiumque solers praemia sacra ferent.*

Ferenc édesapja, Kazinczy József Bibliát olvasó, imádkozó, jámbor ember. Éppen a „szelíd erkölcsé miatt” látják szívesen a bihari nemesi kúriákon, ahol feleségével megismerkedik. Ferenc szavaival:²⁶

„...Atyám a legrigorózusabb ember vala, akit képzelhetni: meleg tisztelettel vonatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy...Reggel velünk, estve mindég cselédjeivel, ha felekezethez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsolnárt is énekelve hozzá, mint atyja, s nagyatyja...Eleimnek a vallásosság házi tulajdona volt, s más színben, mint ama régi vala, most is az...az őcsém, bihari főnótáriusságában és Zsuzsanna húgom, özv. Péchy Sándorné, a templomban magok éneklének a sokaság előtt, amit csak az oskolamester szokott tenni.”

²⁰ Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. i.m. 5. p.

²¹ Tekint. Kazinczy Ferenc úr Felelete A. úr recenziójára. Prof. tisz. Márton István úrnak ker. morális katechismus nevű munkájára írt Recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve. Bétsben, 1818. 97. p.

²² Kristóf György: Kazinczy vallási nézetei. = Protestáns Szemle 1912. 1-8. p. Írásának a 4. és 3. oldalán idézi.

²³ Gr. Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferencel. III. 1793-1831. Pest, 1864. 121. p.

²⁴ Váczy János: Kazinczy Ferenc élete és kora. Bp. 1915. 42. p.

²⁵ Váczy J. 1915. I. m. 32. p. Az ugyanitt szereplő fordítása Kempf Józsefől: „Méltatlan, ki a hír meredek magasára törekszik: / Gúnykacajok közepett gyakran a mélybe zuhan. / Szép ruha, fényes arany férfit nem visz föl egekbe: / Művészet s haladás nyújt neki szent koszorút.” Egy másik fordításban: „A gátlástalan dicsőségahajhászó / Meglehet, hogy rútul ráfizet. / Vagyon, szép öltözet nem emel a csúcsra, / De a tehetség jutalma rendesen ez.”

²⁶ Kazinczy Ferenc. Pályám emlékezete. Bp. 1956. 16-17. p. 1828.

A gyermekévek, az ifjúkori tanulmányok Semjénben, Debrecenben, Késmárkon, Patakon, családi látogatások különböző rendű és rangú barátoknál, szerte az országban, alkalmat adtak arra, hogy Kazinczy megismerkedjen az egyházi élet minden területével, ott-hon legyen számtalan parókián, sokat beszélgessen lelkipásztorokkal, megforduljon különféle egyházi tisztségviselők társaságában, megismerje az egyházi iskolák széles skáláját. S mindez történt, bár észrevétlenül, annak a nem titkolt elképzelésnek a jegyében, hogy egykoron ő képviselheti a bécsi udvarban a protestáns egyházak érdekeit, szép karriert beteljesítve szolgálatával.²⁷

„Egy hamar elvesztett, áldott lelkű Atya engemet nagy religiositással nevelt...Istent nem tagadtam soha, ha a' teremtést és teremhetést meg nem foghattam is: és valamint lelkem az ő lételet soha meg nem tagadta, úgy nem tagadta meg soha az ő szeretetét szívem, és az ő-tőle való függés' szent és kedves terhét... – (Jut eszembe, hogy 1789-ben forró nyavalyában fekvén, eggykor az a fantáziám jött, hogy az Isten 'ítélőszéke előtt állok és ő azt a kérdést teszi nekem, hogy miért csaptam-el arról az útról, melyet nekem az ő nevében mutattak...s én meg nem rettenve kérdeztem tőle, ha vétettem-e, az ő általa mellém rendelt Kalauzt követvén? – s irgalmat nyertem, sőt javallást.) – Itt vontam szoros számadásra magamat religióbeli állatásaimért. Itt jutottam el arra a' pontra, melyből – úgy vélem, úgy hiszem azt ! – soha többé semmi ki nem mozdít. Nem ismerem az Istent és lelkemet : de szeretem, és ezt függésben lenni érzem ő tőle. Ebből áll Religióm. – A' többek közt meggyőztem arról magamat, hogy a morális világban szint oly bölcs és változhatatlan rend vagyon, mint a physicaiban, mely egy azzal, a' mit az emberi nem' Idvezítője mond, hogy a' ti mennyei atyátoknak akaratja nélkül egy hajszál sem eshetik le fejeteokről.

Érzettem, hogy eszköz vagyok az isteni kézben: érzettem, hogy az isteni végzés engem a' maga mi előttünk ismételten céljainak érlelésére választott, s íme eltűnt előttem a' halál' rettegése! íme enyhült fájdalommal tekintettem vissza siránkozó anyámra 's csak nem hidegen és sajnálkozás nélkül feldőjtögetett plánjaimra! Lelkem vigasztalást lelt abban a' képzelésben, sőt, édességet, hogy magamat közelebb érzem az isteni kézben: s az a' tántoríthatatlan hit támogatót, hogy (a' mint Lessing mondja egy Comediájában) az Isteni Gondviselés a' jó embernek pártjára kél és szenvedéseierért neki megadja a' bért, még pedig, néha előre. Ezekkel az érzésekkel bátran vártam a' halált...– S az Isten hatalmas Ábrahámnak kövekből is teremteni fiaikat: hatalmas a' Saulusokat Paulusokká téríteni. Ővé a' kegyelem, nem csak a' teljesítésére a' Jónak, hanem csak meggondolásra is. Ne ítéljünk tehát, hogy ne ítéltsünk. Szeressük az Igazat, de ne gyűlöljük, ne bántuk, a' kitől a' látás megtagadtatott. Annak is eljő az órája, ha az akarandja, a' kinek elég akarni.”

Prózában, versben, tanulmányokban, levelekben visszhangzanak a fenti gondolatok. Az egyház mindenkori prédikálásának is örök etikai konzekvenciája, amit verssorai tömörítenek:

*Jót, s jól, ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess; s hagyjad másnak az áldozatot.²⁸*

*De nem talál helyt minden mindenütt
Az boldog, kit nyájas istene
Keggyel vezérel a saját nyomon.²⁹
Híven szeretni a jót,
Gyűlölni vesztig a gonoszt*

²⁷ Kazinczy F. levele Puky F.-hez. i. m. 34-37. p.

²⁸ Kazinczy Ferenc: Tövisék és virágok. Széphalom, 1811. 2. p. A nagy titok. 1808.

²⁹ Gerecze P. i. m. 61. p. Berzsenyihöz írott leveléből idézi. =Kazinczy Ferenc válogatott művei. Bp. 1960. 19. p.

*Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! ez gyönyörű jutalom.³⁰*

Kazinczy szeretett templomba járni. „Egy vasárnap az udvari kápolnába mentem mí-sére... Ugyan az nap Kálvin templomába mentem...”³¹ Az ő korában meglehetősen szigorú rendje volt templomozásnak. Amikor ezen a renden túltette magát és szellemi kíváncsiságának, lelki, esztétikai igényeinek engedve, sorra látogatta a különböző egyházak istentiszteleteit, a magának engedélyezett, nagyobb szabadság némi felekezeti feszültséget keltett. Utazásai során csaknem minden útjába kerülő templomot meglátogatott. A hitsorsosainak istentiszteletét követően szívesen beszélte meg a prédikációban hallottakat, s bölcs önmérséklettel hallgatott, ha nem volt mit megbeszélni.

„Nekem annyi kint, szenvedést adott a' providentia, hogy nem szükség magamat oly predi-catiok által, mint amilyen – azok szerént miket hallok ... – megkínóztatnom. Jókat, mint Cley-mann, én is örömet hallok...”³²

Levelezése, mely Széphalmot irodalmi központtá tette és Kazinczyt „irodalmi diktátorrá” gazdag anyagot szolgáltat vallási nézeteinek mibenlétéről:

„...Nekem nem kell a vallástalanság, mert az nem vigasztal a szomorúságokban, örömeimet nem szenteli meg, nem gyámolít a kísértetekben.”³³

„Azt írod, hogy te tudod, hogy van Isten. Azt Sipos és én nem tudjuk, de, hogy van, nemcsak nem tagadjuk, de szentül hisszük.” (1816)³⁴

„...némely Olvasó az embert megalacsonyító Vakság és Babona, s a' minden jót gyökerestül elfojtó vallástalanság Scillája és Charybdisa közt ennek tanításaiban leli fel ezt az utat, mely id-vességre vezére.” (1818)³⁵

„...Szánakozást érdemlő bolond, vagy utálásra méltó gonosz, a' ki a' Keresztyén Vallásból neveltséget űz: ha a' Keresztyén Vallás alatt tudniillik nem Theologiai zavart értünk, a' melybe most sülyedett, hanem azt az erkölcsök' tisztaságát tanító valamit, a' mely volt Alkotója' elméjében és szándékában.”³⁶

„...Én felette religiosus embernek ismerem magamat.” (1813)³⁷

„Mint kell tanítani a vallást? Nem a törvény királyi Istenét esmértesse a tanító a gyerek fejé-vel, hanem a Jézus által hirdetett Istent, melynek nem kell semmi, fény, füstölgés, ornátus, tóga, csak hűség, szeretet, hit...” (1814)³⁸

„...a mi szeretetre méltó Idvezítőnk által hirdetett atyai Istent, ...aki... tőlünk egyebet nem kíván, mint szeretetet és hűséget... s felszabadít minden ceremónia alól. (1814)³⁹

Tragikus haláleset miatt bánkódó barátját így vigasztalja:

„Ne szégyeld, barátom, atyai bánatodat... Az igazi philosophia, az a legszentebb vallás, azt tanítja, hogy annak meg kellett lenni. Miért kellett meglenni: azt meg nem fogjuk. De az az isteni, az a szép hit, hogy egy jó Atya fiai vagyunk, édes írt csepegtet sebünkbe, s fenntart, hogy bánatunkban el ne csüggedjünk...”⁴⁰

³⁰ Kazinczy Ferenc: Fény és homály. Miskolc, 2000. 92. p.

³¹ Kazinczy F. levelei Sipos Pálhoz. i. m. 41-42. p.

³² Uo. 10. p.

³³ Gerecze P. i. m. 28. p. idézi Kisfaludy és köréhez írt leveléből.

³⁴ Kazinczy F. levelei Sipos Pálhoz. i. m. 123. p.

³⁵ Tekint. Kazinczy Ferenc úr Felelete... i. m. 40. p.

³⁶ Kazinczy Ferenc levelezése. II. 188. p. Idézi Váczy J. 1915. i. m. 351. p.

³⁷ Kazinczy F. levelei Sipos Pálhoz. i. m. 50.p. 1813-ban kelt.

³⁸ Kristóf Gy. i. m. 4. p.

³⁹ Fejes I. i. m. 976. p.

⁴⁰ Gerecze P. i. m. 32.p. Kis Jánoshoz írt leveléből idézi.

Az „értelmes hit” szép bizonyosságainál többet mond a szerzőről személyes kegyes-sége. Az imádkozó Kazinczy értékelte a kötött imádságot, amit mások nyomán használtak a hívek, de jobban becsülte – még ha különcnek is nézték ezért – a kötetlen, spontán fo-hászzkodást.

„...Sophie – mondom – az én nem imádkozásomon meg nem botránkozik, de ez Süssinek nem fér a fejébe, s azt mondja, hogy ez a vonás az én karakteremben ő neki megfoghatatlan. Hiába mondom, hogy nekem az az imádságom, ha az Isten magasztossága, s az én őiránta való relatiom felől meleg szóval elmélkedem, ha minden örömeim közt, mind a csapásokban ő reája háládatossággal, vagy bizalommal tekintek fel: hiába mondom, hogy a nyomtatott imádságok elmondogatása nem elmélkedő fejnek való, mert mechanizmussá válik...”⁴¹

„A' Könyörgés nagyon szent dolog, ha az által lelkünket az Istenhez emeljük fel: de ha csak elmondjuk kalandozó lélekkel, s a Tízparancsolat megszegésével, mely azt, hogy Isten nagy ne-vét profanizáljuk, tiltja, úgy nemcsak nem szent dolog, de vétkes is.”⁴²

Amikor „Szent történetek” címmel közreadja bibliai elbeszéléseit,⁴³ a „Tóldalékában” imádsággyűjteményt közöl, részben fordításaiból, részben másoktól átvettek, valamint saját szerzésűeket.⁴⁴ Az egyik, saját szavaival írt imádságából:

„...Hányszor nem tapasztalám már, hogy karod akkor oda tarta meg, midőn úgy hittem, hogy más oda vagyok...Bár magam előtt nyilást nem látok kísértéseite közt, teljes hittel mégyek, a' merre hívsz. Légyen meg akaratom: gyermeki alázatossággal vetem magamat a' jó atya karjai közé, s hitem engem a setétben sem hágy el.” (1831)⁴⁵

Büszkén írja, hogy egy pataki tanár barátja „Azokra a Pataki Theol. Prof. Somossy azt írta nekem, hogy nem elolvasta, hanem buzgón elimádkozta.”⁴⁶ Újra fordítja a Miatyánkot, de a közreadásakor beleegyezik abba, hogy az ismert, hagyományos szövegváltozatú Úri ima szerepeljen a kötetben, megkönnyítve annak használatát. Teszi ezt annak ellenére, hogy az ő fordítása korának legjobb és legökumenikusabb változata.⁴⁷ Íme, Kazinczy fordí-tásában:

„Mi Atyánk, ki mennyekben vagy! szenteltessék meg néved, jöjön el országod, légyen-meg akaratom, légyen mint a' mennyben, úgy a földön is. Mindennapi kenyerünket add-meg ma ne-künk, és bocsásd-meg bűneinket, a' hogy mi bocsátunk meg azoknak, kik ellenünk vétkeztenek. És ne vigy kísértetbe, sőt, szabadíts-meg a' gonosztól. Mert tied az ország, a' hatalom, a' dicső-ség, most és örökké.”

A bibliaolvasás – különösen a protestánsoknál – a hitélet fontos mutatója, ezért a Bib-liához való viszony sokat elárulhat annak mélységéről. Kazinczy látta, hogyan olvassák a Bibliát családtagjai, azok között is a legtekintélyesebbek: nagyapja, édesapja. Megismerte, mint könyvet, amit kézbe vehetett az otthoni könyvtárban és mint Szentírást, amiből va-sárnapról vasárnapra a templomban olvastak, s amit az iskolában magyaráztak. Személyes kötődése az írott Igéhez azonban akkor alakult ki, amikor „német szóra” Késmárkra adták.

„A kézmárki tót deák bennünket a német nyelv tanulásába egy képekkel gazdag biblia olvasása által vezete, s én történetből Ézsaiásnak valamely részét olvastam meg a kép mellé. Elragadtatva érzém magamat a próféta munkája poétai szépségei által és mivel a nyelvet nem értém, ahogyan il-

⁴¹ Uo. 32. p.

⁴² Tekint. Kazinczy F. úr Felelete...i. m. 100. p. 1818-ból.

⁴³ Szent Történetek az ó és Új Testamentum könyvei szerint. Sárospatak, 1831.

⁴⁴ Uo. 349-369. p. Reggeli könyörgés, Estve, Isten akaratján való megnyugvás, Szent életért, Bizakodás, Emberi méltóságunk érzésiben. A' mindenütt jelenvalóhoz, Szív' vizsgálása, Kérés, Könyörgés címmel.

⁴⁵ Uo. A „Bizakodás” c. fohászából.

⁴⁶ Busa Margit: Utószó. 435. p. Guzmics I.-hoz írott leveléből idéz. = Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmékedéseivel és imádságaival. Bp. 1991.

⁴⁷ Mészáros István: Kazinczy Magyar Miatyánkja. = Széphalom 4. Miskolc, 1992. 161-166. p.

lett, kivítem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel-nappal a prófétákkal múlattam magamat, míg az Apokalipszis eliszonyíta.

Atyám örülve látá, hogy nyomdokait járom, s a Pál leveleit adá' kezembe, de Pált olvasni én soha nem tudtam. Eltolt az az iskolás hidegség. Ellenben az Új Testamentum történelmi könyvei és még inkább, amit az Óban találtam, még a Hübner gyilkoló előadása mellett is, kedves olvasásaim maradtak, szinte öreg napjaimig." (1828)⁴⁸

Kazinczyt olvasva, lépten-nyomon találkozunk jellegzetes bibliai kifejezésmóddal, kifejezésekkel. Utolsó levelében pl. így ír: „Én még élek és házam népe, de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát...” (1831)⁴⁹ Amikor társalgás, vagy vitatkozás során vallási kérdések kerültek elő, záporoztak belőle a bibliai idézetek. Egyik barátja megemlékezik bibliaolvasó szenvedélyéről: „Legnagyobb hévvel olvasta az ótestamentomi prófétákat, melyekből a megkedvelt helyeket szorgalmasan kijegyezte.”⁵⁰ Amikor könyvtárának egy része a pataki kollégiumba került, jó néhány Bibliával gyarapodott az iskolai gyűjtemény. Irodalomtörténeti gyümölcse termett bibliaszeretetének, amikor fölfedezte az egyik ótestamentumi könyvnek, az Énekek énekének első magyar fordítását.

Gyermekeinek próbálta a maga stílusában összegezni a bibliai történeteket, amiket azután szélesebb körben remélt publikálni, hogy az iskolában használatos „Hübner” – az akkor legelterjedtebb bibliai olvasókönyvet – kiváltsa vele. Legutolsó műve készült el ezzel, melynek kéziratát még kijavította, de a kinyomtatását már nem érthette meg. Nagy gonddal készítette, a tanárokhoz, szülőkhöz címzett előszóval, Jézus Krisztus életének kronológiájával, a Szentföld bemutatásával, a zsidó nép történetével, az egyes bibliai könyvek ismertetésével, konfirmációi kátéval, egyetemes és magyar egyháztörténettel, hitvallásos iratokkal, s a már említett imádságokkal kiegészítve. A munka közben fölmerülő kérdésekről az evangélikus püspök, és pannonhalmi apát barátaival és egy-két pataki tanárral konzultált. Az előszóban így ajánlja mindenkinek a kis protestáns enciklopédiának remélt művet:

„...mert magok a' Bibliai Történetek is és a Catechismus, úgy vannak dolgozva, hogy a' nagyok is, mintegy recapitulatióul, használhassák. Ezek felől hinni merjük, hogy alkalmasok a' szívet vallásos érzésekre buzdítani, vallásos érzésekben megerősíteni. A' vallásnak végre is az minden haszna, hogy bennünket jókká és az által boldogokká tegyen: hogy örömminket megszentelje, szenvedésink közt vigasztaljon: kísértetinkben erősítsen, 's kikapván a' mindennapi élet' gondjai közül, 's egy fentebb, lelki világ' körébe tétetvén által, megnemesítsen. De e' magasságra az lép fel osztán igazán, a' kinek feje 's lelke tiszta.” (1831)⁵¹

A felekezeti hovatartozás vállalását megkövetelték a XVIII. és XIX. század fordulójának Magyarországon. Különösen Kazinczy esetében, aki nemcsak a protestáns felekezetek jogaiért vívott küzdelmet tartotta szem előtt, hanem a vallásellenes törekvéseket éppúgy, mint a belső megújulást, mivel az előbbit a nemzeti haladás egyik legnagyobb akadályának, az utóbbit az egyik legfontosabb feltételének tartotta.

Ismeretes, hogy iskolaügyi hivatalából, melyet szívvel-lélekkel, felekezeti elfogultság nélkül, de nagy türelemmel és buzgalommal töltött be, egyedül azért bocsátották el 1791-ben, mert ő nem volt r. k. felekezetű. Végig kellett gondolnia, hogy megtarthatja hivatalát, sőt, magasabbra ívelő karriert futhat be, ha feladja felekezetét, mint tette azt számos pá-

⁴⁸ Kazinczy F.: Pályám emlékezete. I. m. 17. p.

⁴⁹ Kazinczy F.: Az én életem. I. m. 581. p

⁵⁰ Guzmics Izidor: Kazinczy Ferenc emléke. 93. p. = Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Győr, 1986.

⁵¹ Biblia Kazinczy F. szavaival. I. m. 9. p.

lyatársa. Ő azonban következetesen ragaszkodott meggyőződéséhez és azoknak a közösségét választotta, akik a hátrányos megkülönböztetés ellenére hűségesek maradtak.

*„Én annak, hogy Kálvin tanítványa vagyok, sok kárát vallottam – a kárt világi értelemben vé-
vén – de ha hitem mián oly károkat kellene szenvednem, mint a zsidó szenved, magáért még-
sem változtatnám meg...Én semmi ok által nem tudnék arra indíttatni, hogy pápista legyek...”
(1809)⁵²*

*„Én úgy, mint aki Kálvin Jánost hiszi a Jézus Christus leghívebb követőjének, nem a' Római
Pápát...Kálvin János prófétát tartom a Jézus Christus leghívebb, legkedvesebb igemagyarázójá-
nak... Nincs religiosusabb ember, mint én. De én jobban szeretem Istent, mint Kálvint. Kálvint is
szeretem azonban, hol méltó, hogy szeressem.”⁵³*

Révész Imre tanulmányt szentelt annak, hogy Debrecen a ma büszkén viselt „kálvinista Róma” elnevezését Kazinczynak köszönheti, aki egy irodalmi vita keretében eredetileg pejoratív jelzőként, bírálat gyanánt ragasztotta a debreceniekre.⁵⁴ Szóhasználatában rendszeresen találkozunk a „fiát Kálvinnak fogja nevelni”, „Kálvin székében ül”, „Kálvin fia vagyok”, „Kálvin János helytartója”, „ahogy Kálvin fiainál szokás”, „Kálvin atyánk követője” kifejezésekkel, a „kálvinista” jelzőnk egyházi s egyúttal irodalmi formálódásának állomásaival.

Kazinczy nem hagyta abba személyes szabadságharcát annak érdekében, hogy a protestánsokat a vallásuk miatt ne üldözzék. Tiltakozott amiatt, hogy hivatalos fórumon a protestánsokat hitehagyottaknak titulálják. Protestált, amikor egy kassai gyűlésen a tisztségviselők neve mellett a felekezetük feltüntetésével befolyásolták a választásuk kimenetelét.

*„Nem volt-e még elég időnk, alkalmosságunk, okunk megtanulni, hogy mikor igazságot
nyomozunk, nem kell lenni religiónknak...hogy olykor és akkor, mikor itt vagyunk, nem kell lenni
pápistáknak, kálvinistáknak, hanem csak embernek és polgárnak...”⁵⁵*

*„Járatlan Magyarország történetében, aki nem tudja, mit teszen protestánsnak lenni... Nem
felejtém el, mi jót szült a protestantizmus az emberiségnek és hazánknak...”*

*Ha engemet esmérné, tudnád, hogy éppen nem vagyok Vallásbéli fanatismussal profani-
zálva: engemet Fiának nevez a' Böltesség : de kénytelen vagyok mégis megvallani, hogy magát
tartom a' Kálvinistát a' Magyar Literatura elővitelére választott Népnek...A' Kálvinista Universalis
nyelve a' Magyar. A' Pápistáé a' Curiális Deákság, a' Lutheránusé a' Tóth és Német.” (1812)⁵⁶*

Belefojtotta a szót a r.k. felekezetű képviselőkbe és visszavonatta a cenzúra döntését, amikor gr. Ráday Gedeon halotti beszédének megjelentetését 1793-ban, pusztán azért nem akarták engedélyezni, mert az – noha Ráday protestáns – örök boldogságot ígér a számára. Szóvá tette többször, hogy az egyházak ne gerjesszék az ellentéteket a másik felekezet szidalmazásával és türelemre intett.

*„Látván némely dolgokat, amelyeket papíroson nem írhatok, (szóval elmondanám) én ma-
gam is furiosus protestáns vagyok. Mi existálunk, s a törvény mellett existálunk. Mi jussa van te-
hát másnak bántani bennünket, hogy existálunk?...Ezen polgári szakadásban mind a kath., mind
a protest. legjobban tenné, ha a maga cultusát tiszteletben tartja – az szent kötelesség de
külömben óvná magát mindentől, ami úgy jöhetne ki, mint az ellenfél vagy bántása, vagy gyűlö-
lése...”*

*A' mi vallásosságunk, vagy inkább az, hogy egyikünk pápista, másikunk kálvinista, a születés
és neveltetés munkája, s ami kár van abban azon tekintetben, mely felől szólok, hogy ez így,*

⁵² Kristóf Gy. i. m. 5. p.

⁵³ Révész Imre: Kazinczy és a „kálvinista Róma”. = Protestáns Szemle 1938. 429-442. p. Az 1824-ben kelt levelét a 432. p.-n idézi: K. F. levelezése XXII. Bp. 1927. 382. p.

⁵⁴ Révész I. i. m. 431. p. Arról levelezve, hogy „miként kell a' nyelvnek új és hozzá illő díszet adni” írja: „Debrecen az az igazi Kálvinista infallibilis Róma, azt lármázza, hogy a mi nyelvünk keleti nyelv, nem nyugati, stb....”

⁵⁵ Gereze P. i. m. 70. p. Kis Jánoshoz írt leveléből idéz.

⁵⁶ Révész I. i. m. 434. p. Aranka Györgyhöz írott levélből vett idézet.

amaz amúgy gondolkodik? De én szégyenlenék azon felül annak nézettetni, aki ebben kereshet valamit. Jónak, rossznak, eszesnek, elméletlennek, azt prédikálom, hogy bánjunk egymással philantropikus érzéssel, s el lesz fojtva az a veszedelmes, s neveléses daemon.” (1825)⁵⁷

Az ő nemzedékében is fölmerülő „uniós” vitában, mely az egyházak újraegyesítéséről szólt, figyelemreméltóan reális és józan állásfoglalását fejtette ki:

„Bár csak ne folyt volna 300 év alatt annyi magyar vér a vallás ürügye alatt! Egyé nem válhatnak: de arra nincs is szükség: elég volna, ha ignorálnánk ki mint gondolkodik a vallás dolgában, s ha ez a punctum teljes szabadságában hagyatnék mindennek, s róla szó sem lenne többé... Tedd, hogy papjaitok és az enyimek savai legyenek az emberiségnek, hogy példájok és tanítások javítsa az embereket, hogy általok tiszteletes és szerethető legyen a vallás, hogy mindeike szeresse a más felekezetet is, s akkor emlegesd az Uniot. Most hiába fognád.”⁵⁸

Nem lenne teljes a Kazinczy kálvinizmusát vázoló kép, ha nem szólnánk arról, hogy miként töltötte be az egyházi tisztségviselő hivatalát. Sátoraljaújhely református gyülekezete egy hanyatló korszakában keresett főgondnokot, aki a lelkipásztorok mellett vezeti a gyülekezetet, s talán kivезeti a hullámvölgyből. Sok probléma összegyűlt a lelkipásztori, tanítói, harangozói alkalmazottakkal, az egyházi épületekkel, az eklézsia anyagi gondjaival kapcsolatban. Kazinczy nem akart darázsfészekbe nyúlni, s az első megkereséseket elhárította. Amikor azonban barátai is közbenjártak nála és segítségét kérték, igent-t mondott, s 1814-ben megválasztották főgondnoknak az akkor köztiszteletnek örvendő, országos hírű irodalmárt. Beköszöntő beszédében mondotta:

„...Itten vagyok, tekintetes, nemes ecclesia, s kész vagyok teljesíteni, ami erőmből, ha mi van, kitelik. Fényt, elsőséget, hasznot nem keresek : ezt ez a hivatal nem ad: azt az egyet keresem, hogy a t.n. ecclesianak szolgálhassak : azt óhajtom, hogy érdemesnek találhassam azon bizodalomra, mellyel magamat megtisztelve látom...”⁵⁹

A kedvezőtlen körülmények között nagy körültekintéssel, de lendületesen lát a munkához. Az eklézsia ügyében éppoly buzgósággal írja leveleit, mint pl. a nyelvújításért. Fel tárja a nevelés problémáit, rendezi a helyi iskola-ügyet. A segédtanítókat fölmenteti a munkakörükhöz méltatlan harangozás kötelezettsége alól. Az egyházi hátralékokat per útján is behajtja. Kijárja egy nagy harangnak a kiöntetését, amire a gyülekezet régóta várt. Hozzáfognak az egyházi épületek felújításához. Megszervezik a közadakozást, mely – ahogy az emberek a szemükkel látják az eklézsia épülését – egyre eredményesebb. Rendezik a lelkipásztori javadalmakat, s a három lelkészi állás problémáját átszervezéssel megoldják. Miután a legégetőbb problémákon sikerül úrrá lenni, a gyülekezetben helyreáll a belső béke. Amikor hivatalának ciklusa lejár, nem vállal több szolgálatot: úgy érzi, megtette, amit tehetett: *„Ecclesiánknak javára az elmúlt utolsó hetekben több jót tettünk, mint talán sok esztendőök lefolyása alatt.”⁶⁰*

Miután engedték, hogy Kazinczy maga szólaljon meg hitvallása ügyében, visszatérhettünk első kérdésünkhöz. Úgy gondolom, nem jelenthetjük ki azt, hogy Kazinczy elszakadt a vallásától, felekezetétől, hogy az ő Istene nem a bibliai kijelentés Istene volna, hanem csupán a filozófusoké, s a világnézete esztétikai és a kegyességének és egyházi szolgálatának alapja pusztán egy ebből fakadó, spekulatív etikai rendszer. Amikor ateistának, ma-

⁵⁷ *Gróf Dessewffy J.* i. m. 325. és 334. p. Széphalomról, 1825-ben kelt levelek.

⁵⁸ *Gerecze P.* i. m. 39-40. p. A Guzmics Izidorhoz írt levélből.

⁵⁹ *Fejes I.* i. m. 943. p. 1814-ben.

⁶⁰ Uo. 1008. p.

terialistának, deistának, vallástalan esztétának nyilvánították, le kellett tagadni, vagy legalább el kellett feledni, el kellett hallgatni a főnti tanúságtételeit.

Bizonyos, hogy az ő rendhagyó keresztyénsége különbözik kortársainak vallásosságától. Kálvinizmusa sem olyan, mint a XX. század evangéliumi kálvinizmusa. Előfutárának azonban tekinthetjük, nem feledve, hogy az átütő erejű reformációk, megújulások, feltámadó, nemzeti egyházi élet, ébredési mozgalmak – bár az égiek ajándékként – de ott teljesedtek be, ahol a „vallásbéli világosodás” folyamatai nem akadtak el a szerencsétlen történelmi fejlemények és korlátok között, hanem szabadon kibontakozhattak. Kazinczy ebben az összefüggésben annyiban előzi meg korát, amennyiben „religiózsúsága”, „értelmes hite”, imádkozó, templomozó, igeolvasó kegyessége, állhatatos felekezeti hitvallása, ökumenikus nyitottsága és türelme, s egyházi szolgálata az evangéliumi kálvinizmusnak azokra a – reformáció örökségéből vett – sarokköveire épül, melyeket a hitvalló ősök legtömörebben így összegeztek: *Sola Scriptura, sola fide, sola gratia, solus Christus, soli Deo gloria*.

A korabeli, bibliás, hitvallásos kálvinizmus megtalálta Kazinczyt, Kazinczy pedig megtalálta a kálvinizmust, ahol vallási szabadgondolkodással, tekintélyektől mentes vizsgálódással, értelmes hittel, irodalomesztétikai síkon is értelmezhető vallási értékkel, magát anyanyelvén építő, nemzeti egyházzal találkozott.

Kazinczy sajátos kálvinizmusával – az anyanyelvi, irodalmi, nemzeti kálvinizmussal – mindenütt találkozhatunk, ahol a „vallásbéli világosodás” a Biblia alapján bontakozott ki és a reformátori hitvallások gyűjtőlencséin át, a Szentlélek által megvilágosított értelem sugarait szórta a gazdaság, a politika, a kultúra kihívásaival küzdő magyarságra.

FEHÉR JÓZSEF

Kazinczy „lelkiismerete”

Kazinczy „lelkiismeretéről” kell hogy szóljak.¹

A cím kicsit költői. Megvan azonban az eredete, mégpedig egy Kazinczy-idézet, amelyre én körülbelül tíz éve kaptam fel a fejem, s meditatáltam el rajta, mint egy nekem szóló üzeneten. Így hangzik: *„Én protestáns vagyok, s azt mondom, hogy bennem lakik a kis bíró s az Igazságot szabad mind a história, mind a filozófia útján nyomoznom.”*²

Értelmezzük, fejtsük fel azt a kijelentést. „Én protestáns vagyok” – mondja Kazinczy. (Zárójelben jegyezzük meg, mindig büszke volt kálvinista őseire, de sosem hivalkodott velük.) A mondat tovább bővítve: „Én protestáns vagyok, s azt mondom...” – az s első hallásra és kötőszónak hallatszik, azaz „Én protestáns vagyok, és azt mondom –, azaz mintha protestánsságából következne a következtetés, vagyis: „Én protestáns vagyok és, tehát ebből következően azt mondom...” Azonban az *ést* felfoghatjuk *denek* is, vagyis: „Én protestáns (hitű, felekezetű)vagyok, de, ennek ellenére, vallásommal, felekezetemmel ellenkezve azt mondom, hogy bennem lakik a kis bíró, vagyis magam vagyok magam számára mérce, az én erkölcsi érzékem, lelkiismeretem az irányadó számomra, eldöntvén mi a jó és a rossz, mi a helyes és helytelen, tisztességes és tisztességtelen, erkölcsös vagy erkölcstelen. Végül megengedi magának azt, hogy az Igazságot így, nagy *Vel* jelölje, – arra gondolhatunk tehát, hogy az egy örök Igazságról van szó –, „szabad mind a história” (azaz a történelem tanulmányozása), „mind a filozófia” (azaz a lét kérdéseivel, a valóság megismerésének törvényeivel foglalkozó tudomány) „útján nyomoznom”.

A kötőszókkal csak eljátszadoztunk, ami a lényegen semmit sem változtat. Az s természetesen *ést* jelent itt, hiszen a költő levele más helyén világosan elmondja, hogy egy pápistának, nevezetesen Szentgyörgyi József barátjának „nem szabad kérdezni”, kételkedni, a protestánsnak azonban igen, hiszen az, mármint a vizsgálódás, kételkedés kálvinistaságából következik.

Az a véleményem, hogy Kazinczynak ebben az önvallomásszerű mondatában (melyet egyébként Kis János barátjához írott levelében fogalmazott meg 1806. február 25-én), benne van minden, Kazinczynak a vallással, hittel, felekezetekkel kapcsolatos felfogása, mely a maga iránytűjének a *lelkiismeret*et tartja, magában foglalva a természettudományos gondolkodásmódot, a felvilágosodás eszméit, a felekezeti türelmet és a panteizmus (deizmus?) alapelemeit is.

Azután az jutott eszembe, hogy ha lenne *lelkiismeret-vallás*, akkor ez lenne az, tudniillik egy olyan felfogás szerint, hogy: *akiknek a lelkiismeret a vallásuk*. Azt hittem, új filozófiai felfedezést tettem. Utánanéztem a filozófiatörténetben, s kiderült, hogy korántsem új ez a gondolat: Holbach francia filozófus, aki 1723 és 1789 között élt, tehát Kazinczy előtt egy

¹ Előadásként elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaságnak „Kazinczy Ferenc és a vallás” címmel Fonyban tartott konferenciáján 2001. június 23-án.

² Vö.: Kazinczy levele Kis Jánosnak 1806. február 25-én.

nemzedékekkel, eszmerendszerének egyik központi kategóriájának a lelkiismeret-vizsgálódást állította. De erről néhány mondattal később még szólnunk.

Az nyilvánvaló, hogy a lelkiismeret fogalma a *lélek* szubsztanciájából következik. S mivel Kazinczy a lélek embere volt, *lelki-ember*, írásaiban, verseiben, leveleiben igen sokszor használja ezt a fogalmat. Ha csak találomra is felütjük válogatott verseinek kis kötetét, majd minden második versében találkozunk vele valamilyen értelemben. Például a *Vígasztalás* című költeményében, így:

*Fölfelé tart mindég, lefelé nem az emberi lélek;
Égből szálla belénk, és oda visszasiet.
Hasztalan a viharok részeg dühe; Szép, Igaz és Jó
Szent egység, s lelkünk érezi, látja, hogy az.*

Vagy másik, szerintem egyik legjobb négy sorosának egyenesen a *Férfilelek* címet adja. Földézem, mert magatartásbeli példa lehet:

*Fusd a bajt, valamint akarod, megmarkol erővel,
És ha magad gyáván elveted, összetapos.
Küzdj vele férfiasan, s alacsony panaszokra ne süllyedj,
Elszégylelli magát, s megbukik a nagy előtt.*

Persze nemcsak Kazinczy gondolkodott gyakran a lélek mibenléte felől, hanem feltolulnak szinte számtalanul bennünk az idézetek a magyar irodalomból. Itt van mindjárt csak az ő korából is a legismertebb, Berzsenyi *Magyarokhoz* című ódájából:

*Nem sokaság, hanem lélek,
S szabad nép tesz csuda dolgokat.*

Gárdonyi Géza az *Egri csillagok*ban úgy beszélteti a várvédelemre készülő Dobót, hogy az képes elhiteni katonáival: „A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.” Tóth Árpád *Lélektől lélekig* üzen embertársaihoz, a csillagokon és a halálon túlra is. Ady Endre már-már szentségtörően így beszél: „Hajtson szentlélek, vagy a korcsma göze...” Adyt néha igen, Kazinczyt azonban sohasem hajtotta a szesz mámore. De hadd jegyezzem meg itt, hogy írónk is szerette a bort, igaz, csak a jó bort, különösen a tokajit. Ezt csak azért jegyzem itt meg, mert ennek kapcsán felemlergethetem egyik – számomra a legszebbek közül való – Kazinczyval kapcsolatos képemet. A költő hazaszeretetéről szól ez; filmre való jelenetről van szó. Fogságuk idején, Kufstein felé vitetve, a magyar foglyoknak volt alkalmuk egyszer magyar bort vásárolniuk. Kazinczy tokajit vett két butéliával, az egyiket kiosztotta társai között e szavakat mondva a koccintáskor: „*Hazánk felé fordulva, mint Jeruzsálemnek a zsidó, mikor imádkozik!*” Látom magam előtt a megláncolt lábú, meggyötört magyarok csapatát, ahogy Magyarország felé fordulva kortyolják borukat a figyelő, fegyveres osztrák ulánus katonák között.

De még egy idézet a magyar irodalomból, egy jóval későbbi utódtól, József Attilától, mely azonban a legjobban egyezik a Kazinczy-féle „kis bíró”-val, azaz lelkiismeretével. József Attila *Levegőt!* című versében mondja, túlszárnyalhatatlan öntudattal: „Az én vezérem bensőmből vezérel!” A nagy gondolatok, gondolkodók így találkozhatnak évszázadok múltán is.

De térjünk vissza az előzőekben főlemlergetett lelkiismeret-vallásra, nehogy téves következtetés maradjon bennünk. Nemcsak filozófiai megközelítésben, de hétköznapi gondolkodással is könnyen megcáfolható, megdönthető. Mert amilyen gyakori a lélek és a lelkiismeret hangoztatása, majdnem olyan gyakori a *léleknélküliség* emlegetése is, mind az

irodalomban, mind a köznapi életben. Mi lesz a *lelkiismeret nélküli* emberekkel, merthogy bőven vannak ilyenek is, nemcsak a história nagy alakjai között, de a körülöttünk lévő világban is. Sajnos, mindennap találkozhatunk velük; olyanokkal, akik nem ismerik a *lelkifurdalás* fogalmát, akik nem tudják, mi a *tiszta lelkiismeret*; sőt, nem szokta elfogni őket – még érzelmileg sem, nemhogy értelmileg – a *jó* vagy *rossz lelkiismeret*. Mi lesz az ő vallásuk, mércéjük, iránytűjük? Világnézetet erre alapozni nem lehet, mint ahogy Kazinczy Ferenc is hamar felismerte ezt. Erre csak a legmélyebb erkölcsi öntudattal rendelkező emberek képesek. Azok, akik önállóan tudják megfogalmazni a maguk számára az erkölcsi kötelességeket, akik meg is tudják követelni önmaguktól ezek teljesítését, és képesek elvégezni tetteik önértékelését. Erre viszont csak kevesek, a szinte kiválasztottak képesek.

A filozófia- és gondolkodástörténetben is megdőlt a fenti Holbach-i tétel a lelkiismeretről és az erkölcsről. Az egymásra következő társadalmi idők, a gyakorlat cáfolta ezt meg. Egészen ott, hogy még azt sem tudták az egyes korok nagy gondolkodói eldönteni, *honnan eredeztessék a lelkiismeret fogalmát*. Az emberrel vele született érzék megnyilvánulásaként? Vagy a lelkiismeretet a körülvevő társadalom, annak követelményrendszere, netán az egyes ember neveltetésének körülményei határozzák meg? És ha a körülvevő társadalom követelményei összeütközésben állnak az ember meggyőződésével, akkor melyik lelkiismeretnek adhatunk igazat?

Ismétlem tehát: Kazinczy Ferenc hamar felismerte ezt, és más iránytűt választott magának: a kálvinista ember – Ady szavaival – protestáló hitét, küldetéses vétőjét. A benne lakó „kis bíró” ítélkezése valójában csak a „kisebbik bíró”, a lelkiismeret igazságosztására vonatkozott. Mögötte ott állt a „nagy”, az igazi bíró, aki a „kis bíró” igazságosztását vezényelte. Mielőtt megneveznénk, járjuk körül még röviden azt a megállapítást, hogy Kazinczy fenti önvallomásszerű mondata véleményem szerint mit is jelent. Azt mondtam: benne van minden, Kazinczynak a vallással, hittel, felekezetekkel kapcsolatos felfogása, magában foglalja a költő természettudományos gondolkodásmódját, a felvilágosodás eszméit, a felekezeti türelmet és a panteizmus-deizmus alapelemeit is.

Nézzük talán legelőbb az utolsót, a költő panteizmusának mibenlétét. Tény, hogy különböző műveiben, leveleiben, verseiben, különösen a *Természet Oeconomiája* című fordításában találhatunk erre utaló megfogalmazásokat. Sokszor nem Istenről beszél, hanem csak „isteni” megnyilvánulásokról. Nyilvánvaló, hogy a kettő nem ugyanaz, még köznapi beszédünkben sem. A spielbergi börtönben, 1795-ben írott *Híven szeretni...* kezdetű töredékében például így fogalmaz:

*Híven szeretni a jót,
Gyűlölni vesztig a gonoszt
.....
Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! ez gyönyörű jutalom.*

Tehát: az *isteni kéz* az lehet világi, erkölcsi, természeti eredetű is, nem csak a hitbéli Istent jelentheti. Másutt, például a *hit szava* című ódájában, vagy a *Gróf Festetics Györgyhöz* című episztolájában úgy érezzük, hogy a görög vagy római mitológia isteneiről beszél, s nem az ő személyes, a kereszténység tanítása szerint való egy-istennől.

A felvilágosodás racionalista gondolkodásáról, észeszményéről pedig – több más mellett – *Szem és szív* című epigrammájában szól:

*A szem látni tanult, a szív csak hinni. Nemesb az
S emberhez méltóbb, s ah, vakon úlni nehéz.
Úgy de magam vagyok ott, itt lételem Istenek őrzik,
S a baj hozzájuk még közelebbre csatol.
Láss bizvást, sőt nézz; szemed arra van adva; de higgy is,
S int szívednek szép religiója, hevülj.*

Versértelmezésünk szerint itt teljes összhangba került a ráció és a hit; az értelem és az érzelem a szem és a szív szép metaforájában. Kazinczy vallási, felekezet türelméről – hogy korabeli szóval éljek – *indulgentiájáról* (azaz engedékenységéről) talán nem is kell itt külön szólnunk. Majdnem párja nélküli az a felfogás, amit ez irányban mutatott: barátai, levelezőtársai minden felekezetet felöleltek; iskola-felügyelőként, iskolalapítóként pedig elfogulatlan szándék vezette minden vallásfelekezet irányában. Ezt a felfogást ma sem lehet túlhaladni, sőt, több mint 200 év elmúltával is mérce és példa lehet. A fiatal feleség, a katolikus grófkisasszony Török Zsófia, ki életének hű társa volt; húga, Klári, aki pápista férjnél volt; öccse, Miklós, aki pápista feleséget vett; mind bizonyítják a Kazinczyak, különösen Kazinczy Ferenc emberi, erkölcsi, gondolkodásbeli nagyságát.

Főleglegesse-m még Kazinczy fiatalkori (1786-ból való) nagy versét, a *Vallástalart*? Ezen az eszmecserén nem kerülhető meg. Napjainkban újraélesztik, előszeretettel idézik, istenhívő körök előtt provokáló gunyorossággal emlegetik a mai szabadkőművesek. Kulcsmondata, mindannyian ismerjük, így hangzik: „*Hazám, barátom, istenem magam vagyok.*”

Azt mondom, határozottan vitatkoznunk kell ezekkel, sőt vissza kell utasítanunk minden gúnyoskodó megjegyzést. Egyrészt azért, mert Kazinczy maga vontatott vissza elhamarkodott kijelentését, imígyen: „Még nem érett minden, akit olvasunk benne: gondolkozás, alkotás, nyelv, technika” – mondja. És még azt is: „Azt hittem, hogy nincs központ, s erőnek erejével a másik extremumhoz [szélsőséghez] tolokodtam.” (Azaz a hit, a vallás pártjáról a „rettenetes libertinismushoz”, azaz a szélsőségesen vallott szabadsághoz, szabadosághoz állt.) S a másik, még fontosabb érv szerint is tiltakoznunk kell, hiszen Kazinczy egész élete, közéleti, egyházi szerepvállalásai – de legfőképpen egész életműve – hívő, lelki emberről tanúskodnak. Ismét csak verseit ütöm föl, szinte csak találomra. A már idézett *A hit szava* című ódájának végkicsengése a költő szilárd gondviselését fogalmazza meg:

*Az oktan bölcs titeket, Istenek,
Tagadni akarna; . . . .*

*Engem szerény szív vonsz tifeledek, és
Nem ingható hit, s magzati félelem.
Áld szenvedésim közt nyögésem,
Áld poharam, ha virág övedzi.*

*Az éj sötétét tiszta nap, a fagyos
Telet tavasz s nyár váltja fel, és az ősz,
Gerézddel ékesítve főjét,
S újra sötét jön elő, fagy újra.*

*Hadd jöjenek! ti gondotok az; nekem
Örvendni illik, tűrni, reményleni.
Ég föld szakadjon össze, szórja
Lángjait a Phlegeton! ti védtek.*

Vagy egy kétkedő hangulatú, mégis egyértelműen biztos végkicsengésű ódája, a *Tusakodás*:

*Reményem eltűnt, mint mikor a torony
Lámpája az éjnek vad zivatarja közt
Ellobban és a csüggedőket
A habok újra veszélyes örvény
S egekbe nyúló fergeteges sziklák
Közzé röpitik. Oh ti, hatalmasok!*
.....
..... tehát
Hiába bizánk bennetek? hasztalan
Nyujtánk fel újobban könyörgő
Összeredőlt kezeket felétek?

*Méltatlanoknak még soha nem leve
Az égietől támogató segéd.
Tűrd amit illik tűrnöd; itt lesz
A gonoszokra kemény fenyítő.*

*Bizonyal itt lesz! néha sietve jön,
Sántítva többször, s hozza kezében az
Élesre fent pallost, s az ingó
Csésze süllyed, s bukik a hitetlen.*

*Villogj te nekünk, mennyei Jó Tanács,
S vezérlj az éjnek kétes homálya közt.
Ím lobban a láng, a homály fut.
Lelkem örülj, közelít az óra!*

Összegzésként Kazinczy vallási lelkiismeretéről – ha úgy tetszik: világnézetéről – a magam részéről azt gondolom: megtalálta magának a *központot*, az iránytűt a mércét. Ez pedig nem más, mint a mai konferenciánk meghívóján is szereplő idézet:

„Mert más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus.” (I Korinthus 3:11.)

PETRASOVSZKY EMÁNUEL: FRESKÓ A VÉGARDÓI GÖRÖG KATOLIKUS TEMPLOMBAN

SZILÁGYI FERENC

Tövisék és virgácsok**Él ha...**

Él ha a nyelvében, nem halhat nép soha úgy ki,
 mint az avar s irokéz, kelta, sziu mohikán.
 Már mire mégy ha a szótárákból kell kibogoznod
 a Szózat szavait s áll süketülten a nép
 hogyha *hazát* hall és *hívet* s nem tudja milyen szó:
 mint a sziu hallgat „*Yes, sir*”-öz angolosan
 szép sastollával – s te *okét* nyögsz míg anyafölded
préri leszen, *colonys pub*-ban iszol feledést;
 mert nagy bűn bizony az, pár gyöngyért adni hazád el
 s nyelved, míg *top gun* irt ki: a *whisky*, a *drog*.

Anyanyelv-sirató

Hej, vígan volnék, ha e szent nyelv volna a másé,
 csakhogy az árva enyém, s érte ver aggva szívem;
 mint mikor a muszkát meglátta lovon papi ingben a költő:
 – Nézzed, öcsém, odanézz! – s fogta nevetve hasát.
 – Mit nevetel, hisz a ló a miénk *volt* – s tűnt el a pejko
 a tarló ködiben – mint te, szegény anyanyelv;
 csakhogy most *musztáng* az a ló és *cowboy* a fickó
 szájában *bubble-gum* s kulacsában *orange*.

“Deep Forest”

Óh, mily szép e magyar nevű *pop-zene poster*
 mély erdő, anyanyelv, hogy fölűdíti e név:
 ózondús levegőt áraszt szent rengetegedbe:
 hol pintyők, cinkék helyin a vércse sivít
 irtván ős szavaink, s a halálmadarak kuvikolnak:
 már a Bagoly söröző: Owl pub – ez ám eurósi
 És ahol ezt írom, Mátránk ősrengetegében,
 itt a *Club Silver* (szálloda) csöpp teraszán,
 ringó mély erdő csendjébe a sárga oroszlán-
 poster, im, otthonosan *ice-cream-et*, *ice-ot* üvölt.

NAGY JÚLIA

Halottbúcsúztató versek Sárospatakon Kazinczy diákkorában

Mivel Kazinczy munkáiból és levelezéséből szinte napra pontosan dokumentálható a széphalmi mester egész életútja, a legtöbb Kazinczy recepció alapja mindmáig az egyes eseményekhez kötött élettörténet. Különösképp így van ez a Kazinczy fiatalkoráról szóló munkák esetében. Már a század elején Rác Lajos néhány jeles esemény köré gyűjtötte a rendelkezésére álló adatokat Kazinczy pataki éveiről¹ (pl. Kazinczy látogatása Beleznay Miklósnál, II. József átutazása Sárospatakon, a *Magyarország geographiája* megjelenése vagy a Szentgyörgyi István professzorhoz fűződő barátsága), s a későbbi kutatók is ugyanezt tették az egyre jobban feldolgozott források alapján kibővíve az 1769-1779 közötti időszakra vonatkozó leírásokat. Ezeknek a munkáknak nagy része megegyezik abban, hogy fő kiindulópontul a sok helyen túlságosan csiszolt, a korábbi naplókhoz képest rövidített *Pályám emlékezete* szolgál. 1987-ben azonban megjelent *Az én életem*, ez a sokkal személyesebb hangú és életközeli Kazinczy-biográfia, amelyből nemcsak újabb anekdotákat és életrajzi adalékokat ismerhetünk meg, hanem az is sokkal tetten érhetőbb, hogy az olvasmányélmények és személyes találkozások hogyan hatottak a szerzőre. A legtöbb nevelés- és művelődéstörténeti tanulmány a XVIII. század második felének kollégiumi életét pl. a professzorok életműve köré csoportosítva, általában iskolai anyakönyvek, törvények, esetleg korabeli tankönyvek alapján mutatja be, aminek egyenes következménye, hogy épp a gyakorlatot, a diákok és tanárok mindennapjait, az egymáshoz fűződő személyes viszonyokat nem ismerhetjük meg. *Az én életem* ezzel szemben regényszerű olvasmányossággal, humorral, néha iróniával mutatja be a kollégiumi mindennapokat, a diákok egymáshoz fűződő viszonyait, a tanulás – taníttatás korabeli folyamatát, a belső, a résztvevő ember szemével.

Általános probléma jeles személyiségek életútjával kapcsolatban, hogy a környezetet, a baráti, emberi hátteret csak olyan mértékben vesszük figyelembe, amennyire az elkerülhetetlen, s ekkor is meglehetősen sarkított képet festünk. Ezért lehet, hogy van egy Besse nyek, Faludink, Baróti Szabónk, Csokonaink, Ungvárnémetink, Kölcseynek, Kazinczynek stb., de a monográfiákból és tanulmányokból úgy érezhetjük, mintha egy eszmékkel teli, mégis légüres térben éltek és működtek volna, csak egymással tartva kapcsolatot. Általános probléma az is, hogy a gyermekkorukon is a felnőtt gondolkodót igyekszünk számon kérni, s elfelejteni látszunk, hogy szerzőink nem „készen kapták” gondolataikat, írói eszközeiket, hanem a családi és iskolai nevelés-oktatás során, sokszor a mindennapi eseményekből táplálkozva sajátították azt el. Különösképp jól látható ez a XVIII. század végének irodalmában, hiszen ismert, hogy Faludira, Barótira a jezsuita nevelés hatott, már Szauder József bizonyította, hogy Csokonai költészete a református iskolai költészetből nőtt ki,² Ka-

¹ Rác Lajos: Kazinczy és a sárospataki főiskola. Debrecen, 1931. 5-11.

² Szauder József: Az éj és a csillagok. Bp., 1980.

zinczy pedig maga írja, hogy mennyit köszönhet a poétikai klasszis idején megismert műveknek³ stb. Probléma azonban, hogy a jezsuita nevelés mögött a Ratio Studiorum rendeleteit és az iskolai tankönyveket, az iskolai irodalom alatt a szentenciák és piktúrák általános, a tankönyvekből ismert szerkesztési elveit érjük, mintha Csokonai, Kazinczy munkái mellett nem lenne ott az ilyen iskolai versek százszorosa – és ezeknek a szerzői, akiktől Kazinczyék ugyanúgy tanultak, mint a tankönyvekből!

Kazinczy Ferenc egyik legelső verse Szathmári Király György főgondnok halálára íródott, amelyben Calliope magyarázza Melpomené álmát, miszerint a Melpomené álmában látott épület a pataki kollégium volt, az aranyoszlop, amely az épület terhét leginkább tartotta és ledűlt, Szathmári Király Györgyöt jelképezte. A költemény egyébként a legújabb, a Régi Magyar Költők Tára XVIII. század sorozat Kazinczy összes versei kritikai kiadásából kimaradt,⁴ a pataki könyvtár viszont őrzi a kéziratot,⁵ a Sárospataki Füzetek 1904-es évfolyamában pedig közölték a teljes verset, noha minden magyarázat, bevezető nélkül, egyedüli támpontként az alábbi lábjegyzettel:⁶

„A sárospataki kollégium kéziratai közt van egy vékony folió-kötet, melybe az intézet növendékei 1775-ben Szathmári Király György főgondnok, 1781-ben Szentesi János tanár halálára szóló emlékkerseket írtak. Szathmári Király György a kollégium legbuzgóbb pártfogóinak egyike. Gondoskodott az iskola történetének megírásáról, új könyvtári helyiségeket emelt, az intézet udvarán kutat ásott és a kollégium-épületet új szárnyal („Berna-sor”) növelte. Erről a lelkes, agilis emberről, aki, ha kellett, tetemes anyagi áldozatokat is hozott iskolája érdekében, szól Kazinczynek itt közölt sirató verszete.”

A költemény műfaja halottbúcsúztató vers, epitáfium, olyan alkotás, amelyet a temetések alkalmával adtak elő. A korban különös megtiszteltetés volt halotti búcsúztatót írni, mint arról Kazinczy is beszámolt *Az én életemben praeceptora*, Szathmári Paksi Sámuel kapcsán:⁷

„A Dezsöffy fényes ház beküldé Patakra, hogy a Kollégium rendelje ki oda a legszerencsésebb verselőt, aki egy nagy pompájú temetésen magyar verseket deklamáljon. Szathmári azt hitte, hogy neki az lesz az ő Olympiája, érzette, hogy e megtiszteltetést érdemli, hogy nálánál Patakon senki nem ír szerencsésebben verseket, s mint publicus praeceptora a poeticának, just tartott e poétai megtiszteltetéshez. [...] Mindemellett nem leve meg, amit remélt: a professzorátus Pooocs András tógátust választá, egyedül azért, mert formája szebb volt, mint amannak, s úgy vélték, hogy ezen a patakiság, mellyett az idegen vallásúak mosolygva szoktak nézni, kevésb mértékben találhatik, mint Szathmáriiban. [...] Szathmári kész vala preceptorságát letenni, csak küldésék; azt mondák, hogy abban a patronátus híre nélkül meg nem egyezhetnek. Pooocs tehát ment, s Szathmári neheztelését archilochuszi módra lélegzé ki, panaszos témákat ada ki exercitiumul tanítványainak, s egy drámát dolgoza, hogy megmutassa, kit fosztának meg dicsőségétől.”

Ekkor Patakon Molnár Gergely Grammatikáját,⁸ Losonczy István *Artis Poeticae Subsidiium* című munkáját,⁹ valamint az *Artis Poeticae Elementa* című könyvet¹⁰ használták a po-

³ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Bp., 1987. 62-64.

⁴ Gergye László: Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp., 1998. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század. II.)

⁵ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 110.

⁶ Ifjúkori vers Kazinczytól. In: Sárospataki Füzetek, 1904. 47-49.

⁷ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Bp., 1987. 61.

⁸ Molnár Gergely: *Elementa Grammaticae Latinae Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, expraecipuis Grammaticorum Praeceptis a Gregorio Molnar contracta....* Claudiopoli: Apud Michaellem Szenteyl Veresegyhazi, Anno M. DC. LXXX. O2.

⁹ Losonczi István: *Artis Poeticae Subsidiium*. Posonii, 1769.

étika osztály tankönyvéül, amit bizonyít egyfelől egy Szathmári Paksi Sámuelről származó dictatio az egyik Sárospatakon őrzött *Artis Poeticae Elementa* könyv végén,¹¹ másfelől pedig a korabeli halottbúcsúztató versek technikai szerkesztettsége, amelyet legrészletesebben a Molnár Gergely-féle Grammatikából sajátíthattak el. Magáról a műfajról vajmi keveset szólnak ezek a tankönyvek, Tóth Sándor kutatásai szerint a műfaji követelmények elsa-játításánál Vossius munkái szolgálhattak alapul.¹² Lássuk tehát, mit mond Vossius erről a műfajról. Az epitáphium eredetileg sírvers, a régieknél azonban szokásban volt, hogy elmondják a sírnál, tehát a prózai beszéddel is összefüggő műfaj. Általában disztichonokban írták, de ritkábban trisztichonos, többször tetrastichonos formát is használtak. Mint minden retorikus alkotást, argumentummal kell kezdeni a verset, amelyben a szerző bemutatja a megholtat a gyászolók előtt. Nem hiányozhat a haza, a kor, a nem, a tettek, a tisztiságok, a halálnem és a jóérzésű emberek fájdalmának leírása, s mindaz, ami a gyászolóknak vigaszt nyújthat. A második tartalmi egységben ki lehet kelni Proserpina, Dis vagy a Párkák ellen, akik elragadják a legjobbakat, sőt, szóvá lehet tenni, hogy aki a földet és az emberi nemet kormányozza, most nagyon kegyetlen volt, mivel nem sajnálta a haza büszkeségét az alvilág árnyainak adni. Végül harmadik tartalmi egységként érdemes megszólítani a sírt vagy a koporsót, amely a lélektől megfosztott testet tartja zárva, vagy az iskolát, birtokot, hazát, amely elveszítette hű emberét, s ha egyházi személyiség volt vagy kegyes életet élt, érdemes megszólítani a vallást is.

Mivel a halottbúcsúztató vers elmondása az egyházi temetési szertartás része volt, a műfaj annyiban módosult kötelező érvénnyel a XVII-XVIII. század folyamán, hogy vallási vigaszt is kellett benne nyújtani a gyászolóknak. Lássuk, Kazinczy költeménye hogyan felel meg a műfaji követelményeknek! Egyfelől hangsúlyos verselésű, háromütemű tizenkettősekből épül fel. Argumentum helyett a két múza beszélgetésének lehetünk tanúi, Calliopé rábeszéli Melpomenét, hogy mesélje el az álmát és Melpomené enged a rábeszélésnek. A következő tartalmi egységben Calliopé magyarázza az álom jelentését:¹³

*Oszlop jelenti egy jeles Urunkat
SZATHMÁRI GYÓRGY Urat, a' ki banatunkat
Vallára vallál és minden gondunkat.
De jaj! Jaj! El veszténk arany oszlopunkat.*

Ez a rész felel meg a vossiusi szabály első szerkezeti egységének, a halott bemutatásának! Ezt Melpomené válasza követi, amelyben kikel az igazságtalan Halál ellen, amely a második szerkezeti egységnek felel meg Vossiusnál. Calliopé válasza:¹⁴

*Ne sírj, kérlek, mert ő már van hazájában,
Mellyet szívből kívánt e' földön jártában...*

– majd pedig vigasztalja Melpomenét, hogy majd akad másik pártfogó, aki „fel támasztja le dűlt oszlopunkat”.¹⁵ Jól látható, hogy a Kazinczy-vers él a vossiusi szabályokkal, de jelentős módosításokkal, egyénítéssel, amelyet egyfelől a dialógusos forma, másfelől a hangsúlyos verselés és a szokatlan argumentum is mutat. Felmerül a kérdés: ez az épp-

¹⁰ *Artis Poeticae Elementa*. Posonii, 1797.

¹¹ *Artis Poeticae Elementa*. Posonii, 1797. Jelzete: Sárospataki Ref. Nagykönyvtár KK 593.

¹² Tóth Sándor Attila: A latin humanitas poétikája II/1. Poesis specialis artis poeticae: Poesis narraiva et lyrica (A költői mesterség sajátos versezetei: az elbeszélő és a lírai költészet). Szeged, 2000. 223-224.

¹³ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 110. [12. a]

¹⁴ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 110. [12. a]

¹⁵ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 110. [12. b]

hogy csak a poétai osztályba cseppent kisfiú miért mert ilyen jelentős változtatásokat eszközölni a tankönyvi szabályokon?

A választ a műfaj népszerűségében kell keresni: mivel a halottbúcsúztató írás kihívás és megtiszteltetés volt a korban, ez volt az a műfaj, ahol minden verstechnikai tudásukat alkalmazni akarták a szerzők, éppen ezért saját szájizük szerint egyénítették a műfajt. A legtöbb és legszebb példát erre a pataki diákok halotti búcsúztatóit tartalmazó Kt. 1124-es kézirat őrzi, amely az 1774-1817 közötti közel ötven évből 313 költeményt tartalmaz. Noha ezek a versek egy-két évvel később keletkeztek, mint Kazinczy költeménye (az első 16 vers Szathmári Paksi Sámuel 1774. február 14-i halálára született), a formai és tartalmi jellemzők az iskolai tananyag tükrében megegyeznek Kazinczy versével, a kéziratomb első évtizedeinek versszerzői pedig Kazinczy iskolatársai voltak, tehát közvetlen hatással lehettek a fiatal alkotóra. A halottbúcsúztatók elemzésekor tehát megismerhetjük a Kazinczy-korabeli iskolai versköltészet formáit és az oktatásban a halálról alkotott képet, valamint megoldásokat láthatunk a lélek halhatatlanságának problémájára, amihez Kazinczy még évtizedekkel később is ambivalens módon viszonyult.¹⁶

A XVIII. századi diákköltészet – így a halotti versek is – a korabeli alsó- és közép-értelemiség irodalmi igényeinek kielégítője volt, a fogyasztói kör pedig még ennél is szélesebb volt, hisz ezek a szövegek nagy nyilvánosság előtt el is hangzottak. Nem magas szintű irodalom volt, de – mint Szathmári Paksi példája is mutatja – törekedtek az általuk elérhető művészi igényesség szerint megformálni mondandójukat a szerzők.¹⁷

A temetési énekekből ismert toposzokon kívül (a porból való teremtés, a lélek Mennybe menete, a feltámadás vigasza) három nagy témája volt a halottbúcsúztatóknak: a földi világ leírása, a Halál bemutatása, ill. a haláltáncok témája: a halál mindenkit elragad előbb-utóbb.

A Biblia így jellemzi a földi világot: „*Átkozott legyen a föld temiattad, fáradságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban. Töviset és bogáncskórót teremjen tenéked is, egyed a mezőnek fűvét.*”¹⁸ A világ tehát egy szúrós gyomokkal borított hely, szemben a Paradicsom virágaival. A XVIII. századi ember azonban a földi világban is keresi a szépet, a boldogságot, nem a bogáncsot emeli ki versében:¹⁹

*Mint egy virágos kert, olyan ez a' VILÁG
Van benne sokféle szépen zöldellő ág.*

Idelenn mégsem teljes a boldogság, mert itt a halál is jelen van. Inkább egy tavaszi kertként szemlélik az életet, ahol a friss virágok mellett mindig akad száraz kóró is, s ahol mindennek egy a sorsa végül: a pusztulás.²⁰

*E' roppant Világot ha jól meg vizsgálod,
Szagló Virágoknak kertének találod:
A' mellyben egy virág vagyon ujjúlásban;
A' másik azomban részt vész hervadásban.
Egyiknek felettébb kedvez a' természet;
A' másikat búval borítja enyészet.*

¹⁶ Mezei Márta: Kazinczy világnézeti problémái. In: Irodalomtörténeti Közlemények. 1987-1988. 244-251.

¹⁷ O. Nagy Gábor: Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. 7.

¹⁸ 1. Mózes 3, 17.

¹⁹ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 18. vers

²⁰ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 113. vers

Az életet álmennyországgént fogták fel: látszólag minden gyönyörű, csodálatra méltó, de a Halál jelenléte tönkre teszi a boldog életet, árnyékot vet az élet boldogságára.²¹

*E' Világ szép kert; de kívül be festve,
Hogy ha vizsgálod ne tekintsed estve,
E világ színnel ragyogó szép alma,
Ront birodalma.*

*E' Világ szép kert; Te vagy a virág ág,
Ugyde még zöld vagy mikor a halál rág,
E világ minden lakadalma szalma,
Mérges ez alma.*

A kertet ápolni kell, gyomlálni, kivágni az öreg fákat, néha a fiatal is. A kertész az Úr, a halált legtöbbször azonban mégsem Istennel azonosítják a Jelenések Könyvében alapján: „A tenger kiadta a benne levő halottakat, a Halál és a Pokol is kiadták a náluk lévő halottakat...”²² A halált tehát egy külön személy jeleníti meg, amely egyidős az emberiséggel. Külséjéről nem sokat tudhatunk meg a búcsúztatókból, mint ahogy az egyik vers okolja:²³

*De nem merek fogni le- rajzolásához,
Sem ábrázattýának le írásához
Tsak régiségeknek leírásához
Fogok; 's eredete magyarázásához;*

Megismerhetjük viszont az instrumentumát:²⁴

*Arra való szájja fertelmes ronda kaszája
Rontsa az Embereket törje be fejeket.*

Elek Oszkár a század elején azt vizsgálta, hogyan is alakulhatott ki a megszemélyesített Halál.²⁵ Ő a boszorkányokkal állított párhuzamot csúfságuk, gonoszságuk és eszközeik miatt. Hogy igaza lehet, bizonyítják az iskoladrámák halál-ábrázolásai, ahol rút, visszataszító alakként jelenik meg a Halál, de nem úgy, mint a rajzos haláltáncokban. Ez utóbbi ábrázolási mód szerint csontváz formában jelenik meg a Halál. A pataki diákok is több helyen lefestették a csontváz-halált az 1124-es kötetben.²⁶ A Halál azért van, mert Ádám és Éva nem ehettek az örök élet fájáról. Örököljük születésünkkel a bűnt, s örököljük a büntetést is:²⁷

*Az Halál hát nem tsak mellettünk jár készen,
Hanem bőrünk alá ferkezett egészszen.
Magúnkkal hordozzuk már Anyánk méhében,
Nalünk lappang éltünk mindegyik részében.*

Mivel a Halál fájdalmat, szenvedést okoz, legfőbb jelzője a kegyetlenség lett, személyválogatás nélkül, mindenkit elvisz előbb vagy utóbb, a halál előtt tehát mindenki egyenlő. Sokak számára ez a legszörnyűbb, de egyben a legvigasztalóbb tulajdonsága is, így legtöbben ezt ragadták meg a búcsúztatókban. Szemere Pál pl. így írt róla 1801-ben:²⁸

²¹ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 151. vers

²² Jelenések Könyve 20, 13.

²³ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 172. vers 3. versszak

²⁴ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 172. vers 4. versszak

²⁵ *Elek Oszkár: A halál motívuma és a haláltánc.* Bp., 1907. 378-379.

²⁶ Pl. a Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 171. versnél, ill. a Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 200. versnél

²⁷ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 128. vers 21-24. sor.

²⁸ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 243. vers 2. versszak

Vélnéd, hogy a nyalkánn csillámló Ninive
 E Világ- sohasem olvadhat semmive.
 Pedig ha lárvája, fejénn ketté válik,
 Jádzi reménységed por 's hamuvá válik.
 Mikor hozzád leg jobb szível lenni láttzik
 Velled szerentsetlen érzékeny vólt játtzik
 Mikor Palotádat a' fellebbe rakod:
 A' Halál zárja be rebegő ajakod.
 Meg halsz - ezen tsont váz kenes tested - görbe
 Sarlójával belé hánnya a' gödörbe
 Mert bár a' Jól-tevő remeknek teremtett
 De a ' meg halásban különbséget nem tett.
 Ven, fiatal, Gazdag, Szegény mind ki halunk,
 Mivel ezen pestis származott általunk.

Az embernek csak egy vigasza lehet, ami az iskoladrámák fő témája is: csak a test a Halálé, a Lélek halhatatlan. Ezt lehet úgy is érteni, ahogy Háló Kovács József drámájában: a test a halálé, a lélek - mint eszme - tovább él az emberek emlékezetében.²⁹ *Jókus Gál* halálakor *Rósa Pál* így fogalmazott:³⁰

Bosszankodik ugyan, 's méltán is szívében,
 Mert 'e nem férhet meg puffadt tüdejében
 Hogy a Bóltességnek diszes műhelyében
 Senkit nem szaggathat egész erejében.
 Ugyanis ámbátor mardossa testében,
 Fűrődjön honallyig hidegült vérében
 Nem tehet kárt mégis egy Nemes Lelkében
 Mivel az Hirnek űl ragyogó keblében"

Érthető viszont úgy is, hogy a test a halálé, a Lélek a mennybe kerül, esetleg a pokolra (bár olyan halottbúcsúztatót még aligha írtak, ahol a halott lelkét egyenest a pokolra kívánták volna!).

Különösen érdekesek a kézirat halottbúcsúztató dialógusai. Néhány oldalas dialógusok ezek (mint Kazinczy verse), melyekben 2-3 szereplő adja elő a szöveget. Nem állnak messze a haláltáncoktól és a néprajzkutatás számára jól ismert halottas játékoktól sem – de mégsem azonosak ezekkel. A dialógusos formát az indokolta, hogy a korszakban a drámát sokszor nem külön műnemként, hanem csak a traktátus egyik kifejezési módjaként tekintették. Molnár Gergely *Grammatikája*, amely először 1556-ben jelent meg, pl. egyetlen mondatban összefoglalta mindazt, amelyet Molnár szerint tudnia kellett a diáknak a drámáról. A poétikát tárgyaló részben feltette a kérdést: milyen kifejezési módok vannak? Erre a válasz egyik fele: „*Dramatica, ubi aliae Personae loquentes intoducuntur. Ut sunt: Comoedia, Tragedia, Ec-loga, Satyra.*”³¹ Ez a megközelítés maradt általános mind a XVII., mind a XVIII. század folyamán.

A legtöbb halottbúcsúztató dialógus a halál bekövetkeztének pillanatát igyekezett megragadni, amelyre három formát, helyzetelrendezést is találtak a szerzők:

²⁹ Varga Imre: Protestáns iskoladrámák. I. Bp., 1989. 243-294.

³⁰ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 169. vers 7-8-versszak.

³¹ Molnár Gergely: *Elementa Grammaticae Latinae Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, expraeipuis Grammaticorum Praeceptis a Gregorio Molnar contracta....* Claudiopoli: Apud Michaellem Szentel Veresegyhazi, Anno M. DC. LXXX. O2.

- a haldokló beszélget a Halállal,
- a test és a lélek búcsúzik,
- két még élő személy köszön el egymástól a halál bekövetkezése előtt.

A Halál és a haldokló beszélgetéséből általában az derül ki, hogy az áldozat megszegte az iskola vagy az ország törvényét, s ezért kell bűnhődnie. Mintha egy haláltáncdráma egyes jól kidolgozott epizódjait olvasnánk: a Halál beszélget az áldozatával, aki egyre inkább elveszíti magabiztosságát, egyre jobban megijed, majd könyörög az életéért, de a Halál hajthatatlan. Nem lehet hatni rá sem szép szóval, sem pénzzel, sem könnyel. Formailag hasonlók (a Halál áldozatával beszélget), tartalmukban eltérők azok a szövegek, amelyek központjában az a gondolat áll, hogy a halál előtt mindenki egyenlő. Példa erre *Hegyes és Kegyes beszélgetése*,³² amelyben Kegyes arról igyekszik meggyőzni társát, hogy mindig félje a Halált, mert sose lehet tudni, hogy mikor és miért érkezik meg és kaszálja le áldozatát. Hegyes, mint neve is mutatja, támadja Kegyest és a Halált is, de az egyik diák-társ, *Papp Gábor* halála számára is intő példa.

A test és a Lélek beszélgetése során a Lélek elbúcsúzik a Testtől, s míg ő felmegy Jézus jobbára, vigasztalja a porrá váló testet, hogy majd eljön a feltámadás, s akkor majd ő is kikel poraiból. A testet legtöbbször ez egyáltalán nem nyugtatja meg, kétségbe esik, hogy ezután mi lesz övele, s semmi kedve nincs kukacok táplálékává válni. A Lélek azonban közli vele, hogy nincs mit tenni. Két személy egymástól való búcsújára egy nagyon szép párbeszédet emelhetünk ki példának. *Kandó Lajos „úrficska”* 1775-ben halt meg a pataki iskola falai között, nem sokkal azután, hogy bekerült az iskolába. A párbeszédben édesanyja búcsúzik fiától, aki néhány mondatban vigasztalja a szomorú anyát. Ez a dialógus hasonlít a halotti búcsúztatóknak arra a részére, ahol a halott búcsúzik szeretteitől.³³

A dialógusok egy újabb csoportjában, amelybe a múzsák beszélgetését tartalmazó Kazinczy vers is sorolható, felsőbb hatalmak beszélgetnek a földi halandók sorsáról. Az egyik versben *Páter revocat* könyörög *Libitinának*, hogy húzza ki a holtak névsorából Jósza János nevét, de Libitina hajthatatlan.³⁴ A másik búcsúztató még ennél is érdekesebb és hatásosabb: *Jupiter és Minerva* együttesen kéri *Atroposz* moirát, hogy könyörüljön a kisgyermek Kandó Lajosnak, de Atroposz nem teszi meg a kedvükért.³⁵ Ez a verscsoport némi értelmezésre szorul, hiszen ezek szerint antik istenek döntései irányítják az emberek életét. Vossius azonban megengedi ezeknek az isteneknek az idézését, mivel, mint mondja, itt nem az istenség személyét, hanem inkább a tulajdonságával járó jelentését kell érteni. Libitina vagy Atroposz tehát a Halál megszemélyesítője, a múzsák a szépművészetekéi stb.³⁶

Noha a versek formai elemzése nem lehet ennek a dolgozatnak a feladata, érdemes megjegyezni, hogy ezekben a művekben érhető leginkább tetten a kollégiumi irodalom alkotásai közül a technikai felkészültség. Korántsem igaz az, amit Kazinczy *Az én életemben* írt, hogy diáktársai ekkor csak a Gyöngyösi-féle Leoninust használták,³⁷ mind a verselésben, mind a rímtechnikában nagyon változatos a kézirat szöveganyaga, s számos olyan, a ba-

³² Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 53. vers

³³ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 20. vers

³⁴ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 199. vers

³⁵ Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 1124. 27. vers

³⁶ *Tóth Sándor Attila*: A latin humanitas poétikája II/1. Poesis specialis artis poeticae: Poesis narraiva et lyrica (A költői mesterség sajátos versezetei: az elbeszélő és a lírai költészet). Szeged, Gradus ad Parnassum, 2000. 224.

³⁷ *Kazinczy Ferenc*: *Az én életem*. Budapest, 1987. 85.

rokkból átöröklött formával is találkozhatunk, amelyekkel együttesen egyetlen más kéziratban sem. Képvversek, ekhós versek, rajzokkal illusztrált elbeszélések, akrosztichonok, stb. találhatóak a szövegek között. Ugyanez jellemző a műfajra is: a halottbúcsúztató vers fogalmát kitágították, a címek műfajmegjelölései szerint mintegy harminc, mára szinte ismeretlen műfajban születtek versek.

Kazinczy költészetéről ki szokták emelni a „tanultságot”, mivel példái az antik auktorok, illetve a kortárs német és francia költők voltak. Látszik másfelől, hogy levél-vitapartnerei is alakították költészetét. Azt azonban ritkán tesszük hozzá, hogy a gyermekkori poétikai élmények, a praeceptortól és a társaktól elsajátított tudás is hatással volt Kazinczyra. *Az én életem és a Pályám emlékezete* a pataki évekkel foglalkozó hosszas részei, de első versei is jelzik, hogy „tanult” költészetének legfőbb „arany oszlopa” az iskolai irodalom volt.

F Ü G G E L É K

Kazinczy halott búcsúztató verse Szathmári Király György halálára

A szövegről

A szöveg forrása: Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára Kt. 110. [11a-12b] A vers közlésénél az eredeti kéziratot követtük, a Sárospataki Füzetek 1904. évfolyamában közölt szöveget – mivel nem volt egyértelmű, mi alapján történt a javítás – nem vettük figyelembe. A verset betűhíven adjuk ki, a központosítást értelem szerint javítottuk, a helyesírást azonban nem. A szövegben szereplő közhasználatú rövidítéseket jelölés nélkül oldottuk fel. A kéziratban verscím nem szerepel.

Kazinczy halott búcsúztató verse Szathmári Király György halálára

Melpomene álmában lát egy nagy épületet, melynek támaszszai vagnak, de kivált az épületnek a' közepébe vagon egy arany oszlop, a' mely az egész épületet tartja sok ideig, végtére pedig meg erőtelenedik s' le omlott.

Calliope magyarázza annakutánna a Melpoméne álmát, t. i. hogy az épület jelenti az egész Reform. Statust, de főképp a' S. Pataki oskolát, az arany oszlop, a' mely - majd nem az egész épületnek terhét emelte és sokára le dűl, SZATHMARY GYÖRGY URAT, es szánakozásra méltó szomorú HALÁLÁT.

Melpomene.

Egy álom el végye hogy egész kedvemet,
Nem gondolám! A bú el fogta szívemet,
Alig bírja lábam erőtlen Testemet.

Calliope.

Tudosics éjjeli álmodról engemet!

Melpomene.

Hogy Pheobus el végzé szokott ragyogását,
Forditá estvére rendes lovaglását,
Hesperus el kezdé éjjeli járását,
A hód fel³⁸ függeszté az égre lámpását,
De elébb meg mosom gyenge lábaimat.

³⁸ f<...> bizonytalan olvasat

Tíz oraig tettem rendes munkáimat,
 Akkor körül nézem háló szobaimat,
 Mondám: majd le tészem badjatt tagaimat,

Meg mosván lábamat testem ágyra terül,
 El-fáradott elmém mély alvásba merül,
 Vegre mikor a' hód éjfelkorra derül,
 Szemem eleibe ez a' látás kerül:

Szemlélek egy hosszan ki nyult épületet,
 Melly az építőktől frisen építetett,
 A külső pompára ez nem készítetett,
 Hanem Pallas keze alá engedtetett.

Volt ez épületnek szamos oszlopai,
 Kő, márvány, vas és réz erős tamaszszai,
 Negy szegletű kőből álló kőfalai,
 Hogy le ne huljanak sok báltozatjai.

Ennek közepébe egy oszlop tétetett,
 A' melly tiszta finum aranyból öntetett,
 Ezzel az épület úgy erősítetett,
 Arany Oszlopával hogy meltan *kérkedett*.³⁹

De valamint minden siet estvéjére,
 Ugy ez is siet utolsó végére:
 Sok idő jártával dül a' föld színére,
 Majd nem mindeneknek keserűségére.

Hogy ez oszlop el dült a' ház meg rendüle,
 Mihellyt zuhanással a' földre le düle,
 Minden, ki hallotta, nagy búba merüle,
 Nekem is, másnak is füle meg csendüle.

Ekképpen *álmomból*⁴⁰ mindjárt fel ébrettem,
 Ki ugrám *ágyamból*⁴¹ s' a' földre tétettem,
 Ez oka, hogy elébb szemem' könyveztettem,
 S' gyenge orczaimat meg nedvesitettem.

Tudom, hogy nem tiszted az álmod fejteni,
 De ha talám tudnád álmod meg erteni,
 Kérek, ne mulasd el azt velem közleni!

Calliope.
 Örömet meg fogom mindjárt jelenteni.
 Ez OSZLOP jelenti egy jeles Urunkat,
 SZATHMARY GYÖRGY Urat, a' ki banatunkat
 Vállára vállalá, és minden gondunkat.
 De jaj! jaj! el veszténk arany oszlopunkat.

³⁹ kér <...> bizonytalan olvasat

⁴⁰ ágy<lm>ombol — felülírással javítva a kéziratban

⁴¹ agyamból — értelem szerint javítva

Melpomene.

Meg inkább fogom hat rontani szememet,
 Orczaimtól inkább nem szánom könyvemet,
 Mert nagy keserűség fogta el szívemet,
 Mivel halva látom fő segedelmemet.

Le omlott az oszlop, gyász bórúltt fejünkre!
 Serényen ki vigyazz már békességünkre,
 Kitől várjunk szokot magunk mentsegünkre?
 Nem tudom, ki vigyáz tselekedetünkre!

Midőn eszembe jut az Ur szelidsége,
 Maga viselése s példás kegyessége,
 El bádjad a szívem, bumnak nincsen Vége,
 Nem tudom, ha derül napom fényessége.

Calliope.

Ne sirj, Melpomene! sirással szemedet,
 Ne roncsd, orczaidról töröld el könyvedet,
 Vegyed elő, kérlek, előbbi kedvedet,
 Szokott vigassággal enyhícsd meg szivedet!

Ne sirj, kerlék, *mert* ő⁴² már van hazájában,
 Mellyet szivből kívánt e' földön jártában,
 Ámbár már tetetett e földnek gyomrában,
 De *vigad* a szentek⁴³ szép társasságában!

A' föld sem érdemli az ilyen hiveket,
 Ő nem szenyvedheti a' kegyes szenteket,
 Az egek ohajtyák csak az ilyeneket,
 A' kik illy kegyesen folytatják élteket.

Tudom, hogy a' nagy Ur fel veszi gondunkat,
 El kezdi s' el vegzi boldogulásunkat,
 Fel tamasztya el dült arany oszlopunkat,
 Meg látjuk valaha fő Curatorunkat.

Kazinczy Ferencz.

⁴² kerlék, <*mert*> ő — utólag beszúrva a kéziratban

⁴³ v<...> a szentek — bizonytalan olvasat

BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997–2000

Bibliográfiánk Kazinczy Ferenc nyomtatásban megjelent műveit, valamint a róla és műveiről szóló irodalmat tartalmazza. Előzményei:

- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia. [I.] 1775–1980. Miskolc, 1981. 337 p.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia II. 1980–1990. Sátoraljaújhely, 1994. 120 p.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991–1992. In: Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1993. 193-200.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993. In: Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 79-85.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994–1996. In: Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 101-116.

Sajtó alatt van Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája a közgyűjtemények kéziratárainak állományából Busa Margit munkájaként.

Az alkalmazott rövidítések feloldása a KazBibl I. és II. kötetében.

Újabban kiadott periodikumok rövidítése:

HOMÉvk = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc).

MNyelvjár = Magyar nyelvjárások (Debrecen).

SomKult = Somogyi Kultúra (Kaposvár).

SzépLitAj = Szépliteraturai Ajándék.

TörtTudKözl = Történettudományi Közlemények.

ÚjForr = Új Forrás.

1997**II.**

- Éliás Balázs–Koós István–Sváb Antal: Laczka János Bessenyei életrajzának még egy autográf példánya és a harmadik német nyelvű Bessenyei-nekrológ. [Bessenyei kéziratát Laczka Kazinczy-nak ajándékozta.] = Iris 4. sz. 84-86.
- Orosz László: Berzsenyi verseinek kiadásáról. [A költemények megírásának időrendje bizonytalan.] = ItK 408-419. [Utána:] Kőrösi Imre: Válasz Orosz László megjegyzéseire. [Kazinczy részt vett a versek időrendi besorolásában.] = Uo. 419-420.
- Ozsvald Árpád: Kazinczy jegyzetei egyik „Orpheus”-kötetében. 1790. év első negyedévében felsorolja az 1815-ig megjelent munkáit. [A címlap verzőjén fotó az autográfáról.] = Iris. 4. sz. 83-84.

III.

- S. Benedek András: Az idegenségtudat kutatás útvesztői – kissé kárpátaljai szemmel a csehszlovákiai magyar lexikonban. Pozsony. = Kisebbségkutatás 3. sz. 306-399.
- Bertók Loránd: Van-e magyar tudomány? Idegen minták másolása és hazai hagyományok. Idézete a magyar nyelv védelmére: „Korunkban nem támadt még új Kazinczy, aki... [megszüntetné] a betolakodott idegenséget”. = MNemz nov. 15.
- Bessenyei György: Olvasó magyarok. [Említi Kazinczy „állítólagos Klopstock-fordítását”.] = LyÓra 2. sz. 27-28.
- Erdélyi Ilona: Egy kései kiengesztelődés kísérlete. (Néhány megjegyzés a „Pyrker-pör” kapcsán.) = ItK 1996 [!] 630-648.

- Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. (Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül.) = Ttáj 1996 [!] 6. sz. 89-91.
- Fried István: Irodalomteremt(őd)és vagy (mű)fordítás. Fordítói kétségek és bizonyosságok a 18-19. század fordulóján a magyar irodalomban. = Lit 3. sz. 288-301.
- Fried István: Kazinczy Ferenc és a német irodalom (1780–1795). = SzÉvk 9. 39-42.
- Iván Henrietta – Tóth Anna Sára: Tanárki János, a gárdonyi Tassó-fordító. [Nem bizonyítható, hogy ismerte és felhasználta Kazinczy az 1805-ben kiadott Tassó-fordításához.] = Iris 4. sz. 86-89.
- Pomogáts Béla: Hiányzik a párbeszéd. Kulturális ellentétek, átjárhatatlan szekértáborok. A nemzeti és európai orientáció ellentéte... sok nézeteltérést és szellemi küzdelmet okozott a 18. és 19. század fordulóján a többek között Kazinczy által vezetett kulturális megújulás és nyelvújítás körüli harcokban. = MNemz aug. 30. 14.

IV.

- Batári Gyula: Vallomások a Bibliáról. Magyar költők a Könyvek könyvéről. Többek között Radnóti Miklós írása: „Állandó olvasmánya az utóbbi időben... Kazinczy... a Pályám emlékezete.” = EvÉl aug. 3. 2.
- Békési Gábor – Sváb Antal: Kazinczy Zrínyi-centója. = SzÉvk 9. 7-18.
- Bojtor István: Emlékezés Érsemjénben. [Híradás a Kazinczy Ferenc Társaság kibővített elnökségi üléséről. Előadók: Fülöp János: Kazinczy aljegyzői, iskola-felügyelői, levéltári, főgondnoki és nyelvészeti érdemei. Hőgye István: Irodalmi és közegyházi munkássága. Kiss Endre József: A nyelv-művelő. Tőkés László a Társaság tiszteletbeli tagjává választotta.] = RefL júl. 20.
- Boronkai Szabolcs: Arcképek Sopron 19. századi német nyelvű irodalmi életéből. Romy K. Gy. életrajza, kapcsolata Kazinczyval. = SSze 1. sz. 17-21.
- Busa Margit: Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. Eredeti fényképek közlésével. = SzÉvk 9. 53-66.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994–1996. = SzÉvk 9. 101-116.
- Busa Margit: A budai Kazinczy-kút. Felállították a Bécsi kapu téren 1936-ban. = SzÉvk 9. 97-100.
- Debreczeni Attila: Csokonai és Kazinczy kapcsolata. Bevezetés. A levelezésük felsorolása. 67-68. Fejezetcímek: 1792-1794: Mester és tanítvány 69-73. 1801: A kapcsolat megindítása 73-75. 1802–1803 (és 1784): Nézeteltérés, tiszteletadás (és félreértés?) 75-78. 1803: Dayka „hagyományai” 79-81. 1804. febr.-márc.: A Lilla-kötet története (I) 81-83. 1804. ápr.-jún.: A nagyváradi temetés, A Halotti versek és a Dorottya 84-87. 1804. szept.-nov.: A Lilla-kötet története (II) 87-91. Jegyzetek 92-96. = Könyv és Könyvtár. Debrecen. 67-96.
- Dienes Dénes: Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéhez. = SzÉvk 9. 67-70. Hivatkozás: Kováts Dániel: A széphalmi emlékhely kiépülésének történetéből. = SzÉvk 1995. 369-388.
- Éliás, Stefan: Kazinczy Ferenc és Kassa. Ferenc Kazinczy a Košice. = Történelmi Közlemények Abaúj-Torna Várm. Kassa Múltjából. 1. sz. 138-147.
- Fehér Erzsébet: Két Kazinczy-levél iskolaügyben. 1788. szept. 11. [helyesen: 1786], 1788. jún. 11. Ajánlja tanulmányozásra Vályi András Normális Methodus c. könyvét. = SzÉvk 43-44.
- Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emlékcarnok látogatókönyvei (1900–1948). = SzÉvk 9. 89-96. Előzménye. A széphalmi emlékcarnok első látogatókönyve (1876–1891). = SzÉvk 1995. 389-396.
- Hőgye István: Új adatok a Kazinczy–gr. Török és Kossuth családok kapcsolataihoz. = SzÉvk 9. 45-52.
- Kazinczy-Volosin alap. Jótékony célú egyesület, alapítója anyai ágon Kazinczy Ferenc leszármazottja: Volosin Lili. [Cikk írójának neve nélkül.] : Amerikai Reformátusok Lapja júl.-aug. 4. sz.
- Korompay H. János: Egy kritikai iskolából a kritika kétségbevonásáig. [Kazinczyt nem tartották mesterüknek a Regélő Pesti Divatlap, a Pesti Divatlap írói.] = ItK 1-2. sz. 86-110.
- Lukácsy Sándor: Egy régi irodalmi szalon Pesten. [A Károlyi-palota az írók találkozó helye. Itt béült ki Kazinczy Kisfaludy Károllyal. Bártfay naplójából kiemelt részletek. = LyÓra 2. sz. 24-25.

- Major Gyula: Eltűnt budai temetők. [Felsorolás a középkortól napjainkig. A vízvárosi temető szomszédságában találták meg Martinovics Ignác és vértanú társai maradványait. Közölve Kazinczy F. rajza a kivégzés helyéről.] = Népszab aug. 13. 24.
- Margócsy István: Magyarok Mózese. Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatához. = 2000. 11. sz. 53-57.
- Nagy Gáspár: Költészeti bolyongások. [Kölcsey Csekén 1823. jan. 22-én Kazinczyra gondolva elképzeli, hogy „Ferenc úr... kertjében rőtta lépteit, kigondolván a strófákat, melyeket jegyzetelt.”] = LyÓra 2. sz. 1-3.
- Orosz László: Berzsenyi verseinek kiadásáról. [Az 1808-ban kiadásra összeállított verseit Kazinczy átszerkesztette.] Ld. Kőrösi Imre: Válasz Orosz László megjegyzéseire. = ItK 418-420.
- Osztovits Ágnes: Senki más nem írhatja meg az én történetemet. [Születésnap beszélgetés a 80 éves Szabó Magdával. Fiataloknak ajánlja, olvassák el Kazinczy Fogságom naplóját.] = MNemz okt. 4. 17.
- Ráday Mihály: Széthordott kastélyok. Unokáink sem fogják látni c. tévéadásban eml. Kazinczy többször járt Beck Pál földmérőnél Tégláson, aki a Dégenfeld-kastélyt építette. = MNemz jún. 21. 23.
- Révai Józsefnek Lochlieber, Franz Sales német festő által festett arcképét másolta Donát János. A hírt közli Kazinczy Helmechy Mihálynak 1815. szept. 18-án írt levelében. = MNemz ápr. 5.
- Szekér Endre: Kovács András Ferenc Kufstein-verséről. [Életrajzi adatok Kazinczy fogolytársairól. Szerb Antal megállapítása: „Magyar írónak lenni annyit jelent, mint Kazinczy barátjának lenni.”] = Forrás 4. sz. 66-67.
- Szilágyi Ferenc: Kálvinizmus. [Kazinczy naplójegyzetei szerint „rettegett, hogy vallásváltoztatásra kényszerítik.”] = RefL jan. 2.
- Szili Ferenc: A Széchenyi család és Balatonfüred. [Kazinczy 1789-ben járt Füreden és Arácson.] = SomKult 1996 [!] 4-6. sz.
- Szűcsné Csiszár Magdolna: Emlékezés egy tudós tanárra, Sipos Pálra. [Kazinczy barátja volt, munkásságát dicsérte.] = Honism 2. sz. 93-96.
- Takács Gyula: Írások Berzsenyi Dánielről. Kazinczy, a Berzsenyi-versek között nem adta ki Berzsenyi Fohászokdás c. versét. = Forrás 2. sz. 93-96.
- Tolcsvai Nagy Gábor: Esztétikai világszemlélet – szekularizált eszkatológia. [Kazinczy életművéről. Az esztétikai ítélet Kazinczynál: az ízlés. Rend, norma, szabadság: közösség és egyén. A protestáns etika és a munka szelleme. = ProtSzele 1966 [!] 2. sz. 77-90.
- Tóth Orsolya: Tokaji és slivovicza. Az Árkádia-pör és Kazinczy ízlés felfogása. = SzéplAj 1-2. sz. 84-99.
- Váczy János: Az igazgató. Részlet a Kazinczy Ferenc és kora kiadatlan II. köt.-éből. = SzÉvk 9. 19-38.

V.

- Anyanyelvi versenyek. [Közölve a nyertesek és tanárok névsora.] [Graf Rezső] G. R.: „Egy kapocs, amely mindennél erősebb”. - Erdélyi Judit: „Beszélni nehéz”-körvezetők találkozója Balatonbogláron. - Csicsai Zsolt: Péchy Blanka nyelvnevelő tábora Balatonbogláron. Komoróczy György–Mészely József: Anyanyelvi versenyek Nagyváradon. = ÉA 4. sz. 14.
- Deme László: Bárcki Géza emlékérmé és emlékérmesek. Előadás, elhangzott a Beszélni nehéz mozgalom országos találkozóján az Óbudai Kossuth Gimnáziumban máj. 3-án. = ÉA 4. sz. 16.
- [Deme László] D. L.: Kazinczy-díjak, Kazinczy-jutalmak. Az 1997. évben megrendezett versenyek. A Kazinczy-jutalmak értékelése, a nyertesek névsora. = ÉA 4. sz. 16.
- Kálmán Gyula: Horvát István (1784–1846). Arcképpel. Kazinczy nyelvújítási mozgalmát terjesztette. = Honism 2. sz. 3-5.
- Kerégyártó Mihály: A széphalmi Kazinczy-emléksarnok. = Honism 5. sz. 81-82.
- Laczó Balázs: „Nyelvünk a létünket jelenti.” [Százhusz diák az országos Kazinczy-versenyen Győrött. Fénykép a díjazottakról és tanáraikról.] = Kisalf ápr. 28.

- Maróti István: „A hit hegyeket mozgathat.” [Deme László a nyelvújításról, a sajtó felelősségéről. Deme László köszöntése 75. születésnapja alkalmából.] = *ÉA* 2. sz. 8.
- N. G.: Kazinczy-díjasok. [1963-tól kitüntettek 15 színészt, 7 rádió- és tévébemondót, 23 pedagógust. 1997-ben Bözsöny Ferenc, Papp Sándorné és Szabó Zoltánné vette át a díjakat.] = *Köznevelés* 13.
- Veres László: A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumi szervezet tevékenysége az 1991–1996. közötti időszakban. Eml. a Kazinczy Múzeum és a Kazinczy-emlécsarnok. = *Honism* 2. sz. 39-42.
- Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. Szerk. Kováts Dániel. Fel. kiadó Fehér József. Sátoraljaújhely. 443 p.
- Hírlével 24. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1997. febr. 12 p. - Fehér József: Fried István Kazinczy-könyvéről. 7.
- Hírlével 25. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1997. nov. 12 p.

1998

I.

- Kazinczy Ferenc Összes költeményei. [A MTA Kézirattárában őrzött kéziratos hagyatékából a versek kritikai kiadása.] Sajtó alá rend. Gergye László. Bp. 458 p.
- Régi magyar költők tára XVIII. század -
- Kazinczy Ferenc: Tövises és virágok. [Javított utánnomlás, 9. kiadás.] Sajtó alá rend. Kováts Dániel.
- Ld. KazBibl adatait.
- Kazinczy könyvtár -

III.

- Domonkosi Ágnes: Kazinczy Sallustius-fordításának ö-zése. = *MNyelvjár* 35. köt. 87-94.
- Hartvig Gabriella: „Legyen a mi levelezésünk szívből, nem szívért”. A Yorick és Eliza levelei körül zajló fordítási vita. (Sterne, Laurence: Letters from Yorick to Eliza.) = *ItK* 693-704.
- Gyapay László: Kazinczy a debreceniségről. [Kölcsey Csokonai-recenziójának háttéréhez.] = *ItK* 31-66.
- Margócsy István: Szigvárt apológiája. = *ItK* 655-667.

IV.

- Busa Margit: Kazinczy Dayka Gáborról. A Kazinczy-kéziratok bibliográfiai munkálatairól. Előadás, elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság 1998. évi közgyűlésén.
- Csohány János: Tudományos ülés a templomban [Fonyban]. Többek között Fehér József előadása a Kazinczy Ferenc Társaság hagyományteremtő és ápoló tevékenységéről. = *RefL* okt. 25.
- Deé Nagy Anikó: Kazinczy Ferenc könyvei Marosvásárhelyen [a Teleki Tékában]. = *MKsz* 411-415.
- T. Erdélyi Ilona: Politikai restauráció és irodalmi újjászületés. Bp. 156 p.
- Füzes Mária: Kazinczy a grafológia tükrében. = *Új Elixír* márc. Ua. = *Uo.* 1992. dec.
- Gergye László: Múzsák és gráciák között. Kazinczy és a grácia-költészet. Bp.
- Jászberényi József: Arion a Bölcsesség Templomában. [Horváth Ádám és Kazinczy levelezése.] = *ProtSze* 3. sz. 152-181.
- Kósa Csaba: Magyar alakok. Hat és fél esztendő börtönmélyben. [Kazinczy fogsága.] = *RefL* jún. 21.
- Kovács Sándor Iván: Hat magyar fürdő-bagatell. [Említve a váradi fürdő, ahol Batsányi, Csokonai, Kazinczy találkozott.] = *Pannon Tükör* 3. sz. 31-37.
- Hévízi irodalmi napok -
- Kovács Sándor Iván: A széphalmi nyelvmúzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem. = *Iris* 174-175.
- Kováts Dániel: Kulturális és tudományos műhelyek. [A Kazinczy Társaságról.] = *ÚjHol* 19. sz. 70-78.

- Margócsy István: Milbacher Róbert keservei és nyájkodásai avagy semminél több valami. Kritika-gyűjtemény az elmúlt 15 év irodalmáról. = Jekor 12. sz. 1319-1327.
- Márton László: A kitaposott zsákutca, avagy a történelem a történelemben. [Műfajok és írásmódok közötti „törésre példaként” Kazinczy Bács megyei gyötrelmei és a Fogságom naplója c. munkáit említi.] = Jelenkor 2. sz. 148-169.
- Merényi Annamária: „Énekelsz, s hány érti magas dalod?” Kazinczy körének Ungvárnémeti [Tóth László] olvasata. = SzépLitAj 1. sz. 61-73.
- Mezei Márta: Kazinczy kiadói munkásságáról. A kötet szerkesztő. = Mesterek, tanítványok. 187-202.
- Mezei Márta: A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig. = Debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó. 192 p.
- Csokonai könyvtár -
- Osszián énekei. [Részletek Kazinczy 1814. évi kiadásának szövegéből.] Sajtó alá rend. Banga Ferenc és Szemethy Imre. Utószó Buda Attila. ELTE Historia Litteraria. 156 p.
- Képes prózátár -
Ism.: [Rónay László] (r. I.) = ÚjEmb jún. 18.
- Potoszky Júlia: Rómeó ne add fel! „A színház nem fölösleges fényűzése a világnak, hanem lelki szüksége.” Kazinczy véleménye. = MNemz jan. 24.
- Rohonyi Zoltán: „Úgy áll meg itt a pusztán.” (Kazinczy „Fogságom naplója”). = Alf 3. sz. 108-110.
- Ruzsiczky Éva: Berzsenyi és Kazinczy vitája az irodalmi nyelvről. = Bárka 1-4. sz. 186-190.
- S. Sárdi Margit: Kazinczy Klára és férje. [Költő és Pálóczi Horváth Ádám.] = Itk 541-546.
- Szabó Zoltán: A magyar szépírói stílus történetének irányai. (A stílustörténet négy korszaka: I. A kezdetektől Kazinczyék stílusreformjáig. II. Kazinczyék stílusreformjától Petőfi és Arany népies stílusreformjáig. III. Petőfi és Arany népies stílusreformjától a Nyugat újításáig. IV. A Nyugat újításától a jelenig.) Bp. MTA Nyelvtudományi Intézet 162 p.
Ism.: Kemény Gábor = Itk 2000. 534-438.
- Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. [Kazinczy Bács megyeyének elemzése.] Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 490 p.
- Csokonai könyvtár 16. -
Ism.: Tóth Orsolya. = Jekor 1999. 1266-1269.
- Taxner Tóth Ernő: A tavaszi megújulás ünnepe. „Küzdj és bízva bízzál”. [Kölcsey, Bessenyei, Kazinczy véleménye, hogy csak a szellem erejére építheti nemzetünk a fölemelkedés szándékát.] = MNemz jan. 17. 11. sz.

V.

- Beke György: Kazinczy szülőfalujában. [Érsemjénben Bossányi Ferenc udvarházában élt hét éves koráig. Itt felállított szobrát Fráter Lóránd „muzsikálta össze” 1907-ben.] = ÉA 1. sz. 1.
- Deme László: Kazinczy-díjak, Kazinczy-jutalmak. Közölve a díjazottak névsora. = ÉA 4. sz. 14.
- [Graf Rezső] G. R.: „A szó igaz hőse akarok lenni”. [Nagy László gondolata is vezérelte Győrött a Kazinczy-érmekért vetélkedő versenyzőket.] = ÉA 4. sz. 15.
- Hérics Lajosné: A Kazinczy anyanyelvi táborról. = ÉA 5. sz. 14.
- Kováts Dániel: A nemzeti szeretet kapcsa. [A tanuló írásbeli és szóbeli szereplése az anyanyelvi versenyen.] = ÉA 1. sz. 1.
- Maróti István: Péchy Blanka üzenete. [A Kazinczy-díj alapítója a Beszélni nehéz c. könyvében írja: „Égetően időszerű... az általános beszédkultúra megteremtése...”] = ÉA 5. sz. 1.
- Széphalom kötelez! Szakonyi Károly köszöntője az Édes Anyanyelvünk verseny országos döntőjén Sátoraljaújhelyen. = ÉA 1. sz.
- Hírlevél 26. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1998. máj. 12 p.
- Hírlevél 27. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely. 1998. okt. 12 p.

1999

I.

- Biblia Kazinczy Ferenc szavaival. Új testamentumi históriák. Ismétlés. Ld. KazBibl. 1991. évnél.
- Kazinczy Ferenc: Anekdotonok. Szentimrey-Vén Dénes közzétételében. = SzÉvk 10. 225-239.
- Kazinczy Zrínyi-jegyzetei. Közzéteszi Békési Gábor és Sváb Antal. = SzÉvk 10. 260-288.

II.

- Danielisz Endre: Egy Kazinczy-levél Arany János hagyatékában. [Szemere Miklósnak. 1830. jan. 9.] = SzÉvk 10. 147-149.
- Enyedi Sándor: Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése. 1809. ápr. 13., 1831. aug. 18. = ItK 205-210.

IV.

- Ágoston István: Gróf Török Lajos emlékezete. = SzÉvk 10. 99-112.
- Alexa Károly: „Földre megtompítván esék maga vasát”. (350 éves éves – talán – a Szigeti veszedelem.) „Kazinczy... a Zríniás szót is megköltötte.” = MNemz jan. 2. 17.
- Alexa Károly: „Tenéked ropognak oltárom tömjényi.” Széchényi Ferenc (1754–1820) emlékezete. [Kazinczy véleménye: „Megzavart látása – írja első találkozásukról. – Ennyi méltóságot emberben nem láttam...”] = MNemz máj. 22.
- Barsi Ernő: Kazinczy Ferenc és a zene. = SzÉvk 10. 179-194.
- Békési Gábor: Csokonai megvalósult tervezete: Kazinczy Zrínyi-kiadása. [Zrínyi munkáit kiadta 1816-ban 1817-es keltezéssel.] = Iris 1-2. sz. 221-227.
- Bonis Béla: Kazinczy, a magyar nyelv szerelmese. Emlékezés Érszemjénben. = Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, nov. 5., 2. és 13. p.
- Busa Margit: Kereszt a Szent Koronán. = MNemz nov. 30. 18. - Ld. még 1989. évnél.
- Busa Margit: Kazinczy Ferenc kéziratának bibliográfiájáról. Munka közben. = SzÉvk 10. 247-249.
- Csillag István: Zrínyi „Áfium”-ának „Fátum” c. másolatai. [Kazinczy Afiumnak nevezett Zrínyi-művét több esetben Fátum címmel írták.] = Iris 1-2. sz. 203-210.
- Dávidházi Péter: Párbeszéd korszakok határán. [Egy sokatmondó félreértés Kazinczy és Toldy levelezésében.] = Alf 355-364.
- Dombóvári János: Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének. Mosonyi Mihály zeneműveiről. = SzÉvk 10. 195-206.
- Fehér Erzsébet: Kazinczy két tanulmánya Sárospatak múltjáról. = SzÉvk 10. 133-145.
- Fried István: Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy-portréja. = SzÉvk 10. 215-223.
- Gyapay László: Egy recenzió tétje. [Kazinczy 1813. évi Dayka-kiadásáról. Kölcsény befejezetlen kritikája Dayka Gáborról.] = ItK 273-290.
- Hankó Ildikó: A magyar Golgota mártírjai. A vesztőhely régészeti feltárása az aradi vár közelében. Kazinczy Lajos holttestét nem találták meg. (Térkép közölve.) = MNemz okt. 6.
- Hungaria Litteraria. Kufstein rabjai. - Kazinczy Ferenc és Batsányi János. = TV2 adás [név nélkül] nov. 7.
- Illia Mihály: Kazinczy a huszadik században. = Talentum c. rádióadás, okt. 10. Ism. okt. 12.
- Isépy Dezső: Néhány széphalmi Kazinczy-ereklye sorsa. = SzÉvk 10. 241-245.
- Katona Béla: Kazinczy Ferenc Nyíregyházán és Szabolcs–Szatmár–Beregben. Nyíregyháza. 46 p. Ism.: Fehér József. = Hírlevél 29, 13.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Kazinczy Bálint és utódai. = SzÉvk 10. 77-87.
- Kiss Endre József: Kazinczy Ferenc a könyvtárban. = SzÉvk 10. 207-213.
- Kiss Farkas Gábor: Kazinczy Zrínyi-jegyzetei. = Iris 1-2. 217-220.
- Kiss Farkas Gábor: Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiről. = SzÉvk 10. 255-259.
- Kovács Sándor Iván: A széphalmi nyelv-múzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem. = SzÉvk 10. 251-253.

- Kováts Dániel: Zempléni Kazinczy-ünnepok 1859-ben. [Sárospataki, sátoraljaújhelyi, széphalmi események nyomtatott és levéltári dokumentumok alapján.] = HOMÉvk. 37. köt. 657-676.
- Laczházy Gyula: Zrínyi, Dorfmeister, Krafft, Kazinczy. = Iris 228-233.
- Laki-Lukács László: Epizódok a Kazinczy és a Ragályi családok történetéből. Kazinczy Ferenc borsodi kapcsolatai. = SzÉvk 10. 125-132.
- Markovecz Imre: A Kölcsey Társaság elnöke, Misley Károly Kölcseynek Kazinczy Ferenc halálára írt, és az Akadémián elmondott beszédének kéziratát nyújtotta át. A debreceni ref. kollégium Nagy-könyvtárában helyezték el. = MNemz márc. 21.
- N. Tóth Ida: „Tessék kevésből sokat!” Gedeonok a Ráday-kastélyban. Kazinczy feljegyzései bizonyítják, hogy a Rádayak milyen fontos eseménynek tartották a színjátszásokat. = MNemz okt. 9.
- Onder Csaba: Retorika és ironia. Az élőbeszéd szerepe Csokonainál, Kazinczynál, Kisfaludy Sándornál, Berzsenyinél, Kölcseynél. = Alf 1. sz. 41-60.
- Ozsvald Árpád: Kazinczy. (Vers.) = NyKult okt.-dec. 3.
- Porkoláb Tibor: „A hálás utókor”. Az emlékjelállítás mint rituális (ön)legitimáció. [Többek között a centenáriumi Kazinczy-ünnepségekről is.] = SzÉvk 10. 151-163.
- Praznovszky Mihály: A széphalmi nyelvmúzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem létesítéséről. = Iris 1. sz. 174-175.
- Praznovszky Mihály: Egy nógrádi táblabíró reformjavaslatai (Kazinczy Ferenc és Mocsáry Antal kapcsolata). = SzÉvk 10. 113-124.
- Sz. Kürti Katalin: Kazinczy és a debreceni művészeti élet. = SzÉvk 10. 165-178.
- Tóth Péter: „A nagyok támasza tudott lenni.”. A kétszáz éve született Stettner (Zádor) György pályaképe. Kapcsolata Kazinczyval. = VasSz 6. sz. 711-732.
- Török Lajos: Felvilágosodás vagy valami más? Folytonosság vagy fordulat? = Alf 1. sz. 103.
- Váczy János: Az izgató (2.) Részlet a szerző Kazinczy Ferenc élete és kora c. munkájának kiadatlan II. kötetéből. = SzÉvk 10. 75-86.
- Vásárhelyi Ilona: A Hymnus mint Kölcsey istenkép-fejlődésének fordulópontja. [Kölcsey kapcsolata Kazinczyval.] = Déri Múzeum Évk 1997/98. Debrecen, 1999. 555-564.
- Szabó Zoltán. Kazinczy működése mint korhatár. Korhatárok: A Magyar szépirói stílus kialakulása Kazinczy stílusreformjág, és utóbb Petőfi és Arany Népies forradalma. = ??
Ism.: Czetter Ibolya. = Műhely 3. sz. 75-77.
- Várhelyi Ilona: A Hymnus mint Kölcsey istenkép-fejlődésének fordulópontja. [Idézetek Kazinczy leveleiből.] = Déri Múzeum Évk. 555-564.
- Török Lajos: Felvilágosodás vagy valami más? Folytonosság vagy fordulat? = Alf 1. sz. 97.

V.

- A Halotti Beszéd-től az Édes Anyanyelvünkig. Nyelvtudományi múzeumot terveznek a széphalmi Kazinczy-emlékparkba. = ÉszakMo jan. 8.
- [Deme László] D. L.: Az 1999. évi Kazinczy-jutalmazottak. = ÉA 4. sz. 14.
- [Graf Rezső] G. R.: Az országos döntő nyertesei a Kazinczy-versenyen. = ÉA 1. sz. 13.
- [Graf Rezső] G. R.: Az anyanyelv vigyázói. Győr, ápr. 23-25. [Z. Szabó Lászlóra emlékeztek.] Közölve a Kazinczy-verseny díjazottjainak és tanáraiknak névsora. = ÉA 4. sz. 15.
- Hercegi Károly. A Kazinczy-díj Alapítvány 1999. évi kitüntettjei az Oktatási Minisztériumban megtartott ünnepségen. ÉA 4. sz. 14.
- Kása Magdolna: „Partium” nyelvművelő tábor. Kolozsvárott Aranka György Nyelvművelő Kör 1995-ben alakult a Duna TV beszédművelő műsorának alapján. = ÉA 4. sz. 14.
- Kováts Dániel: A Kazinczy Ferenc Társaságról. = Magyar Napló, 9. sz. 72-73.
- [Minya Károly] M. K.: Pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye Budapesten a Tanítóképző Főiskolán. [Díjazottak névsora.] = ÉA 4. sz. 14.
- MTI [híre]: Magyar nyelv múzeuma épül [Széphalmon]. Tisztújító nyelvépolók. = MNemz dec. 13.
- n. t. i.: Kazinczy-verseny a Dunántúlon [Balatonbogláron, ált. iskolások számára.] = MNemz ápr. 16.

- Pásztor Emil: A magyar nyelv múzeuma, létesítésének fontosságáról. = ÉA 4. sz. 7.
- S. A.: A szép szó szeretetét hirdették Győrött. = Kisalf ápr. 14.
- Szigeti Sándor: 15 éves a Kazinczy Múzeum. = ÚjhKörk dec. 13.
- Szilágyi Ferenc: Tövises és virgácsok. [Epigrammák.] = ÉA 5. sz. 1.
- Tisztújító anyanyelvápolók. Magyar nyelv múzeuma épül. = MNemz dec. 13.
- Ujj [Ujj Péter]: A Kazinczy Társaság a magyar kultúra egyik meghatározó tényezője. = ÚjhKörk dec.
- Wacha Imre: Az általános iskolás korosztály Kazinczy-versenyének tapasztalatai. = ÉA 5. sz. 14.
- Hírlevél 28. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljújhely, 1999. márc. 12 p. - Isépy Dezső: Széphalom, 1944. december. 2. - Kováts Dániel: A Magyar Nyelv Múzeuma megteremtéséről. 4.
- Hírlevél 29. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljújhely, 1999. nov. 16 p.

2000

I.

- Kazinczy Ferenc: Fény és homály. Válogatott költemények. Válogatta, szerkesztette: Kováts Dániel. Kiadó a miskolci Herman Ottó Múzeum. Rajz. Czinke Ferenc. Miskolc. 96 p.
- Poetai Gyűjtemény 1. -
- Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. A szöveget gondozta, jegyzetelte Szilágyi Márton. Fenyő István: Utószó. Bp. 150 p. [A külső, hátsó borítólapon Halász Gábor írásának közlése.] Kiadást ld. KazBibl kötetekben.
- Millenniumi könyvtár -

III.

- Bódi Katalin: Dayka Gábor kiadatlan Batteux-fordítása. [Dayka Gábor műveit kiadta Kazinczy 1913-ban.] = ItK 497-507.
- Debreczeni Attila: „Fenség” és „Grácia”. Ízléstörekvések. [Kazinczy fordításairól.] = ItK 311-352.
- Shakespeare Hamlet monológja Kazinczy fordításában. = 2000. 10. sz. 32.

IV.

- Bodor Béla: A vitéz szabó legény esete a valósággal. [Jelki András történetével kapcsolatban idézi Kazinczy Pályám emlékezete c. munkáját arról, hogyan vélekedtek korábban az eltérő bőrszínű emberekről.] = Élet 4. sz. 370-376.
- Bugár-Mészáros Károly: A nemzet „elcsomagolt” méltósága. [A főúri kastélyok között említve a péceli Ráday-kastély, ahol Kazinczy sokszor időzött.] Fotó is. = MNemz 2000. jún. 17.
- Grétsy László (szerk): A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. A kötet címe Kazinczy verscíme. E címadó versen kívül közlik Kazinczy Aranka Györgynek 1810. júl. 1. írt levelének részletét. 243. p.
Ism. Zimányi Árpád. = ÉA 4. sz. 15.; Kováts Dániel. Honism 5. sz. 53-54.
- Kovács Sándor Iván: „S merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának”. A két folyó metaforikája és színeik. [Szöke, kék.] Kazinczy és kortársainak költészetében előfordulnak. = ÚjForr 9. sz. 49-66.
- Kazinczy munkájának legszebb gyümölcse. A nagy nyelvművelő volt gyümölcsösének helyére épül a Magyar Nyelv Múzeuma. Közölve az épület tervrajza. = ÉszakMo júl. 12.
- Kováts Dániel: A két Kazinczy emléktáblája előtt. Avatóbeszéd Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos Tornalján [Szlovákiában] okt. 8-án elhelyezett emléktáblájánál. = Hírlevél 31. 2-3.
- Magyar Nyelv Múzeuma létesítése a széphalmi kertben. Fehér József ismertetése. = A Duna TV Millenniumi Krónika c. műsorában jan. 23-án.
- Márton László: Utószó. [Czóbel Minka anyai nagyanyja Kazinczy Zsófia. Családi leszármazásról.] = Czóbel Minka: Pókháló. Pécs. 137 p.
- Mezei Márta: „Magamat ragyogtatom”. Közéletek a Fogságom naplójához. = ItK 416-439.

- Orosz László: Berzsényi és Kazinczy. [Kis János ismertette meg Kazinczyval Berzsényi verseit.] = Iris 1. sz. 55-62.
- Orosz László: Katona József és Kisfaludy Károly. Pápay Sámuel Kazinczyhoz írt levelét idézi Katona és Kisfaludy Károly dramaturgiájáról a Bánk bán betiltása kapcsán. = Forr 11. sz. 54-59.
- Tóth Péter: Egy befejezetlen és kiadatlan toldalék a múlt század első harmadából. Horváth József Elek: A Magyar szépnem tudósi és írói. Levele Kazinczynak Dukai Takács Juditról. = Élet 2. sz. 159-179.
- Tóth Péter: A „Magyar Sapho” Dukai Takács Judit és íróbarátai [Kazinczyról is]. = Élet 11-12. sz. 1016.

V.

- D. L. [Deme László]: Kazinczy-jutalmak. [Névsor.] = ÉA 4. sz. 14.
- D. L. [Deme László]: Útravaló az aranyjelvény-szerzőknek. [Általános iskolások Kazinczy-versenyéről.]
- G. R. [Graf Rezső]: „A vetett mag biztosan teremni fog.” A sátoraljaújhelyi „Édes anyanyelvünk” verseny nyertesei. = ÉA 1. sz. 14.
- Graf Rezső: A gondolat hangzó tolmácsolása. Győr, ápr. 28-30. [A Kazinczy-versenyéről.] = ÉA 4. sz. 10-11.
- Hérics Lajosné: A Kazinczy anyanyelvi tábor 19. éve ürügyén. = ÉA 5. sz. 16.
- Hérics Lajosné (szerk.): „Mondd, és én hallom...” A középiskolások győri Kazinczy-versenyei. [Megjelent a Kazinczy-versenyek 35. országos döntőjére.] Szerzők: Bencédy József, Deme László, Herczegi Károly, Hérics Lajosné, Kerekes Barnabás, Kovács László, Kováts Dániel, Maróti István, Szathmári István, Wacha Imre. Győr. 134 p.
- Kazinczy-emlékliget Alsóregmecen. = ÉszakMo jan. 28.
- Kisújszálláson országos Kazinczy-verseny [általános iskolásoknak]. = MNemz márc. ??
- L. B.: Kazinczy-verseny harmincötödször. Megvalósult Péchy Blanka álma. = Kisalf máj. 2.
- Szemkeő Judit: „A szeretet elhalása minden nyelvrontás igazi gyökere.” [A Kazinczy-versenyekről.] = ÉA 4. sz. 10-11.
- (zső): Gazdag örökség. [A Kazinczy Ferenc Társaságról.] = Szabad Újság (Pozsony). 12. sz. márc. 22.
- Hírlevél 30. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk., Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely 200. máj. 16 p.
- Hírlevél 31. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Szerk. Fehér József, Högye István, Kováts Dániel. Sátoraljaújhely 2000. dec. 16 p.

Szerkesztői megjegyzés:

Dr. Busa Margit a fenti adatok kiegészítésével a nyomtatásban megjelent teljes Kazinczy-irodalom katalógusán, egy Kazinczy Ferenc adattár összeállításán dolgozik.

KOLLENER ISTVÁN Kazinczy sírjánál

Lombok árnyában, hol a fülmilének
Fájdalommal telt dala zeng epedten,
Hol szerelmet, but, örömet s nagy álmot
Suttog a szellő:

Itt pihensz költő, kit a Múza ajka
Illetett csókkal s kinek a borostyán
Hervadatlan, zöld koszoruja díszlik
Itt e hazában.

Földi élted bár lenyugodt e sírba:
Szellemed nem tűnt feledésbe – oh nem!
Fenn ragyog mindig: ragyogása szép nap
A magyar égen!

Szenvedél, küzdél nemes életedben:
Mert hazádhoz szólt dalod érzelemmel,
Mert sötétségből kiemelni s nagyjá
Tenni akartad.

Nagy s dicső lelked remekét hazádnak
Atdad át; élted neki áldozád fel;
Most hazád járul poraidhoz a szív
Áldozatával.

Jöjjön minden hű magyar itt tanulni,
Jöjjön, akit még hevület ragad föl!
Akinek keblét nemes érzelemnek
Lángja hevíti.

Lelkesüljön! Szent fogadást tegyen, hogy:
Amiért küzdött, dobogott e nagy szív, –
Azt dicsőséggel koronázza, végzi
Majd az *utókor*.

Mennyi nagy tettet jelez itt e néma
Sírhalomnak bús köre, hallgatása!
Nem magyar, korcs az, kinek itt a széptől
Keble nem éled!...

... Oh pihenj költő! Kegyelet borítsa
Hantodat. Nyugtod ne zavarja korcs-szív:
Hű kebelrel jó ide lelkesülni
Aki magyar még!

Műveidben vagy magad: élsz örökké.
Égi csillagként a neved világít.
Zord enyészet nem fog elérni. Példád
Hősi erőt ad!...

Oh! Hevült szívvel leborúlok én is
Itt, hol nyelvünk hőse pihen s a honfi;
Hol nagy eszméket kisugárzott szív
Szent pora nyugszik.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GYÖRGYI BÉLÁNÉ

A személyesség irodalmi kifejezési formái a XVI–XVIII. századi magyar irodalomban

Vannak olyan irodalmi formák, amelyekben erőteljesebb hangsúlyt kap az írói személyesség, amelyeknek egyik műfaji meghatározó eleme maga az írói jelenlét intenzitása. Az *emlékirat* (memoár), az *önéletrajz* és a *napló* (diárium) az emlékező próza olyan műfajai, amelyek középpontjába az író saját alakját állítja, s amelyekben az elbeszélő élete megjelenítéseként többnyire azt írja le, amit maga látott, személyesen átélt vagy tapasztalt. Az elbeszélő tényirodalom első személyi írásformái ezek az alkotások, melyek egymás mellé állíthatóságát, párhuzamos vizsgálatát a bennük fellelhető sok azonos vonás kínálja: megtörtént eseményekről – írjuk szándéka szerint lehetőleg hitelesen – kívánnak számot adni úgy, hogy az első személyben megszólaló írásforma vázát írója élettörténete adja. A memoáriró a megtörtént múlt eseményeit írja le, utólag visszatekintve azokra; hasonlóan tesz az önéletíró is, életútja meghatározó élményeit igyekszik felidézni, saját életéről számol be nagyobb távlatból; a napló is szerzője életének eseményeiről vall, időrendben sorakoztatva azokat.

A közös jegyek mellett azonban vannak ezeknek az írásműveknek olyan sajátos, megkülönböztető jegyeik, amelyek segítségével – hasonlóságuk ellenére is – különbségük világosan meghatározható. A memoár és az önéletrajz rokon műfajok, sok közös jellemzőjük – első személyű írásmód, az elbeszélés folyamatossága, a tényszerű hitelességhez való ragaszkodás, az írói élettörténet bemutatása – megnehezíti pontos elhatárolásukat. A bennük ábrázolt anyag mássága azonban rámutat lényegi különbözőségeikre. A memoáriró többnyire jelentős eseményeket átélt ember, aki emlékiratában nem önmagának, hanem az eseményeknek juttatja a főszerepet, s közben ő maga olykor az események középpontjában áll, olykor attól távolabb helyezkedik el. Bármennyire is erősen érvényesül az ilyen írásokban az író személyes jelenléte, a mű központi tárgya mégsem ő maga, hanem a körülötte történő események leírása és a vele kapcsolatba kerülő személyek megjelenítése. Az író ebbe a környezetbe helyezve festi le önmaga helyét és szerepét, sokszor célja érdekében tudatosan vagy öntudatlanul úgy mutatva be a múltbeli eseményeket és azok szereplőit, amilyenek ő maga láttatni szeretné azokat. Tekintete a külvilág felé irányul, s így saját személye mintegy a megjelenített események tükrében jelenik meg.

Az *ö n é l e t r a j z* már megnevezésével is mutatja, hogy benne szerzője elsősorban saját életéről számol be. Nagyobb távlatból, lehetőleg a tényeknek, a valóságnak megfelelően írja le életének azon meghatározó eseményeit, amelyek fejlődésére, személyisége alakulására jelentőséggel bírtak. Az önéletrajzot elsősorban befelé forduló jellege határolja el az elbeszélés más válfajaitól. „Műfaját legelsősorban témája határozza meg: egy kialakult jellemű és világnézetű ember visszatekint múltjára, s leírja azt a fejlődési folyamatot, amely idáig vezetett....”¹ Ebben a fejlődési folyamatban döntően meghatározó

¹ Szívai János: *Az önéletírás*. Bp., 1978. 76.

jelentőségű a gyermekkor: az az alap, amelyre többnyire az önéletrajz további szakaszai épülnek. „Az önéletíró nem elégszik meg azzal, hogy elsorolja életének legfontosabb eseményeit, leírja a közéletnek azokat a jelenségeit, amelyeket ismer...²; önvizsgálatot tart: vagyis tekintetét nem a külvilág felé fordítja, hanem a maga személyiségére. A külvilág csak közvetve jelenik meg írásában, mint személyiségének formálója, alakítója, fejlődésének külső meghatározója. E fejlődési folyamat bemutatása csak akkor hiteles, „ha önéletrajzában az én-központúság s a külvilág ábrázolása dialektikus egységet alkot.”³ Az önéletrajz „őszintesége” az önéletrajzi mű egyik meghatározó eleme. Ez az őszinteség több mint az igazmondás: valódi önismeret szükséges hozzá, amely az írónak önmagához, de más emberekhez való viszonyát is magába foglalja. Ezáltal meghatározza az egész alkotás hangnemét, minden részletét, teljes felépítését. Az önéletrajz ezen lényegi vonások alapján tehát pontosan elkülöníthető a rokon műfajoktól: az emlékirattól és a regénytől.

Történeti áttekintésben a napló és az önéletrajz párhuzamosan létrejövő és fejlődő jelenségnek látszik, amit a bennük található hasonló vonások is alátámasztanak. A naplót is az önvizsgálat túlsúlya jellemzi, csakúgy mint az önéletrajzot: írója alakján keresztül foglalkozik a személyiséggel, témája elsősorban az író önmaga, aki első személyben írva, a hitelességet szem előtt tartva jegyzi le életútját. De ezeken az egyezéseken túl lényeges eltérések mutatnak rá az önéletírás és a napló különbségére. Egyetlen más forma sem foglalkozik olyan kizárólagosan az egyénnel, mint a napló. Írója közvetlenül, minden áttétel nélkül fejezi ki magát, napról napra, sokszor óráról órára követve életének történéseit, lényeges vagy kevésbé lényeges tetteit. A naplóíró azonban kedve szerint ki is hagyhat napokat, heteket, sőt hónapokat is, s azután újra folytathatja feljegyzéseit, melyek sorrendjét nem lényegi összefüggések, hanem egyedül az időrendiség határozza meg. Így módon a naplónak nincs megkomponált cselekménye, tervszerűen felépített gondolatmenete, nem nevezhető műalkotásnak: a műalkotás ugyanis mindig zárt egész, melyben minden egységnek, minden részletnek megvan a maga határozott funkciója. A napló viszont teljesen nyitott, tulajdonképpen nincs sem eleje, sem vége; írója teljesen önkényesen határozhatja meg azt a pontot, ahol a naplója írását elkezdi, illetve befejezi. Az önéletrajz fokozatosan, részletről részletre világítja meg írója múltjának és jelenének legfontosabb összeteveit, a napló viszont folyamatosan előrehaladó mozgással éveket, évtizedeket ölelhet fel feljegyzéseiben.

Az önéletrajzban az önábrázolás és a külvilág bemutatása egymás kapcsolatában jelenik meg, a naplóból hiányzik a naplóíró „én” és a külvilág ábrázolásának szerves összekapcsolása. A naplóíró az önelemzést helyezi előtérbe; naplójának anyaga minden olyan jelenség, amely írója jelenével kapcsolatos: késlekedés nélkül írja le megőrkítésre méltónak ítélt cselekedeteit, gondolatait, érzelmeit. Így válhat a napló adatainak, lejegyzéseinek összessége életrajzi szempontból rendkívül értékessé. A napló természeténél fogva konkrét, ténybeli hitelességet ígér. „Az önéletrajz, ha fejlődésábrázolása reális, eltűri a kisebb pontatlanságokat, tévedéseket, torzításokat. A napló viszont nem.”⁴ A napló igazmondása olyan összetett őszinteség, melynek csak az egyik oldala a tényszerű valóság-hűség, a másik oldalon a naplóíró önmagával szemben tanúsított őszintesége áll: önelemző kedvvel önmaga jobb megismerésére törekszik. A naplóból így módon kirajzolódik írója portréja, s ennél fogva az írói életmű részévé válik. A memoár, önéletrajz és napló időben és térben körülhatárolható jelenség, hosszú múltra tekint vissza.

² Uo. 13.

³ Uo. 84.

⁴ Uo. 115.

Az írói személyesség különböző kifejezési formáit keresve az irodalom vonulatában az első önéletrajznak tekinthető mű Szent Ágoston (Augustinus) *Confessiones* (Vallomások) című, vallásos áhitattal megírt nagy könyve a IV. század legvégéről. Szerzője megragadó őszinteséggel és részletességgel ábrázolja azt a fejlődési folyamatot, melyben bűnös ifjúságán, kicsapongásain keresztül, szellemi és erkölcsi tévelygések után eljut a valódi hithez. Szent Ágoston formát teremtett, s művének utóélete századokon át egészen a XVIII-XIX. századig követhető, mint eleven erőként ható irodalmi példája a legőszintébb, legmélyebb személyes megnyilatkozásnak, önvallomásnak.

Petrarca művészi önéletrajza a XIV. században, „a XVI. század a reformáció szociális és vallási küzdelmeivel, a XVII. század vége a pietizmus benső áhitatával és lélekrajzával, a felvilágosodott értelem csendes szemlélődésével, a XVIII. század pedig 'a természetes ember' finom, művészi jellemzésével jelenti a tudatos lélekismeret újabb és újabb fázisait. Rousseau *Vallomásai* és Goethe *Költészet és valósága* állnak az önéletrajznak, mint személyes irodalmi kifejezési formának újkori magaslatain.”⁵

Különös állomása a Szent Ágoston-i *Vallomások* befogadásának a reneszánsz kora, amikor az értékfogalmak átalakulnak, s új embereszmény formálódik egy dinamikus, összetettebb személyiség jegyében. Megnő az egyes ember szerepe, s az egyén lehetőségeinek kitágulása jelentős változást hoz a művészeti életben. „Változik az irodalom funkciója, módosulnak formái, s az ábrázolt anyag kiválasztása is.”⁶ A XVI. században újból önéletrajzok születnek, amelyek a fejlődési folyamat eredményeként el is távolodnak az ágostoni vallomásoktól, alapélményként mégis ide nyúlnak vissza.

A magyar irodalomban érezhetően először a XVII. század végén jelenik meg az írói öntudatosság, az a személyes írói hang, amely a XVII. század első évtizedeinek református prédikátor íróinál bontakozik tovább és az erdélyi főúri irodalmi törekvésekben teljesedik ki a XVIII. század évtizedeiben. Ebben a megjelenési folyamatban a magyar író is megtalálja a legszemélyesebb kifejezési formát az önéletírásban: a történelmi események, személyiségek bemutatása helyett egyre inkább önmagáról, életének belső történéseiről írja naplóját, emlékiratát.

„Az 1575-80-as évektől induló laicizálódással, s a vallásháborúkba való belefáradással egy időben születtek meg a protestáns irodalomban ... egy befelé forduló, személyes líraiságú vallásos költészet és próza. ... Ekkor alakul ki az a sajátos gyakorlatú, személyes vallásos költészet, melyen erősen érződik a szintén ekkor megjelenő zsolnárpáfrázisok és az egyre nagyobb számban terjedő zsolnárfordítások hatása. ... Ugyanez a folyamat játszódik le a vallásos prózában is a XVI. század végére. Ennek a protestáns irodalomban egyik reprezentatív műfaja a meditáció, mely szoros kapcsolatot tart a zsolnáros költészettel.”⁷

A meditáció – melynek hagyományai Ágostonig nyúlnak vissza – intenzív, személyes vallásos gyakorlat terméke: Isten dicsőítése, Istenhez fordulás a Biblia szövegén keresztül. „Nem válhat száraz bibliai szövegmagyarázattá vagy teológiai kérdések tárgyalásává, hiszen fő célja a szent szövegek személyes átéltségű magyarázata, a bensőséges, mély érzelmi töltés. Mindez az imához közelíti: az ima (könyörgés és hálaadás) tulajdonképpen beleépül, általában indítja vagy lezárja a meditációkat.”⁸ A kálvinista vallásgyakorlatban a meditáció műfaja Theodor Beza nyomán megújul, akinek meditációiban a vallásháborúkba

⁵ Uo. 7.

⁶ Uo. 21.

⁷ *Erdei Klára*: Ecsedi Báthory István meditációi és európai hátterük. = ItK, 84. évf. 1980. 57.

⁸ Uo. 57.

belefáradt protestáns lelkvilága fejeződik ki a francia társadalom ekkori válságának tükré-ként. Béza nyomán a meditációkban a közösségi hang egyre inkább szubjektívvá válik: a zoltárok hangja önelemző, befelé forduló irányba bővül, az önvizsgálat egyre elmélyül-tebb formáival találkozhatunk a zoltárok szavain keresztül.

A XVI-XVIII. század fordulójának magyar prózájában, a kálvinista meditáció-irodalom kialakulásának és fejlődésének folyamatában foglal helyet *Ecsedi Báthory István 1603 és 1605 között korábbi fogalmazványai felhasználásával írt elmélkedés-gyűjteménye*. Zoltá-ros fohászaiban eszményképei Kálvin és Béza voltak, Szent Ágoston mellett rájuk hivatko-zik a legtöbbet. Báthory műve több és más, mint zoltár vagy zoltárparafrázis, ima vagy fohászokodás. Zoltármeditációi önvizsgáló, bűnbánó vallomások. Elsődleges rendelteté-sük Isten dicsőítése, minden motívum, gondolat ennek rendeződik alá. „A bibliai szövegen keresztül fordul Istenhez, a bibliai textusokból fakad, hozzájuk kapcsolódik a bűnbánat, dicsőítés (...) Teológiai kérdések, hittételek fejtegetése gyakran akasztja meg a panasz vagy bűnbánat áradását, mely a meditációnak velejárója, de mindig személyes átéltségű, érzellemmel telített ez a bibliamagyarázat.”⁹ Meditációiban hangot kap az író személyes, egyéni lírája: „belső lelki életének, családjának, nemzetének, egyházának eseményei, külső-belső történései”;¹⁰ de az események napló- vagy önéletrácsszerű leírása helyett első-sorban az általuk kiváltott érzésekről vall. „A konkrét történetekben – mint Ágostonnál – az isteni gondviselés példázódik, s csak mint ilyenek kerülhetnek ide. Ezért említi mind-untalan az 1599 nyarán történt csodálatos felgyógyulását, így kerülhetett be Belgioso látogatása, Szepsi városának feldúlása...”¹¹ Báthory elmélkedése lelki válságának tükre: valláserkölcsi eszménye és az emberi gyarlóság közti ellentét belső konfliktusából fakad, s az „én”-en belül zajlik. A zoltáros fohász, a meditáció így egyre inkább személyes telítet-téssel gazdagodik, a hit egyéni, átél kifejeződését adja.

Az írói „személyes jelenlét” erőteljesen hangot kap a XVII. század eleji református író-prédikátor nemzedék munkásságában. Irodalmi tevékenységük jelentős részét képezik azok az önéletrajzi írások, naplók, feljegyzések és művekhez kapcsolódó ajánlások, elő-szók, melyekben személyiségük előtérbe helyezésével vallanak önmagukról, szólnak hely-zetükről, törekvéseikről. Indíttatásuk erősen polgári jellegű, hiszen származásuknál fogva elsősorban a mezővárosi polgársághoz kapcsolódnak, bármennyire is függenek állásuk és jövedelmük révén főúri patrónusaiktól. Ez a polgári indíttatás eredményezi legtöbbjük-nél annak az újfajta polgári-nemzeti tudatnak a kialakulását, amelynek jegyében ápolják a Má-tyás-hagyományt, tudatosan felkarolják a magyar nyelv ügyét és hazájuknak a nagyvilág előtt is igyekeznek megbecsülést szerezni. Ennek meghatározottságában bontakozik ki te-vékenységük, írói munkásságuk, s válnak irányítóivá, meghatározóivá a XVII. század első-évtizedeinek késő-humanista kultúrájának, szellemiségének.

Szellemiségük kibontakozásához nagy jelentőséggel bírt külföldi tanulmányuk, mely-nek révén széles nemzetközi tájékozottsággal és műveltséggel rendelkeztek. Elsősorban a németországi Heidelberg egyetemén tanultak, mely ez idő tájt a magyarok által leginkább látogatott németországi főiskola volt. „Mint az egész németországi, sőt többé-kevésbé az egész európai kálvinista tudományosság központja, a heidelbergi szellemi élet számos pozitív indíttatást adhatott a magyar prédikátor-írók számára”¹² A késő humanista művel-dési törekvések mellett ugyanakkor Heidelberg szelleme képviselte református ortodoxia

⁹ Uo. 65.

¹⁰ *Keserű Bálint*: Utószó = Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rendezte: *Erdei Klára*. Bp.-Szeged, 1984. 302.

¹¹ *Erdei* i. m. 66.

¹² A magyar irodalom története II. Szerk. *Klaniczay Tibor*. Bp., 1964. 55.

irányvonalát is, mely kettős hatás a protestáns prédikátor-írók munkásságában, szellemiségében is gyakran érezhető.

Miskolczi Csulyak István műveltségének alapjait a hazai református iskolákban vetette meg kitűnő latin és görög tudással, s végül Heidelbergben a teológiával tetőzte be tanulmányait. Ahhoz a XVII. század első két évtizedében Heidelbergben tanult református író-nemzedékhez tartozik, akinek munkásságára a humanizmus és a református ortodoxia egyaránt rányomja bélyegét. Életútját különös részletességgel ismerjük latin nyelvű önéletrajzi írásaiból, a *Diarium Apodemicum* (1603) Csulyak életrajzát feldolgozó részéből és a külföldi tanulmányútja alkalmával írt útinaplójából: *Diarium Apodemicum ab anno 1601*. Naplóját – melynek kötésén az 1603-as évszám és az S. P. M. (Stephanus Pastor Miskolczinus) monogram szerepel – valószínűleg Heidelbergben kezdte el vezetni, s írta meg visszamenőleg életútját korábbi feljegyzései alapján. Négy önéletrajzi írásából a prózai *Curriculum vitae* a legrészletesebb: ez életének eseményeit a legtöbbször (1639-ig) tárgyalja. Részletesen beszámol benne gyermekkoráról, itthoni iskoláiról, majd az 1600-tól 1603-ig terjedő időszak heidelbergi tanulmányairól. Hazatérése utáni életének is részletes ismertetését adja az önéletrajz, sok helyen a legszemélyesebb részletek elemző bemutatásával. Nemcsak az életút akkori állomásait – a tarcali iskola rektora, szerencsi, majd miskolci lelkész, liszikai prédikátor – eleveníti meg időrendben sorakoztatva az eseményeket, hanem a legszemélyesebb hangú őszinteséggel ír nőüléseiről, gyermeki születésének örömteli pillanatairól és korai elvesztésük okozta fájdalmaról; ír feleségeinek betegségeiről és haláláról, s közben saját „talig”-ját is kellő részletességgel ecseteli. Beszámol egyre növekvő egyházi teendőiről, esperesi feladatairól, kötelezettségeiről. „Esperesi funkcióit nagy gondnal és pontossággal végezte, amint erről a zempléni egyházmegye protokollumának szerepét betöltő naplója tanúskodik.”¹³ Diariumában teljes részletességgel áll előttünk anyagi helyzetének ismertetése, jövedelmeinek pontos felsorolása. A szerencsi, miskolci és liszikai egyházi jövedelmeket ő maga örökölte meg a *Diarium Apodemicum* lapjain, s a *Diarium Senioritas* feljegyzéseiben részletesen számot ad esperesi bevételeiről.

Kanizsai Pálfi János, Pécseli Imre és Samarjai János, a nyugat-magyarországi református szellemi élet legkiválóbb alakjai életre szóló barátságot kötöttek heidelbergi útjuk és tanulmányuk alkalmával. „Kanizsai élete nem átlag emberi élet volt: a dicsőség, hírnév csúcsai és a megaláztatás mélységei olvadnak össze benne. A gyorsan ívelő, sok terhet reá hárító pálya, az állandó harc református egyháza ellenségeivel s törékeny teste betegeskedéseivel, lassan felőrli energiáit.”¹⁴ „Nagy alkotása a presbitérium felállítása: ő szervezte hazánkban az első magyar református presbitériumot 1618-ban Pápán. Kanizsai presbitériális szervezettel egyházát akarja megerősíteni a mindjobban támadó és üldözött katolikus egyházzal, sőt az evangélikus egyházzal szemben is. Minden erőt igyekezett összpontosítani a rekatolizáció és a lutheránusok aktivitása ellen...”¹⁵ Írásaiból mindössze három maradt hátra: Kiskomáromi anyakönyve, *Jegyzőkönyve* és *Leveleskönyve*. Naplóit, jegyzőkönyveit s a hozzá küldött leveleket lelkiismeretesen vezette, illetve bejegyezte a könyveibe. Így érdekes, hogy születési dátumáról és családi körülményeiről nem jegyzett fel semmit. Jegyzőkönyve hiteles és pontos adatokat szolgáltat életéről, annak legszemélyesebb eseményeit is feljegyezve. Feljegyzéseiből tudjuk, hogy 1609. május 12-én két társával, Somorjai Máté Jánossal és Pécseli Király Imrével elhagyta Somorját, s elindultak Heidelberg felé a Duna mentén haladva fölfelé. Linz, Passau, Regensburg érintésével

¹³ *Miskolci Csulyak István* = RMKT XVII/2. Bp., 1962. 301.

¹⁴ *Makár János*: Kanizsai Pálfi János élete és munkássága. New Brunswick, 1961. 92.

¹⁵ Uo. 94.

Nürnbergbe értek, majd „Isten segítségével” Heidelberg városába június 3-án.¹⁶ Jegyzőkönyve tudósít arról, hogy Pápán 13 évig, 10 hónapig és 5 napig működött; majd arról is, hogy a Batthyá-nyak kiváló prédikátorokat vittek udvari papjuknak, köztük Kanizsai Pálfi Jánost is. Családjával együtt 1626. április 8-án érkezett Németújvárra, ahol mindjárt másnap, nagycsütörtökön prédikált a lábmosásról – írja *Jegyzőkönyvében*. Örömteli feljegyzés számol be arról, hogy a körmendi templomban a dunántúli egyházak püspökévé szentelték fel, majd beszámol arról is, hogy Pápáról való elmenetelében megkezdődött bujdosó élete. *Kiskomáromi anyakönyve* életének utolsó szakaszáról tartalmaz adatokat: beszámol benne egyre elhatalmasodó betegségének gyötrelmeiről, s dátumszerűen arról is, hogy feleségével és fiaival visszatért Pápára.

Pécseli Király Imre németországi tartózkodása alatt a magyar szellemi élet akkori leghaladóbb körének tagja lett. Heidelbergi tanulmányai után Marburgban és Oppenheimben dolgozhatott Szenci Molnár Albert társaságában. Műveinek ajánlásai, elő- és utószavai humanista egyéniségének tükröi. 1612-ben Oppenheimben jelent meg *Retorikája*, a század egyik legnépszerűbb tankönyve. Munkáját a komáromi városi és egyházi előjáróknak dedikálta, akik heidelbergi tanulmányait lehetővé tették számára. Külön előszót írt a komáromi tanulóknak címezve, mivel *Retorikáját* elsősorban az itteni iskola és tanulói érdekében írta. 1621-ben Kassán adta ki *Consiliumát*, Remus Györgynek és Szenci Molnár Albertnek ajánlva. Ajánlásában és könyve utószavában kezdeményezően lép fel a protestáns felekezetek összebékítésében.

A magyar irodalomban *Geleji Katona István* életműve magába foglalja a református ortodoxia uralomra jutását, ennek a fejlődési vonulatnak minden hibáját és erényét magába olvasztva. Nagy tudású, kemény akaratú egyéniség, aki egyháza hitét ortodox szellemben, makacs következetességgel védelmezte minden más keresztény felfogással szemben. Felekezeti türelmetlenségét nem tudta, de nem is akarta kordában tartani. Humanista műveltségű emberként szívesen foglalkozott a magyar nyelv kérdéseivel: 1645-ben *Magyar grammatikácskát* tett közzé. „Nagy érdemei vannak az erdélyi református művelődés színvonalának emelésében, az iskolaügy megszervezésében és támogatásában: tehetséges fiatalokat taníttatott külföldi, főként a wittenbergi egyetemen, és tanulmányuk befejeztével gondoskodott arról, hogy megfelelő állásba kerüljenek.”¹⁷ „Latin és magyar nyelven hatalmas terjedelmű prédikációs köteteket adott ki: *Praeconiუს evangelicum* (1638-40), *Titkok titka* (1645), *Váltság titka* (1645-49).”¹⁸ A *Praeconiუს evangelicum* II. kötetének bevezetésében található önéletrajza, melyben leírja életének állomásait, különböző eseményeit. „Hét-éves gyerek volt, amikor kóborló törökök elrabolták, anyja csak hosszas keresés után akadt rá és váltotta ki a szolnoki törököktől. Hazai tanulmányainak legfontosabb színhelye Sárospatak volt, majd Bethlen Gábor támogatásával a heidelbergi egyetemet látogatta 1615-17 között. Hazatérve Gyulafehérvárt foglalt el tanári állást, de a fejedelem kívánságára, ennek unokaöccsével, Bethlen Istvánnal nevelőként újra Heidelbergbe ment. Hamarosan a fejedelmi udvar papja lett, majd 1633-ban erdélyi püspökké választották. Bethlen Gábor halála után I. Rákóczi György bizalmát is mindvégig élvezte, páratlan erélyével széleskörűen elterjesztette és megszervezte a reformátusságot Erdélyben.”¹⁹

Az 1690 utáni évtizedekben, a XVIII. századon végigvonulva az önéletrajzszerű emlékirat lett a magyar barokk irodalom legnépszerűbb műfajává, s Erdélyben talált legjelesebb művelőire. A memoár a „műfaj belső törvényei szerint az egyénnek az életben, a politiká-

¹⁶ Történelmi Tár. 1880. évf. = Sárospataki Füzetek, 1862. 562.

¹⁷ *Tarnócz Márton*: A késő reneszánsz retorikus próza történetéből. = It, LXXVIII. évf. 1973. 548.

¹⁸ Geleji Katona István. Magyar irodalmi lexikon I. Főszerkesztő: *Benedek Marcell*. Bp., 1979. 389.

¹⁹ Uo. 389.

ban, a társadalomban játszott szerepét magyarázza, tisztázza²⁰, s ez a szándék fejeződik ki erőteljesen az önéletrajzokat szinte kötelezően bevezető előljáró beszédekben. Ugyanakkor pontosan nyomon követhető az írói ábrázolási folyamatnak az a módosulása, átalakulása, melynek folyamán a tág történelem, a közéleti történések ábrázolásának helyébe az események legszemélyesebb átéltségének megjelenítése lép, a lélek belső történéseinek leírása nyer személyes hangot.

Kemény János „az első emlékező, aki nagy terjedelmű írásban számol be a vele történeletről, aki kora Erdélyének históriáját a maga életrajzával együtt adja elő.”²¹ *Önéletírását* sejtelmes atmoszféra hatja át; az álomlátások, ómenek, babonás jóslatok és sejtelmek nagy jelentőséget nyernek sorsa alakulásában: pénteken született, és babonás rossz jelek kísérik egész életét. Saját maga helyzetéről vallva megragadja Erdélyi sorshangulatát, *Önéletírásának* középpontjába Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korát állítja. Munkájában még döntő jelentőségű a külső társadalmi-politikai események bemutatása: ezek tükrében saját maga számára akarja tisztázni jövőjét, lehetőségeit, a történelmi adottságokat és saját alkalmasságát mérlegelve. Bár memoárját nem kiadásra szánta, „kedves atyámfiaiának és gyermekeimnek emlékezetül hagyására”²², számít az utókor befolyásolására.

Sokkal több személyes indítatású elemet és részletező önfeltárulkozást tartalmaz *Bethlen Miklós* emlékirata, aki 1708 és 1710 között foglalta *Önéletírásába* tragikus sorsát Augustinus és Petrarca önvallomásainak példája nyomán. A kor legkiválóbb politikusa Erdély válságos, ellentmondásokkal teli korszakának bemutatását adja egyéni harcainak gyűjtölcenségjén keresztül. Személyességében, önmaga megmutatásában a legvégsőig elmegy: szokatlanul mély és őszinte önelemzést ad magáról. Aprólékos részletességgel számol be mindennapi szokásairól: mosakodási idejéről, étkezéseiről; legszemélyesebb ügyeit: ifjúkori kalandjait, házasságának nehézségeit, nemzőerejét teljes önfeltárulkozással mutatja be. „Önéletírói eljárása a személyes ábrázolói módszer, amely a XVII. századi európai emlékirás újdonságát, a lélektani dokumentum-jelleg elemét is beolvasztja.”²³

A hanyatló Erdély emlékirat-irodalmából említést érdemel *Tótfalusi Kis Miklós Mentésege*, a legelső olyan magyar önéletírás, amely a maga korában nyomtatásban megjelent. „A tudós könyvnyomtató, mint a cím is bizonyítja, írását önvédelmi röpiratnak szánta, tehát a munka nem szoros értelemben vett önéletrajz, ... habár élete munkálkodását egészében veszi tekintetbe, s az egész mű tele van személyiségének legszubjektívebb megnyilatkozásaival.”²⁴

II. Rákóczi Ferenc emigrációban, 1716 karácsonyán kezdte el latin nyelven vallomás-szerű önéletrajza megírását az augustinusi vallomás és a katolikus gyónás formájában. Az *Emlékiratok* a szabadságharc eseményeiről számol be, a *Vallomások* három könyve pedig letűnt élete eseményeinek felidézése az önvallomás belső lélekrajzával. Bár Rákóczi önéletrajzi sok érdekes külső eseményt is felsorakoztat – például a fejedelem szökésének leírását –, a hangsúly mégis a befelé forduló, önmagát szemlélő személyiségre esik, akinek önvizsgálatából a csak magának és istennek megnyilatkozó érzékeny lélek rajza bontakozik ki. A külső világ szinte teljesen eltűnik ebben az önábrázoló folyamatban, s az önéletrajz vallásos meditációban megnyilatkozó lélekrajzzá mélyül.

²⁰ *Tolnai Gábor*: Előszó. = Bethlen Miklós önéletírása I. Bp. 1955. 11.

²¹ *Szávai János*: Magyar emlékirók. Bp., 1988. 75.

²² *Kemény János* önéletírása. = Kemény János és Bethlen Miklós művei. Bp., 1980. 9.

²³ A magyar irodalom története II. 348.

²⁴ *Máté Károly*: A magyar önéletírás kezdetei. Minerva, 1926. 33.

Ugyanez az elmélyült lélekrajz, a csak saját személyének elemző feltárása bontakozik ki *Bethlen Kata Önéletírásában*. Önéletrajzának első, visszatekintő részében szüksézávan emlékezik meg ifjúsága éveiről, majd az első házasságával kezdődő nagy lelki válság rajzát adja: szól feldúlt családi életéről, „római katolika vallásra hajlott” gyermekeinek hálátlan-ságáról, a pestis, tüzvész és jégverés csapásairól, betegségének gyötrelmeiről. A mélyen vallásos, pietista szellemű Bethlen Kata nem igazolni akarja önmagát – ahogyan Elöljáró beszédében mondja –, hanem a saját maga sorsán keresztül akarja megmutatni Isten nagy kegyelmét, mely erőt adott neki az élet csapásainak elviseléséhez. „Sok gyászt és keservet látott életének történetét ez a mélyeséges vallásosság teszi egységes hangulatú lélekrajzzá, mert életének minden eseményét lelkére tett hatásában... tárja elénk.”²⁵ II. Rákóczi Ferenc művei az udvari barokk magyarországi változatának, Bethlen Kata írása az erdélyi memoár-irodalomnak jelenti utolsó kiemelkedő alkotását. Ezek a művek már letisztulva mutatják annak a folyamatnak az eredményét, mikor az önmagát szemlélő ember a legszemélyesebb vallomás hangján szól nemcsak életének eseményeiről, hanem önelemző módon legbelső, legszemélyesebb érzéseinek is hangot ad írásaiban.

A kései önéletírók közül *Mikes Kelemen Leveleskönyvét* még sok szál fűzi a memoár-irodalomhoz, de a következő fél évszázadban csak kevésbé jelentős emlékiratok születnek: „Herményi Dienes József félbemaradt kézírata, Rettégi György óriási, de inkább kifelé tekintő... szövege s a Bessenyei köréhez tartozó Maláczai József öregkori emlékezése, melynek keletkezése, 1818, már átvezet... a műfaj XIX. századi történetéhez.”²⁶

A XIX. századi magyar irodalomban „az irodalmi élet fejlődése műfaji átrétegződést indít el, a narratív próza műfajai fokozatosan hasonulnak az európai irodalom vezetővé váló műfajaihoz, az elbeszéléshez s főként a regényhez. A kialakuló irodalmi élet ugyanakkor lehetővé teszi, hogy az irodalom kapui lassan megnyíljanak olyanok előtt is, akik egy vagy két évszázaddal ezelőtt csak mellékesen, közvetlen környezetüknek vagy önmaguknak írtak volna. A klasszikus és klasszicista irodalomszemlélet nemcsak a műfajokat írja körül, de meghúzza az irodalom határait is, az irodalmon belül pedig irányt mutat a szemléletre, az ábrázolható jelenségek körére, a nyelvhasználatra. Megannyi jelenség, megannyi változás, mely hozzájárul az előző századokban kialakult emlékirat-forma visszaszorulásához.”²⁷

A XIX. század első felének magyar irodalmából szinte teljesen hiányoznak az önelemzésnek, önfeltárásnak azok a formái, amelyek az előző periódusban jelen voltak, természetesnek tűntek. Az emlékező próza, a közéletbe ágyazott magánélet ábrázolása alighanem csak Kazinczy Ferencnél jön létre két visszaemlékezésében. Az önéletrajzból emlékirattá s korrajzzá nő *Pályám emlékezete* (1816) a lélek figyelmének a múltra irányítása, a múlt meghatározó élményeinek felidézése. A *Fogságom naplója* (1828) a börtönének alatt készített rövid feljegyzések felhasználásával megírt szüksézávu napló, máshol folyamatos elbeszélés, melyet írója – tudatában élményei történeti jelentőségének – az utókor számára készített politikai hitvallása foglalataként, megírva fogsága történetét.

A XIX. században a modern önéletrajz és a modern napló egyidejű megjelenése nem véletlen; hasonló hatás, az írói kifejezés azonos szükségllete hozta létre mindkettőt. Kétféle napló él egymás mellett ebben a században. Az *egyik* az inkább kifelé tekintő, melynek írója élményeit, benyomásait jegyzi fel elsősorban, s csak ezeken keresztül mutatja meg önmagát; többnyire a mindennapok krónikáját adja. A *másik* naplótípus a romantikus

²⁵ Uo. 46.

²⁶ *Szávai János* i. m. 117.

²⁷ Uo. 117-18.

napló, amelyben megtalálhatók ugyan a krónikás naplóra jellemző elemek is, de lényege az önelemzés. Írója legtöbbször tetteiről szándékairól is számot ad benne, mindennapi vallomásaiban önmaga lényegét keresi. Minthogy írója naplóját nem a nyilvánosságnak szánja, szókimondó őszinteséggel mutatja meg benne önmagát.

Kölcsey Ferenc Országgyűlési naplója elsősorban az események krónikáját adja, reformkori küzdelmekhez kapcsolódva vall azokról az „ideákról”, melyek megvalósulásáért írójuk tevékenykedett. *Kemény Zsigmond Naplóját* (1846) önmagának írja. Leírja benne debreceni és pesti utazását, Széchenyivel, Kossuthal, Petőfivel történt találkozását, valamint beszámol írói és emberi gondjairól, szellemi fejlődéséről. Naplója így részben krónikás beszámolója a külső eseményeknek, történéseknek, ugyanakkor befelé forduló őszinte önfeltárulkozás is, átmenet a XIX. századi krónikás és romantikus napló műformái között.

A memoár-irodalom újabb fellendülése két történeti fordulóponthoz, 1849-hez és 1867-hez kapcsolódik. Az emlékezők jelentős csoportja közéleti szerepléséről számol be elsősorban, még ha némelyikük ki is egészíti a közéletéről elmondottakat személyesebb emlékeivel. A legértékesebb emlékiratok Déryné visszaemlékezései, Kossuth emigrációban fogalmazódott *Irataim az emigrációból* és Pulszky Ferenc *Életem és korom* című visszatekintő emlékirata; Széchenyi István naplója pedig írójának bonyolult, ellentmondásos egyéniségét, törekvéseit, gyötrő lelkiismeret furdalását tükrözi a személyesebb írói jelenlét hangján. Megírja emlékeit *Vahot Imre, Degré Alajos, Mészáros Lázár, Percel Móric, Teleki Sándor* – és még néhányan, elsősorban 1848 eseményeihez kapcsolódva, és 1886-87-ben Jókai Mór is közreadja az *Életem* három kötetét. *Justh Zsigmond Párizsi és Hazai naplója* – amely 1892-ben íródott, de csak jóval később jelent meg sok más naplóhoz hasonlóan – a századvégi magyar értelmiség helyzetét, életérzéseit tükrözi. A külföldön élő *Jósika Miklós Emlékirata* (1865) – még töredékes voltában is – a legtisztább megnyilvánulása a korszak emlékező prózájának. Nála tűnik fel először az „önéletrajz” kifejezés, s munkájában arra is rávilágít, „hogyan hiányoznak e korszakból az olyan emlékezők, melyek összekapcsolhatnák a műfaj két virágkorát: a korait s a huszadik századit.”²⁸

Az emlékirat, önéletrajz és napló jelenléte – az írói személyesség kifejezési formáiként – tehát nyomon követhető irodalmunk történetében. Első megjelenését a XVI. század végéhez, Ecsedi Báthory István meditációihoz kapcsolhatjuk; jelenlétét fellelhetjük a XVII. század eleji késő reneszánsz humanista irodalmában, elsősorban a református prédikátor-írók tevékenységében; tanúi lehetünk virágkorának a XVIII. századi barokk irodalom memoárjaiban; s folytatólagos továbbélését – ha vesztve is a személyes kifejezőmód mélységéből – a XIX. század magyar irodalmában is megtalálhatjuk.

Ebben a folyamatban kiemelkedő helyet foglal el *Szenci Molnár Albert* (1574-1634), a protestáns késő-humanizmus legnagyobb alakja, aki újfajta polgári prózastílusával megnyitotta az utat az önfeltáruló személyesség írói kifejezése felé. A XVII. század első évtizedeiben az ő munkásságában figyelhető meg az az újszerű prózastílus, amely a XVIII. századi memoár-irodalomban folytatódik, teljesebbé válik.²⁹

²⁸ Uo. 130.

²⁹ E dolgozat bevezető része egy Szenci Molnár Albert önéletrajzi jellegű műveivel foglalkozó tanulmánynak.

CSEH KÁROLY
Versek**Fehér izzás**

Hosszan, túl hosszan
lobogsz. Ahogy gesztenye
gyertyái égnék.
Holdas fája vagy a nagy,
világító májuséjnek.

Fehér ítélet

F. J.-nek

Kifehéredett varjak
ezek a magasból lecsapó pelyhek,
baljós suhogással zúdulnak
ereszről ereszre, fészket lesodorva.
Talán a jövődöböl üzen már velük az Úr,
és nem ismerjük föl bennük a végítélet
tépett, megőszült angyalait?

1995. december 31.

Árbockosár

Barátainnak – negyvenöt év hullámverésében

ring holdas bodzavirágok habjain ring
déli-szaki fényben és kékben kikerülve
mindig a fent vakító jéghegyeket és
lebegő rozsdás hordóit a lomboknak
itt ring velem az erkély árbockosára, jaj sikerül-e még leg-
alább egyszer a monoton idő
hullámain úszva földet
kiáltanom?

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY

Lorántffy Zsuzsanna, a presbiteri rendszer első patrónája

Kétezerben több jelentős évforduló egybeesésével ünnepeltünk. Ezek: Krisztus testet öltésének 2000. éve, a magyar államiság és a keresztyénség felvételének 1000 éves jubileuma, és a magyar református egyház egyik legnagyobb női egyéniségének I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony születésének 400. évfordulója. Lorántffy Zsuzsanna szerteágazó és sokirányú tevékenységéből most az egyházkormányzás evangélium előírása szerinti megvalósulása érdekében folytatott küzdelmét ismertetjük vázlatosan, különös tekintettel a nagyasszony Zemplén környéki tevékenységére.

A reformáció kezdeti szakaszában még sem Luther Márton, sem Zwingli Ulrik nem ismerte a presbiteri rendszert. Az egyes egyházközségek tekintélyesebb lelkeszeit tartották presbitereknek, megőrizve a római katolikusoknál bevett gyakorlatot. Kálvin Jánosnál alakult ki először ennek a testületnek bibliai megalapozása, amikor az Ef 4,11 igemagyarázatában külön választotta a lelkészt a presbitertől, megállapítva azt, hogy az egyik a tanítást végzi, a másik az erkölcsök őreiként rendeltetett.

I. Rákóczi György fejedelem és Lorántffy Zsuzsanna figyelemmel kísérte a külföldi eseményeket, bennük az egyháziakat, és amit Isten igéjével megegyezően találtak, azt támogatták hazánkban is. Így jutott el a puritánus presbiteri gondolat Magyarországra angol és holland közvetítéssel. Hozták ezt az általuk anyagilag is támogatott külföldi diákok, alumnumok. Erőteljes lelki és erkölcsi ébredés indult hazánkban, amelynek legfőbb pártfogója Lorántffy Zsuzsanna volt. Személyes életével mutatott példát a sugárzóan tiszta életű és mélyhitű fejedelemasszony a puritán életre. Azoknak az élére állt teljes meggyőződéssel, akik képviselői, hirdetői voltak a magasabb szintű keresztyén gyakorlatnak. Kétféle irányzat jött tehát létre: az ortodox, amely a régi nézeteket vallotta, valamint a puritán, amely Tolnai Dali János és Angliából hazatért társai szemléletét tartotta iránymutatónak.

A két tábor képviselői között éles viták zajlottak. Ezt komplikálta az a tény, hogy maga a fejedelmi pár is más-más körhöz tartozott. I. Rákóczi György az ortodox irányzatot erősítette, Lorántffy Zsuzsanna a puritánusokat támogatta. A fejedelemasszony vallásos álláspontja különbözött a fejedelemétől, és noha igen szerette férjét, ebben az egy dologban más nézetet vallott, s e felfogása mellett élete végéig kitartott. Az ortodox tábor az egyház vezetését és irányítását a püspöki rendszerben látta, amelynek képviselője Geleji Katona István volt. A puritánusok az egyház tagjai közül választott testületre bízták volna a felelősséggel járó döntéseket. Ezt a nézetet Medgyesi Pál és Tolnai János vallották. A felek küzdelme váltakozó sikerrel folyt, de folyamatos volt, ami bizony sok esetben nem vetett jó fényt az egyház életére. Erről ír Klobusiczki familiáris, jószágigazgató Lorántffy Zsuzsannának 1646. április 3-án kelt levelében:

„Ecclesiánk állapotja bizony szánakozásra méltó, röttenetes nagy mezejök vagyon az az elenzőknek a rágalmazásra, sokat töttek immár hozzá... ha atyafiúi szeretet lett volna az emberekben, szépen és könnyen lecsendesíthették volna ezt a dolgot, nem látok bizony semmi ellenkezőt, hogy tanított volna Tolnai János Calvinus János vallásával...”

Lorántffy Zsuzsanna és fia, Zsigmond határozottan elkötelezték magukat a gyülekezeti presbitériumok felállítására. 1650 nyarán Zemplén vármegyében járt a kiskomáromi lelkész, Nagymaráczi Balázs. Ezt a lelkészt bízta meg Lorántffy Zsuzsanna, hogy küldje el azokat a szabályzatokat, amelyek alapján Pápán 1618-ban megszervezték az első presbitériumot. A lelkész elküldte a mintát, amely Lorántffy Zsuzsanna fogarasi várába került. Így maradt meg, mert később a pápait az idők vihara elpusztította. Mégsem ment még így sem könnyen a presbitériumok megszervezése, mert az esemény, amihez reményeket fűzött a puritán tábor, nem hozta meg a kívánt eredményt. Az 1646-ban tartott szatmárnémeti nemzeti zsinattól lehetett volna várni némi rendezési szándékot. A zsinati határozat azonban jöllehet elvileg elfogadta a presbiteri rendszer szükségességét – kivitelezését későbbre halasztotta. Medgyesi Pál, aki 1650-től Lorántffy Zsuzsanna udvari papja volt Sárospatakon, a presbitériumról írt munkájában az intézmény elutasításának valódi okát félreérthetetlenül megfogalmazta. A visszautasítást abban látta, hogy a jobbagy presbiter urának vétkét a presbitériumban találná bemozdítani, s az urat intenék meg vagy prédikálnák ki érte.

Lorántffy Zsuzsanna mindezek ellenére fáradhatatlan harciosa maradt a puritán eszméknek. A legtöbb támogatást a zempléniektől kapta, igaz, a legtöbb vádaskodást is. A zempléni puritánok társasága Medgyesivel nagy lendületet kapott, mert a tudós lelkész most már felhagyott korábbi óvatosságával, s erőteljes lépéseket tett.¹ Maga a fejedelemszony is határozottabban intézkedett. Nyomására 1650. október 12-ére összehívták a sátoraljaújhelyi zsinatot. Az északkelet-magyarországi résztvevőkből álló testület a dunántúli példa nyomán, a fejedelemszony kívánására elfogadta a presbiteri intézményt. A határozat így szól:²

„Az presbiteriale regimennek bevétele és föllállítása felől sok discursus után consentiálván az ecclesia, az presbiteriumot magában igen javallja, mind privatim s mind publica az értelmes hallgatók előtt. Tanítani fogja jó alkalmatossággal, midőn helye és módja leszen decernálja, mivel a presbiteriumot in suis essentialibus juris divininak ismeri az ecclesia. Ezután pedig a presbitereknek minden tiszteket és hivataljokat is communicetis consiliis bizonyos regulákban írván autoritate publicalni akarja, annak a presbiterium föllállításának minden modalitásával együtt.”

Az újhelyi zsinat határozatai bizony több ponton kénytelen-kelletlenséget mutattak, sőt a néhány hónap múlva, 1651. január 23-án Liszván összegyülekező részzsinat már kibúvókat keres, és kifejti, hogy nem ismernek el másokat az egyházakban, csak a községi bírákat és tanácsosokat, egyebekben a teljes zsinatra hárítják a felelősséget. Veréczki Ferenc sárospataki lelkész is csak színből támogatta a presbitérium létesítését. A közhangulat azt mutatta, hogy az abaújiak sem lelkesedtek érte, s a tisztántúliak a régi rezsimet részesítették előnyben.

I. Rákóczi György fejedelem halála (1648) után az ortodox tábor egyre féktelenebb támadásokat indított a puritánok ellen. Személy szerint megtámadták Lorántffy Zsuzsannát is. Megvédolták azzal, hogy befogadta az üldözött huszitákat³ és a pikkardistákat⁴. Hogy eszmében felvilágosult volt, és egyházkormányzati téren nem ragaszkodott a régiekhez. Mikor pedig fia, Zsigmond is elköltözött az élők sorából (1652), az „újító” bélyeget is rásü-

¹ Comeniust – aki ebben az időben, 1650 és 1654 között Sárospatakon tartózkodott – a puritán kör hívta Patakra, s jövétele előtt az ortodoxok körében bizonyos ellenérzés támadhatott vele szemben.

² A latin szavak értelmezése: *familiáris*: udvarnok; *regim*: rendszer; *discursus*: tárgyalás, *consentiálván*: egyetértvén; *privatim*: nem hivatalosan; *publica*: nyilvánosan; *decernálja*: rendeli; *in suis essentialibus juris divini*: lényegileg isteni jogú; *communicetis consiliis*: közösségi tanács; *regula*: szabály; *autoritate publica*: jogosan kinyilvánít; *modalitás*: módjával.

³ Husz János követőit

⁴ csehországi menekülteket

tötték. Tolnai Dali János sem kerülte el a vádaskodást; őt independensnek⁵ és országháborítónak kiáltották ki, s ráfogták, hogy az egyházmegyét ördögi intézménynek nevezte. Mindezt csak fokozta, hogy 1652. szeptember 9-én a Szerencsen tartott zsinaton a tiszán-inneni négy esperességhez tartozó némely prédikátorok összegyülekezve határozatot hoztak az „újítók” ellen. Ugyanakkor ráüzentek Lorántffy Zsuzsannára, hogy ne fogja pártját az újító prédikátoroknak. Ezt nagyon szívére vette a fejedelemasszony, és elpanaszolta fiának, Györgynek, aki akkor már Erdély fejedelme volt. Ez levélben kelt anyja védelmére, amiért „özvegységét” felette igen megbúsították. Ezt írja:

„Nem kicsiny fájdalomával szívünknek jelentjük kegyelmednek... Szerencsen tanácsot tartotak ellenünk, s maguk közül bizonyos követeket választván ránk üzentek, hogy újító prédikátoroknak pártjokat ne fogjuk, mely cselekedetek minémű búsulásunkra legyen meggondolhatja kegyelmed... nem akarván azért rajtunk hagyni az újító nevet... feltett célunk az, hogy pro 4, 5 et 6 oktobris becsületes külső rendeket és számos prédikátorokkal convocálva,⁶ ő kegyelmek eleibe dificultásinkat⁷ terjesszük...”

Az „újító” nevet azért vette zokon a fejedelemasszony, mert azt az armenianusokra,⁸ anabaptistákra,⁹ brownistákra,¹⁰ sociánusokra¹¹ lenéző értelemmel alkalmazták. Az október 4-6 között Sárospatakon tartott gyűlés volt hivatva tisztázni a dolgot. A gyűlés résztvevőinek összetétele „elegyes” volt, vagyis lelkészekből és világiakból állt, alkalmazva a puritán elveket. Határozataiban egyértelműbbé tette az „újító” elnevezés értelmét, reformációt értve alatta. Továbbá állást foglalt a presbitériumok megszervezése mellett. „Immár sok becsületes emberek jelenlétében azon megegyeztek – szól a határozat –, hogy hirdetessék ez a presbitériumokról való istenes rendelés!”

Vége a Lorántffy Zsuzsannára figyelő és akarátát támogató világiak győztek a tiszán-inneni egyházmegyék papságának többségével szemben. Persze, több lelkész is támogatta a határozatot. Ennek során Sárospatakon és Királyhelmecen felállt a presbitérium, de a fejedelemasszony más birtokain is igyekezett elismerést kivívni a testület számára. Ebben segítségére voltak familiárisai és jöemberei. A patrónusi fennhatósága alatti helyeken általában létrejöttek az új egyházi intézmények. A korabeli gúnyversekből ismert, hogy a Partium területein Nagyváradon kívül Telegden, Kismarján, Belényesen, Szentjobbon, Biharban és sok más településen terjedt el a testület. Sőt, a török hódoltság területére is eljutott. Igaza lett Barcsai Ákos erdélyi fejedelemnek, aki 1656. július 12-én kelt levelében azzal vigasztalta Lorántffy Zsuzsannát: „Ha nem Istentől van, semmivé lesz, de ha tőle van, nehogy ellene vétőknek találtassanak”.

A presbiteri rendszer kiállta az idők próbáját. Istentől rendeltetett, és nem lett semmivé, sőt magától is terjedt. A magyar református egyház ma is a korábban bibliai alapon kidolgozott, Lorántffy Zsuzsanna idejében megalapozott egyházszervezeti pilléren, a zsinat-presbiteri elven nyugszik és működik. A paritás alapján egyenlő számú világi és egyházi képviselőtagokból álló testület vezeti. Nem vetette el azonban a püspöki intézményt sem. Nálunk a presbiteri rendszernek egy olyan alakjával találkozunk, amelyik az episzkopalizmus (a püspöki egyházszervezet) elemeivel keveredett. Éppen e kevertségnél fogva mindkettő fokozott éberséggel őrködjek az evangélium tiszta hirdetésén, a sákramentu-

⁵ mert az egyes gyülekezetek önállósága mellett állt

⁶ összehíván

⁷ nehézség, kifogás

⁸ az armenianusok: holland Armenius tanait követték, ellenezték Kálvin predestinációs tanát

⁹ az újrakeresztelők a reformáció népi irányzatát képviselték, az érett fővel felvett keresztiséget ismerték csak el

¹⁰ Brown Róbert követőről, a hollandiai száműzöttekről van szó

¹¹ Socianus Laelius és Socianus Faustus követői, a Szentháromság tagadói

mok kiszolgáltatásán Krisztus rendelése szerint, a szeretetszolgálat munkálásán és az egyházfegyelem gyakorlásán.

A magyar református egyház ma is a korábban bibliai alapon kidolgozott, Lorántffy Zsuzsanna idejében megalapozott egyházszerkezeti pilléren, a zsinat-presbiteri elven nyugszik és működik. A paritás alapján egyenlő számú világi és egyházi képviselőtagokból álló testület vezeti. Nem vetette el azonban a püspöki intézményt sem. Nálunk a presbiteri rendszernek egy olyan alakjával találkozunk, amelyik az episkopalizmus elemeivel keveredett. Éppen e kevertségnél fogva mindkettő fokozott éberséggel őrökdjék az evangélium tiszta hirdetésén, a sákramentumok kiszolgáltatásán Krisztus rendelése szerint, a szeretetszolgálat munkálásán és az egyházfegyelem gyakorlásán.

Végezetül ismét hangsúlyozzuk a lelkipásztor és a presbiter Kálvin János szerinti kötelességét. A lelkipásztoré az ige tiszta hirdetése, a presbitereké az erkölcsök felett való őrökdés.

Lorántffy Zsuzsanna új szobra Ónodon⁴

Borsos István alkotása

BENCSIK JÁNOS

Adatok Tokaj belvárosának történeti topográfiájához

Egy történelmi városbelső számos hatás érthet: tudatos pusztítás, rombolás, olykor tűzvészek. Így Tokaj esetében is azzal kell számolnunk, hogy a városmagot bizonyára történelem során olyan események formálták, melyek megváltoztatták az épületek helyét, olykor az utcahálózatba is változást idéztek elő. Egyébként is Tokaj mai arculatán nehezen fedezhetők fel a múlt téglába merevedett, kőbe faragott emlékei.

Annyit tudunk, hogy legrégebbi épületeink egyháziak voltak s vannak, mindenek előtt a t e m p l o m o k , majd a plébániák, paplakok. A templomok közül a legrégebbiek között tartjuk számon a görög katolikusokét és az ortodoxokét (az utóbbi ma templomgaléria), ezeket követi időrendben az evangélikusoké és a reformátusoké, valamint a zsinagóga. Utoljára emelték a római katolikus templomot; többször átépítették, mígnem a mai arculatát elnyerte. A XX. század első évtizedeiben az alapfalak felhasználásával emelték ezt a neoromán stílusú épületet, mely a város főterét díszíti. Így állhatott elő az a helyzet, hogy az egyszer *megszentelt helyet* használták tovább istentisztelet céljára, s nem hagyták el azt.

Igazán történelmi objektum a t o k a j i v á r volt, mely teljesen elpusztult, s mára csak egy lőrészrel rendelkező falmaradvány jelzi a helyét túl a Bodrogon, ahol a régi *zsidó temető* kapott helyet.

Rangos épületeink közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egykori p á l o s k o l o s t o r t (ma gyermekintézmény). A kolostor volt lakói, a pálos szerzetesek a XVI. században arra kényszerültek, hogy elhagyják otthonukat. Ekkor ugyanis a vár kapitánya, *Némethi Ferenc* (†1565) kiűzte őket a városból. Az épület eredetileg kívül állott a városon az északi városfal mellett, melyet – miként ma is – körülfogott a hegyből lejövő *Vörös-árok*. Az egykori kolostor többször kapott új funkciót, sőt új gazdát is, mígnem Tisza Kálmán felesége és annak családja birtokába került.

Itt kell még megemlékeznünk egy másik középületünkről, az ún. R á k ó c z i - D e s s e w f f y k a s t é l y ról, melyet tévesen azonosítottak helytörténészeink.¹ A barokk stílusban épült ikerkastély a királyi sóhivatal elhelyezésére szolgált. E funkcióját a XX. században elveszítette. Az utolsó tárnokmester, *Palágyi* (Pistyák) *Mihály* (1872–1971) lakott családjával az egyszerűen csak *sóháznak* nevezett kastélyban. Majd a járásbíróság kapott otthont benne, s végezetül a Ságvári Endre Középiskolai Kollégiumot helyezték el ott (1952–1989).

A továbbiakban egy 1788-ban kelt *perenalis venditionalis* (örökös eladásról szóló) levelet idézünk, melyből a korabeli állapotra s majd annak történetiségére derül fény.²

¹ A sztárközi Dessewffy család tokaji otthona egyébként a város centrumában állott, ahol a görög kereskedők lakó- és üzletházai sorában erre utal egy *határjelző kőtábla* is.

² Tokaj város iratai, törvénytörvényes iratok, 1788. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely.

„Mi alább is meg irtak, Cameralis, Privilegiált Tisza Tokaj városának mostani Fő Birája Killer Mihály, Vicze Birája Monori Márton, Notáriusa s egyszer s mind hites Tanács béli személy Hitsch Vilhelm több Tanács béli Társainkkal egyetemben úgy mint Szent Péteri József, Pramer Márton, Voznyiczki András, Zavatkai János, Kereszturi István, Vámosi Mihály, Linczenmajer Mihály, Elsleger Ferdinánd, nemes Szilassi János Tanács béli személyek és Vice Notarius Supernumerarius Tanács béliek Tokaji Mihály és Erdős András, az egész Tisza Tokaj várossa népének és Lakosainak nevekben és képekben, megegyezett akarattukból, sőt a Ttes Kassai Cameralis Administrationnak szóról szóra itt le irt kegyes Decretalis engedelmével vallyuk ezen Levelünknek rendiben, hogy mink magunkra magunk által pedig az egész Városbeli Communitásra felvállalván mind azoknak terheket, valakit ezen alább meg irt dolog most vagy jövendőben illetve és illethetne, hogy szívünkre vévén rész szerént az Városnak régibb üdőkben cotrahalt Passiva adóságait, melytül szabadulni kívánunk, rész szerint pedig hogy az eő Felsége Kegyelmisségéből nyert esztendőbeli Korcsma Házát ex fundamento újonnan fel építettük és a város szükségére még ezután is meg kívántató épületeket ugyan azon Funduson a hol a Város Korcsmája vagyon tsináltatni szándékozunk, rész szerint pedig hogy az mostani Város Házának felépítésében számos pénzünk minden haszna vétel nélkül mint mortuum Capitale hever, ezen és több ezekhez járulandó fontos okokból tehát az egész város népének meg egyezet akarattával el adová tesszük ezen Tisza Tokaj városában és Posta nevű Utczába, és egy felől az Görög nem unita Ecclesiának Temploma épittetik, Moscovita nevű szabad pusztá fundusnak, más részről pedig az Kristóf János nevezetű Görög Házának és Fundusának, Harmadik felől pedig az közönséges szekér utnak és utcának szomszédságaiban rekesztett és 274 numerus alatt lévő Város kő házát, Istalóját és Szekér színét és fundusát hozá Tartozandó épületeivel egyetemben, melyet is a tokaji Görög nem unita Ecclesia magok templomokhoz tartozandó Parochialis háznak és oskolának két ezer nyolcz száz azaz No 2800 Rforintonkon ma napon Töllünk meg vette és bennünket hiba nélkül ki is elégitit, mink pedig fel nem tartván sem magunknak sem város lakossainak Előljáróinak és Commembrumainak legkisebb juss vagy proprietast azon felül meg irt summában örökössen el adtuk és effective resignáltuk ez szoros kötés alatt:

1-ő Minthogy azon felül circumscribáit és örök áron eladot Ház az Felséges Camara jussán és Taxás Fundosán épittetet, elemben pedig ezen Város a Mgos Földes Urasággal a Taxa fizetés iránt az eő Felsége Kegyelmes Ratificatiojából örökké tartandó Contractusra lépett volna, mely által az Város esztendőnként 700 Rforintonkat volna köteles fizetni az Mgos Földes Uraság pedig azzal akár boldog, akár pedig boldogtalanabb üdöben megelégedni tartozik, s köteleztetik tehát ezen okból mink is azon fundusért a Taxabéli Censust ezen fizetésben értvén örökösön és megmásolhatatlanul fizetni tartozunk, az Görög Ecclesiát pedig ebben conserválni tartozunk.

2-ő Valamint a taxa nem fizetés iránt úgy az egész vétel iránt is az evictiot minden Törvényes Impotitorok ellen az Város magára és utána következendőkre is fel vállalja és annak birodalmában szabad ususában maga tulajdon kötelességével és fáradságával az vevő felet oltalmazni tartozik s tartozunk.

Azon Camerale Decretumnak Tenora e képpen vagyon: [német szöveg]

Mely örökös el adásról adtak a Város Pecsétye alatt ezen másolhatatlan Contractusunkat Sig.

Tokaj die 22-a Septembris 1788.

N Tokaj Várossa Fő Birája és Tanács Notárium Vilhelmum Hitsch"

Tudunk arról a katasztrófáról, amely a XVIII. század második felében sújtotta a várost. Jelesül 1774-ben tűzvész pusztított a település északi negyedében. E területen állott a *sóház* és az itt tárgyalt *városháza* is. A város magisztrátusa nem tarthatta célszerűnek a megromgált városháza és a funduson álló más épületek kijavitását. Így vetődhetett fel az értékesítés gondolata. Ezt a döntést valószínűleg az is motiválhatta, hogy potenciális vevő jelentkezett erre az együttesre.

Úgy tűnik, hogy az 1780-as években az ortodox egyház és az ortodox közösség, melynek igazán erős alkotó eleme volt a görög kereskedők csoportja, a közösség szerve-

zését tartotta egyik fontos célkitűzésének. Ezt a törekvést reprezentálhatta a templomépítés. A templom épülete már csaknem készen állhatott 1788-ban, hiszen 1790-ben Egerben öntették a tornyába a harangot. A városháza épületének megvásárlásával az ortodox pap is méltó környezetbe költözhetett. A tervezett ortodox térségbe bevonták a „moszkovita fundust” is, mely lépésük jelezheti számunkra, hogy ekkorra megcsappant az Orosz Borvásárló Bizottság szerepe Tokajban s talán Tokaj-Hegyalján is.³

A város vezetése megépítette ekkorra az új *kocsmaházat* a jelenlegi városháza belső telkén. Ide került a városháza is, melynek a befejezése a század végére esett, és 1800-ban adhatták át rendeltetésének. Még egy megjegyzést kell tennünk a város szerkezetét illetően, éspedig: a perifériára szorult városháza ezzel a döntéssel a *centrum*ba került. A centrum, a *piactér* egyébként is ekkorra már a római katolikus egyházi épület, a templom körül szerveződött.

Az 1700-as évek elején a kálvinista templomot birtokba vehették az egyre erősödő római katolikus egyház hívei. S e körül állottak a különböző árusok *patikái*. Ehhez csatlakoztak azok a terek, melyeken helyet kaptak az eseti árusok, a kofák, a *kuffantók*. Kialakult tehát a város kereskedelmi szerepéhez szabott, méretezett *piactér*. Igen jellemző, hogy a következő században kezdik a város főterének csinosítását, miközben lebontják a kis-árusok bódéit, a *butykákat*, *patikákat*.⁴

³ Tardy Lajos: Az orosz Borvásárló Bizottság története. Sárospatak, 1963.

⁴ Bencsik János: Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII-XX. században. Miskolc-Tokaj, 1963. Épített környezet c. fejezet. 212.

PAP JÁNOS

Versek

A Tanú

A mezőkövesdi Szent Imre Iskola
70. évére

Emlékezem világos termeidre,
Tanítóm illatos-finom kezére,
Ha betűim sora ide-oda
Dűlt irkám tiszta lapjain.

Emlékezem a fiúkra, göndör,
Kócos hajukra, szemüket őrzöm,
De mi végre? Hová, mivé lettek
A vágyakozó, nyílt tekintetek?

A komoly férfiak, tanítóink
Már mind pihennek. Küzdelmeitek
Nem volt hiába! Ha elbuktatok?
A mi vállunkat sebzik mai kínok.

Ott vonultak kapuid előtt vert
És éhező idegen seregek.
Vérrel itatták olajos padlód
Az álmuktól megfosztott haldoklók.

Ma? Ének száll... Térdelő Szent Imre
Miért fohászokdtál? Századok múltak,
S gyermek magyarjaid követnek-e?
Új seregeidnek lennél-e hercege?

(2001-ben újra felállították Mezőkövesdem
az 1978-ban lerombolt Szent Imre-szobrot)

Gyalázat, gyalázat

Professzor úr, kazánkovács,
Nagyhírű, gazdag emberek,
Minden, minden lehetnétek,
Csak szívünk nem bír el ily csapást:

Minden szó, minden tett a dzsidás
Kegyelemdöfésével ér
Fel, mert csak a kishitű él
Ha kell százötven éven át,

Mert ő képes csak bolygatni
A máig szent és üdvözült
Hrúz Máriát, kit anya szült,
Hogy ismerjük szenvedéseit.

Magyarságom, magyar voltom
Ne csúfítsd átkozott közöny,
Buta gőg, mert én megőrzöm
Emléked, bár közelg' már holtom.

(2001)

CSORBA CSABA

Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében

Zemplén Levéltára a Gyűjtemények fondcsoportban két népszámlálás iratainak levéltárba került anyagát őrzi. Egyik az 1856/57. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye (terjedelme: 1,24 folyóméter),¹ a másik az 1869-es népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye (terjedelme: 15,12 folyóméter).²

Az újkori népszámlálások sajátossága, hogy előre nyomtatott felvételi statisztikai íveket töltenek ki népszámlálási biztosok. E kitöltött íveken szereplő adatokat összesítik, majd a az eredeti felvételi íveket megsemmisítik. Ez azt jelenti, hogy az adatok ettől kezdve névtelenné válnak, nem köthetők személyekhez. Kivételesen (s voltaképpen szabályellenesen) megmaradt, és a levéltárba került Zemplén vármegye 1869-es eredeti népszámlálási felvételi íveinek anyaga. Páratlan történeti értéket képvisel, mert egész sor olyan kérdésre kaphatunk választ ezek áttanulmányozása révén, amelyek megválaszolására másfajta dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre.

Dacára annak, hogy a dokumentumok ismertek voltak a levéltárban kutatók előtt, s olykor hasznosították azokat már az 1895-1928 között megjelent *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. folyóirat munkatársai is, tüzetesebb áttanulmányozásukra és hasznosításukra nemigen került sor. Általában mellőzték a legutóbbi időkig a zempléni történeti vagy néprajzi monográfiák ill. tanulmányok készítői is.³ Anélkül hogy a mellőzés okát találgatnánk, alighanem a háttérben azt sejthetjük, hogy az egyes ívek hosszadalmas és fárasztó kijegyzeteléséhez szükséges tetemes idő riaszthatott vissza egyeseket. *Sátoraljaújhely lexikonjának* munkálatai kapcsán sorra került megbeszéléseken fölvettem, hogy bizony érdemes lenne ezt az egyedülálló forrást kiaknázni. Ez ellen elvi kifogása nem volt a szerkesztői-szerzői munkacsoportnak, csupán a munka elvégzésére nem akadt vállalkozó, ami érthető is, ha figyelembe vesszük, mekkora volt az egyes résztvevők

¹ A nyomtatott (magyar-német nyelvű kérdéseket tartalmazó) ívekből csak Felső-Zemplén egy részének anyaga maradt meg, köztük Töketeremes városé és mintegy tucatnyi kisebb községé. Sátoraljaújhely ívei hiányoznak. A felvételi ív a következő adatokat tartalmazza: név, születés ideje, vallási hovatartozás, foglalkozás, életkor, nem, családi állapot, jelenlét-távollét. Az népszámlálás iratanyagával kapcsolatos adatokat ezúton is köszönöm Kálmán Évának.

² A négy oldalas adatlap rovatai a következők: A lakás adatai az 1. oldalon szerepelnek, az utca (tér) ill. a házszám megjelölésével. A házak számozása 1-gyel kezdődik és folyamatosan haladt, az utcáktól függetlenül. Feltüntették, hogy adott épület középület, üzlet vagy lakás, ill. vegyes használatú. Feltüntették, van-e házban üzlet, s az milyen célt szolgál. Az egyes lakásoknál feltüntették helyüket: földszinten, emeleten, padláson vagy pincében helyezkednek. el. A lakás részeire (szoba, konyha, előszoba, kamra) is rákérdeztek. A lakásokon kívül rákérdeztek a többi építményre: van-e kamra, pince, raktár, szin, istálló, akol, csűr vagy pajta. A személyi részben a következő adatokat találjuk: név, cím, rang (pl. nemes vagy közrendű), nem, születési év, vallási hovatartozás, családi állapot, foglalkozás, szülőhely, honosság (helybeli vagy idegen), jelenlét (ideiglenes vagy huzamos), távollét (ideiglenes vagy huzamos), írni-olvasni tudás. A 4. oldalon kerültek összeírásra az állatok: ló, öszvér, szamar, szarvasmarha, juh, sertés, kecske, méhkas). Az adatlapokat (a kézírásból nyilvánvaló), több számláló biztos töltötte ki. Egyes csoportok meglehetősen jól, mások nehezen olvashatók. A neveket hallomás után jegyezték le, s egyes családnevek írásmódjában olykor különbségek vannak. Nem lehetett célunk annak eldöntése, hogy adott személy adott időben valóban hogyan is írhatta a nevét, főleg az idegen hangzású nevek esetében, különös tekintettel az ékezetekre.

³ Jómagam Sárospatak 1869-es népesség összeírásának rövid elemzésére és kivonatos közzétételére vállalkoztam (Széphalom 6. Sátoraljaújhely, 1994. 285-294. Csak a legutóbbi években következett be jelentős fordulat: Hőgye István (Girincs) és Tamás Edit (Komlóska) település monográfiái stb. esetében.

megterhelése. Bár teljesen irreálisnak látszott, hogy éppen jelen sorok írója vállalkozzon a feladatra, aki Zemplén Levéltárától csaknem 300 km-re lakik, Budán, mégis ez történt. Makacs eltökéltséggel úgy vétem, hogy ha törik, ha szakad, nem hiányozhatnak az 1869-es adatok a város lexikonából. Nyilvánvaló volt, hogy a felbecsülhetetlen értékű forrásanyag „utaztatása” (levéltári kölcsönzés) nem célszerű, nem biztonságos megoldás, hiszen nem tehetjük ki a rongálódás vagy megsemmisülés veszélyének a mozgatással a dokumentumokat. A lexikon szerkesztési megbeszéléseihez és egyéb újhelyi rendezvényekhez kapcsolódó utakon kellett a levéltárban ill. a kutatószálláson (éjjeleken keresztül tartó szakadatlan munkával) elvégezni a jegyzetelést. Természetesen egy megfelelő számítógépes program lenne az ideális egy ilyen típusú forrásanyag feldolgozására, azonban ez adott körülmények között nem volt megvalósítható.⁴

A rendelkezésre álló nagyon rövid idő nem tette lehetővé a csaknem 10 ezer lakos nevét tartalmazó névsor, még kevésbé valamennyi összeírási rovat adatainak maradéktalan gyűjtését. A gyűjtés célfeladata a lexikon volt, ennek kellett alárendelni a munkát. Elsősorban az iparosok, a kereskedők és az értelmiség adatait jegyzeteltem ki, továbbá egyes társadalmi–vallási–foglalkozási csoportokra vonatkozó információkat. Ebből következik, hogy jelen tanulmány semmilyen formában nem törekedhetett teljességre, sőt az adatgyűjtés rohammunkája miatt az egyes adatok tüzetes ellenőrzésére sem keríthettünk sort. Mindezt azért szükséges előljáróban egyértelműen kijelentennem, hogy világossá váljon az olvasó előtt: ez az áttekintés csupán a témakör iránti figyelem felkeltését szolgálja, s nem kiérlelt, többszörösen ellenőrzött, analógiákkal részletesen alátámasztott elemzés. Mindazonáltal remélem, munkám így sem bizonyul hiábavalónak, s fogyatékoságai minél előbb arra ösztönözhetnek másokat, hogy alaposabb feldolgozásra vállalkozzon.

Amikor ezeket a sorokat írom, Sátoraljaújhely lexikona már elhagyta a nyomdát, megérkezett Sátoraljaújhelyre. Néhány napon belül bemutatásra, ünnepélyes átadásra is kerül. A város polgárai, s a – remélhetőleg minél szélesebb - olvasóközönség kezébe veheti. Bár az adatgyűjtés jelentős része beépült a lexikon egyes szócikkeibe, azonban így, összefüggően nem lehetett feldolgozni az adatsort, hiszen az szétfeszítette volna a kézikönyv szerkezetét. Éppen ezért örömmel élek azzal a lehetőséggel, hogy a lexikon után alig néhány héttel később megjelenő *Széphalom* évkönyvben közölhessem (kivonatossan) gyűjtött adataimat, rövid értékelő összegzés kíséretében.

A népszámlálás a Nagypiac 1. számú épülettel kezdődik, amely a megyeháza és a börtön (szerepel az összeírásban valamennyi rab neve, foglalkozása és életkora föltüntetésével). Ezt követően a Széchenyi tér, majd a Nagypiac, a városközpont többi része, majd a városközpontból a peremek felé haladva következnek a terek-utcák. A házak többségét nem egy, hanem több (kettő-öt) család lakta. A város tengelyét alkotó főutca mentén, a hegyoldalban általában hosszan húzódó telkeket találunk, s a főutcára néző ház mögött szalagszerűen egész házsor húzódott, valóságos belső utca.⁵

1869-ben a népszámlálási íveken az alább közölt utcanevet írták össze. Listájukat mai helyesírással, betűrendben közlöm, s zárójelben jelzem az utcanév mai megfelelőjét:⁶ Néhány külterületi lakott hely is szerepel a nyilvántartásban: *A Baksi-malom* és az *Rk-*

⁴ Bármilyen megdöbbentő is, de tény, hogy Zemplén Levéltárának még 2001-ben sincs számítógépe.

⁵ Ehhez hasonló „udvarteres” építési mód figyelhető meg a háromszéki Kézdivásárhelyen. Az 1980-as évek „városrendezési” munkálatai során ezeket jelentős részben felszámolták, s az egykori földszintes házak helyére jellegtelen emeletes háztömbökből álló lakótelepet emeltek.

⁶ Az azonosítás során hasznosítottam Kováts Dániel szócikkeit *Sátoraljaújhely lexikonából*. Figyelembe veendő, hogy egyes utcák vonalvezetése megváltozott, illetve több régen külön névvel illetett, egymáshoz kapcsolódó utca ma azonos nevet visel (pl. Vasvári Pál u., Esze Tamás u., Mártírok útja, Móricz Zsigmond u.).

(*Római katolikus*, másképp: *Pap*) *malom* a Ronyva mellett állt; a *Némahegyi-korcsma* az akkori országút mentén Sárospatak felé, a *Téglavető* a *Torzásón*, Rudabányácska felé található; a *Meleg-oldal* a *Magas-hegy* déli nyúlványa.

Alsószólyomka u.	Kis u. [Hajnal u.]	Pázsit u. [Hunyadi u.]
Berecki u. [Árpád u.]	Klastrom u. [Vörösmarty u.]	Pusztá u. [Jókai u.]
Börtön u. [Hajnal u.]	Kórház u. [Bajcsy-Zsilinszky u.]	Ronyvazug u. [Móricz Zs. u.]
Csalogány u. [Mártírok útja]	Kövágó u. [a Pipa u. tájékán]	Rózsa u. [Vasvári P. u.]
Csillag u. [Bercsényi u.]	Köves u. [Fejes István u.]	Széchenyi tér [Kossuth tér]
Diák u. [Deák u.]	Májuskút u. [Fejes István u.]	Széphalom u. [Kazinczy u.]
Dörzsik u. [Tompá u.]	Malom u. [Munkácsy u.]	Teleky u. [Vasvári Pál u.]
Felsőszólyomka u.	Nagybarátság u. [Deák u.]	Temető alatt [Martinovics u.]
Görbe u. [Sziget u.]	Nagypázsit u. [Budai Nagy u.]	Temető u. [Fecske u.]
Gubás u. [Esze Tamás u.]	Nagy u. [Munkácsy u.]	Templom u. [Petőfi u.]
Hajnal u. [Hajnal u.]	Nagyhid u. [Rákóczi u.]	Tímár u. [Vasvári Pál u.]
Hecske u. [a Hecskén]	Nagypiac u. [Kossuth tér]	Újhíd u. [Rákóczi u.]
Kazinczy u. [Kazinczy u.]	Nagyúj u. [Aradi vértanúk útja]	Varga u. [Sziget u.]
Kisbarátság u. [Móricz Zs. u.]	Óhid u. [Dózsa Gy. u.]	Vásártér [a Hecskén]
Kispázsit u. [Barátság u.]	Palotás u. [Árpád u.]	Verem u. [Posta köz]
Kispiac u. [Szinház köz]	Papsor u. [József Attila u.]	Zöldág u. [a Hecske felé]
Kisúj u. [Arany J. u.]	Pataki u. [Kossuth L. u.]	Zsólyomka

1869-ben Sátoraljaújhely lakosságának száma 9946. A szomszédos Sárospataké ugyanakkor 7740, Tokajé 5012, Tályáé 3997. A vármegye többi, egykor neves mezővárosának népessége az előzőekétől általában jóval elmaradt. Az 1869-es népszámlálás a nagy fellendülés, az „átrendeződés” előtti állapotok tükré. A század végére, azaz három évtized alatt csaknem hétezer fővel nőtt a város lakossága, azaz csaknem megkétszereződött. A tényleges megkétszereződés 1910-re következett be.¹

Sátoraljaújhely város társadalmi elitjét a vármegyei vezetők ill. a városban élő nagybirtokosok alkották. A vármegye és a város tisztviselő kara következett utánuk a rangsorban. A bírósági székhely annyit jelentett, hogy meglehetősen nagy volt az ügyvédek száma, akikhez a nagy kiterjedésű vármegye minden részéből jöttek az ügyfelek. Az egészségügy fejlődését jelzi, hogy a korábbi időkhöz képest jelentősen emelkedett az orvosok és gyógyszerészek száma. A városra azonban mindenekelőtt a legjellemzőbb az iparosok és kereskedők nagy sokasága.² A szatócsboltoktól, kiskereskedésektől kezdve a nagykereskedésekig minden üzletfajta képviselve volt. mellettük nem kevés házaló kereskedő is lakott a városban. A boltok általában ugyanabban a házban voltak, ahol a kereskedő lakott. A kereskedők egy része segédeket, alkalmazottakat, inasokat is tartott. Ezek egy része szintén vele lakott. A kereskedő családokban a családtagok is részt vettek a munkában, a fiúk közül egy-kettő többnyire apjuk vállalkozását folytatta, a fiatalabbak közül viszont sok gimnáziumi tanulót találunk, tehát szüleik valamiféle értelmiségi pályára szánták őket.

A kézműiparosok tekintetében hasonló volt a helyzet. A műhely általában az illető iparos lakóházában volt, s ott laktak segédei, inasai is. Az iparosoknál is az volt a jellemző,

¹ Népszámlálási adatokra lásd: Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983. Miskolc, 1983.

² A továbbiakban általában nem közlök az egyes társadalmi csoportokkal kapcsolatban pontos lélekszámokat, ill. %-ban kifejezett arányszámokat, mivel népszámlálási adatgyűjtésem nem lehetett időhiány miatt teljes körű. A különböző foglalkozási ágak részletesebb bemutatásától terjedelmi okok miatt el kellett tekintenünk. Ezek tekintetében a Tiszelt Olvasó *Sátoraljaújhely Lexikona* vonatkozó (többnyire általam írt) címszavaiban tájékozódhat. Mivel a lexikon igen részletes bibliográfiát is tartalmaz, ezért a szokásos mennyiségű szakirodalmi hivatkozástól is eltekintettem.

mint a kereskedők esetében: leszármazottaik közül az idősebb fiúk általában tovább vittek a szakmát, a fiatalabbakat viszont felsőbb iskolába küldték. Az iparral és kereskedelemmel ill. a mezőgazdasággal függött össze a nagy számú fuvaros tevékenysége. A kereskedők és iparosok, az orvosok és ügyvédek között jelentős volt a zsidók számaránya. A zsidó családok nőtagjainak többsége is dolgozott az üzletekben ill. vállalkozásokban, míg más családoknál a nők általában megmaradtak háztartásbelinek. A városi társadalom sajátos rétegét alkották a szolgák, szolgálók, kocsisok, a családi háztartások alkalmazottai (köztük a szakácsnők, dajkák, stb.). Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságban a szőlőtermelés volt a legfontosabb, a városnak elsősorban a peremterületein jelentős nap-számok (kapás) élt.³ A külterületeken (peremterületeken) éltek többnyire a béresek, pásztorok.

Az népesség összeírásnak a születési helyre vonatkozó adatai is tanulmányozásra érdemesek. megállapítható belőlük, hogy az iparosok és kereskedők jelentős része nem helybeli, hanem elsősorban Zemplénből, másodsorban a környező vármegyékből telepedett ide. Különösen figyelmet érdemel, hogy az egyes (iparos- és kereskedő) szakmák mesterei, segédei, inasai honnan származtak. Sátoraljaújhely a „csizmadiák városának” számított. Nézzük tehát először e mesterség művelőit: A Kisúj utcában lakó csizmadiák közül sátoraljaújhelyi születésű volt Pányik János, Smajra Mihály, Szentgyörgyi János, Hedrik József, Lovász József mester, Koválcsik János inas (apja Szepesbélán született), Hedrik Károly segéd (apja gönci születésű), Skodi József inas, Szentgyörgyi János mester szintén János nevű fia (segéd), Nagy József segéd (apja, nagy András tarcali születésű). Varanói születésű volt Schwarz János mester, sárospataki Ribo István mester, szepesbélai Koválcsik József mester, gönci Hedrik János mester, tarcali Nagy András mester, cigándi Fábrián János inas.

A Nagyúj utcában sátoraljaújhelyi születésű volt a mesterek közül Kucsér Ferenc, Réz Dániel, Nagy János, Tóth András, Szilvássy Imre, Csomós András, Pálóczi István, Sarkadi István, Gábrit János, Kulcsár János, Fekete János, Prepály Mátyás, Koleszár Mihály, Végh Károly, Belovits Mihály, Bárán János, Szakmáry Ferenc, Moskovszky Ignác, a legények közül Fátyol György, Kulcsár Gábor, Prepály József, Nemcsik József, Panykó János, az inasok közül Juhász István, Főző István, Csicseri János, Lescsin János, Tóth János Tomi András. A Sátoraljaújhelyhez közeli Károlyfalván született Tóth Ferenc inas, Kovácsvágáson Pásztor András mester, Vilmányban Bodnár Dániel inas, a távolabbi Tiszalúcon Pásztor János legény, Nagygéresen Liszka József inas, Nagyráskán Pivárszky István legény, Imregen Terenyi József inas. Abaúji születésű volt Mráz Antal legény (Jászó), Juhász András mester (Vizsoly), Skodi József mester, Bodnár Dániel inas (Vilmány), miskolci Klein Ignác mester és Tatárka Pál legény, gömöri Szilábey György mester, Klanovszky István (Rozsnyó) stb.

A névsort olvasva felmerülhet a nemzetiségi megoszlás vizsgálatának a lehetősége is. Nem lehet érdektelen a vallási megoszlás tanulmányozása sem, mert az ívek adatai erre is lehetőséget nyújtanak.

A kereskedelem vezető ágazatának számított a vendéglátás: a számos vendéglő és korcsma. A forgalmas kisváros láthatóan meglehetősen nagy számú, elsősorban az italmérés hasznára épülő üzletet tudott eltartani. A Nagypiacon lakott a vendéglősök közül Róth Sándor, Halek István, a korcsmárosok közül Deutsch Bernát, Weinstein Albert (továbbá fő- és alpincére), Glück Móric, Wind Dávid. A Malom utcában lakott Adler Móric korcsmáros, a Rózsa utcában Stark Áron korcsmáros, a Palotás utcában Winfleck Mózes

³ Nagy számban éltek kapások, kocsisok és földművelők a város Barátságos nevű részén, továbbá pl. a Kővágó utcában, a Hecksken, a Májuskút utcában, a Kazinczy utca végén. A kapások (napszámások) egy része a külterületi borházakban lakott.

korcsmáros, a Pataki utcában Klein Fülöp, Wind Ignác korcsmáros, a Papsoron Grünfeld Náthán és Gottlieb József korcsmáros, a Zöldág utcában Reichard Mózes korcsmáros, Reichmann Dávidné korcsmáros, a Csillag utcában Roth Majer és Lefkovits Herman korcsmáros, a Dörzszik utcában Alter Simon Áron, Kornfeld Bernát korcsmáros, a Széchenyi téren Weisz Salamon, Weinberger Sámuel, Klein József, Moskovics Ignác, Rosenthal Adolf, stb. A korcsmárosok szinte kivétel nélkül mind a zsidók közül kerültek ki.

A teljes körű adatgyűjtés és a számítógépes feldolgozás mellett feltétlenül hasznos lenne a térképes feldolgozás is, amelynek segítségével világosan kirajzolódna a város különböző körzetei. Reméljük, mihamarabb kedvet kap a kutatók közül valaki e nagy munka elvégzésére. Addig is talán nem lehet haszon nélküli, ha kivonatos adatgyűjtésemet az alábbi adattárban közlöm.

ADATTÁR

(Az 1869-es népszámlálás kivonatos sátorlajújhelyi adatai)

Az adattár több mint kilencszáz nevet tartalmaz, általában csak az állandó kereső foglalkozással rendelkezőket. *Sátorlajújhely lexikonához* készült a gyűjtés, így főleg az iparosok és kereskedők adatai kerültek kijegyzésre. A nevek írása az adatfelvételi íveken meglehetősen vegyes volt, némileg igyekeztem egységesíteni. A bizonytalan névolvasatot általában zárójellel jeleztem. A sorszámok az összeírás rendjét követik, itt azonban utcák szerint rendeztük az adatokat. Néhány utca adatait több részletben vették föl, amint az összeírók házról házra haladtak; mi ezeket adattárunkban összevontuk, • választja el az adatsoportokat, s a sorszámokból lehet következtetni az összeírás sorrendjére.

ALSÓ-ZSÓLYOMKA: 417. Bodnár Anna mosónő, Varhola Erzsébet mosónő. **419.** Jakab Anna mosónő. **420.** Tóth András gulyás. **422.** Róth György szabómester. **423.** Stark Mátyás asztalosmester. **424-425.** Ducs Mihály asztalosmester. **427.** Begala György ácssegéd. **429.** Vályi Sámuel lakatosmester, Hatranyits Lajos lakatossegéd, Kratilszki István lakatossegéd, Farkas András lakatossegéd, Lengyel István lakatosinas, Kossai József lakatosinas. **430.** Dudás János asztalosmester, Tuzza Juliánna kenyérsütő. **431.** Fazekas Antal ácsinas, Weinkel Gáspár szobafestő, Weinreb József suszterlegény. **432.** Polaki János lakatosmester, Hlebica Pál lakatossegéd, Markovics Menyhért lakatosinas, Princz István lakatosinas. **433.** Székely János asztalosmester, Újlaki Zsuzsánna kalácsütő, Kozsmoski Kálmán asztalossegéd, Dubai István asztalosinas, Monar István asztalosinas, Estók József asztalosinas. **434.** Korcsma. Guttman Jakab korcsmáros (bérkő). **435.** Waller Hermann korcsmabérlő. **436.** Novajkai Zsigmond asztalosmester, Morskó József asztalossegéd, Bányász János asztalosinas, Kinig János asztalosinas, Dékány Lajos csizmadiamester, Pálóczi Sándor csizmadiainas. • **449.** Turóczy János közsőrűs. **450.** Tertinszki Ferenc mérnök. **450/a.** Szilvási András csizmadiamester, Kopcsó Károly csizmadiasegéd, Jesztrebszki János csizmadiainas. **451.** Matterni József szabómester, Sefcsák József szabósegéd, Czimmermann József szabóinas, Kájel János szabóinas.

BAKSI MALOM: 925. Takács János molnár haszonbérlő, Armagyi János molnárlegény, Pintér János molnárinas, Boszi Ferenc molnárinas.

BERECKI U.: 72. Frissmann Jakab szabómester, Frissmann Móric szabóinas. **73.** Koslik Péter szabómester, Herskovits Jakab kiskereskedő. **74.** Untener Mihály tímár, Szarka István tímárlegény, Rác János tímárinas. **75.** Popoczi János tímár, Popovics János tímár, Klein Niszi mészáros, Klein Márkus mészároslegény, Papp Ferenc virslis, Kassai János virslissegéd. **76.** Vajner József enyvfőző, Fáty József csizmadia, Fáty János csizmadiaségéd, Fáty Ferenc borbélysegéd, Lehoczky Lajos tímársegéd. **77.** Breza Lukács tímármester, Kusnyír György tímársegéd. **78.** Szakaj József tímármester, Birke József tímármester. **79.** Szakaj István tímársegéd. **80.** Csicsvák György tímármester, Weisz Mendel házaló, Skodi József csizmadiainas, Altmann József szabósegéd, Altmann Lipót kereskedőinas. **81.** Csupák József tímármester, Csupák János kalaposmester, Klein Ábrahám szabósegéd, Bacsó János kőműves. **82.** Szobek József csizmadiamester, Szabolcsik János csizmadiamester, Hornyik István tímármester, Soós András tímársegéd. • **120.** Rigó András csizmadiamester, Gács Antal csizmadiasegéd, Grósz Izsák zenész, Grósz József zenészsegéd, Grósz Éliás zenészsegéd. **121.** Nagy József csizmadiamester, Tirpák Károly csizmadialegény, Lovász Mihály csizmadiamester. **122.** Sütő József ácsmester, Belustyák György csizmadiamester, Vili József csizmadialegény, Horváth Pál csizmadiainas, Geiger Bernát ruhafestő. **123.** Pálóczi János

csizmiamester, Tóth József asztalosmester, Reisinger Károly zenész. **125.** Korcsma. Wiszfloh Mózes korcsmáros haszonbérő, Rubin Igic zenész, Stark Mózes zenész. **126.** Kizsimérszki József szabómester, Dulovits József szabólegény. **127.** Friedmann Izsák szabómester. **128.** Stircz József susztermester, Stircz József suszterlegény, N. János suszterinas, Cservenka Tibor suszterlegény, Váralyi Alajos szabómester. **129.** Weisberger Jakab szabómester, Rima Mihály asztalosmester. • **997.** Zubály József vargamester. **998.** Csáki Mihály gubásmester, Pálfi János csizmiamester. • **1006.** Scherer János csizmiamester, Barcsai József gubásmester, Párnahai András csizmiamester.

BORHÁZ: 1016. Csatlós János csizmiamester.

BÖRTÖN U.: 14. Goldstein Hermann kisboltos, Goldstein Móric suszterinas, Reichard Móric rézműves. **15.** Stark Móric lisztkereskedő, Frissman Simon kisboltos, Schwarcz Izráel suszter. **16.** Blumfeld Jakab zenész, Lefkovics Dávid szabó. **17.** Ekker Jakab szabó. **18.** Horváth Mihály ügyvéd, Hanisák András szabó. **19.** Mattyasovszki Kálmán megyei tisztí ügyész. **20.** Boronkay József szabó. Tuhler Dávid gyapjúkereskedő. **22.** Felberbaum József kereskedő, Felberbaum Bernát kereskedősegéd, Felberbaum Ignác kereskedőinas. **23.** Guttman Samu borkereskedő, Hartenstein Hermann lisztkereskedő. **24.** Saager István szabó, Baszkovszki János szabósegéd. **25.** Hruhi György szabó, Plancsák István szabóinas, Kozlay Sámuel suszter, Prascsák Miklós ács, Speck Antalné okleveles szülész. **26.** Barna Ignác uradalmi mérnök. **27.** Barcsay József gubás, Klapáts István gubássegéd. **28.** Stefan-csó János suszter, Nagy Leopold suszter legény, Szabó János suszterlegény, Mojsze János suszterlegény, Tóth Ferenc suszterinas. **29.** Vályi Mihály szücs, Vályi Bertalan kereskedőinas, Jakab János szücsinas, Dávid Márton kereskedő. • **44.** Hunyor Sándor megyei törvénytudós. **45.** Reviczky József megyei tisztí ügyész, Reichard Adolf kiskereskedő, Weinberger Sámuel kereskedő, Reichard Bernát kereskedőinas, Glancz Bernát kereskedőinas, Rosenberg Jónás kereskedő, Rosenblum Izráel suszterlegény. **46.** Dózsa András megyei írnok. **47.** Adler Móric korcsmáros, Groszmann Jakab gombkötő, Roth Izráel kereskedő, Roth József kereskedő. **48.** Deutsch Sámuel fuvaros, Laufer Samu szabó. **49.** Burger Salamon főfőskereskedő, Burger Betti varrónő, Stadler Bernát magántanító, Fischer Rézi varrónő. **50.** Glück Bence kereskedő, Kleinwald Emánuel szabómester, Kleinwald Náni varrónő, Eckstein Nánthán kisboltos, Glück Bence lisztkereskedő.

CSALOGÁNY U.: 437. Izraelita kórház. **438.** Armagyi János lakatosmester, Vajenbacher Ágoston szabómester, Engel Bernát szekerész. **439.** Hornyák János lakatosmester. **441.** Bajzát István bacsó. **444.** Zahár Ottilia varrónő. **445.** Szabó Julianna özv. ócska ruhát árul, Fajgerli Mária szemlyeárus. **446.** Zborai János erdőbíró, Szombati Lajos kalaposmester, Kazlinszki Károly kalapossegéd, Román György kalapossegéd. **447.**

Lefkovics Ábrahám szabómester, Schwarz Sámuel suszter. **448.** Hamara Jónás szabólegény, Takács András molnármester.

CSILLAG U.: 221. Dubai József csizmiamester, fia Dubai János szígyártó segéd, Német Erzsébet főze-lékkereskedő. **222.** Borsos József asztalosmester, fia Borsos Kálmán asztalossegéd, Gönczi László asztalosinas, Czimbalmos István asztalosinas. **223.** Háber József ácsmester, özv. Malinák Jánosné fehérművarrónő, Tatai Tamás üvegessegéd, özv. Fazekas Jánosné fehérművarrónő, Fried János szatócs, fia Fried József kárpitosinas, Ducz Simon szatócs, Goldstein Májor szatócs. **224/a.** Schön Leó terménykereskedő. **228.** Németh István fuvaros, Pálfi György csizmiamester. **229.** Baksai Pál fuvaros, fia Baksai László ácsinas. **230.** Juhász István bodnármester, fia Juhász Ferenc bodnárinas, Karaffa János bodnárlegény. **231.** Tóth Károly csizmiamester, Gáspár Ferenc csizmiadialegény. **232.** Taisz János csizmiamester, fia Taisz József csizmiadialinas, Sütő János fuvaros, fia Sütő Ferenc kovácsinas, Csurka Józsefné mosónő, leánya Csurka Teréz varrónő. • **346.** Majer József ácsmester, Fajermann Sámuel gubásmester. **347.** Pap Ferenc önálló ügyvéd. **348.** Dutkovits András fuvaros. **349.** Kolcs Gyula ügyvéd. **350.** Dakos Mihály csizmiamester, Kesko András csizmiadialinas, Klein Lébli házaló kereskedő, Leskó Mihály szabómester. **352.** Zejke József csizmiamester, fia Zejke Ferenc csizmiadialegény, Leskó János csizmiadialegény, Bernáth Ignác szabómester, Markovits Márkus szabóinas. **353.** Schön Mór szatócs, Friedmann Fábión szatócs, Goldner Rézi mosónő (napszámos), Balogh Endre asztalosmester. **354.** Klein Simon szabómester, Landmann Benjámin fűszerkereskedő. **355.** Stern Dávid házaló. **356.** Stein Jakab fuvaros, fia Stein József fuvarossegéd, Hermann Gáspár önálló zenész. **356/a.** Pálfi Róza varrónő, Lorman Mária varrónősegéd, Vas Ida varrónősegéd, Urbán Biri varrónősegéd, Kalán Borbála varrónősegéd, Groszmann Dávid szabó, Groszmann Berti szabólegény. **357.** Zinner Náni önálló szatócs, Zinner Ármin szatócssegéd, Perlstein Emánuel susztermester, Vael Mihály terménykereskedő, Zinger Lázár terménykereskedő, Polacsek Dávid sátoros kiskereskedő. **358.** Roth Majer korcsmáros (haszonbérő). **359.** Reichard Sámuel szatócs, Schwarcz Jakab szabólegény, Lefkovits Hermann korcsmáros (haszonbérő).

DEÁK U.: 798-799. Korcsma. Grünfeld Farkas italmérő, Weisz Eduárd virsli, Mozer János susztermester, Roncskevits István suszterlegény, Burger András mészárossegéd. • **801.** Csernyitzky József susztermester, Csernyitzky Károly suszterlegény, Lehoczky László suszterinas, Stark Lőrinc szatócs. **802.** Karmiol Móric cipész, Tamáskovits András csizmiadialinas, Adler Farkas kereskedő. **803.** Jostyak András szabómester, Turza József cipész, neje Csernyitzky Mária okul. szülész. **804.** Szépkuti Antal cipész, Musinszki János cipészinas, Répási Kálmán cipészinas. **804.** Koszorek Ferenc megyei baromorvos.

805. Schmidt Gusztáv építész, Schmidt János kereskedő. **806.** Sütőház. Dolcsik József pékmester, Zavallek János pékias. **807.** Kulin Ödön ügyvéd, Ladomerszki Antal törvényszéki ülnök. **809.** Jancsó Gyula városi főjegyző. **810.** Bormérés. Schönberger Mózes korcsmáros haszonbérő. **811.** Lengyel Mihály cipész, Klein Léni szatócs. **813.** Schuszter János szitásmester, Riczinger Adolf szitáslegény, Tamás Károly szitásinas, Krückbaum László szobafestőmester, Urbán Károly cipész, Szedlacsek Imre cipészlegény, özv. Szedlacsek Jánosné Stuller Rozália varrónő. **814.** ifj. Magdzsár Imre csizmadiamester. **815.** ifj. Somogyi János özvegye Svichniczki Zsuzsánna varrónő. **816.** Debreczeni József városi jegyző. **817.** Kotovits János szabómester. **818.** Hatala András kályhászmester, Polák János kályháslegény, Mohacs Miksa kályháslegény. **819.** Varga Imre szücszmester, Estók Mihály szücsinas. **820.** Klimó Géza megyei írnok. **822.** Raskovics János csizmadiamester. **823.** Kovácsműhely. Csacskó György szíjgyártómester, Hermel János kovácsmester. **824.** Klein Móríc szatócs. **825.** Kalmárüzlet. Fegykö István borbély. • **898.** Fűszerkereskedés. Groszman Hermann kiskereskedő, Birnbaum Jakab fiákeres, Groszman Izráel edénykereskedő. **899.** ifj. Pálfy Mihály csizmadialegény, Géczai István csizmadiamester, Cserticzky Mihály csizmadias, Timák József csizmadialegény. **900.** Szakál János csizmadiamester, Péter András csizmadias.

DÖRZSIK U.: 362. Alter Simon Áron korcsmáros (haszonbérő). **365.** Polacsek Áron koldus, Frider Samu szabómester, Fridmann Ábrahám szatócs. **366.** Róth Ádámné szabó. **368.** Kornfeld Bernát korcsmáros (haszonbérő), Szerva Mihály kőfaragólegény. **369.** Kupfermann Mendel szabómester, Grünfeld Sámuel korcsmáros (haszonbérő), Weinberger Dávid szatócs. **370.** Fónagy János borbélylegény, Foltin János burkolómester, Bigler Áron szabómester, Teitelbaum Móríc fuvaros, Levocsa János ácslegény. **371.** Klein Márton ócskavas-kereskedő, Weinberger Lévi házaló. • **373.** Knopfler Móríc sátoros kereskedő. **375.** Kórház (összeírva a betegek). **376.** Sóház. Ügyvéd lakása. **377.** Szuhay János szücszmester, Németi István szücslegény, Kosicski György szücslegény, Andricsák Mihály susztermester. **379.** Tóth Lajos vasáros kereskedő, Lánczos Pál vasárosinas. **380.** Moretti János pékmester, testvére Moretti Antal péklegény, Palyoki Miklós pékias, Uchrin Gyula pékias, Ladics István pékias, Wolf Jakab kereskedő. • **1004.** Nagy Gáspár fésűsmester.

FELSŐ-ZSÓLYOMKA: 389. Fekete István csizmadiamester, Szunyog József csizmadias. **390.** Bányász József hentes. **391.** Kovács József csizmadiamester. **401.** Balla Mihály ácslegény. **402.** Montovai János gubásmester. **404.** Klein Izsák korcsmáros (bérő). **405.** Kopczai János csizmadiamester. **406.** Polifka Pál asztalosmester. **407.** Taskó Anna kenyérsütő. **408.** Szilvási Zsuzsánna kenyérsütő, Valentin Tamás kőművesle-

gény. **411.** Hlavács András csizmadiamester. **412.** Ábrahám Mária kenyérsütő, Fiskor József városi kerülő. **415.** Kónya Ferenc lakatos. **416.** Szabó Erzsébet kenyérsütő.

GÖRBE U.: 741. Bor- és pálinkamérés. Ginczler Ábrahám korcsmáros, Ginczler Iráel korcsmáros, Lanesz Izráel fűszerkereskedő. **742.** Balogh Mihály timármester, Binó János timárlegény, Frankfur Salamon esernyős. **743.** Kreszcsánkó György bodnársmester, Bodonyi János bodnárinas, Szabados János suszterester, Oláh Mihály suszterinas. **744.** Sutai János kerékgyártómester, Sutai Ferenc kerékgyártólegény, Sutai Károly kerékgyártólegény, Perlstein Móríc borkereskedő. **745.** Preisz Antal rőfös-kereskedő, Weisz Mózes fűszerkereskedő.

GUBÁS U.: 233. Asztalosműhely. Hajduvzki Lajos asztalosmester, Harmat Károly asztaloslegény, Turai József asztalosinas. **234.** Balázs János ácsmester, fia Balázs Mihály ácslegény. **235.** Bajor József csizmadiamester, Böri Mihály csizmadias. **236.** Főző József csizmadiamester, Dolinszki Mátyás csizmadialegény. **238.** Toronyai József csizmadiamester; fia: Toronyai János és József csizmadialegény, Mansfeld József susztermester. **239.** Szabó András csizmadiamester. **240.** Szabó Istvánné kenyérsütő, Kupecz István gubásmester, nagy István gubásinas. **241.** Szabó Károly gubásmester. **242.** Kisdédóvó intézet. Rozgonyi András csizmadiamester, fia Rozgonyi András csizmadialegény. **243.** Szabó Pál csizmadiamester, Török Pálné varrónő. **244-245.** Tarpai László csizmadiamester, Malcsinszki János csizmadias. **246.** Hudák Tamásné kenyérsütő, Cziner Fáni varrónő. **247.** Szabó Pálné kenyérsütő, Bálint András bodnár. **248/a.** Pászutor József bodnárinas. **249.** Palágyi György csizmadiamester, Paulik Mihály csizmadias, Tóbiás János csizmadiamester. **250.** Lőrincz János csizmadiamester. **251.** Király András csizmadiamester. **252.** özv. Márton Ábrahámné gyümölcsáros, Rothmann Katalin gyümölcsáros. • **277.** Szendrei György bodnársmester, Antal Ferenc gubásmester. **279.** Farkas Gábor csizmadiamester, Duplinszki Mihály csizmadialegény, Balog István csizmadiamester. **280.** Soltész Miklós csizmadiamester, Balogh István csizmadias. **281.** Vágó László gubásmester, Raisai Károly gubásinas. **282.** Kálló György gubásmester, Halkovics András gubáslegény, Gecci Mihály gubásinas.

HAJNAL U.: 83. Fejér József kőművessegéd. **84.** Klein Izsák mészáros, Weiszberg Jakab kisbolto, Herskovics Jakab kisbolto. **85.** Hornyák Kálmán takácsmester, Fái József csizmadiamester. **87.** Hubinák András ácslegény. **91.** Lancsák István konvencióbacsó, Begalo György bojtár. **92.** Lukács János évi béres bacsó, Lukács András bojtár. **96.** Timák Károly csizmadia. **97.** Jung Imre csizmadia, Szakál Mihály csizmadiaségéd.

HECSKE: 302. Makó István ácslegény. **303.** Szerbina Mihály ácslegény, fia Szerbina Mihály ácslegény. **304.** Demján György sírásó, fia Demján György sírásó. **305.** Molnár József asztalosmester, Bábis János ácslegény. **306.** Szabolcsik János sírásó, Szabolcsik Samu sírásó. **307.** Maczkó Jánosné rk. Koldus. **308.** Weisz József péklegény. • **329.** Deák Mihály juhász, Deák János juhászbojtár, özv. Varga Jánosné koldus, fia Varga József koldus, Kohn József korcsmáros (bérlő). **330.** Kaczkó József vincellér. **333.** Maczkó János fuvaros. **335/a.** Lipcsei Imre juhász. **336.** Grosz Henrik halke-reskedő, Lefkovicz Móric szabólegény, Zödfeld Lajos gombkötőlegény. **337.** Balogh János csizmadiamester, Szűnyog János csizmadianas, Reichard Benjámín házaló. **338.** Bosnyák Károly csizmadiamester, fia Bosnyák József csizmadianas, Cserbik János csizmadiamester. **339.** Czimbalmos István csizmadiamester. **340.** Szemán Mihály csizmadiamester, Kovács István csizmadiamester.

KAZINCZY U.: 504/a. Weisz Ármin megyei orvos, Zoldy Antal ügyvéd. **505.** Polinszki Emil vasúti mérnök, Dorosnyák László sütőmester, György Kálmán sütőse-géd, Hafner István sütőinas, Polyák Jakab sütőinas, Li-gei Bertalan bőrkereskedő. **506.** Kovalszky Gyula jog-nyakornok, Kornstein Ignác vaskereskedő. **510.** Kornstein Mór vaskereskedő. **511.** Wagner Adolf vasúti mérnök, Szőlősy József borbély, Roth József bor-bélyinas, Dokos Gábor szabómester. **514.** Palotay Gá-bor szabómester, Glück Ignác üveges, Zelenák Andor szabómester, Sütz Samu szabólegény, O. (?) András szabóinas, Kováts József szabóinas. **515.** Weisz Mór önálló nyomdász, Kapéry (?) Samu nyomdász, Gál Fe-renc nyomdászsegéd, Gál Ferenc nyomdászsegéd, Hodi Samu nyomdászinas, Forster Jakab nyomdász-inas, Fischer Samu nyomdászinas, Weinberg I. borke-reskedő, Brot Fülöp lakatosmester, Laboda József la-katoslegény, Kováts Károly lakatoslegény, H.A. (?) fu-varos, Klein Márkus szabóseged. **516.** Fekete József törvényszéki ülnök. **517.** Kolos Barna ügyvéd. **518.** Spitkó Lajos gimnáziumi tanár, Dolesalek József kőmű-ves iparos. **519.** Rider Engelbert építész. **520.** Vékey Gedeon ügyvéd, Demjén Gáspár ügyész, Körtvélyesy Bertalan joggyakornok, ügyvédjelölt. **521.** Üzlet. Wei-ser Ábrahám szatócs. **522.** Main Anna mosónő, Pén-zes József asztalosmester, Keresztesi János asztalos-segéd. **523.** Ifj. Balásházy József cipész, Balásházy Imre szabóseged, Li...k (?) Imre cipészseged. **524-525.** Kis Károly ügyvéd. **526.** Kutka Károly vármegyei hiva-talnok. **527.** Bihary György csizmadiamester, Bihary László bodnárseged, Körtvélyesi András ácsseged. **528.** Szokolovits János bodnárseged. **529.** Hork Ig-nác szobafestőmester. **530.** Gör. keleti-lelkészi lak (lel-kész és káplán). **530/a.** Népiskola. Deutsch Izrael szá-tócsüzlete. **531.** Hach Izsák boltos. **532.** Scheinstein Edmund (?) korcsmáros. **533.** Sándor Mihály gubás-mester. **535.** Szamos Károly városi fő-csendbiztos. **536.** Timek József csizmadiamester, Timek József csiz-madiaseged. **537.** Krupa János bodnárseged, özv.

Kovácsné Tóth Mária kenyérsütő (önálló). **537/a.** ifj. Demeter Mihály ácslegény. **538.** Belitsák János gu-básmester. **539.** Kmetz József kötélverőmester, Szobek Károly kötélverőseged, Nagy Ferenc kötélverő-inas. **540.** Bekets János a város kisgyulása, Béres Jó-zsef bojtár, Árva József barátszeri kondás, Sikora Já-nos nagyutcai kondás, Sikora Miska kondásbojtár, Sikora Józsi bojtár, Humni Mihály nagygulyás. **541.** Vas András, Kunás (?) István vincellér. **542.** Palyó János kovácsmester, Visinszki János kovácsinas, Cséts Antal kovácslegény, Sztannkó István csizmadiamester, Egy István szabóiparos. **543.** Rehovits József szabóseged. **543/a.** Hlinaszky Mihály gubásseged, Hlinaszky Miska gubásinas. **544.** Román János önálló ügyvéd. **545.** Lusinszky András ácslegény. **546.** Loreh Erzsébet kenyérsütő. **547.** Basitzki József gubásmester, Tóth Imre gubásinas. • **582.** Korcsma. Valler János korcsmá-ros, Radvánszki György szabóiparos. **583.** Lengyel Mi-hály bodnárseged, Lengyel Muki bodnárinas, Hornyik József bodnárseged, Kostra (?) János bodnárinas. • **643.** Kvecc András bodnár, Bodonyi László bodnár-inas, Szedlák Mihály cipészseged. **644.** Csáko Mihály szabómester, Klituss Pál szabóinas. **645.** Vécsey György szabómester. **646.** Egri László csizmadiames-ter. **647.** Vegyeskereskedés, zöldségáruda. Schiller Henrik özevgye sz. Szentléleki Veron okleveles szü-lész, Simkó Gusztáv susztermester, Exstein Móric vegyeskereskedő. **648.** Koscs István bodnár, Lőrincz Józsi bodnárinas. **649.** Exstein Hermann korcsmáros, Nagy János asztalosmester, Szvizsevits Lipót asztalos-legény. **651.** Boros Gyula ügyvéd, Plott Salamon ve-gyeskereskedő, neje Mojsze Betti kereskedő. **652.** Pernal Jakab szücsmester, Kornfeld Simon talmud-tanító. **653.** Bodaki Gábor ügyvédseged. **655/a.** Bes-senyey Gábor ügyvéd. **655.** Bartha Tivadar ügyvéd. **656.** Grosz Lázár borkereskedő. **657.** Ignáts József városi kisbíró. **658.** Weisz Ignác marhakereskedő. **659.** Hlavathy János ügyvéd. **660.** Bajker Tóni kőművesmes-ter, Baentsch Johann vasúti mérnök. **662.** Szkrak Józsi szücsmester, Marczinkó János szücsseged, Lukáts Károly szücsseged, Ujzabb (?) István szücsseged, Pallai József szücsinas, Simkó János szabómester, Moskovits Mihály szabómester. **663.** Polyacsek Ignác gyapjúkereskedő. **663/a.** Diószeghy János ügyvéd. **664.** Krausz Náthán szeszkereskedő, neje korcsmá-rosné, Krausz Hajman szeszkereskedő, Fridmann Ábrahám sapkakészítő, Panek Tamás szabó, Stern Emánuel mészárosseged, Simkó József cipészseged. **665.** Burger Samu életkereskedő, Zinner Hajman rőfös-kereskedő, Engel Ignác rőfösseged. **666.** Stenzel Dá-niel ügyvéd. **667.** Burger Jónás nagykereskedő.

KIS BARÁTSZER U.: 869. Mihalcsik György varga-mester, Fazekas Gábor vargamester. **872.** özv. Bene Andrásné Gombodi Julianna halkereskedő. **873.** Schmidt Mihály fuvaros. **877.** Kovács György csizma-diamester, Popelyás Mihály csizmadianas, Koslab Já-nos gubásmester. **882.** Magyartímár-műhely. Duranyik János tímármester, Fedor György gubásmester, Hutkay

István gubásinas. **883.** Timárműhely. Csuhács András tímármester, özv. Zborai Józsefné Harajda Mária kenyérsütő, Csizmarik János magyartímár, vargamester. **884.** Kmagy Ferenc kőműveslegény. **885.** Kopasz György tímármester. **886.** özv. Kocsis Andrásné Jaczkó Mária gubásmesternő, Hajdú Mihály gubáslegény, Virtus Mihály gubásinas, Timár Mihály gubásinas. **887.** Németh András magyartímár-mester, Németh István magyartímár-inas, Gottfried Emanuel drótos, Grosz Móric szobafestő-iparos. **888.** Csubah István magyartímár-mester, Grosz Kálmán kereskedő. **889.** Paszternák János tímármester. **890.** Pilli Mihály magyartímár-mester. **891.** Siskovics Ambrus ácsmester. **895.** id. Haszara János magyartímár, Merges Mihály kőműveslegény. **896.** ifj. Haszara János magyartímár. **897.** Korcsma. Kornfeld Ruben korcsmáros, Berkovits Márton bőrkereskedő.

KIS PÁZSIT: 1001. Gudics József gubásmester.

KIS ÚJ U.: 103. Schwarz János csizmediamester. **104.** Branyiczki Pál bacsó, Ribo István csizmediamester. **105.** Simon Mihály bacsó, N. Mihály bojtár. **106.** Kovácsik József csizmediamester, Kovácsik János csizmediainas. **107.** Hedrik János csizmediamester, Hedrik Károly csizmediasegéd, Hedrik József csizmediamester, Skodi József csizmediainas, Zselyinszky József fuvaros. **108.** Takács György ácssegéd, Pányik János csizmediamester. **109.** Bárány András fuvaros. **111.** Sepitko Imre csizmediasegéd, Zselyinszky Károly tímármester. **112.** Sámjra Mihály csizmediamester. **113.** Hurka Károly gubásmester, Bogoly Pál gubássegéd. **114.** Kovács István lakatosmester, Diószeghy Gyula lakatossegéd, Czaboszy József lakatosinas, Gelb Ignác házaló, Friedmann Dávid rongyszedő. **115.** Roth Izráel vegyeskereskedő. **116.** Szentgyörgyi János csizmediamester, Szentgyörgyi János csizmediasegéd, Lovász József csizmediamester. **117.** Sós Ferenc ácssegéd. **118.** Klein Mór rongykereskedő, Fischer Antal szabóinas, Friedmann Mendel fiákeres, Weinstein Sámuel rongykereskedő. **119.** Nagy András csizmediamester, Nagy József csizmediasegéd, Fábián János csizmediainas, Koré Gusztáv zenész.

KLASTROM U.: 783. Lakatosműhely. Soltész Imre lakatosmester, Mial Károly lakatos-inas, Kállay József lakatoslegény, Laufer Fülöp susztermester, Roszt Ignác virslis. **784.** Mezőssy Menyhért ügyvéd, Górgye Gyula joggyakornok. **786.** Götze Tamás megyei levéltárnok, fiai: Götze Tamás megyei írnok, Götze Andor Rozsnyón tanul. **788.** Bérczy József megyei hivatalnok. **789.** Kiovács István fésűsmester, Hanicsák Mihály fésűslegény, Pálos András csizmediamester, Pálos Károly csizmediasegény, Fekete József csizmediasegény, Bukoveczki János szabómester, Zahirtál József szabólegény. **791.** Szlabey Antal mézeskalácsos, Beszterczey István mézeskalácsos-inas. **791/a.** Maholik Jakab zongoramester, Brezanóti Béla gimnáziumi tanár. **793.** Nemessányi Ágoston megyei irattárnok. **794.** Gustav Stzar vasúti vállalkozó, Stzar Mária varró-

nősegéd. **795.** Rotkheil Lajos vasúti vállalkozó. **796.** Gábriel Mihály szabómester, Juhász Ilka varrónő, Diószegi Istvánné szülésznő. • **800.** Lehoczky Mihály ügyvéd. • **915.** Porhajós Sámuel szűcsmester, Kasnyik Mihály szűcssegéd. **918.** Serfőző Anna varrónő. **919.** Ungár Mózés szeszkereskedő. **920.** Bányai István szabómester, Bartók János szabólegény, Andó András szabóinas, Lesó András szabóinas, Urbán Károly susztermester. **921.** Klein Móric bádogos, Stern Sámuel bádogosinas, Sipszer Adolf bádogossegéd, Strosz Dirk bádogosinas, Zeliczer Gábriel szatócs. **922.** Bajhárd Bernát szappanosmester, Zilbera Sámuel szappanoslegény. **923.** Braun Májor korcsmáros haszonbérliő.

KÓRHÁZ U.: 463. Dolezsilek Ferenc mézeskalácsosmester, Hankó József mézeskalácsos-inas, Aranyosi Sándor szíjgyártómester, Andrejkovics Vince szíjgyártó-inas, Aranyosi Muki szíjgyártó-inas. **464.** Leégett, fedél nélküli korcsma. Ausländer Lőrinc bérlő. **465.** Klein Izsák mészáros, Klein Jakob szobafestő. **466.** Korcsma. Grossmann Sámuel korcsmáros (bérlő). **467.** Baumgarten Mór bőrkereskedő, fia Baumgarten Ignác bőrkereskedő-segéd, Vincze József suszterinas, Roth Ábrahám szobafestő. **468.** Klein Mór mészáros.

KÖVÁGÓ U.: 256. Kovácsműhely. Literáti Lajos kovácsmester, Kohányi János kovácslegény, Főző Péter kovácsinas, Sütő Ferenc kovácsinas. **257.** Szilvási József fuvaros, Kóródi József ácssegéd. **258.** Timár János kőműveslegény. **259.** Lebozsa Gábor ácslegény. **260.** Izraelita koldulók szállása. Weisz József gombkötő legény, Knöfler Antónia varrónő. **264.** Konyik György ácslegény, Lajos János gubásmester. **266.** Sepitkó István csizmediamester, Tóth Albrt csizmediasegény, Foltin Andrásné Gál Klára mosónő. **267.** Bányai András csizmediamester. **268.** Fesztőri József csizmediamester, Béresi János gubásmester. **269.** Kemecsei Mihály fuvaros. **274.** Palásti József fuvaros. **275.** Serfőző Mihály csizmediamester.

KÖVES U.: 193. Schweiger József kereskedősegéd. **195.** Rolay János csizmediamester, Pollner Hillárián susztermester. **196.** Hajdú József csizmediamester, fiai: Hajdú József csizmediasegény, Hajdú János csizmediainas, Schwarz Ignác szabómester. **197.** Eöry Miklós önálló ügyvéd, Bohus József kőművesmester, Reichard József szabómester, Gottdiener Adolf susztermester. **199.** Geiger Móric fuvaros, Geiger Bernát fuvarossegéd. **200.** Klein Sámuel deszkakereskedő.

MÁJUSKÚT U.: 312. Hodzinyér János vincellér. **313.** Pásztor István kerülő, Glaz Sámuel fazekasmester. **314.** Sulyovszki János csizmediamester, fia Sulyovszki János csizmediasegény. **316.** Bertók Mihály ácslegény. **317.** Soltész Sámuel csizmediamester, fia Soltész Gábor csizmediasegény. **319.** Neumann Ferenc csizmediamester. **321.** Soltész András csizmediamester, Soltész József csizmediasegény, Medve József csizmediamester. **322.** Serfőző Pál csizmediamester. **323.**

Stopkó Istvánné mosónő. **328.** Kovács János csizmadiamester, fia Kovács András csizmadiai.

MALOM U.: 35. Roth Getti varrónő, Frenkel Leopold szabó, Braun József szabólegény, Siberman Lévi szabólegény, Schönberger Móric szabólegény, Perl Móric szabóinas, Klein Márton suszterlegény, Mandics Péter suszterinas. **36.** Kónya Ferencné szülésznő, Weisz Sámuel lisztkereskedő, Klein Elias mészáros, Stern Izrael sírásó, Klein Dávid mészáros, Klein Cili varrónő. **37.** Friss Jakab fiákeres, Koskovics Náthán szabó, Lefkovich Hermann szabósegéd, Fried Kati varrónő, Ignát György tímármester, Löwinger Móric magántanító, Löwinger Márton tanítósegéd. **38.** Zboray József csizmadia. **39.** Malártsik Erzszi varrónő, Malártsik György kereskedő, Malártsik József kereskedősegéd, Zvolenszky János mészáros. **40.** Schwejgwer Dávid rőfőskereskedő, Schweiger Móric kereskedősegéd. • **51.** Kohn Berkó kisboltos, Moskovics Hermann tanító, Fried Izrael tanító, Schwarz Leopold susztermester, Leidenfeld Mózes kisboltos, Propper Samu fiákeres. • **62.** Egy József molnár, Babis József molnárlegény, Sztankó László kerékgyártó-legény. **63.** Vajthó Mihály barátszeri csordás, Bodnár János csordásbojtár, Lukács András csordásbojtár, Alexa József csordásbojtár, Fazekas János zsólyomkai csordás, Fazekas János csordásbojtár.

MELEGOLDAL BORHÁZ: 1009. Glaczu Gábor lámpagyújtó, Koleszár András lámpagyújtó.

NAGY BARÁTSZER U.: 830. Harastyuk Háni kolodsnő (vak). **831.** Krickbaum József szobafestő-ester. **832.** Indeczky Anna öz. varrónő, Leskó János csizmadiamester. **834.** Almásy József kőműveslegény. **839.** Korcsma. Grünfeld Ignác korcsmáros. **842.** Orehovszky József gubásmester, Németh János gubásinas. **844.** Sebes Máttyás csizmadiamester, Gyurkovits István csizmadialegény, Gyurek András csizmadiai. **845.** Jacskó Mihály csizmadiamester, Szuhi Mihály csizmadiamester. **847.** Török Mihály csizmadia. **848.** Buzánszky János özvegye Géczli Borbála kenyérsütő. **849.** Cserticzky György csizmadiamester, Cserticzky János csizmadiai. **851.** Jacskó Mihály szijgyártómester. **852.** öz. Hlinyánszky Jánosné Horucz Mari kenyérsütő. **855.** Koleszár Péter lakatos. **857.** Sándor Péter csizmadiamester. **859.** Hatora Mihály ácsmester, Kertész János molnár-mester, Zborai István földműves. • **902.** Csoltkó János csizmadiamester, Szabó György csizmadiamester, Bodnár Mihály csizmadiai. **903.** Steiner János susztermester, Hricsó István suszterinas, Bányai Mihály susztermester, Ciller József suszterinas. **903/a.** Piarista kollégium (9 szerzetes, 2 papnövendék, tanulók, cselédek).

NAGYHÍD U.: 670. Weisz Izrael borfaktor, Stepan Kristóf vas- és fűszerkereskedő, Csatlós Gyula kereskedősegéd, Majorosi Károly kereskedő-gyakornok, Behina Miklós kereskedőgyakornok.

NAGYPIAC U.: 4. Vendéglő. Róth Sándor vendéglős, Róth Móric tanító. **5.** Korcsma. Weinstein Albert korcsmáros, Guttman Leopold kereskedőinas. **6.** Vendéglő. Liszt és vegyeskereskedés. Weinberger József gyapjúkereskedő, Grosz Ármin ügyvéd, Weinberger Lajos kereskedőgyakornok, Weinberger Mina varrónő, Halek István vendéglős, Neiman Adolf szabó, Rosenberg Pepi kereskedő, Goldberger Simon lisztkereskedő, Goldberger Jakab kereskedő. **7.** Deutsch Bernát korcsmáros, Weisz Márkus kereskedő, Weinstein Hermann kereskedő, Frits Ignác kereskedő, Reich Ignác szabómester, Reich Sándor szabóinas. **8.** Üzlet: korcsma. Weinberger Bence borkereskedő, Glück Móric korcsmáros. **9.** Üzlet: kereskedés. Schön Vilmos gabonakereskedő, Altman Samu mészáros. **10.** Korcsma. Wind Dávid korcsmáros. **11.** Királyi adóhivatal. Weinberger Móric gyapjúkereskedő.

NAGY ÚJ U.: 131. Pásztor András csizmadiamester, Fátyol György csizmadialegény, Terenyi József csizmadiai. **132.** Kucsér Ferenc csizmadiamester, Tóth Ferenc csizmadiai, Friedmann Lőrinc rongyszédő, Réz Dániel csizmadiamester. **133.** Nagy János csizmadiamester, Szilvássy Imre csizmadiamester, Hajtó János csizmadialegény, Demcsák János csizmadiai. **134.** Juhász András csizmadiamester, Juhász István csizmadiai, Pásztor János csizmadialegény. **136.** Tóth András csizmadiamester, Főző István csizmadiai, Skodi József csizmadiamester. **137.** Somogyi István gubásmester, Üveges József gubásinas, Csomós András csizmadiamester. **138.** Csicseri Mihály csizmadiamester, Csicseri János csizmadiai. **139.** Pálóczi István csizmadiamester, Liszka József csizmadiai, Sarkadi István csizmadiamester. **140.** Gábris János csizmadiamester, Lescsisin János csizmadiai. **142.** Kulcsár János csizmadiamester, Kulcsár Gábor csizmadialegény, Fekete János csizmadiamester. **143.** Klein Ignác csizmadiamester, Tatárka Pál csizmadialegény. **144.** Szlábey György csizmadiamester, Pivárszky István csizmadialegény, Tóth János csizmadiai. **145.** Bodnár Dániel csizmadiai, Klavnovszky István szabómester, Orlovszky János szabólegény, Prepály Máttyás csizmadiamester, Prepály József csizmadialegény, Moskovszky Ignác csizmadiamester, Mráz Antal csizmadialegény. **146.** Milkó József hentes-mészáros. **147.** Bortkó József csizmadiamester. **148.** Koleszár Mihály csizmadiamester, Végh Károly csizmadiamester, Bányász József hentes-mészáros. **149.** Stroh Mór susztermester. **151.** Belovits Mihály csizmadiamester, Nemcsik József csizmadialegény, Panykó János csizmadialegény, Tomi András csizmadiai, Lajda András csizmadiamester. **152.** Bárán János csizmadiamester. **153.** Geiczi Mihály szabómester, Brecc János szabólegény, Szűcs József szabóinas, Geiczi Mihály szabóinas, Gelb Ábrahám szabómester.

NAGY U.: 3. Üzlet. gyógyszerész. Pozsevics Vilmos gyógyszerész, Somogyi Mihály gyógyszerész segéd, Varga Eduárd gyakornok, Rudik Mihály laboráns. • **672.** Üzlet. Berger Lajos szalagkereskedő, Grosz Mó-

zes borkereskedő. **673.** Grosz Ignác kereskedő, Grosz Farkas korcsmáros. • **678.** Vegyeskereskedés. Rófós, ruha, ékszerbolt. Reichard Bernát kereskedősegéd, Reichard Gyula vegyeskereskedő, Burger Samu kereskedőgyakornok, Rosenberg Sámuel aranyműves-ékszerész.

NÉMAHEGYI KOCSMA: 927. Schwarz Lipót korcsmáros haszonbérő.

ÓHÍD U.: 668-669. Rátz Bertalan vaskereskedő, Ponner Endre könyvelő, Váli István kereskedősegéd, Rider Alajos kereskedő-gyakornok, Fekete Lajos kereskedő-gyakornok, Dezséri Gyula postagyakornok, Blumfeld Salamon szalmakalap-kereskedő, Blumfeld Bernát kereskedősegéd, Blumfeld Izráel kereskedősegéd. • **671.** Korcsma. Burger János korcsmáros, Burger Lipót korcsmárossegéd. • **674.** Vendéglő. Kremer József vendéglős, Kremer Márk korcsmárossegéd, Lefkovits Jakab vasúti vállalkozó, Reichard Ignác vegyeskereskedő, Neumann Móric kereskedősegéd, Klein Dávid rézműves, Kremer Salamon suszter. **675.** Kereskedés; vendéglő. Klein Jakab gyapjúkereskedő, Laufer (?) József szabómester, Schwarz Móric szabólegény, Czuberman Wolf szabólegény, Weisz Hermann ócskavas-kereskedő, Schweinberger vendéglős, Glück Ignác kalapkereskedő. **676.** Kovácsműhely. Plaveczy Sándor kovács és baromorvos, Löffler Lajos kocsigyártó, Hegedűs Károly kocsigyártóinas, Mudri József kocsigyártóinas. **677.** Törvényház. • **679/a.** borbély; fűszerkereskedés, órás, aranyműves, borkereskedés, férfiruha-kereskedés, divatárus, üvegkereskedés, vegyeskereskedés. **679.** Pékműhely. Kaufmann Eduárd vegyeskereskedő, Morgenstern Adolf kereskedősegéd, Bánóczy Kálmán pékmester, Vajda Guszti péklegény, Komka Alajos péklegény, Rolitzer István pékinas, Coratzer Bertl vaspályaépítő, Schneckenordf Lipót özvegye, gyümölcsárus. **680/b.** Berndt Gusztáv vasúti mérnök. **680.** Schwarz Samu gombkötőmester, Schwarz Márkus gombkötő-tanuló, Puhalszki Mihály szabómester, Turner Mihály szabósegéd. **680/a.** Reichard Márkus cipésmester, Engel Izráel cipészsegéd. **682.** Chyzer Kornél megyei főorvos. **683.** Borkereskedés. Bettelheim Jakab vendégfogadás, Bettelheim Mór vendéglőssegéd, Bettelheim Max. vendéglős, Klein Bernát rézműves, Weisz Jakab szabó. Weinberger (?) cserépkereskedő. **684.** Zsinagóga. **685.** Italmérés. Óraműves. Grünfeld Lebel özvegye (korcsmáros), Klein Gerzson kuldus, Némethy Nina divatárussegéd, Weiszman Maxi óráslegény, Grünfeld Samu órásinas. **686.** Grünzweig Hermann özvegye Schwarz Juli cserépedény-kereskedő, Heinrich József paplanos. **687.** Burger Ignác vasúti vállalkozó. **688.** Korcsma. Grosz Benő korcsmáros. **689.** Hartstein Ábrahám borkereskedő, Rosenmaier Izsák tanár, Gunzler Lázár rőfőskereskedő. **690.** Singer Izráel tanító, Reich Lőrinc szabómester, Schön Fülöp kereskedő. **691.** Takarékpénztár. **692.** Szeszereskedés. Lázár Leó szeszereskedő, Blumfeld Meyer rőfőskereskedő. **693.** Grosz Móric szeszereskedő, Gottlieb Hermann rongykereskedő. **694.** Schön Sámuel, a

honvédkantin korcsmáros (Honvédlaktanya). **695.** Zsidó rituális fürdő. Bérő Stajer Jakab. **696.** Kozma János tímármester, Toma Lajos tímárinas, Kozma János tímársegéd, Polánkai Ferenc kályhás. **697.** Takáts György tímármester, Malarcsik András csizmadiamester, Engel Jakab suszter. **698.** Speizer Jakab péksüteményáruló, Grünbaum Haiman szabó, Grünbaum Nina varrónő, Frisch Áron fiákeres, Csiszár Józsi mészároslegény, Csiszár Mihály mészároslegény, Gelb Erzi szatócsnő, Zonensein Sári szatócsnő. **699.** Schwartz Mihály tímármester. **700.** Pecsanszki Ignác tímármester, Zubály István tímárlegény, Friedmann Jakab mészáros. • **702.** Gelb Ábrahám fuvaros, Gotnits Léni özv. divatárusnő, Gotnits Rézi divatárussegéd, Gotnits Juli divatárus segéd, Gotnits Nina divatárussegéd, Gotnits Rozi divatárussegéd, Czvikkel Emánuel szabóinas, Deutsch Móric kereskedő, Deutsch József kereskedő, Kistófy András rézművesmester, Kistófy Lajos asztalosinas, Huller Sámuel festő-mester.

PALOTÁS U.: 99. Tóth János kőművessegéd. **100.** Klein József rongyszedő, Keller Mór mészáros. • **155.** Korcsma. Deutsch Berkó korcsmáros, Fijezsovits Ignác szabómester. **156.** Jakubovits György susztermester, N. János suszterinas, Balogh Ferenc szabómester.

PAPSOR: 469. Birnbaum Jakab lisztkereskedő, Rosenfeld János suszter. **470.** Korcsma. Lefkovics Ábrahám bérő, fia Lefkovics Jakab kereskedőinas. **471.** Korcsma. Lefkovics Sámuel korcsmáros. **472.** Klein Mór életkereskedő. **474.** Keller János női szabó, Blenár János szabósegéd, Varga Mihály szabósegéd, Kafka Géza szabóinas, Stropkovics Imre susztermester. **475.** Hell Eszter rőfőskereskedő. **476.** Korcsma. Gottlieb József önálló korcsmáros. **478.** Korcsma. Rose József korcsmabérő. **479.** Borkereskedés. Günzler Mózes borkereskedő. • **481.** Nőiruha-raktár. Vadassy László nőiszabómester, Keresztesi József szabósegéd, Horváth Ferenc szabóinas, Herczik József szabóinas. **482.** Korcsma. Weisz Salamon korcsmáros (bérő). **483.** Korcsma és szappanbolt. Goldstein Jakab szappanmester, Weinberger Sámuel korcsmáros (bérő). **484.** Sóárulás. Szmolovics Anna gyümölcsárus, Gottlieb Antal életkereskedő. **485.** Korcsma; húsmérés. Klein József korcsmáros (bérő), Moskovics Ignác korcsmáros (albérő). **486.** Lichtmann Adolf susztermester. **487.** Klapper Leopold fényképész, Bettelheim Mór rőfőskereskedősegéd. **488.** Korcsma. Rosenthal Adolf korcsma bérő. **489.** Vegyeskereskedés. Özv. Kolencz Janka vegyeskereskedő, Bajt Gusztáv kereskedősegéd, Bingelhem Emil kereskedősegéd, Bacsa Gábor szabómester, Schmidt József szabósegéd, Kovács Imre szabóinas, Major Mihály nőiszabómester, Tokár György borbély, Nagy János borbélyinas. **490.** Fajth Zsigmond vegyeskereskedő, Rajhman Miksa kereskedősegéd, Grünbaum Márkus kereskedőinas, Grünbaum Bernát kereskedőinas, Schweiger Sámuel rőfőskereskedő, Kellner Ignác rőfőskereskedő, Fajth Hermann vegyeskereskedő, Fajth Fáni földelékárus, Weisz Dániel kereskedőinas, Krael Leopold kereskedőinas.

491. Kereskedés. Kalniczky Károly ügyvéd, Klein Izsák rőfőskereskedő, Reichard Hajmán vegyeskereskedő, Dénes Mihály susztermester, Mikolecsik József susztersegéd, Dubán János susztersegéd, Paulovics András susztersegéd, Stefán István suszterinas. **492.** Vegyeskereskedés. Szentgyörgy József vegyeskereskedő, Moriboszki Lajos kereskedősegéd, Behina Kálmán kereskedőinas, Gyarmathi Pál kereskedőinas, Fries Mór utazó-kereskedő, Alter Lázár készruha-kereskedő. **493.** Friedliber Lina varrónő, Friedliber Ida női divatárusnő, Láng Márkus gombkötő, Wildman Farkas gombkötősegéd, Moskovics Mózes gombkötőinas, Safér Mózes főzelékárus, Gersner József vegyeskereskedő, Reichard Dávid susztermester, Tóth Lajos susztersegéd, Klein Jákob suszterinas. **494.** Rőfőskereskedés, Feich Ignác szabómester, ruhakereskedő. **495.** Kereskedés. Vendéglő. Angländer Simon bérlő, Verhovai József vendéglő-bérlő, Kiss József pincér. **496.** Rőfős üzlet. Cukrászda. Schön József rőfőskereskedő, fiai: Schön Áron önálló rőfős, Schön Sándor rőfőssegéd, Barkan József kereskedőinas, Rosenblüt Viktor kereskedőinas, Gredig Jakab cukrász, Ragellő János cukrászsegéd, Stuller Berti cukrászinas (valamennyien svájci származásúak), Mihalovics Mária kávéfőzőnő, Gottlieb Márkus susztermester, Engel Ferenc suszterlegény, Burger Adolf suszterlegény, Krausz Mózes suszterinas, Gold Sámuel suszterinas, Ferster Gusztáv szabómester, fia Ferster Dávid szabóinas, Marton Adolf szabómester, Alter Emánuel aranyműves, Alter Adolf rőfőskereskedő-inas, Alter Berti aranyművesinas. **497.** Vegyeskeres- és könyvkereskedés. Cserépi Károly vegyeskereskedő, Miskolci Ernő kereskedőinas, Lövy Adolf könyvkereskedő, Lövy Miksa könyvkereskedősegéd, Royncz Miksa könyvkereskedő-inas. **498.** Kereskedés. Friedman Eszter divatárusnő, Klein Rozália varrónő, Hell Adolf rőfőskereskedő, Klein Elek kereskedősegéd, Goldberger Izidor kereskedősegéd. **499.** Vegyeskereskedés; borbélyműhely. Fetter Emánuel vegyeskereskedő, Zefir Mór kereskedőinas. **500.** Vegyeskereskedés, bőr- és kész lábbeli kereskedés, szatócsbolt. Pintér Ferenc gyógyszerész, Gründl Tivadar gyógyszerész-gyakornok, Tokár József városi orvos, Kellner Izráel vegyeskereskedő, Friedmann Adolf kereskedőinas. **501.** Fűszer-, vas-, rőfős üzlet. Deutsch Pál fűszerkereskedő, Paszternák Mihály kereskedősegéd, Szanet Miska kereskedő-gyakornok, Stein Gábor kereskedőgyakornok, Ujházy János mérnök. **502.** Vas- és fűszerkereskedés. Roth Birna vas- és fűszerkereskedő, Zemfli Hermann kereskedősegéd, Stiller kereskedőnő, Furer Vilma kereskedő-gyakornok, Rosenberg Mór vegyeskereskedő. **503.** Üzlet. Hornyay Ferenc orvos, Boka Károly szabómester, Szilvási Lajos szabólegény, Jáger József szabólegény, Bukó Kálmán szabólegény, Gerson János szabóinas, Mitner András cukrászsegéd, Jedmehari (?) Károly kávé (mindketten svájci származásúak).

PATAKI U.: 12. Ganzler Lajos orvos, Séra István ügyvéd. **13.** Kereskedés (szalonnaárusítás). Mitró János árus, Günczler Ignác kereskedő. • **162.** id. Farkas Lajos

ügyvéd, Farkas Lajos ügyvéd, Berzeviczy Dávid ügyvédjelölt. **163.** Bodeczky János rézműves, Gyula vándorló rézműves segéd, Imre József rézműves-inas. **166.** Szentpétery József kerékgyártómester, Skvarit József kerékgyártólegény. **167.** Kereskedés. Dimant Simon kereskedő, Diószeghy Ferenc lakatosmester, Falubiró János lakatoslegény, Gyula András lakatoslegény, Sinkó András lakatoslegény, Braun Lajos lakatosinas. **168.** Fűszerkereskedés; kovácsműhely. Károlyi János kovácsmester, Kuzma György kovácslegény, Svankevits János kovácslegény, Kováts János kovácslegény, Károlyi István kovácsinas, Balogh András kovácsinas, Friedmann József kereskedő. **169.** Braun Izsák fakereskedő. **171.** Schwarz Hermann rőfőskereskedő, Schweiger Jakab rőfőskereskedő, Birnbaum Ábrahám fuvaros. **172.** Czirbusz Jakab susztermester. **173.** Jánosi János szetler mester. **174.** Református ispotály [szegényház]; 7 személy. **176.** Horváth József csizmadiamester. **178.** Főző István fuvaros. **180.** Elek József hentes. **182.** Hlavathy Pál asztalosmester, Kováts János takácsmester, Hunyor György csizmadiamester. **183.** Weisz Hermann fiákeres. **184.** Plaveczy János kerékgyártó-mester. **186.** Távíróhivatal. **188.** Szakácsi József ácsmester. **189.** Polacsek Ábrahám mészáros, Polacsek Márton mészáros. **190.** Danyicskó József csizmadiaiinas, Borza János csizmadialelegény, Szajki Ferenc csizmadiaiinas, Hermann Samu szabómester, Lederer Lázár nyomorék koldus, Melkó János szabómester, Danyicskó János csizmadiamester. **192.** Jakubovits József fuvaros, Friedmann Ábrahám fuvaros, Polacsek Lipót susztermester, Rosenberg Mór kereskedő. • **201.** Bajusz József önálló ügyvéd. **202.** Márton Dávid ruhakereskedő, Briant Ignác ügyvéd, Botka József ügyvédsegéd. **203.** Korcsma. Klein Fülöp korcsmáros. **204.** Wind Ignác korcsmáros, bérlő. **205.** Gunya József uradalmi erdész. • **254-255.** Hamburger Simon korcsmáros, Hriczó András kőműveslegény.

PÁZSIT U.: 564. Lipola István ácslegény. **565.** Csittmarik(?) János gubásmester, Sivák István gubásmester. **567.** Hitso János magyartímár-mester. **568.** Lengyel Borbála özvegy csizmadia mesterné, Fodor István csizmadialegény. **569.** Szűts András ácslegény. **570.** özv. Hajdutska Józsefné gubásmesterné, Szegunko (?) János gubáslegény, Szegunko Mihály gubásinas. **572.** Detronyák István éjjeliőr. **574.** Petsár Antal takácsmester. **578.** Kotsis János takácsmester, Filipovszki József takácssegéd, Andriskó János gubásmester. **581.** Kováts József ácslegény. • **583/a.** Szatócsüzlet. Grünfeld Móric szatócs. **584.** Fazekas Péter gubásmester, Tóth Ferenc gubásinas. **588.** Maszlag Mihály ácslegény. **589.** Török József szekeres, Gasper Pál csizmadiamester.

PIAC U.: 206. Wolf Ábrahám vegyeskereskedő, Grünfeld Dávid terménykereskedő, Kellner József rőfőskereskedő, Braun Adolf kereskedősegéd, Reichmann Májor bőrkereskedő. **207.** Pap Pál szabómester, Pap Gyula szabósegéd, Pingyár János szabólegény,

Vizsolyi Pál szabóinas. **208.** Rapcsik Pál szabómester, Plafcsák László szabólegény, Seszták Mihály szabóinas, Oláh József szabóinas. **209.** Zajka Dániel csizmadiamester, Strázsa János csizmadialegény, Dorgai Gyula csizmadiainas. **210.** Guttmann Sámuel suszterlegény, Gyurkovits Antal kőművessegéd. **211.** Sebők Antal szabómester, Szalóki Mihály szabóinas, Malinyák János szabóinas, Jobbágy István szabólegény, Ház Lipót kereskedő, Szivák Bertalan ügyvédsegéd. **212.** Rachlovics József szabósegéd, Kohánszki József szabólegény, Kohánszki Gyula szabóinas. **213.** Korcsma. Grünfeld Náthán korcsmáros. **214.** Kurucz József asztalosmester, Szedlák József asztaloslegény, Dargai János asztaloslegény, Hrinkó János asztaloslegény, Péter Lajos asztalosinas, Sebők János asztalosinas. **215.** Pallai József csizmadiamester, Pallai János csizmadialegény, Pallai József csizmadiainas, Stein Adolf szabómester, Polacsek Márton szatócs. **216.** Mitrovics Mihály szabómester, Deák György szabómester. **217-218.** Soltész Anna magyarszabónő, Lukács Mihály szabólegény, Zatykó József suszterlegény, Weisz Simon szabómester. **219.** Bolman Péter rongyszedő, Lefkovics Gyula suszterinas, Nichtburg Májor suszterinas. **220.** Szropkovics Lipót asztalosmester, Hatvani József susztermester, Dubai József bádógosmester, Diószegi Béla bádogosinas.

PUSZTA U.: 591. Moskovszki János gubásmester, Janovszki Miklós gubásinas. **592.** Kováts Ferenc gubásmester, Kigyósy Ferenc gubássegéd. **593.** Varga Mihály kertészsegéd. **597.** Vojskó Mihály gubásmester. **597/a.** Takács János sertéskereskedő, Miskovszki Mihály gubássegéd. **599.** Vojskó András bakter. **602.** Maszlok Józsi kőműveslegény. **603.** Szmolkovits Imre asztaloslegény. **604.** Csernovitz Ignác cipészmaster, Tomkó János cipésinas. **607.** Singlarszki János bodnármaster, Singlarszki József bodnárlegény, ifj. Singlarszki János bodnárinas. **608.** Szabó János asztalosmester, Kopczelnik Mihály asztaloslegény, Giret Tóni asztaloslegény. **609.** Bálint Imre fuvaros, Kermincz Sámuelné sz. Bodnár Katalin varrónő. **610.** Szuhozsa János csizmadiamester, Szuhozsa Mihály csizmadialegény, Szeginkó János csizmadiainas. **611.** Zlatnyiczki János csizmadiamester. **612.** Orosz Mihály fuvaros. **613.** Zsihala Mihály fuvaros. **614.** Kurutz János városi kisbíró, Maszlek János ácslegény. **615.** Ripcsó András asztalos. **616.** Tulcsik András lakatosmester, Tulcsik Ede lakatoslegény. **619.** Gemzovits János asztalosmester, Zitke József szabólegény. **623.** Dreszler Salamon vendéglős. **624.** Somosi János ácslegény. **625.** Szűcs Pál fuvaros. **626.** Emri Kálmán asztalosmester, Tanosik Józsi asztalosinas. **627.** Giret Tóni városi csendbiztos. **629.** Mézeskalácsos műhely. Komendovits Gusztáv mézeskalácsos-mester, Szmoligovits Mihály mézeskalácsos-inas, Bobkovits János asztaloslegény (nyomorék, keze munkaképtelen). **634.** Görgey Miklós ügyvéd. **635.** Puhalszky F. szabómester. **636.** Krasznovszky Gusztáv ügyvéd. **637.** Klein Salamon

szabólegény. **638.** Mudri Károly özvegye Pálkuti Janka szülész. **640.** Iglay Guszti kőművessegéd.

RR. MALOM: 926. Szűcs Mihály haszonbérlió molnár, Karáz János molnárinas, Gönczi András kötélverő.

RONYVAZUG: 861. Hlatky János gubásmester. **865.** Hatal Mihály vargamester. **866.** Nadubinszky János csizmadia. **867.** Stopkó György özvegye orosz Borbála gubásnő, Franczosky József gubáslegény. **868.** Tirpák András vargamester, Hornyik György vargalegény.

RÓZSA U.: 52. Feder Julianna varrónő, Gerstner Herskó házaló kereskedő. **53.** Klein Háni varrónő. **54.** Lefkovics Záli varrónő, Czukermann Ábrahám fazékárus, Czukermann Jetti fazékárus, Czukermann Háni fazékárus, Czukermann Ráchel varrónő, Czukermann József szabó, Fendrik Izsák tanító, Berkovics Herskó kiskereskedő, Grünfeld Háni varrónő, Libermann Jakab vászonáruló, Libermann Kati varrónő. **55.** Csaszlovszky János mészáros, Mertényi Pálné szalonnaáruló, Mertényi Julianna varrónő. **57.** Engländer Samu házaló. **58.** Grosz Mózes mészáros, Grosz Pepi varrónő. **59/a.** Stark Áron korcsmáros, Stark Rézi varrónő, Stark Léni varrónő. **737.** Goldberger Albert bórkereskedő, Bodnár György tímármaster, Csáki Imre tímármaster. **738.** Kranovitz Pál szabómester, Malárscsik György asztalosmester. **739.** Marczinkó József bodnármaster, Sütő József bodnárinas, Bózsваи Mihály tímármaster, Bózsваи Anna varrónő. **740.** Herskovits Hermann rongykereskedő, Epervári János tímármaster, Epervári Mária varrónő.

SZÉCHENYI TÉR: 2. Üzlet: vegyeskereskedés, férfiöltöny kereskedés. **480.** Szappanos- és suszterüzlet. Magdzsár Károly szappanos-mester, Frelich Sándor életkereskedő.

SZÉPHALOM U.: 548. Varga Mihály gubásmester, Vajda András gubáslegény. **549.** Tóth György gubásmester, Belyus Jancsi gubásinas. **550.** Tóth Györgyné Popovits Anna gubásmesterné, Tóth József gubáslegény, Tóth Gyula gubásinas. **551.** Béres Mihály gubásmester, Timkó János gubásmester. **552.** Patek János csizmadiamester, Lipsánszki Jakab a város kerülője, Mihalovics Miklós gubáslegény. **553.** Petruska János fésűslegény, Huday Imre gubáslegény. **554.** Soltész Mihály gubásmester. **555.** Sprencz József gubásmester, Hlinszki Mihály gubásmester, Szinai Gyuri gubásinas. **556.** Freismann Ábrahám korcsmáros. **557.** Onda János gubásmester, Smilyanski Dani gubásinas. **558.** Soltész János gubásmester, Ősze András gubásmester. **561.** öz. Kováts Jánosné Bodnár Júlia gubásné.

TÉGLAVETŐ (TORZSÁS): 1011. Rák Pál téglavetőmester, ifj. Rák Pál téglavetőlegény, Smilenszki Dániel téglavető-inas, Francik János téglavetőlegény, Petrovics János téglavetőlegény. **1012.** Kindra Ferenc téglavetőmester, Mislevicz János téglavetőlegény, Se-

ini József téglavető-legény, Segini Márton téglavető-nas.

TELEKY U.: 701. Kóser húsmérés. Kleinman Léni varrónő, Kleinman Cili varrónő, Rosenblüth József susztermester, Deutsch Tóbiás életkereskedő. • **703.** Weingerger Adolf életkereskedő, Sermer Adolf mészáros-segéd, Nyomárkay Bertalan ügyvéd, Balogh Géza ügyvéd. **704.** Liberman Gusztáv lisztkereskedő. **706.** Gönczy Albert ügyvéd. **707.** Korcsma. Stern Rubin korcsmáros. **708.** Stuller Antal üvegesmester, Székely Gyula üvegessegéd, Petz Gyula üvegesinas. **709.** Rabbi és alrabbi háza. Nichtborg Nathán pékmester, Gromet Hermann pékinas. **710.** Korcsma. Guttman Károly korcsmáros (bérlő), Klein Mária varrónő.

TEMETŐ ALATT: 1018. Holub János házaló, tekenő-ántoló.

TEMETŐ U.: 284. Tarpai István csizmadiamester. **285.** Asztalosműhely. Lajos György asztalosmester, Toma Mihály asztaloslegény, Sári György asztalosinas. **286.** ifj. Pikor József csizmadiamester, Fodor József csizmadiamester, fia Fodor István csizmadialelegény. **287.** Pikor András csizmadiamester, Pandák Károly csizmadiamester, Hudák István csizmadianas. **290.** Kaszonyi Ferenc csizmadiamester, Matyasiczki Sándor csizmadialelegény. **291.** Mádi Mihály csizmadiamester, Bosnyák Dániel csizmadiamester, Szapó János csizmadianas. • **295.** Kruppa József csizmadiamester. **296.** Koródi János ácslegény. **297.** Pacsmag János ácslegény. **297/a.** Pakubiso János ácslegény, Lukács János ácslegény. **298.** Tóth Dániel csizmadiamester. **299/a.** Filep József csizmadiamester, Szabó Sámuel csizmadialelegény.

TEMPLOM U.: 452. Szatócsbolt. Friedéliber életkereskedő, Klein Adolf fodrász, Dancs Hermann szatós, Gross Adolf életkereskedő. **454.** Schwarz József könyvereskedő, Kossuth Sámuel ügyvéd. **455.** Kövy Sándor asztalosmester, Rimár András asztaloslegény, Botka Mihály asztalossegéd, Szemán János asztalossegéd, Péczter István asztalosinas, Kristofori Lajos asztalosinas, Németh Imre asztalosinas. **456.** Manik József szabómester. **457.** Szücsüzlet. Majorossy Sándor szücsmester, ifj. Majorossy Sándor készruhaereskedő, Majorossy Géza kőművessegéd, Ujrab Lajos szücssegéd, Drepel András szücssegéd, Pribilovics Sándor szücsinas. **458.** Fejes István ref. pap, Jung Ármín rőfoskereskedőinas, vaskereskedés, életkereskedés, bútorraktár. **459.** Elemi iskola. **460.** Szécsényi István bádogosmester.

TÍMÁR U.: 30. Goldberger Mózes mézeskalácsos. **32.** Szabó János zenész, Weinstock Móric szabó mester, Davidovics Salamon szabólegény. **33.** Szomják Jánosné kenyérsütő, Lepeták Mihály suszter. **34.** Szombathy Ferdinánd kalapos, Barankovics Miklós kalapossegéd, Barankovics József kalaposinas. • **64.** Polturák Pál csizmadiamester, Polturák Ferenc csizmadialelegény, Vajthó István csizmadiaségéd, Fazekas János csizma-

dianas, Csontos György csizmadiamester, Brecska János csizmadialelegény, Gelbo Jakab bőrníró, Klein Samu bőrníró, Schön Jakab szabó. **65.** Weingarten Móric szappanosmester, Weingarten Mária varrónő, Weingarten Márton suszerinas, Laufer Lőrinc szabómester, Friedmann Ábrahám házaló, Klein József szabómester, Grósz Mózes házaló. **66.** Satz Izráel mészáros, Élias Ábrahám bőrníró. **67.** Csicsák János tímár. **68.** Vladika István tímár, Klein Bernát sapkás, Backler Mihály mészáros, Backler Vilmos tanító. **69.** Balogh András tímár, Groszmann Móric fiákeres, Herskovics Jakab tímár, Herskovics Simon tímár, Pirnyik Miklós asztalos. **70.** Guttman Lajos tímár, Weinberger Éliás mészáros, Klein Simon szabó, Stern Móric mészáros. **71.** Weisz Mária szabó, Weisz Rézi varrónő, Klein Jakab suszter.

ÚJHÍD U.: 711. Kélin Salamon fűszerkereskedő, Szabó György kerékgyártómester, Kerékgyártó József kerékgyártó-legény, Bálint János kerékgyártó-inas. **712.** Friedmann Gábor kereskedősegéd, Kreszinszky Ferenc susztermester. **713.** Dudás Károly kalaposmester. **713/a.** Életkereskedés. Zsihovits János szücsmester, Moncskó István szücslegény, Spisák György szücsinas, Goldman Izráel életkereskedő. **714.** Weisz Alajos asztalosmester, Szmolkovits János asztalossegéd, Kuszenda György asztalossegéd, Sinkó Ferenc asztalossegéd, Szegányi Kálmán asztalossegéd, Szilágyi Sándor asztalossegéd, Szücs János asztalosinas, Tóth János asztalosinas, Balogh György susztermester, Szabados János szücsmester. **715.** Schön Dávid italmérő, Magdsár György csizmadiamester, Magdsár György kovácsinas, Konstantin Goti kőfaragómester. **716-717.** Tirk Ignác fakereskedő. **718.** Jesztrebszki János asztalosmester, Gazda András asztaloslegény, Gajdos János asztaloslegény, Tortunyak István asztalosinas, Toklác Pál asztalosinas, Geiger József ruhatisztító, Löwy Móric életkereskedő. **719.** Szelezcky János kőfaragómester, Polenszky Fausztin postakezelő. **720.** Schwarz Adolf életkereskedő, Horovitz József szabó. **721.** Pénzügyőr laktanya. **722/a.** Korcsma. Pálinkafőző. Szépkúty József kalaposmester, Laszacs Mihály vendégfőző (bérlő), Alexander Emánuel korcsmáros. **722.** Gőz- és kádfürdő. Hermán Mihály vendégfőző (bérlő), Marinyák Mihály fürdő, Marinyák Mihály kötélverőlegény. **723.** Jovanovics Mária varrónő-segéd. **724.** Ludwig Mihály kötélverőmester, Oláh Károly kötélverőinas. **727.** Altman József fuvaros, Zámbo György ácslegény. **728.** Ganzgried Móric rongykereskedő. **729.** Herskovits Kéne (?) rongykereskedő. **730.** Kozma Ábel gubás, Kállai József gubáslegény, Gyugos János gubásinas, Tannenbau Adolf szabólegény. **731.** Kiszty János kötélverőmester, Vajó György kötélverőinas, Pintér István susztermester. **732.** Sepitko István kötélverőmester, Svirtehovszky Mihály kötélverőlegény, Fácán Ferenc kötélverőinas. **734.** Harcsa István kalaposmester, Kulcsár József kalapossegéd, Dudás Lajos kalaposinas, Uheliszky István kalaposinas. **735.** Kovácsműhely. Zakár János kovácsmester, Zakár

János kovácsinas, Czoimpely István kovácslegény, Leskó György kovácslegény, Pál Farkas kovácsinas, Soltész András kovácsinas, Weinberger Mór kőfaragómester, Haimán Pinkasz fűszerkereskedő. **736.** Szkrak Pál lakatosmester, Kováts Béla lakatoslegény, Szeleczki József lakatosinas. • **746.** Ecetfőzés. Soltz Károly festőmester, Spitz Mór ecetkészítő. **747.** Városi ispotály (azaz szegényház; 12 elnyomorodott beteget írtak össze). **749.** Üzlet. Gottiner Izráel szeszkereskedő, Glück Mózes gabonakereskedő, Rosenberg Simon fűszerkereskedő. **750.** Kovácsműhely. Mendik János kovácsmester, Fröhlich József kovácslegény, Kruczik Károly kovácslegény, Obsincz Mihály kerékgyártómester, Hornyák András kerékgyártó-legény, Varga Mihály kerékgyártólegény, Csigás András kerékgyártólegény, Lahvátz Mihály kerékgyártóinas, Koszczelnyik János kerékgyártóinas. **751.** Korcsma. Gottlieb Sámuel italmérő, Klein Márkus életkereskedő. **752.** Korcsma. Weinberger Márk italmérő, Bergman Izráel susztermester, Neumann Mór suszterlegény, Gottlieb Jakab szabólegény. **753.** Korcsma. Kloss Zsigmond italmérő, Czinner Bernát szabómester, Glück Jakab könyvkötőmester, Pick Adolf könyvkötőlegény. **753/a.** Korcsma. Klein Mendel italmérő. **754.** Korcsma. Klein Márton italmérő. **755.** Izraelita tanoda (8 tanteremmel). **756.** Korcsma. Weinberger Ábrahám italmérő, Weinberger Jónás italmérősegéd. **757.** Korcsma. Weisz Lefkó italmérő, Klein Jakab mészáros. **759.** Kovácsműhely. Rogosz Lajos kovácsmester, Dudás Mihály kovácslegény, Salétros János kovácslegény, Rusznyák János kovácsinas, Iglay András susztermester, Marzsák Mihály suszterinas, Bolyarovszky András suszterinas, Horovitz Vilmos bádogos, Fischer Sámuel bádogos. **759.** Serfőző János kerékgyártómester, Salétros Mihály kerékgyártólegény, Salétros István kerékgyártóinas, Garay István kerékgyártóinas, Szabados István szíjgyártómester, Tenczler János szíjgyártóinas. **760.** Két bolt. Weisz Záli varrónő, Spitz Cili varrónősegéd, Spitz Zsenni varrónősegéd, Spitz Adolf jogász (Kassán), Spitz Hermann bádogosinas (Kassán), Kolener Dánielné Pepitz Klára festőnő, Kalmusz Salamon esztergályosmester. **761.** Grünfeld Samu susztermester, Mihály János suszterinas, Bodnár Mihály suszterlegény. **762.** Weinberger Jakab életkereskedő, Weinberger Zsigmond életkereskedő-segéd. **763.** Három bolt. Rácz Imre szappanosmester, Kirner Gyula szappanossegéd. **764.** Két bolt. Lisztkereskedés. Deutsch Herskó lisztkereskedő. **765.** Négy bolt. Farkas József szíjgyártómester, Pányoki Lajos szíjgyártóinas, Sztruhala Antal szíjgyártóinas, Bözsvay István szíjgyártóinas. • **774-775.** Liszy Ede ügyvéd. **776.** Hercz Kálmán bádogosmester, Hercz Hermann kereskedősegéd, Motner Lipót bádogoslegény, Schwarz Julius bádogoslegény, Grün Herskó bádogosinas. **777.** Geiger Bernát szabómester, Löwy Lázár szabómester, Lefkovits Sámuel gyümölcsárus, Löwy Hermann szabólegény, Grünspán Netti fűszerkereskedő, Alter Mór fűszerkereskedő. **778.** Bolt. Nichtmann József szappanosmester, Nichtmann Samu szappanossegéd, Nichtmann Mór susz-

terlegény, Glück József órásmester, Jakubovits János susztermester, Kuhajda József suszterlegény, Brezovszky Károly suszterlegény, Keresztesy János suszterlegény, Koszbat Samu suszterlegény, Semrák Antal suszterinas, Béhy Gyula suszterinas. **779.** Pékműhely. Fűszerkereskedés. Frenkel József pékmester, Frenkel Lajos péklegény, Menyhért Lajos péklegény, Csapka Teodor péklegény, Dutkovits András pékinas. **780.** Két bolt. Reichard Mór mészáros, Medvigy János gimnáziumi tanár. **781.** Krausz Lipót fűszerkereskedő, Schönberger Adold kereskedősegéd, Klein Sámuel kiskereskedő, Friedländer Gerzson szatócs, Libermann Izráel borkereskedő, Paulik György bodnár-mester, Stofa Mihály bodnárinas.

VARGA U.: 904. Blumenfeld Emánuel vaskereskedő. **905.** Dercsi György vargamester, Engländer Dávid házaló. **906.** Ribó János vargamester. **909.** Weinstock Burik malomhaszonbérli, Héczé István molnárlegény, Csorba István molnárinas. **910.** Csúbák József timármester. **911.** Diószegi István timármester, Kopács Imre suszterlegény. **913.** Palásti János asztalosmester, Orosz György asztalossegéd, Benke Pál asztalosinas, Garas Viktor asztalosinas.

VÁSÁRTÉR: 360. Tóth János csizmadiamester, Semsei József csizmadialegény, Juhász István csizmadialegény, Nemes József csizmadiainas, Pálincás György csizmadialegény.

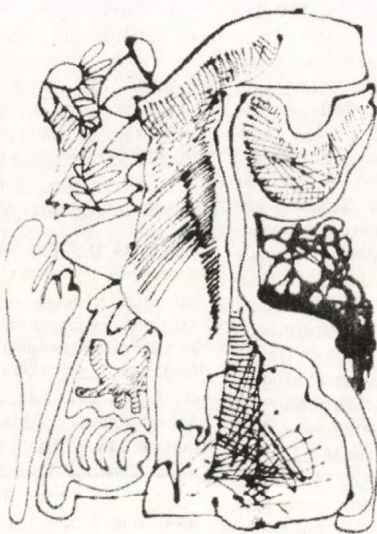
VEREM U.: 766. Ördög Mihály ügyvéd. **767.** Nagy Károly mészárossegéd. **768.** Goldberger Mór susztermester, Goldberger József suszterinas, Engli Ábrahám suszterlegény. **769.** Korcsma. Lefkovits Mátyas korcsmáros, Lefkovits Ignác italmérősegéd, Tomek Ferenc asztalosmester. **770/a.** Polacsek Sámuel borkereskedő. **770.** Harcsa József kalaposmester, Wagner Klementin varrónő-segéd, Jovanovits Anna varrónősegéd, Majoros András virslis. **771.** Jordán Johanka varrónő, Kató Erzsébet varrónősegéd. **772.** Laufer Márkus szabómester, Szabad Mária tanítónő. **773.** Kováts József szabómester, Vojtkó Mihály kerékgyártómester.

ZÖLDÁG U.: 283. Bernát Ábrahám korcsmáros haszonbérli, Forgó János csizmadiamester, fia Forgó János csizmadiainas, Urbán János asztaloslegény. • **292.** Korcsma. Reichard Mózes korcsmáros, fia Reichard Jakab korcsmárossegéd, Kövér József csizmadiamester, fia Kövér József csizmadiainas, Soltész János csizmadiasegéd. **293.** Juhász József csizmadiamester. **294.** Székely János csizmadiamester, fia József csizmadiainas. • **341.** Rohály János kovácsmester. **342.** Reichmann Dávidné korcsmáros (haszonbérli), fia Reichmann Miksa pincér. **343.** Velyácsi Györgyné koldus. **344.** Léner Mózes korcsmáros. **345.** Klein Bernát korcsmáros (haszonbérli).

ZSÓLYOMKA U.: 372. Magdžár József csizmadiamester. • **382.** Nagy József festőmester. **383.** Csehgy Péter csizmadiamester, Hradeczy József zongorahangoló-mester, Roscher Vilmos puskaművesmester,

Schönbrunn Salamon hálókereskedő, Herskovics Ábrahám hálókereskedő. **384.** Bodonyi Imre csizmadialegény, Szaleczky László szabómester. **385.** Tuksz István kéményseprő-mester, Czinna József kéményseprő-legény, Perlmutter Berkó mészáros, fia Sámuel mészárosinas. **386.** Misák József csizmadiamester, fia Misák Vince csizmadiainas, Kereszti János csizmadialegény. **387.** Balogh Sándor asztalosmester, Halász János asztalosinas, Hegedűs Márton asztalosmester, Pák Antal asztaloslegény, Kovács István asztaloslegény, Jaczkó István asztaloslegény, Csatlós István asztalosinas, Lakatos Lajos asztalosinas. **388.** Toronyai Dániel csizmadiamester, Neumann Ferenc csizmadialegény, Markovics János cipézmester, Sirotnyik Mihály cipészlegény, Belovics János cipészinas, Zsidai Károly csizmadiamester, Horváth János csizmadiainas, Weinberger Móric kereskedő. • **392.** Stefán

József kesztyűmester, Oláh János szabómester, Liptai István csizmadiamester. **393.** Jánosik János kőműveslegény, Kozlay Pál kalaposlegény. **394.** Szabó András csizmadialegény, Dienes János cipészlegény, Bajzát János szabómester. **395.** Toronyai János csizmadiamester, Halász István csizmadialegény, Ambrus János csizmadiainas, Király János kalaposmester, Haturi János kalaposlegény. **396.** Asztalosműhely. Toronyai János asztalosmester, Traum József asztaloslegény, Pataki József asztaloslegény, Végh János asztalosinas, Zubai Mihály asztalosinas. **397.** Kalaposüzlet. Kapczi Gábor kalaposmester, Tóth János kalaposlegény, Orsovics János kalaposinas. **400.** Balla József ácslegény, Lubomérszki Imre csizmadiamester. • **953.** Lipka Mária özv. mosónő. **959/a.** Kaczián János kőfaragósegéd. • **1000.** Sikala János kőműveslegény.

TELLINGER ISTVÁN: Jelzés II.

BETHLEN PÁL

Az asztal Egy letűnt kor emlékei

Dr. gr. Bethlen Pál Kolozsvárott született 1883. szeptember 11-én. Gyermekkorát a Kolozs megyei Drágon és Kolozsvárott töltötte, ahol a református kollégiumban tanult, majd a budapesti Ferenc József Intézetben érettségizett. Jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. A jogi doktorátus megszerzése után – mindenki meglepetésére és a társadalmi előítéletekkel dacolva – belépett dr. Nagy Dezső ügyvédi irodájába, aki akkor a Konvent (ma Református Egyetemes Zsinat) jogtanácsosa volt. Ezt követően 1910-ben nyitotta meg ügyvédi irodáját Budapesten, mely egészen 1951-ig, Budapestről való kitelepítéséig működött. A „szegények ügyvédje” volt, így ismerték jogi tevékenysége után. Ravasz László református püspök így írt erről 1961-ben búcsúzó levelében: „Benned egy új magyar típust becsültem, azt, aki a magyar arisztokrata természeté vált előkelőségét összeolvasztotta a dolgozó polgár életformájával.”

A református egyháznak is tevékeny tagja volt. A Sárospataki Református Kollégium főgondnokaként tevékenykedett 1932-től 1944-ig. Nagy buzgósággal fáradozott a kollégium ún. angol internátusának ügyeiben. Személyesen utazott Angliába, hogy tanárokat hozzon az internátus részére. A zempléni egyházmegyének is gondnoka volt. 1951-ben feleségével együtt kitelepítették Jászdózsára. Itt vesztette el feleségét, aki az embertelen körülmények áldozata lett, s egyedül maradv magányában itt vetette papírra visszaemlékezéseit. 1961-ben kivándorolt Argentínába, és ott halt meg 1971-ben. Fia, Bethlen Pál 1992-ben hazahozta hamvait, hogy a számára oly kedves sárospataki földben találjon örök nyugalóhelyet.

Jelen írását a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzött gépirat alapján (Analekta 3417) az USA-ban élő Bethlen Ferencnek, Társaságunk tagjának hozzájárulásával tesszük közzé. Patakon az emlékiratnak egy másik (azonos szövegű) gépelt változatát is őrzik (Kt. d. 20.494), amelyen a szerző keze vonásával ez áll: „Ravasz Lászlónak baráti emlékül! Jászdózsa 1958. V/1. Bethlen Pál.” A szöveg gondozását – a géphibák javítását, a mai helyesíráshoz igazítást – évkönyvünk szerkesztője vállalta. Az érdekes művelődéstörténeti dokumentumot mint a főnemesi élet társadalomismereti rajzát bocsátjuk most a nyilvánosság elé.

Komolay Sándor

Nem én vagyok az első, akivel megesett, hogy egy kabát zsebében felejtett régi vasúti jegy vagy a frakk zsebében talált régi báli meghívó, táncrend, menükártya láttára, vagy akár egyetlen írott szó nyomán régi úti emlékek, vagy báli zenehangok elevenednek fel. Festői tájak, utazásaink emlékei, viruló leányarcok mosolyognak felénk, fülbemászó zenét vélünk hallani rég elmúlt idők meszszeségéből. Úgy vagyunk nevekkel, sőt egyes szavakkal is. A napokban ilyen eset történt meg velem – mikor már békés csend borult a falura, és a természet téli álmát csak egy távoli kutya ugatása, majd a szomszéd háztetőről a kuvikmadár hangja zavarta meg –, hogy az Új Idők Lexikona első, **A** betűs kötetét forgatva petróleumlámpám pislogó fényénél egy címszón akadt meg a szemem: **asztal** – milyen köznapi, egyszerű szó, akárcsak az a négylábú bútordarab, melyről nevéet kapta.

Asztalos szakmát ugyan nem tanultam, de a faragás rokon szakmája ifjúkori kedvenc foglalkozásom volt. Kezem, alól néhány szép, faragott bútordarab került ki. Egy olasz művészi minta után faragott díszes ágy, melyet egyik nagynéném számára készítettem, a kolozsvári volt Unió utcai Gál és Molnár műasztalos cég kirakatában a járóelők figyelmét is magára vonta. Kezem munkáját akkori-

ban még az újság is kiszerveztette. A kolozsvári volt Malom utcai fa- és fémipari szakiskolában Ferdinándi és Molnár tanároktól előbb rajz, majd mintázó órákat vettem, majd pedig Vogel művezető tanított a faragásra.

Lexikonom címszava után terelődött az én gondolatom erre a sokfelé ágazó témakörre. Ez az írás is abból a gondolatkörből látott napvilágot. Eszmetársulásnak nevezik az emberi agynak azt a működését, amelynél egy szó vagy fogalom nyomán – akárcsak egy sima tó tükrébe dobott kő után – gyűrűznek, szélesednek a gondolat sorok hullámai. Múlt századbeli nemzetközi kiállításokon aranyérmeket nyert magyar nagyiparosoknak, egy Thék Endrének, egy Mahunkának, egy Lingnek nevei jutnak eszembe, akiknek műhelyeiből a legpompásabb fákból, szlávóniai tölgyből, hazai cseresznye-, dió-, juhar-, tiszafából, importált magahóni és ébenfából készült műreemek kerültek ki.

Végigolvasom az én lexikonom további címszavait: *asztali bor, asztali zene, asztalitenisz, asztalnok, asztalosipar, asztaltáncoltatás, asztaltársaság* stb., aztán nézegetem az *asztal* címszóhoz fűződő ábrákat, az egyiptomiak rekonstruált kis asztalának, a görögök állati lábakon végződő háromlábú asztalának, a római *atrium* hatalmas méretű, masszív asztalának, aztán a gótikus, reneszánsz, barokk, empire és a további korok asztalainak rajzait. Alig akad címszó, melyhez ne fűződne valamelyes személyes emlékem.

Így az *asztalosipar*ról a Magyarország iparosodása szempontjából annyira fontos, alapvető 1884. évi ipartörvényünk jut az eszembe, melynek képviselőházi előadója az akkor még fiatal édesatyám volt. A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárában, az Országgyűlési Napló 1884-es kötetéből olvastam az ő hetekig tartó előadói szereplését.

A bútordarab rendeltetésén gondolkozva szembetűnik annak családi, házi, társadalmi, közéleti, politikai, sőt nemzetközi, diplomáciai jelentősége, annak igen fontos összetartó, kiegyenlítő, kibékítő szerepe mind a család, mind általában az emberi társadalom, sőt nemzetközi békés kapcsolatok szempontjából. Talán nem véletlen, hogy a latin *tabula* után mind a magyar, mind a német szóhasználat erre az annyira fontos, szláv eredetű *sztol* nevű bútordarabról adott nevet magának az iparágának, annak szakembereinek. Eszembe jut a leghíresebb magyar festőművész, Munkácsy Mihály, aki mint asztalos inas kezdte az ő pályáját.

Lexikonomat összehajtva, lámpámat elolva egyedül maradtam gondolataimmal. Az ilyen nyugalmas falusi csöndben megélnékül az agyműködés, csapong a fantázia. Újabb és újabb képzetek és képek kergetik egymást. Lélekbúvárok *eszmezsongás*nak nevezik ezt a lelkiállapotot. Ifjúkori tanulmányaim, a diákevek olvasmányai jutnak eszembe, mintha csak színes kaleidoszkóp színfoltjainak egész sorozata peregne. Dús lakomákat, roskadásig megrakott mitológiai, bibliai, ókori, történelmi asztalok képeit vélem látni.

A görög isteneknek a felhőkön túl, az Olimposz tetején volt megterítve. Hébe, majd utána Ganümédész, a pompás ifjú forgolódott, sürgölődött a „halhatatlanok” terített asztala körül, amint ambróziát, majd örök fiatalító nektárt szolgáltak fel. Eszembe jutott Dániel próféta könyvéből a Heine által is megénekelte Belzacar gögös babiloni király ezertételes lakomája, melynek során féktelen tivornya közben a király oda ragadtatta magát, hogy a jeruzsálemi templomból elrabolt szent kelyhekkel kezében döllyfös, gyalázkodó szavakkal illette a Jehovát. Az átkos szavak nyomán láthatatlan kezek rejtelmes szavakat írnak a palota falára, melyeket maguk a kirendelt mágusok sem bírtak megfejteni, míg végül is Dánielnek jelenik meg a *mene, tekel, ufarszin* szavak értelme. A kánai menyegző történetét János evangéliumából ismerem. Olvastam Plátónak egyik legszebb dialógusát, a *szimpozion*, a *lakoma* leírását. Római klasszikusok sorolják fel a fülemile nyelvtől kezdve azoknak az ingyen ételeknek hosszú sorozatát, melyek Lucullus asztalára kerültek. Olvastam a germán mondakör kapcsán Artúr király kerek asztaláról a tizenkét Grál lovaggal.

Ilyen ifjúkori látomásokon elkalandozva jutottam arra az elhatározásra, hogy megírom életem *asztal*-emlékeit. Hadd írjak előbb a fehér, majd a zöld asztalokról, amint azok mellett helyet foglalva teltek az évek, megemlékezve névnap, születésnap, tortákról, gyertyákról, kedves családi, rokoni, baráti körökről, vidám farsangok, húshagyókeddi, hamvazószerdai bálók francia négyes, cotillon, szupé és szupécárdás kedves partnereimről, csillogó teritékekről, virágdiszról, pohárköszöntőkről, bel- és külföldi bankettekéről, és mindenről, aki ezekkel a szépen terített asztalokkal, ünnepélyes alkalmakkal összefüggött. Majd az érett férfikor zöldasztalaira térve hadd emlékezzem meg történelmi nevezetességű, sőt világhírű asztalokról is.

Teszem ezt időrendben, egy letűnt kor emlékeként, annyival is inkább, mivel ma már az egykori szép kastélyok, kúriák lakóikkal együtt alig léteznek, sőt mai lakásviszonyaink világszerte is határt szabnak bútoraink méreteinek. Kultúrfilmet forgatok tehát: *asztal* filmet azokkal a változatos színpaltokkal, melyeknek élő szemtanúja lehettem.

Gyermekkorunk fontos eseménye volt az a nap, amelyen gyermekszobánk macskaasztalától először foglalhattunk helyet a nagyebédlőben, a szülők, a „nagyok” asztalánál. Megtanultuk az asztali imádságot: „Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott! Ámen.” Aztán székünkre párnát tett az öreg inas, hogy állunkkal felérjünk tényárunkig. Megtanítottak, hogy a szülők asztalánál hogyan kell, és hogyan nem szabad viselkednünk. Nem volt szabad asz sztalra könyökölni, a kést nyalni, a tésztát, halat késsel vágni, hangosan csámcsogni, és ha a szülők beszélnek, szavukba vágni. Aki elkésve jött, annak kifordították a székét, ebédjét szobájában kellett elfogyasztania. A dacos vagy mérges gyermeknek *méregtok* vagy *bőgőmasina* volt a neve. Az ilyen gyermeket azzal büntették, hogy tésztát vagy desszertet nem kapott.

Ünnepélyes volt a hangulat, ha vendég jött ebédre, vagy ha névnap, születésnap tortát hoztak megfelelő számú égő gyertyával. Ilyenkor kis bort is töltöttek poharainkba, hogy azzal szüleinkhez járulhassunk koccintani, kezüket megcsókolni, akár ők voltak az ünnepelemek, akár mi. Ilyen kivételes alkalmakkor a desszert is finomabb volt, mint máskor. Alma mellett birsalmasajt, dióbélelrel töltött aszalt szilva, városon déligyümölcs, narancs, mandarin, sőt datolya is került az asztalra. Kis poharakban hozták „pour la bonne bouche” a szép átlátszó kocsonyás „fényes liktáriumot”, erdélyi háziasszonyok büszkeségét. Majd illatos vízzel ízesített szájbölgőgető csészék kerültek elő, és mi gyermekek furcsának tartottuk ezt a szokást. Szüleink keltek fel elsőnek az asztaltól, kiknek „egészségére”, a német kisasszonynak „zum Wohlsein”, a francia nevelőnőnek „Bien vous fass” szavakkal kívántunk jókat. Ezzel az asztalbontással végződött minden ebédünk.

Kastélyunk egyik bolthajtásos sarokszobájában, ahol a könyvtár is állott, ott láttuk dédszüleink keményfából készült, súlyos, széles, redőnyös hatalmas íróasztalát a sok titkos, rejtett fiókjával. Érdekes kortörténeti okmány lenne az a sok régi levél, amely azokból a titkos fiókokból előkerült volna. Gyermekkorunkban mindig bizonyos megilletődött tisztelettel tekintettünk az öreg íróasztalra, annak tartozékaira, a *kalamárisra*, a pecsétnyomókra, a vastag parafa tollszárra, a porzókánaira, a régi merített papírokra.

Kedves (elköltözött) öregeink portréi akkoriban már szalonunk falait díszítették. Pipázószobánkban egy szép régi masszív sakkozó és malmozó asztalunk volt 1667 évszámmal, hadadi br. Wesselényi Ferenc és kisérei gr. Rhédey Zsuzsánna neveivel. Ez az asztal 1918-ban pusztult el. Mikor fivéremmel évtizedek múlva ott jártunk volt gyermekszobánkban, nagy garmadában láttam kedves öreg gyermekkori bútoraink törött darabjait.

Mikor elértem a kánoni kort és boldog emlékü Nagy Károly egyházkerületi főjegyző, teológiai professzorunk és későbbi püspökünk előkészített a konfirmációmra. Isteni tisztelet keretében először járultam az *Úr Asztalához*. Életem nevezetes eseménye volt az a nap. Ma is őrzöm a Károlyi Gáspár-féle Szent Bibliát, melyet abból az alkalomból keresztanyámtól kaptam volt emlékül. Az Úrvacsora osztás rendje azóta sem változott. Ma is ugyanazok a szavak hallhatók a szolgáló lelkész szájából, mint akkor. A szent jegyek kiosztása ugyanúgy történik, mint akkor, midőn először járultam életemben az Úr asztalához. Egyházaink leltárai őrzik azoknak a buzgó erélyi dámáknak a neveit, akik szebbnél szebb úrasztali takarókat hímeztek, kelyheket adományoztak.

Világtörténelmünk egyik legfontosabb eseményének, az úrvacsora szereztetésének történetét Leonardo da Vinci világhírű festménye, a *Cena* örökölte meg. A kép az olasz reneszánsz egyik legnagyobb alkotása.

Egy ifjúkori jó barátommal 1910 februárjában jártam Milánóban. Útikalauzunk vezetett bennünket a milánói Santa Maria delle Gracie domonkos rendi kolostor *Cenacolojába*. Ott látható ez a világhírű fali festmény, melybe Napóleon katonái belelövöldöztek. Erről írja honfitársuk, Madame Vigée Lebrun, a kitűnő francia festőnő emlékirataiban: „Átkozottak legyenek azok a barbárok!” Összes „asztal-emlékeim” közül ez a világhírű kép gyakorolja énrám ma is, egy fél évszázad távlatából a legmélyebb benyomást.

Ötéves voltam, mikor anyánk sürgőnyt kapott drági falusi otthonunkba, hogy atyánk Budapesten az Angol Királyné Szállodában betegen fekszik. Nyomban csomagoltunk, befogattunk, hogy bundába burkolózva még elérjük Bánffyhunyon a Brassó–Budapest éjjeli gyorsvonatot. A történelmi nevezetességű vendégfogadó ma már nem létezik. Udvarán, melyre valamikor a nagyváradi delizsánsz is befordult, én még láttam a régi istálló és kocsiszín nyomait. Akkoriban Marschall, majd utána Palkovics bérelték a szállodát a Wodianer családtól. Az első emeleti folyosót a szállodában megfordult uralkodók emléktáblái díszítették. Süppedő futószőnyegeken frakkos, elegáns szobapincérek hangtalanul szolgálták fel kívánatra a szobavendégek ebédjét. Atyánkat dr. Varró Indár orvos és dr. Kétly professzor gyógykezelték. Anyámmal a vendégeknek fenntartott első emeleti étteremben ebédeltünk.

A belépő üvegajtótól jobbra állott a híres *Deák-asztal*, a haza bölcsének, Deák Ferencnek törzsasztala. Szakállas öreg bácsik szállingóztak a Sándor utcai képviselőház üléseiről, és foglaltak helyet az asztalnál. Talán nem is voltak olyan öregek, csupán énnekem, az ötéves fiúnak tűntek fel öregnek az akkori szakálldivat miatt. Ott ült a többek között báró Podmaniczky Frigyes az ő jellegzetes szakállával, kockás, angolos szabású ruhájával. Egyedül Gromon Dezső volt honvédelmi államtitkárnak volt mindig frissen borotvált arca. Ott láttam az asztalnál erdélyi öreg képviselőket, a Keményeket, Bethleneket, Bánffyakat, atyám sógorát, Esterházy Kálmán bácsit, az öreg negyvennyolcas honvédet, Bem apó parancsörtszjtjét, aki Nagyszebennél vesztette el fél karját. Kálmán bácsi egyik jegyzője volt a Háznak. Feleségével, atyám nővérével, Paulina nénivel Gyaluban laktak. Néhány év múlva – még gimnazista koromban volt –, midőn atyám egy szép nyári napon kibérelte a Biazini Szálloda omnibuszát, amelyen mindnyájan Gyaluba rándultunk a Kálmán bácsi és Paulina néni házassági évfordulójának ünnepelésére. Szobánkból az ebédlő felé menve a lift mellett vezetett a folyosón az út. Anyámtól hallottam akkoriban, hogy néhai Bokros Elek, híres kolozsvári ügyvéd, majd a képviselőház alelnöke, annak a liftnek az aknájába ugorva lett öngyilkos. A Deák-asztal országgyűlési képviselői éveimben (1910–1918) még mindig ott állott megszokott helyén az emeleti étteremben a bejárati ajtótól jobbra. Majd, mikor a harmincas években a gróf Tisza István társaskör megalakult, és az öreg szállodát a Pénzügyi Központ vette át bérlete, boldogult Horánszky Lajos, a társaskör igazgatója szerezte meg a híres asztalt körünk társalgóterme részére. Utoljára 1944-ben, már a nyilas időkben, láttam az asztalt, míg aztán magával a történelmi nevezetességű Lloyd (Generali) palotával együtt maga az asztal is a lángok martalékává vált.

Középiskolai diákéveimhez tartozik azoknak a drukkoknak az emléke, melyekkel bizonyos tisztelettel tekintettünk a *tanári asztal* felé. Azon az asztalon dőlt el ugyanis a diáksors, hogy vajon milyen osztályzat kerül a tanár noteszébe. Bizonyos ebédbeli hierarchia alakult ki évszázadok folyamán erdélyi református kollégiumainak szegény bennlakó diákjai között. A „primárius”, sőt még a „secundárius” is a maguk külön asztaluknál fogyasztották ebédjeiket, míg a „nebulók” külön, közös asztalnál ebédeltek.

Szegény vidéki diákjainkról konviktusok gondoskodtak, majd az idők rendén „menzák” épültek. A *Menza*, *Diák Menza* már többet jelentett pusztán latin nevével; intézményt, meleg otthont jelentett szegény, tehetséges diákjaink részére, ahol diákévek teltek, és ahonnan sok híres magyar ember került ki az életbe. Kolozsvári úriasszonyok naponként felváltva sorkosztot adtak diákjainknak. Menzák nyitott ablakaiból hallatszott a diákok éneke. Tányérsapkás német diákok énekeltek, s emlékszem egyik daluk refrénjére:

*Noch eins! Noch eins!
Sie lagen am Ufer des Rheins,
Sie lagen auf der Beeren-haut,
Und tranken immer noch eins...*

A középiskola három felső osztályát a budai Ferenc József Nevelőintézetben végeztem. „Stúdium”-termünkben minden növendéknek külön, kulccsal zárható kis fiókos íróasztala volt kis asztali villanylámpával. Karácsonyi, húsvéti, majd év végi vakációink előtt elmaradhatatlan – sőt, az intézet gazdasági hivatala által is túrt – szokássá vált, hogy távozás előtt örömeinkben összes villanyégőinket kicsavarva a földhöz vágtuk. De ez még semmi! Játszótermünk *billiárdasztal*ához tartozó dákok nehezebbik végéből az ólmot szilveszteri ólomöntés céljaira zsebkéseinkkel kifaragtuk. Ünnepe volt számunkra, valahányszor Bethlen Bálint nagybátyánk, atyánk testvéröccse Budapesten járva saját

fiait és bennünket vasárnapi kimenőre kért ki, és a Pannóniában megebédeltetett. Ott állott az utcai különteremben a Nemzeti Színház két nagy művészeinek, Ujházy Edének és Náday Ferencnek megszokott törzszakasztala, sőt, utóbbi Bálint bácsinak még kolozsvári színész korából jó barátja, át is ült a mi asztalunkhoz. Egy intézeti jótékony célú színelőadásra Náday Ferenc és Lánczy Ilka, a Nemzeti Színház tagjai tanították be nekünk Edmond Rostand: *Cyranójának* első felvonását.

Érettségi bankettünket a Hungáriában, az öreg Berkes zenekarával ünnepeltük 1901-ben. Érettségi után György fivérémmel tanulmányútra Bukarestbe utaztunk. A mindenkori brassói főispánnak volt fenntartva, hogy a baráti Regátba nyolc napra érvényes határátlépési igazolványokat engedélyezhessenek. Abban az évben gróf Mikes Zsigmond volt a brassói főispán. Brassótól Szírnajáig bájos feleségével, kedves rokonunkkal, Béli Zsófiával utaztunk, aki a román királyné ebédjére a Peles-kastélyba volt hivatalos. Bukarest nevezetességei között a híres Capsánál, az ingyencsek éttermében is ebédeltünk.

Egyetemi éveim alatt, 1901-től 1905-ig, élénk részt vettem szülővárosom társadalmi életében. Kolozsvári farsangjaink kimagasló eseményei voltak a hagyományos húshagyókeddi és a nagybőjt miatt hamvazószerdán csak éjfélig tartó bálók, amelyek rendszerint ülő vacsorával (souper) voltak összekötve. Minden valamirevaló úrfinak illett ezekre a bálókra megfelelő partnerről idejekorán gondoskodni. Az első francianégyes, az azt követő cotillonnal (fűzértánc) majd a soupeur és soupeurcsárdás együtt mentek. Az ülő soupeur volt a clouja az egész bálnak. Szépen terített asztalok, virágdísz, viruló szép fiatal lányok, asszonyok között valóságos virágoskerthez hasonlított a környezet. Szépek voltak a házi bálók, a jogász-, a medikus-, a Vöröskereszt-bálók stb. is.

Hamvazószerda után, a nagybőjtben a különböző jótékony célú *bazárok* következtek. Ez az intézmény, legalábbis a neve után ítélve, a török világból maradhatott ránk. Illett ezeken a jótékony célú bazárokon zsakettet öltve, fehér szegfűvel gomblyukunkban megjelenni, ismerős lányok, szép asszonyok sátrai *asztala*nál a jótékony célra szendvicset, tortát, pezsgőt „fogyasztani”. Ezen társadalmi kötelezettségünknek annyival könnyebb szívvel tettünk eleget, mivel a város dámái a legfinomabb ingyencfalatokkal megrakott asztalokkal, Richelieu töltött pulykával, Galantieokkal, libamáj-pástétomokkal, alma, ananász és puncs tortákkal járultak a nemes célra.

Híresek voltak nagyanyánk ünnepi ebédjei. Ő két ízben is képviselte mint zászlóánya a Mátyás-szobor alapkövetételénél és leleplezésénél a megjelenésben akadályozott előbb Klotid, majd Augustza főherceggasszonyokat. Egyik ilyen alkalommal, a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezésénél, maga a művész, Fadusz János is rokonságával, a Deréky famíliával együtt a mi vendégünk volt. Ebéd közben asztalunknál magam is bámultam a nagy művész hatalmas homlokát, bozontos, nagy haját és alkotó, nagy kezeit.

Komoly stúdiómozgások után lehetett csak a *szigorlati asztalhoz* ülni. Az előírt szigorlatok sikeres elvégzése után következett a doktorrá avatás. Ez az ünnepség a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem aulájában díszes közönség előtt, a felavatandó doktorjelöltek szüleinek, testvéreinek, rokonságának részvételével zajlott le. Díszes pódiumon, délszaki növényekkel körülvett hosszú asztalhoz vonult fel az egyetem tanári kara, élükön a „rector magnificus”-szal, az egyes karok dékánjaival. A jegyzőkönyvet az egyetemi tanács jegyzője vezette. A professzorok díszruhában, díszes nyakláncokkal foglaltak helyet. A rektor karosszéke mögött az egyetem főpedellusa állott buzogányszerű, magyar koronás címerben végződő botjával, a rektori hatalom jelvényével. Majd a szokásos formáságok, beszédek után a rektori és a többi kézfogások következtek: „Doktorrá fogadom!” „Doktorrá fogadom!” „Doktorrá fogadom!” szavak kíséretében. Így lettem magam is 1906-ban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem doktora. Doktori kutyabőrömet emlékül ma is őrzöm.

Doktorátusom után ügyvédjelölti gyakorló éveim következtek, először dr. Czikmántori Ottó kolozsvári, majd dr. Nagy Dezső budapesti főnökeim irodáiban. Előbbinek éppolyan régi divatú, hatalmas redőnyös íróasztala volt, akárcsak dédszüleink már említett drági fiókos íróasztala. Írógépet akkoriban még nemigen használtunk. Egyszerű puhafa ügyvédbojtári asztalunknál boldogult Mikó Lőrinc barátommal kormoltuk, másoltuk főnökünknek, az öreg puritán agglégény székely Czikmántorinak cikornyás, terjengős periratait. Ügyvédi vizsgámon a Marosvásárhelyi Királyi Ítéltáblán Dobai kúriai bírósági tanácselnökkel szemben foglaltam helyet a vizsgaasztalnál. Zsebemben az ügyvédi diplomával (1910) büszkén elrobogtam a brassói gyorskolozsvárra. Elhatároztam, hogy Budapesten nyitok meg ügyvédi irodámat. Így jutottam én is ügyvédi *íróasztalomhoz*, melyhez 41 évi

ügyvédi gyakorlatom alatt hűségesen ragaszkodtam. Budapesti ügyvédjelölti gyakorlati éveim alatt is kivettem részemet a társadalmi életből. Az 1907. és 1908. években ott is fényes házi bálokon, a kasszinói, Park clubbeli pikniken, sőt udvari bálokon részt vettem.

Egyike az első társadalmi eseményeknek 1907-ben az én Gabi kuzinomnak Zichy Ödönnel való lakodalma volt, melyen anyámmal, György és Stefánia testvéreimmel együtt vettünk részt. Emléklül őrzöm a Szalon Újságnak 1907. évi számát a fényképekkel, a résztvevők díszes névsorával. Néhai Zichy Wladimir volt a botos násznagy; énnekem Majláth Livia volt a koszorúleány párom. Az esketés az egyetemi templomban, a lakoma a Park Clubban volt. Az asztal egyik nevezetessége az akkoriban átutazóban Budapesten tartózkodó indiai maharadzsza házaspár volt, akik kifejezték óhajukat, hogy egy magyar főúri lakodalmon részt vehessenek. Nagybátyám Zichy Jenő kérésére meghívta az idegen vendégeket. Díszruháink, egyenruháink, a rendezelek, hölgyeink dísz toillettejei között szokatlan látvány volt az indiai házaspárnak nemzeti viselete, a maharadzsza turbánja, szűkre szabott nadrágja, a hölgy selyem sárijja a kincseket érő ékszereivel.

Még annak az évnak (1907) másik nevezetes társadalmi eseménye volt XIII. Alfons spanyol királynak és bájos feleségének, Eny királynénak magyarországi látogatása. A királyi vendégek érkezése napján fényes udvari bálon vettem részt. Radvánszky Albert barátommal összebeszélve közös fiákeren hajtottunk fel a Várba. Itt csak a báli szünet jut eszembe, amelyn az öreg király fejedelmi vendégeivel külön asztalához vonult, míg a kísérethez tartozó vagy meghívott, de nem fejedelmi vendégek az úgynevezett *Marschall-asztal*hoz vonultak a palota belső termeibe, mialatt mi egész folyosók hosszában felállított roskadozó *büféasztalok* körül tolongva figyeltük a tömeget. Nem mindennapi látványnak voltunk tanúi, amint a kövér, borotvált pofájú bécsi udvari lakajok két kézzel szórták a közönségnek a fejedelmi vendégek arcképeivel díszített szép bonboniéreket, finomabbnál finomabb süteményeket, gyűrűs Havanna-szivarokat. Mindenkinek bőven jutott az emléktárgyakból. Öröm volt látni a büféasztalok körül tolongó tömegben a fejedelmi vendég nevét viselő budapesti házierezdünknek, a 32-es budapesti Alfons-bakáknak tisztjeit, akik alig győzték Waffenrockjaik belső és hátsó zsebeit a büféasztalok süteményeivel, bonbonjaival, emléktárgyaival, vastag Havanna-szivarokkal megtömni.

Eszembe jutottak atyám bécsi delegációs udvari ebédjei, amelyekről mindig hozott nekünk, gyermekeknek emléktárgyakat. Köztudomású volt, hogy ezeken az udvari ebédeken jóllakni nem lehetett. Atyámtól hallottuk, hogy az öreg *Ferenc József asztalánál*, az ő udvari ebédjein gyorsan váltották az egyes fogásokat. Aki lassan evett, annak álla alól elvették a tányért a lakajok. Nagyétű urak (egy Hadik János) ilyen udvari ebédek után rendszeren még a Sacherben egy második ebédet fogasztottak el. Még elemista voltam a bánffyhunyadi majd a dési királygyakorlatok éveiben. Mindkét alkalommal kölcsönkérte a rendezőség drági négyesfogatunkat. Bánffyhunyadon Barcsay Domokosnál, Kolozsvárt a Bánffy-palotában lakott a király. Udvari ebédre is ott volt megterítve.

Ügyvédi vizsgám fáradalmait kipihenendő Dégenfeld Miksa barátommal a francia Riviérára utaztunk. A Riviéra Express (Train Bleu) étkezőkocsijában ülve gyönyörködtünk a tovasuhanó szebbnél szebb tájakban, míg végül Cannes-ban telepedtünk meg hosszabb tartózkodásra. Ha már olyan közel voltunk Monte-Carlóhoz, nem állhattuk meg, hogy barátommal át ne ránduljunk a világhírű helyre. Előzőleg egymásnak megfogadtuk, hogy semmiképpen nem engedjük át magunkat a játék szenvedélyének. Elhatároztuk, hogy fejenként 100-100 frankot szánunk a játékra, de ennél aztán megállunk. Így is történt.

Egymás mellé ültünk a *rulettasztal*hoz. Figyeltük a játékokat, az arcokat, a szerencsés nyerők, az ideges vesztők arckifejezéseit, a szép nagyvilági hölgyeket, ideges játékosokat, akik csak úgy nyeltek a csillapítószereket, a croupier-t maga székében, gereblyéjével, az asztal közepén felhalmozott szép francia bankókat, aztán az inkább vörösösnek, mint sárgának tetsző francia Napóleon-aranyakat. Miksa barátom kezdte. A croupier-nek „*Madames et Messieurs faites vos jeux!*” szavaira egy húszfrankost tett fel a játékra. A croupier-nek „*Rien ne vas plus!*” szavai után Miksa nyert. Még én figyelmeztettem, hogy nyereségét vegye magához, nehogy a croupier gereblyéjével azt is besöpörje. Ha már az én Miksa barátom nyert, én sem maradhatok el – gondoltam magamban –, és ahelyett, hogy a játékra szánt százfrankosomat kisebb címetekre váltottam volna fel, az egészet feltettem a játszómára. Oda is vesztett az én pénzem már az első fordulónál, mire Miksával együtt felkelve búcsút

mondunk, egy egész életre szóló búcsút annak a Monte-Carló-i fényes kerek játékasztalnak, de még annak is, aki azt az ördögi játékot kitalálta.

1910 nyarán a betleni kerület országgyűlési képviselőjévé választottak. Bár egyhangú volt a választásom, mégsem térhettem ki a választópolgárokkal való poharazás elől, vigyázva arra, hogy a szokásos vendéglátás kereteit túl ne lépve, petíciós okot ne szolgáltatssak. A mandátum átvétele után a betleni nagy fogadóteremben a szokásos banketthez ültünk, amelynél pohárköszöntők áradata indult.

A Ház megalakulásánál mint egyik korjegyző szerepeltem, majd plenáris üléseken nap nap után ott állott a terem közepén a *Ház asztala* a törvénykönyvek köteteivel. Nevezetes bútordarab volt az az asztal. Egyik fontos esemény volt, hogy mikor 1903-ban gróf Khuen-Héderváry Károly első miniszterelnöksége idején Szapáry László volt fiumei kormányzó arra vállalkozott, hogy a technikai obstrukciót pénzzel leszereli, Pap Zoltán, aki a júdáspénzt átvette, amint annak a híre kipattant, az egész köteg bankót egy széles hazafias gesztussal a Ház asztalára helyezte, mire a ház nyílt ülésén kitört a botrány.

Parlamenti harcokból nekünk is bőven kijutott. Bár Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök mindjárt az 1910-es országgyűlés elején, az év nyarán kiadta a bizalmas jelszót, hogy Kossuthékkal keressük a baráti jó viszonyt, és már-már annyira jutottunk volna, hogy Ferenc napját a Kossuth-párttal közös margitszigeti lakomán ünnepeljük, Justh Gyula köpött bele a tálunkba azzal, hogy ő és párthívei „hazaárulókkal” – értve alatta bennünket, a Tisza István híveit – nem ül le egy asztalhoz. Így esett kútba a tervezett Ferenc-napi margitszigeti vacsora.

Legelső csoportos külföldi parlamenti utunk 1911-ben az olasz egységnek, az „Unita Italiá”-nak fél évszázados jubiláris ünnepségeire Rómába vezetett. Az örök városban – többek között – két nevezetes lakomán vettem részt. Először Mérey Kajetán, a Monarchia quirináli nagykövete látott vendégül bennünket a Palazzo Chigigiben, a volt osztrák-magyar nagykövetségen. Mérey legényember lévén a háziasszony szerepét a nagykövetség első tanácsosának, Ambrózy Lajosnak a felesége, sz. Degenfeld Vica grófnő játszotta. Az asztalra arany evőeszközök kerültek. Pazar volt a teríték, az egyes fogások, italok, virágdísz.

Másik bankettünket Róma város polgármestere – Náthán – adta a magyar parlamenti küldöttség tiszteletére. Díszebédünk a Kapitóliumon, a városházán volt. Hatalmas termekben, nagy kerek asztaloknál volt számunkra megterítve. A termeket múzeumszerűen régi faragványok, szobrok, műemkekkel telt vitrinek vették körül. Magam két szenátor között foglaltam helyet az asztalnál. Mindketten élénken érdeklődtek néhai Bethlen Gergely huszár ezredeshez fűződő rokoni kapcsolataim iránt, aki Garibaldi lovasságának megszervezője volt, és aki a róla elnevezett Bethlen-huszár-ezred élén, melynek ezredtulajdonosává nevezte ki őt az olasz király, a piacenzai ütközetben (1861) kitüntette magát. Örömmel beszéltem szomszédaimmal a mi közös témánkról. A lakoma után egy vitrinhez vezettek szenátor szomszédaim, amelyben üveg alatt voltak láthatók a Bethlen Gergely relikviái, atillája, mentéje, csákója, pisztolya, tarsolya, kardja.

Még abban az évben (1911) gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter kíséretében előbb Egerbe, majd Szászvárosra utaztunk. Egerben az Angol Kisasszonyok Leánynevelő Intézetének új épületét, Szászvároson az ottani Kun Kollégium újonnan épült internátusát adta át rendeltetésének a miniszter. Mindkét helyen díszebéd várt bennünket. Az öreg Samassa egri érsek betegsége miatt nem volt látható, helyette coadjutor, Szmrecsányi Lajos, a későbbi érsek fogadott bennünket. Szászvárosi kirándulásunk azért maradt számomra emlékezetes, mivel 15 év után viszontláthattam volt drági nevelőtanáromat, Baczó Mózes szászvárosi kollégiumi tanárt. Igen megörültünk egymásnak.

Egy ízben – ugyancsak képviselő éveimben – Balatonalmádiban jártam valamely ünnepélyes alkalomból kifolyólag. Ott egy Tabódy nevű szakállas öregúr bemutatkozáskor különös nyomatékkal csatolta nevéhez az *asztalnok* szót. Névjegyén is ez a szó díszelgett. Érdekelt a dolog, és egy alkalommal a kaszinóban megkérdeztem Bonchida urától, az öreg Bánffy György királyi főajtónálló zászlósúrtól, magyarázza meg nekem, hogy ki azok asz asztalnokok. Gyuri bácsi így magyarázta nekem a dolgot:

– Tudod, kedves Pali öcsém – mondotta –, mikor az ember a király asztalánál ebédel, minden egyes szék mögött olyan kövér udvari embereket látni, díszes aranyos hímzésű egyenruhákban, akik

a kamarásoktól abban különböznek, hogy hátul a fenekükön a kamarási kulcs helyén aranszálakkal himzett kést és villát látsz, mégpedig keresztben. Ezek nem lakajok, hanem asztalnokok, tisztiséget viselő udvari emberek. Ezek az asztalnokok, kedves Pali öcsém!

Évek hosszú során át bő alkalmam nyílt az *asztali ültetési rendet* megfigyelni. Bizony, sok tapintat, megfontolás, nemegyszer fejtörés kellett hozzá, hogy az a házigazda, hogy az a háziasszony úgy ültesse szépen terített asztalához a maga vendégeit, hogy mindenkivel tisztesség tényszerű, hogy mindenki meg legyen elégedve a maga szomszédjával, hogy senkit sérelem ne érjen. Bár magam olyan ember voltam, hogy sohasem törődtem azzal, hogy mikor hová ültettek, mégis alig volt olyan alkalom, hogy mindenki meg lett volna elégedve. Mindig akadtak – különösen egyes csípős nyelvű – hölgykritikusok, akik kákán bogot keresve egy-egy díszes ebéd vagy vacsora után ne találtak volna valami kritizálhatóat akár az ültetési rendben, akár a felszolgálásban, a tállalásban. Istenem! Milyen napsütéses, boldog világ volt az, amikor ezeknek a hölgyeknek saját „bajaik” mellett nem olt más bajuk, hogy az ülés rendjét kritizálják!

Maga a probléma, az ültetési rend problémája épp oly ősrégi, mint maga az emberi hiúság. Talán ez lehet az oka, hogy maga a Szentírás is tartalmaz e tekintetben bizonyos szabályokat. Lukács evangéliuma 4. részének 8-tól 11-ig terjedő verseire gondolok, amelyben az evangélista a következő ültetési rendet írja elő:

„És lőn, mikor a fő farizeusok közül egynek házához ment volna szombat napon kenyeret enni, ők leleskelnek vala őutána. Monda pedig példabeszédet azoknak, akik hivatalosak valának, mikor eszébe vette volna, mi módon válogatnák a fő helyeken, mondván nékik: Mikor valakitől menyegzői lakodalomba hivattatol, ne ülj a főhelyre, mert netalán tiszteletesebb ember hivattatott attól. És az, aki mind Tégedet, mind azt hívta, eljövén ezt mondja néked: Engedd ennek a helyet! és akkor szégyennel az alább való helyre fogsz ülni. Hanem mikor hivattatol, menjél és ülj le az alább való helyen, hogy mikor eljövend az, aki Tégedet hívott, ezt mondja néked: Barátom, ülj feljebb. Akkor néked tisztességed lészen azok előtt, akik veled együtt ülnek. Mert minden, valaki magát felmagasztalja, megaláztatik, és aki magát megalázza, felmagasztaltatik.”

Nevezetes hely a mindenkori asztalfő, rendszerint a háziasszony helye. Fontos a házigazda helye is, aztán a megkülönböztetett vendégnek, az ünnepeltnek. Lakodalmaknál a fiatal párnak, az örömszülőknek a helyei. A fiatalság rendszerint az asztal végén hangoskodik. Egyes babonás vendégeknél tekintettel kellett lenni a tizenhárom számra is. Magam is emlékszem, hogy nagyanyáink kolozsvári ünnepi ebédjeinél – nehogy egy közismerten babonás vendégje megütközzék rajta – egyikünknek magát fel kellett áldoznia. Ilyenkor külön terített *macskaasztal*hál volt a helye. A Bánffy család tagjainál nem a tizenhárom számmal, mint inkább a szőnyeggel merült fel a probléma. Amióta ugyanis Bánffy Dénes Betlenben szőnyegen fejezte le a cigány hóhér, azóta a Bánffyaknál – amint azt alkalmam volt megfigyelni – minden egyes kereszteléskor vagy esketéskor az inasok eltávolították a szobából a szőnyeget, nehogy egyes babonás családtagok emiatt megütközzenek.

Minél előkelőbb helyen ültünk asztalhoz, annál kínosabban vigyáztak az ültetési rendre. Általában az egyházi személyek elsőbbsége mellett (ecclesia preedit) a rang mellett a kor, katonáéknál a rang volt a döntő. Jósika Miklós emlékirataiban olvastam, hogy az ő gyermekkorában, a XIX. század elején az egyik Kemény gróf vendégszerető házában külön asztalhoz ültették azoknak az erdélyi családoknak a sarjait – a Barcsayakat, a Keményeket, az iktári Bethleneket, a Rhédeyeket –, amelyekből fejedelmek kerültek a kis ország élére.

Néhai Nemeskéri-Kiss Imre (lakott Budapesten III. Bécsi u 36. szám alatt) beszélte el nekem az ő nagyatyjának, Nemeskéri-Kiss Lajosnak Petőfi Sándorral való találkozását, és ezzel kapcsolatban nagy költőnk „A magyar nemes” című költeményének keletkezése hiteles történetét. Nemeskéri-Kiss Imre 1956. július 29-én bekövetkezett halála előtt alig néhány hónappal, öregségére való tekintettel az én kérésemre mondotta tollba:

„Nagyatyám, néhai idősb Nemeskéri-Kiss Lajos kaposmérői földbirtokos, a Tolna megyei szekszárdi járás főszolgabírája 1845. február 2-án Borjádcon, Vass Ignácnak, Tolna megye alispánjának házában találkozott és ismerkedett meg Petőfi Sándorral.

Az alispán vendégszerető házában Ignác-napra gyülekeztek a vendégek, amely névnapra nagyatyám, Nemeskéri-Kiss Lajos is hivatalos volt. A vacsora már elkészült, de még nem tállaltak, mert nagyatyám, akinek megjelenésére súlyt helyeztek, még nem érkezett meg. Nevezett sokat adott nevére, származására, és ezt

tudták róla barátai. Különös figyelemre méltatták személyét, ezért vártak is őrá a vacsora kezdésével. Végre megérkezett nagyatyám, a várva várt vendég, és amint üdvözölte a háziakat és a társaság tagjait, a háziasszony bemutatva neki Petőfi Sándort, aki néhány nap óta Borjácson tartózkodott. Mikor kezét fogták, nagyatyám 'Szerusz, Amice!' szavakkal szólította meg a költőt. Petőfinek ez nem tetszett, amit később a háziaknak el is mondott. Szerinte az Amice megszólítás olyan vállvergető, leereszkedő hivalkodást jelentett, és ő ezt nagyapám részéről annak is vette. Mindketten büszke emberek voltak, Petőfi az eszére, Nemeskéri-Kiss Lajos a származására. Egyik erre, a másik arra.

Az első találkozásnak ezen kellemetlen benyomását még az is tetézte, hogy a háziasszony – nem valami szerencsésen – egymás mellé ültette a nagy költőt és nagyatyámat. Vacsora alatt, majd utána is az egyik ablakmélyedésben sokáig gúnyosan évődtek egymással. Petőfi világosan megértette nagyapámmal a birtokos nemesi osztály iránti ellenszenvét, mondhatni gyűlöletét, mire nagyatyám, Nemeskéri-Kiss Lajos ugyancsak tréfás maliciával a közmondást emlegette, amely szerint a deres a legjobb közigazgatási eszköz.

Petőfi maga is írástudó ember volt, de azért annyira bántotta őt nagyatyámnak ezen megjegyzése, hogy ezen beszélgetés hatása alatt senkitől nem búcsúzva félrevonult szobájába. Amint ott indulatosan fel és alá járkált, szeme megakadt a falon levő állványon, amelyen régi puskák, kardok, sisakok stb. voltak felagatva. Ezek láttára és nagyatyámmal folytatott disputájának hatása alatt nyerte Petőfi az inspirációt A magyar nemes című versének megírásához.

Nagyatyám szerint félreértés forgott fenn. Őneki esze ágában sem volt sérteni, mikor a fiatal költőt az akkori szóhasználat szerint 'Szerusz Amice' humoros szavakkal szólította meg.¹

Érdemesnek és érdekesnek véltem nemzetünk nagy költőjére vonatkozóan ezt az epizódot szó szerint megörökíteni.

Homorogdi Pál lovassági tábornok – a miskolci evangélikus egyházmegye világi gondnokának, homorogdi Lichtenstein László felsőházi tagtársamnak fivére – egy kínos tiszti kaszinói botrány miatt magyarosította családi nevét Homorogdira. Az eset úgy történt, hogy Lichtenstein Pali huszár-főhadnagy korában egy galíciai helyőrségben szolgált ezrednél. Egy alkalommal a szomszéd városkában állomásozó ulánus ezredhez ebédre hívták. A tudatlan ulánus ezredes – hogy fiatal vendégét megtisztelje – őt a tiszti étkezdében maga mellé ültetve még fel is köszöntötte, pohárköszöntőjében a hercegeket megillető *Durchlaucht* titulussal szólította. Lichtenstein Pali, az akkor még fiatal főhadnagy az ezredes pohárköszöntője alatt majd hogy az asztal alá nem süllyedt zavarában az őt meg nem illető *Durchlaucht* titulus miatt, majd az üdvözlő szavak elhangzása után szerényen és katonás tisztelettel tiltakozott a „téves” cím ellen. Az ezredes saját baklövése feletti dühében hangosan förmedt rá a vendégre, hogy a megtörtént tévedés miatt az egész tisztikara előtt őt ne hazudtolja meg.

Ilyen előzmények után magyarosította nevét Homorogdira.

Kolozsvárt, az 51-es számú cs. és kir. gyalogezred (kolozsvári háziezredünk) tiszti étkezdéjében Pungur egyéves önkéntessel történt meg a következő mulatságos eset.

Szülővárosomnak közismert alakja volt a kissé idétlen kinézésű, örmény származású Pungur István, a Kolozsvár vidéki kir. járásbíróság segédhivatali iktatója. Pungur egyéves baka önkéntesi évében az ezred tiszti étkezdéjében az akkori előírás szerint rossz németiségével így mutatkozott be új parancsnokának:

- Herr Hauptmann! Einjährig Freiwilliger Stefan Pungur stellt sich gehorsamst vor!
- Was? –ripakodott rá szegény Pungurra a százados.
- Úr? – kiabált rá éktelen dühében. – Ich werde Ihnen geben Úr! – kiabált a megijedt Pungurra.
- Sie heißen einfach Pung!!! Merken Sie sich das!!! Haben Sie verstanden? Abtreten!!!¹

1913. szeptember 20-án Jósika Samu bácsi és Irén néni szurduki vendégszerető házánál gyűltünk össze György testvéröcsém és Paula sógornőm esküvőjére. Szép őszi napon együtt volt az egész családunk. Samu bácsinál – az egykori kancellár unokájánál – minden a legnagyobb gonddal volt megrendezve. Vidám lakodalmi hangulatban ültünk a díszes asztalhoz. Vermeille arany evőeszközökkel volt megterítve. Hosszúak fonott kosarakban fekvő penészes-pókhálós üvegekből töltötték poharainkba a nagyon öreg pompás Cabernet vörösborokat, majd Samu bácsi tokaji pincéjének aszúborait. Szurdukon láttam a híres Jósika-könyvtárt és Jósika Miklós író történelmi nevezetességű íróasztalát, amely mellett Abafi című regényét írta. Megfordultam Samu bácsiék

¹ Vagyis: „Majd adok én magának: „úr”! Magát egyszerűen Pungnak hívják! Jegyezze meg! Megértette? Lelépni!”

kolozsvári Unió utcai házában a Vigadó szomszédságában. Utoljára 1941-ben jártam ott. Akkoriban Samu bácsi már nem élt.

Felejthetetlen emlékem Gyuri és Paula ezüstlakodalma, amely alkalommal 1938. szeptember 20-án Márton Áron gyulafehérvári róm. kat. püspökkel ismerkedtem meg.

Kolozsvári kaszinóinkhoz nemcsak ifjúkorom húshagyókeddi báli emlékei, de a tagok nagy részéhez, ahhoz a sok kedves öreg bácsihoz fűződő közelebbi vagy távolabbi rokoni kapcsolatok emléke is tartozik. Érettségi vizsgám után nagykorúságom eléréstől „pártoló”, azután „rendes” tagja lettem a társaskörünknek. Ha néha nyáron faluról Kolozsvárra mentem, rendszerint vagy a Nagy Gábor vendéglőjében, vagy a kaszinóinkban szoktam ebédelni, ahol mindig akadtam ismerősökre, rokonokra, barátokra. A kártyaasztal nem vonzott. A kártyajátékot a mai napig sem ismerem. Mégis kaszinóink kártyaszobájában atyánknak többször volt alkalom kibicelni az ő szolid tarokk- vagy bridzsjátékainál. A hazárd szerencsejátékot kolozsvári kaszinóink alapszabályai is szigorúan tilalmazták. Gyermekkoromban történt, hogy Bethlen Márkus egyetlen éjszakán kártyán veszítette el Haller Eugéniának küüllővári szép nagy birtokát.

Egyetemi éveimben a kaszinó falain kívül mégis nagy divat volt városszerte a kártya. Bánffy Miklóst szigorú édesapja kártyaveszteségei miatt nagykorúsága dacára a fiumei kormányzósághoz száműzte fogalmazónak. Az akkori, 1900-as évek kártyabeli korpéképét Weress Zoltán ifjúkori barátom írta el. Idézem levelét:

A nagy kártyacsatáknak vezéralakja volt a már-már professzionista jellegű Lengyel Laji. Minden nagy játszmában benne volt, és ő volt az a játékos, aki nyer. A másik általad említett nagy játékos Dobál Antal ügyvéd volt. Ezek Bálint nagybátyáddal és Asbeyjel képezték a törzsét a nagy ferbli játéknak, amelyeknek a Grand Kávéház udvarából nyíló, teljesen elkülönített kártyaszoba volt a színhelye. A játék nagy tételekben folyt, és tekintettel, hogy Asbey földünket volt, egyetlen szó vagy hang nélkül. A téteket csak a betolt pénzüsszegekkel jelezték, és tartózkodtak minden megjegyzéstől, mert ez a sükettel szemben előnyt jelentett volna. Ez a teljesen néma ferbli volt a legszebb, amit én valaha is láttam. A Grand Kávéház melletti épület volt a Dobál Antal háza. Ő az emeleten lakott, és lakásának nyitott folyosója, a gang, a Grand Kávéház udvarára nézett. Ezen a folyosón leste hajnalban Dobálné, Janka néni, hogy mikor jönnek ki az udvari kártyaszobából a ferblisták. Amikor megpillantotta a társaságot, éktelen szidalmakban tört ki, amelyek között a „rablók” és „zsványok” még az enyhébb kifejezések közé tartoztak. Szidta a társaságot, mint a bokrot, hogy az ő férjét kifosztják. A történelmi igazság érdekében azonban meg kell állapítanunk, hogy Dobál Anti, a minden hájjal megkent örmény fiskális, egyáltalán nem volt az a kisleány típus, akinek csak úgy ki lehetett volna csókolni a füléből a fülbevalót.

Barcsay Domokos (a „Fejedelem”) minden nap ebéd után járt be a Grandba. A kasszával szemben, a folyosószertű helyiségben állottak a kártyaasztalok a kommersz játékosok részére. Ide szokott letelepedni, hogy megszokott partiját Schmiel Dáviddal lejátssza. Ez a Schmiel egy közepes termetű, nagy hasú építészvállalkozó volt. Mindig mosolygó piros arcával prototípusa a jovialis zsidónak. Természetesen kitűnő kártyás volt. Barcsayt megkérdezte Csaba Zoltán, hogy hogyan képes ezzel a Schmiellel leülni, hiszen mindég levágja. „A fenét vág, ha nem vagyok berúgva!” „Csakhogy mindig be vagy rúgva!” A parti úgy kezdődött, hogy a pincér a játékkártyával együtt hozta a pezsgősvedret egy kis üveg pezsgővel, amely azután meg-megújítva ott állott Barcsay mellett.

A New York kártyaszobájában *bakkot* (baccarat nevű hazárd kártyajátékot) játszottak. Ide járt rendszeren az öcsém, Szentiványi József és gyakran Bánffy Miklós, akinek megjelenése mindig fokozta az iramot. Ide szeretett – vagy pontosabban: szeretett volna – járni szegény Mósa József, de a szép Melanie asszony nem engedte. Józsi úgy segített magán, hogy hajnali három órákor felkelt, felvette a vadászruháját, felhúzta bakancsait, fogta a puskáját, patrontáskáját, elindult „vadászni”. Mikor hajnali négy óra felé beállított ebben a vadászjelmezben a New York szeparéjába, olyan harsány kacagás fogadta, hogy a legnagyobb vesztő is a hasát fogta a nevetéstől. Józsi azonban boldogan ült le bakkozni, és csak arra ügyelt, hogy maradjon annyi pénze, amivel egy nyulat vásárolhat Melanie asszonynak vadásztrófeául.

Gyarmathy Sándor Bánffyhunadról járt be kártyázni Kolozsvárra, mert épp kártyázásai miatt volt oda internálva. Otthon, mint megjavult fiú, este kilenckor már lefeküdt. Az egész ház elcsendesedett, Sándor szépen felkelt, kimászott az ablakon, rohant az állomásra, ahol elcsípte a budapesti gyorsot. Ezzel bement Kolozsvárra, ahol reggelig vágta a blattot. A hajnali gyorsal utazott haza, úgyhogy a reggel már szépen aludva az ágyában találta. A katasztrófa akkor következett be, mikor hazafelé utazva a vonaton elaludt és Bánffyhunad helyett Budapesten ebredt fel pénz és egy váltás fehérnemű nélkül.

Akikről beszültünk, már mindnyájan odaát vannak. Bizonyosan odaát kártyáznak, de amíg gondolunk rájuk, olyan, mintha itt járnának miközöttünk.”

Nem sokan élünk már, akik így emlékszünk ezekre a kártyacsatákra, mint az én ifjúkori Weress Zoltán barátom, az idézett levél írója.

1910-ben tagja lettem a budapesti Nemzeti Casinónak. Országos jelentőségű társadalmi esemény volt a mindenkori Széchenyi-lakoma, az ott elhangzott serlegbeszédekkel. Ez a társaskör – a nagy Széchenyi István alapítása – az ország legjobbjaiat számlálta tagjai között. A mindenkori tavaszi közgyűlés közéletünk egy-egy kiválóságát kérte fel és bízta meg az évi serlegbeszéd megtartására. Ezeket a beszédeket vezető lapjaink rendszeresen szövszerűen terjedelemben hozták, hogy ezáltal is mintegy irányt mutassanak a nemzetnek. Még a legélesebb belpolitikai harcok idején is ott láttuk a fehér asztalnál a legerősebb politikai ellenfeleket, ezzel is mintegy dokumentálva alapítónknak azt a nemes intencióját, amelye szerint az alapszabályok minden pártpolitikát száműztek a Casinó életéből. A serlegbeszéd elhangzása után még sokáig együtt maradtunk, méltatva a beszéd tartalmát, a szónok egyéniségét.

Bevezetőmben megemlékeztem egy látományszerű emlékről, Lucullus lakomájáról. Egy ilyen valóban lukulluszi lakomában volt részünk 1910 nyarán, közvetlenül a választások után, a Ház megalakulását követő első hetekben a budapesti gyógyszerészek Aggtelek utcai kaszinójában, amelyre több képviselőtársammal együtt meghívást kaptunk. Az eset úgy történt, hogy az országos választások során Nagy-Magyarország 413 mandátuma közül három patikus képviselőtársunk került be a Házba. Muzsa Gyula, a híres olimpiai bajnokunk volt az egyik, Fuss Nándor bácsi volt a másik, a harmadik nevére már nem emlékszem. Szolnok-Doboka vármegyének magyarláposi kerületéből mandátumot nyert Ilosvay Lajos öreg tudós egyetemi professzorunk, aki főispánunknak, néhai Bethlen Baláznak volt műegyetemi tanára, akinek keze alól egy egész patikus nemzedék került ki az életbe. Ő figyelmeztetett bennünket jóindulattal, hogy gyógyszerészeink meghívásának annál is inkább tegyünk eleget, mivelhogy lakomájukon olyan élményben lesz részünk, amelyhez fogható még nem volt. Úgy is történt.

Házigazdáink egyik kollegájukat Triesztbe utaztatták friss tengeri rákért, osztrigáért és egyéb tengeri nyenc eledelért. Egy másik társuk a Tátrából hozott még élő havasi pisztrángokat, a harmadik, a borgazda a legfinomabb spanyol és francia borokról, valódi nektárszerű likőrökről gondoskodott, míg a negyedik a konyha szakértő a legfinomabb mártásoknak volt a mestere. Még ma is érzem az ízét annak a lakomának. Asztali szomszédom Simon Elemér volt képviselőtársam apósa, Török gyógyszerész, Magyarország első patikusa volt, hatalmas vagyona megengedte, hogy évente – tavasz felé – többhetes luxus utazásra menjen Itáliába, Japánba, Távol-Keletre, mikor a cse-resznye virágzott. Sok érdekes dolgot beszélt utazásairól. Még ma is előttem áll a kaszinó társalgóterméből a patikusok védőszentjét ábrázoló falfestmény.

Az öreg Ferenc József királyunkat uralkodótársai Európa első gentlemanjének tisztelték. Minden tiszteletreméltó tulajdonsága mellett kötelességtudása volt a legpéldásabb. Mindennapi hajnali miséje után már a korareggeli órákban íróasztala mellett fogadta szárnysegédei reggeli jelentéseit. Ők volt a kettős monarchia első beamtere. A világesemények végzetes alakulása sodorta öreg uralkodónkat ama szerencsétlenül sorsdöntő elhatározás felé, amely az első világháború kitöréséhez és pusztulásunkhoz vezetett. Ma is háborzongva gondolok arra a közismert plakátra, amely öreg királyunkat ábrázolja *íróasztala* mellett ülve összekulcsolt kezeivel, amint elmondja, hogy „Mindent megdöntöttem! Mindent megfontoltam!” Ez volt annak a plakátnak a szövege.

Boldogult édesatyánk magas kora dacára Tisza István határozott kívánságára a legnehezebb időkben vállalta Kolozsvár és Kolozs vármegye főispáni állását (1913). Beiktatásán részt vettem. A bankett a New York Szállodában zajlott le, ahol U alakú asztalnál atyánkkal szemben ültem, szomszédom Karl tábornok volt. Az uralkodóra szóló első tósztt után a tábornok a katonáktól megszokott rövid és talpraesett szavakkal köszöntötte fel az új főispánt. A világháború kitörése után (1914) atyánk nagy gyakorlati érzékkel vezette a város élelmiszerellátását. Segesváry Viktor kolozsvári fűszerkereskedő szakértő tanácsára a város főbb pontjain szerencsés kézzel hatóságai élelmiszerboltokat nyitattott. Ezeket a boltokon keresztül sikerült elérni, hogy mikor más városokban, vidékenként élelmiszerhiány kezdett mutatkozni, a kolozsvári háziasszonyok *asztala*iról soha sem hiányzott a cukor, a só, a kávé, a kakaó, a margarin, a vaj és egyéb élelmiszer. Budapest székesfőváros

jegyzőkönyveiben nyoma van, hogy a törvényhatóság egyik közgyűlésén egy városatya azt indítványozta, hogy bizottság küldessék ki Kolozsvárra annak tanulmányozása és elsajátítása céljából, hogy milyen intézkedésekkel sikerült a város lakosságának mintaszzerű élelmiszerellátása.

Egyéves önkéntesi időmből és az azt követő egyes ünnepélyes alkalmakból az az emlékem él a többi között, hogy katonáktól mindig tömör, rövid és talpraesett pohárköszöntőket hallottam. Enyedy huszár ezredes ünnepélyes alkalmakkor frappáns szellemességgel és rövidséggel szólott a fehér asztalnál ülő bajtársakhoz. Ezek a talpraesett szavak például szolgálhattak volna politikai távszónokainknak. Tartalékos tisztí kinevezésem után a klagenfurti hatos huszároknál bevezetett szokás szerint az ezred tisztí étkezdéjének felszereléséhez magam is megfelelő ezüst evőeszköz-készlettel járultam.

1915-ben, az isonzoí fronton voltunk parancsnoksággal a 16. korps kommandónál. Egy fényképemlékemet őrzöm abból az időből, amint Görzttől keletre egy kis Dernberg nevű szlovén faluban parancsnokságom tisztí étkezdéjében hatalmas U alakú asztalnál mintegy nyolcvanan ebédnél ülünk. Wentzel Wurm tábornagy hadtestparancsnok ül az asztalfőn. Mellette Gráf vezérkari ezredes, a vezérkar főnöke. Velük szemben a harctéri szolgálatra bevonult (közös külügyminiszteri állásáról lemondott) gróf Berchtold Lipót tartalékos ulánus százados és gróf Rummerskirch, a néhai Ferenc Ferdinánd trónörökös főudvarmestere, majd a többi beosztott tiszték rang szerinti sorrendben. Egy alkalommal a magyar vöröskeresztes főmegbízottak, néhai br. Serényi Béla, néhai dr. Zichy Aladár és az én kedves ifjúkori barátom, br. Radvánszky Albert is vendégeink voltak az olasz fronton történt inspekciós körútkjuk során.

Az új Felsőháznak 1927-től tagja, annak megalakulásakor korjegyzője, majd jegyzője, a Ház egyik fontos bizottságának, az igazságügyi bizottságnak is jegyzője és előadója voltam. Utóbbi minőségemben a bizottság *zöldasztalánál* az elnök oldalán volt a helyem.

Az ország úgynevezett „nagybírái”, a kir. kúria elnöke, másodelnöke, a budapesti kir. ítélőtábla elnöke, a kir. közigazgatási bíróság elnöke, másodelnöke, a koronaügyész, az ügyvédi és közjegyzői kamarák képviselői, ezek a kiváló képességű jogászok voltak a bizottság tagjai, akikkel egy asztalnál ülni, véleményüket, súlyos szavukat, felszólalásaikat hallani nemcsak tanulságos, de valóban élvezetes volt. Előadói tiszteimből kifolyólag 1927-től 1944-ig sok kisebb és nagyobb jelentőségű törvényjavaslatnak, nemzetközi egyezménynek voltam előadója. Bizottsági jelentéseimet mind az elnök, mind a bizottság, majd a plénum rendszerint változatlanul fogadták el, és azoknak indokolása – amint az Országos Törvénytár illusztris szerkesztőitől hallottam – változatlan szöveggel kerültek a törvénytár ún. millenniumi kiadásának egyes kötetéibe. Különösen kedves és felejthetetlen emlékek számomra azok az évek, amelyek alatt boldogult Juhász Andor kir. kúriai elnök oldala mellett dolgozhattam. Törvényhatóságaink tárgyalóasztalai is zöld posztóval voltak bevonva régi szokás szerint. Egyedüli kivételt Túróc vármegyének, Rakovszky Menyhért vármegyéjének tárgyalóasztala képezte, amelyet a történelmi nevezetességű ónodi országgyűlés véres emlékére tradícióból vörös posztóval vontak be.

Nevezetes történelmi események emléke fűződik híres, műemlékszámába menő asztalokhoz. A világhíres báró Bohus kastélyában írta alá Görgey Artúr az 1849-es fegyverletétel okmányát. A történelmi nevezetességű asztalt a Bohus-örökösök a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták át. Egy ismerősöm így írja le a Bohus-kastély asztalainak történetét:

„A kis kerek asztal tintatartóval és tollal (ezen íródott alá a fegyverletétel okmánya Rüdiger tábornok és Görgey Artúr által) az aradi kultúrházban székelő múzeumban van. Ezt az asztalt a Bohus család ajánlódokozta a múzeumnak, míg a nagy asztal, amelyre a vezérkari térképek voltak kitergetve, Trianon után Bohusékkal Budapestre került, és azt a Nemzeti Múzeum vásárolta meg a családtól, az igazgató szobájában nyert elhelyezést. A kis asztal az 1848-as centenáriumi kiállítására 1949-ben a szabadságharc egyéb relikviáival együtt Aradról Budapestre hozott. Nagy veszteség – írja az én ismerősöm –, hogy a világhíres Bohus-kastély vendéglátó asszonyának, Bohus Jánosné sz. Szőgyényi Antóniának terjedelmes naplójegyzetei, amelyeket az egyik örökös, néhai Thán Károly tábornoknak adott kölcsön, nevezett halála után elkallódtak. Így ezeknek az értékes történelmi dokumentumoknak nyomuk veszett.”

Gróf Károlyi Mihálynak a székesfőváros által megvásárolt Egyetem utcai palotája emeleti sarokszobájában láttam Haynau tábornoknak szomorú emlékü íróasztalát, amelyhez annyi magyar vér tapadt.

Özv. Salamon Gézáné sz. gr. Bethlen Ilona kuzinom nedeci (Trianon után Lengyelországhoz csatolt) várkastélyának toronyszobájában látható az a masszív tölgyfából faragott asztal, amelyen Zsigmond király a 13 szepesi várost a lengyeleknek elzálogosította.

1912-ben egy ügyfelem megbízásából a szombathelyi kir. törvényszéknél voltam tárgyaláson. Épp akkor volt a városban kiállítás, amelyen dunántúli főúri kastélyoknak egyházi (esztergomi, panonhalmi, zirci, pécsi, szombathelyi, székesfehérvári) főpapi kincstárának műkincsei voltak közszemlére állítva. A kiállított műkincsek között a körmendi gr. Batthyány-Stratmann-kastélyból szerepelt az egyik török szultánnak zsákmányolt dízsátra, teljes felszerelésével, úgy egy nagyon alacsony kerek, tiszta ezüstsől készült tábori asztalával és evőkészletével. A sárospataki Rákóczi-kastélynak van egy úgynevezett „Sub Rosa” terme. A terem elnevezése a bolthajtás zárókövét képező márványból faragott rózsza után származott. Ennek a teremnek a közepén látható a nevezetes asztal, melynél a Wesselényi-féle összeesküvés szereplői, Zrínyi, Frangepán és Nádasdi „sub rosa” megállapodtak.

Történelmi múltunkból tudjuk, hogy a Buda várát ostromló II. Szolimán (1520–1566) Török Bálintot, Izabella királynő hadvezérét és vitézeit 1544-ben a vár alatti táborába ebédre hívta. Mikor aztán az ebéd végén a magyar vendégek távozóban voltak, a ballada szerint azzal marasztalták őket, hogy „Hátra van még a fekete leves!” Akkor ébredtek csak arra, hogy a szultán asztalánál törbe csalták őket. Valamennyijüket a Hét-toronyba zárták. Török Bálint ott is halt meg.

Ezen sorok írása közben többször jutott eszembe, hogy vajon nem hétköznapi szürke téma-e ez az általam választott „asztal” tárgykor. Hogy vajon nem hatna-e untatólag az olvasóra ezek az ismert és nagyrészt köztudomású régi dolgok. Aztán első hallásra arra is gondolhat valaki: ugyan mit is lehet írni arról a hétköznapi négy lábú bútordarabról? Ilyen irányú töprengéseim közepette jutottak eszembe világhírű klasszikus festőknek híres alkotásai, melyeket alkalmam volt szemlélni.

Hogy csak a főbbeket soroljam fel: említettem volt az előbbieken Leonardo da Vincinek világhírű festményét, a „Cena”-t. Ugyanott Milánóban a múzeumban volt alkalmam látni Paolo Veronese „A farizeus Simon lakomája” c. képét, a drezdai könyv- és képtárban látható Paolo Veronese „Kánai menyegzője”-je, a párizsi Louvre-ben „Simon lakomája”, ugyanott Paolo Veronesenek „Krisztus tanítványaival Emmausban” című műremeke. Tiepolonak „Klez pátriárka lakomája” című alkotását a velenicei Labio-palotában, Rembrandtnak „Krisztus Emmausban” című festményét a párisi André-Jacquemart Gyűjteményben állították ki. Aztán láttam a XVII. századbéli holland interieur-festőknek, Ostade-nak, Briouwernek, Steennek, a flamand Jordaensnek, Teniers-nak „asztali” csendélet képeit, Rembrandt mesternek műtőasztalt ábrázoló „Anatómiai lecke” című műremekét. Ezeknek felsorolása után arra gondoltam, hogy ha szabad volt ezeknek a világhírű művészeknek az *asztal* témát választani műalkotásaik tárgyául, akkor talán nem tettem próbára olvasóim türelmét, ha – jászódszai magányomban a lexikonom címszavai után – ezt az első hallásra talán szürkének tetsző tárgyat vettem elő emlékeim tárházából.

Külföldi tanulmányúton elmaradhatatlan, hogy asztalokkal ne találkozzunk. Így 1933-ban a konstantinápolyi Top Kapu szerájban, a szultánok volt palotájában mutatták nekünk Szelim szultán dolgozószobáját, benne az ő íróasztalát. Mivel a törökök nem széken, hanem párnákon ülve törökösen ültek, ezért a szultán íróasztala alig néhány arasznyira volt a padló szintjétől számítva. Nevezetessége ennek az asztalnak, hogy annál gyilkolták meg a janicsárok az ülő Szelim szultánt.

1928 márciusában a New York-i Kossuth-szobor leleplezésén vettem részt, majd néhány hetes körutunk során több valóban amerikai méretű banketten voltunk hivatalosak. New York város népszerű polgármestere, Jimmy Walker ezerterítékes lakomáján látott vendégül bennünket, magyarokat. A bejáratnál mindenki kapott egy a meghívott vendégek alfabetikus névsorával és az illető asztalszámával ellátott füzetet, amelynek a segítségével a zászlócskák és számokkal megjelölt asztaloknál percek alatt mindenki el tudott helyezkedni. A terem bejáratával szembeni fal mellett elhúzódó emelvényen volt a hosszú főasztal, a *dais*, amelynek csupán a közönséggel szemben levő oldalán, az elnöktől jobbra és balra ültek a lakoma kijelölt szónokai. Az elnök (chairman) mellett fontos személyiség volt még a „toastmaster”, aki a fakalapácsával a közönséget csendre intve az egymás után következő ünnepi szónokokat a közönségnek bemutatta, az egyes tósztok sorrendjét mintegy vezette.

A New-York-i bankárok klubjában, a „Midday Clubban” az öreg Speyer bankár látott bennünket vendégül. Az udvarias házigazda saját kezűleg töltötte poharainkba a tokaji aszút. (A tokaji borról mint „a borok királyáról” vagy „a királyok boráról” maga Goethe is megemlékezik az ő Faustjában. Orosz és lengyel fejedelmi udvarok asztalainak kedvenc itala volt a tokaji hegy terméke.) Egyébként 1928-ban (zártkörű társaságoktól eltekintve) még szigorú alkoholtilalom volt érvényben Amerikába. Ezért is éreztük magunkat a legjobban a washingtoni magyar követségen, a területen kívülséget élvező kis magyar szigeten gr. Széchenyi László követ vendégszerető asztalánál, ahol italokat is felszolgáltak.

1930-ban a svájci Bundesrath meghívására tanulmányúton vettünk részt, melynek során Bernben, a szövetségi állam fővárosában a város polgármestere lakomát rendezett tiszteletünkre. Elsőnek a vendéglátó polgármester emelte poharát magyar vendégeire, majd a velem szemben ülő Pesti Pál útitársunk, a magyar igazságügyi miniszter emelkedett szólásra. Egyik szomszédom a Journal de Genève szellemességéről ismert szerkesztője volt. Pesti Pali pohárköszöntőjében „röviden” emlékezett meg a kis ország történelmi múltjáról, szabadságharcairól, ami egymagában nem lett volna baj, ha elszólásból nem sorolta volna fel a szabadsághős Tell Vilmos mellett ellenfelét, Gesslert, a zsarnokot. Vendéglátó házigazdáink nevetésüket visszafojtva, ajkukat harapdálva tértek napirendre Pesti Pál baklövése felett. Miután a svájciak tapintatából Pesti Pál elszólását becsülettel megúsztuk, sok szép emlékekkel tértünk haza a festői tájakról

...
De befejezem!

Az első „Homo Faber” az ő saját házi szükségletére egy egyszerű négylábú bútordarabot készített magának. És ez a mindennapi bútordarab társadalmi és kulturális fejlődésünk évezredei alatt nemcsak hogy változatlanul megtartotta a ma is pótolhatatlanul szükséges mivoltát, hanem mind inkább és inkább fontosabb, ünnepélyesebb, művésziesebb tartozékává lett emberi társadalmunknak. Fejlett kultúránk során ma már ott tartunk, hogy bútoriparunk, kerámia- és üvegiparunk, konyha- és gyümölcskertészetünk, szőlészet, borászat, szakács- és cukrászművészet, halászkok, vadászok és madarászok, sőt zeneszerzők is azon versengenek, hogy fejtér asztalainkat minél szebbé, minél barátságosabbá, minél hangulatosabbá varázsolják. Hát még ha arra gondolunk, hogy a szellem embereinek, költőknek, tudósoknak, íróknak *dolgozó asztala*iról az idők rendén mennyi örök emberi érték látott napvilágot.

Nap-nap után olvassuk, hogy állam- és kormányfők, miniszterek, diplomaták, államférfiak, világlapok szerkesztői, tudósítói, külföldi látogatásaik, nemzetközi érintkezéseik során a repülőtérről egyenesen a tárgyalóasztalhoz sietnek, él az emberiségben a remény, hogy az a *zöldasztal*, az a *kerek asztal* fog megmenteni bennünket a legszörnyűbb katasztrófától.

Ezzel az eszmefuttatással be is fejeztem írásomat. Témámmal kapcsolatban sok-sok színes emléket írhattam volna. Mégis úgy vélem, hogy a saját életemből vett fenti emlékfoslányok is hozzájárulhatnak egy letűnt kor rajzához.

Írtam Jászdózsán, magányomban, 1958. február havában.

SALYABÓ ISTVÁN

Hazafelé Szibériából, 1920-ban

Salyabó István (Rimaszécs, 1883. – Runya, 1970.) gömöri parasztembert már túl a 30. életévén póttartalékosként hívták be 1915-ben frontszolgálatra. A harcok szüneteiben s a főgolytáborban alkalmat talált arra, hogy papírra vesse a vele történeteket; kéziratos följegyzései egy 184 oldalas füzetben ránk maradtak. Tornalján Válint László bocsátotta rendelkezésemre az érdekes történelmi dokumentumot, amely 1915-től az emlékező hazatértéig, 1920 karácsonyáig beszél el az eseményeket. Az érdekesen megírt teljes emlékiratot kiadásra készítjük elő; mutatóként itt a Szibériából hazavezető út leírását, az emlékirat befejező részét közöljük. A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottam, de igyekeztem megőrizni az emlékező jellegzetes elbeszélésmódját, a nevek általa alkalmazott ejtését. Az itt következő történetek előzménye, hogy Salyabó Istvánt szökési kísérlete miatt mint hadifoglyot Szibériába száműzték. Itt egy magas rangú tiszt felesége, Upáckiné kivitte a fogolytáborból, hogy kerésként a házi körüli munkákat végeztesse vele.

Kováts Dániel

Szombaton vizet kellett forralnom, mert [Upácki ezredesné] fürdeni készült. Este, vacsora után én írtam levelet, a fürdő pedig az én szobám mellett volt, deszkával volt elrekeszelve, és ez be volt meszelve. Egyszer szól nekem:

– Jozsif, ide szuda.

Én mentem, azt hittem, hogy már készen van a fürdéssel, valamit akar parancsolni. De amikor benyitom azt ajtót, hát egészen meztelen, a villany meg ég, és még felém fordul. Én behúztam az ajtót vissza, de ő kiált:

– Gyere be, Jozsif!

Azt mondom:

– Nem szabad.

– Miért? – azt mondja.

– Mert te nő vagy, én meg férfi.

– Nem baj, csak gyere be.

Vagy akartam, vagy nem, be kellett mennem. Azt mondja nekem:

– Gyere ide, és mosd meg a hátamat.

Én csak álltam, de ő ideadja a spongyát, hogy mossam. Elkezdtem mosni. Hogy hogyan mostam, azt nem tudom, jól-e, rosszul-e. Én kimentem a szobámba és lefeküdtem.

Vasárnap elmentem a barakkba, hogy odaköltözöm. Kérdezték, hogy miért.

– Mert legalább tudok kivel beszélni – azt mondtam.

De az asszonyom megtudta, hogy a barakkba akarok menni hálni, valamelyik hadifogoly megmondta. Estefelé eljött hozzám.

– Jozsif, ne menj te a barakkba feküdni, mert én félek magamba.

Azt mondom, no jó. Este lefeküdtem, el is aludtam. Amikor felébredtek, valaki feküdt mellettem. Én kérdelem:

– Ki vagy?

Megszólal az asszonyom:

– Én vagyok, Jozsif. – De már akkor megölelt. – Félttem, hogy itt hagysz, Jozsif.

– De ha én azt mondtam, hogy nem megyek a barakkba, akkor nem megyek.

De ő csak közelebb húzódik hozzám, én aztán nem ellenkeztem. Ettől a naptól mindig a hálószobában háltam. Néha már 9 óra volt, amikor fel hagyott kelni. Azt mondta, hogy úgy nézek ki, mint a férje.

Későbben kijött egy ezredesné az urával nyaralni Verkne Udicból. Azt mondja az új ezredesné:

– Ha megfőzi nekem a kávé és a csáját, minden hónapra kap 100 rubelt.

De mi volt egy rubel? Egy skatula gyufát kaptam érte, de azért elvállaltam. Gondoltam, a magunkéval együtt megcsinálom. Eljött egy hónap, kettő, nem fizet. Jön a harmadik hónap, ekkor sem fizet.

– Barizsnya, én ennek az ezredesnének nem dolgozok többet. Már három hónapja, hogy főzök nekik, és még egy kopeket sem adtak.

– Jó. Ne csináljál semmit se nekik, hozzon magának embert. Majd megtudja! – azt mondta az asszonyom.

Na jó, gondoltam magamban. Másnap reggel nem főztem meg a kávé, se a csáját. Kelnek fel, az asszonyomnak beviszem a reggelijét, és kimentem a kertbe dolgozni. Aznapi nem szóltak semmit. Másnap megint csak nem főztem semmit. Délben behivatott az ezredesné.

– Jozsif,¹ miért nem szolgálsz ki minket?

– Mert nem fizet egy kopeket sem – feleltem.

– Te hadifogoly vagy, neked azt kell csinálni, amit parancsolnak.

– Igen, de csak annak, aki ennem ad. Én most nem a lágerban vagyok, hanem munkán. Upáckiné barizsnyának megteszek mindent, amit parancsol, mert ennem ad.

– No, megbánod te ezt! – mondta az ezredesné magából kikelve.

Én kimentem, hozzáfogtam a dolgomhoz. Nem sokára kijött Upáckiné hozzám. Azt mondja:

– Ne bojsza, Jozsif. Ne félj, itt vagyok én, a tábornok rokonom, majd beszéllek én veled. Jó is volna ingyen munkás!

Este behív az ezredes, azt mondja, hogy miért nem szolgálom ki őket.

– Azért mert én Upáckinének vagyok kiadva munkára. Az ezredes úrék azt mondták, ha reggelijüket elkészítem, kapok minden hónapra száz rubelt. Már három hónapja, hogy kiszolgálom, mégsem kaptam egy kopeket sem.

– De én parancsolok neked, te fogoly! Vagy nem tudod, hogy én ki vagyok?

– Tudom, hogy maga polkovnyik², de ennem nem ad.

– No, megállj, ezért becsukatlak a csuronába³ – mondta az ezredes. Ezzel kieresztett.

Másnap jött egy levél Upáckinének, hogy nekem be kell mennem Verkne Udicba. Upáckiné elment a Tapsz kapitányhoz, kért kocsit, ezzel bement ő a városba. Hogy mit végzett, vagyis mit beszélgettek, nem tudom. De a tábornok kijött, megkérdezett, mi volt közöttünk. Én elmondtam. Délután, amikor hazajött az ezredes, a tábornok még itt volt. Én nem tudom, hogy mit mondott a tábornok az ezredesnek, de este ezer rubelt adott az ezredes. Ezután megint csak kiszolgáltam őket.

Itt voltam, míg ki nem ütött a veres uralom. Ki volt adva, aki nem szervezkedik, az nem lehet kint munkán. 1920 tavaszán be kellett mennem a berezovkai lágerba. Aki nem szervezkedett, az nem kapott munkát. Én bizony nem szervezkedek, gondoltam magamban. Enni pedig nem adott sem az orosz, sem a kommun. Énnekem pénzem volt, de nem lehetett érte venni semmit, itt csak csere volt.

Egyszer elmegyek a hetvenes barakkhoz, olyan jó peccsenyszag csapott meg, hogy a nyálam kezdett folyni. Látom, egy nagy lábas tele hússal. Kérdezem, hol vették, azt mondják, hogy a hegybe. De hol? És miféle hús ez? Azt mondják, hogy ürge, egyek csak belőle. Ezzel már előmbbe is tették, megettem két combot, de már félre is mentem, mert rám jött az öklöndözés. Harmadszorra állott meg bennem az ürge. No, azután volt nekem hús meg hús! Minden nap eljártam ürgézni messzire. Egy helyen rém sok volt, fogtam 40 darabot. Még egyet láttam jó távol. Megmerem a vedremet, megyek abba az irányba, találok több ürgelyukat. Beleöntöm a vizet, kijön belőle egy nagy kígyó. Azt agyonütöttem, és még a másik vedrellel is öntöm. Ebből a lukból egy veder vízzel három ürgét fogtam ki. Így volt 43 darab. Ahogy széjjel nézek, a hegyen van egy jó darab krumpli. Ebből is kiástam, de óvatosan, hogy észre ne vegye a gazdája, ha megnézné.

¹ Salyabó István Szibériába hurcolásakor a fogolytáborban meghalt sógora nevét mondta be a magáé helyett, ezért nevezték Józsefnek, Jozsifnak.

² ezredes

³ fogda

Így járogattam én ürgézni. Ennivalóm volt, ruhám volt, mit bántam én most a kommunokat, amiért nem adtak enni. Egyszer jövök haza az ürgészetből, mondják, hogy invalidus vizit volt máma, minden nap 10 óraker kezdődik. Másnap idehaza maradtam, és elmentem az invalidus vizitre. Be is váltam invalidusnak, pedig olyan kövér voltam az ürgéktől, hogy majd kicsattantam. Sem az előtt, sem azóta olyan kövér nem voltam.

1920. szeptember 18-án indultunk hazafelé tizennyolcan. Felültünk a vonatra. Két nap, két éjjel mentünk, ekkor megállott a vonat Vlagyivosztkban. Itt már vártak a csehek⁴ autóval, kivittek a barakkba és széljelosztottak barakkokba. Akik Magyarországhoz tartoztak, azokat Nikolcki Szurikba szállították, akik pedig Csehországhoz tartoztak, azok Vlagyivosztkba szálltak ki. Itt már kaptunk enni. Én elővettem a citerámat, citeráztam. Itt voltak munkások, ezek minden este mulattak. Japán pénzzel fizettek, volt olyan este, hogy 10 jent is kerestem. Két hét múlva 300 jent volt a zsebemben, mert beretváltam is vasárnap és szerdán, ezek is csak japán pénzzel fizettek, mert az orosz pénzt nem vették el sehol sem. Én voltam a barakk borbélyja. Itt nagyon jól kerestem. Két hét elteltével összeírtak bennünket: ki milyen idős, mennyi családja van odahaza. Eszerint szállítottak bennünket haza. Harmadnapra beoltottak bennünket az útra. Az oltás után négy napra felültünk a hajóra.

1920. október 27-én ültem fel a hajóra. Az útra bevásároltam homkánycseppet⁵, ecetsavat, citromot, kenyeret, netalán valami bajom lenne, tudnék magamon segíteni. Délután fél öt óraker elindult a hajónk, mink a fedélzetről integettünk az ott-maradottaknak. Ők meg vissza nekünk. Nemsokára már a kikötőt nem lehetett látni. Csend volt mindenfelé, csak a kerék csobogását lehetett hallani.

Éjjel 11 óraker értünk ki a nyílt tengerre, itt már az első hullámot meg lehetett érezni, amikor a hajót érintette. Cingóba értünk.

Novemberben itt pihentünk négy nap, a hadifoglyok itt kiszálltak, és bevezették őket a városba. Itt kapott minden ember fél liter bort naponta. Én itt maradtam a hajón negyedmagammal őrségnek. Másnap a városban levő hadifoglyoknak kijelentették, hogy a határban vagy kertekben nem szabad járkálni, mert mérges kígyók vannak. Én, amikor nem voltam szolgálatban, kimentem a városba. Itt láttam, amit még nem láttam soha: az emberek be vannak fogva kétkerekű taligába, ezen kocsikáznak a franciák, mert ezek francia alattvaló területek. Azt mondom én a többi bajtársnak:

– Ezek azok a művelt franciák? Hiszen ezek barbárabbak a barbárnál.

Beszél ő később a hajóskapitánnyal tolmács által:

– Lássák, emberek, ezeket a kínaiakat nem lehet erről a kegyetlen munkáról leszoktatni. Ők magukat befogják a kocsiba, így keresik a kenyerüket. Tíz szúért innen bevisz a városba bárkit.

Tévedtem, gondoltam magamban, azt hittem, hogy a franciák muszájtják⁶ ezeket a kínaiakat a kétkerekű taligába. Továbbá láttam, hogy a házakban bambusz nádából olyan redőnyféle van csinálva, kettő-három, aki a szünyogot és a legyet hajtja. A házon nincsen ablak, csak ráma, csak az ablak meg van hagyva, de üveg nincs rajta. Itt nincsen hideg, a telet nem ismerik. De meleg, az van, még éjjel sem lehet a hajó belsejében aludni, olyan meleg van. Én a fedélzeten aludtam mindég. Itt éjjel jó levegő volt. A tengerben fürödtem, pedig a hajón volt fürdő. Hús zuhany volt. Itt szedtek fel rizksását és bölény teheneket, lisztet, tököt, paszulyt, borsót. A hajóból vittek sok géppuskát, mindenféle muníciót. Én is vettem kókuszdiót, narancsot, fűgét. Negyedik nap estéjén elindultunk.

Cingapóba⁷ értünk november 11-én. Ez a törököké volt, de a franciák elfoglalták a világháborúban.⁸ Cingapónál értünk az Indiai-óceán tengerbe. Ez a legveszedelmesebb és legmélyebb víz. Itt kísért két nagy cápahal, de olyanok voltak mind a ketten, hogy a hátán bátran lehetett volna feküdni.

Nemsokára egy önkéntes tengeribetegségben meghalt. Egyszerű kopersót csináltak neki. Amint le akarták bocsátani a tengerbe, a fedele nem volt jól leszegezve, a fedele félrebillent, az önkéntes

⁴ Az I. világháború után, 1920-ban Gömör megyének azt a részét, ahová Salyabó István való volt, Csehszlovákiához csatolták. Csehszlovák állampolgárnak számított tehát, s az új állam vitette haza a hadifogságból.

⁵ három rész alkoholból és egy rész éterből álló, gyomor- és epegörcs elleni gyógyszer

⁶ kényszerítik

⁷ Szingapúrba

⁸ Történelmi ismeretek hiányában az elbeszélő azt írta le, amit útközben társaitól hallott.

teste kifordult. A hal el is kapta, és el is tűntek. De helyében láttunk sok szép delfineket, ezt hívják tengeri disznónak, mert ez csoportba járt, úgy is néz ki, mint a sertés, mikor viszik. Aztán láttunk repülő halat, ezek úgy járnak, mint nálunk a verebek ősszel, csoportba. Ha a hajót észrevették, felrepültek. De nem messzire bírtak repülni, hat vagy hát méterre. Azt hitték, a hajóról, hogy valami nagy hal, ezért repültek fel előttünk. Ezen a tengeren nagy vihar ért bennünket. A kapitány kiadta a parancsot, hogy mindenki a mentőövet vegye a nyakába éjszakára és a pokrócot. A hajóskapitány szikratávíratot küldött a legközelebbi kikötőbe, hogy a nagy vihar a nyílt tengeren kapott. Hogy ha holnap reggelre nem kapnak új távíratot, úgy jöjjön egy mentőhajó. De hála Istennek, nem lett semmi bajunk. Reggelre elállott az eső, a szél lecsendesedett. 24 óra alatt négyszáz tengeri mérföldet haladtunk. Volt egy kis óra forma, ehhez egy zsinog volt erősítve, a zsinog vége jókora darabon a vízben volt, ez sebesen fogott, így mutatta meg, hogy naponta mennyit haladtunk.

Kolombóba⁹ értünk november 20-án. Itt szemet vett fel a hajónk. De alighogy beértünk, olyan vihar ért a kikötőben, hogy a fedélzetről majd elvitt a szél. Le is mentünk mindnyájan a hajó belsejébe, és lefeküdtünk. A fedélzetet lezárták a matrózok, enyves vagy szurkos ponyvával leterítették a fedélzet padlóját, hogy ha a hullám becsap, ne jöjjön a hajó belsejébe. Ez a hajó a világháborúban a németeké volt, de a franciák elfoglalták. Hadihajó volt a németeknek, most teherszállító a franciáknak. Amíg a németeké volt, *Najman* volt a neve, most a franciák *Neumarnak* nevezték el. A kikötőparancsnok azt mondja a hajóskapitánynak, hogy várja meg a reggelt a kikötőben. De a kapitányunk nemmel válaszolt, elindult, dacára hogy a vihar nagyon dühöngött. A hajó elindult, de alig megy két óráig, már visszafelé kellett menni. Másnap 11 óráig valamicskét csendesedett a vihar. Bezzeg nem kellett az ebéd soknak, mert betegek voltak.

Énnekem, hála a Jóistennek, semmi bajom sem volt, én a sok húst összeszedtem két kenyérrisznyám volt, mert bizony a koszt vékony volt. Két deci leves, egy darabka hús, egy kis kanál főzelék. Reggelre akár kávé volt, akár tea, két deci és egy szeletke kenyér. Estére ugyanennyi tea vagy fekete kávé. Három nap, három éjjel tartott a vihar. Én ezalatt az idő alatt annyi ételmet szedtem össze, hogy egy hétig dosztig ettem, a húst kisütöttem és jól besóztam, így kitartott a nagy melegben, nem romlott meg. A hajón én voltam a borbély, minden héten egyszer kellett megberetválni. Egy beretválás 10 centbe került. Volt két cseh tiszt, ezek egy-egy dollárt adtak a beretválásért. Akár volt a hajónak kilengése, akár nem, én beretváltam. De azért nem vágtam meg senkit sem. Csak egy szerbet, ez tanító volt civilben, de ez, ha beretváltam, mindig beszélt, ilyen alkalommal vágtam meg.

Amint a hajó fedélzetén beszélgetünk, észrevesszük, hogy a hajónk megfordul, és visszafelé megyen, amerről jöttünk. A hajóskapitány szikratávíratot kapott, hogy menjen vissza, mert erre nagy vihar jön. Két nap, két éjjel visszafelé mentünk. 48 óra után megint a rendes úton haladtunk. Ezen az úton olcsó volt a rókabőr¹⁰, kevés embernek nem volt tengeribetegsége. Én, hála Istennek, nem voltam még idáig beteg.

November 28-án értünk a Veres-tengerbe. Jobbra a Sinai-hegyek, balra az afrikai partok. Amikor arra a helyre értünk, ahol a zsidók átkeltek a Veres-tengeren, az önkéntesek azt kiabálták: „A zsidók a moslékba!” Mert jött velünk sok galíciai zsidó. 30-án délután értünk egy nagy kősziklához, nem volt tőlünk valami 20 méterre, ennek a tetején világítótorony volt. A kőszikla 500 méter magas volt. Balra ugyanolyan távolságba volt az afrikai part. Szusze¹¹ kikötőbe értünk december 5-én reggel. Innen délután négy órakor kiindultunk a Szuszai-csatornába¹². Ez a csatorna körülbelül 50 méter széles lehet, mélysége 19 méter, ez a törököké volt valamikor a háború előtt. Este 6 órakor megállott a hajónk, reggelig egy helyben maradtunk, mert nem volt a csatorna kivilágítva.

Porszaldba¹³ értünk 6-án délután négy órakor. Innen december 9-én indultunk, 11-én elértük a Kréta-szigetet. Olyan fehér volt a teteje, mintha hó volna rajta. 12-én értünk a Jón-tengerbe, a Földközi-tengerben értünk 14-én. Itt olyan vihart kaptunk, hogy egymásra hulltak az emberek. Én feküdtem ekkor, ez volt a legnagyobb kilengés, míg jöttünk, 30 fok kilengés volt, a szalmazsákok lehulltak a priccsról.

⁹ Colombóba

¹⁰ a tengeribetegség miatt hánytak

¹¹ Suez

¹² a Szuezi-csatornába

¹³ Port-Szaid

Triesztbe értünk 15-én délután. Este 6 órakor szálltunk ki. A hajó, amin utaztam, 2150 tonnás volt, három gép volt benne. Vlagyivosztozk – Trieszt 29535 mérföld. Amikor hajóról leszálltunk, kormosötét volt. Az eső esett, amikor a csarampolóhoz¹⁴ értünk. A csarampoló le volt eresztve. Kijönnek a vámhivatalnokok, kérdezik, van-e pálinka vagy dohány nálunk. Mi feleltük, hogy hadifoglyok vagyunk, honnan vennénk a dohányt vagy az italt. Dohány az volt nálunk, és nálam is volt vagy 5 kiló vágott dohány, és cigaretta vagy öt csomag, és egy kis tarisznyában cigarettadohány, amit a vereskereszt adott. Ekkor elbocsátottak, minket már várt a vereskeresztes vonat a kikötőnél. Fel szálltunk a kocsikba, de olyan hideg volt a kocsi belseje, mint a jégverem.

Azt mondom én Ádám Györgynek:

– Ádám, gyerünk széjjelnézni, ha valami tüzelőt tanálnánk.

Ki is mentünk, tanáltunk egy nyitott kocsiban köszület, mert a kocsinkban rajkályha volt. Azt mondom én az embereknek:

– Gyerünk köszületért pokróccal. Én már találtam köszület.

Ádám elment négy emberrel. Én Róth Gézával elmentem gyűjtős után. Találtam egy pavilonfélét, erről szedtünk faszindelyt. Befűtöttem egy negyedóra alatt. Olyan meleg volt a kocsink, mint a fürdő. A köszüenes kocsit utánunk ragasztották, az a miénk volt. Este kaptunk vacsorát a cseh republikától. Rizskása konzervvel volt megfőve. Másnap reggel korán elindultunk, ekkor lehetett látni Trieszten a háborút, a falak összevissza voltak lövöldözve gyalogsági fegyverből.

Éjjel Jugoszláviában olyan nagy hó volt, hogy a vonat megállott. A mozdonyt lekasztották, és elment előre a havat eltolni. Odavolt 10 óráig. A vasúton sok munkás volt, havat hánytak. Ez így ment egész éjjel. Le-lekapcsolták, úgy tologatta el a havat. Nagyon csendesesen haladtunk, pedig szerttünk volna karácsonyra [hazaérni]. 18-án Lipnikbe¹⁵ értünk, itt voltunk egy éjjel, két nap megfigyelés alatt.

23-án értem Jósvára. Ide kellett mennem leszerelni.

24-én estére értem Várgedébe.

1920. december 24-én értem haza.

---

¹⁴ sorompóhoz

¹⁵ Valószínűleg a horvátországi Lipik gyógyfürdőről van szó, Pozsegától nyugatra.

MARTINÁK JÁNOS

Japán képek

Tavaszi szellő kószál
mezőn s az erdőben.
Elkapom.
Szerelem! Késs még!
Ne suhanj el tova
a szökő szellőben...

Cseresznyefa lombja
félénk sóhajtása
kedves ajkán
kérő
mosoly virágzása.

Fény lépked
a zöld fenyők
aljában.
A csend inog.
Felolvad a hold
az éj ezüst tavában.

(Japán népköltésből)

NAGY GÉZA

A karcsai temető és a temetkezés szokásai

Karcsán a falu fennállása óta három temetőt tartottak számon. Ezek közül a legrégebbi a XII–XIII. századi templom körül lévő temetkezési hely volt, melyben még 1782-ben is temetkeztek. „Új a temetőjük, a régi a Templom környékén megegyenesítetté.”¹ A XVIII. század végén, de különösen a XIX. században egyre gyakoribbakká váltak a kiköltözést sürgető rendeletek. A temetők kitelepítésében végleges döntést az 1876. évi XIV. tc. 120-121. §-a mondta ki, mely szerint a városok és falvak belterületén épített új templomok mellett temetők nem létesíthetők. Amennyiben a városban vagy faluban a templom körül régi temető lenne, úgy oda csak hatósági engedéllyel lehet temetkezni.

A XVIII. század végén, a XIX. század elején a templomtól elköltöztették a temetőt Karcsán a mai Ságvári Endre utca elejére, az *Alvég végére*. Ezt a temetőt a XIX. század végéig használták. 1893. szeptember 17-én az egyháztanács ülésén készült jegyzőkönyvben ezzel kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: *„Mivel a régi temető már betelt és a halottakat már nem lehet oda helyezni, az egyháztanács úgy határozott, hogy a régi temetőt felszámolják, és az Ördögös dűlőben levő egyházi földért elcserélik a Galambhomokát, és ott nyitják meg az új temetőt.”*² Erről a jegyzőkönyvben az alábbi feljegyzés tanúskodik: *„Felszentelte az egyház az új temetőt. Az első halott 1873. november 21-én került ide. Ekkor temették Máthé Gyulánét, a karcsai református lelkész feleségét első halottként.”*³

A templom környékéről elvitt temetőket olyan helyen nyitották meg, ahol közéjük és a falu közé valamilyen víz került. Ennek az a hiedelem a magyarázata, hogy a hazajáró lélek nem kelhet át a vízen, így a falu vagy a család megmenekül a hazajáró lélek zaklatásától.

A falusi családok számára a születés mindig örömet jelentett, de a halál – bármennyire számítottak is rá – mindig szomorúságot okozott.

A halál bekövetkezését számos előjel jelezte. Ha azon a házon, amelyben a beteg lakott, megszólalt a kuvik, vonított az udvaron a kutya, ha megroppant az ajtó vagy az ajtófélfé, ha a kép leesett a falról, ha a beteg álmában valamelyik közeli meghalt hozzátartozóját látta, azzal álmódott, ha a tyúk kukorékkolt abban a házban, a beteg rövid időn belül bekövetkező halálát jelezték ezek az előjelek. Ha régen új *nagyházat* építettek, a beköltözés előtt a házba először kutyát vagy macskát zártak be, s addig tartották a házat bezárva, míg bent a kutya vagy a macska meg nem döglött. Azt tartották ugyanis, hogyha nem így tesznek, akkor az új házban a családtagok közül hal meg rövidesen valaki.

A családban levő beteg állapotát a családtagok figyelemmel kísérték. Amikor azt látták, hogy nincs remény a felgyógyulására, megkérdezték, hogy ne hívják-e a papot. Ha a beteg kérte, akkor elhívták. A katolikus vallásúaknál a pap az utolsó kenetet, a reformátusoknál az úrvacsorát adta. A haldoklót nem volt szabad siratni, mert akkor nehezen tudott meghalni. Aki boszorkány hírében állt, annak nem volt szabad halála előtt megfogni a kezét, mert a boszorkányságát arra hagyta a haldokló, aki ilyenkor a kezét fogta. Ha a haldokló nagyon kínlódott, akkor a katolikus vallásúaknál szentelt vízzel hintették meg, a ke-

¹ Sárospataki Kollégium Levéltára, vizitációs jegyzőkönyvek, 20.

² A karcsai ref. egyház jegyzőkönyvei, 1807-1930.

³ Uo.

zébe égő szentelt gyertyát tettek. Ha azonban már meghalt, akkor a kezébe adott két gyertyát a halott fejéhez állították két oldalról. Sok helyen a református halottaknál is megtették ugyanezt, csak a halott fejénél nem gyújtottak gyertyát. A halál után már szabad volt a halottat siratni. Ki hogy tudta, úgy siratta, de megszólalt azokat, akik nem siratták a halottat.

Amíg a házból temettek, ott a temetés előtt néhány dolgot el kellett rendezni. El kellett készíteni a terítőt a szoba közepén. Ezután a halottat megmosták, felöltöztették ünneplő ruhájába. A lábára fekete harisnyát húztak, az állát felkötötték, és a szoba közepén lévő vállmagasságú terítőre téve egy lepedővel letakarták. A kiterítést vagy a családtagok, vagy a rokonság végezte. Abban a szobában, ahol a halott feküdt, az ablakokat becsukták, a faliórát megállították, a tükröt fekete kendővel letakarták, s így volt a temetésig. Ezután adták hírül a falunak a haláleset tényét a harang meghúzatásával. Ha férfi volt a halott, hármat *csendítettek* az egyik haranggal, majd mindkettővel egy hosszabbat húztak. Nő halott esetén a hosszabb harangszó előtt csak kettőt csendítettek. A harangszó ezután a temetésig reggel, délben, este szólalt meg a halott tiszteletére, de ezután már csendítés nélkül.

Amikor a harang hírül adta a halálesetet, a rokonság, a *jőemberek* a *kiterített* halottat elmentek megnézni. Ez nem tartott csak pár percig. Ha valaki félt – főleg gyermek –, akkor azzal megfogatták a halott lába nagyujját. Azt tartották, hogy aki ezt megteszi, nem fél majd a kísértetektől. Este következett a halottas háznál a halott *virrasztása*. Ma már a temetőben levő ravatalozóban gyűlnek össze azokban a községekben, ahol van ravatalozó, s ott virrasztanak, de csak néhány órán keresztül. A háznál való virrasztás alkalmával a rokonság, a szomszédok, a jőemberek jöttek össze, és a halott mellett reggelig virrasztottak. A virrasztókat a család megkínálta süteménnyel, borral.

A temetést ma az orvos engedélyezi. Régen a *halálbíró*, a halottkém nézte meg a halottat, s adta meg az engedélyt az eltemetésre.

A temetés előtt a halottat koporsóba helyezték, s betették mellé kedvenc tárgyait, ruhadarabjait, vagy amiről életében rendelkezett. Ezt mindenképpen teljesítették, mert hitték, hogy ha ezt nem teszik, akkor a halott nem fog nyugodni, visszajár. Amikor a temetés időpontja közeledett, a koporsót a házban leszögezték, kivitték az udvarra, s ott elhelyezve kezdetét vette a temetési szertartás a halott vallása szerint. A koporsó két oldalánál a hozzátartozók helyezkedtek el, a többiek a pappal szemben vagy annak háta megett.

Régen, míg a temetési szertartás tartott, szokás volt a halottat hangosan siratni, felsorolva annak érdemeit, tetteit. Voltak községek, ahol hivatalos siratókat hívtak a temetésre, akik fél *véka* gabonáért vállalták a siratást. A legtöbb helyen azonban ez a család, a rokonság asszonyainak – főleg a feleségnek – volt a feladata.

Ha lánygyermek halt meg, akkor kis koszorút tettek a fejére. A koporsó színe nem fekete, hanem fehér vagy világoskék volt. Ha serdülő vagy férjhez menő leány halt meg, egy nagyobb gyöngyvirág-koszorút tettek a fejére. Egy rózsás tányérra zsebkendőt, egy szál rozsmaringot és egy viaszbokrétát tettek. Ez volt a *jegy*. Ezt a sírig a temetési menet előtt a lány udvarlója – vagy ha az nem volt, akkor valamelyik közeli rokonfiú – vitte. A koporsó mellé ezt is betették a sírba. A koporsót fiúk-lányok vitték felváltva. Ugyanígy történt a temetés a fiúk esetében. A leány temetésén jelenlevő fiúknak, lányoknak ugyanúgy adtak kendőt, mint azt a lakodalomban szokás volt.

A temetési menetben régen elől vitték a fejfát. Ezután a pap, a kántor és az *emberek* (férfiak) következtek. A sorban csak ekkor következett a koporsó, melyet a halott jőemberei, rokonai vittek felváltva. A koporsó után mentek a hozzátartozók, majd az asszonyok

és egyéb népek zárták a temetési menetet. Kint a temetőben a szertartás után a hozzátartozók, rokonok egy-egy marék földet dobtak a koporsóra.

A temetés befejeződése után a résztvevőket torra hívták meg a halottas házhoz. A megjelentek a háznál elkészített asztalokhoz leültek. Az első pohár bor előtt a toron résztvevők közül valaki (rendszerint a legidősebb, aki ebben a köszöntőmondásban járatos volt) pohárköszöntőt mondott. Ebben a köszöntőben felelegette a halott érdemeit, a családnak pedig vigasztaló szavakat mondott. Ezután egy-két óra hosszáig beszélgettek, énekeltek.

A halott *fejfáját* régen akácfából készítették. A reformátusoké ferdére vágott, kifaragott fejfa (*fűtül való fa*) volt, a katolikusoké kereszt. Ma kopjafaként emlegetik más vidéken, illetve a köznyelvben. A bodrogi falvakban ezt a szót nem ismerték, inkább fejfa, „fűtül való fa” elnevezés volt ismeretes. Erre a fejfára rákerült a halott neve, születésének és halálának időpontja és B. F. R. A. betűk a „**boldog feltámadás reménye alatt**” szöveg rövidítéseként. A betűket betűvágóval vésték a fára és tintaceruzával festették sötét színűre. A fiatal halottaknak díszítésül *bokorra* kötött színes bársonyszalagot szögeztek a fejfájára. Ez rendszerint lila színű volt, de lehetett más színű is, csak fekete szalag nem lehetett. Ezt a szalagot nem volt szabad senkinek levenni és hazavinni. Azt tartották, hogy aki leveszi ezt és hazaviszi, azt a halott megkeresi és a szalagot visszakéri.

A család a temetés utáni első éjszakán az asztal közepére egy pohár vizet, az asztal mellé egy székre egy törölközőt tett. A legtöbb helyen az asztalt vékonyan be is lisztezték. A lisztezést azért csinálták, hogy megtudják, a halott visszatért-e. Az volt ugyanis a hiedelem, hogy a halott az első éjszakán még visszatér a lakóhelyére. S mivel nagy utat járt be, poros is, fáradt is, legyen mire leülni, legyen miben megmosdani.

A sírgödört régen is, ma is a halott hozzátartozói, szomszédai ásták ki, ugyancsak ők gondoskodtak az elhantolásról is. Ma már a fejfa csak ideiglenesen kerül a sírra. Mindenki igyekszik ugyanis síremléket állítani. Itt is megvan az egymás túllicitálása, s ennek eredménye a nagyobbnál nagyobb síremlékek készítése. Ez a mai temetőket túlzásfolttá, hideg köreneteggé teszi. Furcsa módon míg a fából faragott fejfák, a földből emelt sírhantok jelezték a temetőt, addig az megnyugtató, pihentető, szép, tágasnak tűnő emlékhely volt, melyben szinte érezni lehetett a csendet, a nyugalmat. Ma ezt nem lehet érezni a temetőben, hanem inkább nyomasztó érzéseket kelt ennek a mai temetőnek a látása.

Az elhunytat a hozzátartozói meggyászolták. A feleségnek illett egy esztendőig gyászolni, de a férjnek elég volt hat hét, ha nevetlen gyermekei voltak, és nem volt, aki elássa a gyermekeket, újra megnősülhetett.

A temetőben is kialakultak az idők folyamán a temetkezéssel kapcsolatos különböző szokások. A Bodrogköz falvainak nagyobbik részében községi temetők vannak, de egy-egy községben a temetők egyházi fenntartás alatt állnak. Ma már nyomát sem találjuk a nagycsaládos temetkezésnek, de új szokásként terjedt el – mióta síremléket csináltak –, hogy a feleség a férje mellé kerül. Régen a halottakat (férjet és feleséget) külön sírba temették, hacsak nem egyszerre haltak meg, mondjuk egy házaspár vagy egy szerelmespár. Ma azonban az életben maradt társ a maga nevét is felvéseti a síremlékre, s így halálakor őt is oda kell temetni.

Napjaink új szokásaként terjed, hogy karácsonykor a halott sírjára is visznek egy fenyőágot néhány szem szaloncukorral díszítve, húsvétkor is visznek ajándékot, egyes helyeken pedig még sertésvágáskor is visznek kóstolót a kutyák nagy örömeére.

Régen az öngyilkosokat nem temette pap, csak nagyon kivételes esetben (ha nagyon gazdag volt). A temetőbe sem engedték be az erőszakos halállal meghaltat, hanem a te-

mető szélén, a temetőárok mellett volt a helyük. A temetést, ha nőtlen volt, az öngyilkos cimborái, a legények végezték. Ma már az öngyilkosság nem kizáró ok.

Ma is megtartják a halottak napját azzal a módosulással, hogy noha most gazdagabb díszítésű, drágább koszorúkat visznek a sírokra, de nem olyan bensőséges a megemlékezés. Talán az is a hivalkodás jele, hogy míg régen estefelé vitték a koszorút a temetőre, ma nappal teszik ugyanezt. Régen a temetőben estefelé gyűjtötták meg a gyertyákat, ma nappal teszik ezt. Ha valaki ismeretlen helyen van eltemetve, annak emlékére otthon gyújtanak gyertyát.

TELLINGER ISTVÁN: VONALAK II.

MIZSÁK ÉVA

A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása

A Sátoraljaújhely fölött emelkedő Kis-Szár-hegyen avatták fel 1934. július 1-jén a századik magyar országzászlót, amely egy hatalmas kögűlán állva messziről is jól láthatóan hirdette a reményt, hogy újból egységes lesz egyszer az ország. A zempléniek 1933 márciusában fordultak a Magyar Szövetség Ereklés Országzászló Nagybizottságához a maguk országzászlójának felállítása ügyében. A Hegyaljai Hét programjába iktatott avatásra a nagybizottság elnökét, Urmánczy Nándort kérte fel Sátoraljaújhely polgármestere. Az elnökség az ünnepség jelentőségét kiemelve határozott úgy, hogy ez legyen a századik trianoni emlékmű. A döntés jelentőségét jelezte az is, hogy országos küldöttség volt jelen az avatáson.¹

Két évvel később a Magyar Kálvária megépítésével az Országzászló talapzatán rögzített mondatba – „Nem, nem, soha!” – sűrített eszmének kívántak méltó keretet adni. A gondolat nem volt új, a város már 1934-ben foglalkozott hasonló tervvel, de akkor a megvalósításra az anyagi eszközök hiánya miatt nem kerülhetett sor. A Magyar Kálvária megépítésének gondolatát az Országos Szepesi Szövetség sátoraljaújhelyi osztályának egyik választmányi tagja, *Vilkovszky Kálmán* vetette fel 1935. nov. 19-én kelt levelében. Az előző napon november 13-ának emlékére nemzeti gyásznapot tartott a szövetség, s az ott elhangzott megemlékezések hatására fogalmazta meg Vilkovszky, hogy az Országzászlóhoz vezető úton két oldalt az elrabolt területek emlékének megőrzésére faragott kövekbe – mintha fejfák lennének – kellene bevésni az elvesztett nevezetesebb városok nevét.² A levél címzettje *Szepesi Bódog*, a sátoraljaújhelyi piarista gimnázium tanára, a Szepesi Szövetség sátoraljaújhelyi osztályának az elnöke volt.³

A Horthy-korszakban sok olyan egyesület jött létre, amelyeket hazafias vagy nemzetvédelmi jelzővel illettek, ezek részben az állami propaganda eszközei voltak, de a külpolitikai elszigeteltség áttörésére is felhasználták őket. Ezek sorába illeszkedett a budapesti központú Országos Szepesi Szövetség (OSZSZ), illetve ennek 1924-ben alapított sátoraljaújhelyi osztálya, amelyet a szép számmal itt élő, szülőföldjüktől elszakított szepesiek hoztak létre. Az 1920-as években alakult a Magyar Szövetség Ereklés Országzászló Nagybizottsága és a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) is, amely csúciszövetségként fogja össze a társadalmi egyesületeket. A TESZ jelentőségét fokozta, hogy az 1933 májusában tartott közgyűlésen Gömbös Gyulát választotta vezetőjéül.⁴ A TESZ tag-egyesületeként az OSZSZ-t 1920-ban szervezte meg Kirsch Jenő. A cél: a Szepességből elszármazottak (cipszerek) és a szepesi főiskolai ifjúság érdekeinek és jólétének az előmozdítása, valamint a Felvidékről menekültek segélyezése és elhelyezése.

Az OSZSZ sátoraljaújhelyi osztálya az 1935 novemberében tartott választmányi gyűlésén határozta el, hogy mozgalmat indít a Magyar Kálvária emlékmű megépítésére. „Fejfák” helyett a bibliai alapú keresztény kálvária mintájára olyan emléket kívántak állítani, amely kifejezi azt a hitet s egyben fájdalmat is, hogy az ily módon megörökített városok és területek visszakerülnek egyszer Magyarországhoz. A szervezésre, irányításra Szepesi Bódogot kérték fel, aki céljukat a következőképpen összegezte: *„Nemcsak helyi jelentőségű ez az emlékmű: az egész ország élő tiltakozásának szántuk a trianoni békediktátum ellen. De egyúttal magyar hitünknek és a szebb jövőbe vetett reménységünk*

¹ *Zemplén Levéltára*, Sátoraljaújhely, XV. 25. Titkos letétek gyűjteménye, No 481. (A továbbiakban: ZL.) A Magyar Szövetség Ereklés Országzászló Nagybizottsága Elnöksége levele Szepesi Bódoghoz, 1938. márc. 25.

² Uo. Vilkovszky Kálmán levele Szepesi Bódoghoz 1935. nov. 19-én.

³ *Szepesi Bódog* 1883-ban született a Szepes megyei Gnédzán. 1933-tól 1939-ig tanított Újhelyben, Kecskeméten halt meg 1940-ben. (Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae. Bp., 1998. 370.) A TESZ jubiláris érdemkeresztjének tulajdonosa, a Magyar Revíziós Liga és az Országos Szepesi Szövetség választmányi tagja volt.

⁴ Magyarország a XX. században. I. kötet. Főszerkesztő: *Kollega Tarsoly István*. Szekszárd, 1996. 88.

kifejezője, a nagy magyar fájdalom hirdetője ez, hogy az országon belül testvéri összefogásra tanítson, az elszakított testvéreknek pedig biznysággal szolgáljon arra, hogy nem felejtették el őket, hogy még hiszünk és remélünk!⁵

4Kontraszty Dezső gimnáziumi történelemtanár⁶ már 1935 decemberének végén elkészítette a Magyar Kálvária állomásainak tervezetét, összeállította a történelmileg nevezetesebb városok névsorát.⁷ Még abban a hónapban tájékoztatták dr. Orbán Kálmán polgármestert, aki támogatásáról biztosította a szepesieket. Elképzelésüket 1936. jan. 7-én bejelentették a szövetség budapesti elnökségének és a TESZ-nek is. az utóbbi szervezettől a kezdeményezők az anyagi mellett erkölcsi támogatást is kaptak, kérésüket pártolással máshová is továbbították, s hivatalos lapjukban, a Nemzeti Figyelőben újra és újra felhívták a tagesyesületek figyelmét a Magyar Kálvária ügyére, a tagszervezetek vezetőségéhez átiratokat küldtek a hathatósabb támogatás érdekében.⁸

A kezdeti terv szerint 14 műmárvány obeliszken kívánták az „elrabolt” városok neveit megörökíteni történelmi szerepük és egy biztató jelmondat bevésésével a négy oldalon.⁹ Ez az elképzelés a tavasz folyamán annyiban módosult, hogy szakértői javaslat alapján az obeliszk helyett egy *vátoronyszerű* építmény megvalósítása mellett döntöttek. Az építési bizottság szerint ugyanis a Gond Ferenc által tervezett obeliszkek temetői hatásúak lettek volna. Ez a változtatás egy-egy stáció költségeit 100-ról kb. 400 pengőre emelte.¹⁰ 1936. jan. 14-én Szepesi Bódog memorandumot küldött a szövetség nevében a zempléni főispánhoz, dr. Fáy Istvánhoz és az alispánhoz, dr. Bernáth Aladárhoz, s a hónap végén egy küldöttséget személyesen is felkereste őket. Ennek eredményeként a főispán 600 pengőt ajánlott fel ínségmunkára a földmunkák elvégzésére. Az alispán a megye részéről egy stáció felállítását vállalta. Egy-egy emlékmű költségeit fedezte Sátoraljaújhely város, Páyer Ferenc r. kat. apátplébános, apostoli helynök, Vécsey Aurél báró provikárius, továbbá a szepesiek nevében Szepesi Bódog. Főispáni engedéllyel gyűjtőíveket bocsátottak ki a pénz előteremtésére, ezeket elküldték a vagyonosabb magánembereknek, a helyi és a fővárosi egyesületeknek, sajtónak, rádióknak.¹¹ Szenvédélyes hangon szólították meg a társadalom valamennyi rétegét, a magyar testvéreket a nemes eszme megvalósításáért: „*Ez a 14 emlékmű emlékeztetne minket elszakított véreinkre, a nagy magyar fájdalomra, és serkentene minket összefogásra, egymás megbecsülésére. E hazafias gondolat méltó megvalósításához kérjük segítségeteket. A vármegye, a város, az összes társadalmi egyesületek felkarolták tervünket. De ezen eszme megvalósításához szükségünk van mindnyájunk összefogására. Hozzátok fordulunk tehát, a társadalom legszélesebb rétegeihez, hogy jöjjetek és segítsetek! Közös erővel valósuljon meg tehát minél előbb az első Magyar Kálvária, ahova a csonka haza minden részéből elzarándokolhassanak mindazok, akik velünk együtt törhetetlenül hisznek Magyarországot feltámadásában.*”¹²

És valóban: a szegények és a gazdagok egyek voltak. Egyesek „pár fillérrel”, mások több száz pengővel támogatták az ügyet. 8804 P. gyűlt össze ily módon, ami bőségesen fedezte a kiadásokat.¹³ A nagyszabású pénzügyűjtési mozgalomba adományozóként például a Központi Sajtóvállalat Rt. (amelynek kérése az volt, hogy a Nemzeti Újság és az Új Nemzedék legyen feltüntetve az emlékművön), a Friss Újság, a Magyar Keresztény Postások Országos Gazdasági Egyesülete, a Zemplén vármegyei Általános Tanítóegyesület, az Országos Szepesi Szövetség, a debreceni, a miskolci, a magyaróvári szepesiek, a sárospataki hazafias munkások, a Szerencsi Takarékpénztár szerepeltek. Gyűjtéssel támogatta a hazafias célt például a sárospataki református gimnázium igazgatója, Link Imre hejcei plébános, dr. Benyovszky László Zemplén vármegyei főügyész és a salgótarjáni Kárpát Egyesület. A sátoraljaújhelyi intézmények és egyesületek közül például a Magyar Asszonyok Nem-

⁵ Debreceni Újság, 1936. szept. 6.

⁶ *Kontraszty Dezső* 1877-ben Szegeden született, történelem-földrajz szakos paptanár volt. Újhelyben 1914-15-ben, majd 1921-től 1937-ig tanított. 1937. jún. 8-án Újhelyben halt meg. (Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae. Bp., 1998. 202.)

⁷ ZL. A Magyar Kálvária állomásainak tervezete, 1935. dec. 24.

⁸ ZL. A TESZ levele, 1936. máj. 9.

⁹ ZL. A Szepesi Szövetség újhelyi elnökségének levele a TESZ-nek, 1936. jan. 28.

¹⁰ ZL. Az elnökség levele Zemplén vm. törvényhatóságának, 1936. máj. 6.

¹¹ ZL. Szepesi Bódog levele Krisch Jenőhöz, 1936. jan. 29.

¹² ZL. A Sátoraljaújhelyen épült Magyar Kálvária. Ismerteti: Szepesi Bódog. Sátoraljaújhely, 1936.

¹³ ZL. Számvizsgálati jegyzőkönyv. Bevételek. 1936. nov. 15.

zeti Szövetsége helyi osztálya dr. Szent-Györgyi Zoltánné vezetésével, a MÁV állomásfőnöksége, a városi tisztikar, az Erzsébet Közkórház ajánlott fel pénzt. A magánszemélyek szintén jelentős támogatás nyújtottak; Miklóssy István görög katolikus püspök, dr. Görgye István és Baross Gábor országgyűlési képviselők, Károlyi László gróf, Waldbott Kelemen báró.¹⁴ Ő egy magánlevélben személyesen Szepesi Bódoghoz fordult. Kérése az volt, hogy neve semmilyen nyilvános kimutatásban ne szerepeljen, mert Csehszlovákiában még birtokai voltak, bár 75 %-át már elkobozták. Kellemetlensége származhatott volna nevének feltüntetéséből, mert Újhelyben sok szomszédos állambeli kém volt. Két évig elfogatási parancs volt érvényben ellene és felesége ellen Csehszlovákiában egy feljelentés miatt – ezzel magyarázta óhaját.¹⁵

Memorandummal fordultak a szervezők a Magyar Nemzeti Bankhoz is, amelynek élén a volt piarista tanítvány, Imrédy Béla állt ekkor.¹⁶ A bank más társadalmi és jótékonyági kérésekre hivatkozva elutasította a kérelmet, de Imrédy magánszemélyként egy jelképes összeget, 10 pengőt átutalt.¹⁷ A TESZ javaslatára megkeresték a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségét és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát. Az előbbi érdekképviseleti szervként nem támogathatta az ügyet, az utóbbi pedig az előre meghatározott, miniszterileg jóváhagyott költségvetése miatt nem.¹⁸ A Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Rt.-hez azzal a kéréssel fordultak, hogy a szervezés megindításakor még június 7-ére tervezett avatási ünnepségről helyszíni közvetítés formájában tájékoztassák a közvéleményt. Ezt a rádió nem vállalta, mert irredenta jellegű műsort a Nemzetközi Rádió Unióban való részvétele miatt nem közvetíthetett. A hírek között azonban helyet kaphatott az ország közvéleményének tájékoztatása az elképzelésről, ami meg is történt.¹⁹ A Magyar Revíziós Liga elnökségének is küldtek gyűjtőleveket. A Liga azonban anyagilag nem tudta felvállalni a segítséget, mert minden rendelkezésre álló fillért a külföldi propagandaakcióra kívánt fordítani.²⁰ Ezt a célt szolgálta Szepesi Bódog levele is, amelyet 1936. április 16-án írt Londonba Rothermere lordnak. Léderer Lajos (a lord titkára) két angol parlamenti képviselővel járt Sátoraljaújhelyben tavasszal, megnézték a trianoni határt. Szepesi nem tartózkodott ekkor a városban, Léderer emiatt üzenetet hagyott neki, hogy feltétlenül tájékoztassák a lordot a Magyar Kálvária ügyéről, hogy lapjaiban ismertethesse a világgal. Szepesi emellett, hogy ezt kötelességének tartotta, az alábbiakat írta: *„Nagy örömünkre szolgál, hogy az angol parlamentben Gower képviselő úr vezetésével hangosan követelik sérelmeink orvoslását, és tudjuk hogy ez leginkább a Kegyelmes Uram önzetlen munkásságának az eredménye. Most, amikor Németország és Törökország erőlyes lépéseket tettek a revízió érdekében, mi is reméljük, hogy ezirányú törekvéseink sikerrel fognak járni.”*²¹ A brit külpolitika célja az 1920-as években a kontinentális erőegyensúly volt. A franciabarát kisantanttal szembenálló Magyarországot több alkalommal jóindulatúan támogatta (pl. népszövetségi kölcsön), de egészen az 1930-as évek elejéig a felelős brit kormánykörök az európai status quo mellett és a revízió ellen foglaltak állást. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy már az 1920-as évek közepétől ne merüljön fel különböző nem hivatalos fórumokon és előadásokon a magyar revízió jogosságának kérdése. Óriási jelentőségre tett szert így Lord Rothermere cikke, amely 1927. június 21-én jelent meg a Daily Mailben, egyik saját lapjában *Magyarország helye a nap alatt* címmel. A határ menti, zömmel magyarok lakta területek visszacsatolását javasolta, mert szerinte a háborút lezáró békeszerződések igazságtalansága ezt a térséget Európa háborús göcnpontjává tette. E gondolat valóságtartalmáról a helyszínen győződött meg munkatársai kíséretében. Nyílt vita bontakozott ki a magyar határokról, ami mozgásba lendítette azt a magyarbarát képviselőcsoportot az angol parlamentben, amely 1920-21-ben alakult. Látogatásokat szerveztek Magyarországra (1927), s javaslatot tettek egy a magyar határokat felülvizsgáló döntőbírótság felállítására. Az angol kormány a kampányt helytelenítette, de nyilvánosan nem foglalt állást sem ellene, sem mellette. Itthon az akció hatására alakult meg pl. a Magyar

¹⁴ Uo.

¹⁵ ZLt. Waldbott Kelemen báró levele Szepesi Bódoghoz, 1936. márc. 19.

¹⁶ 1935. jan. 6-án nevezték ki bankelnöknek, a pénzügyminiszeri pozíciójáról történt lemondása után.

¹⁷ ZLT. Imrédy Béla válaszelevele Szepesi Bódognak, 1936. máj. 20.

¹⁸ ZLT. A GYOSZ levele 1936. febr. 26-án, az Iparkamaráé 1936. febr. 27-én kelt.

¹⁹ ZLT. A Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Rt. igazgatójának levele 1936. márc. 6-án.

²⁰ ZLT. A Magyar Revíziós Liga levele Szepesi Bódognak, 1936. máj. 8-án.

²¹ ZLt. Szepesi Bódog levele Rothermere lordnak Londonba, 1936. ápr. 16-án.

Revíziós Liga. Az 1930-as évek elején változás történt az angol kormánypolitikában, szakítottak a status quo elvével és a részleges és békés revízió mellett álltak ki magyar vonatkozásban Rothermere és Lloyd George érvelését elfogadva. Úgy vélték ugyanis, hogy a vitás kérdéseket addig kell rendezni, amíg nyugodtan, békésen, tárgyalóasztal mellett lehetséges. A magyar kormány és a magyarbarát angol körök több akciót szerveztek az angol kormánypolitika befolyásolására 1932-33-ban. 1933-ban Ponsonby Moore Crosthwaite-t azzal bízták meg, hogy készítsen átfogó elemzést a trianoni határokról. Ő vetette fel ebben a tanulmányban – újhelyi vonatkozásokra szűkítetten – a Sátoraljaújhely–Ungvár–Nagyszőlős háromszög Magyarországhoz való visszakерülését. A kampány záróeseménye volt Bethlen István londoni és cambridge-i előadása, amely kedvezőtlenül hatott, mert egy nagyrevíziós tervet vázolt fel, emiatt a magyar ügy nem került az angol parlament elé, Bethlen sem fogadták a külügyminisztériumban. 1934-től a revízió kikerült a brit prioritások közül, nem támogatták, de nem is kifogásolták a magyar törekvéseket: türelemre intettek. Ennek oka az volt, hogy Hitler hatalomra jutását (1933) követően fontosabb kérdésekre kellett választ kapniuk.²²

A TESZ javasolta Szepesi Bódogéknak, hogy forduljanak a Magyar Nemzeti Szövetséghez, és vegyék igénybe segítségüket műszaki szakértőként. A MNSZ szakértői az Országos Szepesi Szövetség budapesti központjának megkeresésére 1936. január végén átvizsgálták a Magyar Kálvária stációinak feliratait: az V. és VI. állomásnál megfontolandónak tartották, hogy állítsanak-e emléket az elszakadt városoknak, amikor semmi hajlandóságot nem mutatnak a visszatérésre (Zenta), a fiumeinél pedig az olaszbarátság miatt kellett meggondolni.²³ Az MNSZ emiatt Brassót és Szatmárt ajánlotta V. és VI. állomásként.²⁴ Ekkor még a következő 14 várost képzelték el, sorrendben: Sátoraljaújhely, Kassa, Késmárk, Pozsony, Kismarton, Fiume, Zenta, Temesvár, Arad, Segesvár, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Munkács.²⁵ Végül maradt Fiume és Zenta (Fiume VII., önálló stációként, Zenta pedig a VIII. állomás egyik városaként Szabadkával együtt), de felállították X.-ként Brassó városáét és XIII.-ként Szatmárnémetiét, de ezt sem önálló emlékműként.²⁶ Március elején már a véglegesnek szánt feliratokat küldték az újhelyiek, amelyeket kitűnőnek találtak a fővárosi szakértők. A Magyar Kálvária tervzetét az MNSZ eljuttatta az Országos Magyar Iparművészeti Társulathoz, amely jónak és kivihetőnek minősítette azt.²⁷

Dr. Orbán Kálmán polgármester külön építőbizottságot jelölt ki a feladatra. Ez küldött ki egy kisebb bizottságot Iványi Béla államépítészeti hivatali főnök vezetésével, amely helyszíni szemlét tartott március 7-én, és kidolgozta a végleges tervet is. Eszerint a Kálvária kezdete a régi városi felső kőbányától kiinduló turistaút lett, amelyet szerpentinvezetésűre építettek az Országászlóig. Javasolta a bizottság, hogy a stációkat egyenlő távolságban helyezték el a turistaút töréspontjain, egymás fölé egy vonalban úgy, hogy az emlékművek homlokzattal a város felé nézzenek. Szükségesnek vélték a volt kőbányáig vezető út rendezését, hogy járművel bárki könnyedén feljuthasson a Kálvária kezdetéig.²⁸ A területet a stációk elhelyezéséhez a település díjmentesen bocsátotta rendelkezésre, az emlékművek alapzatához szükséges kb. 150-200 m³ kemény kővel együtt, amelyet a város kőbányájából termeltek ki. A város elvállalta a bevezető kapu felállítását, a környék rendezését, az út karbantartását és az emlékművek gondozását.²⁹ Az avatási ünnepséget június 7-ére tervezték, az újhelyi országos turistanapra, amelyre filléres vonat is kaptak a rendezők.³⁰ Ezt az időpontot nem sikerült tartani, az új dátum október 4-e lett.

²² *Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914-1946. = Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Bp., 1996. 78-105.*

²³ ZLt. Az MNSZ javaslatai a Magyar Kálvária stációinak felirataira, 1936. jan. 31. Olaszország is részesedett a trianoni béke eredményeként a történelmi Magyarországból, eredetileg a délszlávoknak juttatandó Fiumét és környékét fegyveres erővel szerezte meg.

²⁴ ZLt. Az MNSZ javaslatai a Magyar Kálvária stációinak felirataira, 1936. jan. 31.

²⁵ Zemplénavármegye c. hírlap, 1936. febr. 5.

²⁶ A Magyar Kálvária ismertetőfüzete. 19-32.

²⁷ Az OSZSZ levele Szepesi Bódognak, 1936. ápr. 8.

²⁸ ZLt. A sátoraljaújhelyi M. Kir. Államépítészeti Hivatal javaslata a Magyar Kálvária építésére dr. Orbán Kálmánnak, 1936. márc. 7.

²⁹ ZLt. Sátoraljaújhely megyei jogú város közgyűlési jegyzőkönyve, 1936. ápr. 22.

³⁰ ZLt. Szepesi Bódog levele Krisch Jenőhöz, 1936. jan. 29.

Május 1-jén kezdődtek a szerpentinút munkálatai ínségmunka keretében. Az előkészítés két hónapot vett igénybe. A stációk építésére a polgármester július elején pályázatot írt ki. A versenytárgyalást Rilyák János és Kovács József helybeli építőmesterek nyerték meg. Ez a tevékenység is megindulhatott augusztus elején. Ekkorra a 8–10°-os szerpentinút készen állt.³¹ A vármegyék domborművű címereit Osváth Antal nyíregyházi szobrász fagy- és viharálló fehérés szürke műköből készítette 40x30x4 cm-es méretben, pontos heraldikai színezéssel. Június végén történt a megrendelés, a szállítást július végére kérték. Sátoraljaújhely új címerét később küldhették el, a belügyminiszter 17.268/936. szám alatt hagyta jóvá,³² s szeptember 10-én expediálta az Országos Községi Törzskönyvi Bizottságnak.³³ A címereknek 44x34x4 cm-es fülke készült Kubasevics Lajos helyi kőfaragó mester közreműködésével. A kivitelezési munkálatok irányítója Gruber Károly városi műszaki tanácsos, főmérnök volt.

Az avatásra 1936. október 4-én került sor. Felsőbb hatóság intézkedésére csak társadalmi úton engedélyezték az ünnepség megtartását, így az Országos Szepesi Szövetség sátoraljaújhelyi osztálya egyedül adta ki a meghívót, amelynek eredeti szövegéből törölgetett, hogy dr. Fáy István, Zemplén vármegye főispánjának védnöksége alatt és a magyar királyi kormány képviselőjének jelenlétében valósul meg a rendezvény. Nem hangozhatott el dr. Orbán Kálmán polgármester üdvözlő beszéde a Magyar Kálvária kapujában, s nem szerepelhetett másik aláírójaként a meghívónak.³⁴ Az országosra tervezett avatásra sikerült filléres vonatokat szervezni. Az egyik Budapestről érkezett úgy, hogy a Szolnok–Hatvan vonal, illetve Gyöngyös, Eger, Miskolc is bekapcsolódhasson. A másik Debrecen–Nyíregyháza felől jött.³⁵ A Kálváriához a városból induló felvonulás rendezése vitéz Zombory A. József tűzoltó parancsnok, az Országzászlónál tartandó ünnepély szervezése dr. Barna Géza ügyvéd kezében összpontosult.³⁶

Már október 3-án sok vendég érkezett, ezeket másnap sokan követték a kora reggeli órákban. Vasárnap harangzúgással és pro patria istentiszteletekkel vette kezdetét az ünnepség, majd a filléres vonatokkal érkező kb. 3600 utas fogadásával folytatódott. (Összesen kb. 5000 vendége volt a városnak.) A tömeg ezután (szervezett felvonulási rend szerint) a Kálvária kapujához vonult, ahol a Himnusz követően Krisch Jenő, az Országos Szepesi Szövetség elnöke üdvözölte rövid beszédben a szepesiek nevében a megjelenteket. Innen a menet az egyes stációk érintésével, amelyeknél felváltva 2-2 levente és lövész állt őrséget, érkezett meg a magyar Golgotát jelképező Országzászlóhoz. Itt a Szepesi Bódog által celebrált tábori misén vettek részt először a jelenlévők. A mise után elhangzó megnyitót, Szepesi Bódog beszédét Urmánczy Nándornak, az EreklYES Országzászló Nagybizottság elnökének az avatója követte.³⁷ Többek között azt mondta: „A Kálvária végigvezet Nagy-Magyarországon. Kassáról indul el. Végigvezet a Szepességen, az ősi bányavárosokon, Komáromig, Pozsonyig. Itt délre fordul és Kismartonon, Csáktornyán keresztül Fiuméig vezet. Majd a Délvidék városai után Erdélybe visz, s onnan visszatér a Felvidék keleti részére. Csupa drága hely, Szent István birodalmának kétharmad része. A Kálvária feltárja előttünk a magyar nemzet nagy Golgotháját.”³⁸ Ezután dr. Orbán Kálmán polgármester vette át a Kálváriát a város nevében azzal az ígérettel, hogy gondozni és becsülni fogja. A TESZ és a Felvidéki Egyesületek Szövetsége részéről dr. Javoritzky Jenő országos társelnök, majd Schusztner János, a POGÉ elnöke köszöntötte a vármegye és a város közönségét. A dalkörök hazafias számai után a Szózáttal ért véget a rendezvény hivatalos része.³⁹

³¹ A Magyar Kálvária ismertetőfüzete, 17.

³² ZLt. Gruber Károly levele Osváth Antalnak, 1936. jún. 2.

³³ ZLt. Szepesi Bódog levele dr. Orbán Kálmánhoz, 1936. szept. 14.

³⁴ ZLt. Meghívó a sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária 1936. okt. 4-én tartandó felavatási ünnepségére.

³⁵ ZLt. Szepesi Bódog levele dr. Orbán Kálmánhoz, 1936. szept. 14.

³⁶ Zemplénvármegye c. hírlap, 1936. szept. 30.

³⁷ Zemplén, hírlap, 1936. okt. 9.

³⁸ Pestü Hírlap, 1936. okt. 6.

³⁹ Zemplén, hírlap, 1936. okt. 9.: „Ezrek részvételével zajlott vasárnap a Magyar Kálvária felavatásának felemelő ünnepsége.” A Magyar Revíziós Liga elnöksége külföldi vendégeire hivatkozva a sátoraljaújhelyi szervezet elnökét, Domján Elek főesperest kérte fel a részvételre, aki nem jelent meg, pedig Szepesi Bódog a Liga kül- és belföldi propagandájába szervesen beilleszthetőnek vélte a Kálvária megvalósulását.

Sátoraljaújhely képviselőtestülete 1936. dec. 15-én tartott rendes közgyűlésén határozat született a Magyar Kálvária őrzéséről, karbantartásáról és arról, hogy az alsó kőbányától kezdődően a Kálváriához vezető utat Magyar Kálvária útja névvel jelölik.⁴⁰ Megtörtént Hóman Bálint kultuszminiszter tájékoztatása is, elküldték neki az emlékműről készült albumot és fényképsorozatot. Szepesi Bódog az elnökség nevében felkérte, hogy hívja fel a magyar ifjúság figyelmét arra, hogy iskolai kirándulásaik alkalmával magyar hitükben felfrissülni zárandokoljanak el ide. A válaszelevélben Hóman Bálint titkára köszönetet mondott az emlékfüzetért és a fényképekért. Az udvariassági gesztuson kívül egyéb válasz nem érkezett.⁴¹ Az ötletadó Vilkovszky Kálmán maradandó alkotást képzelt el. A megvalósítók úgy érezték, ez sikerült. Az emlékmű felavatásának egyéves évfordulóján viszont Szepesi Bódog fájdalmasan, szemrehányóan fogalmazta meg, hogy a helybeliek közül sokan nem látták, de nem is akarják megtekinteni irredenta jellege miatt.

Trianont nemzeti traumaként élte meg akkor a magyarság, ez ma sem múlt el nyomtalanul. Több oka volt és van ennek. Az egyik a békeszerződés ésszerűtlensége. Az országot feldarabolták. Horvátországgal együtt területének 71 %-át, lakosságának 63 %-át veszítette el. A nemzeti vagyona 38 %-a maradt meg. Az új államok gazdasági érdekei és a „Vae victis!” gyakorlata érvényesült. A másik ok az új helyzet kezelése volt Magyarországon és a szomszédos államokban. Nálunk erre volt példa a Magyar Kálvária építésének alapeszméje. Az ország vezető politikai elitjének állásfoglalására a bevezetőben kitértem. A csehszlovák, jugoszláv, román kormányok Európa második legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségével, a magyarokkal, diszkriminatív intézkedéseket léptettek életbe. A létrejött új területi egységet új nemzetállami egységgé kívánták szervezni. Erőszakos nacionalizmussal átitott volt ezeknek az államoknak a hivatalos politikája. Korlátozták az anyanyelvhasználatot, az iskolák számát csökkentették, átszervezték a közigazgatási egységeket, az egy tömbben élő magyarságba telepés falvakat építettek be. A magyar neveket, ahol lehetett, átírták, elbocsátották a magyar anyanyelvű közigazgatási tisztviselőket, akik tömegesen érkeztek az anyaországba. A földreformok úgy hajtották végre, hogy a magyar földbirtokosok földjeit vették igénybe, amelyek után a kárpótlás is elmaradt, ha a tulajdonosok a magyar állampolgárságot választották. Nem csoda tehát, ha az együttműködési kísérletek sikertelenek bizonyultak. Trianon elutasításának harmadik oka az, hogy alig húsz évvel a megkötése után érvénytelenítették. 1938 és 1941 között az ország több lépésközt visszakapta elveszített területei egyharmadát, lakosságából 5 milliót. Ennek fele magyar volt. Ezek nagyszüleink megélt élményei. A második világháború után Trianon revíziója kifejezetten a Szovjetunió ellenállásán bukott meg.

Negyven évi hallgatás következett a továbbiakban erről a kényes kérdésről.⁴²

A Magyar Kálvária megépítése után két évvel elkészült a Szent István emlékkápolna, ugyancsak Szepesi Bódognak és az Országos Szepesi Szövetség sátoraljaújhelyi osztályának irányításával. A piarista tanár engedélyt kért arra, hogy a „*kettős szentév megörökítésére díszes emlékművet állítsunk fel közadakozásból, amely ábrázolná Szent István apostoli királyunkat, amint Magyarország szent koronáját Magyarország Patronájának följánlja.*”⁴³ Első királyunk koronakérese a pápától óriási jelentőségű volt. Ezzel a magyarság a kereszténység nyugati ágához, a nyugat-európai kultúrkörhöz csatlakozott. Ez a lépés attól is megmentette népünket, hogy a hunokhoz és avarokhoz hasonlóan eltűnjünk, elpusztuljunk.⁴⁴ A városi közgyűlés április 13-án megadta az engedélyt a kápolnaépítésre. Támogatta azt az elképzelést, amit Szepesi Bódog a polgármesterhez 1938. április 10-én írt leveleiben felvázolt: „*Ez az Emlékkápolna igen szép elhelyezést nyerne az Országzászló mögött elterülő fennsík végén. A közte elterülő terület képezné az Isten fenséges dómjának a hajóját, míg az építendő kápolna volna annak a dómnak a szentélye.*”⁴⁵ Május 4-én tartották a helyszíni szemlét, amikor pontosan kijelölték az emlékkápolna helyét. A város építészeti és szépészeti bizottságának tagjai kívül jelen volt Payer Ferenc apostoli protonotárius, apátplébános, Bornemisza Miklós alispán és dr. Pauliczky István vármegyei főjegyző. Az építkezés költségeit, a Kálváriához hasonlóan, gyűjtéssel,

⁴⁰ ZL. Jegyzőkönyv Sátoraljaújhely megyei város képviselőtestületének 1936. dec. 15-i rendes közgyűléséről.

⁴¹ ZL. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter titkárának levele Szepesi Bódognak, 1937. jan. 15.

⁴² *Romsics Ignác*: Nemzeti traumánk: Trianon. = Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Bp., 1996. 327-344.

⁴³ ZL. Az OSZSZ sátoraljaújhelyi osztályának levele Sátoraljaújhely képviselőtestületének, 1938. márc. 22.

⁴⁴ *Benda Kálmán—Fügedi Érik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979.

⁴⁵ ZL. Szepesi Bódog levele a polgármesternek, 1938. ápr. 10.

társadalmi segítséggel kívánták előteremteni. Kérték a főispán és a katolikus egyház hozzájárulását a gyűjtéshez.⁴⁶

Két tervrajz született. Az egyiket *Harasztos Gyula* művésztanár készítette, aki egyszerű, természetből készített emlékművet gondolt el 3,2x2,3 m-es alappal, 3,3 m-es magassággal, rajta a relieffel. A másik *Petrasovszky Emánuel* festőművész munkája, ő egy román stílusú kápolnát képzel el tetején a pannonhalmi milleniumi emlékhöz hasonlóan koronával, s a féldomborművet az épület belsejében, az oltár fölé tervezte elhelyezni. Ez utóbbi valósult meg. A relief oltárkép elkészítését Lux Elek budapesti szobrászművész vállalta el önköltségi áron.⁴⁷ A kápolna hátsó falába márványból faragott (120 x 180 cm-es) féldombormű témáját Szepesi Bódog így fogalmazta meg: „A szent koronát a boldogságos Szűznek följajánló Sz. István a szent koronáért cserébe a kis Jézuskától kelyhet és ostyát kap, mintegy jelezve, hogy hazánk és szent koronának és népe csakis az égi eledel által nyújtott segítség folytán tartható fönn újabb 1000 esztendeig, és ezt az elgondolást az egész keresztény magyarság egyformán magáévá teszi, ez egyúttal gyönyörű ábrázolása is a kettős magyar szent évrnek”. Elküldte a relief szövegét is: „Tekints, István király, szomorú hazádra. / Fordítsd szemeidet régi országodra, / Reménységünk nagyon Benned s Máriában / Mint magyar hazánknak hív király-néjában.”⁴⁸

Az építéshez szükséges terméskövet a város díjmentesen biztosította, s a terület planírozását, a kb. 120 m³-nyi kő kiszállítását május elején megkezdték, a munkavégzéssel ismét Rilyák Jánost, Kovács Józsefet és Kubasevics Lajost bízták meg. Gruber Károly főmérnök készítette el a műszaki terveket, irányította a munkálatokat, amelyeknél inségmunkásokat is foglalkoztattak. Az épület 6,3 m szélességű, 7,6 m magasságú lett, belső mérete pedig 3x3 m.⁴⁹ Május 10-e és június 15-e között a kápolna felépült, de a berendezésre és az előtér rendezésére további támogatást kellett szerezni.⁵⁰ Az oltárkövet Szepesi Bódog régi váci barátai révén szerezte, de ebbe nem sikerült Szent István-relikviát kapni. A hiányzó fedezet biztosításában nagy segítséget jelentett az 1903-ban érettségizett piarista diákok gyűjtése.⁵¹ A Kubasevics Lajos által faragott műkőoltár a Himnusz százéves évfordulóját örökölte meg, aranybetűkkel fölírva: „Isten, áldd meg a magyart”. A rossz megvilágítás miatt az oltárrelief nem érvényesült kellőképpen, ezért Lux Elek utasításai alapján színezték. A belső tér misztikus hatását a Péter Sándor által készített két színes ablak fokozta, amelyek Szent Lászlót és magyarországi Szent Erzsébetet ábrázolták.⁵²

Az emlékkápolna felszentelésére országos ünnepség keretében 1938. szeptember 11-én került sor.⁵³ Az ünnepségre Budapestről kb. 1500-an érkeztek filléres vonattal, s jöttek Nyíregyháza felől is, 5-6 ezer ember lehetett jelen az ünnepségen, amelyen az emlékkápolnát Payer Ferenc apostoli protonotárius áldotta meg, dr. Lukáts József piarista igazgató mondott ünnepi beszédet. Orbán Kálmán polgármester vállalta, hogy a város gondozásba veszi az emlékkápolnát is.

Így vált teljessé a sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária.

⁴⁶ ZLt. Szepesi Bódog levele dr. Fáy István főispánhoz 1933. ápr. 8-án; kivonatos jegyzőkönyv az újhelyi róm. kat. egyházközség tanácsának gyűléséről 1938. ápr. 17.

⁴⁷ ZLt. Lux Elek levele Szepesi Bódognak, 1938. ápr. 22.

⁴⁸ ZLt. Szepesi Bódog levele Lux Elekhez, 1938. máj. 11.

⁴⁹ ZLt. A Szent István emlékkápolna homloknézeti rajza jóváhagyása, 1938. máj. 16.

⁵⁰ ZLt. Szepesi Bódog levele a főispánhoz 1938. jún. 15-én, a polgármesterhez 1938. jún. 11-én.

⁵¹ ZLt. Az OSZSZ újhelyi osztálya elnökének levele dr. Sebők Elekhez, 1938. aug. 5.

⁵² Zemplénnérmegye, hírlap, 1938. aug. 31.: A Szent István kápolna sajtóbemutatója.

⁵³ Felsőmagyarországi Hírlap, 1938. szept. 17.

ILLÉS LÁSZLÓ:

Versek

KEZEM KÖZÖTT

csak öt évtized

béke

űrhegyek

rakéták

a FÖLD zakatolni tanul

halottaknak – fiamnak

hagyjatok pihenni

LÁTOD FIAM,

körém béklyózta

magát a sötét,

s úszott velem a csillagokig.

Én csak sorjáztam neki

a magányt.

Ősz volt.

Eltakarta arcod egy falevél.

HAZAFELÉ

1.

Integetnek a lámpák, integetnek,
s rejtőzve suhan néhány magányos fa,

megsimogatja anyám csonttá érett

kezevel kezemet,

megsimogatja anyám csonttá érett

szemével szememet,

s rejtőzve suhan néhány magányos fa –

integetnek a lámpák, integetnek.

2.

... a háztömbök közt

a szél vezet csak,

mint anyámat,

mikor vecsernyéről jön,

minden lépése

rózsafűzéként

az aszfalton marad –

ámen után

mit mondjon az ember,

keresztet vet

és

hazaballag...

CZENTHE ZOLTÁN

A tornaljai magyarság háború utáni megpróbáltatásai, Hancsovsky Béla hősi helytállása és tragédiája

... és a Sajó vize haragosan zúgott...

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNET

Első párhuzam

Robbantás

1945. augusztus 8-ra virradó éjjel óriási detonáció reszkettette meg a levegőt hajnali 2 óra táján. Mint később kiderült, lakóházunktól kb. 1 km-re, a Vasút utcán kifelé menet a jobb oldalon, a főtér közelében az elhurcolt zsidó Fazekas ügyvéd házát robbantották fel, ahol a csehszlovák csendőrség hivatala volt.

Reggel apámat, aki a magyarságot ért zaklatások áldozataként 1945 márciusa óta kb. 3 hónapot töltött a laktanyai börtönben, újra elviszik a csendőrök. Otthon nagy volt a zavar, éreztük, hogy ebből baj lesz.

1945. augusztus 8-án du. 2 óra: Ebéd nem volt, ezért lementem az udvarra barackot enni a fáról (mezítláb, cserkész nadrág, alatta fekete klottnadrág, meztelen felsőtest). Miközben tépem le a barackot, valaki megfogja a csuklóm: a szomszédban lakó *Klement József rendőr* volt, gyermekkori játszótársam apja, jóindulatú, kissé bugyuta ember, aki már az első Republika idején is rendőr volt. Tornalja magyar felszabadulása után a „fasisztának” titulált Horthy rezsim meghagyta rendőrnek Klement bácsit, aki a magyart akcentussal beszélő tót volt és köztudottan hangoztatta, hogy ő „bolsi”. Ismétlem: rendes, jóindulatú ember volt. Hozzáteszem, hogy Tornalja másik rendőre ugyancsak kommunista párttag volt az első Republikában. Szóval közelebről így nézett ki az egyesek által ma is diszkriminatívnak és szélsőségesen jobboldalinak mondott Horthy-rendszer. Visszatérve az eseményekhez: Klement bácsi, aki mögött egy fegyveres katona állt, mondta: „*Velünk kell jönni*”. Nem engedtek anyámtól elköszönni, csak kiabáltam, hogy *visznek*.

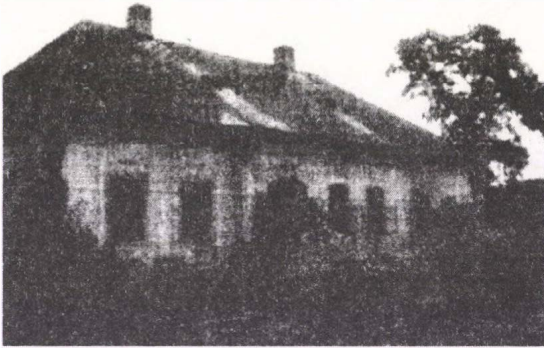
Fogság a kastélyban

1945. augusztus 8-án délután: A Hámos-féle – Tompa Mihály által az „Árverésen” című versében is megénekelt – barokk kiskastélyba vittek. [Képpét lásd a következő oldalon!] Megjegyzem, hogy az épület stílusa jelen esetben mellékes volt. A földszintes, tipikus 2x3 helyiségből álló, kb. 200 éves kúria alapterülete 20x10 m lehetett. Mintegy háromszáz embert zsúfoltak be ide, nagyjából kétszáz húsz év alatti fiatal és száz idősebbet. Apám mesélte, hogy nagyapám ebbe a kastélyba járt esténként kártyázni, mulatni, ahol annak idején egy álomszép, fehérpendelyes parasztlánya szolgálta fel az enni-, innivalót az illusztris dzsentrí társaságnak. Az én helyzetem ezzel ellentétben nem volt álomszerű.

1945. augusztus 8-án este: Nyugovóra tér a háromszáz rab a kastély öt szobájának a padlóján. Minden négyzetméterre több, mint két ember jutott. Rólam levették még a cserkész rövidnadrágot is, mondván, hogy lopott katonai. Egy szál klottnadrágban voltam az éjszakai pihenés előtt, de nem egyedül. Tekintettel arra, hogy a veszített háború egyik pozitívuma a sok elbitangolt katonaruha volt, ennek következtében a háromszáz gyerek és felnőtt ember jelentős része gatyában díszelgett, helyzetünkkel ellentétes, nevetséges érzelmeket keltve.

Én a kastély utcai traktusának az előszoba mögötti, középső helyiségébe, a nagyszobába kerültem. Csakis úgy tudtunk az avított fapadlón elhelyezkedni (lefeküdni?), hogy széttett lábakkal fekvődtünk hanyatt, úgy hogy mindenki hasán az előtte fekvő feje, azaz tarkója nyugodott. WC egy db volt a háromszáz ember részére. Amolyan hagyományos „pottyantós” rendszerű és az előszobából nyílt, azaz nem nyílt, mert nem volt ajtaja. A hűvös augusztusi éjszakán, a vastag ódon

kőfalak között a gatyára vetköztetett, esetleg meztelen felsőtestű, padlón fekvő rabok megbolydult belső vízházartással többszörös sorban várakoztak a koromsötét előszobában, reménykedve, hogy időben jutnak be a megkönnyebbülés házába (bibliai kifejezés). Hozzáteszem, hogy a padlón fekvő testek között nem közlekedési sávokon, hanem a hónaljak (stb.) közötti szabad területet kihasználva kellett araszolni az előszoba, illetve a megváltó végcél helye felé.

1945. augusztus 8, 9, 10-e. Időközben az a szóbeszéd terjedt el, hogy besúgás

alapján már gyanítják, hogy fiatalok követték el a merényletet.

1945. augusztus 9. délután: Először kaptunk enni (inni). Íztelen, sótlan, közönséges tészalé volt, némi uszadékkal. De akkor mégiscsak ez volt az étel.

1945. augusztus 10. délelőtt: Sorakozó: megfélemlítő szónoklat a kastélyudvaron, tolmáccsal. Némely felnőtt seggnyaló válasszal reagál és biztosítja töretlen és korlátlan szeretetét „édesapánk, a Republika” iránt. „Partizánhős” – mert akkortájt minden, a hegyekből hozzánk lekeveredett ilyen olyan embert így kellett tisztelnünk – parancsnokunk közli, hogy a kaszánya-börtönből húsz felnőttet elvittek Zólyomba, és ha három napon belül nem derül ki, hogy ki volt a tettes, ezekből naponta egy-egy embert kivégeznek. Csak később tudtam meg, hogy apám is közöttük volt.

1945. augusztus 10. délután: A felnőtteket hazaengedik. Heuréka, ezután minden fiatal (gyermek) közel egy m² padló-hálófelület fölött rendelkezik. Keleti kényelem!

1945. augusztus 10. délután: Az örök figyelmét kijátszva, vagy inkább azok elnézése mellett az utcáról az ablakainkhoz rohanó hozzátartozók élelmet adnak be az ablakrácsok között. Az én csomagomból egy sült csirkére, egy liter tejre és egy 2 kg-os kenyérré emlékszem. A többire már nem. Arra azonban a teljes emlékezettől függetlenül igen, hogy az 5 kg körüli élelmet hiánytalanul azonnal elköltöttem. Ekkor állapítottam meg – szétnézve az imént még éhező társaságon –, hogy a jóllakott ember = vidám ember és képes minden rosszról megfeledkezni. Talán ezért adnak akasztás előtt a delikvenseknek enni, nem pedig azért, hogy a kötelet nagyobb teher húzza.

1945. augusztus 10. délután-este: Mivel állandó volt az előszoba, illetve az ebből nyíló mellék-helyiség irányában a jövés-menés, nem tűnt fel, hogy *Hancsovsky Béla jó ideje nincs közöttünk*. Estefelé már sejtettem a helyzetet: hát ezért következett be a felnőttek hazaengedése és az ennyivaló beengedése.

1945. augusztus 11-től 1945. augusztus 24-ig: Mi is történt velünk az elkövetkező napokon, a kiskastélyban és másutt, amire mai napig vissza tudok emlékezni? Továbbra is a földön és majdnem meztelen aludtunk, de egy pokrócot már mindenkinek be lehetett adni. Éjjelente nyílt az ajtó és beröpült egy vízzel telt rocska (vödör), és fel kellett mosni a padlót... ennyire pedáns és tisztaságszeretők voltak „partizánjaink”. Néhány társunkat, így Hancsovsky Béla öccsét, mint gyanúsítottat, azon kívül 5-6 fiút fegyverrejtegetésért elvittek. Megjegyzem, hogy a mi házunkban is hátrahagytak a ruszki 3 géppisztolyt és kb. 1/2 mázsa töltényt. Mi beszolgáltattuk, sokan nem. A gyerekeknek ez jó hecc volt, és vadásztak is vele. Utóbbiért volt publikus, spicli pedig mindig akad. Hajnalok idején „csuklózás”, békaügetés a kastélyudvar díszgruppja körül a végkimerülésig. Aki kidőlt, az kapott büntetésül még egy kört. Torna után irány a nádas, térdig a mocsárba: sorakozó, megmártózás, vigyázzállás. A többi a szúnyogok dolga volt. Idegenlégiós ötlet P. Howardnak...

A felrobbantott csendőrlaktanya romos falait előbb-utóbb vérző pusztá kézzel kellett szét-szedni. A II. világháború után „szerb testvéreink” egy bácskai magyar emlékmű elbontása során ugyanezt a módszert tökéletesítve, teljes elvézésig alkalmazták. Orosz testvéreink a „felszabadítás” közben a katonai laktanya épületének padlását használták WC céljára. Sokan voltak a felszabadítók, nem nyomtalanul távoztak. Ezt a kitűnő növényi tápanyagtömeget kellett nekünk tenyérrel felseperni és összehordani. A sűrű, ködszerű porfelhő (?) nyersanyagát mi vulgár kémikusként egyszerűen csak

FOSPOR-ként becéztük. Amit mi végtermékként a szánkóból kiköptünk, az az eredeti anyag reinkarnációjának fogalomkörébe tartozik.

Jómagam, bár végül is megúsztam a személyre szóló vállatást, az előjátékba mégis belekóstoltam. Egyik este nevem szóltott az egyik őr, és kihívott az előtérbe. Tudtam, mi következik, mert nem én voltam az első. Itt közbe kell iktatnom egy technikai magyarázatot: a kaskastélyt úgy lehetett fűteni, hogy a középfőfal és a két belső keresztfal találkozásánál lesarkítással egy-egy alul kandallóvá kiszélesített nagykeresztmetszetű kémény volt, és ezt a két fűtési kürtöt az előszobából lehetett fűteni. Hát engem ebbe az évszázados összurokkal vastagon kibélelt büdös kürtöbe állítottak be, rám hajtva a tüzelőteret lezáró ajtórácsot. Véletlenül és ráadásul kint esett az eső és nagy huzatja volt a kürtőnek. Rövid két perc után azt hittem, hogy elájulok a szurokbűztől, a huzattól pedig majd megvett az Isten hidege. Mégis kibírtam reggelig, amikor is kiengedtek. Magam is meglepődtem, de el sem vittek vállalni és még egy pofont sem kaptam. Csoda történt...

Egyik nap 20 főt, köztük jómagamat a laktanyába vittek istállót és lovakat pucolni. Egy személyt pedig a szakács kért ki konyhamunkára. Ez pont én lettem. Egész nap zöldséget és krumplit pucoltam, mosogattam és ettem, mert adtak. Szóval úri dolgom volt. Közben rabtársaim, irigylve kivételezett helyzetemet, jó viccet eszeltek ki, ami kis híján a végemet jelentette. Ötletükhöz felkérték a nagy behemót tót őrmester istállóparancsnokot, aki eljött értem, magával vitt, mondván: egy lovat nekem is meg kell pucolni. Bevallom, vidéki létemre mindig féltem a lovaktól, ez meg ráadásul egy fedezőcsődör volt. Amikor a sarokba csak közelítettem hozzá, akkorát rúgott hátra, hogy szinte sistergett a levegő. Miközben ott álltam, ezt még néhányszor megismételte, jelezvén, hogy ő nem egy barátkozó típus. Az őrmester közben üvöltözött, hogy azonnal hajtssam végre a parancsot. Egy hátrarúgás utáni szünetet kihasználva a táncoló ló oldalához ugrottam. Igen ám, de a szomszédos állásban egy lóhölgy volt előkészítés alatt, akinek feltehetően jobban tetszettem, mint kijelölt brutális jövődöbelije, és engem tüntetett ki egyre vadabb harapdálásával. Nem volt mit tennem, kiugrottam szorult helyzetemből. Újabb üvöltés után a behemót parancsolóm velem szemben állva, két kézzel a hónom alá nyúlva megfogott és egy lendítéssel rükkvercben repültem a csődör hátára. Úgy látszik, a katonát ismerte a ló, mert nem rúgta agyon, pedig megtehetette volna. A ló elkezdett táncolni alattam és a farát felvetni. Én egyből híján kétes tisztaságú farka tövébe kapaszkodtam, hogy lábai alá ne zuhanjak és azt markoltam kétségbeesetten. Ez ott és akkor nem volt ilyen vicces, sőt... Miközben a „lóúr” táncolása egyre vadabb lett, a szomszédos „lóhölgy” kezdte újra kimutatni irányomban táplált aberrált szerelmét, és a lábamat harapdálta... Helyzetem egyre kritikusabbá vált, közel voltam az ájuláshoz. Elkezdtem segítségért kiabálni. Halász Jánoska, egyik rabtársam, egy jó magas, 100 kiló körüli parasztfiú látva kétségbeejtő helyzetemet, odaugrott, és az utolsó pillanatban lerántott és elhúzott a lótól. Ha ezt nem teszi, talán ma nem élek. Jó kis baráti katonavicc volt.

További ötletes puhítás: az egyik „partizán” őrzőnk reggel megszólítja társunkat, hogy nem mosdott. Meg kellett fognia a gémeskút ostorát, és a hős honvédő ilyen helyzetben leereszti a kútba, és jó mélyen belenyomja a jéghideg kútvizbe. Szerencsétlen társunk görcsösen markolja a rudat, és egyre mélyebbre kerül a vízbe. Egyikünk látva az életveszélyes helyzetet, ellöki a katonát és előbb a vízből, majd a kútból kihúzza a teljesen meggémberedett gyereket, akinek két bűne volt, hogy magyar volt és hogy ott volt.

Eszembe jut még egy ott lezajlott szomorú kimenetelű *kártyaparti* története. Az előzőekben már említettem, hogy időközben egy db. takarót beadhattak számunkra a hozzátartozók. Az én takarómba – egy folttal álcázva – Anyám 3.000 pengőt (kb. egy hízott disznó ára) bejuttatott, gondolván: szükségem lehet rá nem várt esemény bekövetkeztekor. A pénzbejuttatás önmagában nem lett volna baj. A baj abból keletkezett, hogy valakinek egy pakli magyar kártyát juttattak be. Gyorsan össze is jött a „Fájer”-parti és mivel zsebemben „viszketett” a 3.000 pengő, én is beültem a négyesbe. A feszült légkörben a gátlások lazultak, a tétek emelkedtek. Kb. 15 perc elteltével megszabadultam a 3.000 pengőmtől. Kiszálltam a partiból és Csala Jancsi, volt elemi iskolai osztály- és ottani rabtársam készült helyembe beülni. Még le sem ült, amikor kivágódott az ajtó és „partizán”-parancsnokunk egy „partizán”-baka kíséretében berobbant a helyiségbe. A parancsnok azonnal észrevette a kártyázás tényét és hatalmas „ál”-dühbe gurult. „Cso je to?” („Mi ez itt?”) „Kurvárem?” Előbb kiküldte a teremből a bakát, jelzésértékűen tudtunkra adva, hogy ő nemcsak partizán, hanem valószínű „hős” is, azaz egyedül sem fél tőlünk. Majd egy hatalmas ugrással, kezében a nála lévő husángot felemelve a kártyások közé ugrott, és hát a legszembetűnőbb, a még le sem ült, álló Csala

Jancsinak esett és ütötte-verte, csak úgy ropogtak csontjai. Csala Jancsi tagbaszakadt, 17 éves bi-valyerős béres ivadék gyerek volt, de az ütlegetés olyan fájdalommal járt, hogy majdnem sírt, és egyre csak azt motyogta, hogy „*Já nye kártyu... Já nye kártyu*”, azaz fele magyar-fele tót: hogy ő (még) nem is kártyázott. Én meg közvetlen mellette csak sunnyadtam, mert én bizony „*kártyu*”... Háromezer pengőért – egy hízó áráért – megúsztam a verést. Böven megérite...

Hogy befejezzem a még kb. kétszáz főnyi egybezárt történetét, megjegyzem, hogy velünk ekkor már nem „stratégiailag” foglalkoztak, de az előzőekben leírt kis „huncutkodásokban” a szenvedő fél mégiscsak mi voltunk. A befejezés és ezzel a vég közeledett...

1945. augusztus 23. Néhányunkat behívtak az őrszobába és meglepetésünkre, és minden magyarázat nélkül közölték velünk, hogy hazamehetünk. Nem kellett összecsomagolnom, mert nem volt mit. Ruhám sem volt, nemhogy csomagom. Nem mondom, hogy nehéz szárral viseltük el az elválást, noha a „huncutkodások” ellenére volt úgy, hogy öszzemelegedtünk. Ennek egyik alapja az volt, hogy „partizánjaink” sokszor büszkéek voltak ránk, merthogy az ő kis saját csapatuk, azaz mi – volt kiképzett levették – hogy tudott sorakozni, vigyázzba, pihenjbe állni, hátraarcot csinálni, díszlépést vágni, no meg pattogós nótákra (pl.: vigyázz cselák... stb., de ők ezt nem értették) menetelni pl. a FOSZFOR(?) takarítás stb. helyszínére. Úgy gondolhatták, ilyen klassz csapata nincs senkinek a Magas Tátráig és vissza. Hazamentem...

Kiutasítás Tornaljáról

Hazaérkezésem után kb. egy órával beállított apám. Kezében egy 12 órás kiutasítási végzéssel. Másnap délig el kell hagynunk az országot Bánrévénél. Nagyvonalúan két parasztkocsit, azt is *ingyen*, bocsát rendelkezésünkre az Európa-szerte elismert – és a magyar számára még ma is példaként citált – demokráciájára oly büszke Republika. Ugyebár senki sem gondolhatja, hogy a rendelkezésre álló éjszakán kényelmesen, vagy jó hangulatban cihelődtünk össze. Déltájban indulunk útnak. Erről a pillanatról nem tudok humorizálni, ezért nem részletezem.

Családi hagyományaink szerint ismert „honfoglaló” gömöri történelmi családknál is régebiként – ami természetesen semmire nem jogosított fel minket – a török idők elejéig a Balog-völgyén, a sajátnak mondható Centeháza településen élt a család. Nevünk 1551-ben már *Tornalján* tűnik fel. Visszaemlékezések szerint a nagyhírű Tornallyayak vették szárnyaik alá az ide menekülő családunkat. Egy jobbágyportát adtak számunkra, majd armálisra felterjesztve újra nemesi jogállásba kerültünk. 1596-ban építettük fel előkertes kúriánkat (a dúfartos kapuív zárókövén volt ez az évszám), amelyet éppen 300 évesen le kellett bontani, ugyanis hapukaköböl épült, és a boltozatra is felszívódott már a talajvíz. 1896-ban zádorfalusi és lenkei Lenkey György építész (felesége apám nővére) építette fel (az Isten ennek ellenére nyugosztalja) a még ma is álló piros téglát. Ismeretem szerint több, mint ezer éven át mindössze két portán élt a család Gömörben... Én erre büszke vagyok. Egy diófa fénykorához 50 év kell, de mi ez a mi ősgömöriségünkhöz képest. Ezt a teljesítményt sem Trianon, sem Jalta visszamenőlegesen már nem kibővítheti. Bocsánatos bűnként megszoktuk Tornalját... Most ott kellett hagyni Tornalját...

1945. augusztus 24. Töredelmes szívvel, utólagosan bevallom, hogy *kiutasításunk* alkalmából becsaptam (!) a két (kettő) ingyenes igáskocsiról is gondoskodó „szeretett” Republikát. Volt ugyanis egy kis lapos kézikocsink, amire felraktuk hajdan szenvedélyesen galambászó apám tekintélyes nagyságú galambdúcát és belepréseltük a vagy 60 saját nevelésű tyúkállományunkat. De meg is vert az Isten a turpisságért! Ezt a pótrakományt a második szekér saroglyájában ülve és kezemmel a kis szekér rúdját fogva illegálisan húztam a határ felé. Nagyon szomorú voltam. Nem is mi vonultunk dél felé, hanem Tornalja került egyre távolabb északra. Kábultan révedeztem az úttól jobbra-balra elterülő szántóföldekre és néztem az azon lejelésző tyúkokat. Hoppá...! Hogy kerültek a tyúkok a legközelebbi falutól kb. 2 km-re a mezőre? Úgy, hogy a galambdúc kallantyúja a rázkódás következtében kilazult, az ajtó kinyílt, a tyúkok pedig szabadok lettek, mint a madár... mert a tyúk is madár... Egy órába tellett, mire összefogdostam őket. Ezt jeleztem előzőleg, hogy Isten nem ver bottal... A *határ* is egyre közeledett felénk, majd ott voltunk. Néhány, minket megelőzőt kiutasított család motyóstul letanyázott már az út mentén a szántóföldre. Mondták, hogy mi is maradjunk ott, mert holnap *jönnek az amerikaiak*, és így a látvány hatásosabb lesz, és talán már holnap megyünk vissza. Lehet, hogy az amerikaiakat hanyagságból elfelejtették értesíteni, mert azóta sem láttak amerikaiakat Bánrévén...

Mi eltökélten mentünk tovább „ideiglenes végcélunk” és mentsvárunk, mint a helyszínen kiderült, belvízzel kevert trágyalétengerből biztatóan kiemelkedő, elhagyott, egyébként megtiszteltetésnek is vehető „gróff” marhaistálló felé. Másnap „úton álló” sorstársaink természetesen lakótársaink lettek.

Apám Bánrévén két „állást” kapott, két marhaállást az istállóban. Kb. 30 Tornaljáról kiutasított és több száz „helybeli” családdal voltunk összezárva. Az utóbbiak alatt *patkánycsaládokat* kell érteni. Magunkkal hozott dakszli-foxi keverék Tomi kutyánk fényes korszaka jött el. A család keresője lett. Született patkányos eb lévén, reggeltől estig és estétől reggelig kereste, sőt kergette a patkányokat. Ha kellett leereszkedett hozzájuk és úton, jászol alatt, ágy alatt loholt utánuk, de ha akadályba ütközött, akkor az ágy tetején... és főként éjjel. Nagyon kedves kutya volt. Sajnos nem sokáig szolgált már ezután minket, mert miután mint résztulajdonos, Miskolcra, hatlakásos házunk egyik lakásába költözhattünk, ott az egyik lakótárshölgy, aki mint amolyan „nehéz altesti munkás” főként éjszakai műszakban dolgozott, elterette láb alól. Tomi kutya ugyanis dühödten ugatta az ő éjjeli látogatóit, akik pedig számára a mindennapi betevőt biztosították.

Az elkövetkezendő évekre létünk gazdasági helyzetét valójában Iván László, egy tornaljai nagy-gazda-család fiatal tagja irgalmas szamaritánusként alapozta meg. Napokon keresztül – a nem szűnő kiutasított áradathoz lopva csatlakozva – egy-egy szekér újabb rakományt hozott ki számunkra, amit viszont éjjelente a kerítést elbontva a kedves Klement bácsi (tót és bolsi) „lopkodott ki” az ezek szerint nem tökéletesen lepecsételt lakásunkból. Ilyen az élet. Iván Laci a fuvarokért egy fillért sem kért, de mint később kiderült, nemcsak értünk, hanem nővérem két szép szeméért is tette. Később igényt tartott a nővérem kezére is. Így kezdődött későbbi sógorságunk.

Az események peretek tovább, de ezek már csak egyéni sorsok, a háború utáni magyar fel-fordulás sivatagtengerébe futó, ott felszívódó és eltűnő vizerek voltak. Előzőek szerint mi *Miskolcon* szívódtunk fel a mindennapi magyar köztudatba, mások másutt, főként a Bánrévei kritikus pont körzetében. Így lett *Putnokból* akkor *Kis-Tornalja*, de ezt már a putnokiak ismerik jobban, ezért az „első párhuzam” vonulatát nem is folytatom tovább...

Második párhuzam

Az előzőekben említettem, hogy 1945. augusztus 10-e délutánjától Hancsovsky Béla lett a robbantásos ügy főszereplője.

Ki is volt Hancsovsky Béla?

Apja: Hancsovsky Gyula jolsvai származású vezető banktisztviselő Tornalján. Anyja: Dezső Melánia (1886-1966) Tornalján született, négy testvére volt. Szintén banktisztviselőként dolgozott. Késői házasság volt. A szülők saját pénzükből és id. Hancsovsky Béla sajkókirályi tanító (H. Gy. testvére) jelentős támogatásával és bankkölcsönrel az Alfvég-Felvég határán felépítik Tornalja akkor egyetlen kétemeletes, lapos tetős, modern bérházát, a földszintjén saját kerékpár stb. mechanikai szaküzlettel.

Hancsovsky Béla 1926. február 26-án (28-án?) született Tornalján, az első Csehszlovák Republikában. Iskolái 1932-től: Tornaljai Református Elemi Iskola, Sajógómőri Algimnázium. Gimnáziumok: Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Miskolc (1944-ig), Ózd (VIII. o. 1947-ben érettségi nélkül). Mindkét Hancsovsky-fiú (a két „Csozi”) elemi iskolai társam volt, Pistu osztálytársam is. Béla inkább magas, arányos, kitűnő sportos felépítésű, jó szellemi képességű, lányosfiúsan széparcú, mindig bronzbarnára lenapozott bőrű, világos gesztenyebarna hajjú, szelíd tekintetű, de lobogó szellemű, a vakmerőségig bátor, tiszta jellemű fiú volt. Nem volt különc, de nem is oldódott fel a falusi gyerekek tömegében. Azt hiszem – főként apjuk korai halála miatt – a Hancsovsky-fiúkra nem volt jellemző a szülői szigortól való rettegés.

Béla nálam három évvel hamarabb lépett a gimnáziumi tanulmányaik végett vándorbotot vevők rögös újára. Mindketten Tornalja meghatározóan megkülönböztető ALVÉG ősi részében éltünk, bár Béláék már a FELVÉG-hez gyanúsán közeli részhez. Az alvég a régi paraszt negyed volt. Mi mindketten nemparasztok voltunk. Annak ellenére, hogy családom, azaz mi már négy évszázada itt, Tornalja ősi, 100%-os parasztközegébe beágyazva éltünk, Béláék viszont újbevándorolt értelmiségiek voltak, volt közöttünk egy bizonyos „úri gyerek” szimpátia. Talán az előzőek következménye volt, hogy kapcsolatunk az eltérő helyeken abszolválit gimnáziumi éveink alatt nem szakadt meg. Szünidőkben a vasárnapi istentiszteleteken mindketten részt vettünk. Bevallom, hogy mi, fiúk elsősorban azért voltunk szorgalmas templomjárók, mert kijelölt karzati helyünkkel szemben, a lányok padjában ülő „Tornalja szépe” Mispál Ica szeme sugarának mindegyikünk kizárólagos célpontjaként képzelte magát. Az istentiszteletek után rendszeresen Béla vendége voltam egy kis Vasút-utcai cukrászdában, tíz mignon erejéig. Ez alkalomból mindig megbeszéltük korosztályunk és a világ aktuális problémáit. Elnézést a nem rövid kitérőért, de e nélkül nem lenne érthető kettőnk mindig is „vasárnapi” jellegű kapcsolata.

A párhuzamos történet első része elé is tehettem volna a következő bekezdést:

1945. augusztus 5. Véletlenül találkoztam Bélával, ő az alvégi Farkas-Telki udvarból jött ki, én lentebbről. Általánosságban arról beszélt nekem, hogy tűrhetetlen, hogy mit csinálnak velünk a frissen visszajött csehek: rendszeresen megzavarják tánciskolánkat, ellenszolgáltatás nélkül visznek el értékeket a magyaroktól, és ha az utcán magyarul beszélt valaki, előfordult, hogy keresztet nyírtak a hajába. Ettől függetlenül említette, hogy másnap menjek el hozzájuk valamit megbeszélni. Nem mentem el. Béla vakmerő volt, én nem...

1945. augusztus 7-8. [Hancsovszky István közlése:] Bélával 7-én este felmentek a bérházuk emeletén – ahogy az akkor divat volt, feltehetően grátisz – lakó Cservenyák Rudolf „partizánhoz” beszélgetni (szmúzolni). Együtt voltak éjfél utánig. Pistu előbb álmosodott el, és kb. éjfél után 1 órakor lement a földszinti lakásukba, lefeküdt és elaludt. Nem sokkal később, feltehetően neszre vagy világosságra félig felébredt. Az asztalnál ült Béla, és emlékezete szerint mintha valami égő zsinórt tartott volna a hamutartó fölött. Pistu ezt követően gyakorlatilag folyamatosan aludt tovább. Rövid idővel később – álmában – hallotta a robbanás zaját, de ez az udvari szobában nem volt erős és gyakorlatilag fel sem ébredt. Percekkel később azonban felébredt, és azt látta, hogy Béla a szobában van, és említi a detonációt. Rögtön felkeresik Cservenkát, együtt felmennek a lapos tetőre és ott találgatják, hogy hol történhetett robbanás. Cservenka a bíróságon tanúskodott is, hogy szerinte Hancsovszky Béla nem lehetett a tettes, mert ez időben nem volt lehetséges, elválásuk és újratálalkozásuk között mindössze 10 perc telhetett el.

1945. augusztus 8. délután. Bélát és Pistut beviszik a kiskastély-fogdába.

1945. augusztus 8. este. A párhuzamos történet első részében vázoltam nyomorult elszárlásolásunkat a Hámos-féle kiskastélyban, ahol is csak úgy tudtunk nyugovóra (?) térni, hogy mindenkinek hanyatt kellett feküdnie, és mindenkinek a mögötte lévő hasa volt a párnája. Az én fejem történetesen Béla hasát „terhelte”, míg az ő feje a helyiség észak felé eső válaszfalával érintkezett.

1945. augusztus 9. Elterjed a fogdában, hogy a robbanás környékén valaki a sötétben három futó alakot látott, és fiatal hangot hallott, hogy: „Várjatok!”. Az sohasem derült ki, hogy a három fiatal a robbanás helyéről szaladt-e el, vagy azt megnézni szaladtak oda.

1945. augusztus 8, 9 és 10.: Nem gyanúsítottam Bélát a robbantás elkövetésével, de emlékezve az 5-i találkozásunkra és ismerve Béla hallatlan vakmerőségét, nem tartottam kizártnak. Egy kicsit fürkészően vizsgáltam Béla tekintetét. Emlékszem, magába néző volt, sem dühös, sem közömbös. Szótlan volt.

Vallatás, tárgyalás, ítélet. Szökés a börtönből

1945. augusztus 10. de.: A kiskastély „partizán” parancsnoka közli, hogy 20 tornaljai embert elvittek a laktanyabörtönből Zólyomba és naponta egyet agyonlőnek, ha nem lesz meg a tettes. Az ezután történtek ezzel a bejelentéssel hozhatók kapcsolatba. Feltételezhető, hogy Béla később feltűnésmentesen kiment a „szobánkból” és azonnal jelentkezett a parancsnoknál. Két változat lehetséges: Nem akarja, hogy tűszokat lőjenek agyon miatta, vagy elhatározza, hogy magára vállalva a merénylet elkövetését, megmenti a tűszok életét. Ismerve Béla személyiségét, mindkét változat lehetséges.

1945. augusztus 10. du., este: Bélát önkéntes jelentkezése után a laktanya börtöncellájába vitték. Folyamatos kínzásokkal: verés, köröm alá szurkálás, tenyéregetés próbáltak belőle mindent kiszedni. Eredménytelenül. Béla született hős volt, akit semmivel sem lehetett megtörni, annak ellenére, hogy egyesek szerint a szenvedések hatására egy ízben öngyilkosságot próbált elkövetni. A börtöncella vasajtaján később a következő karcot felírást találták: *„Emlékezz!! Van valami, ami fontosabb, mint az élet, ez pedig a becsület.”*

Ötvenhat év távlatából tisztelegjünk Béla előtt!

Ismereteink szerint Bélának nem voltak társai, társtettséggel később nem is vádoltak senkit sem.

Bélát börtönfogsága közben kényszerítették, hogy mutassa meg, hol tárolta a robbanóanyagot. Házukhoz vezetete két fegyveres őr, és ott Béla egy tetőzúgából előszedte a további „TRI 2” robbanóanyag-készletet, amit a szuhafői erdőségekben, egy rejtett bunkerban találtak. (Ennek létezése – mint azt évtizedekkel később megtudtam – a szuhafői papnak, tanítónak és bírónak az oroszok általi ártatlan kivégzését vonta maga után azon indoklással, hogy nem jelentették). Béla azonban nemcsak robbanóanyagot vett elő, hanem előrántott egy géppisztolyt is és „Hore ruky!” (Fel a kezekkel!) szavak kíséretében az örökre fogta, és a feltartott kezű, megszegényített öröket a városon át, nyilvánosan visszakisérte a saját börtönéig. Elképzelhető, hogy mit kapott ezért. Béla nemcsak hős volt, hanem „vagány” is. A tornaljai vállatások után Bélát, továbbá Pistut – aki átmenetileg 2. számú gyanúsított volt – és néhány fegyverrejtegetésen rajtakapott fiataalt a rimaszombati fegyházba vitték, majd bírósági tárgyalásra került sor.

1945. szeptember 20., bírósági tárgyalás: Béla, noha jól beszélt szlovákul – hasonlóan németül és franciául is – nem hajlandó a szlovák nyelvű tárgyalást elfogadni. A tárgyalás magyar nyelven folytatódik. Béla nem védekezik, hanem keményen vádol. Ezt arroganciának minősítik. *Halálra ítélik. Kér-e kegyelmet? ...Kitől? ... Maguktól nem! Közledik a kivégzés napja.*

1945. szeptember 24.: Egy köztörvényes rabtársuk elmondja, hogyan szökött meg egy ízben a börtönből. Ezen rabtárs útmutatása alapján előbb konzervdobozból készült eszköz segítségével kiemelik az ablak hullámos drót rácsát. Ebből egy szál erős drót ellapításával csavarhúzó eszközt csináltak, és ezzel felkészülve vártak az estére. Úgy beszéltek meg, hogy Béla indítja a szökést, és ha a feltételeket megteremtette, megy utána a többi fiatal tornaljai rabtárs. Este a szabaddá tett kisablakon kinyúlva, kívülről az ajtópánt csavarjait leszerelik. Fizikailag szabad az út. Rövidzárlatot csinálnak a villannyal. Jön fel a börtönőr (részegen) megkeresni a zárlat okát. Amint cellájuk előtt megy el, Béla kiugrik, és az őrt ártalmatlanná teszi. (Akkor azt hitte, hogy az meg is halt.) Elveszi az őr fegyverét, ezzel megy és lefegyverzi a többi őrt, és társaira vár. Sajnos azok nem mernek utánamenni, mert lövés is eldőrdült az akció közben. Béla felmászik a bejáratnál lévő portásfülkére, onnan a börtönt körülvevő fal tetejére, és kb. 6 m magasból leugrik. Térdre esik, megsérül, elájul. Kb. ½ órát fekszik ájultan. Felébred és menekül, miközben az örök „félelmet nem ismerve” dekkolnak. Béla némi időt nyerve Bánréve irányába vonszolja magát, mert tudja, hogy anyja ott van. Éjjel esik az eső, nappalra befekszik a friss szántás barázdájába, befedi magát földdel, hogy az őt kutyával keresők – akiket lát is – ne találják meg. Szerencsére a szagot az eső elmosta.

1945. szeptember 25.: Este sötétben érkezik meg Béla Bánréve az istállónkba. Magas láza van, térdsebe elfertőződött. Szik, iszik keveset, és közben elmeséli szökését. Figyelmeztetem, hogy egyrészt orvosra van szüksége, másrészt az istállóban nem maradhat, ugyanis kb. 100 m-re vagyunk a határtól és a csehek visszavihetik. Elvisszük a gróf Serényi-féle kastélyba, ahol szintén tornaljai menekültek voltak elszállásolva és ha jól emlékszem, vitéz Harmaczyék fogadták be, ahol is közben az áthívott orvos kezelésbe vette. Néhány óra múlva kb. 10 páncélaúttal körbevették az istállót a csehek. Megjegyzem, hogy a vesztes Magyarországon határőröket, illetve katonákat ezekben az időkben legfeljebb hadifogolyként lehetett találni. Szerencsére a csehek üres kézzel távoztak. Bélák, úgy emlékszem, az előbb leírt bánréve-i esetet követő másnap Putnokra menekültek.

Magyarországon

Én Bélát többet nem láttam, vele nem beszéltem, ezért inkább esemény- és kronológiaszerűen sorolom fel a rendelkezésemre álló információk alapján a történeteket, egészen a valószínűsíthető OMEGÁ-ig.

1945. december: Egy Mérei József nevű volt tornaljai izraelita úr – aki pedig maga is szenvedhetett a II. világháború idején –, hogy a csehek és ruszkiak előtt érdemeket szerezzen elfogatja Bélát. Előbb Ózdra, majd a megyei törvényszékre, Miskolcra hurcolják. Mi akkor már Miskolcon laktunk, és Béla anyja ott felkeresett minket, és sírva mesélte, hogy mi történt, és miért van Miskolcon. Csodálatos véletlen folytán gimnáziumi osztálytársam, új barátom apja, dr. Rázsó Gyula magas beosztású bíró volt, akit elmentem, és elmeséltem az esetet. Okos és jó ember lévén végül is a következő megoldást választotta: pár hétig – hogy Bélát ne tudják kiadni a cseheknek – börtönben tartotta, majd hivatalosan visszautalta Ózdra, merthogy előbb a Járásbírószágon kell lefolytatni a tárgyalását, de úgy intézték a visszautaztatását, hogy Béla a börtönőri őrizetet kijátszva (?) megfelelő helyen kiugrott a vonatból.

1946. január 8.: Ugyanakkor Béla kapott egy hivatalos írást, hogy a miskolci törvényszéki fogházból elbocsátották. Dr. Rázsó és Béla egyaránt le voltak fedezve ezzel.

1946. szeptember hó: Béla az ózdi gyárban dolgozik, és emellett ugyanott elkezdte az utolsó, a 8. gimnáziumi tanévet.¹

1947. május 14.: Újból letartóztatják Bélát Ózdon, és a városháza pincéjébe zárják, hogy onnan kiadják a cseheknek.

1947. május 15. délután: Öccse, Pistu krémesbélest visz be a börtönbe, benne álkulcsot elrejtve. Béla ennek segítségével újra megszökött.

1947. május 15-16. éjjel: Ózdról Várkonyon és Sajónémetin át, az egri kisvasút mellett szökve hajnalban már Putnokon van, és az ugyancsak tornaljai menekült Kiss építészéknél, a Polónyi-ház istállójának padlásán bújik meg, és két hétig ott tartózkodik.

¹ Dr. Csuha Varjú Imre, a Comenius Tanítóképző Főiskola ny. tanszékvezető tanára Sárospatakon 2000. október 5-én így emlékezett vissza ózdi találkozásukra: „1946 őszén az ózdi Paraszt Dolgozók Gimnáziumának a tanulója voltam. Ez idő tájt dr. Peja Győző volt az intézmény igazgatója, aki különben szívén viselte az ifjúság sorsát. A paraszt kollégium ügyeit ő képviselte az állami, illetve az oktatási fórumokon. A kollégium anyagi gondjait az élelmezéstől az épület lakhatásának kialakításáig a kollégium választott vezetősége intézte. Igazgató úr csak akkor avatkozott be, ha valamilyen politikai vagy társadalmi nehézséget kellett áthidalni, s ebben segítő társa volt Kruppa Erzsébet tanárnő is. Az időpontra pontosan nem emlékszem, csak arra, hogy az igazgató úr szökött: 'Több felvidéki fiút el kell helyezni a kollégiumban, s ezeknek helyet kell biztosítani, szállásukról, kosztjukról gondoskodni kell.' Ők állami segítyt kapnak. Ekkor már a Weiner-féle fetelep raktáráruháitól szűknek bizonyultak, a tanulók fele emeletes ágyra került. Közben a paraszt kollégium jellege átalakult, a rendes nappali tagozatos tanulók száma több lett, mint a dolgozóké. Hancsovszky Béla is a Felvidékről jött. Élettörténete nagyon rendhagyó. Már a kollégiumba jelentkezése első pillanatában a szokványostól eltérő hangnemet ütött meg. Megfontoltság jellemezte. Könnyen teremtett kapcsolatot, de ugyanakkor nagyon megvágott, hogy kivel lehet bizalmas viszonyban. Elmondta, hogy az a vád elene, hogy Csehszlovákiában ő robbantotta fel a tornaljai csendőrlaktanyát, de ez a vád hamis. A csendőrség a robbantás után bűnbakot keresett. A legkézenfekvőbb formát választották: összegyűjtötték a település férfitagjait, és egyenként, illetve csoportosan vallatták. Személyeket akartak rábírní, hogy a robbantás tényét vállalják. Béla emlékezett rá, hogy az időseket és fiatalokat különös kegyetlenséggel ütlegettek. Elmondása szerint nem bírta már látni, hallani a kegyetlenség tényét, és sok eredőből fakadóan magára vállalta a robbantás elkövetését. Bélát letartóztatták, elvitték. Szörnyű ítéletet mondtak a fejére. Halál. A börtönből megszökött, s átjött Ózdra, Magyarországra. Ózdon a gyárban munkát vállalt, s a gimnáziumban folytatta tanulmányait. Dél előtt a gimnáziumi tanulmányainak tett eleget, délután és este pedig az üzemi munkában állt helyt, ami részben szellemi, részben fizikai jellegű volt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a gyári munkásokról nagyon kedvezően nyilatkozott: megértő, rendes embereknek tartotta munkatársait. Emlékeim szerint a gimnáziumi tanulmányairól mindössze egyszer annyit nyilatkozott, hogy nagyon sajnálja, a német dolgozatába becsúsztott egy-két apróbb hiba. Tanára, Marcis Vilmos szerint a legjobb volt az osztályban. Talán ezért bántotta a nem teljesen hibátlan dolgozat. Néhány hónap eltelte után jött a kollégiumba, hogy Hancsovszky Bélát kiadják a csehszlovákoknak. Még a hír végig sem járta a kollégiumi szobákat, az üzemben még el sem terjedt, mire jött a másik, a jó hír: Hancsovszky megszökött az ózdi börtönből. Erről a szökésről sokan sokféleképpen beszéltek s beszélnek ma is. Egy szálal mindenképpen szem előtt kell tartani. A szökés éjszakáján olyan ember (fegyőr) volt szolgálatban, aki nem vetette meg az italt. S lehet, hogy az ablakács nézése helyett az üveg tartalmának fogyasztását nézte erősen, s a cipő surranásában pedig a rácsalók mozgását vélte hallani. De az is lehet, hogy a fegyőr tudatosan nem vette észre a szökés tényét. Én erre gondolok. Azt hiszem, Béla testvére, Pista tudna hitelesen beszélni erről a dologról. Hancsovszky Béla Putnok, Eger irányában hagyta el Gömörországot. Én Bécsből kaptam tőle egy lapot ezzel a szöveggel: 'Szeretettel gondolok a kedves paraszt kollégistákra Bécsből, üdvözlő benneteket H. Béla.'”

Dr. Czente Zoltán megjegyzése: Tekintettel arra, hogy Hancsovszky Bélát egy ízben már halálraítélték, egy ízben Magyarország ki akarta adni a cseheknek, logikusan H. B. számára az egyetlen lehetőség a tagadás volt.

1947. június 5.: Pistu és Karcsi nevű barátja elkísérik Bélát a 26-os út és a velezdi út kereszteződéséig, elbúcsúznak. Soha többé nem látja őt sem anyja, sem testvére. Bakó Feri motorbiciklin viszi Bélát Székesfehérvárig (ezen a járgányon vitte Béla nemrég Katona Zoltánt ausztriai menyasszonyához Bécsújhelyre). Béla Székesfehérvárról valahogy eljutott Fertőszentmiklóásra, ahol felkeresi régi barátját, Töreky Vincét. Egy kocsmába elmentek vacsorázni. Közben határőrök jöttek be, és igazoltatták a bentlévőket. Bélánál egy kölcsönkapott, Géczy Gyula névre szóló rendőrigazolvány volt, sajátját ugyanis nem használhatta, mert körözött személy volt. Az igazolványt gyanúsnak találták, Bélát Sopronba vitték és ott a rendőrségen fogva tartották. Természetesen megszökött...

1947. június 6.: Ruhájától megszabadulva, kis klottnadrágban, meztelen felsőtesttel, mezítláb, mint „tréningező atléta” a határ felé húzva végül is Ausztriában kötött ki. Bécsújhelyen felkereste a segítségével odadisszidált Katona Zoltánt, aki továbbpasszolta Bécsbe, Tabor Str. 73.

Nyugaton

Bécsből rövidesen Párizsba került az ózdi Desseffy osztálytársa rokonához, Maróthy Marót követségi titkárhoz. Ugyanezen a nyomon kerülhetett kapcsolatba gr. Desseffy Gyula ismert magyar kigazdapárti politikussal, aki – ahogy nekem a gróf úr 92 éves korában személyesen elmesélte – annak idején a Budapesti Francia Követség iratládájába bújtatva menekült ki az országból az oroszok elől. Béla jó megjelenése, műveltsége, francia nyelvtudása révén „magyar kisbáró” néven bekerült a legjobb párizsi körökbe. Megismerkedik Párizssal. Ezután pedig Európa nagyvárosaival is, és ott nem jelentéktelen személyekkel találkozik, kerül szerves kapcsolatba. Mindenütt filmeznek a látszat kedvéért, apróbb reklám és egyéb jeleneteket vesznek fel. Párizs Neully előkelő negyedében lakik, és hétvégéken Monacot, Chamonixot, Schweizot, Dániát látogatja. Minden energiájával készül új, választott hivatására és újabb bosszúra. Átélt szenvedései, múltja, beállítottsága, no meg vakmerősége predesztinálták a továbbiakra.

Az utolsó vállalkozás

1951. március 10. kb.: Béla a Fertő-tavon térdig érő vízben átgázolva jön át a határon.

1951. március 11. kb.: Valahogy feljön Pestre, felkeresi megadott összekötőjét, de az ijedtében ajtót sem mer nyitni. (Úgy látszik, figyelemmel kísérte a „győzelem éve” utáni Rákosi kor eseményeit). Béla légtüres térben marad és a számára ilyen esetben kötelező azonnali visszamenetel helyett egyéni vállalkozásba kezd. Ez lett a veszte... Béla kénytelen szállodákban lakni, azokat ugyan 2-3 napoként váltogatta, de nem tudta, hogy abban az időben naponta kellett a szállodáknak a rendőrségre jelentést küldeni. Kabátjába varrva köteg pénzt hozott, anyagi gondjai nem voltak. Két táskája viszont gondot okozott neki. Az egyikben a kapcsolattartásra alkalmas, a másikban az önként vállalt feladatok elvégzéséhez szükséges eszközök voltak.

1951. március 20. kb.: Véletlenül a villamoson találkozik régi kedves ismerősével, aki azokban a napokban éppen gyermeket várt (és nem őt). Ismerősének férje történetesen pont a rendőrségen dolgozott. Elmegy hozzájuk, rendbe szedik ruháit, vendégül látják, kérésére elkísérik az őt érdeklő objektumok megtekintésére... Béla érzi, mintha figyelnék és követnék. Ő és rajta keresztül ismerősei is életveszélybe kerülhetnek, ezért barátai egy rokonuk Pest-környéki hétvégi házába kvártélyozzák, megbeszélve, hogy annak kulcsát hová teszi, ha nincs baj. Ha nincs ott a kulcs, baj van...

Közben Béla felkeresi pesti unokatestvérét is. Meghívja a társbérli házaspárral együtt vacsorára egy kiskocsmába. A cigányzenétől érzékenyülve elmeséli nehéz helyzetét. Pechére rendőrtiszt volt a társbérli, aki ugyan megígéri, hogy nem szól, csak Béla sürgősen tűnjön el. Hogy jelentett, vagy nem jelentett, az 1951-re visszamenőleg már nem kideríthető. Béla vissza sem megy rokona lakására, az megkéri, hogy az otthagyt két táskát dobja a Dunába és eltűnik.

1951. húsvét után kb. 3 nappal: Feltehetően visszament a kis faházba. Néhány napig még ott lehetett. Húsvét után a 4. napon ismerősei keresték, de már nem volt ott. Bár a kulcs a „nincs baj” helyen volt, többet nem látták. Az majdnem kizárt, hogy anyját és testvérét látni Putnokra haza akart volna menni, mert biztos volt abban, hogy ott felismernék. Ezt Pesten közölte ismerőseivel. Bélát vagy lelőtték, vagy valahol kényszerhelyzetbe került, és az elfogatás helyett végzett magával. Esetében ez kötelezően előírt volt. Ehhez három helyen is volt nála élete kioltására alkalmas méreg. Ha

élve elfogják, előbb megkínózzák, kényszerítik, majd úgyis megölik. Ezek azonban csak feltételezések. Párizsi ismerősei és senki ezután már nem látta, nem hallottak róla...

Istenem, mi lett vele? Mi?

Zárószó

Fél évszázada már annak, hogy megtörténhetett vele az, ami az ember életének, a NAGY KOMÉDIÁNAK utolsó felvonása. Egy emberöltő, vagy kettő ez a fél évszázad, nincs definiálva. Az utóbbi évtizedekben, a változó idők hol innen, hol onnan fújó „huzatjelenségeire” nem kisszámú gyászmagyar, barnainges és egyéb asszimiláns újmagyar előbb internacionalista kommunistává, majd újabb sasszéval liberális álkommunistává, vagy álliberális kozmopolitává vedlett át. Béla a maga idejében nem tudott elvtelenül változni, ő végig csak magyar volt, és ez a veszte lett.

Élőttem van az arcképe és nézem. Nem feszület ez, ő mégis keresztre feszítettet: TRIANON áldozata ő is... Érzékeny idegrendszere nem volt képes reagálás nélkül tudomásul venni a hazáját, nemzetét, népét, a körülötte élőket ért tragédiát. A maga lehetséges eszközével torolta meg. Végül bosszút akart állni az újabb elnyomón is. Ez lett élete egyetlen értelme. Az utca egyirányú volt, a végkifejlet, a végpont nem volt kétséges. Pedig alapjában szelíd mosolyú, kedves hangú lény volt, aki mivel újból veszni látta szűkebb hazáját, felemésztette, elpusztította, eldobta fiatal életét. Akármilyen történt is, eldobta.

Számomra nemzetünk hőse Ő, és büszke vagyok, hogy barátja voltam. Én csakis tisztelni tudom Őt.

Nem tipikus hős volt, hanem imaginárius jelenség, akinek visszaidézése a szomorúság, a tragédia érzései mellett felemelő gondolatokat is ébreszt bennem.

Csupán néhány – ma még élő – barátja, ismerőse tudja, hogy ki is volt Hancsovszky Béla. Az a nemzet, amelyért gyertyaként égett el, azt sem tudja, hogy... volt...

Halványodó képét ma már csak én tudom felvázolni. Ezekkel a sorokkal teszem meg, hogy ez a kép legyen maradandó, valahol, legalább egy helyen, még ha fiók mélye is legyen az.

Élete nem volt hétköznapi...

Élete nem volt krisztusi...

Élete nem volt történelmi...

Élete csupán: megismételhetetlen...

Példamutató volt?

Ősi és igaz emberi erkölcsök szerint igen. Törvények szerint nem.

Akkor sem, ha akkor és itt a törvényt lábbal tiporták?

SZABÓ LAJOS

„...képírók képén mocsár...”
Egy Ady-motívumról

Gyakran előveszem Balassi, Csokonai, Tompa, Arany, Vajda, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Sinka István, Illyés Gyula, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor verseit. Feleségemnek szép gyűjteménye van belőlük. Kivált Ady összes verseit igénylem, ifjú korom óta. Nem számoltam össze pontosan, de tán száz versét is tudom könyv nélkül. Nagy ihletőm volt mindig, akkor is, mikor a taktaszadai mondákról szóló nagy gyűjtést csináltam, s „volt erdők és ó-nádasok láncolt lelkei”-t mentettem meg az enyészettől.¹

Adynak *A megöszült tenger* című verse 1912-ben jelent meg a *Menekülő élet* című kötetnek *A szűz Pilátus* című ciklusában.² Önvallomása van benne: „Nem pusztán Ady Endre volt ő többé, hanem Isten sújtott és kedvelt szörnyetege.”³ „Az Isten sújtott és kedvelt szörnyetegének nevezte ő magát.”⁴ Egyik „leg-Adybb” verse ez, és mégis ebben követte el egyik legnagyobb tévedését. Ennek bizonyítására, szóljon előbb maga a költemény:

A MEGÖSZÜLT TENGER

„Fölforralja a mély vizet, mint a fazekat és a tengert olyanná teszi, mint a képírók mocsára. Maga után hágy világos ösvényt, úgyannyra, hogy aki látná, azt vélné, hogy a tenger megöszült.” *Jób könyve 41.*

Megöszült tenger, ez volt a vak remény:

Úgy hagyni vénen a tengert,

Hogy jajgasson,

Hol erős karral habjába csaptam én.

Hogy megöszülten tépje ezüst haját,

Hogy szánják a megöszült tengert,

E megöszült,

Halálra ijedt, óriás banyát.

S ha jön elétek az aggok serege

S kérj, mi lelte a tengert:

Mondjátok meg,

Hogy itt úszott az Isten szörnyetege.

S mégis képírók képén mocsár, romok

S mégis nézzétek a tengert:

Kissé ősz lett,

De, hajh, semmi, de semmi nem változott.

Úgy csapott belé, mint az Isten nyíla

Valaki, s nézzétek a tengert:

Képíró-mű

S rajta néhány úri hal-familia.

¹ ADY ENDRE: *Az eltévedt lovas*. = Ady Endre összes versei. Bp., 1977. 595. p.

² ADY ENDRE összes versei. Bp., 1977. 350. p.

³ KIRÁLY ISTVÁN: Ady Endre. Bp. 1970. II. kötet, 288. p.

⁴ Uo. 417. p.

*Óh, én bibliám, mégis maradj titok
S ha nézik a megőszült tengert,
Mondd, hogy egyszer,
Egyszer tán mégis valami jönni fog.*

*Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,
Egyszer tán átszeli a tengert
Villám-csikban
Az Isten sujtott s kedvelt szárnyetege.*

E versének a textusát tévesen értelmezte Ady, és emiatt történt magában a versben is a tévedése. A jóbi textusban ugyanis nem a „képírók mocsáráról”, hanem egészen másról van szó. 1912 óta számtalan sokan olvasták ezt a verset, és senki nem jött rá Ady tévedésére. Még Vataj László sem vette észre a tévedést Washingtonban 1963-ban megjelent „Isten szárnyetege” című kitűnő könyvében, pedig ő mellesleg református lelkész is.

1977-ben elém került egy eredeti Károli-féle bibliafordítás, és abban az 1590-es első szövegben ámulva olvastam, hogy szó sincsen itten „mocsár”-ról, mert Jób a könyve 41. részének 31. versében nem *mocsár*ról, hanem *mozsár*ról szól. A Károli-fordításban az eredetinek teljesen megfelelően, így szól az Ige: „*A tengert olyanná teszi, mint a képírók mozsára.*” Tehát: mozsár és nem mocsár. Ady nem a Károli-eredetiből olvasott, sem nem az 1835-ben Sárospatakon megjelent Bibliából, ahol ez áll: „*A képírók mozsára.*” Nem ismerte az 1937. évi kiadást sem, ahol így hangzik a szöveg: „*Képírók mozsara.*” És nem használta az 1908-ban kiadott, revideált Bibliát sem, ahol ez olvasható: „*A tengert olyanná teszi, mint a festékedény.*”

Hát akkor milyen Bibliát használhatott Ady? Kétségtelenül Károli-fordítást, de abban tévesen a **zs** betűt, **cs**-nek olvasta és értelmezte. Mi volt tévedésének oka? Valószínűleg az, hogy: „Rövidlátók voltak a szemei, szemüveget nem használt, ha lapot olvasott, egészen az arcához emelte... Rövidlátó szemével egészen a papiros fölé hajlik.”⁵ A jóbi szöveg olvasásakor valószínűleg nem hajolhatott egészen az apró nyomtatású szöveg fölé, s így olvashatta aztán a *mozsárt mocsárnak*.

Pedig micsoda különbség van a kettő között! A mocsár növényzettel lepett, sekély állóvíz, a mozsár pedig a képírók fontos eszköze, egy edény, amiben a különböző színű festékeiket török össze, és a különböző színű festékektől kaleidoszkóp-színeket játszó lesz a mozsár fala. Erről szól Jób, ezt látta ő, így látta ő, ez az ő csudálatos, szépséges hasonlata: *nem mocsár, de mozsár!* Ady a mozsár szót mocsárnak olvasván, tán azt vélte, hogy Jób valami ősi, elmocsarasodott tengerről festett képről beszél itt: „...képírók képen mocsár, romok / S mégis nézzétek a tengert: / Képíró mű...”

Pedig nem képíró-mű, de képíró munkaeszköz a mozsár, festékedény, melyben száz és száz szín villózik. Ady teljesen tévesen értelmezte, megváltoztatta, tönkretette Jób gyönyörűsége hasonlatát, teljesen eltérve a jóbi Igétől. Ugyanakkor azonban új, kitűnő képhasonlatot alkotott, olyan remek, új képhasonlatot, hogy ezért talán még maga Jób is megbocsátott volna neki. Mi pedig ámulva nézzük Adyt, aki méltán nevezi magát „új Midász király”-nak, mert amihez hozzányúl, még a tévedése is, arannyá válik.

Ady bibliai tévedését megírtam egy cikkben. Közölte a Magyar Nemzet. Utána megindult a válaszáradat. Egy Ady-rajongó tájékozva írta, hogy merem én hozzányúlni a tévedhetetlen Adyhoz. Egyházi újságban is támadtak, felvonultattak egy avatag, hébert tanító, református professzort. Nem tudott érdemlegesen cáfolni, legfőbb kifogása az volt, hogy miért világi lapban közöltem írásomat és nem náluk az ő tudomásul vételük és

⁵ RÉVÉSZ BÉLA: Ady Endre életéről. Bp., 1924. 16. és 19. p.

placetjük után. Mindezekre válaszolni akartam, de bölcs barátom, aki hazánkban a legjobb héber írástudó és szakember, ajánlotta: hallgassak. Nekem van igazam, a héber szöveg ezt kétségtelenné teszi. Nézzek el a felém csaholók fölött. Így tettem.

De izgatott, hogy Ady vajon milyen kiadású Károlyi-bibliát használhatott. Utánanéztem és megtudtam néhány forrásból, sok Ady-idézetből az ő műveiben, valamint Dénes Zsófia szép megemlékezéseiből, hogy Adynak egy kis zsebbibliája volt, egy 1903-ban kiadott teljes Szentírás. Magánál hordta, Dénes Zsófia is abból olvasott fel a beteg költőnek. Először zsebbibliá magyar nyelven 1903-ban jelent meg. Ilyen volt Ady birtokában. Volt olyan állítás is, hogy ő ezt a Bibliát egy szörnyű, elkeseredett rohamában széttépte.

Az egyetlen, még élő tanút, Dénes Zsófiát, aki 93 éves volt akkor, levélben kérdeztem meg. Azonnal válaszolt, nagyon kedvesen, és értesített, hogy: „Ady század eleji Bibliája szaggatott állapotban, 1939-ben Ady Lajosné örökösénél, Tóth Anikónál volt, ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi emeletén. Lift nélkül én két bottal már csak lakásomban bicegek. Semmiféle kutatást már nem vállalhatok. Elképzzelheti, bánatomra...”⁶

Felutaztam Pestre. A Petőfi Múzeumban készséggel néztek utána; nem találtuk meg. Ajánlották, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban nézzem meg. Elmentem oda, kerestük ott is. Nem találtuk. Ady Bibliája eltűnt vagy lappang valahol. Szerettem volna tudni erről a Bibliáról, állapotáról stb. Mátészalkán lakó rokonától, Tóth Ildikótól is. Címét nem ismertem. Kikutattam, írtam neki, nem válaszolt. Ekkor írtam a mátészalkai Református Lelkészi Hivatalnak, mellékelve válaszbélyeget is, hogy nézzenek utána: él-e Tóth Ildikó, és tud-e valamit Ady Bibliájáról. Mátészalkán van esperes is, meg lelkész is van, de máig adósok a válasszal, meg a válaszbélyeggel.

Vajon előkerül-e még valaha Ady Bibliája? Az én feleségemnek, illetve családjának, a Futó-családnak Bárándon volt egy ilyen, 1903-as kiadású zsebbibliája. Nekem ajándékozták. Jelenleg a sárospataki református tudományos gyűjteményekben őrzik.⁷

⁶ DÉNES ZSÓFIA levele, melyben többek között a saját Bibliájáról, különféle nyelvekre fordított Bibliákról, melyeket ő olvasott, szépen, kedvesen ír, birtokomban van, 1977. június 9-i kelettel.

⁷ Dr. SZABÓ LAJOS itt közölt írását speciális témája miatt kihagytuk az *Utolsó szalmaszál* című önéletrajzából, ott a 273. oldaltól kezdődően lett volna a helye. Már az önéletrész kiadásakor elhatároztuk, hogy önálló publikálására alkalmat találunk. (A Szerk.)

TUSNÁDY LÁSZLÓ
Versek**A jövő**

Lehullanak a fátylak,
és magam előtt látlak,
titokzatos jövendő.

Kék ködök derengnek,
és finom párák lengnek;
hang szól, örömbé zengő.

A tél

A köd mögül a tél tekint,
búsan varjúcsapat kering.
Mezők fölött az elmúlás.
Hol a tavasz, az újulás?

A néma tornác

Tornácokon nóta nem szól,
megszakadt a föld szíve.
Tornácokon nóta nem szól.

Kémény az égbe lángol,
és festve napvilágtól,
reped az égbe törő vágtyól.

A füzek

Vizek jövőbe folynak,
a múltból jönnek.
Füzek fölénk hajolnak,
búsan köszönnek.

Virágének

Virág súgja: – Szerelem.
Ha akarod, meglelem,
nálad, kicsi tulipán,
dalos tavasz hajnalán.

BERTHA ZOLTÁN

„Világképteremtő enciklopédizmus” (Németh László eszmevilágának alapvonásairól)

A bölcselelő, a gondolkodó Németh László, aki páratlan intellektuális szenvedéllyel – a szellem „rendezői nyugtalanságával” – alkotta meg önálló és sajátos eszmei univerzumát, nem szakfilozófiát, hanem husserli értelemben vett ún. világnézeti filozófiát teremtve vált a huszadik századi magyar és európai gondolkodástörténetnek is meghatározóan kiemelkedő alakjává. Vezéreszméi – a minőségelv, az üdvösség és az irgalom sarktétele, az új nemesség ideája, a harmadik út és „Kert-Magyarország” képzete, a „mélymagyarság” és a kishépi „tejtestvériség” fogalomköre, az osztálytalanná kiegyenlítődő-harmonizálódó értelmiségi társadalom elképzelése és a többi –, amelyek egész életművét (esszéin és tanulmányain kívül természetesen regény-, dráma-, naplórészleteinek és minden egyéb megnyilatkozásának összességét is) döntően áthatják: egy teljességigényű létszemléleti horizont, egy szintézisjellegű életfilozófia távlatába illeszkednek. A tizenöt nyelven tájékozódó író a mindentudás ígézetével programosítja a nagy európai (sőt azon is túli) szellemi áramlatok tanulságainak folyamatos értelmezését, s a természet-, a társadalom- és az embertudományoknak, az egyetemes művelődéstörténetnek a fizikától az orvosi pszichológiáig, az etnológiától a művészetontológiáig, a gazdaságtantól a klasszika filológiáig, a nyelvészetig stb. ívelő hatalmas területeit átvilágító felismerések, elemzések enciklopédikus rendszerszerűsítését. Már a Cs. Szabó Lászlótól, Csoóri Sándortól, Czine Mihálytól lutheri cselekedetnek nevezett egyszemélyes folyóirat-indítás, a *Tanú* alapvető célkitűzése keresni az összefüggést a „szaktudomány elszakadt tárniái közt” – egy „új enciklopédia” tágasságának jegyében – és előhívni a tudás átfogó tanítását, hogy azután, az „eszmék laboratóriumában”, a reflexív ismeretszerzés, a „nyilvános tanulás” mérhetetlen kiterjedését egy egyedülálló monumentalitásában is szerves és szuverén világkép kialakítása kövesse – fogalmiság és képszerűsítő esztétikum kifeszülő erőterében, metafora és élet, szellem és egzisztencia sorsszerű összeforrottságában. Azzal a részint romantikus eredetű lényeglátó és egységteremtő elszántsággal, amely szerint az írás sui generis erkölcs is egyben, a szó cselekedet és a „tettírás” létezés- és magatartásigazító, történelemformáló szükséglet.

Németh László eszmevilágának létbölcseleti koordinátái a személyiségkutatástól a társadalomelméleten és a történetfilozófián át egyfajta antropologizált vallásmetafizikáig és értékteológiáig, egyfajta üdvösségtanra és erkölcsközpontúságra épített etikai univerzalizmusig húzódnak; ismeretelméleti és módszertani értelemben pedig a „kísérletező ember” racionalizmusától a mítoszi „teljességiskola” feltétlenségének állításáig. Ez az integratív összefüggésrendszer olvassa és érti újra például az antikvitás, a görögség üzenetét az értékpluralitásról, az istenek szavatolta emberi karaktergazdagságról, sokszínűségről és méltóságtiszteletről, az archaikus keletiségben rejlő mély lelki és természetmisztika jelentéstartalmait, a keresztény morál közvetítette igazságosság és szolgálatéthosz örökségét, a felvilágosodott és törekvő humanitás ész- és célvilágosságát, vagy a tizenkilencedik és huszadik század nagy utópisztikus, illetve szellemtörténeti koncepcióit. S ez a felfogásmód és sajátos enciklopédizmus az, amely a legújabb kor értelemvesztő egzisztenciális szakadékein, a modernitás feloldhatatlannak tetsző dilemmáin, bensőség és külvilág, alany és

tárgy, lét és lényeg, relativum és abszolútum viszonylatainak végletes szétzilálódásán túl kívánja érvényre juttatni a maga koherens, mondhatni: holisztikus és organicista igazságait. Amely a modern társadalom- és individuálkrízisben szétterjedező létállapot kérdéseire – az elidegenedés és az eltömegesedés, a kultúralefokozó elanyagiasodás pontosan felmért tendenciái közepette – tud nem illuzórikus, hanem perspektivikus válaszokat nyújtani.

Nem kerüli meg a személyfölötti erkölcsiség közvetlen és tárgyias normativitásának szertefoszlását nyomatékosító modern pszichologizmus (Freud, Jung, Adler, Spranger, Kretschmer) és egzisztenciafilozófia (Nietzsche, Kierkegaard, Heidegger, Jaspers) következtetéseit Németh László személyiséglátása sem, viszont bizonyos fokig megőrzi az autonóm és transzcendentális etika kantianus alapjait is. Ahogyan Max Scheler értéketikája fenomenológiai módszerességgel konkretizálja és értelmezi át a kanti rendszert (nem ismerve el egyetemesen elvont formális törvényt vagy maximát „tétélező személy” nélkül), ahhoz hasonlóan szekularizálja és antropologizálja Németh László is az erkölcsiség axiómáit (a kötelesség, a felelősség, a feladatteljesítés imperatívuszait), a morális ösztön fogalmával (részint Szondi Lipót nyomán) az egyéniség és az alkati legmélyebb meghatározói közé ágyazva azokat. Másfelől nézve, ösztön és morál-realista szembeállítás helyett nyer így az erkölcs gyökérdeterminációja itt mély embertani és ontológiai dimenziókat, s a freudi sémákból levezethetetlen személyiségalkat – az erkölcs és a minőség, a műveltség és a sorstudat, az üdvösség és az öntökéletesítés összekapcsolódó eszményei révén – valamiképpen visszahelyezhető az élet „orom-természetét” „kilicítáló” abszolút értékeséyek, a lélek és a szellem forradalmára készítő „kollektív” és „kozmosz”, végtelen és transzcendens értéklehetőségek közé. „A Minőség nemcsak eszme, utópia: anthropologikum” – mondja Németh László, s azt is, hogy a lélek „köldökszínörja” a „bennünk levő 'mögöttünk'-ön át a sötétségbe visz” „s mégis vért hoz onnét, minden táplálék közt a legfontosabbat”, és hogy tulajdonképpen az „Istentől belénk oltott muszájért” folyik a küzdelem, mert az „emberben van valami világtól független”, „biztos”, „isteni”, amire támaszkodhatunk.

A lélektanilag megalapozott minőségidea folytonos tökéletesedésre szólító, perfekcionista követelménye itatja át Németh László történelemszemléletét, társadalomideológiai, kultúrhistoriai fejtegetéseit is. A minőség az a „ragyogó, nyugtalan éterlángszerű szellemi elem”, „mely a görög s a nyugati civilizációt a többitől elválasztja” – írja, s ezt a meglátását tárgítja, amikor az őskultúrák vagy a „keleti lélek” (például tolsztojánus, gandhista) sajátosságait is beleérti abba a megújulásfolyamatba, amely a jelenkor válságait például „Öreg-Európa” és mély „Kelet-Európa” összeépítésével, s ezáltal a kis népek identitásának és karakterisztikus törekvéseinek is a maradéktalan megbecsülésével haladhatja meg. A „kis nép, nagy sors” (vagy „kis nép, nagy lélek”), a „kevesebb joga az élethez az, hogy különb” jellegű tézisek az öntudattal vállalt hagyományos és önálló nemzeti sajátosságok és a megkísérett legjobb lehetőségek – példaadás és progresszió örök hajtóerejét kihasználó – összeszervesülésére biztatnak egy toynbee-i értelemben vett világcivilizáció keretei között. A „változatok alatt lakó általános emberi” a „furcsaságokat összefűző” sorsközösségekben is feltalálható, ott, ahol a nemzeti jelleg és „a szétágazó sajátosságok alatt a közös emberi kezdődik”, s így teremthetők meg „a szellemben is különfejlődött ősi kultúrákat egybeölelő új civilizáció alapjai” (fogalmazódik meg oly sokszor). Németh László nézetek rendkívüli érzékenységgel asszimilálják Dilthey, Spengler, Ortega, Toynbee nagy historikus, illetve Frobenius, Lévy-Bruehl, Kerényi Károly és mások kultúrmorfológiai koncepcióit, olyképpen, hogy a különféle kultúrkör-elméletek, körforgás- és hanyatlás-teóriák figyelembe vételével is fenntartják a kultúrák rugalmas regenerálódásának lehetőségességét. Kortársai között, egy Hamvas Béla, egy Várkonyi Nándor vagy egy Julius

Evola, egy René Guénon, egy Rudolf Steiner kultúrkritikai pesszimizmusán és részbeni irracionalizmusán túl, a Nyugat „válságán” és „alkonyán” át Németh László mindig bízik a ráció és a belátás képességében, az értelem és a lélek együttes újjászületésében. A hajdanvolt organikus világrend szellemi lényege szerinte továbbörökíthető a leszűkíthetetlen valóságvallásban – egy „új realizmusban” –, amelynek „könyörületet” érdemlő része a természettudomány is – mint „a mágia örököse” –, még ha „vakabb” volt is a természet iránt, mint a mítosz (írja Hamvas Bélához). Spengler „tragikus életérzéséről” szólva leszögezi, hogy a valóságismerettel nem ellenkező, hanem azt kiegészítő utópia nélkül – amely szerint „az ember nem egészen történelmi lény” –: „a történelemben csak alámerülni lehet”. Németh László organikus világrétegében a kultúrák – amelyek egyszerre „kötik és emelik” a „hű és ünnepszomjas” embert –, mint a személyiségek is, belső növéstervet hordoznak, s egyént és közösséget az életmagatartásban – sorsban, élményben, ízlésben, hajlamban, reflexben – kapcsolnak össze, mert a kultúra nemcsak „gondolkozás”, „tudás” vagy elkülönült „művészi produkció”, hanem „valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese”: élő szervezet tehát. S ebben az élő működésben zajlik az a történelmi önalakítás, „melyben egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet egyet jelent és egyet akar” (hangzik a Dilthey-ről szóló esszéből). És bízik Németh László – megbirkózva az értékegradáció, a tömeggé alacsonyodás, a kiválóságot eltüntető barbarizálódás hiteles ortegai látomásával is – egy lehetséges „új nemesség” szerepeltetésében, egy olyan platonista indíttatású társadalomvezetési ideálforma gyakorlati megvalósításában, amely az értékelt hivatásrendiség szolgálaterkölcsével, az önuralom és az áldozathozatal magasrendűségével állít mintát az érdeksokféleség termékeny egyeztetésében. „Kultúra és igazságérzet egy”, „elit-gondolat és szociális mozgalom nem ellentétek” – vagyis az igazságosság, illetve az erény, az erőfeszítés, az érdemesség szintézisére (egyfajta „meritokratikus”, a Max Weber-i tipológia szerint: karizmatikus – inkább mint kiüresedett, konvencionalizálódott teokratikus vagy demokratikus – legitimációra) épített berendezkedés képes szabadversenyes individualizmus és egyneműsítő kollektívizmus, az egyaránt materialista lényegű kapitalizmus és szocializmus rossz alternatívájának meghaladására, a világtörténelemben durván szétválva eltorzuló szabadság- és egyenlőség-irány összehangolására, fasizmus és kommunizmus egytetéjű szörnyeinek legyőzésére. Ez az a (Fried, a Die Tat-kör, Szabó Dezső és mások nyomán kidolgozott) harmadik út, amelynek nemcsak ideológiai erkölcsanát és kultúranropológiáját, hanem (a minőségtermelést szorgalmazó) egész gazdaság- és társadalomelméletét is (szorosan összevethetően Röpke ökonómiájával vagy Moltmann teológiai-politikai keresztényszocializmusával) körvonalazza Németh László, hogy bizton állíthassa: „szabadság és rend (...) egymás feltételei (...) az értékek örök égboltja alatt”. S ez az a modell, amelynek követése a pusztuló, szétszóródva sorvadó, öntudatát elveszítő magyarságot is kiszabadíthatja gyarmatosítottságából, „benszülött”-sorsából, hogy nyelvi-kulturális tradícióinak, történelmi népiségének mélységben is teljes értékbirodalmával együtt, „emelkedő nemzetként” az új európaiságnak ne csak részese, főként ne alárendeltje, hanem: önmegbecsülő iránymutatója is legyen. Hiszen a népi mozgalom (amelynek Németh László a vezéralakja volt) és programja – amint Bibó István megállapította – „egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni”.

Németh László filozófiája nem pusztán spekulatív teorémák, hanem az ember és a világ valamennyi lényeges és valóságos kérdésére létszerű, autentikus feleleteket adó gondolatok hatalmas kincsesára. Olyan üdvösségtan vagy evilági megváltásprogram, amely az életgyötrelem egészével megharcolva jelenti a humánus ésszerű és spirituális örök esélyét és orientációját. Amely az emberi lét megigazulási törekvésének és lehetőségeinek szakrális atmoszféráját érzékeli és hirdeti, annak mind az egyén, mind a közösség magatartásában elsődleges jelentőséget tulajdonítva. Még szociális vagy gazdasági mozgalomban is azt tekintette hitelesnek Németh László, ami egyúttal a „lelkek reformját” előhívó „erkölcsi (a szó legnemesebb értelmében: vallásos) mozgalom is”; számára az „európai vallás” vagy a magyarságvállalás az üdvösségügy része. A „magyar ügy ma (...) majdnem vallásszerű valami (...) Erre a vallásra kell átkereszteszteniük, akik velünk akarnak maradni” – írta, s prófétai politikai-művelődési célkitűzéseibe mindig belefoglalta „a keresztény vallásos érzés magyar formáinak” evidenciáit, hogy Magyarország „igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb” legyen, hiszen – mint mondta – „mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember”. S mindezt koronázza az üdvösségöszöntől a „sánta emberiséget” megölelő szeretetérzésen át a vallásfilozófiáig sugárzó hit- és reményelvűség, a „Szent Lehet”, mivelhogy nem más az élet, mint „ügy, egy zászló, amit török-szakad föl kell valami belső, lelki oromra ütnünk”.

KOVÁTS DÁNIEL

Gondolatok Németh László nemzetfilozófiájáról

Száz évvel ezelőtt, 1901. április 18-án Nagybányán született Németh László. Ez a jubileum reflektorfénybe állítja alakját, bár az évfordulótól függetlenül is szükségünk van arra, hogy közelebb hozzuk életművét az újabb nemzedékekhez. Olyan korban élünk, amelyben nem könnyű eligazítást találni, amelyben nehéz távlatokban gondolkodni. Bizonytalannak vagyunk egyéni és nemzeti létünk stratégiájának meghatározásában. A szellemi élet és a társadalom új fejleményei közötti tájékozódáshoz valamiféle iránytűre van szükségünk. Szerencsére Németh László esszéi, tanulmányai, regényei, drámái hozzáférhetők.

Hogy ezek a művek miképpen hathatnak, tapasztalhattam a magam esetében.

Miskolci gimnazistaként adta kezembe először Németh László könyveit unokabátyám, valamint magyartanárom az 1940-es évek közepén, második felében. A Püski-féle kiadás kötetei voltak ezek: a *Készülődés*, a *Kisebbségben*, a *Minőség forradalma* című tanulmánygyűjtemények. Rendszeresen hozzájutottam az Illyés Gyula szerkesztette *Válaszhoz* (ahol az *Iszony* részletei megjelentek). Gyűjtöttem könyveit, s ma már a teljes életmű ott sorakozik polcaimon. Korai regényein (*Emberi színjáték*, *Gyász*, *Bűn*, *Utolsó kísérlet*) először nehezen tudtam átrágni magam, de megragadott az *Ember és szerep* és a *Magam* helyett gondolatSORA. A drámák közül a *Villámfénynél* és a *Cseresnyés* nyílt meg számomra leginkább, de azután a történelmi drámáinak hősei is erősen foglalkoztattak. Az *Égető Eszter* és az *Irgalom* legkedveltebb olvasmányaim közé tartozik.

Hogy mire tanítottak ezek az írások? Megtanítottak arra, hogy az értelmiségi szerepre fel kell készülni, s folyamatos önképzéssel kell gyarapítanom tájékozottságomat. Hogy az értelmiséginek társadalmi felelőssége van, ezért (alaphivatásának gyakorlásán túl) a kulturális, a szellemi közéletben szerepet kell vállalnia. Hogy a tanárnak nemzeti, népi értékeinkre fel kell hívnia tanítványai figyelmét. Hogy nem a napi (vagyis: párt-) politikát, hanem a nemzetépítés stratégiáját kell szolgálnunk. Hogy az erkölcsi tartás, a felismert értékekhez való hűség fontosabb az érvényesülési váagnál.

E tanítások követéséből 1950 után konfliktusok sorozata következett. Harmadéves egyetemista voltam, amikor az önmagunk fejlesztését, a tájékozódást célzó (írógépen négy példányban előállított) *Eszme* című folyóiratunk miatt 50 évvel ezelőtt barátaimmal az államvédelem vendégei lettünk, s noha közvetlen politizálással nem foglalkoztunk, elítéltek. Később, mikor az átmeneti fizikai munka után nevelő lehettem, állásomat veszítettem el a *Galilei* című Németh-drámáról (amely 1955-ben folyóiratban megjelent, mielőtt 1956 októberében színpadra állították) egy szakfelügyelőnek elmondott véleményem miatt. Arra, aki Németh László normáit követte, megtorlás várt tehát. Ennél sokkal fontosabb azonban számomra, hogy a kapott erkölcsi erő mindig felemelt. Mégiscsak tanárrá lehettem, s tanítványaimban sok jutalmat nyertem.

Ennyit el kellett mondanom magamról, hogy személyes tanúságtétellel hitelesítem mondanivalómat. A továbbiakban azonban már csak Németh Lászlóról lesz szó. Élet- és nemzetfilozófiájáról, kultúra- és irodalom-felfogásáról ezúttal ilyen szempontból is igen tanulságos regényeit és drámáit figyelmen kívül hagyva, esszéire összpontosítva mondom el töredékes gondolatokat.

Mi az, ami őt is, követőit is motiválta? Talán legfőképpen a t á j é k o z ó d á s igénye. Ahogyan Németh László 1932-ben a Tanú c. folyóiratának indulásakor megfogalmazta: „Folyóiratom ihletője e kor igazi műzsája: a szorongató tájékoztatlanság.” S merre, milyen területre irányult a tájékozódás? Igen sokfelé. Az egyetemesség az egyik jellemzője a Németh László-i érdeklődésnek. Rengeteget olvas; kezébe kerülnek a kor szellemi áramlatait közvetítő friss termékek, amelyeket elolvas, átgondol, s a tanulást beilleszti a maga gondolatrendszerébe. Ortega, Hendrik de Mann, Spengler, Sztalin egyaránt foglalkoztatja. Áttekinti Európa irodalmi örökségét az antik görögöktől, a rómaiakon át, a 11., 16. és a 18. században alaposabban is elmélyedve a 20. század jelenségeiig. Kritikai naplója széleskörű érdeklődésről, hatalmas nyelvtudásról tanúskodik. Foglalkoztatja a közgazdaság (A kapitalizmus vége), az antropológia, a biológia, a fizika átalakulása; a természettudomány éppúgy, mint a mitológia. Európa mellett folyamatosan izgatja a magyar szellem problematikája; a kulturális-irodalmi örökség, a Nyugat nemzedéke, a kortárs költészet. Sajátos vonása a Németh László-i érdeklődésnek az, amit ő maga *mozgalomnak* nevez. Vagyis az állásfoglalás a magyar sorskérdésekben, válasz a kor társadalmi kihívásaira.

A tájékozódás eszköze, jellegzetes Németh László-i műfaja az *esszé*, amelyről azt írta: „a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni, munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok.” Megállapításának minden elemén hangsúly van: nyilvános tanulás – keres és segít – tanácskozás. Vagyis együttgondolkodást igényel. Ezért olykor „provokatív”, vitákat, támadásokat vált ki. Írásai ismereteket és álláspontokat közvetítenek, az értelmezéshez segítenek hozzá. Úgy segíti a véleményalakítást, hogy valamilyen rendszerben helyezi el a vizsgált jelenséget. Mindezt sajátosan eredeti nyelvi köntösben, megragadó meggyőző erővel teszi.

Emellett mestere a műbírálatnak, amelyet 1941-ben haldokló műfajként jellemez. Kedvelte ezt a műfajt, amelynek lényege nála „az alkotó szellem meglesése, egy mű szét-szedése és összerakása, egy lélekben kihordott szervezet fejlődéstörtvényeinek és fejlődészavarainak a megfigyelése”.

Németh László mondandójának alapvető fogalma a f a j . Szólni kell róla, hiszen értelmezési viták folynak körülötte máig. Alaptalan vádak érték az íróat emiatt. Pedig érthető, hogy Trianon után többek között a *faj és nemzet* fogalmaival is szembe kellett nézni. Egy 1927 decemberében tartott előadásában hasonlittal élve mondta az író: „a fajiság „az egyéniség számlálója alá írt közös nevező”.

A fajiság fogalmának értelmezése során tekintetbe veszi azt, hogy a történelem során az ősbibb néprétegnek „egyre új embercsoportokat kellett fölszippantaniok”, tehát nem az élettani meghatározásból indul ki, sőt attól határozottan és ismételtelen elhatárolódik. Úgy látja: „szintézis eredménye a faj”, amelyet történelmi és társadalmi erők préselnek össze. Három hatalmas összehozó erő érvényesül a faj kialakulásában (amely egyébként a mai *nemzet* fogalom szinonimája nála): a közös nyelv közülük a leghatalmasabb, a közös sors a másik, a *nemzeti kultúra* (a közös műveltség) a harmadik. Tehát a népet alkotó különböző biológiai csoportokból oldódik ki ezen erők által a fajiság. Németh László szerint nem embertani, hanem erkölcsi fogalom a faj: „a nép sorsához illő magatartás”.

Trianon után különösen fontosá vált „a magyar faji géniusz, a határokat nem ismerő vitális erő”, hiszen a *magyarság* kerül a középpontba a *magyar állam* helyett. A nemzet jövője érdekében kettős meghatározottságot kívánt a politikának. A parasztság polgárosodó és a középosztály néppel érző elemeiből kell megteremtteni az alapvető társadalmi erőt, tehát „a magyar nép kincseinek kitermőit” és „a néppel érző művelt embert” kívánja szövetségbe vonni. Külpolitikában pedig „a fajok szabadságáért” kell küzdeni. „A kis nemzetekre óriási feladat vár, nekik kell az emberiséget a nagy nemzetekre ráparancsolniok.

Bár haladnánk e kis nemzetek élén." Gandhi vértelen szabadságharcára emlékeztet. A fajiság és a nemzet gondolatköre elvezethet a nacionalizmusig. Ennek értelmezésében ugyancsak sok a zavar. Ezért érdemes idézni Németh Lászlónak ezt az állásfoglalását: „Nacionalista vagyok, de tudom, hogy a magyar nacionalizmus legnagyobb képviselőiben sosem volt a más melléne szegzett kés, mindig csak a fejünkre sújtó bunkó ellen felemelt kar.”

Nem véletlen, hogy a magyar nyelv értékei iránt fogékony volt az író, hiszen azt a fajiság egyik kritériumának tekintette. Sokat vitatott Kisebbségben című tanulmánya is érinti a nyelvkérdést. Később mondandóját így foglalta össze (1940): „*Amit ott elmondtam, két összefüggő tételbe lehetne foglalni. 1. Hasonlítsuk össze a XVI. és XVII. század akármelyik jobb átlagíróját a XIX. század közepeseivel: a régi író nyelve épebb és magyarabb, mint a nyelvújításon átesetté. 2. A XIX. században is azok írtak jobban magyarul, akik a régi magyar nyelv megőrzött szigetein nőttek föl, s költészetükben is inkább őrizték és bányászták, mint újították s teremtették a nyelvet. Berzsenyi, Csokonai, Arany épebb nyelvi példák, mint Kazinczy, Vörösmarty vagy Eötvös József.*” Felfogása szerint tehát a nyelvújítás nyelvrontás volt. „Romlott vagy épült a magyar nyelv?” c. tanulmányát Móricz Zsigmondnak az a megjegyzése ihlette: „Úgy tűnik föl nekem, hogy a Bornemisza nyelve a kristálytisza forrás, ahogy felbugyogott a magyar faj sziklájából. Azóta csak romlott a magyar nyelv.” Németh László is szemléletes példákat idéz a XVI. századból ennek alátámasztására. Az ő következtetése az, hogy a régi magyarság okosabb, találékonyabb ura volt a maga nyelvének. És: „*a magyar nyelv jórészt elfelejtette magát*”; „*amit pedig megtanult, többé-kevésbé kártékony tudás*”. A tanulság az: „*Minden nyelvben vannak készségek, hajlamok, amelyeket aki ír, beszél rajt, kifejti vagy elhanyagol.*” Íróinkról, költőinkről szólva bírálataiban mindig kitér nyelvük jellemzésére. A nyelvi erő, a nyelvi súlyosság kérdése szerepet kap értékeléseiben.

1939-ben a nyelvtisztítás törekvéseihez kapcsolódva szólalt meg. Emlékeztetett arra, hogy a nyelvvédő „szabályoktól” való eltérésnek stilisztikai értéke lehet. Magyarra nem az idegen szavak teljes elkerülése, hanem „a szólásteremtő éberség” tesz. Tehát a nyelvtisztítást nyelvbeszréstéssel kell kiegészíteni, vagyis a régi magyar írásokból, a népnyelvből burjánkoztatni a szép magyaros szólast. Fölvívta arra is a figyelmet, hogy „*Nyugati műveltségünk és nyelvünk természete közt van a felörlő ellentmondás.*” „*A magyar takarékos szóban s a szavak közt is különösképpen az igében.*” A főnevek és igék ragozási módjával mondatokat spórolhatunk. Mióta a latin helyett a nyugati nyelvek hatnak a magyarra: szembekerül a műveltség és az anyanyelv. Ezért az a javaslata: ne csak a nyugati, hanem a latin–szláv–finn Európára is figyeljünk.

Az idegen szavak elkerülését jogos igénynek tekintette, az irodalmi műben azonban „*egy-egy idegen szóba sokszor annyi történeti, emberi, társadalmi emlék evődik be, hogy azt a helyette csinált magyar szóba utólag bele nem szivattyúzhatjuk.*” Jellemző ereje, humora is lehet a kellően alkalmazott idegen szónak. Az idegent felváltó magyar szónak leleményesnek kell lennie, hogy fesse is, amit megnevez (pl. mozi, rikkancs). A purista nyesegetésnél többre becsülte a példát. Amikor a Rádió irodalmi vezetője volt, e médium példaadó megszólalására törekedett. 1934-ben írta: „*Fűszertelen nyelvünkbe itt a mikrofon előtt kell beledobni a fűszert; a szép beszéd fényűzésére, mely a nagy kultúra jele, semmi sem biztathat úgy, mint a magát kívántató, ízés, illatos élő beszéd.*”

Kultúránk magyarságának kérdése Németh László gondolkodásának közép-pontjában állt. Azt vallotta, hogy a magyarság a hagyományból, az öntudatból táplálkozhat. hiszen: „*A hagyomány: egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyisége, mellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat.*” Nézete szerint „A

magyar hagyomány főere: a magyar líra. „Hagyományunk másik fontossága: a magyar gondolkodás.” Arra akarta nevelni a magyart, hogy „amikor a hagyomány bíráltni s a bírálaton át serkenteni kezdi a jelent, ő a hagyomány pártján álljon”. Így éljük át adósságunkat az elődök (pl. Széchenyi) által kitűzött célokkal szemben. Mert: „Az önkritika az öntudat legmagasabb formája...”

A kultúra decentralizációjának híve volt. „Magyar szigetek” című tanulmányában irodalomtörténeti példákat ad, s ezek értelme: „az egész nemzet olyan idők előtt áll, amikor ez a szigetes szerkezet lehet legnagyobb ereje”. „Sok kis sziget kell...” Rámutat: az idegen mintájú centralizáció „elnyelte, megölte az alkotó szigeteket”. Ez a szigetszervező, műhelyteremtő, kertépítő szándék drámáinak sorában kapott hangot.

Kiderül gondolatmenetéből, hogy kultúránk őrzése összefügg a nemzeti önismerettel. A hagyomány által ébren tartott magyar öntudatot tekintette olyan váznak, amelyre a magyar önismeret rátelepíthető. Melyek ennek az önismeretnek az elemei?

A *történelmi önismeret*: az egymásra rakódó történeti korok ismerete. Kiemel közülük három korszakot, három nagy tapasztalatot: a 16-17. századot, amely „a magyar vitalitás kora”; a reformkort, amely a betegség után a „növekedési, virágzási kor”; valamint a ki-egyezés utáni időszakot „mely a kapitalizmus káprázatos díszletei alatt nem veszi észre az erkölcsi energiák apadását”.

A *tájismeret*: annak mértéke, „egy nép mennyire érdemli meg a földet, amelyen él”. „A magyarság megszállta a Duna-medencét egész a gyepekig, de ha meg akarja tartani, újra meg kell szállnia, szállásonként, vidékenként: ez a célja a tudományos táj kutatásnak, s még inkább a laikus táj ismeretnek.”

A *gazdasági ismeret*: lényege Magyarország valódi viszonyaival való megismerkedés. Vagyis: az összefüggések áttekintése. Ez előkészítheti a reformokat.

A *népismeret*: a népkultúrának, „mint erős, szokásjog-teremtő erő”-nek a megismerése. Rámutat, hogy a népkultúra kincseiből merít a műköltészet, a műzene. A népi kultúrát ugyan nem lehet az egész országra rákényszeríteni, „de az is bizonyos, hogy a műveltség irányítói, költők, muzsikusok, moralisták, hajlandók ma a néptől tanulni, ha mást nem, hát tömörebb, kötöttebb életet, s kár lenne, ha az a közös, új kultúra, mely ma minden néposztály számára készül, nem mentene meg valamit a népkultúra természetéből.”

Kultúránk jellegzetességeinek, a hagyománynak a megőrzése azonban nem szabhat gátat a tágabb határú tájékozódásnak Németh László koncepciójában, hiszen „népünk a népek társaságában él”, s hogy ebben a társaságban tudunk-e helyesen viselkedni, az tájékozottságunktól függ. Sajátos feladat ezen belül a kisebbségi sorsba került magyarok helyzetének ismerete. Ezt egészíti ki a Duna-vidék népeinek megismerése a „közös sors”, az „ősi kulturális nedvkeringés” okán. Ezen túlmenően fölveti a nagy európai és tengeren túli államok körében való tájékozódás igényét is, mert igen tanulságos: „hogy próbálnak odaát a közös bajból kilábolni, hogy alkalmazkodik társadalom és kultúra ott az új feltételhez.”

A tér és az idő koordinátáit így rajzolja föl: „Az embernek két hazája van: az egyik az **ország**, amelyben született, a másik a **kor**, amely a körülötte folyó életet színezi.” Csak megfelelő tájékozottsággal ismerhetjük fel a *korhelyzetet*, a kor erőhálóját, hogy ne maradjunk le egy-két nemzedékkel Európától, s hogy ne tévesszünk össze egy-egy irányt (hitleristák, fasiszták, bolsevisták) a korrall.

Az önismeretnek valamilyen életeszményhez kell elvezetni. Németh László a 20. század életideálját három összeshövődő főerényben foglalta össze: „szigorúság belül, a változatok szeretete a világgal szemben, vállalkozó kedv az eszmék gyakorlati érvényesítésében. Más szóval: „a színek iránt fogékony aszkézis, melynek az eszme a cselekvésre és a hatalomviselésre való kötelezettséget jelent”.

Németh László azt írta, hogy *é l e t c é l j a* a magyarságot előkészíteni arra, hogy szemébe nézzen a történelemnek, amikor a foglaló ösztönök keresztútjára ér (1935). Már a harmincas években érezte a negyvenes években bekövetkező vihart. Így szólt helyzetéről és törekvéseiről: *„Társakat keresem, akik az ellenforradalmi és liberális bizantinizmus közt egy új oldalt teremtenek; elébb a szellemben, azután az életben is. Az új 'kertszellem' homályos ösztönből világos eszme lett. A görögökben őst és példát talált ez a szellem; a közép-európai gondolattal szorultságunkból igyekezett hivatást csinálni; a minőség-szocializmussal marxizmustól és fasizmustól egyaránt távol álló élet- és társadalmi eszményt rajzolt a magyarság elé.”*

Tehát: új oldalt teremteni – ez volt a törekvése. Mennyit vitatkoztak ezen, mennyit támadták érte az író. Pedig nem irreális az idézetből kirajzolódó modell: a marxizmustól és a fasizmustól egyaránt távol maradni. Mint ahogyan az sem merő illúzió, hogy *„A Kert ép-polyan nagy jelképe a századunknak, mint az előzőnek: a gyár.”* S vajon nem volt igaza a második szárszói beszédnek? *„En ezt a háborút az első pillanattól mély pesszimizmussal néztem. Nem tudtam olyan kimenetelét kitalálni, amely számunkra kedvező lehessen. 1939-es helyzetképemben olvashatják: akár a német, akár az angol vagy az orosz koncepció győz, én azt másnak, mint a magyarság súlyos megpróbáltatásának elképzelni nem tudom.”* Mégpedig azért nem tudta másnak képzelni, mert az nem annak a mozgásnak a szerves továbbfejlődése lesz, *„amely társadalmunk halk folyamataiban készül”.* A magyar szellem hatása alá azért igyekezett minél több embert bevonni, hogy ellenanyagot adjon a ránk váró nehéz idők elviseléséhez.

A „harmadik oldal” kifejezés 1934-ben jelent meg Németh Lászlónál, amikor azt írta: *„Aki a magyar közvéleményt ismeri, tudja, hogy a lelkekben rég kialakult egy harmadik oldal, amely jobbra és balra egyforma undorral tekint, s a kettőt együtt akarja elsöpörni. Hatalma nincs ennek a harmadik oldalnak, de ha megindul a közhangulat színvallása, jobb és bal olyan pőrén maradnak előtte, hogy mindenki csodálkozni fog, hogy uralkodhatott ez a néhány csóré ember annyianon.”* Korunk történéseinek ismeretében jó lenne végre nyilvánosan elismerni, hogy nem Németh László tévedett, amikor így értelmezte és támogatta „harmadik oldal”-t.

Az 1920-as évek közepétől hatott Németh László kora magyar értelmiségére. Gyakran állt viták keresztútjében, de hatásának látványos megnyilvánulása is volt Formálódott egy újfajta felelősségteljes, alkotó szerepvállalás az úgynevezett népi mozgalomban. Népfőiskolák, parasztkollégiumok segítették a tehetségek kiemelkedését, kialakult egy falusi, kisvárosi vezetőréteg, aminek az 1944-45-ös rendszerváltozás idején is érződött valamennyire a hatása.

Később azonban az ellenhatás érvényesült, Németh László neve egy időre szitkoszóvá lett, s mellőzésének sajnálatos következménye a nemzet ügyeivel kapcsolatos értékszavar. A területen maradó lektűr, a sematikus ábrázoló ún. szocialista realista irodalom, majd pedig a könnyen emészthető tévésorozatokat egyaránt a sorskérdéseket tárgyaló magvas „nehéz” irodalom befogadása ellen hatnak. Németh László sohasem lesz tömegek olvasmánya. De ha eljut a java értelmiséghez, amelynek közvetítő szerepe nem lebecsülhető, akkor tanítása, magatartása, példája eljut szélesebb rétegekhez.

„Nagy magyar gondolkozóknak én azokat tartom – írta 1934-ben –, akik a körülöttünk lévő helyzet természetét felismerték, fogatkozásai ellen értelmükkel küzdtek, s a magyarság elé hivatását megfejtő eszméket tűztek ki.” Németh László ilyen ember, tehát nagy magyar gondolkodó volt.

Nem tudom, mit mondana, mit írna ma Németh László. Nem nyilatkozhat senki helyette, illetve az ő nevében. Életművéből azonban mégis eligazítást kaphatunk.

Ez magyarázza, hogy újra meg újra feléje kell fordulnunk, mint most is, száz évvel születése után.¹

NÉMETH LÁSZLÓ MÁSODIK SZÁRSZÓI BESZÉDÉT MONDJA
1943. augusztus

---

¹ Előadásként elhangzott Nyíregyházán, a Bessenyei Társaságban, 2001. június 19-én.

FEHÉR ERZSÉBET

Németh László ismeretlen levele és tanulmánya

Számos értékes ismeretlen kézirat rejtőzik a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményeinek kéziratárában. Ezek közül mutatok be kettőt Németh László születésének centenáriumára alkalmából. Mindkettő jeles kordokumentum, egyiket sem ismeri a szakirodalom, eddig ugyanis nem jelentek meg nyomtatásban.¹

Magyarságkép – anno 1943

Gépírásos hiteles másolatban található a neves író, Németh László terjedelmes levele, amelyet Budapestről írt 1943. december 7-én Nagy Barnának, a sárospataki teológiai főiskola széles körben ismert nagytekintélyű tudós tanárának.² Az írásmű tartalma jól tükrözi az ugyanabban az évben rendezett szárszói konferencia hatását.

A levél bevezető részében az író fogó reményeiről ír azzal kapcsolatban, hogy „a református egyház külföldi összeköttetéseit a magyarság javára fel lehessen használni”. Fájó szívvel szól debreceni pályázatának elutasításáról.³ 1943 őszén a hazai református egyház vezetői és teológiai főiskoláinak meghívott professzorai, a református értelmiség iránymutató képviselői Mátraházán tanácskozást tartottak, s erre Németh Lászlót is elvárták, hogy megfogalmazza az értekezlet *memorandumának alapelveit* a magyarság akkori sorskérdéseiről. Az író akkor kitért ez elől, de újabb sürgetésre e levélben négy pontban összefoglalta erre vonatkozó elképzeléseit. Sajátos a levél szkeptikus befejezése, amely jól tükrözi írójának korabeli közérzetét: „no, hosszabb is letterem, mint akartam. Minthogy az, amit leírtam, úgysis csak levél és emlék marad, arra kérek, hogy megfontolván és semmire sem jutván, küldjétek nekem vissza.” Nem tudom, hogy a tervezett református memorandum elkészült-e, illetve hogy mi lett Németh László itt leírt gondolatainak további sorsa.

Közöljük Németh László levelének teljes szövegét.⁴

Kedves Barátom!

Azután, amit múltkor este, a rokonnépek intézetéből hazajövet, megtudtam tőled, még kevesebb reményem maradt, hogy a református egyház külföldi összeköttetéseit a magyarság javára fel lehessen használni. Hiába vannak meg a csatornák, ha maga az egyház (akár tudatlanságból, akár mert az ellenreformációs kor az ő vezetőit is beszervezte és megrontotta) nem ismeri fel, mit kellene tennie. Én mint kívülálló hiába gondolom el, mit üzennék Ravasz, vagy Révész helyében; az egyház fejei mégis csak ők, én pedig még tagjának sem igen számíthatom magam. Magyar véreimet is ismerem annyira, hogy hiába kapacitálnak egy külön vélemény megszerkesztésére, mert ha az Atyák rájukcsördítenek, éppoly egyedül maradok, mint Debrecenben. Ott is lelkiismeretemre, a magyar érdekre s mire nem hivatkoztak, amíg a pályázat beadására rábírtak; de elég volt egy-két pesti audiendum ad verbum, én megrögzött tolakodóként kerültem ki az ügyből, aki mellett tulajdonkép nem is volt senki sem. Ez úgy látszik mellérendelő nemzeti sajtóság. Őszintén örültem hát, hogy a mátraházi találkoztól s vele ígéretemet átsunyíthatom. Elmúlt tizenhatodika s egy figyelmeztető telefont sem kaptam; talán mégis lemondotok rólam. De íme, ebédelés közben megjön a sürgönyöd. Egy-két szóban mégis csak felelnem kell rá. Én a memorandum írást nem vállalom el,

¹ Németh László sárospataki kapcsolatainak néhány vonatkozását lásd Kováts Dániel összeállításában: NÉMETH LÁSZLÓ: „Sárospatak nekem nagyon megtetszett...” = Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp.-Spatak, 1996. 475-490.

² Jelzete: An. 10.872.

³ Ismert, hogy 1943 tavaszán megpályázta a debreceni egyetem magyar irodalmi tanszékének professzori státusát, de a bölcsészettudományi kari tanács ellene foglalt állást.

⁴ A levél nem jelent meg a NÉMETH ÁGNES szerkesztésében megjelent gyűjteményes összkiadásban: *Németh László élete levelekben*. 1914-1948. Bp., 1993.

de megírom, hogy nézetem szerint minek kellene benne lenni s ha valakit a szerkesztésével megbíztok, annak szívesen segíték a fogalmazásban. Az irat a következő négy tételt bizonyíthatná.

1. *A magyar nép nem azonos politikai látszatával.* Ez a fejezet történelmi áttekintés lenne. A Habsburg-monarchia népei mindegyikéből kifejlesztett egy olyan réteget, amellyel a Monarchia javára s a nép természetes érdekei ellen kormányozhatta. Nálunk ez a réteg, a kiegyezés jóvoltából, különösen népes és jólfizetett volt; a Habsburg királyság minden monopoliumát ők élvezték. Ebben a rétegben a magyarság jóformán csak uraival vett részt (ez is jórészt H. teremtmény); a többség asszimilált németek, szlávok és zsidók, akik alatt a magyarság egyre súlyosabb gyarmati helyzetbe került. A többi Habsburg nép 1918-ban ledobta magáról ezt a réteget; Magyarországon azonban, ellenhatásként a forradalom túlzásaira, ez restauráltatott s ez vitte az ország dolgát 1919-től mostanáig. Szent Istváni gondolat, német politika, meg nem békélés a szomszédokkal, magyar kultur fölény (a valóságos nagy magyar értékek véka alá rejtésével) ezeknek volt az önfenntartása. Ezzel szemben áll az ébredő magyar öntudat, a valóságos magyar érdek, amelyet elsősorban az írók képviselnek (Anthologia melléklendő a szomszéd népek, szocializmus stb. címszavak alatt.)

2. A magyarság a háború alatt sem viselkedett gleichschaltolt népként. A németeknek megvoltak a kitűnő pozíciói Magyarországon; a trianoni szerződés korrekciója is mellette szólt, - ennek ellenére is csak annyit engedtek neki, amennyivel egy magyar Antonescu kormány föllállítását megakadályozhatták. - A magyar nép csaknem teljes egészében német-ellenes maradt; de a Habsburg eredetű gyarmatosítók is visszariadtak a németek moráljától. Teleki Pál az utolsó huszonöt év legtitiztebb politikusa. A háborúba a magyarságnak be kellett lépnie (?), mert különben egy nyilas kormányt állítottak volna, amely százezrével dobja oda a magyarokat, de tulajdonkép nem vett benne igazán részt. Mozgósítható férfainknak alig 1/20-a járt a fronton, sajtónk semleges maradt, az angolbarát lapok közül (az egész sajtó fele) egyet sem tiltottak be, a magyar irodalomba számos mű adott vészjelet a német törekvések ellen, ugyanakkor angolelleses írónk nem volt egyetlen egy sem. A zsidó törvényeket, amelyeket német nyomásra hoztak, sehol sem kezelték olyan enyhén, mint Magyarországon. Ha áldozatok, megszegényítések voltak is, ez sosem a magyar nép szellemének (bár a zsidók a magyarok közt sem népszerűek), hanem mindig csak egyesek német iskolájának volt a következménye. Erre a legfrappánsabb bizonyíték, hogy Magyarországon a zsidóság jóléte s befolyása a háború alatt jelentékenyen (mondhatni veszélyesen) megnőtt.

3. A magyarság műveltebb része a szomszéd népekkel való konföderációt, ha az nem sértő formában valósul meg, boldogan üdvözl. (Idézetek íróktól.)

4. A magyar társadalom szerkezetében inkább kispolgári. Értelmiség, földdel bíró parasztok, kisiparosok és kiskereskedők, minőségi munkások aránya a klasszikus értelemben vett proletárokéhoz (gyári munkások, földmunkások) 2:1-hez. A proletárság kispolgári szintre emelése (földosztással, iparos képzéssel) mi nálunk sokkal könnyebben keresztül vihető, mint a szabad rétegek beteretése kolhozokba stb. Ez a magyar nép jellemét törné össze. Magyarországnak szocializmusra van szüksége, s az itt nem is olyan utópia, mint az angolszász államokban, hisz a tőke jelentősége nálunk sokkal kisebb s részben úgy is az állam markában van már. De a magyar szocializmus: nem lehet orosz jellegű proletarizáló; hanem szövetkezeti, azaz a félig szabad kis egzisztenciákat nagyobb termelő testekbe egymás mellé rendelő.

No hosszabb is letterem, mint akartam. Minthogy az, amit leírtam úgy is csak levél és emlék marad, arra kérek, hogy megfontolván és semmire sem jutván, küldjétek nekem vissza.

Szeretettel köszönt:

Németh László

Budapest, 1943. dec. 7.

Partikuláris Iskola – anno 1946.

A régmúlt századok református iskolahálózatában fontos szerepet játszottak a partikuláris iskolák, röviden a *partikulák*. A nagyobb kollégiumokból kikerült végzett nagydiákok a környékbeli kisebb-nagyobb mezővárosok iskoláinak vezetőiként hatékonyan, eredményesen tevékenykedtek a parasztfiúság oktatásában-nevelésében. Az 1850-i középiskola-reform, a nyolc osztályos gimnázium és érettségi bevezetésétől kezdve ez a sajátos anyaiskola-partikula kapcsolat megszűnt.

Egy újfajta partikula-iskolátípus megszervezésének ötletét vetett fel Németh László 1946-ban. A gondolat felmerült már *Illyés Gyula* nem sokkal korábban kiadott híres kiáltványában, amelyben a parasztfijúság tanulási lehetőségeinek megteremtését sürgette. Az elképzelések konkrét gyakorlati kidolgozását Németh László vállalta magára, s a feladatot rövidesen teljesítette is. A parasztságból származó gyermekek és fiatalok művelődésének előmozdításának céljából törvény rendelkezett a *Magyar Népi Művelődési Intézet* megszervezéséről. A törvényjavaslat indoklásában, amely 1947. január 21-én kelt és Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter írt alá, szözszerinti átvétel található Németh László tanulmányából: „A Magyar Népi Művelődési Intézet másik feladatköre, amely az elérni kívánt cél megvalósítására irányul: a parasztság számára ma elérhetetlen középiskolát és a dolgozók iskoláit kivinni a falvakba. Ez utóbbi cél megvalósítására a fiókiskolák, partikulák intézménye látszik legalkalmasabb eszköznek. A partikulák lesznek azok az iskolák, amelyekben a két-hármezer lakójú község diákjai is elvégezhetik a középiskolát, jóformán anélkül, hogy kimozdulna falujából. A partikula nem új dolog Magyarországon, a régi nagy kollégiumok apró kirajzása-képpen a falvakban a helyben lakó tanult réteg bevonásával előkészítő tanfolyamok működtek igen szép eredménnyel a magasabb műveltség szerteágazó gyökereiként. Ezt a régen bevált intézményt a műveltség széles körben való elterjesztésére kívánatos felújítani és a Magyar Népi Művelődési Intézet feladatkörébe állítani.”

Az intézet nyomtatásban is kiadta Németh László e partikula-tanulmányát, amely tehát 1946-ban készült, és szétküldték az országba. A kiadvány három nyomtatott oldalból áll. Nem szerepel rajta a szerző neve, de vitathatatlanul Németh László alkotása. Ezt jelzi egyrészt a sárospataki kéziratárban lévő példányon⁵ található korabeli kézzel írt feljegyzés: „Ez Németh László írása. Nagy...”. Tehát a fentebb már említett Nagy Barna teológiai professzor, Németh László barátja tette be az iratgyűjtőbe; másrészt a tanulmány egész gondolatvilága, gazdag fantáziájú idealizmusa igazán „Németh Lászlós”; végül az írásmű hangvétele, stílusa, irodalmisága is tagadhatatlanul az övé. Németh László eddig ismert színesen szárnyaló pedagógiai elképzelései mellé tehát ez az eddig rejtőző újabb művelődési utópia csatlakozik. Érdemes a megismerésre, a tanulmányozásra, hiszen mind a magyar neveléstörténet, mind a Németh László-i életmű apró kis drágaköve. Ezért tesszük közzé a dokumentum teljes szövegét.

Középiskola falun

A Magyar Népi Művelődési Intézet közleménye

(Mik azok a partikulák?)

A parasztság kevés gyereket járat középiskolába. Hogy ezzel a maga felszabadulása ellen vét: *Illyés Gyula* kiáltványából akárki megértheti. Azt sem nehéz belátni, hogy ennek a mozdulatlanságnak – mely a parasztság helyzetéből ered s helyzetét rögzíti – a diákinternátusok a legjobb gyógyszerei. Ha a falusi szülő jó, olcsó internátusokban helyezheti el a fiát, többen szánják el magukat az iskoláztatásra; ha pedig bőven van ingyen hely ezekben a népi kollégiumokban, a tehetőséges szegény parasztszok közül több jut fel az értelmiségbe. Azt azonban, hogy mik azok a kiáltvány emlegette fiókiskolák, partikulák s hogy lendítik meg a parasztság életét, kicsit körülményesebb megérteni.

A partikulák olyan iskolák, melyekben a két-három ezer lakójú község diákja is elvégezheti a középiskolát, a nélkül, hogy a falujából éven át kimozdulna. Ez első hallásra elég furcsán hangzik. Hát még ha hozzátesszük, hogy a partikulák amolyan pedagógiai takarékpénztárak is, mindenki spórol rajtuk: a szülő, mert nemcsak városba nem kell a diák fiát adni, hanem a mezei munkában is hasznát veheti; az állam vagy község, mert egy partikulás diák ötödannyiba sem kerül neki, mint egy internátusba föladott; a legtöbbet mégis maga a gyerek, mert otthon is van, meg gimnáziumban is, az anyja prószáján, meg a tudomány kenyerén. Csodálatos intézmény, ugy-e? Csak aztán meg is magyarazzuk, hogy mi.

Kezdjük magán a szón. A partikula részecskét jelent. Minek a részecskéjét? A régi nagy kollégiumokét, amelyek nem érték be azzal, hogy székvárosokban bevárják a diákok: elébe mentek a vidékre; egy-két tanáros morská-kollégiumokat hullattak le magukról: a debreceni kollégiumnak

⁵ :Leltári jelzete: An. 11.289.

ilyen morzsa iskolájában tanulta például a verstant a nagyszalontai költő: Arany János. A Népi Művelődési Intézet most föl akarja támasztani ezeket a főiskolákat. Nem azért, mert a régiséget szereti, hanem, hogy abból legyen a legfrissebb iskolafajta; a népi Magyarország legeredetibb tanügyi alkotása.

Mire gondolunk? Magántanulók eddig is voltak a falvakban. A legtöbben a polgárinak durálták neki magukat, de voltak gimnazisták is. Akiben ilyen hajlandóság támadt, tudta kihez forduljon. Minden községben volt egy-két nyugdíjas tanító, félig sikerült jegyző, községi írnok, aki magántanítással vajazta a hivatali kenyerét, oktatgatással melengette aglegénykorát. Ezek közt a magántanítók közt volt jobb s rosszabb. Vizgákra rendszeren ők is fölmentek diákjaikkal a rázós szekereken; alázatosan lődörögtek a feleltető tanárok körül, akiknek a szeszélyétől függött, hogy átmegy-e a gyerek; segítséget azonban nem igen kaptak az iskolától. Tanításuk akkor is tökéletlen volt, ha maguk jó pedagógusok voltak: hiszen a tananyag ma már nemcsak leckékből áll, amikhez két ember is elég, hanem kísérletekből, szemléltető tárgyakból, filmekből, amiket látni s hallani kell. S a magántanuló mindentől meg van fosztva. A partikulákban ezt a magántanítást most az állam veszi gondozásba. Ő választja ki és irányítja nemcsak a magántanítókat, hanem azokat is, akik a parasztdiákokat majd levizsgáztatják. A magántanfolyamból igazi iskolát csinál, amely igyekszik mindent megadni, amit a városi, – azonkívül még az új utakon járás örömét is.

Hogy történik ez? A legokosabb, ha elmondjuk: hogy indul meg egy partikulában az élet. Ebből a vállalkozók azt is megérthetik, hogy kell nekilátni. A Népi Művelődési Intézet megbíz valakit az egyik iskolavárosban: „téged ismerünk, te olyan ember vagy, aki talpra tudsz állítani a gimnáziumod körzetében néhány fiókiskolát.” A partikuláknak ez a főgondozója összehívja a városbeliek közül azokat, akikről tudja, hogy a parasztság sorsa érdekli őket. Ott lesz közöttük az a három-négy tanár, akik a fiókiskola diákjait fogják majd vizsgáztatni, de ott lehetnek másféle emberek is, volt népfőiskola-vezetők, szövetkezeti emberek, papok, párttitkárok, akiket a parasztművelődés érdekel s a falvakban ismerősök. Egyik az egyik községről tud valamit, másik a másiktól; megállapodnak az első partikulák helyében, s felosztják maguk közt, ki hova szálljon ki.

Kinn a községben megkeresik azt az embert, aki magántanítással már eddig is foglalkozott, vagy a mozgalom hatása alatt erre kedve támadt. Megmagyarázzák neki, mi lesz a dolga; kitapogtadják: megfelelh-e neki. Nem szakvizsgát tetetnek vele, inkább a tanulékonyágát, az ép eszét mérik fel, hogy elég erős-e az együtt tanulásra. Ezt teszi meg a partikula vezetőjévé. Ha a maga erejéből nem tudja az egész diáksapatot eltanítani: egy kis tanári kart toboroz maga köré. A gyógyszerész eltaníthatja a vegytant, az orvos az élettant, egy tanultabb gazda: a természetrajzot; ha van gyár, a mérnök számtant, fizikát, a tanító, pap a magyart, történelmet. De nemcsak képzett emberekből állhat az ilyen „tanári kar”. Magántanításhoz nem kell képesítés. Felsőbb osztályos diákok szárnnyuk alá szedhetik az alsóbbakat, s az volna a legszebb, ha egy-egy mesterember, a helybeli villanyszerelő, kőműves itt fedezné fel, hogy ő a fizika vagy mértan tanulva-tanítására megérett. A Népi Művelődési Intézet tankönyveket, esetleg egyszerű, világos jegyzeteket nyom ezeknek a magántudósoknak a kezébe; demokratikus iskolánkban az sem szégyen, ha tanító s tanuló együtt törik a fejüket egy-egy nehezebb részleten.

A tanárok toborzása után megkezdődhet a diákoké. Persze ne a kisbíró dobolja ki, hogy aki partikulát akar végezni, holnap kilenckor jelentkezze a községházán. Időt kell engedni a falunak, hogy megfontolja a dolgot, a gondolat a partikula tanárain, pártfogóin át fölszívódjék belé. Leghatásosabb, ha a gyerekeknek az iskolában beszélünk róla; a felnőtteknek a képviselőtestület, pártok gyűlésein. A költség egy részét a fizetnitudók adnák össze (évi két-három mázsa gabona, a tizede annak, amibe a városi iskoláztatás kerül), a szegényekért az állam áll jól, az épületet a község adja.

Valószínű, hogy az első évben csak az általános iskola ötödik osztályát állíthatjuk fel négy elemi végzettek részére; de ha van néhány polgárit végzett vagy félbemaradt középiskolás: az általános iskola vagy a gimnázium többi osztályát is megindíthatjuk.

Ha egyszer megvannak a tanítók, tanítványok, azonnal meg kell a tanítást kezdeni. Célyszerű, ha a tanév a mezei munkához igazodik. Minthogy a vizgát a téli munkaszünet végén rakják le a legkönnyebben, legokosabb, ha a tanév tavasszal kezdődik. Áprilistól októberig, a nagy munkák alatt, csak vasárnap folyik némi előkészítés; karácsonyig tart az első félév; januártól húsvétig a második. A tanítás ideje az esti órák; novembertől februárig délelőtt is taníthatunk. Nyáron heti 5,

októberben heti 24, a téli hónapokban akár 36-42 órában is. Elég, ha az órák 40 percesek, a szünet köztük nem afféle gimnáziumi szünet, csak rövid lélegzetvétel az agynak. Az iskola, amennyire lehet, hasonlítson az igazi gimnáziumokhoz. Rendezzünk tanulmányi kirándulásokat, használjuk fel a gyógyszertár, orvosi rendelő, kertészet, gyár „laboratóriumait”. Az újdonsült tanároknak adjuk meg a tanárkodás minden örömét. Kérdezzenek, osztályozzanak: hisz ők a felelősek érte, hogy hanyag, készületlen embereket ne engedjenek föl a vizsgai tanfolyamra, időt s kenyeret fogyasztani.

Közben az iskolaváros tanárai se hagyják magukra a fiókokat. Ők hozzák a friss levegőt ezekbe a pedagógiai bűvárharangokba. Vasárnaponként hol ez, hol az száll ki a partikulába. Beszélget az ottani vezetővel, megismerkedik a tanítványokkal, tanácsot ad, elmondja, amit másutt látott. Nem ellenőrzője a partikula tanárjainak s diákjainak, hanem ösztönzőjük. A legjobb „szakfelügyelet” a példa. Tartson egy-egy mintaórát a maga szakjából; abból ami amúgy is soron van; az összehasonlítás jobban dorgál és ösztönöz minden bírálótnál.

A tél végével kezdődik a kinti munka. A partikula vezetője meg egy benti tanár eldöntik, kik mehetnek be a városba, vizsgázni. Ott a környéki partikulák tanulóit összecsapják, s két héten át folyik az ismétlés. A legszerencsésebb, ha ilyenkor a gimnáziumban húsvéti szünet van. Ebben az esetben a vidékiek az üres internátusokban helyezhetők el; ahol a népfőiskoláknak szokott helyük van: azokban. A tanárok is jobban ráérnek délelőtt-délután órát tartani. Új anyag ezeken a tanfolyamokon már nincs; de új az előadó; újak a szemléltető eszközök, a más partikulabeli bajtársak; így az anyag is felfrissül. A gyerekek összeszoknak vizsgáztatójukkal, az is kiismeri őket. Voltaképp az egész két hét a vizsga; a felelés formaság, mint a nyilvános iskolában.

A legokosabb, ha ezekre a tanfolyamokra a partikulák vezetői is bemennek: szobafőnökként őrzik a fiaikat s az előadáson maguk is okulnak. Minthogy a tanfolyamokon több fiók diákjai vesznek részt, azok közt versenyre is kerülhet a sor; akár egy kis olimpiászt is tarthatnak: melyik fiók hány pontot szerez a vizsgán átlagtudása alapján. Ahol nem lehet a gyerekeket a városba bevinni: ott vizsgáztató tanárok jöhetnek ki a partikulába, de ebben az esetben sem egy napra, éppen csak feleltetni; a vizsga ekkor is részletes összefoglalás legyen, s ne rideg osztályozás.

A partikula az általános iskolák gondját is megoldja. A falvakban alig lehet másképp fölállítani őket. De itt a megoldás egy másik friss gondra is: hogy működjék a paraszti „dolgozók iskolája”. Városokban sok száz felnőtt ember szerzi meg a dolgozók iskoláiban az érettségit s jut fel két-három év alatt az egyetemre. A parasztok, mint kiáltványunkban mondtuk, ebből is kimaradnak. Ők nem mehetnek a városba; a dolgozók iskolája pedig nem jött ki hozzájuk. Ha felállt a partikula: előttük is nyitva az emelkedés útja. Az iskolakötelesek középiskolai tanfolyama mellett megrendezhető egy a felnőtt parasztságnak is. Az első évben elvégezhetik az alsó gimnáziumot, a következő kettőben a gimnázium V-VI. és VII-VIII. osztályát. A Népi Művelődési Intézet dolga lesz, hogy a tananyagot számukra összevonja, a tankönyveket, jegyzeteket kidolgozza. A téli munkaszünet alatt ők is fölkerülnek a vizsgáztatóba. Ahol több középiskola van egy városban, vagy több iskolavárost osztottak be egy iskolamegyébe: ott az egyik a gyerekek, a másik a felnőttek vizsgáztató tanfolyamát rendezi meg, a harmadik esetleg az azévi népfőiskolát.

Németh László, Illyés Gyula, Keresztury Dezső tetszetős álma, gazdag fantáziájú utópiája széles körben és huzamosabb időre nem valósulhatott meg.⁶ Az első tapasztalatokról ugyan Németh László beszámolt,⁷ közel volt már azonban 1948, a „fordulat éve” amely elsöpörte ezeket a terveket, elképzeléseket.

⁶ Bevezetésére nagy múltú iskoláink kísérletet tettek. Például az 1946/47-es tanévben a Sárospataki Ref. Kollégium a paraszt dolgozók számára Cigándon és Tokajban középfokú partikulát szervezett, a miskolci Ref. Lévy József Gimnázium Putnokon és Újcsanálason hozott létre parasztgimnáziumot. (A Szerk.)

⁷ Jelentés 1946. augusztus 6-11. közt tett utunk elvi jelentőségű tapasztalatairól. = NÉMETH LÁSZLÓ: Utolsó széttekintés. Bp. 1980. 733-737., illetve: Művelődéspolitikai írások. Bp., év nélkül [1986]. 161-166.

PETRŐCZI ÉVA

Kis enyedi gyászdal*Jékely Zoltánnak*

Enyed, Enyed, Enyed,
Bűznek és szennynek
Átengedett terek.
Tanárok utcája – –

Hangya-számláló, apa-váró
Kisfiú-magad helyett
Elébem áll egy tulajdon mocskába kérgesült
Koldusgyerek

BALÁZS ILDIKÓ

**„A múltat is teremteni kell”
Ratkó József Segítsd a királyt! című drámájának üzenete**

Evokáció

Véres századot éltünk végig. A világegések, a rájuk következő elembertelenítő országlások, a trianoni békediktátumok országhasztráló, szülőföld-csonkító borzalmait kollektív félelemként hordozzuk sejtjeinkben. Költőink – élő lelkiismeretünk – világgá kiáltják a kimondhatatlant, melyről az ember, mint amikor túl nagy fájdalmat, megaláztatást él meg, képtelen beszélni. S amire nincs szó, azt ők megpróbálják a szó köntösébe bújtatni: magát a testet öltött fájdalmat.

Nem kicsiny feladat a ma költőé: tanulni a nagy, poklot-mennyet járt mesterektől, ellesni a csínyt Weöres Sándortól, József Attilától; Illyés Gyula országgyűlését eltanulni, felelősségre ébresztő magatartását magukévá tenni, szószólónak lenni a lekicsinylő gúnykacaj vagy országos közöny mellett. S az új formába öltöztetett új tartalom kimondásának kényszere szinte a lehetetlenre sarkallta őket.

Ma, amikor már egyikük-másikuk sírjánál megállunk egy kegyelet-teljes, emlékező pillanatra, számba vehetjük azokat, akiknek az idő távlatából jegenesudárrá nőtt az alakja, akik e század róttá történésekről, e század írta emberi sorsokról, lelki fájdalmakról szólottak. Ratkó Józsefre immár éleslátást biztosító távolságból emlékezhetünk. S az élet-halál! határmezsgyéjén megmutatkozik a teremtett életmű értéke.

Kitekintő a Hetek csoportosulására, Ratkó József lírájára

A hatvanas évekre felnőtt egy költőnemzedék, amelynek tagjai többnyire a II. világegés közepette születtek. Buda Ferenc, Ratkó József, Bella István, Ágh István, Serfőző Simon, Raffai Sarolta és Kalász László a *Hetek csoportosulásának*, más néven a *Meszegödör nemzedéknek* tagjai. Közös sorsuk, élményanyaguk sodorta egymáshoz őket.

Ratkó lírájában csupa vízió jelenik meg: a *Meszegödör nemzedék*, nevének megfelelően versben temetett tömegsírba, meszet öntött névtelen halottainkra, elmondta a pap helyett is a búcsúztató szavakat, majd ismét gödröt ásott, temetett, elparentált, imát is mondott, hogy az elhunytak ne kegyelet nélkül, „mint a krumpli” dugassanak szenteletlen a földbe. Perlekedett „törvénytelen halottaink”-ért, azokért, akiknek pusztulását törvénytelen, embertelen történések okozták. S látni vélte az eltávozottak testét, mint bombázórepülőét, kereszt alakot formázva szállni maga fölött, s azt, ahogy az ártatlanul legyilkolt, megégetett gyermekek és asszonyok vérünkben keringenek.

Ha kipusztul egy nemzet az otthon tájain, a költő szenvedni el az újrászülés fájdalmát, amikor vajúdnak a hegyek, s a dűlőutak megszülik fiaikat – rég elfeledett avarokat, kunokat –, hogy újra éljen a haza. Bábáskodik e születésnél, hogy időtlen ne legyen, s kezét tartja, hogy fejre ne essen a magzat. Hísz minden kis új élet drága: ne mondja senki, hogy meddő a haza.

Féltékeny csillag című verseskötetének darabjaiban e kérdéskör foglalkoztatja a költőt, akit még a gyermekkor tanított költészetre. „A születésével feltehetően magával hozott alkati érzékenységet a gyermekkor nyomorúságai, sérelmei és szorongásai fejleszthették erkölcsi-esztétikai fogékonysággá benne, a szépségnek azokkal a ritka, de annál tartalmasabb és különösebb pillanataival együtt, amelyekkel nemigen ajándékozhatja meg a sors a kakaós-összkomfortos gyerekzsúrok észvevőit. Talán éppen ez a sors igazságszolgáltatása” – írja Bíró Zoltán az ötvenéves Ratkó Józseféről.¹

¹ Bíró Zoltán 1986. 20.

Ratkó József drámájának kérdésvetése

A század borzalmainak feldolgozását segítette Ratkó József és hat költőtársa. Ratkót költői kiteljesedése csúcspanyára hozta a Nyíregyházi Színház egy történelmi dráma megírására. S noha Pálffy G. István szerint Ratkó annyi szálból szövötte a drámáját, hogy rutinosabb szerző ebből az anyagból akár 3-4 színdarabot is ír, az ilyen értelemben vett dramaturgiai ügyetlenséget feledtetni „a mű erénye: a szenvedély, a történelmi és társadalmi igazság kimondásának belső feszítőereje”.² István királynak szophoklészi értelemben vett tragikái vétsége van, mely arra sarkallja, hogy megismerje saját bűneit, népének bűneit. Ez a dráma fő témája. Ám a darab egy egész kérdéssort vet fel.

Ratkó visszapillantott a történelembe, hogy fogódzókat keressen. S rájött: a történelem viharai gyakran kényszerítették a népet tölgyfatestét fűszálként lehajolni. Hintapolitikát ezer éve - István király idejében is - folytattunk a megmaradásért, s gyötrődünk: Bizáncnak vagy Rómának a kedvében kellene-e járni? Nyugatnak vagy keletnek kezdet nyújtani? Hogy lehetne megmaradni? Kínzó kérdések: tehetünk-e jót, ha lehetőségeink csak a kisebb és a nagyobb rossz közötti választást kínálják? Hogy cselekszünk jól, hogyan kövessék a fiak az elődöket, ha a kor szava egészen mást sugall? Hogy lehetne élő lelkiismeretet elveszejtve, lelket ölve újjászületni? Hogy neveljük a felnövekvő nemzedéket, ha az öreg nevelőt el kell csapnunk? Kit hozunk helyette, ki hitünket, titkainkat, történelmünket megtanítja neki? Ki legyen az ország élő lelkiismerete? Hogy szerezzünk királyságot elhalt királyfinak? Ké legyen az ország, a gazdátlan örökség? Ki ad tanácsot egy magvaszakadt királyi ház utolsó sarjának?

E kérdésekre keres választ Ratkó József Segítsd a királyt! című drámája.

A dráma cselekménye

Hetedíziglen bűnhődik minden nemzedék az elkövetett bűnökért – tartja a Szentírás. S hogy Imre herceg halálával Isten – melyik is? a pogányoké, akit a sámánok révületben keresnek? vagy a keresztényeké, akit gögös és hideg templomokban dicsérnek idegen ajkú papok? – tehát valamely istenség megbüntette István király nemzetiségét, ez merőben új gondolat, de egyúttal régi is. Ha a múltba kapaszkodunk – ahogy Illyés Gyula példájára Ratkó József is tette –, akkor lehetővé válik a múlt „teremtése”, megírása, értelmezése, feldolgozása. S a múltat bizony teremteni – azaz feldolgozni – kell, mert a rosszul elrendezett múlt visszajár kísérteni, és zavarja az embert.

Ugyan ki tehető felelőssége egy ország sorsának rosszra fordulásáért? Ki vádolható az emberi élet megnyomorodása miatt? Miért hal meg tragikus hirtelenséggel István fia, Imre herceg? Ké az értelmetlen halál felelőssége? Az apjáé? A nevelőé? – Ma sem tudjuk.

A dráma elsősorban a fájdalomtól megtört István királyt a fiát gyászolja. Elhalasztja napi gondját: szélnak ereszi az ítélnapra egybegyűlt sokaságot, ökröt vágat nekik, hadd várjanak másnapig a bűnösök. Egyedül akar maradni a fájdalommal, s halottsirató szavai a legszenyebb papot is megszegyenyítik, annyira áthatja minden szavát a keresztény szellem: „...hálát adok, hogy Imrét nekem adtad / és örömmre megtartottad eddig. / Te irgalmad ajándéka volt, / s most visszavetted végzésed szerint”. Ám a szelíd fohászba lázadó hang csattan: „Kisemmiztél, mert úgy tetszett neked.” Majd a fájdalom értelmét keresve kérdez: „Csak azt árul el: műveddel mi lesz? / Király nélkül a nép előzvegyül, / elvadul Tőled, (...) más cselédjé léssen...”³ – panaszkodik.

Régi megfigyelés, hogy a magyar nép lélekben unitárius: nem hisz a Szentháromságban. Ha bánat súlyától vagy félelem terhétől görnyedve fohászodik, egyedül csak az Atyához szól. Tudomást sem vesz Krisztus közvetítő s a Szentlélek megtartó-megszentelő erejéről, mint holmi mellékes sallangokról, amelyeket egyéb ceremónia-kellékekkel együtt költöztettek be templomainkba a hittérítő nyugati papok. Mert a nép lélekben makrancos kisgyermek, aki magára maradván a népek tengereiben, Atyját hibáztatja, tőle kér-követel, vele dacoskodik, őt fenyegeti, vele alkudozik, mint gyermek a szülővel. Ha el is tanulta az alázatos fohajtást a nyugati keresztényektől, lelke ágaskodik, s a természet törvényei mellé rendet követel. Akárcsak Balassi vagy Ady: Ratkó József István király is az alázatos derékhajtogatás közepette fogat csikorgatja, s ujjai fenyegetően ostoronyelet markolásznak. István király is perlekedik Istennel: a Te hibád, ha műved megsemmisül! Nem veszhetsz el a nép, mely

² Pálffy G. István 1985. 89.

³ Ratkó József: Segítsd a királyt! = Rivalda 84/85. 540–647. 557. o. A továbbiakban, amikor e drámából idézünk, csak a lapszámot adjuk meg az idézet végén zárójelben.

épp most tért meg Hozzá! – sugallják fohászzkodó-követelő szavai. S az imára – mintha csak a Világügyelő, e pogány istenség küldte volna, hogy a fohász pogány felhangját megerősítse, ott terem az Öreg, az egykori Vajk, a későbbi István nevelője, a sámáni erővel felruházott, a pogány hitvilágot megtestesítő, regőlő révületéből magához térő Öreg, aki az imént épp a Világügyelővel társalgott. Megvádolja István királyt, hogy nem helyesen nevelte a fiát, hisz „*aki szüntelen / égre függeszti arcát, mint a vak, / orra buktatja bármely göröngy*” (559). Vádolja István királyt, amiért keresztény hitre térve sok vért onttatott, vádolja az ellenszegülők haláláért, a megbüntetettek szenvedéseirért, a kitépelt nyelvű regösök némaságáért, mindazért, amivel István a régi hitvilágot eltörölni kívánta, s csak az új hitnek adott életteret.

Örök magyar kérdés: felzárkózni, igen, de hogyan és milyen áron? A régi teljes felszámolásával? Hisz akkor öngyilkosságot követünk el. Vagy átforgalmazzuk örökségünket az új tanításnak, az új követelményeknek megfelelően? Hogyan lavírozunk, hogy haladjunk is, de közben arcpirulás nélkül tisztelhesük az öregek ősz fűrtjeit, ápolhassuk kegyelettel emléküket? Hogyan élhetünk békében, ha az új kihívások háborúságot követelnek?

S mintha csak az Öreg pogányul lázadó szavaira hangolódna rá az elgyötört király keserűen gúnyolódni kezd a Főpappal, aki az ő vigasztalásán fáradozik: „*Eredj és dicsérd érte*”, azaz Imre haláláért az Istent, „*a nevemben*” (564). A fia fölött virrasztó király a pogány Öreg társaságát óhajtja, mert önmarcangoló fájdalomhoz jobban illenek a vád szavai, mint a keresztény vigasztalódáséi. A király vétkezett – vádaskodik az Öreg –, boldogtalanná tette a fiát, aki beleesett a bajor pap csapdájába: az ugyanis szüzességre biztatta Imrét, hogy magtalanul haljon el, s helyébe idegen király ülhesen a magyar trónra: „*Imre úr, / ha magzat nélkül maradván, elagg, / s halála rendben elkövetkezik – külső nemzetből állítasz királyt, / s elszaporodtak rajtunk, és az ország / német kezébe örökül esik!*” (574) – tárja fel az Öreg az idegenből az országot téríteni jött Főpapnak, Imre herceg nevelőjének az ő igazságát.

Bonyodalmak tömkelege vagy konfliktus nélküli dráma?

A drámai konfliktust a pogány világot képviselő Öreg és a magyarok által nemrégiben – pusztán két emberöltővel korábban – felvett kereszténységet tűzzelvassal megtartó, folyton áldozatot követelő Főpap közötti kiengesztelhetetlen ellentét robbantja ki. Bár az igazi bonyodalom színhelye – mint az a dráma végén megvilágosodik – valójában nem egy ország, hanem István király lelke, a nemzet lelkiismerete. Az ellentét évtizedek óta, a magyarok kereszténységre térése óta tart. A régi világ képviselői ellenszegülnek az új hitnek, erkölcsnek, az új hit harcosai pusztítani akarják az ellenszegülőket. A dráma elején a Főpap a bajor Gizella királyné parancsára hivatkozva az Imre gyászolására siető Öreget meg akarja vakíttatni: „*Parancsolom az igaz hit nevében: / ezt a megöszült rútt, bűdös dögöt / markoljátok föl, két undok szemét / toljátok ki!*” (555.) Ám István király, akit kisgyermek korában az Öreg nevelt s tanított a természet titkaira, a pogány hitvilág elemeire, oltalmába veszi az Öreget.

Csődbe ment egy elképzelés, egy élet munkája: hiába nevelték Imre herceget jó kereszténynek, az új életmód, az új hit kiszolgáltatottá, védtelenné tette őt egy természeti csapással szemben. Imre nem ismerkedett meg a természet törvényeivel, nem követte ősei tanítását. Égre függesztett szemmel felbukott az első göröngyön, s vadászat közben egy életét féltő vadkan ölte meg.

A Főpap megnyugszik a felsőbb törvényben: Isten rendelése ez. De az Öreg vádja, miszerint bűnhődés ez, közelebb áll a király megsebezett szívéhez. S a király szívében a keserűség helyét a kétely foglalja el: rossz nevelő kezére adta a fiát. Arról ugyan nem tudja az Öreg meggyőzni, hogy a kereszténység felvétele, az új istenség tisztelete bajt hozott volna az országra, mert abban egy pillanatig sem kételkedik a király, hogy műve hasznos volt: túlélésükhöz az egyetlen járható út. De a fia halálába nem tud belenyugodni, s bűnbakot keres. Magát vádolja, hagyja, hogy az Öreg a fejére olvassa elkövetett bűneit, az új hit miatt megcsönkítettak, a kivégzettek neveit. A király lelkébe a vádak hallgatása során befészkel a hitetlenség, elméje ismét megnyílik a pogány tanítások előtt: „*Hitem szerint a teremtő Atya / kétízben gondol igazán veled: / életre rendel s a halál után / eligazítja égi sorsodat. / A két idő közt teljesen szabad vagy*” – így tanítja a királyt az Öreg. Ám tudni kell élni ezzel a szabadsággal, ügyelni kell a jelre, melyet az Atya ad: „*A jel te vagy. (...) / Figyeld a fát, az elvetett magot, / Ő igyekszik teremni bennünk is. / Ismerd meg magad és Istenre ismersz!*” (560).

Az ember istenarcúságát valló Főpap tanításával ellentétben az Öreg szerint az emberben az istenség ölt testet. De e testet fel kell vértetni, s nem csak e földi útja során, de a halálba is harci szerszámaival övezve kell elindítani. Az Öreg íjat, tegzet ás el az Imre herceg ravatalozóhelyéül szolgáló kápolna kőpadja mellé.

Miközben a király halott fia mellett virraszt a kápolna mellett, a királyra vigyázó Öreghez különös jövevény érkezik kiismerhetetlen szándékkal: az őt korábban üldöző, megvető, őt ember-számba sem vevő Főpap beszélni akar vele. Az Öreg maró gúnyal fogadja: „*Itt ez a kő, párnám volt. Ülepednek / épp megfelelné. Húzd bé a bokorba, / s bújj meg ügyesen!*”. A Főpap álmélkodására, hogy miért kellene megbújnia, tovább gúnyolódik: „*Meglát velem az Isten, s megfenyít!*” (567.) A Főpap higgadtan elhárítja az Öreg gúnyolódását, hiszen ő békülni jött, s egyben megtudakolni, hogy az István nemzetségéből való Vászoly valóban esélyese-e a trón megszerzésére. A Főpapnak ugyanis más az elképzelése a trónörökös személyét illetően, ő az olasz apától származó Orseoló Pétert támogatná. S mivel bölcs megfigyelő, tekintetét nem kerüli el, hogy a fájdalomtól meggyötört, fogódzót kereső Istvánra milyen hatással van az Öreg. Megpróbálja tehát rávenni az Öreget, hogy ő is Orseolót támogassa. Az Öreg ezt határozottan visszautasítja. Az ország állapotának rosszra fordulása miatt vádakkal árasztja el a Főpapot, s szavai híjával vannak egy főpapnak kijáró tiszteletnek. De miért is tisztelné a Főpapot? – kérdi. Tudása vagy rendje-rangja után? A papnak a királyi család oltalma alatt elfoglalt pozíciója esetleges. Ha a magyarok nem térnek keresztény hitre, a Főpap helyén most az Öreg ülhetne. Meg aztán tudásáért tisztelje-e vagy erkölcsiéért a Főpapot? Mikor maga is nagy tudású, neki is szilárd erkölcsi rendje van, mely a tiszta emberi életet szabályozza! Csakhogy az Öreg tudása, életszemlélete más fajta. Nem kevésbé értékes, csak más.

E másság elfogadására ösztönöz Ratkó József, aki a két összebékíthetetlen világot egymáshoz közelíti e két szereplő által. A közeledést nem a legyőzött, a megalázott kezdeményezi. Hanem a győztes bölcs, aki belátja, hogy maga sem tévedhetetlen, s hogy az országláshoz nem elég egy új eszme, mert az új csak a régire épülhet. Az új erkölcs képviselője baráti jobbot nyújt a régi világ dacos hagyományörzőjének. A filozófiai síkra kiterjedő drámai költemény örök problémát boncolgat: hogyan legyünk egyszerre haladók és hagyományörzők?

Az Imre herceg nevelését illetően is vádló szavakkal illeti az Öreg a Főpapot, de a vád leperreg róla, hiszen a Főpapot is megtörte a bánat, műve elveszett, mivel neveltje, a trónörökös halott:

*Összezúzódtam, Isten rám ijesztett,
megcsúfolta a halál művemet.
Királyt akartam adni nektek, nagy királyt,
akiben ép a lélek, el nem tántorul.
Hosszú évekig neveltem; vad csikó volt,
eleven tűz - oltottam, visszafogtam.
Kitört elsőbben, el-elszöködésék,
s ha megpálcáztam, fennszóval dacolt;
utóbb megült már, nem kiáltozott,
csak ridogált, szegénykém... (569)*

„Hazudsz!” – rivall rá az Öreg, s ezzel pedagógiai vitát nyit ím Ágh István szavaival – az „ország árvája”, a József Attila-i sorsú Ratkó szócsöveként, aki a gyermeki kiszolgáltatottságot, nyomorúságot számtalanszor átélte. – Szép szóval kell a gyermek lelkéig nyúlni, hisz a gyermekhez eredendően nem tapad bűn, mint ahogy a fához, bokorhoz sem tapad – valjha. Isten cselekszik a gyermekben, mondja az Öreg a Főpap megbotránkozására. Az, amit a Főpap új erkölcsnek nevez, az könnyen visszajára fordítható, ha az Öreg szemszögéből nézzük: a férfiakat elpuhították, a gyermekeket megtörtötték, soha annyi káromló szó nem hangzott el István udvarában, mint amióta a bajorok ellepték azt. Mintha csak Arany Jánosnak a halálhoz közeledő Toldija olvasná a megöregedett Nagy Lajos király fejére a haladás erkölcsromboló hatását, annak útvesztőit.

Ratkó sajátos teológiai dogmatikát alkot: az Öreg a Szentháromság értelmetlenségét, érthetlenségét taglalja, panteisztikus színezetet adva az „egy az Isten” unitárius tanításnak.

*...Úgyis egy az Isten,
Csak te hárommá osztod, és felette
rettegsz tőle. Én arra lelkelek,
hogy Ő Szent-Sokság egyetlen személyben,*

*lélekké osztva munkál mindenütt,
tisztelni illik - félni tőle nem.* (570)

Meghalt a király, nincs jövője a nemzetnek, aggodalmaskodik a Főpap. Az Öreg a nemzetnél réméről vizionál, „a halál is jövő”, úgymond, s ezzel új akaratnak ad teret. Ám a Főpap szavai azt sugallják, hogy a keresztény hit az egyetlen nemzetmegmentő erő, az egyetlen túlélési lehetőség. Ha a magyarok nem maradnak keresztények, a keresztény világ összefog ellenük, és elpusztítja őket. A tovább folytatott vita során az Öregből dől a vád: a magyarok ellen a nyugati papok keresztlettel jöttek, mely a lelket öli, akár a testet a kard, bosszúból a rettegésben tartott Nyugat-Európáért, mely egykor így fohászzkodott: „De saggitis hungarorum libera nos, Domine!” A Főpap a vádra váddal felel:

*Szent földjeinken szertenyargalászva
leöltetek sok püspököt, papot,
elmocskoltatok asszonyt és leányt;
Itáliától Andalúziáig
gyűjtatlanul monostor nem maradt!* (573)

A közös gyászról sújtva egyre közeledik egymáshoz a két ellenlábás. Mintha az ifjú trónörökös tragédiája csak azért következett volna be, hogy egymáshoz közelítse a két különböző világ képviselőit, hogy azok tovább vitázhassanak, tovább élésíthessék szavaik pengéjét. Az Öreg még dohog, amiért Imre herceget „köbe rakják”, azaz kriptába temetik, így hamvadó teste nem lehet eggyé a földdel - elrendelt helyével -, melybe vissza kell jutnia. Az Öreg hite szerint a lélek visszajut az Atyához, a test pedig tovább él: fában, bogárban, virágban, gyíkban, madárban, erdő-suttogásban (Ratkó sajátos lírai lélekvándorlása ez. *Anyám* című versében halott édesanyjáról írja: „Könnyű, soványka teste / nem tudom, hogy mivé lett / - bogárka, búza lette-e, / vigyázok, rá ne lépjek.”). Hisz így tökéletes a teremtés. S a világ élő tárgyai remekművek mind, és mesterre vallanak. Ebben áll az isteni titok, vallja az Öreg, majd hozzáfűzi: „Nem hinni kell, ha tudni is lehet! / Jó hit csak jó tudásból származik” (576).

Tudásuk összemérésében a Főpap fárad el hamarabb: fázik, s az Öregnek korábban megvetett szűrét magára terítve elszunnyad. Mesebeli, csodás drámai fordulat, mert a szűr – mintha csak varázspalást lenne – mindkettőjüket megvédi Vecellin bajor főúrnak és vitézének, Walternak az orvátadásától. A bajor főúr, aki a Főpap életére tör, a merénylet megkísérlése közben égi jeleket figyel, belehallgat a mennydörgés morajába, s a gyilkossági kísérlet meghíúsulását földön kívüli erők összjátékának tulajdonítja. Így rajta kívül álló hatalmak akaratára hivatkozik, és elhárítja magáról a gyávaság gyanúját.

A veszély elmúlik, az Öreg és a Főpap felriad a mennydörgésre. Az együtt töltött idő, a bizalmas együttlét barátságosabb hangú vitát eredményez. A Főpap a magyar lélekről filozofál, és megnevezi e nemzet ősi fogyatékoságát:

*Két lélek él tibennetek, s birkózik,
egyik a mással meg nem fér, dacolnak.
Emez buzogna, az csupán szaval,
s a szó tovább tart, mint a buzgalom.
A ti szavatok mindent tud pedig!* (579-580)

Azaz csak a szavakig jutunk el, e tettekig ritkán.

Ekkor ismét előhozakodik a Főpap a kérésével: arra kéri az Öreget, hogy Orseoló Pétert javasolja a trónra a király három tanácsadójával ellentétben, akik a királlyal egyetértésben Vászolyt tekintik a jogos trónörökösnek. További vita tárgya Vászoly múltja, mert a főpap tudni véli, hogy Vászoly ifjúkorában egy leánykát megbecstelenített, noha most tisztos családapa. Az Öreg védi Vászolyt, és azt állítja, hogy az a bajor lány volt a hibás, hiszen Vászoly, aki azoknál vendégeskedett, csak elfogadta azt, amivel megkínálták.

A múlt bűneit fürkészve a Főpap is kimondja a vélelmet: talán nagy és sok bűnöknek miatta vette el István ivadékait az Isten. Mire az Öreg válasza így csattan, aktuális mondanivalót fogalmazva meg ezzel: „István úrnak csak egy bűnét tudom: / papok szavára eltöltött magunktól” (582).

S e szavakból egy meghasonlott, énjét vesztett nép fájdalma hasít.

Hiába kérleli a Főpap: segítsd a királyt jó döntést hozni, legyen a félolasz, félmagyar Orseoló a király, az Öreg nem avatkozik az ország dolgába. Egyetlen gondja, hogy átadhassa valakinek a tudo-

mányát, mert addig nem lesz nyugalma, nem tud meghalni. De a pogány tudásra nem kíváncsi a Főpap. S miközben tovább vitatkoznak, a vihar a kápolna eresze alá kényszeríti őket, így ismét csak az Öreg szűre alatt keresnek menedéket.

Különös törvénykezésnek lehetünk tanúi a második felvonás elején. Egy megcsonkított énekmondó járul a király elé elégtételért, amiért levágták a fél kezét és kitepték a nyelvét. Jelbeszéd segítségével panaszolja fel, hogy apja, Pető, kényszerűségből lett énekmondó, miután megvakították a király vitézei, mert „*dacolni mert a keresztényi hittel*” (588). Ő tanította meg az énekmondásra, kettesben bejárták Gyímet – „*ő énekelt, én lépteit vigyáztam*” (589) –, hogy családjuk ne haljon éhen. A történet azért különös, mivel az énekmondó nem azért bűnhődött, és lett áldozattá, mert áthágta a király tilalmát és igricként dalolt, hanem azért, mert beszélő botokra róttá az énekek szövegét, ilyen módon örökítve meg a történelmet, pontosabban egy sokat vitatott történelmi hipotézist, miszerint a moldovai csángók a honfoglaló magyarok előtt fél évezreddel korábban érkeztek meg Pannóniába, mintegy előőrseiként a honfoglaló magyaroknak. A megcsonkított, néma énekmondó jelbeszédét Csete „fordítja”. Elbeszélése nyomán életre kel az elhagyott idő:

*Láttam (...) minden eleinket,
ahogy öleltek, öltek, vigadoztak,
megjajgatták a holtat. S láttam én,
mintha magam is jártam volna ott,
a messzi föld hegy-völgyeit, lapályát,
ahonnan jöttünk ötszáz év előtt.* (589)

A törvényező király és a korábban még az igriceket gyűlölő Főpap előtt megvilágosodik, hogy a történelmi tudat ébrentartása olyan feladat – az írástudó ember mindenkori feladata –, amelyet nem lehet fenyegetéssel, de még a fenyegetés beváltásával sem megtiltani: foszd meg kezétől az énekmondót, dalolni fog, foszd meg nyelvétől, felrója történeteit beszélő botokra. Milyen kényszer hajtja hivatását betölteni akkor, amikor kijelölt helyre telepítik, természetlen röghöz kötik, ahol asszonyaik nem maradnak meg mellettük? Az élő lelkiismeret-szerep nem hagyja nyugodni az énekvivőt: tudását átadja mindenkinek.

István király törvényt tesz: megbünteti Zeréndet, aki az énekvivőt megcsonkította. Ám a vitéz, királyhű Zerénd panasza is tanulság a törvényező király számára: nótacsősz-szerepre kényszeríteni a rend fenntartóit, nem okos dolog. Az ország védelmezőit nem szabad arra fogni, hogy dalnokok után szaglásszanak. A jelenet utal a határokon kívül rekedt magyarság nyelvi megfosztottságára, lélekölő, leszorító életsorsára.

Tragédiát tragédia követ. Megvakítják az Imre után soron következő trónörökösöt, Vászolyt. Az örökösödési rend kizárja az uralkodásból a fogyatékosokat: „*Törvény is mondja: vak férfi nem lehet / első ember sohu!*” (603). Vászoly szeme világát jön számon kérni a királytól. A király megrendülését, szánalmát visszautasítja. Noha a királyné neve elhangzik, mint feltételezett felbujtóé, nem derül ki egyértelműen, kinek az utasítására hajtották végre e kegyetlenséget. A megnyomorított ember keserűségében asszonynak nevezi a királyt, durván sértegeti őt. A vita során Vászoly, Zerénd és Csete tesz szemrehányást a sok befogadott és elszemtelenedett bajorért, a király két irányú politizálásáért: „*Ellensége is német, híve is!*” (608). A drámabeli István a történelmi István király Imre herceghez intézett intelmét idézi: „*Gyöngye s felettébb esendő az ország, / ahol csak egy nyelv, egy szokás vagyoni!*” (609).

E kitérő után a dráma visszatér a gyászszet feldolgozásához. A következő jelenetben Gizella valamiféle szent örület magaslatán gyászolja az elhunyt magzatait. E legutolsót is. A II. felvonás 7. jelenetét teljesen kitöltő, hatalmas monológjában gyászolja az anyaság örömétől megfosztott életét, degeneráltsággal vádolja a királyt, mint ahogy az első felvonásban az Öreg vádolta Gizellát meddőséggel és satnyasággal. Az Öreg István királyt elé Sarolt, István édesanyjának példáját állította, aki bajvívásban legyőzte a vitézeket, miközben „felköppintett” egy-egy pohár bort. Most Gizella vádolja fájdalomában Istvánt, bűneit „tapogatja”, találgatja, vajon milyen bűnt hordoz István népe, amiért Isten minden fajzatában megbüntette őt. Vádolja a hajdani kalandozások során kiontott vért, a lányok, asszonyok meggyalázásáért, azért, hogy Imrétől nem tiltotta el az öreg, pogány nevelőt, s hogy István még fia halálos balesete után is az Öreget hívta, aki füvekkel tömte ki a haladók sebeit, meghosszabbítva annak haláltusáját. Rossz királynak nevezi, akit fajtája is gyűlöl, noha

nagyon kedvez nekik, még a férgesét is óvja. S mintha csak a turáni átok hangzana fel javveszékeléséből, ezer év kevés lesz eredendő bűnét levezekelni a magyarnak, így vádaskodik:

*Kik vagytok ti? És honnan jöttetek?
Pokolnak melyik bugyrából merült fel
ez összevissza népsége? - Csak bűnötök van!
Éjt nappá téve gyónhattok ezer
évig! Világnak romlott ága vagytok!
S az újabb ezer bűnhődni kevés lesz!* (619)

Majd átokba csap vádaskodása: István király nevében – nyelvi leleménnyel – istenkáromlást érez, amelyért Istentől büntetés jár:

*Ist-ván... Úgy indul, mint az Istené!
Eloroztad nevének egy felét!
I-s-t-v-á-n! Ezért útáltad el magadtól,
miatta sújtasz engem is, Uram?* (619)

– hangzik a képtelen vád, majd könnytelen és végtelen étellel átkozza meg királyi hitvesét. Majd mint akinek ezernyi fohász kel az ajkán, mely Isten felé irányul, de útközben földi, vélt kínzója felé veszi útját: „*Úrist-ván!*” – zokogja, s elrohan. A megdöbbenéstől megdermedt király a halotthoz fordul: „*Ha látnád anyád arcát, föltámadnál, fiam!*” (620)

Majd tovább pörögnek az események. Megjelenik a kápolnában a Főpap, s figyelmezteti a fájdalomtól megtört királyt, hogy az ország dolga nem tűr halasztást: trónörökösöt kell kijelölni, s a Főpap a király féltestvérét, Orseoló Pétert javasolja. Azzal érvel, hogy Orseoló jó keresztény. A király szabódik: „*...Hideg nagyon, / nincs lélek benne. Szájával nevet csak. / Sohse mond ellent. Más tekintetét / nem állja, arcát elfordítja inkább!*” (622). A trónörökös személye körüli vitában kifejezésre jut a keresztény Európában gyökereket vert, s a keresztény Nyugattal békében élni kívánó, de rátarti, gögös, szertelen, „nem hosszútűrő”, hirtelen kezű magyarok elképzelése egy karizmatikus uralkodó-egyéniségről, akit - ha alkalmatlan vezetőnek bizonyul, - nem véd a felkenetés szentsége, s elverik maguktól. A király időt kér, hadd fontolja meg, ki legyen az utódja. A Főpap sajnálkozik, hiszen szeretett volna hírt vinni a trónörökös személyéről a Nyugatnak, ahová most már visszatérni kíván. Beszélgetésük búcsú is egyben: a Főpap isteni intést lát Imre halálában. Búcsúszavaiban felhívja a király figyelmét legújabb tapasztalatára, miszerint a haladás csak a hagyományok megtartása mellett lehetséges. Beszámol arról, hogy az általa korábban üldözött Öreggel szót értett, s az Öreg gondjaira bizza a magára maradt királyt. István gyónását viszont, mint büntelenét, elhárítja. Hiába ontja rá István az elkövetett bűneit: a sok gyilkosságot, megcsönkítést, Koppány és Ajtony vérét. A Főpap megerősíti hivatástudatában: „*A pogányság / ellen Krisztus hívott el téged is, / Ő fogadott haragjának fiává! (...)* Erényed mellett eltörpülnek vétkeid” (626).

A h a r m a d i k f e l v o n á s a király elleni puccsal kezdődik. Csete és Décse, a király két bizalmas főembere elfogták Sebőt, és arra kényszerítették, hogy az elaggott királyt ölje meg. Sebő nem tudja a gyilkosságot végrehajtani: a király sátrába lopakodva kiejti kezéből a tört, s a zajra a király felébred. Sebő kegyelemért esdekel és mindent bevall. A Sebő felbujtóit nem titkolják, hogy István életére akartak törni, mivel öregnek és megfáradtnak látják. A király nem ül törvényt felettük, hanem látszólag szelíden és türelmesen végighallgatja őket:

*Országból pincszer lett,
Vendéglő ház, hol világ vedel,
világ ehese rájár és zabál,
iderondítja fattyát, mert kakukk,
leánykáinknak ölébe ürít!* (632)

– panaszozza Décse. Csete pedig azzal vádolja a királyt, hogy a nemzet becsületét nem óvja az idegenek becsúszásától: „*Mert a lelkünket élük föl vele!*” (634). A király kérdésére, hogy mi lenne a járható út, ismét a nemzethalál víziója jelenik meg: „*Akkor meghalunk, / szépen halunk meg!*” (634). A király megismétli bűnbánatként a rárótt vádakat:

*...Szolga lettem - ágybeli
Uralnak engem némbér és papok!
S országot is - mert inaim szakadván
csak imádkozom s halni készülőkl!* (635.)

– majd kiadja a zendülők kivégzésére a parancsot. Csetét és Décsét elvezetik.

A III. felvonás 6. jelenete keretbe foglalja a drámát. Valójában ez az utolsó jelenet, mivel ez zárja a dráma cselekményét. Utána már csak egy látomásos – mintegy ismétlő – jelenet következik (III/7), majd a király hatalmas monológja, imája zárja a drámát (III/8). A keretjelenetben ismét feltűnik a színen a menekülő Öreg, akit a királyné emberei üldöznek. Nem védelmet keres a királynál; meghalni jött hozzá. Azt újságolja, hogy a nép tolul a zendülők kivégzésére. Csak azon csodálkozik, hogy István a parancsra cselekvő, ám az életére törő Sebőt miért kíméli. A király ekkor beismeri, hogy Sebő a királyné parancsára vakította meg Vászolyt, a trónörökösöt.

Egy pap ront be vitézek kíséretében, hogy elfogja az Öreget. Ám a király letépi róla a keresztet – megfosztja papi tisztségétől –, és csúfosan elkergeti. Ez Ratkó szép utópiája egy történelemrendező felelősségre vonásról még abból az időszakból, amikor Isten szolgáinak nagy része a diktatórikus hatalom önkéntes vagy kényszerű kiszolgálója volt: „...Kopónak szegődtél? Lator! (...) / Emberre jársz? És szent ruhában? (...) / Kondásnak teszel, disznaimhoz, aztán / jól bánj velük, mert még alább esel! (638).

Az Öreg készül visszatérni a Világügyelőhöz. Búcsúzóul azt kéri, hogy tegyenek kavicsot a szájába, ne kelljen felfalnia a holdat, ugyanis az ő hite szerint átok sújtja, amiért sok tudást visz a sírba. István kérdésére „Mit tudsz?“, sorolja:

*Oldani s kötni a három időt,
ég ága-bogát, fürgetegeit,
vihart betörni, villámot nyugózni,
nyitját tudom földeknek és egeknek,
élők és holtak rendjeit tudom... (640).*

Távózóban ismét megvádolja a dráma elején elhangzottakkal a királyt, s ezen a ponton a dráma megteelik politikai tartalommal:

*Nagy bűnöd van: eltiltottál magunktól! (...)
Hamis hadat viseltél ellenünk!
A jövődönék bölcsője a múlt,
rosszul rengetted, király, összetörted! (...)
Az idő Isten emlékezete!
Azt fosztogattad, István, magahitten! (...)
Hallgass meg egy semmicske éneket,
s szíve járását hallozd az időnek! (641).*

A lírai sorokban mesebeli, éjég érő faként jeleníti meg az időt, amelyen fennakad az igricek éneke: az emberi emlékezet:

*Élő fa az idő és éjég ér,
gyökere, alsó ágai: a múlt.
S ha ezeket az ágakat lemetszed,
levágod, mint a tolvaj kézfejét,
hová lépsz vissza, hogyha oda jutsz,
ahol az ág, mert ifjú, gyenge még? (641–642)*

Az Öreg táltos itt megint a szerző szócsöve; úgy tör fel belőle a regös ének: a túlélés érdekében önmagát megcsönkítő, emlékezetét akarattal elhomályosító, a történelmi tragédiákat készakarva elfojtó tudatalatti tartalom.

A sáámántancos keret bezáródik: a dráma elején az Öreg révületbe esik a gyászdal éneklésekor, mintha a drámái akció pusztán az Öreg álmában elevenedett volna meg a néző előtt. S most a végén, amikor halálba révül, mintha az ő örök álomba szenderülésével a nézők eszmélnének álmukból, mintha ők ébrednének öntudatra a szerzői szándéknak megfelelően. Olyanfajta öntudatra, melytől az évszázad tragédiái fosztották meg e népet.

A következő jelenetnél erőteljesen eltér egymástól Ratkónak az első szövegváltozata (a Kolin Péter dramaturg által kiadott szöveg) a későbbi változattól, amelyben ezt a jelenetet erősen – feltehetőleg dramaturgiai okokból – megrövidítette. E nagyszabású jelenetben a szerző felvonultatja az összes szereplőt, szájukba egy-egy korábban elhangzott mondatukat adva. Vászoly a királyt keresi, Gizella a magzatkáit, a Főpap Istvánt figyelmezteti: „Istentől ne tarts! / ő fogadott haragjának fiává, / s melletted áll, mert kedves vagy előtte” (644). Az első változatban a Főpap szavai sokkal pesszi-

mistábbak: „*Nem magadé vagy, országé! Király vagy! Imre herceg halott. És nincs jövőtök!*”⁴ Ugyan-csak az első változatban Zerénd az ördög utolsó csatlósának vallja magát, és arra figyelmeztet, hogy „*a külső népek mind rühellenek, / s irigylük földünk módos állapotját!*” Vászoly ismét azt harsogja: „*Kézzeled segítsd, ne szájjal, a királyt!*” Majd a Főpap az Attila nyilaitól rettegő Nyugat mondását parafrázálja: „*De saggitis? De verbis hungarorum / libera nos Domine!*” (A magyarok nyilaitól? A magyarok szavaitól ments meg, Uram, minket!) – végső mondanivalóként a cselekvést jelölve meg az egyetlen járható, feloldozó útként a magyar történelem- és múltteremtésben. Végül a távolodó Öreg figyelmeztetése hallatszik: „*Egyszerre műveld a három időt!*” (644).

Az utolsó jelenetben István király nagyszabású monológja, Istenhez küldött fohásza zárja a drámát:

... Uram, (...)
 ...vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben; (...)
 Tanítsd meg, akik ellenünk uszulnak
 és földünket elcsipegetik (...)
 és kiirtanák szülőtte-szavunkat (...)
 tanítsd meg őket, Uram, haragodra! (...)
 ...És tedd, hogy ne legyünk
 gyaláztatja a szomszéd nemzeteknek,
 ne legyünk csúfja és játékai,
 s messzire való maradékaink
 rút járom alá ne vessenek! Ámen. (646-647).

A dráma üzenete

A cím üzenete a dráma végén világlik ki: szépen tudunk beszélni, amikor gyors cselekvésre lenne szükség. Hiába tehát a mindenkori Zeréndek, a fürge harcosok igyekezete, ha az értünk felelősök elszalasztják a jó esélyeket.

A szerző megjelöli a forrását tudatosan archaizált és regionalizált nyelvének. A dráma szövegvégének végén köszönetet mond bibliafordítóknak, zsoldártfordítóinknak, hitharcosainknak, majd nemzetünk lelkiismeretének: Petőfinek, Illyés Gyulának, akik átengedték neki magyarságért és hitünkért aggódó szavait. A drámában található régies szavak: *alít*: vél, *apol*: csókol, *meggyak*: meghág, *pincseszer?* pincesor, valamint a tájnyelvi szavak: *dobrokol*: virraszt, *susnya*: sunyi, satnya, *(meg)kom-polyoz*: (meg)ver, öklöz; mind régies-népies ízűek. Ratkót szóképzésre ihletik a régies szavak: „*hugyall a Mérték csillagocská s a Fellengő is fenn jár!*” – írja egy helyen, amikor az ébredező Öreg az égbolt jelenségeit tanulmányozza. A „húgy” szó a régiségben csillagot jelentett, a „hugyall” Ratkó szóképzése, világít jelentésben.

Merész vállalkozás volt 1985 januárjában bemutatni e darabot. Egy olyan időszak készült lezárulni lassan a nyolcvanas évekkel, amikor Erdély nevét száműzték a jelenkor történelemkönyveiből, amikor a felnövekvő nemzedék nem tudta, milyen nyelven beszélnek a székelyek, és mit sem tudhatott a csángókról, hisz a csonka országra rögtön a revizionizmus vádját kiáltották a feltörekvő, frissen kovácsolt történelmükre büszke, fiatal szomszéd népek.

Mint ahogy ezt Ratkó József megfogalmazta a nyolcvanas évek elején Görömbei Andrásnak adott interjújában:

„Bűnünkkel” tüntető írás jelenik meg rólunk elég. S még szaporítjuk mi is. És lemondunk a jogos személyi önvédelemről is. Mondhatni: saját belügyeinkbe sem avatkozunk bele. Ha valaki író mégis megteszi, megbélyegződik. Nacionalista – fújják róla országszerte – tudatlanul, mert inkriminált írását sem olvasták, olvashatták. Megítélni vagy elítélni írói szándékot ez ügyben – illési módon elválasztani nacionalizmust és a hazafiságot – kellene, tudniillik: nacionalista, aki jogot sért, hazafi, aki jogot véd (...). Hogy szomszédaink egyike-másika hogyan bánik nemzetiségeivel s köztük a magyarokkal, elismerem, az ő belügyük. ...majd évtizedek múltán fejéhez kapodón fog eszmélni néhány magyar: a kisebbség muszáján kitántorgott, majd felszívódott, elpárolgott négymillió emberünk!”⁵ Ratkó aggodalma nem alaptalan. De reményét a még nevelhető és nevelést igénylő ifjúságban látja:

⁴ Ratkó József: Segítsd a királyt! A Móríc Zsigmond Színház és az Életünk szerkesztősége. Szerk. Kolin Péter. Utolsó jelenet: III/5.

⁵ Görömbei András: „Remény a gyászban”. Interjú Ratkó Józseffel = Életünk, XXIV. 1986/2, 100-102.

„Munkálni egyforma gonddal múltat, jövőt – ez a föladat. Ifjúságunk – úgy látom – szellemi inkubátorban nevelkedik. (...) legalább őket neveljük úgy, hogy nemzeti büntudat helyett érzékeny nemzeti és történelmi tudatuk legyen, leljék meg honukat e hazában”.⁶

Az évszázad tragédiáit segít feldolgozni Ratkó József drámája. A nemzeti múlt ápolásának szabadságától megfosztott állapotban – a nyelvkitépetség állapotában – kiált fel: Segítsd a királyt! Ne szóval, hanem tettel! – hisz a szó mit sem ér.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Ratkó József*: Segítsd a királyt! Rivalda 84-85. Kilenc magyar színmű. Magvető Kiadó, Bp., 1986, 540-647.
- Ratkó József*: Segítsd a királyt! A Móricz Zsigmond Színház és az Életünk szerkesztősége, szerk. Kolin Péter.
- Ratkó József*: Egy kenyéren: Magvető, Bp., 1970.
- Ratkó József*: Rákóczi földjén. Részletek egy készülő gyermekkönyvből. = Napjaink, XXV. 1986/2., 6-8.
- Ratkó József*: Anyakönyv. Előszó. = Napjaink, XXV. 1986/8., 20.
- Ratkó József*: Féلكenyér csillag. Magvető, Bp., 1989.
- Ratkó József*: Szűkebb hazám, Magyarország. Féلكenyér csillag című válogatott versek kötet utószava. Magvető, Bp., 1989, 219-222.
- A magyar irodalom története 1945-1975. A költészet. II/2. Szerk: *Béلكádi Miklós*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- Ágh István*: Koporsófelirat. Ratkó József, élt 53 évet. Kortárs XXX. 1989/12., 155-156.
- Bíró Zoltán*: Sors és szerep. Arcképvázlat az ötvenéves Ratkó József költészetéhez. = Napjaink, XXV. 1986/8, 20-3.
- Görömbei András*: „Remény a gyászban.” Interjú Ratkó Józseffel. = Életünk, XXIV. 1986/2, 100-102.
- Görömbei András*: Néhány szó a költőről. Ratkó József: Segítsd a királyt! Műsorfüzet.
- Láng Gusztáv*: Eredet és eredetiség. Ratkó József válogatott verseiről. = Életünk, XXIV. 1986/2, 173-178.
- Monostori Imre*: „Nem tudom az Istent bemérni, nem ad jelet.” Ratkó József portréjához. = Forrás XVIII. 1986/3., 76-79.
- Pálffy G. István*: Ratkó József: Segítsd a királyt! = Alföld XXXVI. 1985/5., 89-91.
- Új magyar irodalmi lexikon. P-Zs. Szerk: *Péter László*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000, 1832-1833.
- „...a múlt idő nem délibáb” Válogatás Ratkó József: Segítsd a királyt! című drámájának kritikáiból. Szerkesztette: Cs. Nagy Ibolya. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1986.

⁶ Uo.

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KATONA REZSŐNÉ

Fény és homály

Kazinczy Ferenc válogatott költeményeiről

Elegáns kis kötetet tartok a kezemben: a *Poétai Gyűjtemény* első darabját. A Kazinczy Ferenc Társaság, amely évek óta gazdagítja a magyar könyvkiadást a klasszikusok mára már hozzáférhetetlen alkotásaival, ezúttal a miskolci Herman Ottó Múzeummal szövetkezett az új sorozat indításában. A sorozatszerkesztő *Fehér József*, a Társaság elnöke, a kötet anyagát *Kováts Dániel* válogatta, felelős kiadó *Veres László* megyei múzeumigazgató. A könyv eleganciáját a borító szép, izléses színharmóniájának, *Czinke Ferenc* festőművész grafikájának és belső illusztrációinak, a szép papírnak, a tetszetős betűtípusnak köszönhetjük. A szerző, maga Kazinczy, biztosan örömet lelné benne, hiszen ő mindig nagyon gondosan megtervezte könyveinek külső alakját, tipográfiáját is.

Az olvasó várákozása a kötet láttán valószínűleg az irodalomtörténeti közhely szerint alakul: Kazinczy elsősorban irodalomszervező, ízlésreformer, nyelvújító, s csak sokadik sorban költő. „A magyar irodalmi klasszicizmus egyik vezéralakjának a költői rangját olykor kétségbe vonják” – írja a kötet hátsó borítóján a rövid szerkesztői ismertetés. Nos, a válogatás megcáfolja ezt a közhiedelmet: változatos témájú, hangulatú, ritmusú versek követik egymást.

A „kis dalfűzér” (a szerző saját szava) öt cím, öt fő téma köré rendeződik: *Az ő képe*: szerelmes versek; *Tusakodás*: költői, emberi küzdelmét, válságait megörökítő énekek; *Emberi nagyság*: kortársakhoz írt verses levelek, miniatűr portrék; *Széphalom*: műhelyéhez, otthonához, szűkebb hazájához való ragaszkodás kifejeződése; és *Tövisek és virágok*: a mindenki által ismert epigrammagyűjtemény legsikeresebb darabjai, esztétikai elveiről, a magyar nyelvről.

A költemények különböző időpontban születtek, fél évszázad termését képviselik 1781-től 1831-ig, azaz a költő halála évéig. A válogatószerkesztőt tehát a tematikai egység vezérelte inkább, nem az időrendi sorrend s ez nincs elmentmondásban Kazinczy szellemével, hiszen ő maga is számos esetben (főként szerelmes dalaiban) egy-egy korábbi ihlető élményt később dolgozott fel vagy át és adott közzé (Esős nap, 1827).

A legtarkább, legváltozatosabb „fejezete” a versgyűjteménynek a szerelemről szóló. Meglephetne bennünket a dalokban előforduló sokféle női név: Minny, Zelli, Chloé, Lolli, Cenci - és végre Sophie. Őt ismerjük: Török Sophie, Kazinczy felesége – no de a többi?! Mikor volt ideje a költőnek a széptevésre ilyen sok hölgy udvarlójaként?! Hiszen hosszú időn át (hét évig) raboskodott is! Nem szólva arról, hogy néhány szerelmes versének dátuma már az agg s régóta nős költő idejéből való. A kor irodalmi divatja adja erre a magyarázatot: a klasszicizmus ízlésirányzata megkívánta, hogy az ókori lírikusok mintájára görög névvel illessék a hölgyet (Chloé), de mindenképpen álnéven írjanak róla (nem véletlen, hogy Berzsenyi is *Lolljáról* ír), sőt, maga a szerelmi élmény is lehetett kölcsönzött, főként az ókori idillek követése miatt. A klasszicizmusnak a görög és latin költőket követő törekvéseit erősítette a német szentimentalizmus hatása is ebben a tekintetben (Gessner idylliumai).

Kazinczy az 1790-es években még a műfordítási tevékenységet elébe helyezte az eredeti költői alkotásoknak, sok műfordításon dolgozik, 1791-ben kiadja a *Helikoni virágok* c. almanachot, ebben a maga és a kor más neves költőinek latin és görög műfordításait. Több Catullus-verset találunk itt, s ezeknek nyomát fellelhetjük

a kései, 1828-ban írt *Édességekre* c. szerelmes (?) versében. Tárgyát illetően feltétlenül szerelmes dal – azaz inkább helyzetdal –, de minden bizonnyal átvett helyzetből fakad, nem saját élményből, még akkor sem, ha kitűnő leleménnyel saját korának apró képeit, mozzanatait szövi bele:

*Kis lábad az asztal alatt
Egy csizmán zsámolyra akadt.*

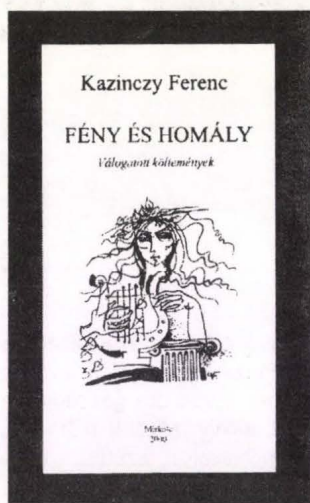
Egy olvasottabb mai középiskolás (kipróbáltam) azonnal ráismer Catullus II. Lesbia-énekére, (amely egy még korábbi versnek, Szappho féltékeny szerelmes versének átültetése latinra), a verset író költő nem ül kedvese mellett, ezért irigyli annak szomszédját, féltékenyen figyeli a kedves kacérkodását, nem tud megszólalni sem a feldúltságtól: ezek a versnek azok az összetevői, amelyek elárulják eredetét.

Érdekes, ritka és újszerű Kazinczy költészetében az a könnyed népies hang, amellyel ebben a helyzetdalban találkozunk, és amelyről épp a Helikon virágai almanachból tudjuk, hogy tudatos törekvés; igaz, ott az ún. csókverset szólatatja meg így (V. Lesbia-ének). Fried István szerint: „akartan, előre megfontolt szándékkal népies, olyan dalvariánst szólatat meg, amelyben teljesen jogosult az 'alacsonyabb stíl'.” Az *Édességekre* c. vers ilyen könnyed, magyaros verselésű (felező nyolcas, páros rímű) sorai persze nem „alacsony stílűek” a mi fogalmaink szerint inkább játékosak, természetesekek:

*Szembe véled
Szívem éled.
Szívet szívért,
Hívet hívért.
Adj csak egyet -
De nem meggyet.*

Kései alkotás az 1831-ben írt *Édes kín* is, de a 72 éves mesternek az éppúgy nem eleven élmények hatására született műve, mint az előbbi Catullus-utánérzés, hanem játék a kifejezőeszközökkel (biztos ritmus, 11 szótagos jambikus sorok, az ún. endekaszillabo, a reneszánsz kedvelt versformája), a rokokó gyengédségének és erotikájának ötvözése a klasszikus témával. Az ihlető élmény pedig valószínűleg egy képzőművészeti alkotás.

Kazinczy nagyon kedvelte a jó képeket, szobrokat, metszeteket gyűjtött róluk, ha tehetette, felkereste a képgyűjteményeket, múzeumokat.

Ezekről a látogatásokról, benyomásokról jegyzeteket vezetett. 1803-ból való feljegyzése a következő: „Canovának egy igen bájos grouppja Ámor és Psyhe. A leány hanyatt fekszik, félig leleplezve, Ámor a leánynak feje felől hajlik el felette, s ez két tenyérrel vonja csókjára ... Ebben én úgy bele tudnék szeretni, mint a Medici Venusba szerettek bele mások.” A vers a leírt szoborcsoportra annyira emlékeztet, hogy talán nem érzékelte feltevés innen származtatni az ihletforrást:

*„Ne, ne! megől az álom, hagyj alunni!”
Mond, félig alva már, az édes lányka,
S reám borul, s elszunnyad karjaimban.*

*Én engedek, s a kedves terhet össze-
Fűzött karokkal tartom átszorítva,
S számlálom szíve minden döbbenését.
De végre virrad. Hah, egy mély fohász, és
Utána csók, egy forró, kínjaimnak
Felhossa végét és a várt jutalmat.*

Az ízlés és a stílus mesterének bizonyul Kazinczy ebben a rövid helyzetdalban, s úgy tűnik, más témájú verseiben is a rövid, csiszolt, feszesen szerkesztett műfajokat, főként az epigrammát kedveli, bár találunk ebben a kötetben ódát, szonettet, episztolát; legalább olyan változatosak a műfajok, mint a verselés.

A tömörség illik a *Tusakodás* címmel ellátott versfüzér témaköréhez: sorscsapások, belső küzdelmek, halálra készülődés, bátor szembefordulás a bajokkal. Az epigrammai él, a csat-

tanó tartalmazza mindig a felülemelkedés erkölcsi parancsát, s ugyanezt találjuk az *Emberi nagyság* ciklus verseiben. A címzettek között van báró Wesselényi Miklós, Ráday Gedeon, Bárczy Sándor, korának politikusai, irodalmárai és az irodalmat pártfogoló főurai, de felvillant egyegy tájat is: Vajdahunyadot, a pataki várat. Bármí vagy bárki adja a megszólalás apropóját, a vers (itt vannak episztolák is) valóban mindig az emberi, erkölcsi nagyság előtt tiszteleg. Figyelemre méltó, hogy a klasszicizmus és a felvilágosodás, sőt a szabadkőművesség elkötelezettje – eltérően ezektől az eszme- és stílusirányoktól – a hazaszeretet az erkölcsi értékek közé sorolja (a rény = erény):

*Oh, emberi nagy nagyság! mi voltál te
Ész, Rény és Honszeretet nélkül!*

A *Széphalom* című ciklus nemcsak leíró és vallomás értékű verseket tartalmaz otthonáról, hanem életmérlegként megfogalmazott erkölcsi elveit is, s ezekhez ismét csak a mesterien tömörített, aforizmaszerű epigramma műfaja illik, bár találunk ódákat is. Ezek az erkölcsi elvek pedig csöppet sem ódivatúak, nem idejétmúltak, az olvasó tapasztalni fogja.

Jó szívvel ajánlom a kötetet nemcsak olvasásra, hanem megvételre is, ünnepi ajándékkul irodalmat kedvelő ismerőseinknek, diákoknak, sőt iskolai rendezvények, versenyek jutalomkönyveként. Szerény 600 Ft-os ára nincs arányban tartalmi és külsőbeli értékével, és gondoljuk meg: e könyv ára fedezi majd a sorozat további, tervezett kötetének megjelenését.

KISS JÓZSEF: AZ ÁR ELLEN

Sajtó alatt van már a *Poétai Gyűjtemény* című sorozat második kötete.

A modern magyar költészet egyik előfutára az a Kiss József, aki több szálon kapcsolódik tájainkhoz. A borsodi Mezőcsáton született 1843. november 30-án, s Budapesten halt meg 1921. december 31-én. Az 1850-es években a gömöri Serkén élt családjával, ahol a helybeli református lelkész, Almási Balogh Sámuel segítette a költészettel való ismerkedésben a tehetséges fiút. Szülei rabbinak szánták, Miskolcon zsidó tanulmányokat végzett, diákja volt a rimaszombati gimnáziumnak is. 1862-től évekig vándortanítóként kereste kenyerét. Diákkora óta írta verseit, az első nagy sikert 1875-ben Simon Judit című balladája hozta meg számára. 1882 után lett országosan népszerű; balladáit Arany művei mellett emlegették, a népnemzeti irányzat hatott rá. 1890-ben megindította *A Hét* című folyóiratát, amely a nagyíró Nyugat egyik szellemi előfutára lett. A falusi világ megidézése után a városi élet alakjai és témái jelentek meg költészetében, érzékenyen fejezte ki kora szociális problémáit, a zsidó életsorsot, költői élményeit.

Kiss József ötven sajátos hangulatú versét Kováts Dániel válogatásában, Tellingner István rajzaival nyújtja át a Herman Ottó Múzeum és a Kazinczy Ferenc Társaság az érdeklődő olvasónak.

FEHÉR JÓZSEF

Kazinczy emlékezete Alsóregmecen

Beszéd szobrának avatóünnepségén

A mai napon Kazinczy Ferenc visszaköltözik Alsóregmecenre, ahol gyermekéveit és ifjúkorát töltötte.¹ Sokáig volt távol, több mint 200 évig, bár – úgy gondolom – nagyon sokszor idepillantott azóta is Széphalomról, naponta szemügyre véve az őt körülvevő kedves tájat, ahogy életében is, Legenyét, Mihályit, Kis- és Nagytoronnyát, Csörgőt, Újhelyt, Kázmért. „E szép vidék lön kedves birtokom” – írta egyik barátjának, és le is rajzolta többször is a Széphalmot körülvevő tájat, központul téve saját házát, ahonnan kifordította helyéről a világot, vagy legalábbis kirántotta kátyújából a magyar nyelv sárba ragadt szekerét.

Az ifjú Kazinczyt sok szál köti Alsóregmeczhez. Olyan sok, hogy valamennyit elősorolni is szinte lehetetlen. Itt volt szüleinek háza, s ő 8 éves korától 45 éves koráig alsóregmeci lakosnak mondhatta magát, tulajdonképpen addig mindig ide tért haza, lett légyen pataki diák, eperjesi joggyakornok, kassai kerületi tanfelügyelő vagy zempléni, abaúji aljegyző.

Jóllehet a falu képe azóta megváltozott, a környező táj ugyanaz maradt. Elgondolom, hogy Kazinczy Ferenc ugyanúgy látta maga előtt az új helyi hegyeket, a felsőregmeci Árpád-kori templom tornyát, a kertek alatt csörgedező Ronyva patakot, mint ahogy azt ma mi is látjuk. Itt, az akkori házak közötti tereken futotta a „laptát” öccsével, Dienessel, fogócskázott testvéreivel, vagy kergette a lepkéket a vadvirágos réteken. S az írások szerint azoknak az embereknek az ősei vették körül, akik ma itt állnak szobra mellett. Milyen megható ez: évszázadokon át nyújtanak kezét egymásnak a hajdan volt és a mai emberek. Itt nevelődött vallásos szellemben. Reggelként elmondta a kisgyermek imádságát:

*Hozzád fohászodom, óh Isten, óh Atyám!
Te őrzél engem homályos éjszakán;*

*Vezesse szent karod ma is gyermekedet,
Hogy el ne tévessze igaz ösvényedét.*

*Óh, adj erőt nekem a jóhoz, Istenem,
Engedd áldásodat mindenkor éretemen.
Áldd meg, kik gondosan nevelnek engemet,
Óh, Isten, óh, Atyám! Halld meg kérésemet!*

A gyermek Kazinczy alsóregmeci házukban idilli környezetben, jómódban, szeretetben, családi boldogságban nevelkedett. Ő maga így emlékezik azokra az időkre és atyjára, Kazinczy Józsefre:

„Atyám meleg tisztelettel vontattatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. Nem hasonlítva a maga korabeliekhez, kiknek örömök közönségesen a vígadás, ital, tánc és kártya volt, idilli életet éle házi körében, mint igen lelkes, jó és ritka szépségű hitvesének hű férje, gyermekeinek szerető atya... Termete nem szálas, arca igen kedves, színe tiszta, hajai feketék, szemei kékek... Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoldárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatya...”

Itt szokik rá a kis Kazinczy az olvasásra, elsősorban az érdekes bibliai történetek érdeklik. Az olvasás után tollat ragad, írni kezd, itt ismeri fel apja, hogy „fiok generális ugyan nem lesz többé, de igen könyvcsináló”.

Alsóregmecen születnek testvérei „eszten-dönként szaporodván”, ahogy ő írja, rajta kívül még nyolc testvér: Dénes, Julianna, László, Klára, Zsuzsa, Teréz, József és Miklós. (A regmeci birtokrészt utána József testvére és utódai örökölték egészen 1945-ig.)

1769-től (10 éves korától 20 éves koráig) innen lesz a sárospataki kollégium diákja is. Útban Patak felé és vissza Regmecenre figyel fel a kisbányácsi kiemelkedő dombhátra, amit kismel magának későbbi lakhelyül, s a hely „kiességéről” elnevezi Széphalomnak. Ez a dombhát akkor még fákkal, cserjékkel benőtt bozótos terület, éppen háza helyét készíti ott 35 éves korában, amikor a jakobinus mozgalomban való

¹ Elhangzott Alsóregmecen 2000. augusztus 13-án.

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc és Brünn

*Ferenc Kazinczy a Brno. (Vězeňský deník Ference Kazinczyho a jeho pobyt v Brně)
K vydání připravil, poznámky a vysvětlivky pořídil a úvodní studii napsal Richard Pražák.
Překlad Marcella Husová.*

Masarykova Univerzita Brno 2000. 134 p.

Akár a történelem iróniájának is nevezhetjük, hogy az egykori spielbergi fogolynak, Kazinczy Ferencnek egyik prózai főműve, a *Fogságom naplója* éppen Brnóban jelent meg, még hozzá a kiváló prágai hungarológus, Marcela Husová értő tolmácsolásában. Ami az izléseesen kiadott kötet értékét emeli a fordításon túl, Richard Pražák bevezető tanulmánya, a tizenhárom lapnyi terjedelmű jegyzetanyag, valamint a kérdéskörben eligazító alapos bibliográfia. A bevezető tanulmány tartalmazza azt a háttéranyagot, amely a cseh olvasónak szükséges ahhoz, hogy megértse: a XVIII. század végén miért töltötték meg a spielbergi várat magyar elítéltekkel. A brnói egyetem nyugalmazott professzora főlvázolja a magyar jakobinus mozgalom történetét, rövid portrévázlatokban ismertet meg a fontosabb és a kevésbé fontos résztvevőkkel, súllyal természetesen azokkal, akik a várfogságba kerültek. Ám a bevezető (s a bibliográfia meg a jegyzetek) ennél többet adnak: a címnek megfelelően a cseh-magyar irodalmi kapcsolatokhoz további fontos adalékokat szállítanak. A cseh olvasót ugyan önmagában az a tény is érdekelné, miképpen jelennek meg cseh vonatkozások a *Fogságom naplójában*, hogyan ír a fogságában is figyelő, a környezetét értelmező-értékelő Kazinczy a városról, a cseh tájról, mi jut el hozzá a cseh-morva világból, ám egyfelől az növeli a magyar jakobinus mozgalom közép-európai jelentőségét, ha hangsúlyozódik, hogy benne különféle nemzetiségű-nyelvű személyiségek szövetkeztek (Pražák ugyan nem szól a horvát, csak a szlovák vonatkozásokról), másfelől nem pusztán érdekességszámba megy, hogy a Kazinczy-levelezésből a *Fogságom naplója* szerzőjének személyes tapasztalatain túl is kap információkat

az olvasó, például a cseh-morva földön katonáskodó Csehy Józseftől, illetőleg a Prágában megforduló Döbrentei Gábortól, ez utóbbtól a prágai cseh színházi mozgalom tárgyában, és majd Kazinczy élete végén jut el Toldy Ferenc Prágába, hogy a királynőudvari kéziratról és Hankáról tájékozódjék, tájékoztasson.

Richard Pražák a brnói foglyok közül a leg részletesebben Kazinczy Ferencről ír, és az ő levelezése alapján mutatja be, hogy a várfogság sem tudta gátolni irodalmi tevékenységében, kivált fordítói munkássága mutatkozott töretlennek. Ami talán kimondatlan maradt: éppen a fogság tapasztalatai és olvasmányai segítették Kazinczyt neoklasszicista fordulatához, még hozzá abban az évtizedben, amely Goethe és Schiller együttműködéséé, a német klasszikáé is. Kazinczy csehországi és cseh vonatkozásai széleskörűen tárulnak elénk Pražák előadásában. Belefér ebbe ismeretsége a Prágában élő drámafordító Zechenter Antallal és közös munkácsi várfogsága a csehországi születésű – miként Pražák írja – Jiří Ružičkával, akinek lengyel táncritmusú kompozíciójáról maga Kazinczy számolt be; de ebbe a körbe sorolandó a nevetlen cseh (országi?) festő is, aki Szent Vencelt festette meg.

Nem érdektelen egy további brnói magyar költői aktivitás említése; Rosti János 1795–1798 között volt Spielberg „vendége”, ott két latin nyelvű elégiát szerzett, amelyeket Pražák az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött kézirat szerint emleget.

Kazinczy rövid jellemzése során nyelvújító tevékenysége állítatik párhuzamba a Jozef Jungmannéval, és hangsúlyozódik, hogy annak a sárospataki iskolának a neveltje, amelynek láto-

részvétele miatt egy téli éjszaka, 1794. december 14-én, vasárnap ulánus katonák jönnek érte, és hurcolják el 2387 napig, azaz hat és fél évig tartó fogságra. A kegyetlen börtönének során is nap mint nap hazagondol. Utolsó börtönének színhelyéről, Munkácsról írja:

„Felmásztam asztalomra, székemre [a börtönablakhoz], s onnan néztem a lemenő napot, s az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyám lakik. (A Hallgató nevű hegy Munkácsra igen jól kilátszott, mint az újhelyiek is.)”

Tudjuk jól, hogy ez aligha lehetett igaz. Munkács ehhez túl messze van, s közötté és Regmec között még jó néhány hegy tornyosul szemünk elé. Biztos azonban, hogy a bebörtönzött Kazinczy Ferenc lelki szemeivel láthatta onnan az édesanyját, s láthatta a neki oly kedves zempléni hegyeket.

Kiszabadulása után Alsóregmecen keresi fel a fiatal költő-zseni, Csokonai Vitéz Mihály is Kazinczy Ferencet. Verset is ír hozzá, egyik levelében pedig így számol be itteni látogatásáról:

„Patakról... általmentem Regmecenre, s ebédem én szemben voltam – kivel? – Kazinczy Ferenc úrral. Ő azelőtt két héttel szabadult ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon friss, azon ép, mely volt fogsága előtt – egyedül azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi oly folytába; de ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendő tett magánossága után? Szívesen látott, és másnap Patakra bejövén... kétizben engem is meglátogatott, Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antik módra készült 30 fontos urnával, melyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és amelyet a muzeumába való beléptekor az íróasztaláról felvevén, azonnal megcsókolott. Elbeszélte rabsága történet dolgait röviden... én pedig eljöttemkor a következőket verset nyomtam kezébe...”

Láttuk tehát, hogy Kazinczy Ferenc fiatal éveinek java részében Alsóregmectet vallhatta otthonának. Ezt a fiatal férfit mintázta meg Pál Mihály szobrászművész úr, aki a Kazinczy-hagyományoknak és e vidéknek az egyik legjobb ismerője és szerelmese. Ezért is őt kérte fel a falu polgármestere és önkormányzata, hogy Kazinczy szobrát készítse el. Örömmel tette, ezt köszönjük is neki.

Magam azt kívánom, hogy amikor az alsóregmeciiek leülnek a ma avatandó emlékpark padjaira, a bronzszobor köré, érezzék úgy, hogy Kazinczy élő szelleme itt van közöttük.

AZ ALSÓREGMECI ÚJ KAZINCZY-SZOBOR
ÉS ALKOTÓJA, PÁL MIHÁLY
(Szigeti Sándor felvétele)

BUSA MARGIT: KAZINCZY FERENC PRÓZAI KÉZIRATAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

A magyar irodalomtudomány a Kazinczy Ferenc Társaság jóvoltából hasznos segédeszközt kap kezébe ennek a kötetnek a megjelenésével. Dr. Busa Margit Szinnyey-díjas bibliográfus eddig is gazdag munkássága újabb művel gyarapodott, amikor összeállította e kézirat-bibliográfiát. E hangyaszorgalommal egybegyűjtött s megszerkesztett anyag szerves kiegészítője az ugyancsak szerzőnk nevéhez fűződő Kazinczy Ferenc bibliográfiának. Szívós eltökéltséggel megvalósított életprogram termékével van dolgunk.

A tételek tematikus elrendezésben csoportosulnak. Az első rész *Kazinczy Ferenc önéletrajzi jellegű írásait* mutatja, a másodikban *Magyar írók írásai Kazinczytól és kortársaitól* címmel a magyar írók és irodalomtörténészek, a poétika és nyelvészet, a történelem és vallás, a politikai és szellemi közélet, valamint Zemplén vármegye ügyeivel kapcsolatos állományt találjuk, a harmadik rész pedig a külföldi személyekről és művekről szóló kéziratokat tartalmazza.

Kazinczy kéziratok hagyatéka terjedelmében igen jelentős, noha tudjuk, hogy sok minden elpusztult az idők során. Arra aligha kerülhet sor belátható időn belül, hogy a teljes kéziratállomány nyomtatott formában kerüljön közelebb a nyilvánossághoz, fontos tehát, hogy a közgyűjtemények Kazinczy-kincseinek tartalmáról minél tájékozottabbak legyünk, a kutatók az alapinformációkat különböző bibliográfiákban, mutatókban megtalálhassák. Ehhez nyújt támpontot Busa Margit új kötete, amely közelebb hozza az érdeklődőkhöz a hagyatéka tartalmát.

gatása során diáktársa volt az a Végh János, aki II. József türelmi rendelete után református lelkészként Csehországban jelentős munkát végzett. Kazinczy személyiségrajzához idézi Pražák 1812-es, Lukijan Mušickihoz intézett levelét patriotizmusa és kozmopolitizmusa összeegyeztethetőségéről. Kazinczy mellett Richard Pražák dolgozata záró passzusában Batsányi Jánost is megidézi, mint a magyar jakobinus mozgalom másik igen neves költőszemélyiségét. Vele kapcsolatban kiemeli részvételét az 1809-es Napóleon-kiáltványban, és közli (saját nyersfordítása nyomán Libor Štukavec verses fordításában) *A franciaországi változásokra* cseh változatát. Pražák és Štukavec együttműködése korábban egy sikerült cseh nyelvű Vörösmarty-kötetet eredményezett.

A jegyzetekben valamennyi, a szövegben előforduló személyiségről kap adatokat a cseh olvasó, Pražák itt nemcsak Szauder József és Józsefné 1960-as kiadását hasznosította, hanem Benda Kálmán háromkötetes iratgyűjteményét is. A kötetet angol nyelvű tartalmi összefoglaló zárja.

Nem árt fölhívni a figyelmet arra, hogy a kiadás a Magyar Könyv Alapítvány fordítástámogatási alapjának anyagi hozzájárulásával jelent meg. S hogy a brnói egyetemi kiadó vállalta a megjelentetést, ennek áldásos következményei lehetnek a cseh egyetemi oktatásban, hiszen a régió közös történelmének egy igen fontos szépírodalmi dokumentuma vált a cseh hallgatók számára hozzáférhetővé.

Tusnádý László: A tűnt idő hírnökei

Versek és műfordítások

Sárospatak, 2000. 224 p.

Tusnádý László versei egy mély kultúrájú, érzékeny ember alkotásai, bennük a világ sodrának kitett lélek rezdülései öltönek formát. Az alkotásokon felizzik a történelem pecsétnyoma. A múltak árnyai a jelen fölé magasodnak, ezer év fájdalmait őrzik a feneketlen mélyű vész-sikolyok, zivatarok tűz-villámai lobognak. Hirosima szürke hamuja éget, a gond mohos szakadék-ként tárul ki előttünk, vihar fenyegeti lét-gyökerünket. Mindent a kor emészt, az idő-mozsár zúzta letűnt világ benépesül, a jelen embere is az idő-malom lisztszeméit számolja; álom-kutakban fakadnak fel a napok fátylas titkai, sugárveszélyben kell rohannunk, bánatunk az ürbe mélyed. De megmaradnak mégis *a tűnt idő hírnökei* között a hitet, a szép felismerését, a munkálkodást serkentő erők, s a költő fölkiált: „A legfontosabb, hogy Ember vagyok, és ne riasszon tűnt reménye hunyta futó napoknak!” Hiszen az időben izzik a küldetéses szellemek példája, feledhetetlen az anyai szív, lelket épít az apai, a testvéri és a baráti szó, a szerelem sugarában fűdik a szív, s hív az anyanyelv ezer virága.

Lirai látomások idézik föl a való világ csodáit. A rémek kísértése után a vándorhoz az idő moháján megérkezik a csönd, s bár az ember-elmét száz homály taszítja, mégis ezer csoda vár reánk: ring az óceán, fellobog a tovaröppent álmok varázsa a hazai és itáliai tájakon; kövek beszélnek nagy időkről. A költő a múlt omladékaiban is látja a hajdani virágzást, s a megkövült korok éltető üzenetet kínálnak az utódoknak. A nyesett ág újra tud fakadni, a szellem az éjt fényesre gyújtja. A fényküllők között futó idő a tájat és a benne küzdő embert újra meg újra tavaszba öltözteti. S bár az ür-csend szürke palást-magánya hull a mindenségre, mégis megyünk tovább az örök fény sugar kozmikus, új hitével. Egy korunkhoz kötődő, mondandója által azonban mégis kortalan költőiség ragyog föl e kötet verseiben és műfordításaiban. Olyan adomány birtokosai leszünk, amely tartalmában és formájában része az ősi örökségnek. Mert a költő tudja jól: „a lélek pénze elvész, ha nem adjuk át”.

K.D.

BOJTOR ISTVÁN

Biharból Abaújba**Találkozás érmelléki barátainkkal****Kazinczy Biharban és Abaújban**

Közel 250 éve, Kazinczy Ferenc születése óta erős szálak kötik össze Bihart és Abaújt, Érsemjént és a Felvidék lakóhelyeit. Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna áldott állapotban kocsizott le Alsóregmecről Érsemjénbe, hogy a családi udvarházban 1759. október 27-én megszüljön első gyermekét, Ferenc fiát. A gyermek 8 éves koráig itt maradt nagyszüleinél, akik a községnek és a református egyháznak tekintélyes tagjai voltak. Életpéldájuk sok jó hatással érintette Ferenc unokájakat. A fiúcska 1764. december 3-án Érsemjénből írja szüleinek első levelét. 1767-ben vitték Regmecre szülei házába, majd Késmárcra küldték német szóra, 1769-től pedig Sárospatakon tanult, ahol tíz év alatt elvégezte közép- és felsőfokú tanulmányait. Hivatalokat vállalt, megkezdte irodalmi alkotó és szervező tevékenységét, s közben belekeveredett a magyar jakobinusok mozgalmába. A Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel vádjával tartóztatták le 1794. december 14-én, halálra ítélték, majd kegyelemből ezt határidő nélküli börtönbüntetésre változtatták. Hat és fél év múltán, 1801. június 29-én szabadult fogságából. 1804-ben házasságot kötött Török Zsófia grófkisasszonnyal, 1806-ban költöztek az abaúji Szépalomba, új otthonukba. Ott végzett az íróval a kolerajárvány 1831. augusztus 23-án.

Kazinczyról szívesen emlékeztek meg Alsóregmecen, Kassán, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Göncruszkán, s természetesen szülőföldje, Érsemjén is magáénak tekinti, ott 1907-ben érc mellszobrot avattak tiszteletére, és emléktáblával jelölték meg a szülőházat.

Zemplénből Biharba

A Kazinczy Ferenc Társaság 1985-ben történt megalakulása óta tudatosan kereste kapcsolatát az érsemjéniekkel. Nem könnyű feladat volt ez a kommunista diktatúra idején a román naci-

onalizmussal szemben, aminek az volt sarkalatos célja, hogy beszorítsa a magyarságot. Az 1989-es forradalom óta szabadon lehet utazni Magyarország és Románia között, 2000-ben még a határt is megnyitották Barantónál a nemzetközi forgalom előtt. Így a térbeli távolság is csökkent Érsemjén és Sátoraljaújhely között. (Barantó parányi település, udvarházában született Csiha Kálmán író, az 1990 és 2001 közötti évtizedben erdélyi református püspök.)

A forradalom után társaságunk képviselőiben Fehér József elnök és Högye István titkár vett részt az érsemjéni ünnepeken. Ez a találkozás különösen Högye Istvánra tett mély benyomást, aki Biharban született, a sátoraljaújhelyi levéltár igazgatójaként „vérbeli” zempléni lett s bihari maradt. Az első közös ünneplés után Érsemjénből és Érmihályfalváról népes küldöttség látogatott el Sátoraljaújhelyre a Kazinczy Ferenc Múzeumba is. Fülöp János érsemjéni református lelkész az 1997. március 22-én tartott közgyűlésünkre a Kazinczy Ferenc Társaság tagjaként érkezett. A kötelékek erősödtek Kazinczy pátriái, Bihar és Zemplén meg Abaúj között.

A Kazinczy Ferenc Társaság húsz tagú küldöttsége 1997. május végén látogatta végig a Partium történelmi helyeit. Érsemjénben volt a szálláshely, ahol vasárnap Tökés László püspök prédikált, ami után Fehér József elnökünk ünnepelesen átadta neki a tiszteletbeli tagságot tanúsító díszoklevelet. A helyi gyülekezet tagjai, a község lakói és vezetői kitüntető szeretettel és tisztelettel fogadták csoportunkat, s megörültek a Magyarországra szóló meghívásnak.

Az Érmellékről Abaújba

Érsemjénből 2000. május 18-án három atóval tizenötön érkeztek előbb Sátoraljaújhelyre, majd Kazinczy életének további színhelyeire Fülöp János református lelkész és felesége vezetésével. Balázsi József polgármester és felesége az

A SZÉPHALMI EMLÉKSARNOKBAN

érszemjéni önkormányzatot képviselték. Kereszteti Lajos és felesége a Romániai Magyar Demokrata Szövetség küldötteiként jöttek. A református egyházból Ötvös Károly érkezett. Pásztor Ilona igazgatónőt pedagógus társai kísérték el.

A Kazinczy Ferenc Társaság ötödik abaúji szabadegyetemére jöttek, amit vándorgyűlés formájában tartottunk. Hallgatóink nem egy tudományos konferenciát ültek végig, hanem külön autóbusszon indultak el Kazinczy Ferenc nyomában. A szabadegyetemi program Sátoraljaújhelyen kezdődött. Az ünnepélyes megnyitó után a résztvevők végigsétáltak a városon. Zemplén Levéltárában lélegzetüket visszafojtva nézték azt a helyet, ahol Kazinczy Ferenc dolgozott. Innen tovább Széphalom, Regmec, Füzéradvány, Gönc, Göncruszka, Vizsoly, Fony történelmi helyeire vezetett az útjuk, ahol hosszabban-rövidebben időztek, és mindenütt előadást, tájékoztatást hallgattak meg társaságunk tagjaitól. Barátkoztak a helyi vezetőkkel, értelmiségiekkel. Mindenütt kérdések és válaszok hangzottak el. Részt vehettek templomi hangversenyen, megtekinthettek kiállításokat. Láttak, hallottak, tanultak és elgondolkoztak. Május 21-én, vasárnap délelőtt Fülöp János prédikált Fonyban. Ezután Sárospatakra utaztak a szabadegyetemi polgárok, érmelléki barátaink, ahol először a Református Kollégiumban, majd a Rákóczi-várban járták végig a helyiségeket, hallgatták az előadásokat. Délután pedig Újhelyben került sor az összefoglalásra, értékelésre.

A találkozás hozadéka

Mi haszna volt az ötödik abaúji szabadegyetem vándorgyűléseinek? A választ négy pontban foglalhatjuk össze.

VENDÉGEINK A SZÉPHALMI PARKBAN
(Szigeti Sándor felvétele)

Először is erősödtek a személyes és közösségi kapcsolatok. A „média korszakát” éljük. Gyermekek és öregek naphosszat ülnek a tévé mellett, mintha odaragasztották volna őket, nehogy lemaradjanak valamiről. Utcán, konferenciatermekben, járműveken markolják a mobiltelefon, hogy tájékoztassanak magukról és mindent tudjanak egymásról. Kidülledt szemekkel tapadnak az internetre, hogy kihalásszák maguknak, amit a legfontosabbnak gondolnak. Magunkat ajánlgatjuk, és mindenkiről mindent tudni szeretnénk. Az események áradatában úszunk. A tévékamerák elröpítenek a világ távoli zugába, leszállhatunk a tengerek mélyére, onnan föl a csillagok birodalmába, miközben rég elszakadtunk egymástól. Idegenként és gyanakodva nézünk egymásra. A vándorgyűlésen több napon át együtt lehetünk valódi emberközelségben.

Másodszor: olyan konferencia résztvevői lehetünk, amelyen nem tudományos előadások hatalmas ismeretanyaga zúdult ránk, hanem csöndesen, élvezettel kortyolgattuk az ismeretek üdítő forrásvizét. Személyes közelségben megosztottuk gondjainkat, örömeinket, álmainkat, kölcsönösen gyarapítottuk ismeretkincsünket. Szabadság köszöntött be Romániában és Magyarországon. Mit kezdjünk vele? Csak a materiális javakat tekintsük egyetlen értéknek, vagy a szellemieket és lelkieket is? Érszemjében és Sátoraljaújhelyen mindkettő fontos. Alakulóban a szellemi és a lelki élet. Semjében színvonalas falunapokat rendeznek. Elkészítették a helység monográfiáját. És most nyitni akarnak Magyarországot és Európa felé. Igen, össze kell szedni magunkat, hagyományainkat, történelmi és irodalmi kincseinket, mert csak ezekkel együtt maradhatunk meg önálló magyar nemzetként az előttünk lévő évezredben.

Harmadszor: az érsemjéniek megajándékoztak bennünket. Sokra értékelték ezt a találkozást, ahol meddő vitakozások, „elhatárolódások” helyett az összekötő szálakat szövögettük. Hírt hoztak magukról, életükről, munkájukról. Példát mutattak arra, hogy nehezebb körülmények között is megmaradhatunk magyarnak, minőségi embernek a céltudatos küzdelemben. Érsemjénben becsülik a nemzeti, történelmi, irodalmi értékeket, alkotásra készek, és gyarapítottak bennünket is.

Negyedszer: mi is adhattunk valamit. Az 1989-es forradalom óta a kérés jellemzi társadalmunkat. Segítsenek nekem! Követelem a személyiségem jogait. Igényelem, hogy elismerjenek. A Kazinczy Ferenc Társaság nem ilyen céllal hívta meg Biharból a barátainkat, hanem szolgálni, adni kívánt. Pál apostol írja, hogy jobb adni, mint venni. A Kazinczy Ferenc Társaság magyaros vendégszeretettel igyekezett barátaink kedvébe járni, hogy kicsit pihenjenek, szellemiekben és lélekben feltöltsenek. Lehetőséget adott arra, hogy bepillantsanak Társaságunk tudományos és gyakorlati munkájába, szervezésébe, rendezvényeibe. Újra értékes könyvcsomagot ajándékozhattunk Érsemjénbe. Vendégeink belelapozhattak abba a 47 féle könyvbe, amit 15 év folyamán adtunk ki, illetve Tár-

saságunk gondozásában jelent meg. Együttesen szélesedett a látóköreink. Ilyen perspektíva illik a „világjáró” Kazinczy Ferenchez, aki nem futott el szülőhazájából, hanem „eldugott helyen”, modern eszközök nélkül állt összeköttetésben Magyarország szellemi vezetőivel és a nagyvilággal. Élete célja volt az alkotás, a segítség, az előmozdítás, a magyarság érdeke, hogy átvegyen Európából és átadjon a hazának és a nagyvilágnak.

A folytatás

1920. június 4-től szögesdróttal, őrtornyokkal választották el egymástól a magyart és magyart, de 80 év óta megmaradt közöttünk a nemzeti, művelődési és vallási azonosság. Biharban és Abaújban a honfoglalástól kezdve magyarok élnek, akik közösen is alkotni szeretnének.

Befejeződött az V. abaúji szabadegyetem, de az egymással való közösség megmaradt. Sőt, folytatódik, mert 2001 őszén Érsemjénben kopjafát állítanak Kazinczy Lajos honvédezzredes vértanú emlékére. Az ünnepélyre Társaságunkat is meghívták.

Istenünk áldja meg találkozásainkat és közös munkáinkat!

Bojtor István: Erdélyi krónika

A Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában sajtó alatt van Bojtor István lelkésznek, Társaságunk alelnökének új könyve. A szerző először történelmi áttekintést ad Románia, illetve Erdély történetéről, majd pedig – és ebben van e mű igazi újszerűsége – azokról az útjairól számol be, amelyeket a Ceaucescu-rezsim idején tett Erdély magyarok, reformátusok lakta tájain. Sokszor egy kalandregény izgalmasságával tárul fel előttünk az a zárt világ, amelyben mindenki gyanús, aki Magyarországról érkezett, keresett kapcsolatot romániai testvéreinkkel, illetve amelyben súlyos börtönévek vártak a hitükért, magyarságukért kiálló értelmiségiekre.

A könyv lapjain a szerző kalauzolása mellett eljutunk Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah, Kolozsvár, a Mezőség, Marosvásárhely, Brassó, Kalotaszeg környékére. Embereket, sorsokat, helyzeteket ismerünk meg a szemtanú pontos, adatszerű ábrázolásából. Kitűnik az is, milyen fontos megerősítést jelentett az üldözött magyar egyházi csoportoknak az odavitt Biblia, a könyv, a baráti szó.

Az érdekes könyv ma már történelmi dokumentum. Király Károly, a romániai magyarság jeles vezető személyisége írt hozzá előszót.

K. D.

DIENES DÉNES

Szabó Lajos és az egyháztörténeti bűvárlat sárospataki hagyományai

Ha meg akarjuk határozni a „sárospataki történeti bűvárlat hagyományait”¹, és megvizsgáljuk a mögöttünk lévő másfél száz esztendő, szembe tünőnek mondhatjuk, hogy a pataki tanárok között számosan foglalkoztak teológia- és egyháztörténettel. Czege Imre 68 tanárt mutat be a Kollégium történetét összefoglaló tanulmánykötetben.² A teológia, a bölcsészet, a jog tanárai, nem kevésbé a gimnáziumi tanárok kitüntetett érdeklődést mutattak a téma iránt, mert 26 fő közülük több-kevesebb cikket, tanulmányt, könyvet írt ebben az összefüggésben. Közöttük kiemelkedő egyháztörténészek is voltak, mint Warga Lajos, Zoványi Jenő, illetve maradandó munkák kerültek ki kezük alól, amit elmondhatunk Rácz Lajosról, Szinyei Gerzsonról, Harsányi Istvánról, Rohoska Józsefről, Radácsi Györgyről, Horváth Cyrillről, Gulyás Józsefről, Marton Jánosról. Az sem jelentéktelen, hogy Erdélyi János a Sárospataki Füzetek megindításával (1857) országos jelentőségű helyi publikációs fórumot teremtett a téma kutatói és művelői számára.

A pataki bűvárlat tartalmi jellemzőjeként hármas megközelítésben ragadhatjuk meg a lényegét. Ezek a vonások nem mindenkire egyformán és egyszerre érvényesek, hanem általában hangsúlyosak. Elsőként *patrióta* történelmi szemléletről beszélhetünk. Véleményem szerint ezt a sajátosságot az önkényuralom elleni szellemi-politikai harc szülte. Patak az egyik fészke volt a szellemi ellenállásnak, összefüggésben a pápens-harc néven ismert egyházpolitikai küzdelemmel. Alapjában érzelmi azonosulást jelentett a patrióta történelmi szemlélet, kiemelten kezelte a hagyományokat és azok pozitív interpretációjával a jelenben érvényesítendő, erjesztő vagy

éppen értékonzerváló hatásait hangsúlyozta.³ Ugyanakkor ez az egyháztörténet írás *polemikus* volt. Az érzelmi azonosulásból ez egyenesen következett, de – természetesen – jelentősen meghatározta a harcos protestáns örökség is. Mindez egyenesen mutat a harmadik jellemző, az *apologetikus* színezet felé. A szellem erejével védeni az atyák szent örökségét, ahogy azt Bethlen Gábor papokat megnevesítő okiratában a kései utódoknak is meghagyta: *arte et marte dimicandum – fegyverrel és tollal kell küzdenünk.*

Szabó Lajos ezt a pataki sajátosságot következetesen érvényesítette egyháztörténeti munkásságában. Ezek a jellemzők igen alkalmasak arra, hogy *irányzatosnak* könyveljük el az ő munkásságát. Ha pozitív értelemben fogjuk fel ezt a meghatározást, akkor föltétlenül igaz. Szabó professzor ugyanis nem volt hajlandó engedni az uralkodó ideológiával átszőtt korszaknak sem a háború előtt, sem utána. Így azután sajátos konzervatívizmusa a két háború között romantikusnak hatott, majd a marxista történetírás alapállásából megítélve pedig egyenesen „haladásellenes” volt. Ő azonban az irányzatoságot tudatosan, szinte dacosan vállalta,⁴ mert a számára *mindenkor érvényes értékek* meghatározásában művelte az egyháztörténet tudományát. Ezért értékteremtő, értékérvénye-

³ Éppen a szakmai szempontból kiemelkedőnek méltán tartott Warga Lajos és különösen is Zoványi Jenő nem azonosult ezzel a szemlélettel, az utóbbi kifejezetten támadta is. Ebben azonban Zoványi meglehetősen elfogultan, szubjektív szempontokat is érvényesített, miután sértődötten távozott Patakról.

⁴ Nem műveinek aprólékos elemzésére vállalkozunk e helyen, ezért csak egy apró jellemzőt adunk: amikor a kollektívizálással a magyar parasztságot megfosztották szabadságának létalapjától, akkor Szabó Lajos a Tiszán belüli Egyházkerületről készített adattárát „irányzatosan” a „névtelen magyar parasztnak” ajánlotta, „akinek veritékéből épült az egyház külső épülete”.

¹ Kováts Dániel kifejezése.

² A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981, 204-225. p.

sítő egyháztörténet-írásról beszélhetünk vele kapcsolatban. Ebben az értelemben helyesebb, ha nem irányzatos, hanem elkötelezett, méghozzá az igaznak és helyesnek megismert értékek iránt elkötelezett munkásságnak nevezzük az övét.

Az egyháztörténész Szabó Lajos a krónikás és a prédikátor ötvözeté. Egyszerre ismerteti a múlt eseményeit és fogalmazza meg annak jelenben érvényes üzenetét. Reformátori örökség ez, mert a zsinórmérték az Isten Igéje. A következtetések levonásának meghatározója az, hogy az Úr népe hogyan viszonyult az Ő Igéjéhez. Az egyháztörténelem azon korszakai és emberei üzennek különösen is az utódoknak Szabó Lajos munkáiban, ahol és akik életművében ez tisztábban és helyesebben érvényesült az átlagnál.⁵ Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a hitvalló korszakok örökségének őrzését és továbbörökítésének szándékát érhetjük tetten tudományos tevékenységében. Az atyák örökségéhez való spirituális viszonya fordította a néprajz felé is – véleményem szerint – amikor az egyházpolitikai helyzetből adódóan egyháztörténészként nem kapott kellő megbecsülést és publikációs teret.

Nem elhanyagolható az a tény, hogy az egyháztörténész Szabó Lajos egyszerre szépíró is. Nem túlzás, ha úgy jellemezzük őt, hogy az iróniával átszőtt anekdotázó Mikszáth és a veretesen profetikus Szabó Dezső tanítványa ebben a viszonylatban. Munkáit olvasni kifejezett szellemi élmény, mert nem száraz tanulmány, hanem eleven próza. Nem hallgatható el viszont, hogy éppen a szépírói véna kísértéséből adódóan, egyes szituációkban olykor az író kerekedik a tudós fölé. Talán tudatosan engedett teret ennek Szabó Lajos, hiszen a historikus múlandó, az író azonban örök.⁶

⁵ Ezért például meglehetősen elmarasztaló az egyébként nem kiválóság nélküli báró Vay Miklós Tiszán inneni főgondnokról írt életrajza. A dualizmus korában az egyház és az állam együttműködésének megteremtésén fáradozó Vay Szabó Lajos megítélésében olyan kompromisszumra törekedett, amely a hitvalló magatartás megroppantására lehetett alkalmas.

⁶ Elhangzott a *Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál* című önéletrajzának megjelenése alkalmából rendezett sárospataki konferencián, a Sárospataki Ref. Kollégium Guttenberg-termében 2001. március 2-án.

ACTA PATAKINA

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek kiadványai

Nem lehet túlbecsülni annak a kezdeményezésnek a tudományos jelentőségét, amely az egykori Zemplén megye legnagyobb közgyűjteményének falai közül elindult. *Dr. Dienes Dénes* gyűjteményi igazgató szerkesztésében ugyanis útjára kelt egy kiváló kiadványsorozat *Acta Patakina* címmel. Az első kötet 1999-ben látott napvilágot, s ezt 2000-ben három, 2001-ben egy további könyv követte gyors egymásutánban. Párját ritkítja ez a teljesítmény, hiszen ilyen méretű kiadói vállalkozást nem ismerünk e gyűjtemény múltjában, s más egyházi tudományos műhelyben sem. Egyfelől persze természetesen vehető a közreadott anyag gazdagsága, hiszen e hatalmas kincsesházban van mit válogatni. Másfelől viszont csodálatra méltó ez a teljesítmény, ha az intézmény személyi állományának kis létszáma, valamint a könyvkiadáshoz szükséges anyagiak előteremtésének gondjaira gondolunk.

A sorozat I. kötete *Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607-1710* címmel jelent meg 281 oldal terjedelemben a Nemzeti Kulturális Alap levéltári kollégiumának támogatásával. A szövegeket Balogh Judit, Dienes Dénes és Szabadi István gondozta, fordította, s ők készítették a jegyzeteket és a kísérő tanulmányokat. A II. kötet címe: *Egyházközségi dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában*. Ebben Zsoldos Benő lajstromát György Kosztik Gábor rendezte sajtó alá 514 oldal terjedelemben, megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma segítette elő. Az *Adaléktár* című III. kötetben a Gyűjtemények Adattárának dokumentumai között igazítanak el a szerkesztők: Deák Istvánné, Laczkó Gabriella és Misák Marianna. A 296 oldalas kötet kiadásának a Nemzeti Kulturális Alapprogram volt a támogatója. A IV. kötetet Dienes Dénes munkájaként *Mínthogy immár schola mestert tartanak* címmel adták ki, s benne 322 oldalon ismerünk meg dokumentumokat Felső-Magyarország református iskoláiról 1596 és 1672 között. A kultuszminisztérium mellett a megyei önkormányzat Mecénás-alapja támogatta a kiadást. Pocsainé Eperjesi Eszter monográfiája a sorozat ötödik darabja, ebből Palágyi Deák Geyza munkássága tárul fel az olvasó előtt a kultuszminisztérium támogatásával.

A helytörténeti kutatás kiváló alapl műveket kapott e rangos sorozat köteteivel. (K.D.)

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Kiss Sándorral Szegeden

Tanítói oklevele birtokában: 1937 őszén *Kiss Sándor* (1918–1982), a Magyar Paraszt-szövetség későbbi igazgatója, majd amerikai egyetemek oktatója, Szegeden az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán folytatta tanulmányait, hogy annak befejezése után tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szerezzen. Ez volt a tanítóképzőt végzetek számára a középiskolai tanári oklevélszerzés általános lehetősége, módja. A képző előző osztályából többen tanultak már itt: Cserés Miklós, (aki később a rádió jó nevű dramaturgja, főrendezője lett), Becsei Imre, Kállai István, Papp István (akik megmaradtak a tanári pályán). Kiss Sándor osztályából rajta kívül Bende Sándor és Fodor József, majd a későbbi osztályokból Jászter László és Ésik Zoltán folytatta Szegeden tanulmányait.

σ

Én 1936-ban fejeztem be Patakon teológiai tanulmányaimat, s utána egy tanévet a Halle–Wittenbergi Egyetemen töltöttem ösztöndíjjal, ahol a teológiai tárgyak mellett a falu, a falunevelés német irodalmát tanulmányoztam. A segédlelkészi második évemet internátus-felügyelői beosztásban a pataki gimnázium angol internátusában töltöttem. 1938-ban a törvény akadémiai rangra emelte a tanítóképzést: létrehozta a gyakorlati irányultságú középiskolát, a líceumot s az erre épülő Tanítóképző Akadémiát. A tanítóképzőbe 1938-ban felvett tanulók már líceumban folytatták tanulmányaikat, s az érettségi birtokában az 1942-ben induló tanítóképző akadémián szerezhetek volna tanítói képesítést. A tanítóképző akadémia létesítésének fontos feltétele volt: pedagógiai szakos tanítóképző-intézeti tanár vezetésével pedagógiai tanszék szervezése. Mivel Patakon ilyen képzettségű tanár nem volt – a pedagógiai tárgyakat más szakos tanárok tanították –, gondoskodni kellett arról, hogy 1942-re az intézetnek legyen ilyen szakos tanára.

Teológiai tanárom, Mátyás Ernő teológiai- és közigazgató javaslatára engem kértek fel a pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanári képzettség megszerzésére. Így kerültem 1938 őszén Szegedre, az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára, ahol teológiai akadémiai tanulmányi időm beszámításával a főiskolát négy év helyett két év alatt elvégezhettem úgy, hogy le kellett vizsgáznom a főiskolán előírt minden tárgyból, s nappali tagozaton elvégeztem a II. és a IV. évfolyamot. Miután 1940-ben megszereztem a polgári iskolai tanári képesítést, szeptemberben megkezdtem a tanítóképző-intézeti tanári tanulmányaimat a Horthy Miklós Tudományegyetem Apponyi Kollégiumában. Mint Apponyi-kollégista díjtalan gyakornok, könyvtáros voltam Halassy-Nagy József filozófiai intézetében, s az utolsó évben felügyelőtanár is az egyetem internátusában.

Szegedre kerülve ismertem meg a már ott tanuló volt pataki tanítóképzősöket, köztük Kiss Sándort is. Rajta kívül Cserés Miklós, Kállai István, Papp István, Bende Sándor, Fodor

¹ Lásd e közlemény előzményeként: *Ködöböcz József: Kiss Sándor és a pataki tanítóképző.* = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 19. Sárospatak, 2000. 99-104.

József volt akkor ott. Pataki diáktársként, testvérként fogadtak, s ügyeim intézéséhez minden segítséget megadtak. A szegedi református egyházközségnek volt a Kárász utca 15. szám alatt egy tömbháza, melynek utcai részét lakók bérelték, az udvari rész szobájában pedig református egyetemi és főiskolai hallgatók számára kedvezményes diákszállás volt. Itt laktak a pataki képzősök, s én is ide kerültem. Az épületben klubhelyiség is volt, ezt azonban nemcsak az ott lakók használták, ez volt az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Bethlen Gábor Köre másutt lakó tagjainak is a klubhelyisége. Kiss Sándorék ekkor már a II. évfolyamot végezték, s mivel engem is a II. évre osztottak be, a tanórákat velük együtt látogattam.

Odakerülésemkor a Bethlen Gábor Kör elnöke Paku Imre volt, aki a tanév végével Budapestre távozott. Utóda én lettem az elnöki tisztségben, Kiss Sándor pedig az alelnök. Ettől kezdve a Kör hagyományait is folytatva – a Patakról hozott képzettségünknek, nevelődésünknek, szellemiségünknek megfelelően, annak érvényesítésével együtt irányítottuk, szerveztük a Kör életét, tevékenységét. A klubban folytattuk az addigi életet. Lehetőség volt ott újságolvasására, könyvtárhasználatra, társasjátékra, sakkozásra, beszélgetésre, előadások tartására stb. Egy kisebb helyiségben írógép is állt a rendelkezésünkre. Igyekeztünk a tagságot közösséggé formálni, s bennük a magyarság, a nép iránti felelősséget erősíteni. Ennek érdekében rendszeresítettük a tagok találkozásait, összejöveleiteit.

Minden péntek este bibliakörre gyűltünk össze, melyet Bakó László lelkész vezetett. Írókat hívtunk meg, s ilyenkor az előadást városi előadásnak szerveztük, a Tisza Szálló nagytermében tartottuk, s azokra a város érdeklődő közönségét is meghívtuk. Ilyen előadást tartott meghívásunkra többször is Móricz Zsigmond, továbbá Szabó Dezső, Györffy Miklós. Különösen jó kapcsolatba kerültünk Móricz Zsigmonddal, aki a megjelenő műveinek díszkiadásával is megajándékozott bennünket, s aki a Kelet Népe szerkesztőségébe is meghívott, fogadott minket. Vasárnap délutánonként felkerestük a környék református szórványait, a legrendszerezesebb Tápét, ahová egyik alkalommal Szabó Dezső is eljött velünk. Ilyenkor istentiszteletet és népművelési előadást tartottunk, és sort kerítettünk magyar népdalok tanítására, éneklésére is. Az emberek nagyon hálásak voltak, vártak bennünket. Igényelték szolgálatunkat!

Igyekeztünk a Kör életét szervezettebbé is tenni. Felkérésünkre Halassy-Nagy József filozófiaprofesszor elvállalta a Kör tanárelnökségét, s igyekezett segíteni bennünket. A legfőbb támogatónk azonban Bakó László lelkész volt, aki rendszeresen látogatott, tanácsai-
val ellátott s anyagilag is segítette körünket.

Szegeden a Bethlen Gábor Kör erős, összetartó közösség volt, mely a magyarság, a nép szolgálatát vállalta, s tervszerűen, sokat tett ezért. E közösségi szolgálatnak, körünk munkájának Szegeden az egyetemi és főiskolai hallgatók és a nyitott szemmel járó városiak – főleg értelmiségiek – körében nagy becsülete volt. Ebben a munkában rendkívül sokat vállalt, szorgalmasan, jó érzékkel, hozzáértéssel, ösztönző, aktivizáló, nevelő hatással tevékenykedett Kiss Sándor. Pedagógiai képzettsége, erős hite, a közösségért, magyarságunkért, egyházunkért érzett felelőssége segítették, biztosították a Kör munkájának eredményességét, nagy mértékben emelték tevékenységének értékét, vonzó hatását. Magatartásában, közreműködésében, önzetlen, áldozatos munkásságában tükröződött a „pataki szellem”, melynek Comenius és Fáy András törekvése és megfogalmazása szerint fontos vonása a „használni”, a „segíteni” akarás, továbbá Lorántffy Zsuzsanna szerint a hitből fakadó tevékenység, a szeretetszolgálat. Lelkesedése, munkabírása nem ismert határt, s ez

sok fiatalot megfogott, magával ragadott, mozgósított. Megérdemelten bírta mások, sok ifjú és felnőtt tiszteletét, megbecsülését, szeretetét.

*

1942-ben megszereztem a pedagógia-filozófia szakos tanítóképző-intézeti tanári oklevelet, s elkerültem Szegedről. Nagy sajnálatomra kapcsolatom Kiss Sándorral megszakadt. Az új munkahely, a beilleszkedés, a háború, az azt követő 26 hónapos szovjet hadifogság, hazakerülésem után pedig a sárospataki felekezeti tanítóképző-intézet utolsó éveinek sok nehézsége szerepet játszott abban, hogy utána már nem találkoztunk. Csak később, 1956 után közös barátokkal – Fodor Józseffel, Denke Gergellyel – találkozáskor kaptam hírt többször Kiss Sándor életéről, munkájáról.

Nemrég egyik testvérem családi írásos anyagát nézegetve találtam egy levelezőlapot, melyet Kiss Sándor 1945. augusztus 25-én írt édesapámnak a fogságból való kiszabadításommal kapcsolatban. Ebben arról ír, hogy az oroszok szóba sem állanak a magyarokkal, vagy ha szóba is állnak és ígérnek valamit, akkor sem tesznek semmit. Mivel azonban most már rendelkezés van arra, hogy az összes hadifoglyot hazaengedik, remélhető, nem kell soká várni a hazajövetelemre. Annyival is inkább, mivel egy újpesti embertől most kapta meg a kézírásomat, tehát még nem kerülhettem ki a Szovjetunióba. A szállítás megindultával ugyanis először a közelebb lévő foglyokat fogják hazaszállítani.

A reménykedés azonban nem vált valóra. S esetem jellemző az oroszok akkori igazmondására, kiszámíthatatlanságára. A romániai Focşani fogolytáborában voltam mint tábori lelkész 1945. augusztus közepén, ahol 16-án hangszórókon kihirdették Sztálin hadparancsát: nincs többé hadifogoly, s minden foglyot hazaszállítanak. S tiszti csoportomat öt nap múlva mégis nem hazafelé, hanem fogolyként a Szovjetunióba vitték ki, és csak 1947 júliusában szabadultam s jöttem haza.

TELLINGER ISTVÁN: JELZÉS I.

GÖNCZY ÁKOS

Kődöböcz József új könyve Sárospatakról

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Kődöböcz tanár úr engem kért fel újabb kötete bemutatására, hiszen életem nagy ajándékának tekintem, hogy tanítványa, majd tanártársa lehettem.¹

Amikor Kődöböcz József 75. születésnapját ünnepeltük, köszöntömnek ezt a címet adtam: *A tanítók tanítója*.² Nem véletlen, hogy ez jutott eszembe, amikor az új kötetet olvasni kezdtem, mert a szerző nem egy helytörténeti munkával ajándékozott meg bennünket – amire a cím alapján következtethetnénk –, hanem egy olyan kézikönyvvel, amely a pedagógusok mindennapi munkáját nem csupán gazdag forrásanyaggal segíti, hanem érzelmeiket közvetítve szemléletüket is formálja. Ahogy a tőle megszokott szerénységgel fogalmazza: „Könyvünk a pataki nevelőmunka *szolgálatára* készült. Azért, hogy a tanulók városunk minél több értékét ismerjék meg, ... hogy erősödjék bennünk településünk múltjának megbecsülése, éltető hagyományainak tisztelete, városunk szeretete, értékeinek óvása, védelme, s ezzel együtt a fejlődésnek segítése iránti elkötelezettség. Váljanak pataki patriótákká, s még ha el is kerülnek Patakról, őrizzék, éljék továbbra is a tiszta emberséget sugárzó pataki szellemet.” Ez a nemes szándék vezette a szerzőt, az örök pedagógus, a tanítók tanítója tollát.

A kötetben megtalálhatók a helytörténeti munkák hagyományos fejezetei: Sárospatak kialakulása, földrajzi helyzete, története, Sárospatak fontosabb jellemzői, Sárospatak gazdasági, politikai, kulturális szerepe nemzetünk történetében. De a tudós tanár alaposágával feltárt és feldolgozott adatok közlése nem hagyományos.

Mert a más tudományos munkákban gyakran száraznak tűnő földrajzi, történelmi tényeken át sugárzik szűkebb hazánk szeretete. Így idézi például Hargitai Zoltán tanítóképzős tanár érzéseit, gondolatait: „Szemünk szinte belefárad a nagy-szerű táj láttán. Erdők, szőlők, borította nyugtalan vulkánok, gabonatengert ontó lankák, és végtelenbe terülő termékeny síkság találkozásából született meg a város. Ebbe a szerencsés földrajzi együttesbe eresztette mély gyökereit, itt építette ki egyéni, minden más magyar városától eltérő kultúráját a táj összegyűlt erőiből.” S ezért idézi a pataki nevelés történetét taglalva Kazinczy Gábor rajongó szavait is: „Sehol, egy iskolában sincs oly összetartás tanárok és diákok között, mint itt. Sehol nem szereti jobban tanár a tanítványát, és tanítvány a tanárát, mint itt. Sehol sem szövődik az egész életre kihatóbb barátság diák és diák között, mint itt. Sehol sem szebb a diákélet a maga örömeivel és bánatával, mint itt.” Mert Kődöböcz József, a tudós tanár tudja, hogy a hazaszeretetre nevelést a szülőföld megismertetésével és a hozzá kapcsolódó érzelmekkel kell kezdeni, s a térbeli képzeteket csak fokozatosan lehet tágítani. Valahogy úgy, ahogy Babits Mihály felépíti a Hazán című gyönyörű versét, melynek alcímei: A ház, A város, Az igazi ország, Európa, A glóbusz.

De a pedagógiai szándék, a tanítói szemlélet tükröződik abban is, ahogy jó tanító módjára lexikonszerűen összefoglalja a legjellemzőbb várostörténeti adatokat. Így ismerhet meg a kisdíák a pedagógus közvetítésével ilyen fogalmakat: Bagolyvár, Bodrog-parti Athén, Hustác, Krucikgödör, pataki mágus, Sárospataki Madonna, Sub Rosa stb. De a szerző nemcsak ismereteket nyújt a szülőföldről, nemcsak esztétikai és intellektuális érzelmeket kelt, hanem *szemléletet* is formál.

Két fejezet a hely szellemét igyekszik megfejteni, és az olvasónak bemutatni: A pataki mivolt, A pataki szellem. E fogalmak tartalmát már sokan próbálták feltárni, megfejteni. A tudós

¹ A könyvbemutató bevezető előadásaként elhangzott 2001. február 6-án a sárospataki Zrínyi Ilona Városi Könyvtárban

² Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 12. Sárospatak, 1988. 235-238.

elemzők vagy a rajongó visszaemlékezők azonban általában megelégedtek egy-egy lényeges jegy kiemelésével. Ködöböcz tanár úr felfogásában a „pataki mivolt” fogalmába beletartozik a várországos jelentőségű politikai szerepével, az iskola széleskörű művelődési feladatok vállalásával, és maga a város földrajzi és gazdasági körülményeivel. „Mert Sárospatak művelődését és annak kisugárzó hatását nagymértékben az iskola határozza meg, de nevelőmunkájában beleötvöződnek a vár haladó hagyományai s a város földrajzi helyzetének, gazdasági szerepének vonásai. Az igazi Patakot e három elem együttese jelenti” – mondja a szerző. A pataki szellem legfontosabb jegyeinek pedig az emberszeretetet, a hazaszeretetet, a szerlényességben és sérénységben megnyilvánuló puritán erkölcsöt, a hagyománytisztelést és a jövő iránti érzékenységet, a közösségeket, az alma materért és Sárospatakért vállalt felelősséget, a „használni, segíteni akarást” tartja.

A város történelmi emlékeit bemutató fejezetet nem csak a pedagógusoknak és tanítványainknak ajánljuk. A Patakon élő felnőttek is találnak benne új információt, az ide látogatóknak pedig irányítúként szolgál a tárgyi emlékek sokaságának megismeréséhez. Mert mi, pataki lakosok ismerjük-e mindnyájan az iskolakert százéves tiszafáját, az egyedül itt előforduló ezüstlevelű hársfát? Tudjuk-e, hogy milyen értékek hordozója a temető? Büszkék vagyunk-e arra, hogy városunk a megye műemlékekben leggazdagabb települése? Tudjuk-e, hogy milyen értékmentő és értékteremtő munka folyik városunk múzeumai, könyvtárai, képtárai, levéltárai? Tanár úr az igazi lokálpatrióta szeretetével és büszkeségével tárja eléink mindezt, s arra figyelmeztet bennünket, hogy óvjuk és ápoljuk ezeket az értékeket.

A tárgyi emlékek bemutatása mellett nagy teret szentel a szerző patak szellemi értékeinek feltárására. Teszi ezt úgy, hogy sok témában a bőség zavarával kell megküzdenie. Egy ilyen kézikönyvben egy fejezetbe kell sűríteni azt, amit évtizedes kutatómunka eredményeként tanár úr önálló kötetben jelentetett meg 1991-ben: *Sárospatak a magyar művelődés történetében*. S néhány oldalban kénytelen összefoglalni kedves témáját is, mely 1986-ban érlelődött terjedelmes kötetű: *Tanítóképzés Sárospatakon. A szellemi*

értékek feltárásában kitüntetett helyet és terjedelmet kap Sárospatak gazdag irodalma. A szerző gondosan rendszerezve közli a Sárospatak kapcsolatos tudományos és ismeretterjesztő kiadványokat, a Patakhöz kötődő szép irodalmat, valamint az itt írt, kiadott tankönyvek jegyzékét. Ezzel további merítési lehetőséget és ösztönzést nyújt a pedagógusok és a kutatók számára. Hasonló szándékkal ismerteti a pataki ének-zeneművészet múltját és eredményeit.

Külön fejezetet kapnak – nyilvánvaló pedagógiai szándékkal – Sárospatak híresebb emberei, neveltjei. 79 olyan személyiség adatait közli a szerző, akik Patakhöz valamilyen módon kötődtek, pataki szellemben szolgálták a közösséget, sajátos értékekkel gazdagítva nemzetünket. Micsoda névsor! Tudósok: Comenius, Erdélyi János. Művészek: Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Móricz, Izsó Miklós. Politikusok: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan. Nagyhatású pedagógusok: Árvay József, Újszászy Kálmán. Mert Ködöböcz József, a pedagógus tudja, hogy rohanó világunkban a gépi kultúrán az akció és horrorfilmen kívül felnövő gyerekeknek más példaképeket is lehet és kell nyújtani. Tudja, hogy a gyermek fejlődésében nagy szerepet játszik az érzelmi azonosuláson alapuló példakövetés. Ezért nemcsak felmutatja a pozitív példákat, hanem – a könyv más fejezeteiben – gyakran idézi is nagyjaink megszívlelendő gondolatait, mához szóló üzeneteit. Ha áttekintjük az adatokból tükröződő életutakat, már igazolva látszik a példakövetésben rejlő motiváló erő, hiszen a 79 személyből 26 név után ez áll: pataki diák és pataki tanár. Náluk nem nehéz tetten érni a példakövetés hatását. S vajon nem ezt példázza Ködöböcz tanár úr életútja is? Aki elindult egy beregi kis faluból, hogy pataki diák legyen, majd pataki tanár legyen, hogy magába szívja, majd töretlenül ápolja a pataki szellemet.

Ködöböcz tanár urat nemcsak a hagyományok érdeklik, városunk jelene és jövője is foglalkoztatja. Szorgalmas gyűjtőmunka és gazdag tapasztalatai eredményeként bemutatja Patak mai gazdasági életét és művelődési tevékenységét is. Részletezi az oktatási intézmények, a közművelődés, az egyházak és a civil szervezetek ilyen irányú munkálkodását. Az adatokból a hozzáértő alapvető tendenciákat, fontos összefüggéseket fedezhet fel.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJÁN
(Bódisz Attila felvétele)

A kötet címének megfelelően a szerző fel dolgozta Patak körzetének, 15 közeli településnek a történetét, legfontosabb jellemzőit, adatait is. Biztos vagyok abban, hogy ezeket a leírásokat nemcsak az ott élők hasznosíthatják, hanem a pataki pedagógusok és tanulók is. Hiszen – bizonyára tapasztalták a kedves kollégák – a mai gyerekek többsége korábban jut el Budapestre és külföldre, mint Komlósikára vagy Zalkodra. Pedig sok megismerésre érdemes dolog van közvetlen környezetünkben is.

Tanár úr tanítói szemléletéből fakad az is, hogy a kötet végén nemcsak térképeket találunk, hanem az idegen és régies kifejezések értelmezését is. Vajon tudjuk-e mindnyájan, hogy ki volt a *peckás* diák, mikor *fugált* a pataki diák, mit tanult a kollégiumban az, akit *gödének* neveztek? A könyvből megtudhatjuk.

1996-ban egy hálás tanítvány ezt írta volt osztályfőnökéről: Kódöböcz tanár úr neve a mi

Kódöböcz József

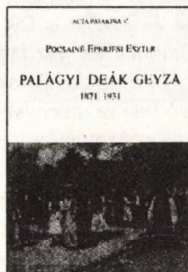

Lakóhelyünk Sárospatak
és környete

AZ ÚJ KÖNYV CÍMLAPJA

tudatunkban teljesen összeolvad Sárospatak nevével. A kettőt egymástól nem lehet elválasztani, mert az, hogy a „pataki szellem” a mai napig él a diákokban és a köztudatban, az elsősorban neki köszönhető. Ő a pataki szellem legmagasabbban lobogó fátylaja, akitől biztos, hogy minden tanítványa lángra gyúl, s még most, a nyolcvanas éveiben is táplálja mindenkiben ezt a tüzet. Honnan ez a fantasztikus ambíció és kifogyhatatlan energia? A forrást minden bizonnyal abban kell keresnünk, hogy ő maga is pataki diák volt. Itt végezte a gimnáziumot, a teológiai akadémiát, majd Szegeden és Németországban gyarapította tudását. Tanulmányai befejezése után visszajött Sárospatakra, s azóta megszakítás nélkül itt él, alkot és dolgozik.

Igen. Ezért tud Sárospatakról ilyen szeretettel, hálával és felelősséggel írni. Jóska bácsi most is egyszerű, mindig hiteles szavakkal tanít, nevel bennünket. Olvassuk sorait, hallgassuk halk, mindig szerény szavait soha nem halványuló tisztelettel!

Pocsainé Eperjesi Eszter: Palágyi Deák Geyza:

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek ACTA PATAKINA c. sorozatában jelent meg *Pocsainé Eperjesi Eszter* gazdagon illusztrált könyve a Kollégium egykori művésztanárának életművéről. P. Deák Geyza folklórgyűjtése, néprajzi festészete és rajzai, tárgyi gyűjtése, képzőművészeti munkássága egyaránt méltó a figyelemre. A hézagpótló mű először vállalkozik arra, hogy az 1871-ben született, 1931-ben elhunyt alkotót alapos tényfeltárással részletesen bemutassa. P. Deák Geyza 1902-től haláláig tanított a pataki református gimnáziumban, s tevékenyen bekapcsolódott a Folklore Fellows tudatos néphagyomány-feltáró tevékenységébe. A kötet a pálya részletes rajza mellett közli az alkotó gyűjtéseinek és művészi termésének katalógusát is.

TORNAY MARI

Henc!

Váradí László tanító úrnak ajánlom
Kácsárdtanya elgazosult foci pályája emlékére

A rongylabda az egy sárnehéz, gyakorta pocso-lyavízről szuttyogó, máskor porfelhőt köp-ködő lény. Elázott formájában éppoly veszé-lyes, mint a szétszáradóban lévő, füstbombá-hoz hasonlatos. Röppályája, miként egész magatartása, kiszámíthatatlan. Süvítése vesz-jős, puffanása keserves. Mindezek dicstelen pótkapusi múltamból fölremlő komor tények. Pityu bátyám meg a szomszéd Pali mégis mindahányszor rászedhetek kapuskodni. Si-kerélményüket növelendő nekem épp elég gondot okozott a rongylabdától, ettől az igen mérges ufótól való menekülés. Ráadásul a labda további határozottan alattomos tulaj-donsága, hogy furtonfurt eltűnik, körmön-fontan elveszejtődik, ezenkívül állandóan ki-rojtosodik. Feltehetően esős napokon unal-mában kirágcásálja magát. Közismert, hogy a rongylabda származástaniilag mindmáig ko-moly fejtörést okoz a tudósoknak, különösen az efféle egyedek rendszerezőinek. Engem fo-lyamatos tapasztalásaim arra engedtek követ-keztetni, hogy az illető a furtonfurtak rend-jébe, a körmönfontak törzsébe, a kirojtoso-dók családjába, valamint a kirágcásálók bandá-jába tartozó izé. Így aztán időnk jelentős ré-szét az új labda alkatrészeinek megszerzése, pontosabban nyersanyagának elorzása emész-tette föl. Az IGAZI RONGYLABDA legjobb ismereteink szerint számtalan rétegben föl-tekert és rafináltan kigömbölyített nyúttas ha-risnyaféleségből adta ki magát. Így midőn sze-lid galambka kinézetű Anna nagyanyánk al-konyattájt gombaforma stoppolófájával és fa-kult barna harisnyáival kitipeggett a konyhába,

hízelgésünk nem ismert határokat. Am e páncélozott lelkű tündérről lepergett minden ádáz gombaszedési, kecskelegeltetési ajánla-tunk. Ránk vetette égkéek szemét, és köszívü-nek mutatkozott. Nem átalott az ötvenes évek közismerten hidegháborús légkörére hi-vatkozva elkendőzni zsugoriságát, miközben apró keze és apró tüje fényes szökellései újabb területeket hódítottak vissza kilyuggatott re-ményeinkből. Végzésükből ismertük ugyan a rongy-rongylabdát, avagy a csuparongylab-dát is, de ez esetben a tömörség és a kerek-dedség kritériumai konok kívánnivalókat hagytak maguk után. Nehéz gyerekkorunk lehetett, mert mi csak többszörös újraelosztás után kaparinthattuk meg a cafrangnak átmi-nősített, foszlott ancungokat, kivénhedt hosszú alsókat. Korjelenségnek tekintendően az akkor jeles fölmosórongyok, rangos kap-cák, fujott mosogatócsutakok mind ezekből a hitelüket veszített, jelmezze silányult göncök javából szakítódtak ki. Így már csak a mara-dék összefércelt korcok, csorba gombokkal ékes koncok lapultak a rongyosláda szürke-dohos rejtekén, nemes céljainkra. Így aztán hiába vetettük be a görbe zsákvarróút, a szurkos madzagot, a pelenkaöltést meg a dísz-öltést, az effajta késztermék leginkább elfuse-rált diszkoszra, esetleg laffadt pöffetegre ha-sonlitott. A labda konkrét állomáshelye a va-lahai fehérlóca alatt leendett. Mégis hány hi-degkődös esten rohantunk ki a sültkrumplis konyhamelegből a végzetes pályára, megke-resni őrongylabdaságát. Szerencsés esetben sikerült ilyenkor elcsórni apánk hasadtüvegű

viharlámpáját, mely nyikorgott, egyszerre birt füstölni, kormozni, miközben lángocskája hókán haldokolt. Tapogattuk a deres fűcsmókat, bukдостunk a billegő köveken. A fenyők fekete zúgásából, a kuvik hátborzongató rikoltozásából szürös félelmeket vert arcunkba a szél.

Az úgynevezett sportpálya nem hivatalos határait csupán morfológikus gyepek képezték, ezért lényegesen elűtött a holmi szabványos méretűektől. A kapukat a környező rengeteg sudár tölgyei közül a bőség zavarával küzdve válogatták a helyi sportbarátok. Ezek, méltóan a pályához, boltozatosan magasak, és jó pár öl szélesek voltak. Maga e dús fűvű, mezőszerű terület régebben tehénlegelőnek szolgált. Emiatt anyánk, az egy tantermes iskola tanító nénije, elszánt gerillaharcot folytatott a morózus Kovács bácsival, a korai munkaterápia hős egyéniségével. Kovács bácsinak ugyanis eltört a szándéka volt, hogy élete hátralevő részében kedvenceit, Kontesz és Lenke tehenkéket egyfolytában az iskola pályáján legeltesse. E viadal, melynek sportszerűségéről nem vagyok hivatva nyilatkozni, lényegileg a váratlan, orv rajtaütéseken alapult, és változó sikerrel folyt.

A pályát egy általút szelte keresztül, mely kis településünk hadiútjaként volt ismeretes. E csinos ösvényen kapaszkodtak föl a tanyasiak a pálya tetejére. Itt díszelgett a legfontosabb helyi nevezetességünk, a bolt. Vályogtéglaít a pálya agyagos részéből vetettük, ezért annak bal felső sarkában bombarölcészerű mélyedés keletkezett, de ez senkit se zavart túlzottan. Akadt ott még elég hely, ha az idegenből jött ellenfél mindenképp ragaszkodott a szögletűgáshoz. A gödröt különben is hamar benőtte a fényes csicsóú keserűlapu, beszótte a békák időtlen ümmögése.

Viszont a boltocska, mint sajátos kulturális centrum, bizonyára háláját kifejezendő, a nagy meccsek idején ünnepnapokon is kitartra fűzöld ajtaját. Ilyenkor a távoli völgyekből idezarándokolt nézők az árokparton üldögélve az emlékezetes csattosüveges sör mellől élvezhették a meccs színes kavalkádját. Az esemény baráti jellegét tovább erősítendő nem feledkeztek meg arról sem, hogy folyamatosan épületes tanácsokkal szolgáljanak a klott-gatyás sztároknak.

Az első igaz bíróra, akit valóságosan, életben láthattunk, máig emlékszem. Jókora késedelemmel érkezett a tethelyre, mikorra az összeseregletteken már bizonyos csüggedés vett erőt. Bizonyára elvéthette a kisvonattól a pályáig vezető tekervényes mélyutat. Piros volt, fujtatott, majd a fűzfabokrok mögött ledobálta városi öltönyét, s térdét verő bő gatyában, szájában a varázsos síppal furcsa tornamozdulatokba kezdett. Kicsit futkosott is, majd váratlanul hatalmasat fűtyölt. Mindenki megszeppent.

A meccsek végeredménye mára már kétsége-sebbnek tűnik. Ott, a fölhevült pillanatokban mindig úgy éreztem, hogy mi győztünk. Csakhogy az ellenfél is így hitte magáról. Legalábbis ezt véltem a mérközések utáni heves vitákból kihallani. Sok esetben maga a játék is abbamaradt, mivel a közönség se egységesen ítélte meg a helyzeteket. Ilyenkor, aki drukker tartotta magát valamire, az mind benn tolongott a küzdőtérre, s karjukat fölemelve így ordítottak HENC! HENC! Ezt valamiért igen szerették hangoztatni. Ezalatt a csatárok bánatosan átballagtak a pálya fákkal szegélyezett oldalára, hogy a lepotyogott körtékkel oltsák szomjukat. E vackorszerű porpadékok igazán csak mannaként hatottak a játékosokra. Így ha szabadrúgás helyett elhasaltak egy-egy szotykos példányon, nemigen nehezményezték. Am nem így az egyébként jó emlékü tulajdonos, Sirósmaris. Kapzsisággal kombiná-

lódott szereplési mániájára mi se volt jellemzőbb, minthogy körtéit csakis a meccs alatt akarta volt összegyűjteni özvegyi köténykéjébe, meg ütött-kopott moslékos vödörbe. ha a fiúk véletlen fölrugták a vödört, Sirósmaris árva malaca följajdult az ólban.

Mindenesetre mindnyájan remekül szórakoztunk, valami áhított élmény részeseivé váltunk. Hisz ebben az időben a vándor mozi is csak hébe-hóba jutott el hozzánk, hogy reccsegő hangszórójával a sziklás zezzugokba behatolva, az egész völgyvidék visszhangozza Ádám bácsi világrengető produkciója hírét. Így aztán a filmhíradókban láthattunk mi is finom hálókat a kapukon, salakot, meszelt csíkokat, zászlóval rohangáló taccsbírot is, ám a lényegét illetőleg nem éreztünk különbséget.

A megszépítő múlt ellenére az igazsághoz hozzátartozik, hogy a mi pályánk szakadékos részét szegélyező irdatlan szederbokrok ezertüs-

kés csápjaikkal határozottan ellenségesen viselkedtek. Elynyelték a jól irányzott lövéseket labdástul, a valóságos bőrfocit pont úgy, mint az edzések ezerfoltos gumilabdáját, vagy a hétköznapi rongylabdáját. Ekkor, de főként a nagy rangadókon léptünk a színre mi, aggógó hűgoknak álcázott üzleties lelkű ravasz-dik. Nekem különösen helyzeti előnyöm származott abból, hogy a bokrok zugait szederzés folytán legtűzetesebben ismerhettem. Így az alatt elterülő szőlőből, nevezetesen Lidike szőlőjéből származó karóval, meg hősi elszántsággal, legtöbbször én kotorhattam ki a gaz szőkevényt. Az a tény, hogy ezért a meccs után a mámoros győztesektől nápolyit kaptam, nekem szárnyakat adott. Végül már változatos karókészlettel rendelkeztem, és állandóan ott csellengtem a bokrok tövén. Szép, enyhén töredezett nápolyik voltak. Elévvülhetetlen petróleum ízűket most is érzem, s ha jobban fülelek, a hegyi szélben fölremlettek a HENC! HENC! rivalgások.

SÁTORALJAUJHELY LEXIKONA

Sátoraljujhely történetének, jelen helyzetének legfőbb tényeit városismereti *lexikon* formájában mutatja be a *KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG* által gondozott, most megjelent kötet. A közzétendő tudást szócikkekbe rendezve, betűrendbe állítva, a kapcsolódásokat utalásokkal érzékeltetve nyújtja át az olvasónak, aki a kisebb-nagyobb mozaikdarabokból kirakhatja magának a megismerni kívánt egészet. Olyan ismerettár ez tehát, amely megbízható adatokkal a gyors tájékozódást kínálja. A magyar államiság megteremtésének ezredik évfordulóján ez a kézikönyv szakmai hitelességgel ad képet Sátoraljujhely elmúlt századairól, valamint jelenéről. A kötet tematikájába bekerült minden szakterület, amelynek kapcsán Újhelyről mondanivalónk van: a földrajz, a néprajz, a biológia, a régészet, a gazdaságtörténet, a statisztika, a helytörténet, a művelődéstörténet, a művészettörténet, az irodalomtörténet, a nyelvészet stb. Beépül e kötetbe a neves újhelyiek életrajzi lexikona, megtudhatjuk tehát, kiket dajkált a város, s milyen visszhangot keltett az idelátogatókban. Minden eddiginél gazdagabban kívánjuk bemutatni Sátoraljujhely történeti topográfiáját, a város utcáit, tereit, jeles építményeit, köztéri műalkotásait, szőlőhegyeit, a helyekhez fűződő népi hagyományt. A szócikkek történeti értelemben a kezdetektől napjainkig foglalkoznak témájukkal, a személyi szócikkekben viszont csak lezárt életműveket mutatnak be. Mintegy 2700 szócikkben, 548 oldalnyi terjedelemben, több mint 700 illusztrációval szemléltetve tárja a kötet ismeretanyagát az olvasó elé. A szerkesztőbizottság öt tagjának, a húsz szerzőnek, a huszonkét lektornak, a húsz fotósnak, valamint a féltucatnyi technikai munkatársnak az együttműködésével jött létre a mű, amely most elindul útjára. A szerkesztők és szerzők szívesen csiszolgatták volna még tovább a lexikon adatait, fogalmazásmódját, a három és fél éven át végzett munka után azonban a 740 éves Sátoraljujhely tiszteletére az először megrendezett „a Város napján” kívánták átnyújtani munkájukat az olvasóközönségnek. Aki végiglapozza a kötet végén a 32 oldal terjedelmű, 1490 tételből álló irodalomjegyzéket, meggyőződhet róla, mekkora anyagot hasznosított ez az újhelyi viszonylatban teljesen újszerű, előzmények nélküli mű, amelyet szívesen ajánlunk az érdeklődők figyelmébe.

BUSA MARGIT

Egy évszázad fele az irodalom és a bibliográfia szolgálatában Személyi bibliográfia

Dr. Busa Margit 87 éve, 1914. június 21-én született Buda-pesten. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. Horváth János és Alszegehy Zsolt tanítványaként 1945-ben szerzett bölcsészdoktori diplomát. 1945. november 20-tól az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársaként, majd főmunkatársaként végezte szorgalmas, áldozatos munkáját 1973-ig, nyugdíjazásáig. Számára – az ő szavait idézve – „a Nemzet Könyvtára szent hely volt”, és a mai napig az is maradt. Nyugdíjazása után is itt, a tudomány műhelyében töltötte ideje nagy részét, hangyaszorgalommal gyűjtötte az adatokat sajtóbibliográfiájához; szerelme, Kazinczy Ferenc életének és munkásságának feltárásához; illetve más, érdeklődését lekötő téma feldolgozásához. Szorgalmához szerencse is szegődött. Munkássága nyilvánosságot kapott, sorra jelentek meg könyvei, füzetei, szakmai és tudományos közleményei. Jó bibliográfusként mindennek utánajárt, mindent maga ellenőrzött, semmit nem bízott másokra – még saját munkásságának bibliográfiai összegzését sem. Ő maga állította össze személyi bibliográfiáját, s e mű egyik célját a tőle megszokott, önmagával szembeni igényességgel meg is fogalmazta: „Tudni akartam: teljesítettem-e, amire vállalkoztam, megtettem-e mindent, amit megtehettem.” Ezt a kérdést a szakma már megválaszolta akkor, amikor a legmagasabb szakmai kitüntetéssel, a Szinnyi József-díjjal ismerte el életművét – mi pedig, akik ismerjük, kollégái voltunk, szintén megadjuk erre a feleletet: Busa Margit hosszú munkássága, amely szerencsére még nem fejeződött be, példaként állhat minden bibliográfus és könyvtáros előtt. További bibliográfusi tevékenységéhez a meglévő akarat, munkakedv és tudás mellé jó egészséget és sok sikert kívánunk.

Budapest, 2001. június 21.

Nagy Anikó

bibliográfus, osztályvezető, OSZK

1946

- Kóbor Istók históriája. [Ponyvafüzet, megj. 1826-ban, motívumait felhasználta Petőfi Sándor a János vitézben, Vörösmarty Mihály a Csiga Márton viszontagsága c. művében. Beöthy Zsigmond ebből írta a Kóbor Istók c. bohózatát.] = MKsz 108–110.

1950

- Magyar történeti bibliográfia 1825-1867. Szerk. a Történettudományi Intézet munkaközössége I. Tóth Zoltán vezetésével. I-IV. köt. Busa Margit munkája az OSZK-ban, a III. köt.-ben a „Magyarországon megjelent” és a IV. köt.-ben a „Nemmagyar Népek” c. fejezetben a „Sajtó” c. fejezet. Sajtó-bibliográfia és sajtóirodalom. III. köt. 343-369., IV. köt. 525-530. Utalást ld. 1959. évnél.
- Értesítés. A MT Akadémia I. osztálya a Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1826–1867-ig és a Thököly-kódex, ismeretlen kuruckori kéziratos kötet feldolgozása c. munkáért 2.000 Ft prémiumban részesített. – Aláírás: Klaniczay Tibor szaktitkár. Budapest. 1954. május 12.

1952–1972

- Verrsorlexikont állítottam össze. 1) Az OSZK Kézirattárában lévő verseskötetektől. 2) Ponyvanyomatványok kötetéből. Kb. tízezer cédulát a Debreceni Egyetemi Könyvtárban helyeztettem el.

1955

- A Magyar irodalom helyi hagyományai. A magyar irodalom részei közül feldolgozásom a felvilágosodás és reformkor adatai. Társ szerzők Kicsi Sándor, Kis József, Nemeskürty István. Szerk. Vargha Balázs. Bp. 1955. 140 p.
Ism.: Bohus Magda, = ItK 1955. 104-105; - Varga Imre, = MNemz 1955. júl. 9. 160. sz.; - an = IrodÚjs 1955. júl. 9.; 29. sz. - an. = Irodtanít 1955. máj.; - an. = A Könyv 1955. dec.
- Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához. [A Pöstyéni Fördés c. munkájának ismeretlen ponyvakiadása.] Címe: „Egy igen furtsa történet a Tzigányokról amellyet egy uri ember a Pöstyéni Fördés alkalmatosságával élő Magyar Nyelven Versekre foglalt, 1787. évben.” = ItK 100-103.
- Adatok Felvinczi György egyik munkájához. Címe: „Az Angliai Országban lévő Salernitana Scholanak jó egészségről való Megtartásának módgyáról írott könyve... irt volt Deák nyelven... Magyarra fordított... Felvinczi György által 1693-ban. Kolosvarott.” = MKsz 121-122.

1956

- Egy ismeretlen színjáték. Címe: „Comedia Generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel Actus Generalis de Turcis et Hungaris.” Kézirat OSZK. A mű tárgya Kinizsi Pálnak 1479-ben aratott kenyérmezei győzelme. 10 fólio. Részletek közölve. = ItK 187-196. Teljes szöveg ld. Kardos Tibor: Magyar drámai emlékek. Bp. 1960. 515-559.
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Sajtó alá rend. jegyz. Orosz László. Bp. 281 p.
Ism.: ItK 1956. 407-409. - Hasonmás kiadása megj. 1993-ban. Utószót írt Orosz László. Megj. a Magyar Hírlap - Maecenas Kiadó Heti Klasszikusok c. sorozatában. Bp. 186 p. - Függelék: Válogatott részletek a Pályám emlékezete szövegváltozataiból. 165-172. - Ism. Honism. 1994. 2. sz.
- Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratának katalógusa. Összeáll. az OSZK kéziratárának dolgozói között Busa Margit is. I-III. köt. Folytatólagos oldalszámmal 1187 p.

1957

- Az 1948-1949. évek sajtóbibliográfiája. - Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadilapjaiban c. tanulmánnyal közös kötetben. Bp. 113-146.
Ism.: Márkus László, = Századok. 1961. 1-3.sz. 373-375.
- Az „Orvosi és Gazdasági Tudósítások”-ról. Eddig ismeretlen folyóirat, megj. 1803. 1-2. sz. = MKsz 379-381.
- Tompa Mihály ismeretlen daloskönyve. = Eth 362-364. A cikk ismerete nélkül, Tari Lujza a Tompa-kötet zenei szerkesztőjének Rádió-adása 1985. jan. 25-én.

1958

- A Thököly kódex és kuruckori versei. Bp. 103 p. - Ld. 1951. évnél.
- Irodalomtörténeti füzetek 13 -
- Körtvélyesi István versei és naplószerű feljegyzései. (18-19. század). = EgyhTört Szerk. Esze Tamás 1. sz. 18-26.
- Kurucellenes röpirat kéziratos másolata. = MKsz 62-64.
- Tompa Mihály ismeretlen versei. = ItK 267-273.

1959

- Eszter történetéről szóló iskoladráma. = Új Élet Naptár. Szerk. Scheiber Sándor. 215-221.
- Az öszödi kéziratos versemásolat-gyűjtemény. = EgyhTört. Szerk. Esze Tamás. 3-4. sz. 283-290.
- Magyar történeti bibliográfia 1825-1867. - Ld. 1950. évnél.

1960

- A Vereinigte Ofner und Pester Zeitung röplap-sorozat melléklete Napóleon 1805. évi háborújáról. = MKsz 37-39.
- Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete. (Halála után megj. műveinek felsorolása évek szerint. 1960. évig.) OSZKÉvk 1959. = Bp. 1960. 321-343.

- Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához. 1) A Magyar Magog pátriárkhátul fogva I. István Királyig. 2) Beszámoló a Magyar Universal Lexikon c. elveszett kéziratáról. = MKsz 61-63.
- Postás vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti magyar újságot?” (Közölve a postás újévi verse.) = MKsz 144-145.
- Busa Margit – Virágh Rózsa: Érdekes sajtóhibák. Kazinczy Ferenc Orpheus c. folyóiratának 1. évf. címlapján a megjelenés éve, 1790 helyett 1890. év. Egy-egy szóváltozat van a címlapon. Nem szóvegváltozat. = MKsz 63.
- Kazinczy Ferenc levelezésének 23. ill. 2. pótkötete. Társszerzők: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp. Akadémiai Kiadó. 594 p.
Ism.: Csorba Zoltán, = BorsSz 1960. 5. sz. 459-460. – BGy., = Népszab 1960. jún. 25.; – Rózsa György, = MűvtörtÉrt 1961. 1. sz.; – [Tamás Anna] Tarnay Andor, = ItK 1961. 2. sz.

1961

- Pröhle Jenő – Busa Margit: Soproni kéziratok diáklapok 1848 előtt. = SoprSz 69-70. A címek felsorolása között a Korány 1846-ban megj. folyóirat előszavából részlet közölve.
Ism.: [Zibolen Endre] Z.E. = Köznev 1961. jún. 379.
- A legelső szlovák kuruc költemény. Anagramma Slavikum (Szláv szójáték) c. vers. Megtaláltam: Keszthelyi kódex, OSZK Oct.Lat. 977. 230. A szlovák szöveget Tóth Tibor magyar nyelvű fordításával is közli Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar-szlovák kapcsolatai. Bp. MTA Kiadó. 37.

1964

- Az 1705-1919/II. évek retrospektív sajtóbibliográfiai munkálatairól. = KvtFigy 3-4. sz. 142-144.

1965

- A 18–19. századi magyar hírlapok és folyóiratok mellékleteinek tudományos és művészettörténeti forrásértéke. = KvtFigy 157-158.

1966

- A legelső magyarországi német nyelvű női folyóirat. Zeitung für Damen. 1809. 1. sz.: Neue Zeitung für Damen und Leser Ausgebildeten Städten. Pest. 1806—1809. = OSZKÉvk 1963–1964. Bp. 1966. 265-269.
- A Religió és nevelés c. (1841—1930.) folyóirat 1849. év aug.-i második kiadásáról. = MKsz 157-158.

1967

- Shownitz, Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai. (Szül. Érsekújvárott, 1814-?) – A Pesther Charivari, Opposition stb. zsurnalisztikai munkásságáról. = MKsz 184-186.
- A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke. [Négyezer kötetes könyvtárát Komárom vármegye könyvtárának szánta. A Komáromi Múzeum és Könyvtár őrzésére bízták felbomlás és szervezetlenség állapotában. – Turányi Kornél: Adalék Kultsár István könyvtárának történetéhez. A megye közönyös magatartása miatt a könyvek szétszóródtak. = MKsz 62-63., uo. 282.
- A Magyar Hírmondó, az első magyar nyelvű újság nyolc évfolyama került az OSZK tulajdonába. (1780–1788). = OSZK Híradó 2. sz. 40.
- Sopron megye ünnepe 1834. szept. 22-ikén. = SSzle 263–268. Esterházy Pál főispáni beiktatásáról Kismartonban. Korabeli írók művei az ünnepegről.

1968

- Petrik Géza: A „Magyarország bibliographiája 1712–1860.” Előfizetési felhívás. = MKsz 80–81. Életrajzát Kozocsa Sándor közölte „Petrik Géza vallomása” címmel: 1964-ben, 19 éves korában kezdte el az adatgyűjtést, és munkája 24, illetve 28 év múlva jelent meg. = MKsz 1963. 258.
- Veszprém megye irodalmi hagyományai. Összeáll. Harmath István és Katsányi Sándor. Veszprém Megyei Könyvtár. = Ism. MKsz 399-400.

1972

- Sajtóbibliográfiai kutatások romániai könyvtárakban. (Adatgyűjtés az 1705-1849. évben megjelent periodikumokról.) = KvtFigy 431-433.
- Contributii la bibliografia bibliografiilor personale aflate la B.C.U. Cluj. Összeáll. Váczy Leona. 1969. 215 p.
Ism.: = MKsz 1972. 148.
- Publicatiile periodice romanesti ziare, gazete reviste. 1907-1918. Supliment 1790-1906. Bucurestii, 1969. 868 p.
Ism.: = MKsz 1972. 148—149.

1975

- Kazinczy Ferenc ismeretlen levele Dessewffy Józsefhez. (Széphalom, 1819. szept. 23.) = ItK 225-228.
- Emlékezés. Az OSZK-ban 1945–1975. évben eltöltött életemről, terveimről, nyomtatásban megjelent írásaimról. = OSZK Híradó 5-6. sz. 101-108. Lakatos Éva rajzaival.

1978

- Fogságom naplójának elfelejtett szövegváltozata. – Három Kazinczy-levél. = OSZKÉvk 1974-1975. Bp. 1978. 437-451.

1981

- Kazinczy Ferenc bibliográfia. [1775-től 1980-ig.] Előszó: Fried István. Szerk. Veres László. Miskolc. 336 p.
- Documentatio Borsodiensis. II. –
Ism.: 1981-ben: [Horpácsi Sándor] (Horpácsi), = DH okt. 24.; – [Benedek Miklós] (bm), = ÉszakMo okt. 30.; – Tripolszky László, = Népszab nov. 13.; – [Lukácsy Sándor] /k/, = Krit. dec. – 1982-ben: Korompai Gáborné, = Kvtáros 2. sz.; – Alszegehy Zsoltné, = Közn febr. 10.; – Bán Imre. = Alf ápr. – [Iszlai Zoltán] (iszlai), = Éllr ápr. 30.; – Emilia Holanova, = Kniznice a Vedecké Informácie (Martin). 3. sz.; – Käfer István, = It 827. – 1983-ban: Csóra Karola, = MKsz 3. sz. – Szabó Flóris, = Vig 4. sz.; – Szokolczay Lajos, = HungÉrt 3-4. sz. 82.; – Takács Péter, = Honism 1. sz.; – 1984-ben: Leona Váczy, Foai Noastra, (Gyula) junie 29. [Ruzsiczky Éva] y: Kazinczy Ferenc bibliográfia. Miskolc. = MNyör 1981. 3. sz. 372.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia. 1980-1990. Előszó: Fried István. Lektor: Fried István és Kováts Dániel. Sátoraljaújhely. 1994. 120 p.
Ism.: Schelken Pálma, = KerÉl 1995. 5. sz. 6.; – Kováts Dániel, = Dim 1995. 1. sz. 117-118.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia a Széphalom c. évkönyvekben: 1991–1992. 5. kötet. 1993. 193-200. 1993. 6. kötet. 1994. 3-10. 1994–1996. 9. kötet. 1997. 101-116.
- Kazinczy Ferenc kézirat-gyűjteménye Münchenben. [A Bayerische Staatsbibliothek kéziratárából megkapta Lengyel Imre, halála után a Debreceni Református Kollégium Könyvtára őrzi. Tartalma: Levelezés, versmásolatok, kéziratrövidékek, levélborítékok.] = ItK 442-458.

1984

- Kazinczy Ferenc három levele. (Pfanschmiedné, Berzeviczyné, Teökéné a címzett. 1802. és 1805. évből.) = ItK 213-216.
- Adatok a Magyar Kurír c. újság szerkesztésének történetéhez. (Decsy Sámuel, Pánczél Dániel és Márton József sérelmei Kazinczyhoz írt levelekben 1809-ben.) = MKsz 354-359.
- 4 Váczy János Kazinczy szolgálatában. (Életrajz arcképpel.) A 22 kötetes KazLev-ről. = Honism 4. sz. 10-13.

1985

- Adatok Kazinczy Diogenes fordításához. (A megjelentetés körülményeiről.) = Könyv és Könyvtár XIV. kötet 87-96.
- A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 138. –
- Sáfrán Györgyi: Arany János Toldijának színpadra alkalmazása.
Ism.: = BékÉl 4. sz. 521-523.

1986

- Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Bev. jegyz. sajtó alá rend. Busa M. – Z. Szabó László: Guzmics és a Kazinczy-hagyaték Pannonhalmán. Előszó: Hérics Lajosné. Megj. A győri Kazinczy-versenyek 1986. évi országos döntőjére. Győr. 7-80., 81-100.
Ism.: 1986-ban: Tripolszky László, = Népszab máj. 19.; – Zay László, = MNemz jún. 21.; – [Kövy Zsolt] – yt., Refl. júl. 13.; – Bozóky Éva, = NőkL nov. 1.; – [Hölvényi György] H. Gy. = ÚjEmb nov. 16.; – Fried István; = ItK 475-476.; – [Fehér Klára] F.K., = MKsz 1987. 70.; – Németh S. Katalin, = HungÉrt 1988. 3-4. sz. 71.
- Sáfrán Györgyi: Arany János Békés megyei élete és levelezése.
Ism. = Honism 6. sz. 71-72.
- Csanda Sándor: Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai. Pozsony. Madách Kiadó. 230 p. [Idézetek a Thököly-kódex és kuruc-kori versei c. kötetből.] Ld. „A legelső szlovák kuruc-kori költemény. Anagramma Slavicum” Szláv szójáték. Vers szövegét ld. 1958. évnél.
- Magyar sajtóbibliográfia 1705—1849. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Magyarázó szöveg német és francia nyelven, ford. Németh Margit és Zsigmondy Évamária. Lektor Korompai Gáborné. Kiadó: OSZK. I—II. I. köt. LXXVIII + 560. II. köt. 565—1137. Könyvárak lelőhelyjegyzékeivel.
Ism.: 1987 Busa Margit, = OSZK Híradó, 7-8. sz.; – Győri L. János, = Hajdú-Bihari Napló dec. 22.; – [Schelken Pálma] Sch.P.; = MNemz nov. 20. [Hir]; – Schelken Pálma, = EvÉl nov. 29.; – Tripolszky László, = Népszab nov. 18. 1988. Batári Gyula, = MSajtó 6. sz. – ua. Tudomány Scientific American magyar kiadása. szept.; – Fekete Sándor, = ÚjTük 2. sz.; – [Hölvényi György] H.Gy. = ÚjEmb ápr. 24.; Győre Géza, = MSzó (Újvidék) jún. 18.; – Gerő Gyula, = Kvtáros [Hir] 11. sz.; – Kókay György, = Kvtáros 483-495.; – [Lukácsy Sándor] L.S., = HungÉrt 3-4. sz.; – Pásztor Emil, = Napjaink nov.; = Schelken Pálma, = Szakoktatás febr.; – Takács Péter, = SzabSzatSz, 1. sz.; – Zay László, = MNemz ápr. 13. (Vezércikk) 1989 Emilia Holanova, = Citatel Mesacnik pre jednotnu sustavu kniznic Rocnik 38. (Bratislava) 9. sz.; – Lakatos Éva, = MKsz 216-220.; 1990 Batári Gyula, = Úton 35. sz.; – Varga Sándor, = Népszab febr. 18.; – Szabó G. Zoltán, = It 281-282. 1993 Magyar katolikus lexikon c. kötetekben közölve a katolikus hírlapok és folyóiratok adatai.
- Magyar sajtóbibliográfia 1850-1867. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent... hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Adatgyűjtés, összeállítás, szöveggond. Busa M. A kiadványt gondozta Nagy Anikó. Kiadó: OSZK 1996. XXV, 474 p.
- Kazinczy Ferenc utazásairól. Előadás. Kazinczy-napok c. rendezvényen. Encs. Kazinczy Ferenc Általános Iskola. 1986. okt. 25.
- Gondolatok a Kazinczy-kutatás helyzetéről. Előadás a Kazinczy Ferenc Társaság elnökségi ülésén Göncruszknán. Társasági Hírlevél 3. sz. 3.
Kitüntetésem, a Kazinczy Ferenc Társaságtól, bronzplakett. Pócsik István munkája.
- Magyar sajtóbibliográfia 1705-1849. (A feldolgozás fejezeteinek ismertetése.) = OSZK Híradó 7-8. sz. 103-105.
- Nyugdíjasainkról. Az OSZK-ban 1945 óta eltöltött életemről, nyomtatásban megjelent munkáimról, terveimről. = OSZK Híradó 39-40.

1988

- Kazinczy Eszterházy püspökről. (1789. évi látogatása.) = ÚjEmb 50. sz. dec. 11. 3.
- Kazinczy Ferenc iskolai imádságai. = ÚjEmb 37. sz. szept. 11.
- Édes Gergely és Kazinczy Ferenc. = Honism 5. sz. 10-11.
- Kazinczy Pesten, a ferencesek templomában. (P. Albach Szaniszló szerzetesről.) = ÚjEmb 46. sz. nov. 13. Ld. még; Huszár Imre Jeromos: Albach Szaniszló jubileumára. 220 éve született 1775-1853. [Ferencendi szerzetes.] = ÚjEmb 1995. 41. sz. okt. 8.

1989

- Guzmics Izidor (1786-1839). A katolikus múlt nagyjai. = ÚjEmb 36. sz. 6.
- Kazinczy körlevele az iskolai imákról. = EvÉl 19. sz. 2.

- A Kereszt a Szent Koronán. (Kazinczy, I. Ferenc király koronázásán 1793. okt.-ben kezében volt a Korona, rajta a kereszt a mozgás irányában billent, a rögzítése meglazult. A Korona és a kereszt részletes ism. *KazLev* II. köt. 319-326.) - *ÚjEmb* 10. sz. 3.
- Máriabesnyő évfordulói és legendái. (Kazinczy 1829-ben átutazott a helységen, Pestre c. útleírásában beszámolt a zarándokhelyről szóló legendáról.) = *ÚjEmb* 34-35. sz. aug. 20-27.
- Szemere Bertalan és a Kazinczy-család. (Elveszett naplójáról, levelei Kazinczy özvegyének.) = *SzÉvk* 2. köt. 101-111.

1990

- Kazinczy a szabadkőművesek titkára. (Közölve levele és részlet a páholytagok névsorából.) = *SzÉvk* 3. köt. 25-33.
- Kazinczy Ferenc „Bibliá”-ja. = *RefL* júl. 15. 23. sz.

1991

- Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmékedéseivel és imádságaival. Szerk. szöveggond. utószó, jegyzetek. Bp. Cserépfalvi Könyvkiadó. 455 p.
I. rész. Szent történetek az Ó és Új-Testamentom könyvei szerint. Ny. Sárospatak, 1831. Betűhív szövegkiadás. 7-246. — II. rész Szent történetek... Autográf. 1829. Sárospatakon. Facsimile kiadás XXIII, 1-164=[248-421.]

Ism.: 1991. an., = *EstiH* aug. 13.; - an., = *Kvilág* júl. 22.; - Vass István = *ÉlIr* aug. 30.; - ua. = uo. szept.; Busa Margit, uo. szept.; - [Kováts Dániel] K.D., = *ÚjhKörk* szept.; - Schelken Pálma, = *EvÉl*. szept. 15.; - Szalay László, = *PH* szept. 16.; - an. = *EstiH* szept. 21.; [Rónay László] (ry-ló), = *ÚjEmb* okt. 6.; Kováts Dániel, - *Holnap* okt. 10.; - ua. = Kazinczy Társasági Hírlével nov. 10.; - Tóth Sándor, = dec. 15. (Elhangzott a Rádió VasÚjs c. műsorában.); - Kenyeres Zoltán, = *Vig*. 1. sz. 72.; - 1992 Szilágyi Ferenc, = *ÚjMo* jan. 30.; - Schelken Pálma, = *Gyórsírók* Lapja 2. sz. 43.; - Varga Imre, = *MKSz* 84-85.; - Mészáros István, = *SzÉvk* 161-165.; - Mezei Márta, = *ItK* 668-670.; - Fabinyi Tibor, = *Diakonia* 3. sz. 68-69.; - 1993 Batári Gyula, = *VasH* jan. 17. 8.; - II. János Pál pápa köszönőlevele. Vatikán, 1992. márc. 3.

1992

- Biblia Kazinczy Ferenc szavaival. A kötetben megjelent „Utószó” újraközlése. = *SzÉvk* 5. köt. 49-68.
- Biblia Kazinczy Ferenc szavaival... Rádióadásban: „Újtestamentumi históriák.” Elmondta Töröcsik Mari. Kétszer elhangzott felolvasás: 1991. ápr. 15-én a húsvéti nagyhéten és szept. 2-6-án a Pápa látogatásának alkalmával, ötször 20 perces műsorban. Ismétlések: 1996. ápr. 1-5-én. 1999. aug. 16-19.
- Kozocsa Sándor Géza: Kazinczy Ferenc és Bibliája. = *NyKult*. 94. sz. 36-40.
- Ruzsiczky Éva: A Bibliás Kazinczy Ferenc. = *MNyőr* 262-266.
- Cinire emlékezem. (Kovács Istvánné, dr. Nyíri Erzsébet OSZK munkatárs halálára.) = *OSZK Híradó*.
- Emlékezés Dezsényi Bélára. Sajtótörténész halálának 20. évfordulóján. = *OSZK Híradó*.
- Monográfia Szent László városáról. Összeáll. Bálint István. = *ÚjEmb* júl. 19.
- Kazinczy Ferenc levelezésének számlálásáról. Az 1960-ban megjelent 23. kötet, ill. 2. pótkötet kiadása óta kéziratban és szövegközléssel előkerült napjainkig kb. 184 levél. Közölve a levelezés felsorolása a keltezés évszámjában, levélírók és címzettek nevével. Az adatokat gyűjtöttem és jegyzeteltem, terjedelme elég a *KazLev* 24. kötet kiadásához. = *ItK* 510-516. ld. 2001. évnél.

1993

- Kazinczy Ferenc Pannonhalmán. Bev., szerk., jegyz., szöveg-gond. /Az első, kézirat fogalmazvány facsimile és a második, teljesebb kézirat nyomtatásban megjelent (1838) szövegközlése. Hérics Lajosné: Előszó. (Emlékezés Z. Szabó Lászlóra.) Győr. 80 p. + 7 mell. - Készült a Kazinczy-versenyek 28. döntőjére.
Ism.: [Rónay László] s.g., = *ÚjEmb* máj. 23. 21. sz. 8.; - Schelken Pálma, = *EvÉl* jún. 27. 26. sz. 2.; - Batári Gyula, = *ÚjMo* júl. 30., 15.; - [Horpácsi Sándor] HS. = *ÉszakMo* dec. 8. Főtisztelendő dr. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát köszönőlevele. 1993. máj. 11.
- Kazinczy Ferenc életrajzírói. (Életrajzát ön maga akarta megírni. A Pályám emlékezetén kívül összefüggő szövegtörödékek maradtak ránk.) = *SzÉvk* 5. köt. 169-179.

- Pályám emlékezete 2. kiadás. – Ld. 1956. évnél.
- Emlékezzünk Gulyás Pálra. (1881-1963). Halálának 30. évfordulóján. = OSZK Híradó 5-6. sz. 16-7.

1994

- Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről. (Helységnevek ahonnan a levelek indultak és érkeztek.) – Emlékezés Váczy Jánosra. = SzÉvk 6. köt. 49-65.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia 1980-1990. = Ld. 1981. évnél
- Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt... Beszélgetésem Oláh Margit rádióriporterrel. Elhangzott a Petőfi-adó „Hogy tetszik lenni?” c. sorozatában.
- Szívbeli visszaemlékezés és jó kívánság Lakó György akadémikus születésnapjára. = OSZK Híradó 12. sz. 31.

1995

- Kazinczy Ferenc utazásai. 1773—1831. Vál., szerk., jegyz. Busa Margit. Kováts Dániel: Előszó Kazinczy Ferenc Útirajzához. Kazinczy írásai között a saját rajzai, a jegyzetekben egykorú illusztrációk. Kiadó, Széphalom Könyvműhely – Felsőmagyarország Kiadó. Bp. – Miskolc. 593 p.
- Litteraria Hungarica –
Könyvbemutatók: 1) Széphalom Könyvműhely kiadványairól, Bp. Fészek Művészklub. Házigazda Fodor András. Előadó Kazinczyról Csehy Zoltán pozsonyi költő. 1995. dec. 7. – 2) Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. – Busa Margit és Kováts Dániel lektor beszélgetése. Közreműködő Kulcsár Imre színművész. 1995. dec. 14.
Ism.: n.n., = Széphalom Könyvműhely. Ünnepi könyvhétre megjelenő kiadványok. 1995. dec. 4.; – n.n., = Új Könyvek 1995. dec. 29.; – 1996-ban Rónay László, = Vig márc. 3. 237-238. – Horpácsi Sándor, = ÉszakMo márc. 15.; – Lakos Jolán, = ÉszakMo márc. 15.; – [Rónay Krisztina] Mona Krisztina, = ÚjEmb apr. 7.; – Schelken Pálma, KerÉl apr. 14.; – Hőgye István, = ÚjHol máj. 89-99.; – Batári Gyula, = Kláris 4. sz. 43.
- Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején. - Elkezdődött 200 évvel ezelőtt. = SzÉvk 7. köt. 261-271.

1996

- Beszélgetés Busa Margit irodalomtörténésszel. Riporter Batári Gyula. = OSZK Híradó 9-10. sz. 52-53.
- Magyar sajtóbibliográfia 1850—1867. = Ld. 1986. évnél

1997

- Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. (Családi fényképek. Kazinczy-medallion. – Kazinczy Gábor levele Tháliának.) = SzÉvk 9. köt. 53-66.
- A budai Kazinczy-kút. (A Bécsi kapu téren állították fel 1936-ban.) = SzÉvk 9. köt. 87-100.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994-1996. – Ld. 1981. évben.

1998

- Beszélgetés Busa Margittal a Szinnyei József-díj kitüntetettjével. Riporter Batári Gyula. (aug. 19.) = OSZK Híradó. 7-8. sz. 14-15.
- Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiájáról. – Munka közben. = SzÉvk 10. köt. 247-248.

1999

- Koszorú, Szépliteraturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez. Összeáll. Csécs Teréz. Győr. 95 p. – Lektor Busa Margit.

2000

- Emlékezés egy szerkesztő főpapra. (Horváth János 1769-1833, Székesfehérvár püspöke). Szerk. az Egyházi Értekezések és Tudósítások c. folyóirat 1820-1824. évben. = ÚjEmb aug. 6.
- Egy életmű a bibliográfia mérlegén. Barlay Ö. Szabolcs egyetemi tanár, MTA történelemtudomány doktora. Irodalomtörténész. Tudományos munkásságának adatait összeállította, a Bevezetést írta: Busa Margit. A tartalom fejezetei: I. Kötetek. Tanulmányok. Cikk. Cserkészpedagógia. –II. Előadások. Interjúk. Rádió. Televízió. – III. 16. századi zeneművek kritikai kiadásai. Hungaroton-lemezek. –

IV. Ismertetések. – Barlay Ö. Szabolcs önmagáról: „Az utolsó szó jogán...”. – Székesfehérvár. Ny. Bp. Panax Kft. 2000. Millennium. 33 p.

Barlay Ö. Szabolcs kiténtetése a millennium évében, 2001. aug. 20-án: a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí kereszti (polgári tagozat).

Ism.: Arató Antal, = FMH 2000. máj. 31.; – Schelken Pálma, = ÚjEmb 2000. szept. 17.

2001

– Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997-2000. = SzÉvk 11. köt. 93-101.

– Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája. A budapesti kéziratok és kötetben kiadott kéziratok adatai. Szerk. összeáll. Busa Margit. Lektor Kovács Dániel. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság a Millennium tiszteletére és Busa Margit félszázados irodalmi és bibliográfiai munkásságának értékelésére. 144 p.

Előkészületben:

– Kazinczy Ferenc levelezésének 24. ill. 3. ptkötete feldolgozásának munkálatai. A levelezést felkuttatta, jegyzeteli, sajtó alá rendezi, a szöveget gondozza, Busa Margit. Kazinczy Ferenc könyvtárának története. Vétel, eladás, ajándékozás. Összeállítja, sajtó alá rendezi, a szöveget gondozza, Busa Margit. Ld. 1992. évnél.

Busa Margit munkája még az itt felsorolt adatokon kívül számos lektorálás és ismertetés. (A Szerk.)

A rövidítések jegyzéke:

Alf = Alföld

BékÉl = Békési Élet

BorsSz = Borsodi Szemle

DH = Déli Hírlap

Dim = Dimenziók

Egyhtört = Egyháztörténet

Éllr = Élet és Irodalom

Esti H = Esti Hírlap

ÉszakMo = Észak-Magyarország

Eth = Ethnográfia

EvÉl = Evangélikus Élet

FMH = Fejér Megyei Hírlap

Honism = Honismeret

HungÉrt = Hungarológiai Értesítő

IrodTanít = Irodalomtanítás

IrodÚjs = Irodalmi Újság

It = Irodalomtörténet

ItK = Irodalomtörténeti Közlemények

KerÉl = Keresztény Élet

Köznev = Köznevelés

Krit = Kritika

Kvilág = Könyvvilág

KvtFigy = Könyvtári Figyelő

MKsz = Magyar Könyvszemle

MKult = Magyar Kultúra

MNemz = Magyar Nemzet

MNyör = Magyar Nyelvőr

MSajtó = Magyar Sajtó

MSzó = Magyar Szó (Újvidék)

MűvtörtÉrt = Művészettörténeti Értesítő

Népszab = Népszabadság

NőkL = Nők lapja

NyKult = Nyelvünk és Kultúránk

OSZKÉvk = OSZK Évkönyv

PH = Pesti Hírlap

Refl = Reformátusok Lapja

SSzle = Soproni Szemle

SzabSzatSzle = Szabolcs Szatmári Szemle

SzÉvk = Széphalom Évkönyv

ÚjEmb = Új Ember

ÚjhKör = Újhelyi Körkép (Sátoraljaújhely)

ÚjHol = Új Holnap

ÚjMo = Új Magyarország

VasH = Vasárnapi Hírek

VasÚjs = Vasárnapi Újság

Vig = Vigilia

KAMODY MIKLÓS

Személyi bibliográfia

Dr. Kamody Miklós ny. posta főtanácsos, muzeológus, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító tagja 1918. november 13-án született postás családból. Az elemi iskolát a Pest megyei Hévízgyörk községben, a gimnáziumot Aszódon végezte. Gimnazistaként bekapcsolódott a Petőfi szellemében, tudós tanárok által felkarolt cserkészmozgalomba. 1937-ben érettségizett, de csak egy évvel később sikerült állást kapnia a postánál órabéres díjnyokként. Miskolcon véglegesítették, s munkája mellett beiratkozott itt az evangélikus jogakadémiára. A háborús frontszolgálat, majd a közel három évig tartó szibériai hadifogság miatt tanulmányait csak 1955-ben tudta folytatni, s 1957-ben szerzett jogi doktorátust. 1939-40-ben felsőfokú postatiszti képzésben vett részt, távirázi kiképzést is kapott, a katonaságnál híradós zászlósként szolgált. A postánál csoportvezetői, a postaigazgatóságon osztályvezetői beosztásban dolgozott, majd nyugdíjba vonulása után a Magyar Posta központi állományában muzeológusként, szaktanácsadóként foglalkoztatták 1988 májusáig. Postai szakirodalmi tevékenységét 1959-ben kezdte. Tanulmányaihoz eredeti dokumentumokat igyekezett felhasználni, alapos forráskutatásokat végzett az Országos Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban, a miskolci megyei levéltárban, a Herman Ottó Múzeumban. Kutatásainak híre külföldre is eljutott, mert bátfai, késmárki, felvidéki postatörténeti témákkal is foglalkozott. A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése 2001. március 31-én alapító tagja helytörténeti munkásságának elismeréseként dr. Kamody Miklóst a társaság emlékplakettjével tüntette ki.

1959 és 1999 között végzett hely- és postatörténeti anyaggyűjtését, megjelent publikációit a miskolci Herman Ottó Múzeumra hagyományozta, s ebből alakult ott a *Kamody Gyűjtemény*. Évkönyvünkben – folytatva alkotó tagtársaink személyi bibliográfiáinak közlését – ezúttal Kamody Miklós szakirodalmi munkásságából a helytörténeti, postatörténeti témájú publikációk jegyzékét tesszük közzé a további kutatás támogatása céljából.

Dr. Kamody Miklós munkálkodását példaadónak tekintjük, s kívánjuk, hogy még sokáig kamatoztassa tudását az ismeretek feltárásában és terjesztésében.

Kováts Dániel

Az írásokat közlő sajtótermékek rövidítése a bibliográfiában:

BM. = Borsodi Művelődés (folyóirat, Miskolc); **BMGÉ.** = Borsodi Műszaki Gazdasági Élet (periodika, Miskolc); **BS.** = Briefmarken Spiegel (német szaklap); **BSzle** = Borsodi Szemle (folyóirat, Miskolc); **DH.** = Déli Hírlap (napilap, Miskolc); **ÉM.** = Észak-Magyarország (napilap, Miskolc); **HOMÉvk.** = A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve; **HOMKözl.** = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei; **P.** = Posta (periodika); **PBSzle** = Posta- és Bélyegmúzeumi Szemle (folyóirat); **PD.** = Postás Dolgozó (periodika); **PÉvk.** = Postamúzeumi Évkönyv; **PH.** = A Miskolci Postaigazgatóság Postás Híradója (periodika); **PHDL.** = Postai és Hírközlési Dolgozók Lapja (periodika); **PM.** = Posta Magazin (periodika); **Széphalom Évk.** = A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve (Sátoraljaújhely); **SzP.** = Szocialista Posta (periodika); **Szülőföldünk** = Szülőföldünk Borsod–Abaúj–Zemplén (honismereti periodika, Miskolc); **ÚPM.** = Új Posta Magazin. (periodika).

1. Adatok a postás vöröskatonák történetéhez. = SzP. 1959/3. 72-4.; BSzle 1960/3. 210-6.
2. Tibolddaróc sajtóolvasottsága. = ÉM., 1964. VII.15.
3. Adatok Észak-Magyarország hírközlésének történetéhez. = BSzle, 1964/5. 64-94.; 1964/ 6. 72-81.; 1966/4. 63-9.; 1967/1. 84-9.
4. 80 éves a postai takarékszolgálat. = ÉM., 1966. XI. 3.
5. Adatok a posta történetéhez, különös tekintettel a miskolci postára. = SzP., 1965(12. 200-8.; 1966/3. 68-70.; 1966/10. 230-9.
6. A morsétól a telexig. 100 éves a miskolci távirada. = ÉM., 1967. I. 29.
7. A postaszolgálat fejlődése a kiegyezést követő években a Miskolci Postaigazgatóság területén. = SzP., 1967/9. 198.
8. Postások a Tanácsköztársaságért. = ÉM., 1969/113, 114, 115, 116.
9. Régiposta utca. = ÉM., 1969. IV. 24.
10. Postások a Tanácsköztársaságért. = P., 1969/3. 68-6.; 1969/4. 102-3.; 1969/5. 131-3.; 1969/7. 150-200.
11. 25 éve történt... Visszaemlékezés a felszabadulásra és az újjáépítésre. = P., 1970/2.
12. A postás pártszervezet 25 éves tevékenysége. = Igazgatósági területünk fejlődése a felszabadulástól napjainkig c. kötetben. 1970.
13. A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás nyomában. = PBSzle, 1970/3. 51-4.
14. Lap, lap, levelezőlap... (100 éves a levelezőlap). = ÉM., 1972. IX.
15. A homonnai-tokaji bélyegfogazás rejtélye. = P., 1972/10. 315-7.
16. A vasúti postaszállítás Észak-Magyarországon az 1870-1880-as években. = HOMKözl. 10. 1972. 73-80.
17. Tokaj postamúltja. = P. 1972. 282-5.; 1973. 249-252.
18. A homonnai-tokaji átütéses fogazás rejtélye. = HOMÉvk., XIII-XIV. 1995. 209-282.
19. Tokaj hírközlésének, vasúti, közúti közlekedésének és hajózásának története. = HOM Évk. 1979. 107-180.
20. A postás Paulayak. = P., 1975/3. 95-6.
21. A sajtóterjesztés és a posta. = P., 1975/11-12. 324-330, 350-362.
22. Levélhordók és szolgák 1895. évi sztrájkja. = P., 1976/12. 381-2.
23. II. Rákóczi Ferenc postaszervezete és működése. = P., 1976/12. 81-4., 88-90.
24. Rákóczi Miskolcon. = ÉM., 1976. II. 29.
25. Rákóczi Miskolcon. Miskolci Minikönyv Klub kiadása, 1976.
26. Rákóczi újsága. = ÉM., 1976. IV. 28.
27. Rákóczi postája. = HOMKözl., 15. 1977. 1-15.
28. Adatok Szendrő postájának múltjához. = HOMKözl., 1979. 17.
29. Das Ratsel des Briefmarkendurchtschts von Homonna-Tokaj. = BS., 1977. 11., 13., 15.
30. Forró mezőváros postaviszonyai a XIX. században. = Levéltári Évkönyv II., Miskolc, 1979. 43-52.; P., 1978/7. 222-5.
31. Aki számlát nyújtott be Ferenc Józsefnek. = ÉM., 1977. X. 2.; P., 1977/11. 343-4.
32. Kossuth Lajos kapcsolata az olaszliszkai postával. = ÉM., 1977. IX. 21.; P., 1978/2. 66.
33. A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás. = Fileteliai Szemle, 1978. V. 5-7.
34. Epizódok a miskolci posta történetéből. = ÉM., 1978. X. 3.
35. A posta dolgozóinak részvétele a polgári demokratikus forradalomban. = P., 1978/10. 289-292.
36. Hogyan csatlakozott Miskolc városa és Borsod vármegye a Nemzeti Tanácshoz? = BSzle, 1979/1. 80-83.; P., 1979/2. 59-61.
37. Emlékezés az első postás szakszervezetre. = PD., 1979. 2.
38. Emlékezés Robiczek Pálra. = PD., 1979. 3.
39. Postás vöröskatonák a Tanácsköztársaságért. = PD., 1979. 4-5.; ÉM., 1979. V. 20., 23.
40. Megtorlás és bosszú. = PD., 1979. 8.; p., 1979/11. 350-2.
41. A Tanácsköztársaság postai rendeletei. = P., 1979/3. 69-71.
42. A miskolci posta működése az intervenció alatt. = P., 1979/9., Postás Híradó 1979/2.
43. Bercsényi generális futárt küld a fejedelem öfelségének. = BSzle, 1979/3. 42-5.
44. Barangolás a parafilatélia ösvényén. = P., 1979/11. 312-3.
45. A miskolci távirada történetéből. = DH., 1979. VI. 12. 13.

46. A Tanácsköztársaság bélyegei. = DH., 1979. VI. 16.
 47. Emléküket megőrizzük. = PD., 1979/9.
 48. A Krucsai-ügy periratához. = DH., 1979. XI. 10.
 49. Képek a magyar hírközlés történetéből. = Múzsák, 1980/2. 38-9.
 50. Még egyszer a homonnai-tokaji átütésről. = BS., 1980/IX.. 1235-6., 1381-3.
 51. Hűség a nagy ügryhöz. (A Robicsek család nyomában). = PD., 1980/4.
 52. Jubilál a Bélyegmúzeum, megoldódott a homonnai-tokaji bélyegfogazás rejtélye. = ÉM., 1980. IX. 10.
 53. Adatok II. Rákóczi Ferenc 1704. évi miskolci tartózkodásához. = BSzle, 1981/2. 90-6.
 54. Bethlen Gábor emlékezete. = ÉM., 1981. X. 8.
 55. Emlékezés Bethlen Gábor postájára. = PH., 1980/4. 14-5.
 56. II. Rákóczi Ferenc postája Szikszón. = ÉM., 1980. XI. 28.
 57. Esze Tamás ezrede. = Esze Tamás Népe, 1980/11., 1981/3. (5 folytatásban).
 58. Nagykálló postája. = A Debreceni Postaigazgatóság Postás Híradója, 1980/4.
 59. A Rákóczi-szabadságharc postája. = Folia Rákócziána 6. Vaja, 1980. VIII.
 60. Megyénk a kuruc-korban. = ÉM., 1980. V. 17.
 61. Egy üldözött lap történetéhez (Népszava). = DH., 1980. III. 28.
 62. Postások a szabadságharcban. = PD., 1981/6.
 63. Harminc éves a postai hírlapterjesztés. = ÉM., 1981. IV. 26.
 64. Kitől származott a homonnai-tokaji fogazás. = Filatéliai Szemle, 1981/7. 8-10.
 65. Száz éves a telefonközpont. = ÉM., 1981. VI. 15.
 66. A Rákóczi-szabadságharc postája a történeti kutatások tükrében. = P. 1981/11. 28-30.
 67. A Rákóczi-szabadságharc postája. = Hadtörténelmi Közlemények 1982/2. 210-241.; Postamúzeumi Évkönyv, 1985. 119-139.
 68. Delizsánsz és társai. = P., 1982/4. 32-33.; ÉM., 1982. II. 16.
 69. Emlékezés a felső-tiszavidéki parasztfelkelésre. = BSzle, 1982/3. 78-94.; Esti Hírlap 1982. IV. 2.
 70. II. Rákóczi Ferenc és városunk. = DH., 1982. IV. 13.
 71. Kutatóúton a Hegyalján. = PD., 1982/5.
 72. A levélszeresektől a postáig. = DH., 1982. VI. 15.
 73. Megjelenik a távírda és a telefon. = DH., 1982. VIII. 24.
 74. Elindul a vonat. = DH., 1982. VIII. 10.
 75. A bérkocsitól a csuklós buszig. = DH., 1982. VIII. 17.
 76. Bornemisza István, Magyarország főpostamestere. = P., 1982/7.
 77. Hegyalja postát kér. = PD., 1982. VI.
 78. A homonnai-tokaji átütéses fogazás rejtélyének megoldása. = P., 1982.
 79. Posta-hírközlési adatok Ózd történetéhez. = Lakóhelyünk, Ózd 7., 1982. 55-63.
 80. A keresztesi fiókpostá nehézségei (Mezőkeresztes 1787). = P., 1982/9. 28-9.
 81. Személyszállítás postai társaságkocsin. = PD., 1982/8.
 82. A bélyeges bérmentesítés kezdete Magyarországon. = Filatelica, 1983/I. 15-9.
 83. Évszázados város gondok. = ÉM., 1982. X. 3.
 84. 50 éves a Rádió miskolci erősítője. = BMGÉ., 1983/2. 32.
 85. Megmentik a tállyai postaházat. = ÉM., 1983. I.8.; P., 1983/2.
 86. A pecsét ereje. = ÉM., 1984. VII. 11.; PD., 1985. IX.
 87. A közúti közlekedés első szabályozása megyénkben. = ÉM. 1985.VIII.23.; PD.1984/10.
 88. Adatok Bártfa és Bártfafürdő postájának történetéhez. = Postava historia a celiny, 1984.
 89. A nők alkalmazása a postán. = P., 1983/6. 27-8.
 90. Villanyrendőr és társai. = DH., 1983. IV. 8.
 91. Esze Tamás és ezrede. = BSzle, 1983/4. 84-5.; Minikönyv, Miskolc, 1983.
 92. Hogyan akadályozták a magyar posta önállóságát az 1867-es kiegyezés után. = P. 1983. 8. 32-3.
 93. A posta szállítása betyárvilágban. = PD., 1983/7.
 94. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kurucok Esze Tamás ezredében. = Szülőföldünk, 6. 1983. 15-6.
 95. Hogy vált híressé a Magyar Posta. = P., 1983/12. 20.
 96. Diákélet száz évvel ezelőtt a késmárki gimnáziumban. = BM., 1984/2. 67-70.
 97. Postaház a Pece-parton. = ÉM., 1983. IX. 17.

98. Amikor a miskolci színházból lehetett telegrafálni. = *ÉM.*, 1983. IX. 27.
99. Csak tiszta forrásból... = *PD.*, 1984/5.
100. Adalékok a török hódoltság postájához. = *P.*, 1986/2. 25-27.
101. Az észak-magyarországi posták c. kiállítás bemutatása. = *P.*, 1984/4. 27-9.
102. Adatok a miskolci távíróállomás történetéhez. = *BMGÉ.*, 1984/3. 27-30.
103. Postatörténeti kiállítás Miskolcon. = *BMGÉ.*, 1984/2. 32-4.
104. A postahálózat újjászervezése a szatmári béke után. = *P.*, 1984/8. 32-3.
105. A Kossuth család postai kapcsolatai. = *PD.*, 1985/10.
106. Akik Miskolcért harcoltak. Emlékezés a miskolci csaták hőseire. = *ÉM.*, 1984. VI. 3.
107. A miskolci telefonközpont múltja. = *DH.*, 1984. X. 13.
108. Miskolc-Borsodi telefonkönyv 1908-ból. = *DH.*, 1984. IX.
109. Távíróállomás a színházban. = *DH.*, 1984. X. 3.
110. A visegrádi ütügyi kongresszus, 1335. = *PD.*, 1985/5.
111. 40 éve történt. A kerület postáinak beindulása 1945. = *Szülőföldünk* 8. 1985. 11-2., 9. 1985. 22-3.
112. Tragikus téli utazás. = *PD.*, 1985. II.
113. A postamester. = *P.*, 1985/7. 30-2.
114. Adatok Bártfa és Bártfafürdő postájának történetéhez. = *HOMKözl.* 24. 1986. 55-64.
115. Emlékezés a nagyságos fejedelemre. = *PD.*, 1985. IV.
116. A Szepessy család II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. = *BSzle*, 1985/3. 69-76.
117. Rákóczi hírvivői Ónodon. = *PH.*, 1985. IX. 21.
118. Postai múltunk megismertetéséért. = *PH.*, 1985/3. 20.
119. A vasúti postaszállítás megindulása Észak-Magyarországon az 1850-1880-as években. = *BMGÉ* 1986/1. 9-15.
120. Postaállomás a tokaji várban. = *ÉM.*, 1986. VIII. 26.
121. Emlékezés a hírlapszállítás hőskorára a miskolci postaigazgatóság területén 1951-1953 között. = *P.*, 1986/4. 19-20.
122. Százéves a postai takarékszolgálat. = *ÉM.*, 1986. II. 8.
123. Kilenc órán át jött a pesti vonat. = *DH.*, 1986. VI. 17.
124. Hegyalja postát kér. = *ÉM.*, 1986. VIII. 10.
125. A Kossuth család és a Posta. = *ÉM.*, 1986. VII. 23.
126. Postabetyárok. = *ÉM.*, 1986. VI. 18.
127. Történetek megyénk postai múltjából. = *ÉM.*, 1987. VII. 15.; 1988. I. 18.
128. A Paulay család nyomában Észak-Magyarországon. = *Napjaink*, 1986/12. 30-37.
129. Adalékok a török hódoltsági posta működéséhez. = *P.*, 1986/2. 25-27.
130. Kolduló levelek a törökök fogságából. = *ÉM.*, 1986. X. 4.; *P.*, 1987/8. 18-19.
131. **Észak-Magyarország hírközlésének története.** = Miskolc, 1985. 153 p.
132. A Népszava történetéhez. = *ÉM.*, 1987. II.
133. Levelezés és utazás Kazinczy Ferenc korában. = *Széphalom Évk.* 2., 1987. 33-60.; *BMGÉ* 1988/4.
134. Megyénk postái II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége alatt. = *Szülőföldünk* 10. 1987. 3-6.
135. Munkahely sirató, búcsú a saltertől. = *DH.*, 1987. XII. 3.
136. A postamestersegek államosítása. = *ÉM.*, 1987. VII. 27.
137. Kalandozás a magyar postaintézmény múltjában. Cikksorozat. = *PD.*, 1987/5., 1987/6., 1987/7., 1987/8. 1987/9., 1987/10.
138. Egy körzeti posta Rákóczi idejében. = *P.* 1988/4.
139. Hűségesek dobozunk (A hazai rádiózás történetéhez). = *ÉM.*, 1987. V. 25.
140. Kazinczy Ferenc postavasban. = *Szülőföldünk* 11. 1987. 41-2.
141. Egy postás dinasztia emlékei. Levelek a régmúltból. = *Katedra*, 182/2. 10-1.
142. Postaintézmény megyénkben az 1948/49-es szabadságharc alatt. = *Szülőföldünk* 12. 1988. 14-8.
143. Hajdani adók és váltásárpénzek. = *DH.*, 1988. II. 20.
144. Kapitányok, tizedesek, vachterek. = *DH.*, 1988. IV. 2.
145. Pénzzavarban a város (1787-1790). = *ÉM.*, 1988. VIII. 2.
146. Mezővárosból szabad királyi város. = *ÉM.*, 1988. VI. 20.
147. Forspont gondok. = *ÉM.*, 1988. VIII. 24.
148. A kvártély és a gazdálkodás a 17-18. században. = *ÉM.*, 1988. X. 3.

149. Megjegyzés a bélyeghírhoz. = ÉM., 1988. V. 16.
150. Munkászredek az északi hadjáratban. = ÉM., 1988. V. 27.
151. Postai évfordulónaptár 1988. évre. = PD., 1988/6.
152. Dóry báró üzelmei. = ÉM., 1988. X. 10.
153. Az Árpád-kor hírvivői. = ÉM., 1988. IX. 10.; PD., 1988/9.
154. Hogyan csatlakozott Miskolc a Nemzeti Tanácshoz? = PD., 1988/10.
155. 1918. október 31. Miskolc csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. = ÉM., 1988. okt. 31.
156. A miskolci telefonhálózat száz éve. = BMGÉ., 1989/2.
157. A Forgó-híd krónikája. = ÉM., 1988. XI. 14-15.
158. Kiscsomag - nagy öröm. = ÉM., 1988. XII. 7.
159. Postai évfordulók 1989-ben. = PD., 1989/1.
160. A svédek városunkban. = ÉM., 1989. II. 20.
161. A kurrenssek. = PD., 1989/5.
162. Az eldobott tejfel. = ÉM., 1989. II. 21.
163. Postai események Tokaj történetéhez. A tokaji posta fénykora. = ÉM., 1989. IX. 9.
164. Az ajánlás (rekommandáció) mint postai szolgáltatás múltja. = PÉvk. 1990. 25-51.
165. A posta jubileumához (Barátságunk története). = P., 1989. VI.
166. Levélváltás parkolás-ügyben. = ÉM., 1989. IV. 7.
167. Helyesbítés a postai évfordulónaptáron. = P., 1989. IV.
168. A felvidéki (mai Szlovákia) posta története. = BSzle, 1989/3. 84-93.
169. Postás zászlóalja az északi hadjáratban 1919. május. = PD., 1989. V.
170. Miskolci Szeplők. = ÉM., 1989. VIII. 30.
171. Egy becsületes mesterlegény. = ÉM., 1989. IX. 30.
172. Tokaj nevezetes postásai. = ÉM., 1989. X. 14.
173. A postás Paulayak. = ÉM., 1989. XII. 9.
174. Kis lak áll a... = ÉM., 1989. X. 26.
175. Adatok a MÁV miskolci igazgatóságának történetéhez. = BGMÉ., 1990.
176. Tüge Sándor levelész. = ÉM., 1990. I. 2.
177. Történész a kormányban. = PD., 1990. II.; ÉM., 1990. I. 26.
178. Mikor Dóry bárót sarokba szorították. = PD., 1990/3.
179. Mikor járt Miskolcon Rákóczi? = DH., 1990. III. 1.
180. Az első miskolci postamester tragikus sorsa. = PD., 1990/4.
181. Miskolc nevezetes postamesterei a XIX. században. = PD., 1990/6.
182. Gondolatok a postamesterségről. = ÚPM., 1990/2. 14.
183. A postai szaksajtó múltjáról. = ÚPM., 1992/1.
184. Miskolc első postája és postamesterei (1790-1793). = ÉM., 1990. VIII. 25.; IX. 25.
185. A miskolci posták múltjáról. = DH., 1990. VIII. 31.
186. Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez. = Széphalom Évk. 4., 1992. 111-115.
187. Palugyay család a Hegyaljáról. = Szülőföldünk 16. 1991. 33.
188. Jubilált a miskolci posta. = BMGÉ., 1991/1.
189. Akik a rádió bölcsőjét ringatták. = ÉM., 1990. XII. 30.
190. A Taxis posta első megjelenése hazánkban. = ÚPM., 1991/3.
191. Országos Nagy Naptár 1854. Közigazgatás a Bach-korszakban. = ÉM., 1991. II. 2.
192. Emlékezés az első visegrádi kongresszusra. = ÉM., 1991. II. 23.
193. Országos Nagy Naptár 1854. Miskolci iskolák a Bach-korszakban. = ÉM., 1991. III. 10.
194. A Taxis-posta első működése hazánkban. = ÉM., 1991. III. 23.
195. Országos Nagy Naptár 1854. Sárospatak a szabadságharc után. = ÉM., 1991. III. 20.
196. Országos Nagy Naptár 1854. Gőzhajóval a Dunán és a Tiszán. = ÉM., 1991. V. 11.
197. Egy régi postaház utolsó gazdája. = ÉM., 1991. IV. 16.
198. Országos Nagy Naptár 1854. Vasúti közlekedés hazánkban. = ÉM., 1991. VII. 13.
199. Országos Nagy Naptár 1854. július neves napjai. = ÉM., 1991. VI. 8.
200. Emlékezés az 1831. évi parasztfelkelésre és kolerára. = ÉM., 1991. IX. 14.
201. Országos Nagy Naptár 1854. augusztus jeles napjai. = ÉM., 1991. VIII. 3.
202. Hegyalja postát kér. = PHDL., 1991/11.

203. Részletek a tokaji posta múltjából. = PHDL., 1991/12.
204. A tokaji posta a történelem sodrában. = PHDL., 1992.
205. Kazinczy Ferenc levelezésének postai vonatkozásai I. = PHDL., 1992/4.
206. Széphalom, az irodalmi élet telefonközpontja. = PHDL., 1992/5.
207. Kazinczy Ferenc utazásai - levelezése alapján. = PHDL., 1992/6.
208. Száz éve nyílt meg a MÁV Miskolci Igazgatósága. = ÉM., 1992. VII. 9., 10., 11.
209. Magyar-horvát-szlavon postás barátkozás. = PHDL., 1992/9.
210. Rácok a Tiszánál. = Szülőföldünk, 1994.
211. A Felvidék postája a szabadságmozgalmak idején. = Új Szó (Kassa) 1993. II. 7.
212. Gondolatok a Magyar Posta múltjáról. Hány éves a Magyar Posta? = PM., 1993/1. 21.
213. A Taxis család hazai működése. = PHDL., 1993/4.
214. A Paar család postai tevékenysége 1558-1619. = PHDL., 1993/5.
215. Bornemisza István, Magyarország főpostamestere. = PHDL., 1993/6.
216. A kamarai postások működése 1635-1690 között. = PHDL., 1993/7.
217. A Paar grófok vezér-postamesteri tevékenysége. = PHDL., 1993/8.
218. A posta működése I. Rákóczi György erdélyi fejedelem idejében. = PHDL., 1993/11-12.
219. Postáلكodás Erdély virágkorában. = PHDL., 1993/12.
220. Amikor Miskolcra szállásolt be a fejedelem. = DH., 1993. III. 5. és 12.
221. Egy katonasír története. = DH., 1994. XI. 2.
222. Duronelly András emlékére. = PD., 1994/11.
223. Pakai Benedek újévi xeniája 1666. január. = PD., 1995/2.
224. Visszapillantó elmúlt korok postáinak életéből. = PM., 1995/4.
225. Négy irat a nyelvi érintkezés szabályozásáról az abszolutizmus idejéből. = Széphalom Évk., 7. 1995. 153-8.
226. Emlékezés az 1919-es csehszlovák megszállásra. = PD., 1995/5.
227. Miskolc harmadik postamestere volt. = ÉM., Itt-Hon melléklete, 1995. VII. 18.
228. Rekviem egy postaházért. = Új Észak, 1995. XI. 18.
229. A rádiózás humora. = PD., 1995/12.
230. A rádiózás miskolci emlékei. = Új Észak, 1995. XII. 5.
231. Emlékezés a gömöri tájakra. = PD., 1996/2.
232. Szekér - kocsiszekér - gépkocsi. = PD., 1996/3.
233. Aggtelek és környéke. = PD., 1996/4.
234. Gervay Mihály... harca a függetlenséget ellenzőkkel szemben. = PD., 1996/4.
235. Anikó, a kis cserkészlány. = DH., 1998. XII. 30.
236. Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra. = Széphalom Évk., 10. 1999. 623-632.
237. Miskolc postája az 1919-es intervenció idején. = Honismeret, 1999/2. 69-70.
238. A magyarországi hírközlés állapota a XVII. század utolsó tizedeiben. = Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Sárospatak, 2000. 187-195.

DANKÓ GÉZA

Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 1-10. kötetéhez

E mutatóban évkönyvünk szerzőit betűrendben szerepeltetjük, közleményeik címét a megjelenés időrendjében közöljük. A szögletes zárójelbe tett megjegyzés a mutató összeállítójának tájékoztató jegyzete. A félkövérrel szedett szám a kötetet, a második szám a kezdő oldalszámot jelzi.

Ágoston István György:

- Adalékok a sárospataki teológia megszüntetése történetéhez. **9:** 327.
- Gróf Török Lajos emlékezete. **10:** 99.

Almássy Károly:

- Revek és révészek a Bodrogon. **7:** 131.

Balassa Iván:

- Erdélyi János, a folklór kutatója. **3:** 243.
- Kassai József, a tudós szerencsi plébános. **4:** 197.
- A református temetők néhány vonása **7:** 101.
- Emlékeim Újszászy Kálmánról. **8:** 561.
- „My Three Burning Torches: Faith, Country, Humanity”. **8:** 624.
- Nagy Géza, a Bodrogló kutatója. **9:** 405.
- Cifra Gyuri, a Bodrogló tudós kocsisa. **10:** 385.

Balassa M. Iván:

- Bibliai idézetek a kelet-magyarországi templomok festett famennyezeitein és berendezésin. **7:** 107.

Balácsi Károly:

- A Sárospataki Népfőiskola hatodik évtizede (1986-1996). **10:** 707.

B. Balsai Jolán:

- (társszerző Csorba Csaba:) Régi és új címerek megyénkben. **3:** 263.
- Adalékok a sárospataki reformátusság történetéhez. **5:** 265.
- A Szentiványi család rokókó íróládikája. **9:** 147.

Bánszki István:

- Az európai magyarság eszméje Bessenyei és Kazinczy életművében. **1:** 7.
- A Bessenyei Kör alapszabálya más körök célkitűzéseinek tükrében. **2:** 421.
- Biblikus inspirációk Bessenyei életművében. **4:** 41.
- „Minden nemzet a maga nyelvén...” [Bessenyeiről]. **5:** 39.

Baranyai Katalin:

- Egy irodalmi diáklap 1920-ból (Cs. Szabó László zsengeiből). **4:** 315.
- Anyanyelvünk szolgálata a Sárospataki Kollégiumban. **5:** 53.
- Bessenyei György: Tarimesen utazása. (A regény politikai-eszmetörténeti elemzése.) **6:** 99.
- Egy asztalnál: Illyés Gyula, Németh László, Cs. Szabó László. **7:** 401.
- Ahol járok, ahol megyek (Czigány Lóránt életrajzi kötete alapján.) **10:** 343.

Barsi Ernő:

- Eötvös József és a népdal. **7:** 397.
- Utam a Faluszemináriummal. **8:** 543.
- Tompa Mihály és a zene. **9:** 257.
- Kazinczy Ferenc és a zene. **10:** 179.

Békési Gábor:

- (társszerző Kerékgyártó Gizella és M. Papp Zsolt:) Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka. **7:** 365.
- (társszerző Sváb Antal:) Kazinczy Zrínyi-centója. **9:** 7.
- (társszerző Sváb Antal:) Kazinczy-Zrínyi-jegyzetei. **10:** 260.

Bencsik János:

- Tokaj protestáns közössége a szatmári békét követő évszázadban. **1:** 185.
- A híres tokaji piacok. **2:** 175.
- Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása. **3:** 207.
- Tokaj zsidó közössége 1820-ban. **4:** 221.
- (társszerző Csóri István:) Megyaszó mezővárosi társadalma. **4:** 231.
- Tokaj mezővárosi közössége és nyelvhasználata a XVIII. sz. végén, a XIX. sz. elején. **5:** 63.
- Mád és társadalma a századfordulón. **6:** 188.
- Mesterek és mesterségek Tokajban. **7:** 45.
- Tokaj; a polgárosuló kisváros művelődési kapcsolatai a XIX. században (1869). **9:** 283.
- Egy tiszacsegei jobbágy-paraszti család kitörési kísérletei (1774-1945). **10:** 507.

Benda Kálmán:

- két beszélgetése Újszászy Kálmánnal: Mr. Sárospatak; Kilenc évtized. **8:** 25; **8:** 31.
- Újszászy Kálmán köszöntése. **8:** 591.

Benke György:

- Cs. Szabó László Sárospatakon. **1:** 129.
- Ökumenikus nevelés Sárospatakon. **8:** 554.
- Újszászy Kálmán teológiai munkái. **9:** 351.
- A hagyományos kerámia Sárospatakon. **10:** 451.

Berecz József:

- Szabadművelődésből népnevelés. Kimaradt fejezet Zemplén közművelődés-történetéből. **10:** 533.

Bertalan Imre:

- Levél az Ünneplő Gyülekezethez (Újszászy Kálmán szobrának felavatása alkalmából). **9:** 342.

Bessenyei Anna:

- Versei. [Az 1815. évi kötet újraközlése: facsimile.] **7:** 301-355.

Bessenyei Boldizsár:

- Válogatás verseiből. **9:** 251-254.

Bíró Ferenc:

- A Kazinczy-kutatások helyzete, 1988. **3:** 141.

Bodolay Géza:

- A Sárospataki Ifjú Egyesület a szakmai köztudatban. **2:** 237.

Bojtor István:

- Kazinczy szobra Göncruszán. **1:** 125.
- Szabó Sándor emlékezete. **2:** 434.
- Gondolatok a göncruszakai Kazinczy-házról és társaságunk tíz évéről. **6:** 370.
- Népfőiskola Göncruszán (1990-91). **7:** 415.
- Kováts Dániel életrajza. **10:** 7.

Bojtorné Toókos Uzonka:

- Babotsay Izsák élete, végrendelete alapján. **9:** 131.

Bolvári-Takács Gábor:

- Habsburg Ottó Sárospatakon. **10:** 701.

Bordás István:

- Sárospataki népfőiskola ma és holnap. **7:** 253.

Borsi Antal:

— Zemplénagárd helynevei. **9:** 189.

Busa Margit:

- Szemere Bertalan és a Kazinczy-család. **2:** 101.
- Kazinczy, a szabadkőművesek titkára. **3:** 25.
- Biblia — Kazinczy Ferenc szavaival. **4:** 49.
- Kazinczy Ferenc életrajzírói. **5:** 169.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991-1992. **5:** 193.
- Térkép Kazinczy Ferenc levelezéséről. Emlékezés Váczy Jánosra. **6:** 49.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia 1993. **6:** 79.
- Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején. **7:** 261.
- Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. **9:** 53.
- A budai Kazinczy-kút. **9:** 97.
- Kazinczy Ferenc bibliográfia 1994-1996. **9:** 101.
- Kazinczy Ferenc kéziratának bibliográfiájáról – munka közben. **10:** 247.

Cilli Márta:

— Végardó földrajzi nevei. **9:** 199.

Cseh Károly:

- Hazafelé; Hetesek (versek). **2:** 460, 461.
- Fényáldozat, Márciusi hó (versek); műfordítások. **9:** 435.
- Áldott tájon; Hetvenkedő korban (versek). **10:** 719.

Cseh Lajos:

— A vizsgáztató professzor [dr. Újszászy Kálmán]. **8:** 548.

Csintalan János:

— A sátoraljaújhelyi utcanevek. **6:** 279.

Csorba Csaba:

- Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül. **1:** 303.
- „Írtam emlékül Csorba János” (Jegyzetek Gesztely község XX. század eleji történetéből). **2:** 189.
- (társ szerző B. Balsai Jolán:) Régi és új címerek megyénkben. **3:** 263.
- A reformáció kora Abaújban, Borsodban és Zemplénben. **4:** 19.
- Abaúj és Zemplén honismereti-helytörténeti kutatásának néhány kérdése. **5:** 276.
- Sárospatak Erdélyi János korában. **6:** 285.
- Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők Zemplén vármegyében a 19-20. században. **7:** 209.
- A plébániai levéltárak történeti értékű iratanyaga. **9:** 289.
- Dankó Imre 75 éves. **9:** 421.
- Kép és történelem. Gondolatok Kazinczy metszetgyűjteménye ürügyén. **10:** 595.

Csorba Sándor:

— Kölcsey valláseméleti nézetei. **4:** 75.

Csóri István:

- Oláh János megyaszói gazda feljegyzései (1851-1907). **1:** 171.
- Zombori Gedő életpályája. **2:** 309.
- (társ szerző Bencsik János:) Megyaszó mezővárosi társadalma. **4:** 231.
- Zombori Andor élete és munkássága. **5:** 331.
- Hegyaljai Kiss Géza és Megyaszó. **6:** 203.
- Balog Zsigmond feljegyzései az első világháborúról. **7:** 57.
- Megyaszói boszorkányhistóriák. **9:** 127.

Csosz-Szabó István:

— A bodrogkeresztúri reformátusok úrasztali poharai. **4:** 203.

Dánielisz Endre:

— Egy Kazinczy-levél Arany János hagyatékában. **10:** 147.

Dankó Géza:

- A Katona József Társaság a nyelvi kultúráért. **2:** 428.
- Kazinczy örökségének hasznosítása ma. **3:** 323.
- Kazinczy-emlékünnepegy Kecskeméten 1859-ben. **4:** 185.
- Rákóczi hatása és emléke Kecskeméten. **5:** 219.
- Gondolatok Váczy Jánosról (Halálának 75. évfordulóján). **6:** 145.
- Emlékképek és gondolatok a Sárospataki Nyári Kollégiumról. **10:** 541.

Dankó Imre:

- Bálint József élete és munkássága. **7:** 173.
- Luka — Bodroghalom. **10:** 401.

Dankó Katalin:

- A sárospataki vár kőfaragványainak konzerválási eljárásai. **7:** 27.
- Ismeretlen ábrázolások a Vörös-toronyban. **10:** 575.

Darányi Lajos:

- Mozaikképek dr. Újszászy Kálmánról. **8:** 581.

Deák Gábor:

- Újszászy Kálmán és Várkonyi (Hildebrand) Dezső meg Hilscher Rezső. **8:** 526.

Deme László:

- Kazinczy regmeci emléktáblája előtt. **2:** 399.
- Beszédkultúránk mai gondjaiból. **5:** 75.
- Péchy Blankáról születése centenáriumán. **7:** 257.
- „Mindentütt otthon” (Dr. Kovács Dániel köszöntése). **10:** 50.

Dienes Dénes:

- Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéhez. **9:** 67.
- Abaújnádasd. Egy hajdanvolt magyar református anyaegyház. **10:** 639.

Dombóvári János:

- Pusztafödémestől Tállyáig [Lavotta Jánosról]. **4:** 281.
- Marosvásárhelyi beszélgetés Sütő Andrással. **5:** 343.
- Lavotta János és a színház. **6:** 137.
- Katona Rezső [Nekrológ]. **6:** 391.
- Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének. **10:** 195.

Domokos Mária:

- Lavotta, a zeneszerző. **4:** 287.

Dudás Sándor:

- Békesség a földön; Egy szerelem története; Ahogy így elnézem; Szívemben (Versek). **9:** 436.
- Jakab, a kisebb (vers). **10:** 720.

Dunai József:

- A sárospataki ferences rendről. **2:** 207.

Erdélyi Ilona:

- Újszászy Kálmánra emlékezve. **8:** 571.

Evva Margit:

- Csoma József, az ember és tudós. **10:** 679.

Fehér Erzsébet:

- Korabeli kritika a „Hivatalba vezető beszéd”-ről. **1:** 45.
- Kazinczy véleménye a közös iskolákról. **2:** 61.
- Kazinczy reformkori tankönyveinkben. **4:** 173.

- Három érdekes pataki diákdokumentum (1794., 1822., 1836). **5:** 229.
- Adatok a sátoraljaújhelyi Kaestenbaum-féle zsidó iskola 1838-1841 közötti történetéhez. **6:** 303.
- Óvodaavatás Sárospatakon 1876-ban. **7:** 159.
- Két Kazinczy-levél iskolaügyben. **9:** 43.
- A szenior szerepköre a régi kollégiumokban. **9:** 315.
- Kazinczy két tanulmánya Sárospatak múltjáról. **10:** 133.

Fehér József:

- Adalékok a „Zemplén” helynév etimológiájához és jelentéstartalmának mai értelmezéséhez. **1:** 263.
- Berecz Károly, a Bodrogköz verselő néptanítója. **2:** 325.
- A Kazinczy Kör története I. (1902-1914). **3:** 331.
- A Kazinczy Kör története II. (1914-1950). **4:** 337.
- Kazinczy Ferenc nyomában Brűnnben. **5:** 181.
- Hegyaljai Kiss Géza verseiről. **6:** 213.
- A széphalmi Kazinczy Emlékcarnok első látogatókönyve 1876-1891. **7:** 389.
- A széphalmi Kazinczy Emlékcarnok látogatókönyvei 1900-1948. **9:** 89.
- A 70 éves Lavotha Géza alkotásai között - életmű-kiállításának megnyitója alkalmából. **9:** 417.
- Köszöntő. **10:** 5.

Fekete Gyula:

- A pataki nagydiófa. **8:** 606.

Fenyvesi András:

- „Qui se fait brebis, le loup le mange” - avagy: A túl jó embert a gonoszok elpusztítják. **1:** 105.

Filip Gabriella:

- Egy abaúji aprófalú sorsa (Hernádpetri). **3:** 299.

Fráter Margit:

- Sárospataki gyermekkorom emlékei. **9:** 207.

Fried István:

- Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit. **6:** 7.
- Kazinczy Ferenc és a német irodalom. **9:** 39.
- Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy-portréja. **10:** 215.

Furmann Imre:

- Levél Kufsteinbe (vers). **2:** 447.

Füzes Mária:

- Kazinczy a grafológia tükrében. **4:** 167.

Gaál Botond:

- A reformáció hatásai Magyarországon. **4:** 7.

Galbavyné Frigyesfalvi Éva:

- Sebeők Sára operaénekesnő életútja. **2:** 337.

Gál Sándor:

- A béklyóba szorított anyanyelv. **5:** 17.
- Magyarságtudat kisebbségben. **9:** 371.

Galuska Imre:

- A sárospataki faluszeminárium és hatása a gyülekezeti szociográfiai kutatásra. **7:** 199.
- Emlékezés és köszöntés (Dr. Újszászy Kálmánról). **8:** 593.

Ginter Károly:

- Újszászy Kálmán és a Sárospataki Nyári Kollégium. **8:** 535.

Gránicz-Barth Katalin:

- Anyanyelv-é az anyanyelv? **3:** 309.
- Az utolsó Árpád-házi királylány emléke a tössi címerben. **4:** 191.

Gulyás Zoltán:

— A fáji Fáy-kastély. **7:** 17.

Gulyás Zoltán ifj.:

— Egy abautíji nagyasszony: gr. Zichy Rezsóné Péchy Jacqueline. **9:** 141.

Gyárfás Ágnes:

— A bécsi tudós társaság és kapcsolatai. **3:** 43.

Gyöngyösi Péter:

— Ivánka Sámuel, a pataki zenepedagógus. **2:** 255.

Gyulai Éva:

— Miskolczi Csulyak István. **4:** 33.

Hajdú Gábor:

— Idő és tér (szépprózai írás). **2:** 469.

Hajdú Mihály:

— Sárospatak környéki tanyanevek. **10:** 373.

Halász Péter:

— A moldvai csángómagyar falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanulsága. **10:** 365.

Harangi László:

— Imreh Zsiga bácsi megdicsért. **10:** 573.

Harsányi István:

— Portrévázlat Újszászy Kálmánról. **8:** 493.

Hegyaljai Kiss Géza ifj.:

— Komáromi János és Hegyaljai Kiss Géza kapcsolata. **6:** 229.

Hérics Lajosné:

— Z. Szabó László emlékezete. **5:** 369.

Hídvégi Lajos:

— Kazinczy és Ferenczy István. **4:** 125.

Homonnayné Jób Klára:

— A zempléni szabadművelődés tartalmi és szervezeti kérdései. **1:** 239.

Horpácsi Sándor:

— Beszélgetés a Kazinczy Ferenc Társaság elnökével. **3:** 349.

Horváth Barna:

— Szubjektív vázlatok Újszászy Kálmán emlékére. **8:** 615.

Horváth Helga:

— (társzerző Komócsi Valéria és Sziládi Gizella:) Bessenyei Boldizsár irodalmi hagyatéka. **9:** 247.

Hőgye István:

— Koldustól alamizsnát... Életrajzi játék két részben. [Kazinczy Ferencről.] **1:** 75.

— A Rákócziak Abaújban és Zemplénben. **2:** 289.

— Regmectől Kassáig. **3:** 17.

— Kazinczy bihari kapcsolatai. **4:** 117.

— Küzdelmek a magyar nyelvért Zemplénben és Abaújban. **5:** 45.

— Adatok a színjátszás zempléni történetéhez. **6:** 123.

— Ács István [Nekrológ]. **6:** 390.

— Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére. **7:** 285.

— Új adatok a Kazinczy-gr. Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz. **9:** 45.

— Kováts és rokon családok története, leszármazási táblázatokkal. **10:** 13.

Hörcsik Richárd:

— A pataki kollégium diákjai a matriculákban. **2:** 217.

- Adatok a 18. század végi protestáns kollégiumok provinciális barokk építészetéhez. **7:** 37.
- Újszászy Kálmán irodalmi munkásságából (Bibliográfia). **8:** 93.

Huszár Tibor:

- Beszélgetés Újszászy Kálmánnal (a szociográfusi szemléletről). **8:** 37.

Huszovszki Mária:

- (társszerző Katona Rezsőné és Prokopovics Marianna): Hogyan őrizte meg a zsidóság emlékezetét Sátoraljaújhely és környéke magyar népessége? **6:** 309.

Illés László:

- Corpus; Esti vers; Emléktábla a homokban; Ketten; Ultima ratio; Végrendelet (versek). **1:** 283.
- Somogyi József Krisztus-keresztje alatt; Kettőtört harang; Gouache; Széphalmi fák; Kazinczy sírjánál (versek). **2:** 451.
- Szomorú vers; Anyám; Ha vége a télnek; Esti szürkület; Boglárkának; Kanásztánc; Lélekharang (versek). **9:** 439.
- Hazanéző [szépprózai írás]. **10:** 59.
- Láboddombja (vers). **10:** 724.

Isépy Dezső:

- Néhány széphalmi Kazinczy-ereklye sorsa. **10:** 241.

János István:

- A magyar felvilágosodás szépliteratúrai kezdeményei. **3:** 7.

Kamody Miklós:

- Levelezés és utazás Kazinczy Ferenc korában. **2:** 33.
- Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez. **4:** 111.
- Négy irat a nyelvi érintkezés szabályozásáról az abszolutizmus idejéről. **7:** 153.
- Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra. **10:** 623.

Karacs Zsigmond:

- A debreceni Tompa-kéziratok. **5:** 255.

Karasszon Dezső:

- Levél az ünnepeltnek [Dr. Újszászy Kálmánnak]. **8:** 597.

Katona Ferenc:

- A fizika oktatásának kezdetei a Sárospataki Kollégiumban. **9:** 303.

Katona Rezsőné:

- Emlékezés Péchy Blankára. **3:** 315.
- Anyanyelv és tömegkommunikáció. **5:** 95.
- (társszerzők: Huszovszki Mária és Prokopovics Marianna): Hogyan őrizte meg a zsidóság emlékezetét Sátoraljaújhely és környéke magyar népessége? **6:** 309.
- Szent Erzsébet jegyében. Beszámoló egy fordítóműhely munkájáról. **9:** 237.
- Szabó Magda köszöntése. **9:** 429.
- Kováts Dánielről, a kollégáról és középiskolai tanárról. **10:** 27.

Kazinczy Ferenc:

- Zrínyi. **9:** 7-8.
- Anekdotonok. **10:** 225-239.
- Zrínyi-jegyzetek. **10:** 260-288.

Kazinczy Ferenc A. G.:

- Kazinczy Bálint és utódai. **10:** 87.

Kelemen Erzsébet:

- Pesante; Akár a hegyek (versek). **10:** 720.

Képes Géza:

- A megébredt város (vers). **8:** 469.
- Újszászy ünneplése (vers). **8:** 472.

— Nem apad el (vers). **8:** 618.

Kerékyártó Gizella:

— (társszerző Békési Gábor és M. Papp Zsolt:) Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka. **7:** 365.

Kiss Endre József:

— A magyar református sajtó mint egyháztörténeti forrás. **9:** 297.

— Kazinczy Ferenc a könyvtárban. **10:** 207.

Kiss Farkas Gábor:

— Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiről. **10:** 255.

Kiss Pál:

— Újszászy Kálmán, a filozófia tanára. **9:** 347.

Kodolányi János ifj.

— Viljo Tervonen. **7:** 239.

Koltay Gábor:

— „Dőlni ne hagyd!” — Emlékezés Újszászy Kálmánra. **8:** 5.

— Beszélgetés Újszászy Kálmánnal. „Hit, haza, emberiség”. **8:** 47.

— Köszöntés a szobor avatóünnepségén [Újszászy Kálmán]. **9:** 343.

— Rendhagyó levél, születésnapra [Kováts Dánielnek]. **10:** 51.

Komáromy Sándor:

— A magyar irodalmi népiesség felvilágosodáskori előzményei (Orczy Lőrinc) **1:** 31.

— Ismeretlen kéziratos versgyűjtemény a XIX. század elejéről. **6:** 91.

— A sárospataki „Poetai gyűjtemény” 1813-ból. **7:** 295.

— Keszeli Ferenc (Fejezet a szlovákiai magyar gyermeklírából). **9:** 331.

— Szalai Borbála (Fejezet a 20. századi kárpátaljai magyar gyermeklírából). **10:** 329.

Komócsi Valéria:

— (társszerző: Horváth Helga és Szilárdi Gizella:) Bessenyei Boldizsár irodalmi hagyatéka. **9:** 247.

Konstantin József:

— Az ifjú Kossuth emlékezete. **4:** 209.

— Viselkedési normák és minták a sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium végzősei körében. **10:** 555.

Kormos Sándor:

— Kazinczy-emlék Hejcén. **5:** 163.

— Tájaink ősembere a jégkorszakban - avagy prehisztórikus helytörténet. **9:** 119.

Kosáry Domokos:

— A nemzeti nyelv történeti útja. **5:** 7.

Kovács Ferencné:

— Dayka Gábor és a 18. századi irodalmunk. **10:** 297.

Kovács Károly:

— Emlékeim Újszászy Kálmán professzor úrról. **8:** 551.

Kovács Sándor Iván:

— Bessenyei Anna műveinek sorsa és kutatástörténete. **7:** 357.

— A széphalmi nyelvmuzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem. **10:** 251.

Kováts Albert:

— Harctéri napló, 1916. **7:** 63.

Kováts Dániel:

— „Vádlának, s még a jók is...” Mai vélemény a „Hivatalba vezető beszéd”-ről. **1:** 59.

— A Kazinczy Ferenc Társaság és a népfrontmozgalom. **2:** 403.

— Két szerkesztő: Batsányi és Kazinczy. **3:** 35.

— Móricz Zsigmond és a Biblia. **4:** 91.

— Kazinczy és Ferenczy (szerkesztői jegyzetek). **4:** 132.

- Comenius Sárospatakon. **5:** 203.
- Újszászy Kálmán sárospataki missziója. **5:** 349.
- Zemplén vármegye fellépése Móricz Zsigmond ellen 1931-ben. **6:** 159.
- In memoriam Benda Kálmán [Nekrológ]. **6:** 385.
- Lőrincze Lajos [Nekrológ]. **6:** 387.
- Morvay Péter [Nekrológ]. **6:** 389.
- A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből. **7:** 369.
- Az abatúji Kázmárk helyismereti tankönyve. **7:** 435.
- Egy beszélgetés morzsái. Feljegyzések Újszászy Kálmán emlékezéséről. **8:** 79.
- Újszászy Kálmán írásbeli hagyatéka [Bibliográfia]. **8:** 98.
- Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája. **8:** 505-
- Szerkesztői utószó [Az Újszászy Kálmán emlékkönyvhöz]. **8:** 621.
- A széphalmi Kazinczy-kultusz és a zempléni iskolák. **9:** 71.
- Újszászy Kálmán a nemzeti önismeret szolgálatában. **9:** 363.
- Balassa Iván 80 éves. **9:** 425.
- Kováts Dániel irodalmi munkássága. Bibliográfia [1955-1998]. **10:** 61.

Kováts Dénes:

- Mai iskolások Kazinczyról. **1:** 115.
- Kazinczy irodalmi ízlése. **2:** 81.

Kováts Éva:

- Emlékek a számkivetésből (Hortobágy, Borsós-tanya 1952-53). **9:** 213.

Kováts Miklós:

- Kassa régi egyeteme. **3:** 187.
- Kazinczy, a kassai iskolafelügyelő. **6:** 67.
- Márai Sándor diákévei. **10:** 319.

Ködöböcz József:

- A második állami tanítóképző Sárospatakon. **1:** 251.
- A falunevelés kérdéseiről. **5:** 354.
- Árvay József, a pedagógus. **6:** 295.
- Árvay József, a tanfelügyelő. **7:** 165.
- Újszászy Kálmán, Sárospatak díszpolgára. **8:** 537.
- Kováts Dániel sárospataki tanítóképzős tanár és a „pataki szellem”. **10:** 33.

Kulesár Gábor:

- Farkas István temetési búcsúztatója. **6:** 392.

Kürti Katalin:

- Kazinczy és a debreceni művészeti élet [I]. **3:** 95.
- Kazinczy és a debreceni művészeti élet [II]. **10:** 165.

Laki-Lukács László:

- Egy csereháti falu temetője és sírjel költészete [Lak]. **6:** 349.
- Epizódok a Kazinczy és a Ragályi családok történetéből. Kazinczy F. borsodi kapcsolatai. **10:** 125.

Lángh Csaba:

- Úgy zúg a tűz; Máglyák a Holdban (versek). **2:** 459.

Lavotta Géza:

- Gondolatok a tanítóról, az iskoláról [Csely Béla tanítóról]. **6:** 374.
- Gyújtsatok lámpát (Krónika más szempontból). **9:** 393.

Le Calloc'h, Bernard:

- A gyarapító és levelező. [Újszászy Kálmán levelei.] **8:** 85.

Legány Dezső:

- Lavotta János és kora. **4:** 273.

Makovecz Imre:

— Emlékképek [Újszászy Kálmánról]. **8:** 582.

Márkus Mihály:

— Beszéd Újszászy Kálmán szobrának felavatásakor. **9:** 345.

Martinák János:

— Létezés; Jelzős kapcsolatok; Félénk lepke (versek). **10:** 722.

Mészáros István [neveléstörténész]:

— Kazinczy magyar Miatyánkja. **4:** 161.

Mészáros István [református püspök]:

— „Lássátok, milyen nagy szeretetet adott nekünk az Isten...” [Újszászy Kálmán temetésén.] **8:** 612.

Mészöly Dezső:

— Egy akrosztichon születése [Vers Újszászy Kálmán emlékére]. **8:** 608.

Molnár István:

— Az abaúji településfejlődés. **3:** 173.

Molnár M. Eszter:

— Szeretettelva (vers). **8:** 609.

Nagy Géza:

— Adatok az 1831-es kolerajárvány idején a hatóságok által elrendelt gyógyító eljárásokhoz. **1:** 193.

— Vízre utaló határnevek a Bodroglóközben. **2:** 123.

— Bodroglóközi hiedelmek a szüléstről és a gyermekről. **3:** 283.

— A lányok munkára nevelődése Karcsán. **4:** 263.

— A nyelvjárás és a mai iskola. **5:** 107.

— A 75 éves Balassa Iván köszöntése. **5:** 363.

— Komáromi János műveinek zempléni földrajzi nevei. **6:** 255.

— In memoriam Igó Béla [Nekrológ]. **6:** 394.

— A család és a gyermek helyzete a karcsai faluközösségben. **7:** 119.

— A keresztszülők és szerepük a keresztyermek nevelésében a bodroglóközi Karcsán. **9:** 175.

— A karcsai határ vizeinek néprajzi vonatkozásai. **10:** 493.

Nagy Károly:

— Megyénk [Borsod–Abaúj–Zemplén megye] honismereti mozgalma és a helyi tudat. **9:** 379.

— Miért nem volt Ózdnek középiskolája 1945 előtt? **10:** 547.

Nagy Lajos:

— Amerikai üdvözlés Újszászy Kálmánnak. **8:** 602.

Németh László:

— „Sárospatak nekem nagyon megtetszett...” [Kováts Dániel összeállítása az író leveleiből.] **8:** 475.

Nyirkos István:

— Voltak-e a magyarban neutrális magánhangzók? **10:** 359.

Nyulászi Mihály:

— Abaúj–Torna vármegye elfeledett jeles fia (Nyulászi János). **5:** 323.

Oláh József:

— Az 1831. évi koleralázadás a kettős uradalomban [a sárospataki és a regéci uradalom]. **10:** 633.

Ötvös László:

— A második mér földút; Csokonaira emlékezem; Ősz (versek). **1:** 291.

— Immánuel; Vonaton hazafelé; Domby Márton (versek). **2:** 466.

Pálfalusi Zsolt:

— Téli impresszió; Ellenem; Csak ne kérdezd (versek). **2:** 462.

Palumby Gyula:

— Vallomás Újszászy „Kálmus Bátyám” születésének 90. évfordulóján. **8:** 539.

Pap János:

— Pálházától az Országházig. Beszélgetés Pásztor Józseffel. **10:** 691.

Papp Zsolt, M.:

— (társszerző Békési Gábor és Kerékgyártó Gizella:) Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka. **7:** 365.

Pásztor Ildikó:

— Anyanyelvünk a nemzetiségi magyar iskolákban Szlovákiában. **5:** 101.

Pásztor Emil

— Helyesírásunk logikája és főbb problémái. **5:** 85.

— Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. **6:** 367.

— Mikszáth Kálmán Különös házasság című regényének forrásai és a történelmi valóság. **10:** 309.

Pázmándy László:

— Bukott angyal; Fohász (versek): **9:** 437.

Petercsák Tivadar:

— A tanár és szakkörvezető Kováts Dániel. **10:** 55.

— Paraszti állattartás a bodrogközi Vissen (Egy szakköri gyűjtés anyaga). **10:** 455.

Petrőczy Éva:

— Pataki virágének (vers). **1:** 141.

— Tavasz utazás a Zemplénben (vers). **2:** 445.

— Legkedvesebb „társszerzőm”, Újszászy Kálmán. **8:** 583.

— Pataki hálaének (vers). **9:** 440.

— „Magyar kiadást nem említ...” Angolok a magyar puritánokról. **10:** 289.

Pocsainé Eperjesi Eszter:

— Kossuth Lajos és családja Zemplénben. **6:** 271.

— A családi élet makkoshotyкаи szokásaiból. A terhességtől a keresztelőig. **7:** 115.

— Újszászy Kálmánné Deák Ilona köszöntése. **8:** 600.

— Temetkezési szokások Makkoshotykaén. **9:** 183.

— 185 éve született Erdélyi János. **10:** 301.

Porkoláb Tibor:

— Nyelviség a modern irodalomban. **5:** 89.

— „A hálás utókor”. Az emlékjelállítás mint rituális (ön)legitimáció. **10:** 151.

Pozbai Dezsőné:

— Kendermunkák Kázmárkon. **1:** 223.

— Egy tagosítás története, Alsó-Kázmárk, 1844. **2:** 153.

— Kázmárkiak a konzisztórium előtt. **3:** 227

— Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen. **5:** 235.

— Tompa Mihály és Szentpéteri Sámuel. **6:** 111.

— A lakóhely-ismeret tanításának koncepciója és segédletei. **7:** 421.

— Gondolatok a lakóhely-ismeret tanításának feltételeiről. **9:** 383.

— Nyugtalan idők Nádason (1848-1853). **10:** 651.

Praznovszky Mihály:

— Egy nógrádi táblabíró reformjavaslatai (Kazinczy Ferenc és Mocsáry Antal kapcsolatai). **10:** 113.

Prokopovics Marianna:

— (társszerző Katona Rezsőné és Huszovszki Mária:) Hogyan őrizte meg a zsidóság emlékezetét Sátoraljaúj hely és környéke magyar népessége? **6:** 309.

Ruzsiczy Éva:

— Kazinczynak a német felvilágosodás két fő képviselőjéhez fűződő kapcsolatáról. **3:** 119.

Serfőző Simon:

— Továbbélésünk föltétele a nyelv. **5:** 23.

Siska József:

- A bodrogközi termelő gazdálkodás évszázadai. **1:** 199.
- Hegyaljai református iskolák (17-18. sz.). **3:** 195.
- Ruszinok a Bodrogközben. **6:** 323.
- Bodrogközi malmok. **9:** 155.
- Bodrogközi kocsmák és vendégfogadók. **10:** 473.

Somfai Kara Dávid:

- Ibrahim Kunanbajulu Abaj: Szélcsendes éj (műfordítás). **9:** 438.

Sváb Antal:

- (társszerző Békési Gábor:) Kazinczy Zrínyi-centója. **9:** 7.
- (társszerző Békési Gábor:) Kazinczy Zrínyi-jegyzetei. **10:** 260.

Szabadfalvi József:

- Mikszáth Kálmán a képviselő Herman Ottóról. **10:** 669.

Szabó András:

- Gyarmati Bíró Márton és fia Sátoraljaújhelyen. **2:** 299.
- Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácin birtokosai. **7:** 11.

Szabó Lajos:

- Professzortemetés Patakon 1708-ban. **7:** 149.
- Hálás visszatekintés a hajdani Kazinczy Körre. **7:** 439.
- Sárospataki és taktaszadai találkozásaim Németh Lászlóval. **8:** 491.

Szabó Sándor:

- Szózat Magyarország tót-ajkú lakosaihoz 1848-ból. **1:** 145.
- (társszerző Szabó Sándorné): Nevezetes emberek Abaújban. **2:** 353.

Szabó Sándorné:

- (társszerző Szabó Sándor): Nevezetes emberek Abaújban. **2:** 353.

Szalipszki Péter:

- Nyelvjárások Abaújban. **5:** 113.

Szathmári István:

- A magyar nyelv tudatosodásának útja a Halotti Beszédtől a felvilágosodás kezdetéig. **5:** 27.
- Weöres Sándor stflusújítása. **7:** 409.
- Szenczi Molnár Albert és az abaúji, zempléni régió. **10:** 351.

Szecső Károly:

- Luga László élete és munkássága (1840-1905). **5:** 301.

Szentimrei Mihály:

- Erdélyi János mint főkönyvtárnok. **3:** 257.
- Kiss Géza és a Sárospataki Főiskola. **6:** 207.
- In memoriam dr. Újszászy Kálmán [nekrológ]. **6:** 382.
- A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása. **7:** 183.
- A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattára. **8:** 529.
- Újszászy Kálmán, a Faluszeminárium és a Tudományos Gyűjtemények szervezője. **9:** 367.

Szentimrei Mihályné:

- A munkatársak köszöntője [Újszászy Kálmán 80. születésnapján]. **8:** 598.

Szentimrey-Vén Dénes:

- Kazinczy Ferenc: Anekdotonok. [Szentimrey-Vén Dénes közzétételében.] **10:** 225.

Szentjóni Szabó Andor:

- Szentjóni Szabó László. Hozzászólás és kiigazítás. **9:** 241.

Sziládi Gizella:

- (társszerző Horváth Helga és Komócsi Valéria:) Bessenyei Boldizsár irodalmi hagyatéka. **9:** 247.

Szilágyi Ferenc:

- Csalánok és ibolyák (epigrammák). **2:** 448.
- Vizsoly '90 (vers). **4:** 102.
- Kazinczyék küldetése. **5:** 151.
- Epigrammák. **6:** 89.
- Pataki bor [Újszászy Kálmán emlékének szentelt írás és vers]. **8:** 587.
- Fáklya, Tövisék és virgácsok (versek). **10:** 717.

Takács Béla:

- A cédrusfa árnyékában [Újszászy Kálmán emlékére]. **8:** 578.
- Emlékezés Szabó Gyulára. **9:** 401.

Takács Péter:

- Kölcsey bibliai műveltsége. **4:** 69.

Takács Tibor:

- Kazinczy előtt (vers). **2:** 446.

Tamás Edit:

- Adalékok Vámosújfalú XIX. századi népességéről. **10:** 611.

Tassonyi András:

- A kolera Prügön 1831-ben. **4:** 245.
- Mozaikkép Tassonyi Ernőről. **5:** 313.
- Geszti Jóska futóbetyár (Amit rosszul tudunk Móricz Zsigmondról). **4:** 181.

Telegdi Imre:

- Közéleti ember volt [Újszászy Kálmánról]. **8:** 610.

Tihanyi Endre:

- Sárospatak mint kultúrközpont századunk második negyedében. **2:** 271.
- A népfőiskolák és kulturális egyesületek sorsa 1945 után. **7:** 247.

Tornay András Péter:

- Ismét vergődöm; Felgöngyölitem; Megmoccannak a szobrok, nézem a szerelmet (versek). **1:** 295.

Tornay Mari:

- Zempléni utak idézése (vers). **10:** 723.

Tusnády László:

- „Az ég két szeme” [Sátor-hegy környezete és helyneveinek etimológiája]. **2:** 115.
- Bán Imre Dante-tanulmányainak olvasása közben. **4:** 327.
- Sárospatak olasz kapcsolatai. **7:** 143.
- A szomorú üstökös; Idő-fúga; Út és könny; Távolból (vers). **10:** 721.

Újszászy Eszter:

- A sárospataki leány-népfőiskoláról. **7:** 241.

Újszászy Kálmán:

- Önéletrajz. **7:** 5.
- „Elindultam szép hazámbul...” (Az amerikai magyar reformátusokról). **7:** 79.
- Az első negyven év [Önéletrajzi írás]. **8:** 13.
- „Sorsommá lett Patak!” [Önéletrajzi írás]. **8:** 19.
- Adalékok egy életrajzhoz [Önéletrajzi írás]. **8:** 21.
- Köszönöm, köszönöm, köszönöm [Felszólalás]. **8:** 24.
- A negyedik evangélium írója. **8:** 105.
- A tanítóképzős cserkészmunka alapjai és feladata. **8:** 107.
- A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés. **8:** 116.
- Az „időbeli” és az „időí” ember (Egzisztencializmus és magatartás). **8:** 124.
- Dosztojevskij. **8:** 131.
- Szellem és eszme. **8:** 139.

- Ember és nevelés. **8: 143.**
- Az Isten színe elé állított diák. **8: 153.**
- Teleki Géza kultuszminiszter köszöntése. **8: 155.**
- Napról napra. Közigazgatói jelentés. **8: 157.**
- „Az odafelvalókat keressétek...” Részlet „A Kolossé-levél magyarázata” című dolgozatról. **8: 165.**
- „Szolgáljatok az Úrnak...” (Egyházmegyei gondnoki székfoglaló). **8: 171.**
- „Három fáklám ég...” (Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló). **8: 175.**
- Szabó Zoltán koporsójánál. **8: 183.**
- Igehirdetés a reformáció ünnepén. **8: 185.**
- Néhány gondolat a történet magyar protestáns értelmezéséről. **8: 187.**
- Kultúra és nemzet. **8: 195.**
- Magyarság és magyarságkutatás. **8: 203.**
- Mi bennünk a magyar? **8: 209.**
- A lelkipásztor mint hungarológus. **8: 219.**
- A magyar falunevelés mai feladatai. **8: 222.**
- A sárospataki főiskola munkatábor. **8: 226.**
- Az olvasó téli magyar tanya. **8: 230.**
- Útmutatás a falu tanulmányozásához. **8: 232.**
- A sárospataki főiskola faluszemináriuma. **8: 240.**
- A falukutatás hagyományai Sárospatakon. **8: 252.**
- Gondolatok a honismereti munka jelentőségéről. **8: 257.**
- Tábortűz mellől (Töredék egy öreg cserkész naplójából). **8: 261.**
- A pataki diák lelki arca. **8: 263.**
- A ma ifjúsága és a koreszmék. **8: 271.**
- Evangélium és népfőiskola. **8: 273.**
- Miért jöttetek? **8: 276.**
- Szeretettelva. **8: 279.**
- Megszólítanak az öreg falak. **8: 281.**
- Népfőiskolai tapasztalatok. **8: 283.**
- Hol vannak a többiek? (Az első pataki népfőiskolai találkozó megnyitójára). **8: 299.**
- A Sárospataki Népfőiskoláról. **8: 303.**
- A gyökerekről s egyebekről. [A sárospataki népfőiskoláról.] **8: 309.**
- Mint ember és ember... Megnyitó az első országos népfőiskolai biennálén. **8: 313.**
- Svédország. Beszámoló helyett élménytöredék. **8: 315.**
- A Hope College és Sárospatak. **8: 323.**
- Amerikai magyarok között. Tájékoztató az amerikai egyesült államokbeli utamról. **8: 327.**
- Pro memoria (A második amerikai út előkészítése). **8: 345.**
- Prof. Dr. Eugene M. Osterhaverről (Adalékok életéhez és munkásságához). **8: 348.**
- A Sárospataki Nyári Kollégiumról (Előzetes tájékoztatás). **8: 351.**
- Az Amerikai Magyar Református Gyűjtemény terve. **8: 353.**
- A magyarországi református egyházi könyvtárak jelentősége. **8: 363.**
- A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények. **8: 371.**
- Sárospatak és a Genius Loci. **8: 381.**
- Zemplén (Rádióeladás szövege). **8: 385.**
- A Hegyköz. **8: 389.**
- Séta Sárospatakon I. Az Iskolakert. **8: 393.**
- Séta Sárospatakon II. Műemlék-épületek. **8: 397.**
- Comenius és Sárospatak. **8: 411.**
- Erdélyi János, a könyvtáros (Születésének 150. évfordulójára). **8: 419.**
- Erdélyi János reformátussága és egyházközeleti munkássága. **8: 425.**
- Kollégiumi költészet és diákirodalom Patakon. **8: 433.**
- Győri Elek [A festőművészről]. **8: 441.**
- Történelmi séták a sárospataki református temetőben. **8: 445.**

— A Rákóczi-hagyomány és Sárospatak. **9:** 137.

Ujváry Mária:

— Emlékek Kováts Dániel tanár úrról. **10:** 57.

Ujváry Zoltán:

— A mádi menyecskes török (Emlékezés Hegyaljai Kiss Gézára). **6:** 221.

— Norvég és finn párhuzamok a karácsonyi szalmához. **7:** 83.

— Ibykos darvai Bornemiszánál és Pázmánynál. **10:** 381.

Utry Attila:

— Előszó (vers). **2:** 464.

Váczy János: [A *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia kiadatlan II. kötete.]

— Széphalom 1. **2:** 7.

— Széphalom 2. **3:** 61.

— Széphalom 3. **4:** 141.

— Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (1). **5:** 123.

— Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (2). **6:** 19.

— Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (3). **7:** 273.

— Az izgató (1). **9:** 19.

— Az izgató (2). **10:** 75.

Varga Csaba:

— Érezni a nemzetet [Szépprózai írás.] **2:** 472.

Vass Lajos:

— Tövisék és virágok (Kóruszvit Kazinczy Ferenc költeményeire). **3:** 149.

Veres László:

— Zemplén vármegye céhes kézművesipara a 19. század elején. **10:** 585.

Viga Gyula:

— Falucsúfolók a Felső-Bodroglózból. **6:** 333.

— Jegyzetlapok a Bodrogló közvallási néprajzához [Köszöntők]. **7:** 87.

— (társzerző Viszóczky Ilona:) Adalékok a Felső-Bodrogló vizeinek hasznosításához. **9:** 167.

— (társzerző Viszóczky Ilona:) Néhány szempont a paraszti kultúra változásának vizsgálatához. **10:** 431.

Virágh Ferenc:

— A szövetkezeti gazdaságok és a mai nyelv. **1:** 273.

Viszóczky Ilona:

— (társzerző Viga Gyula:) Adalékok a Felső-Bodrogló vizeinek hasznosításához. **9:** 167.

— (társzerző Viga Gyula:) Néhány szempont a paraszti kultúra változásának vizsgálatához. **10:** 431.

Vitányi Iván:

— Akitől tanulhatjuk a magyarságot [Újszászy Kálmán]. **8:** 604.

Vitéz Ferenc:

— Köszöntés Újszászy Kálmán szobrának leleplezésére. **9:** 342.

Zergi Gábor:

— A Kiss család Mádon [Hegyaljai Kiss Géza családja]. **6:** 196.

Zimányi László:

— A Biblia hatása Arany költészetére. **4:** 81.

Zimonyi Zoltán:

— A reformáció és a népi írók. **4:** 97.

— „Válságos idők emberei vagyunk” (Egy finn-magyar diákbarátság emlékei). **7:** 227.

Z. Szabó László:

— Széchenyi és a korabeli magyar irodalom. **4:** 301.

Évkönyvünk munkatársai:

- DR. ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY ref. lelkész, Miskolc
BALÁZS ILDIKÓ tanár, Sárospatak
DR. BALOGH BÉLA levéltáros, Nagykároly
DR. BENCSIK JÁNOS etnográfus, Tokaj
DR. BERTHA ZOLTÁN irodalomtörténész, Debrecen
DR. BETHLEN PÁL (1883–1971) jogász
BODNÁR LÁSZLÓ költő, Sátoraljaújhely
BOJTOR ISTVÁN ref. lelkész, Fony
BREINICH ANNA egyetemi hallgató, Budapest
DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
DR. CZENTHE ZOLTÁN mérnök, Budapest
CSEH KÁROLY költő, Mezőkövesd
DR. CSOHÁNY JÁNOS egyetemi tanár, Debrecen
DR. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
CSÜLLÖG EDINA egyetemi hallgató, Budapest
DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét
DR. DIENES DÉNES gyűjteményi igazgató, Sárospatak
DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
DR. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
DR. GÖNCZY ÁKOS főiskolai tanár, Sárospatak
GYÖRGYI BÉLÁNÉ középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
HAUSNER GÁBOR irodalomtörténész, Budapest
HORVÁTH FERENC költő, Veresegyház
DR. HÓGYE ISTVÁN levéltár-igazgató, Sátoraljaújhely
ILLÉS LÁSZLÓ költő, Debrecen
DR. KAMODY MIKLÓS postatörténész, Miskolc
KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
KAZINCZY FERENC (1759–1831) író
DR. KAZINCZY FERENC tud. tanácsadó, Danderyd
KELEMEN ERZSÉBET költő, Debrecen
KISS ENDRE JÓZSEF lelkész, könyvtáros, Sárospatak
KOLLENER ISTVÁN (?-?) újságíró
KOMOLAY SÁNDOR, ref. lelkész, Sárospatak
DR. KOVÁTS DÁNIEL főiskolai tanár, Szeged
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF főiskolai tanár, Sárospatak
LACZHÁZI GYULA egyetemi hallgató, Budapest
MARTINÁK JÁNOS gimnáziumi tanár, Sárospatak
MIZSÁK ÉVA középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
NAGY GÉZA tanár, etnográfus, Karcsa
DR. NAGY JÚLIA irodalomtörténész, Miskolc
PAP JÁNOS költő, Mezőkövesd
PETRÓCZI ÉVA költő, Budapest
RIBIÁNSZKY ORSOLYA egyetemi hallgató, Budapest
SALYABÓ ISTVÁN (1883–1970) kertész
DR. SZABÓ LAJOS (1908–1996) lelkész, teológiai tanár
DR. SZILÁGYI FERENC egyetemi tanár, Budapest
TARSÖLY ESZTER egyetemi hallgató, Budapest
TELLINGER ISTVÁN festőművész, Miskolc
TORNAY MARI költő, Miskolc
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
DR. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész

Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság
Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök

Az évkönyv kiadásának támogatói:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

dr. Kazinczy Ferenc (Svédország)
Bornemisza Lajos (Svájc)

a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés mecénás-alapja
a Pro Renovanda Hungariae „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítvány

Tipográfiai tervezés és szövegszerkesztés: Feliciter Kft. Nyiregyháza–Szeged

Ügyvezető: Dr. Kováts Judit

Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.

Felelős vezető: Derda László

HU ISSN 0237-6237

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

KAZINCZY FERENC: Goffréd, vagy A felszabadított Jeruzsálem	1
LACZHÁZI GYULA: Kazinczy kiadatlan Tasso-fordítása és a kor magyar eposzfordítási kísérletei	13
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Kézirat Tanárki János Tasso-fordításából	17
BREINICH ANNA – TARSOLY ESZTER: Sárospataki diák 1815. évi Tasso-antológiája	21
BALOGH BÉLA: Két irat a jakobinusokról 1794-ből	31
HORVÁTH FERENC: Egy képzelmész iramataiból. Két vers a neológusok modorában	34
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc és kora II. - Az izgató (3)	35
KAZINCZY FERENC A. G.: Kazinczy Ferenc és európai kortársai	45
BODNÁR LÁSZLÓ: Versek	56
CSOHÁNY JÁNOS: Vallási helyzet Kazinczy Ferenc korában	57
KELEMEN ERZSÉBET: Képvversek	60, 260
HÖGYE ISTVÁN: Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága	61
KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy Ferenc kálvinizmusa	65
FEHÉR JÓZSEF: Kazinczy „Ielkiismerete”	77
SZILÁGYI FERENC: Tövisék és virgácsok	82
NAGY JÚLIA: Halottbúcsúztató versek Sárospatakon Kazinczy diákkorában	83
BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997-2000.	93
KOLLENER ISTVÁN: Kazinczy sírjánál (vers)	102

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GYÖRGYI BÉLÁNÉ: A személyesség irodalmi kifejezési formái a XVI-XVII. századi magyar irodalomban	103
CSEH KÁROLY: Versek	112
ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: Lorántffy Zsuzsanna, a presbiteri rendszer első patrónája	113
BENCSON JÁNOS: Adatok Tokaj belvárosának történeti topográfiájához	117
PAP JÁNOS: Versek	120
CSORBA CSABA: Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében	121
BETHLEN PÁL: Az asztal. Egy letűnt kor emlékei	137
SALYABÓ ISTVÁN: Hazafelé Szibériából, 1920-ban	151
MARTINÁK JÁNOS: Japán képek (versek)	156
NAGY GÉZA: A karcsai temető és a temetkezés szokásai	157
MIZSÁK ÉVA: A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása	161
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	168
CZENTHE ZOLTÁN: A tornaljai magyarság háború utáni megpróbáltatásai	169
SZABÓ LAJOS: „...képirók képén mocsár...” Egy Ady-motívumról	179
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	182
BERTHA ZOLTÁN: „Világkép teremtő enciklopédizmus”. Németh László eszmevilágának alapvonásairól	183
KOVÁTS DÁNIEL: Gondolatok Németh László nemzetfilozófiájáról	187
FEHÉR ERZSÉBET: Németh László ismeretlen levele és tanulmánya	193
PETRŐCZI ÉVA: Kis enyedi gyászdal (vers)	198
BALÁZS ILDIKÓ: „A múltat is teremteni kell”. Ratkó József Segítsd a királyt! című drámájának üzenete	199

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KATONA REZSŐNÉ: Fény és homály. Kazinczy Ferenc válogatott költeményeiről	209
FEHÉR JÓZSEF: Kazinczy emlékezete Alsóregmecen	212
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc és Brünn	214
BOJTOR ISTVÁN: Biharból Abaújba. Találkozások érmelléki barátainkkal	216
DIENES DÉNES: Szabó Lajos és az egyháztörténeti bűvárlat sárospataki hagyományai	219
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Kiss Sándorral Szegeden	221
GÖNCZY ÁKOS: Ködöböcz József új könyve Sárospatakról	224
TORNAY MARI: Henc! (Széppróza)	227
BUSA MARGIT: Egy évszázad fele az irodalom és a bibliográfia szolgálatában	231
KAMODY MIKLÓS: Személyi bibliográfia	239
DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a <i>Széphalom</i> évkönyv 1-10. kötetéhez	245